

FREUD ÉS A PSZICHOANALÍZIS.

I.

Minden tudományos elméletnek megvan a maga lírai gyökérezete. Még a fizika és vegytan alapelveihez is régen volt emberek szíve vére tapad. Csak egyik felükkel nyúlnak a valóságba, a másikkal első elgondolójuk életere, élményei, tapasztalatai felé mutatnak. A vegytan formulái bevilágítanak az anyag rejtelmébe, de ugyanakkor fikciók is, egy ember teremtő képzeletének a virágai. A dolgok önmagukban megfoghatatlanok, fogalmazni kell őket s a fogalmazás menthetetlenül hozzáadja az embert a valósághoz. Ép a mi korunk a bizonyosság rá, hogy csak egy-két új ténynek kell felbukkannia s az ürügy tények új fogalmazásokba zökkentik a fizika és matematika legállandóbbnak hitt igazságait is.

Mennyivel inkább így van ez a pszichológiában. A lélek, bár orgánumban tagolt, működésében egyetlen összefüggő, oszthatatlan elem. Folyton bomló, folyton új konstellációkba csapzó hullámzásával szemben nyelvünk minden rétegre szakított kategóriája otromba erőszak. Képzet, emlék, asszociáció csak naiv névtagolásai egy folyamatnak, amely maga tagolhatatlan. A vizet vágjuk velük és a levegőt parcellázzuk. A lélek egyebet sem tesz, mint megnyilatkozik, a valósága ott van bennük, ez a legközvetlenebb valóságunk s mégis: csak durva segédfogalmak ablakain át pillantunk bele. Ép ezért a pszichológiai tények fogalmazásában s rendszerezésében a fogalmazó a tudományos-líra orgiáit ülheti. Aki az egész elméletet magyarázza, ellenállhatatlanul odazúdíja a magyarázatba egész múltját, minden érdekét, gyűlöletét és szeretetét. Ugyanaz a jelenség minden fogalmazásban más súlyt és jelentést nyer, ahogy az analitikus geometriában is az új koordináta rendszer az egyhelyben maradt pont számára is új koordinátákat jelent. A tények betörés ürügyeivé és kibontakozás-anyagává vál-

nak az emberben ott készülődő koncepciónak, ürügy tényekben forr ki a tudós lírája, ahogy a költő ürügy szavakban és ürügy formákban.

A lojalitás szótlanságával fogadom el azokat a tapasztalati tényeket, amelyek a pszichoanalízis előfeltételei s a pszichoanalízis mögött a freudi ember-felfogást keresem. Azt a teóriába-rohanó életlátást idézem, amelynek a pszichoanalízisre szüksége volt. Úgy állok Freud elé, mintha művész lenne. Látni fogják, hogy ez az eljárásom nem a tudós tudományosságnak apriori kisebbitése. A nagy művészt épúgy köti a valóság és az igazság-igény, mint a nagy tudóst s ha egy tudóst mint művészt méltatok, azzal csak koncepciója egyetemesség-igényét ismerem el. Bizonyos méreteken felül tudomány és művészet közt minden különbség, mondhatnók, műfajivá csökken. Ha tudomány és művészet határául ép a kritikát jelöljük meg: Freud körülbelül annyira esik a kritikától a tudomány felé, mint a regényíró a költészet felé. S mondhatom, Freudét előbb el tudom képzelni regényírónak, mint sokakat, akik pedig évenként bugyogják a regény-jelzésű írásműveket.

II.

Arra, hogy a tudományos elméleteket a tények csak lehetővé teszik, de nem kényszerítik ki, alig hozhatok fel szebb példát a pszichoanalízis születéstörténeténél. Azt aényt, amely a pszichoanalízist kiváltotta, nem Freud, hanem egy idősebb bécsi orvostársa, Josef Breuer fedezte fel. A tény később a két barát közös kincse lett, de fogalmazásában hosszas egyezkedési kísérletek után eltértek. Breuer idegennek érezte azt a koncepciót, amely az ő ténye mögött megvalósulásért küzdött. Idegen múltból, idegen vágyakból és szorongásokból fakadt szemlélet tört föl és bontakozott rendszerré az ő felfedezésén át. Megérezte, hogy a fogalmazás itt sokkal több akar lenni, mint a tények tükrözése s visszavonult.

Ez a meghasonlás a pszichoanalízis kincs-lelője s e kincs értékesítője közt rendkívül tanulságos, mert hisz az adott tény mögül, kibontakozó koncepció ép arra a szervezeti előítéletre árulkodik, amely a breueri fölfedezést csak a freudi tendencia szerint engedte fogalmazni.

Mint annyi más tudományos meglepetés, a pszichoanalízis is úgy keletkezett, hogy egy tudományág egyoldalúvá vált módszerébe

vakmerő ellenlábás szempont hatolt, fölkavarta az alvó anyagot s új figurákba dobta; olyan természetét lobbantotta ki, amelyre senki sem számított. A századvégi orvostudományt a mikroszkópon látható és kémcsővel ellenőrizhető dolgok érdeklik. Kórbonctan, bakteriológia, serológia csupa pozitív, jól megfogható ténnyel áll elő. Az élet anyagi megismerésében nagyot léptünk s a tudós, ha nagyon spekulatív akart lenni, a sejt finomabb vegyi szerkezetét kimutató eljárásokról vagy a funkciós elmebetegségeket követő rost-elváltozásokról álmodozott. Kinek jutott volna eszébe a bunkótényeknek ebben a korszakában pszichológiai finomságokat, alig mérhető jelenségeket latolgatni.

Freud is egy biológiai laboratóriumban dolgozik s a gerincagy szövettanát tanulmányozza. Flechsig akkoriban bogozta ki a gerincagy érző és mozgató idegeinek a lefutását s Freud boldog, ha egy daganat helyét tünetei alapján pontosan meg tudja állapítani. Később mint kórházi orvos könyvet is ír a daganatokról s jellemző, hogy ép ilyesfajta tanulmányai alapján kapja meg a docentúrát, ő, aki sosem lehetett a pszichoanalízis nyilvános professzora. Már a negyven felé jár s még nem találta meg terepét. Lassan azonban gyűlnek az ösztönzések. Ezek közt az első legnagyobb párisi útja, ahol Charcot klinikáján váratlan eseteket lát s kora egyik legnagyobb tudósától tanul a jelenségekkel szembenező bátorságot. *Cela n'empeche pas d'exister*, mondta Charcot mindenre, ami képtelennek tűnt fel s ez a „mindazonáltal lehetséges“ Freudnak is jelmondata maradt. Néhány évvel később Bernheimnek, a hipnozis tanulmányozójának a híre Nancyba viszi, ahol Bernheim azoknak az időknek fogalmait szerint csodákat művelt. Hipnozisba sülyesztett hysteriás betegek életébe a leghihetlenebb módon avatkozott be: kórtüneteket parancsolt rájuk és kórtüneteket mosott ki belőlük, a hipnozison át a szó szoros értelmében hatalmába kerítette őket. Freud lefordította Bernheim könyvét s azzal az érzéssel tért haza, hogy a léleknek van egy mélyebb rétege, egy mindenkiben ott lappangó tudattalan lélek, amely felől a tudat is befolyásolható.

Ekkor már évek óta olyan kincsnek volt birtokában, melynek a jelentőségét ezek az új élmények egyre jobban megnövelték. Breuer egy régi kórtörténetéből az derült ki, hogy a hysteriás tüneteknek értelmük van. Görcs, rángás, bénulás nem véletlen, értelmetlen kiütközése az idegrendszerben bujkáló bajnak, hanem szavakba foglalható okuk van, ezt az okot a beteg maga nem tudja, de

hypnozisban felszólításunkra megmagyarázza, Breuert egy rendkívül intelligens nőbetege vezette erre rá, aki ha tüneteit szóbeli közlésében mintegy kibeszélhette, maguktól a tünetektől is megszabadult. Ez a kibeszélés hypnozisban könnyebbé és spontánabbá vált s a beteg tünetei így természetesebben és tartósabban tűntek el, mintha ugyanezeket a tüneteket a hipnotizőr egyszerűen leparancsolta. Freud ösztönzésére a két orvos újabb kísérleteket végzett, újabb kórtörténetek erősítették meg a régibb észlelést s a negyven éves Freud s tíz évvel idősebb társa 1895-ben kiadják a *Studien über Hysterie-t*. E könyv szerint a hysteriás tüneteket a tudatból kiszakadt s érzelmileg erősen színezett képzetek idézik elő. Ha ezeket a képzeteket a beteg tudatába hozzuk, kiszabadítjuk látens izgató helyzetéből, lereagáltatjuk, a tünet értelmét veszti s megszűnik. Ez a kibeszélő folyamat, amelyet Breuer kathartikusnak nevezett, a sebészek eljárásához hasonlítható. A csont belsejében lappangó elhalt csontszilánk gennyedést tart fenn, ha ezt az elhalt csontszilánkot, — ebben az esetben a tudat alá szorult képzeteket, — kiemeljük, a gennyedés megszűnik, a sipoly: — a tünet — begyógyul.

Csakhogy közös tényüknek ez az első fogalmazása nem soká tarthatta együtt a két barátot. Tünet-képződés és végső okok értelmezésében csakhamar eltértek. Ha a hysteriás tüneteket a tudattalanban lévő képzetek okozzák, hogy kerültek ezek oda? Breuer úgy vélte, a hypnozis állapotával rokon hypnoid állapotban. Freud ebbe az értelmezésbe nem nyugodhatott bele. Ő a breueri tüneményt sokkal drámaibban fogta fel, ösztönösen belesűrítette egész életlátását. A képzetek azért szorultak le, mert a tudat visszautasította őket. Leláncolt rabszolgák ezek, akik ott jajgatnak a tudat kastélya alatt a tudattalan tömlőcében. De mért utasítja vissza a tudat ezeket a képzeteket? Mert nem hajlandó őket, mint az általa képviselt emberből származókat elismerni. Morális, szociális okokból megütközne rajtuk s ezért inkább nem vesz tudomást róluk. Freud utánanyomozott a tünetek mögött szorongó képzeteknek s azt látta, hogy a magyarázatok nem szakadnak meg ott, ahol ők gondolták, hanem az egyén távoli múltjában folytatódnak. Nem egy képzet, de az egyéniség egy gyermekkorig visszavezethető tendenciája lappang e tünetek mögött. S ami fő: ezek a tendenciák mindig sexualisak. Az elnyomás drámai gondolata, a sexualitás mint állandó kórok s a gyermekkori sexualitás felvétele végleg elválasztja

Freudot Breuertől, de ép ezzel a szétválással kezdődik a pszichoanalízis. Maga a szó, a freudi gyógyító eljárást jelölte. Freud föl- adta a hipnotizist. Úgy találta, hogy a tudatalattiba süllyedt képzetek a beteg ellenállásának a legyőzésével a tudat felől is megközelí- hetők, egy részben gyanított célok felé törő, részben a beteget tulaj- don szabad asszociációira hagyó módszert dolgozott ki s ezt ne- vezte pszichoanalízisnek.

Az új tudomány azonban nem állt meg az elmekörtan határ- dúcainál. Betegei gyakran előhozakodtak az álmaikkal s Freud azt találta, hogy a neurotikusok álmai ugyanazokat a tendenciákat vetik föl, amelyeket kórtüneteik. Mindenikben még a gyermekkorban tudat alá szorult szexszuális színezetű emlékek törnek föl a minden- napi élet félrenyomott, nyugtalanító gondolatai mögött. Az álom ép az alvó agy védekezése a tudat alól elősompolygó nyugtalanító erők ellen. Az álommunka sajátos, a gyermekihez közelálló mecha- nizmussal úgy leplezi el ezeket az álombontó erőket, hogy az embernek ne kelljen fölébrednie rájuk. Egy barátja hívta fel Freud figyelmét arra, hogy álommagyarázatai rá élc-szerűen hatnak. Ez az észrevétel ösztönözte rá, hogy az éle elméletével is foglalkoz- zék. Szerinte az éle a tudattalan váratlan beleszólása a tudatosba. Az elme egy pillanatra átengedi a gondolatot a tudattalannak s az a maga gyermeki, az álommunkára emlékeztető mechanizmusa szerint dolgozza tovább. A tudat azonban felismeri a hibát s ez a felismerés csapódik le a nevetésben. Ezért érezzük a bennünk keletkező ólcet oly váratlannak, nem tudom honnét jötnnek, s ezért van az éle-mondók közt annyi idegbeteg. De nemcsak az álomban és az élcben szólal fel a tudattalan. Ő jelentkezik a mindennapi élet véletlennek ítélt tévedéseiben is a szó és tettebeli tévedésekben, elszólásokban s a pathológikus elfeledésben is. Az elfelejtett nevet, verssort, idegen szót egy tudatalatti képzetháló rántja magához, elnyomásra ítélt szövevénybe bogozódik és kiesik a tudatból, míg a tévedésekben egy elnyomott, de érvényesülésért küzdő képzet talál ürügyet, hogy a tudatot foglalkoztató gondolatba behatoljon.

Freudnak az álomról, élcéről s a mindennapok pathológiájáról írt könyveiben már letagadhatatlanul ott feszeng a pszichoanalízis vitalitása. Ez a tan az elmekörtan keretein túl is érvényesülni akar. A sexualitásról int három értekezésében Freud a gyönyörvágy, libidó fejlődésének adja tetszetős magyarázatát s egyre éleesebben emeli ki az apró tények mögül drámai lélekfelfogását. Tíz esztendő

telt el, amióta Breuertől elszakadt, azóta egész egyedül dolgozott s közöny és gúny ellenséges légkörében sokszor döbbenhetett bele, vájjon nem betegebb-e a betegnél. Nem a kombinatorikus tébolyban szenvedők szívóssága rendeztetí össze vele az aprólékos, alig értékelhető tényeket egyetemes igényű teóriákká. 1908-tól fogva fölenged körülötte a magány. Az emberek kezdenek hinni a felfedezett Amerikában. Gyarmatalapítók és szigetkormányzók jelentkeznek. Hogyne: itt van egy új tudomány, amely új s merész lélekmagyarázattal áll elő. Ez a tan betörhet minden emberrel foglalkozó tudományba. Történelem, esztétika, néprajz, mitológia, pedagógia, szociológia tényei engedelmesen várják, hogy a normán újjáfogalmazók végigszázugldjanak rajtuk. Az emberiség jelene és múltja a freudi sémák szerint akar átlátszóvá kristályosodni. Tudattalan, elnyomás, libidó stb. mindenkire és mindenre rábizonyosodnak. Maga Freud művészéletek és műalkotások analízisével ad példát. A primitív népek társas berendezkedését, a totemizmust, a rokonok nemű viszonya, az incestus elleni óvintézkedésként értelmezi; a tabut, az alakuló lélek szentet és borzalmast egybefoglaló, érzelmi kettősségen át kapcsolja elméletébe.

Nagy földosztás ez, mint Vergiliusz Didó királynéja, országot vehetsz egy birkabőrön. Vannak azonban merész vetélytársak, akik érzik, hogy a pszichoanalitikus tények nem pszichoanalitikusan is átfogalmazhatók. Freudnek szabad volt rájuk erőltetni a maga líráját, mért ne erőltetnék rájuk ők is a magukét. Jung és Adler szakadarsága azonban nem hűti le a pszichoanalízis felé zúduló érdeklődést. Különösen a művészek érzik magukat otthonosan benne. Pszichoanalitikus regények jelennek meg, s a pszichoanalitikus tudomány alig áttekinthetővé lombosodik. Maga Freud, mint pártfogó pátriárka előszókat ír analitikus fiai könyve elé, gúnyolódik a tudományon, amely őt megtagadta, de állításait más néven mégis csak átveszi, újra és újra összefoglalja a pszichoanalízis jelentőségét, kikalandozik az elvontba s alig követhetővé bonyolítja elméleteit, mert bizony az élet is bonyolult; az ember nem győz toldozni, foldozni a teórián, ha minden tapasztalatot belé akar illeszteni. Ő, aki agydaganatokat lokalizált, mint öreg ember meta-pszichológiát ír s az élet árnyalatai után kapkod a nomenklátúra lepkehálójával.

III.

Egy fa, amely ily módon hajt át a tudományok kerítései alatt, mégiscsak virulens valami. Nincs az az emberrel foglalkozó tudós, akire rá ne támadna. Az alkattan mellett a pszichoanalízis feszegeti legszenvedélyesebben az elzárkózni óhajtó szakszemléletet. Minek köszönheti ezt a burjánzó erejét? Hol a központi fészek, amelyből nomád, betörő seregeit szétröpítheti?

Freud azt tanítja, hogy az élet bonyolult. Ezt előtte is tudtuk, de a bonyolultság természetét, a lélek szövés módját alig képzelték el szemléletesebben. Freud tana szerint az ember lelke drámai fölépítésénél fogva konfliktusokra hajló. Ellentétes érdekek küzdenek benne, s ez a küzdelem nem jelensége a léleknek, hanem a szó szoros értelmében szerkezete. Ez a mondat első pillanatra értelmetlennek tűnhet, de talán megértjük, ha Freud lélekékpzeléseit főbb pontjaiban újra átgondoljuk.

A természet a fontos szerveket kisebb-nagyobb gyönyör-érzéssel csábítja működésre. A működések jól esnek s kívánjuk megisméltésüket. Voltaképp minden szervünkben indul ki ilyen gyönyörérzés, de vannak egyesek, mint az ajak, anusz-környék, nemiszervek, melyek fejlődésünk egyes fázisaiban különösen sok gyönyörérzést termelhetnek. A libidó, az ember gyönyör-vágya, tehát különféle rész-vágyakból sodródik össze. Az egyes erogén zónák befolyása azonban nem egyforma. Fejlődésünk során az egész gyönyörtermő szisztéma egy-egy különösen erős libidómegszálltságú zóna fennhatósága alá kerül, így a csecsemő libidója az ajak, a kisgyermeké az anusz, serdülőé a nemi szervek fennhatósága alá. Ez a hegemonia elnyomja, de nem semmisíti meg a többi erogén zóna érzékenységét. Az ember gyönyör-képessége, Freud önkényes név-kiterjesztésével élve: szexualitása sok irányú marad, mindig hajlamos rá, hogy elnyomott erogén zónákon át is kivirágoztassa libidóját s csak azért nem teszi, mert zsarnoka nem engedi. A kialakult nemi életű felnőtt emberben is egy sokirányúan perverz másik ember lappang, a kialakult ember egészséges vágya elhalványult perverz hajlamokkal aláfestett. A szerelem voltaképp oly szertartás, melyben ezek a perverzitás-rabszolgák urukért, a nemi szervekért udvarolnak. A cirógatás, minden szerelmi ténykedés állandó kísérője, csak akkor válik perverzitássá, ha ő veszi át az egész gyönyörtermő szisztéma fölött a vezényletet s az érintés válik kielégüléssé.

A kisgyermek libidója azonban még jórészt önmagán lakik jól. Autoerotizmus ez, az erogén zónák idegen személy hozzájárulása nélkül termik a gyönyört. A társkereső törekvés azonban már igen korán jelentkezik s elsősorban azokra árad ki, akiket az ébredő érzékiség ép maga körül talál, tehát a szülőkre, esetleg más rokonokra. Freud szerint az incesztus, a rokonokra fordult nemi vágy, amely különben a mitológia isteneinek az előjoga, a kora gyermekkorban természetes, élettani. A fiút tipikus esetben érzékileg is aláfestett gyöngeség fűzi az anyjához s mellőzni és fölülmúlni iparkodik apját. Ideálja és riválisa az apa, míg az anyjához való viszonya egyértelmű, az apához gyűlölet és tisztelet kettős ambivalens érzése fűzi. Ezt a görög tragédiára emlékeztető háromszögállást nevezte el Freud Ödipusz-komplexumnak. A szülőkről, rokonokról csak lassan a kamaszkor nagy serkentésére merészkedik a libidó idegen, családonkívüli személyekre, hogy a megtalált szerelmi tárgy s a nemi szervek fennhatósága alá került sexualitás végleg összekapcsolódjanak a felnőtt ember szerelmében.

A libidóval, ezzel az apró szervgyönyörökből összesodrott s újra és újra szétágazni hajló ösztönárral szemben azonban egyre több zsilipet állít a nevelés és a társadalomba illeszkedés folyamata. A gyereket, akinek sokirányú perverzitása a 4—5. életévig egész szabadon bontakozhatott, most már ellenőrzik, új megítélés alá kerül, sexualitása rossz szokásnak minősített hajtásait visszanyesik, anarchista libidója fölé erkölcsi normákat kényszerítenek, új ösztönöket fejlesztenek ki benne, melyek a tudatosodó én szociális beilleszkedését fogják biztosítani. Az állatocskára rákényszerítik az embert, a vágyra a törvényt. Az ötödik és tizedik életév közt a libidó hosszú lappangási kora áll be, a gyermek szociálisan is rendeződik s ezt a rendezettséget csak a pubertás első hullámai kavarják föl újra. A libidó hatalmas vegyi támogatással lódul neki fékező zsilipéinek. Az én ösztönök s az érvényesülni óhajtó sexualitás igénye közt új harc keletkezik, konfliktus, amely csak az étellel szűnik meg. A vágy nem ismeri el a realitást. A polip újra és újra kinyújtja tilos karjait, s a társadalommal szemben felelős ennek újra és újra le kell vágnia e fenyegető polipkarokat.

Ez a gyermekkor elejére már előrevetődő s a pubertással állandósuló konfliktus a tudatot is föltagozza. A kisgyerek tudata sokkal halványabb, tétovább valami, mint a felnőtté. Ha a felnőtté éles megvilágítás, a gyermeké félhomály. Ebben a kaotikus, gyer-

mektudatban a gyermekre szakadt civilizáció különös hasadást okoz. Mint a teremtés történetében, itt is szétválik a fény és a homály. Azok a tendenciák, amelyeket az életre irányított érdekeljesel, különösen kiélesednek, egyre tudatosabbakká válnak, míg a haszontalanok, kárhoztatandók, elvesztik összefüggésüket a tudattal; elsötétülnek, de meg nem semmisülnek, Freud kifejezése szerint a tudattalanba kerülnek. Így süllyed el a gyermek első boldog, felelőtlen libidójú kora s válik belőle a tudat alól lázongó, váratlan jelenségekben fel-felszökő elem. Mint ahogy hiába igázzák harcos nomád népek a tohonya, földművelő őslakókat, az ősbib élet rákényszerül az uralkodóra, belenő a nemesi kasztok szokásaiba s magához színezi a hibrid társadalmat, úgy érvényesül a tudattalan is a tudatosban; szellemünk is hibridjévé válik elásott vágyainknak s életünk parancsoló érdekeinek.

A pubertásban a fokozott libidó s a fokozott szociális kényszer új vágyakat, új képzeteket nyom vissza; ezek összefüggésbe kerülnek az első kataklizma tudatból kiszorult emlékével, a tudattalan újra földuzzad a tudatos alatt, a konfliktus kiélesedik. Az álom különösen szemléletesen mutatja a frissen visszanyomottnak a gyermekkorhoz kapcsolódását s szinte eresztékeiben széttolva mutatja szellemünk szerkezetét.

Tudatos és tudattalan azonban még nem végső tagozódása a konfliktusokban megosztott szellemnek. Hisz a tudat pillanatokról-pillanatokra más képzetekre ugrik szellemtartalmunk nagyobbik fele mindig mint emlék szunnyad, anélkül, hogy a tudattalanba nyomná az én érdeke. Van tehát egy előtudat, ahol a pillanatonnyilág pihenő de a tudatba bejárós képzetek és tendenciák laknak. Az emberkonfliktus voltaképp ennek az előtudatnak és a tudattalannak a határán zajlik le, itt folyik az a szívós árokharc, amelyben a tudattalan előretöréseit az előtudat, a tudat öre, újra és újra elszigeteli. Képzeljünk el egy veszélyes úton száguldó autómobil. A soffőr minden figyelmét megfeszítve hajol a kormánykerékre, de a hátulsó ülésben egy tébolyult utas ágál, s azon van, hogy ellökje őt a kormánykerék mellől. Az első ülés másik utasa azonban testével fedezi a soffőrt, görcsös tusában fogja le a mindhármójuk életét fenyegető szörnnyeteget. A soffőr az életrevigyázó tudat, a tébolyodott a libidó, a soffőr mellett ül: a „Vorbewusst.“

Természetes, hogy egy ilyen életremenő harcnak nem mindig szerencsés a kimenetele. A baj akkor következik be, ha az egyén

szexuális fejlődése megakad, a részösztönök nem egyesülnek a nemi szervek fennhatósága alatt, vagy ha már egyesültek, újra szétválnak, külső akadályok visszafordítják a libidót s a részösztönök egyikébe veszi magát: a normális szerelmében gátolt ember perverzhajlandóságúvá válik. Ilyenkor három eset állhat elő. A gátolt ember erkölcsi érzése gyenge, szociális ellenőrzése tökéletlen. A perverzitás-hajlam ilyenkor áttöri az előtudatot s a tudat elfogadja: az illető valóban perverz lesz, részösztönei egyikében rögzíti libidóját. De előfordulhat az is, hogy az illető erkölcsi gátlásai elég erősek, a „Vorbewusst“ ellene szegül az érvényesülésért küzdő tendenciának, kitérésre kényszerít, az ösztön álrühát kénytelen venni s *más képzet* mögött, mint perverzítást helyettesítő kör-tünet (hystériás görcs, köhögés stb.) nyomul jelenséggé. A neurotikus tünet tehát úgy fogható fel, mint kiegyezés a libidó és az elnyomó én-ösztönök közt. A libidó hajlandó átöltözködni, s az én viszonzásul nem ismeri fel az álrühát. Ha a tünetben a libidó domborodik ki, tehát a tünet a perverzitás helyett áll, akkor hystériás a beteg, ha pedig az én-Ösztönök védekezése szabja meg a jelleget, az ember mindenféle ránézve kényszerítő öveljárással iparkodik elszigetelni az áttörő perverzítást, az idegbaj neve kényszerkényszer-neurózis. Olykor az illető nappali álomban éli ki libidóját, akkor ábrándozó, költő a neve. Szerencsés esetben teljesen legyőzi, magasabb szellemi energiává alakítja, ahogy a gép a gőzt mozgássá, ilyenkor azt mondjuk, hogy a libidó szublimálódott, magasabb szellemi erőkké lényegült.

IV.

Nem követhetem itt a freudi koncepció finomabb szétágazódását. Itt a törzs s ez a törzs nem áll magányos pusztaságon, inkább egy fa a modern szellem erdejében, életnek és léleknek ugyanaz a felfogása küzd benne a tudományos kifejezésért, amely az utolsó ötven év nagy művészeinek láthatatlan rokonsága. A lélek színváltó sanzsan jellege, vágyaink látens százirányúsága, a férfiben *ott* lappangó nő, a tudat többemeletűsége, a szervezetünk mélyeiből feljáró ösztönök, a tudat menekedése a szervezet elől, én és ember. *ich* és *es* idegbajban, perverzításban, aszkézisban kirobbanó összecsapása egyre általánosabban foglalkoztatják az irodalmat. Talán ki sem kell mondanom Dosztojevszkij nevét, ő az életet a pszichanalitikusok *Vorbewusstjának* és *Unbewusstjának* a határán ábrá-

zolta. De figyeljük meg a modern irodalom állandóan visszatérő témáit, mennyi köztük a pszichoanalitikus érdekű. Ibsen óta hány-szor jött rá a hős egy regényen vagy drámán át, hogy ő nem az, akinek gondolta magát. A tudattalant hántja ki magából, a mélyebb és elnyomott egyéniségét. Gondoljanak André Gidere, akinek minden elbeszélése, a tudattalan felét döbbsenti fel a tudatosban. A közismert *L'immoralista* pszichoanalitikus regény, noha olyankor íródott, amikor a pszichoanalízis még Freud magánügye s néhány szakember gúny tárgya volt. Aki párhuzamosan foglalkozik Adyval és Freuddel, meglepődik, hogy Adyban mennyi a pszichoanalitikus hajlam, néhány verse, épúgy mint Dosztojevszkij híres álmái, szinte tipikus példái a költői analízisnek. S beszéljünk-e azokról az írókról, akiknek a pszichoanalízis már tudatos ösztönzés, szinte bátorítás. Egyesek ismerik Proustot, mások Kosztolányi Pacsirtáját vagy Édes Annáját. Egy kor tudományos elméleteiben épúgy ott dobog az idők lírája, mint költői verssoraiban. Darwinnak több köze van a kortárs lírikusokhoz, mint hinnők s Freudben az emberi léleknek a múlt század dereka óta vajúzó művész-felfogása tör be a tudományba.

Nem tagadhatom, hogy mint másod fogalmazási vívmány a freudi koncepció nem tud lelkesíteni. Van azonban Freud munkásságának egy szűkebb, de sokkal izgatóbb jelentősége is, amelyről egyelőre ép teóriái külső homlokzata vonja el a közfigyelmet. A művész is először a mondanivalójával fog meg, csak lassan eszmélünk a közlés módjában kinyilatkozó csodára, az újra és újra lelepleződő elme mechanizmusra. Freud világnézetében csak látszólagos meglepetések vannak. De módszere, ami a tudós stílusa, ösztönzésekkel teli. Ezt a mondatot meg kell világítanunk! Szabad-e egy tudományos módszert az író stílusához hasonlítani? De ne engedjünk a probléma csábításának s maradjunk Freud eseténél. Aki kissé intenzívebben gondolkozott azon, mért fér az ember oly nehezen a tulajdon elme-életéhez, rájön, Hogy azért, mert a nyelv meghamisítja a gondolkozást. Már amikor azt mondom gondolkozás, hamisítottam, hisz szétválasztottam az elmefolyamat tartalmát az érzelmi együttthatójától. Ez a *szétválasztás* azonban az elme életében sosem történik meg, a két dolog ugyanannak a folyamatnak két kvalitása. De a két kvalitás kifejezés épúgy tagol, mint az érzelem és gondolkozás. A nyelv transzírozó szerszám s az ember annyira hozzászokik szavaihoz, hogy visszavetíti őket az elmefolyamatra s

a főnevek helyén fogalmakat, az igék helyén képzetkapcsolást, a múlt idő helyén emlékeket keres. Azt hisszük, hogy a grammatika szerint gondolkozunk s a grammatika valóban az elmefolyamat szemléltetője. A nyelv azonban nem szemlélteti, csak jelzi a gondolkozást, ahogy a logika sem azt mutatja meg, hogy fedezi fel az ember ott belül az igazságot, hanem, hogy megállapodás szerint hogy kell közölnie. Senki sem bukkan logikai úton igazságokra és senki sem asszociál mondatszerkezetek szerint. Jel a nyelv a gondolkozás helyett s nincs több jellegbeli köze a lélek folyamataihoz, mint az írásjegyeknek az élőszóhoz, ő, aki szolgája volt az elmének, ímé rabságba ejtette, ahogy bizonyos alsóbbrendű állatok kivált mézsvázukban börtönzik el magukat. Az elme azonban elégedetlenebb börtönével, mint azok az alsórendű állatok a mézsburkukkal, újra és újra tiltakozni akar a hamisítás ellen, mélyebben és plasztikusabban akarja föltárni önmagát. Ennek a tragikus és végeredményében reménytelen kísérletnek a neve: költői nyelv. A költő finom árnyalataiban, mélyebb lényegében akarja kivetíteni gondolatait; ezért ravaszkodik, ezért fúrja-faragja a nyelvet s korbácsolja a lusta szolgát, hogy lelkesebben kiáltsa ura igazi Paradoxonnak hat, de igaz, hogy a költői nyelv annál meg-rázóbb, minél jobban kiküszöböli a konvencionális nyelvet, minél inkább a gondolatot, vagy legyünk bátrak: az elmeállapotot áramoltatja a befogadó elmére. A költői stílus a nyelv ellenére érzékeltetett elme-állapot.

Ha tehát Freud módszerét a költő stílusához hasonlítom, akkor azt az erőfeszítését méltányolom, mellyel ő a gondolkozást a nyelv mézsburkából kihántani iparkodott. A két folyamat ugyanaz, csak az irányuk ellentétes. A költő a nyelv ellenére is kivetíti gondolatait. Mindenikhez intuíció kell, csak másirányú intuíció. Ma, amikor Freud *konceptióját* támadják és ünneplik, hadd vallok én szint a *módszere* mellett. Aki sokat foglalkozik irodalomkritikával, lassan eldobja azokat a szavakat, melyeken át az irodalmi jelenségeket nézni szokás s az egész kinyilatkozott elmeképletről alkot egy érzést, amely a matematikusok képlet érzéseéhez hasonlít s ezt fejti ki kritikai költeményében, ahogy a lírikus a maga lírai érzését a lírai költeményben. Mondhatom, hogy Freud nagyon jó iskola a szellem jelenségeinek ilyen kényszerkategóriáktól nagy mértékben függetlenül látására. Nála az érzet képzet, érzelem, asszociáció, merev keretei elolvadnak, összefolynak, tartalmuk más értel-

mezést nyert. Az ő felfogása az elme *életéről* dinamikus; gondolat abban az értelemben, ahogy az a mondatba belemerevszik, nála nincs. Tendenciák küzdenek egymással. Egy-egy ilyen tendencia úgy terjed szét, ahogy a tűz harapózik vagy a hullámmozgás halad. Hol egy érzékelés, hol egy belső vágy a kiindulópont s amint tovább rohan, birtokába vesz emlékeket, visszaverődik, más tendenciák megszállta képzetekben elakad, más hullámok fedik el, új hullámmozgásokat indukál. Gyakran használja Freud az interferencia szót. Interferencián a fizikusok két hullámmozgás kereszteződését s az így előálló tünetenyeket értik. Ilyen lelki interferencia tüneteny például az összevonás, a „Verdichtung“, amikor két összetartó tendencia a maga előtt söpört képzeteket egy kentaufigurába egyesíti. Mondjuk a fiatalember, aki el szeretné kísérni szíve hölgyét, de fél hogy megsérti, s a *begleiten* és *beleidigen* igét *begleitigen-né* vonja. Vagy az eltolódás, *Verschiebung*, amikor egyik tendencia a másikba önti át töltését, ahogy ütköző golyó is a megütöttnak adja sebességét. A tendenciáknak ebben a harcában és összeolvadásában képzet fogalom stb. elvesztik állandó jellegüket, aszerint változnak, hogy milyen dinamikus helyzetbe kerülnek, A gondolkozásra alkalmazott kategóriák megolvadnak, a szellem *panta rhei*-víziója ez. Mindennek csak a mozgásban van jelentősége s a mozgás létesítette erőviszonyokban.

Gondosan értékeli az elmefolyamatokat kísérő energiaháztartásbeli változásokat. Egyes elmefolyamatok, mint az éle, energiát szabadítanak fel, mások, mint a félelem az energia potenciát káros felhalmozásával járnak. S talán ép megoldást és megoldhatatlanságot kísérő erőfelszabadulás és erőfelhalmozás az érzelem! Ez a szemléleti mód egyre bonyolódik, nemcsak dinamikus, de ökonomikus is már. De éppen mert bonyolódik valóságosabbá is válik. S Freud módszere egyre jobban hozzászoktat ehhez a bonyolult szemléleti és értékelési módhoz. Számol vele, hogy ugyanazon elmében többféle mechanizmus szerint folyhat le a gondolkozás. Van feszélyesebb és lazább agy-mechanizmus. Olyan dolgok ezek, amelyeket nehéz érzékeltetni. De magunkon is észlelhetjük, hogy bizonyos körülmények közt a dolgok esetleges, kevésbé jellegzetes oldalukkal kapcsolódnak, míg máskor magasabb lényegbeli megégyezés szerint. A költők hasonlataiban gyakran feltűnik ez a kétféle mechanizmus. Goethe hasonlatai már-már tudományos egybevetések, míg Shakespeare kevesebb, lényegbelileg alig-rokton dolgo-

kat is egy hasonlatba ránt. Freud szerint ezek a lazább asszociációk is lényegszerintiek, csak itt a lényeg egy régebbi gyermeki állapot igényéhez igazodik, ez a lazább gondolkodásunk az álom a primitív népek és gyermekek gondolkodás-mechanizmusával rokon. Ahogy a geológiai földrétegek, úgy rétegződnek egymásra az emberben a különböző gondolkozási mechanizmusok. S ez az egymásra itt nem térbeli elhelyezést jelent, hanem ugyanannak a szervnek több rendszerű működés-képességét, mintha egy izom több mechanizmus szerint tudna összehúzódni S azt ne gondoljuk, hogy az emberben hol ez, hol az a mechanizmus működik, például az intenzív gondolkozásnál, csak a legfőbb, a lényegbeli. Nem. Egyszerre mind. Mint ahogy a zenei hangok felhangjaiból is külön szólam alakul, amely a főszólamot festi, árnyékolja, a gondolkodás is több szólamú. Az éle például egy ilyen elnyomott gondolkodás-mechanizmusnak a hirtelen betörése a tudatba. Az ember felismeri benne a meghaladtat s ezért nevet rajta.

Minden pillanatunkban ott vonszoljuk egész múltunkat, ezt mindenki tudja. De hogy meghaladt gondolkozásmódjainkat nem pusztíthattuk el, csak letorkoltuk s azok tovább is velünk és ellenünk gondolkoznak, ehhez Freud módszere szoktatott hozzá. A költészetet töprengők előtt talán ez sem egészen újság, hisz a költészet jórészt ezeknek a primitív asszociációs módoknak tett engedmény. Mi jogosultsága volna különben a rímnek? Minden költemény két frontú, egyikkel a felnőtt ember értelmiségére utal, másikkal hajdani, s ma már játékosnak érzett gondolkodás-mechanizmusokat elégíti ki. Freud módszerének nagy érdeme, hogy ezektől a mélyebb, elásott mechanizmusoktól nem ijedt meg. Noha a nevetségesség veszélyeinek tette ki magát, követte, kibogozta őket s ezzel is leleplezte a tudomány műfajában kibontakozó költőváltát.

V.

Az elme élete érvényesülni törő tendenciák harca. Az érzelmek a tendenciák megoldását vagy elakadását kísérő ökonomikus tünetek. A gondolkodás több szólamú, a múltunk is velük gondolkodik: tételek ezek, amelyek mint tételek nem sokat mondanak, de Freud módszerébe oldva olyan jelenségeket segítettek a tudomány nyelvére fordítani, amelyeket idáig csak a művészetnek sikerült megközelítenie. Úgy érezzük, hogy a most bontakozó század nagy

pszichológiai összefoglalásoktól vehmes. A gondolkozásnak épúgy meg is kell találnia a maga megnyugvást keltő biológiai megfejtését, mint ahogy a vérkeringés élettana kétszáz év előtt megtalálta. Aki ezt a munkát elvégezi, bizonyára hálásan fog Freud úttörésére emlékezni.

Mi azonban nem vágunk elébe az időnek, inkább fonákjára fordítjuk a problémát: ha idáig következetesen hajszoltuk művészet és pszichoanalízis módszer-egyezeit, itt az ideje, hogy a különbségek felé forduljunk, hisz ép ezek a különbségek világítanak bele legélesebben a pszichoanalízis fogyatkozásába.

A művész az életet, a lelket ábrázolja, szokás mondani. Élet és lélek azonban annyira bonyolult, hogy ábrázolhatatlan. A művész tehát kiválaszt a lélekből néhány áramot, Freud szavával; tendenciát, ezeket egymásnak ereszti, harcoltatja, bonyolítja s *előáll* valami, amire ő ráfogja, hogy Raszkolnyikov vagy Bovaryné. Az így nyert kép ugyan még sokkal egyszerűbb és áttekinthetőbb a leieknél, de fölkeltheti bennünk a teljes lélek illúzióját, azt hisszük, hogy beeláttunk egy emberbe. Valami hasonlót csinál a pszichoanalízis is, de mondjuk ki, sokkal tökéletlenebb eszközökkel. A művésznek nem kell a szálakat az utolsó csomóig bogoznia, mégis mindennek megadhatja a súlyát és helyét, ő pszichoszintézist ad, s ebben a szintézisben a legfinomabb minőségi és mennyiségi eltéréseket is érzékeltetni lehet, minden lélek-áram leméretett s a többivel mennyiségbelileg is arányban van. A pszichoanalízis Freud minden spekulatív erőfeszítése ellenére is képtelen erre, talán élesebben választ ki a lélekből bizonyosfajta tendenciákat, de nincs meg a lehetősége rá, hogy ezeket a lélek más tendenciáihoz viszonyítsa. Itt van Freud szexuális elmélete. Eszerint az ember fejlődésénél fogva minden perverzítésra hajlamos, homosexuális, szadista, stb. áramok tolamaknak benne. A művész is érzi ezeket az áramokat s egy-egy jellem aláfestésiben nemcsak jelenlétüket, de intenzitásukat is leméri. Az olvasóra talán nem kiált rá a tény, de hisz a valóságban sem kiált. A pszichoanalízis hajtóvadászatán azonban a nyulak is bölényé nőnek, s nem fogható meg semmi anélkül, hogy az egész ember-képet el ne torzítsuk vele. A pszichoanalízis ki-ki nyomoz egy áramot, de éppen mert nagyon utána nyomoz, nem illesztheti bele az erők viszonyába. Olyan ez, mintha valaki Magyarországot vízrajzi térképére csak a Sebes Köröst s még néhány folyót rajzolna, de azt ujjnyi vastagon.

Növeli a bajt, hogy a pszichoanalízis nem nevezheti meg leg-egyszerűbb valóságukban a dolgokat, hanem merev és durva segéd-fogalmakon át tapogatja. Bizonyára kellemes játék a valóságnak az elvonba ültetése. De lehet-e igaz egy lélekrekonstrukció, ha eseményeket, amelyekben minden apró részlet határtalanul fontos, néhány segédfogalomig magyaráz vissza. A pszichoanalízis is természet tudomány s így kénytelen abból az elfogultságból kiindulni, hogy a jelenségek áttekinthető törvények szerint folynak le. Ezeknek az egyszerű törvényeknek, a freudi sémáknak, az életre rábizonyítása, nem mehet végbe erőszak nélkül. Freud kórtörténeteit *olvasva az a benyomásunk, hogy ezek többet* mondanak, amíg csak fölállítják a helyzetet, mint amikor végleg értelmezik. Egy művész a maga szintetikus módján többet hozna ki belőlük. A félművelteket talán nem lepné meg annyira, de nem is hamisítana annyit a megoldás kedvéért. Élőfának vágja ágát ez az egy formula felé törő értelmezés; a valószínű és ízes absztrakttá és izetlenné szegényedik. Elkedvetlenedve nézzük: hát igazán csak ez maradt a kezünkben?

A névcsinálást tartom a pszichoanalízis legnagyobb betegségének. A nomenklatúra teszi sokszor naivan együgyűvé azt, ami a beleölt fáradtság, a megfigyelések nagyszerűsége folytán igazán imponáló lenne. Freudban nagy dolgok keverednek kicsinyességekkel. Egy ember, aki a lelkét igen sűrű szövevénynek tudja látni, egyszerre csak előáll: nézzétek ez a szövevény három összefont szállal egész jól helyettesíthető. De a lélek újra és újra megszegényíti a formulát és a formulának bonyolódni kell, hogy másodszor is leírhasa az élő nyelven már leírt jelenségeket. S ez a nomenklatúrás másodfoglalozás sokszor nagyképűségnek hat, mert csak látszólag mond többet az egyszerű indokolatlan ténynél. Maga a szexualitás-elmélet is csak nomenklatúrás átfoglalozás. Körül ír s azt hiszi, hogy megmagyaráz. A schizopherniások libidója elfordul a tárgytól, a tárgy-libidóból én-libidó lesz. Mennyivel mond ez többet annál, hogy az ember elhidegedett a világtól, s önmagát becézgeti s ez a nomenklatúrás körülírás nem egészen ártatlan mulatság. Fogalmakat termel, amelyeknek Siegfried-csuklyája alatt a tények láthatatlanul csúsznak át olyan helyeken, ahol különben megakadnának. A segédfogalmak mint természeti valóságok járnak-kelnek, igen könnyen állnak tótágast vagy gúlát, ahogy az artista főnök parancsolja. A libidó az ember részvágylai-

nak összefoglaló neve. Az ember vágyai azonban sok ezer apró vágy, ahogy az élet is sok ezer élet jelenség. Ez a libidó azonban nem érzi azt, hogy ő nincs s ha van, sokezer külön dologban van, őt definiálták, ő nagy legény, ideugrik-odaugrik, áramlik, visszaverődik, tárgyról énrre, énről tárgyra száll, mintha egy dolog volna s nem ezer? Olyan ez, mintha a biológus így magyarázná az élet-folyamatokat: a mozgás a kétfejű izomba tódult. Az elválasztás megszállta a vesét. Mennyire semmitmondó pl. az, hogy a libidó szublimálódik. Nem tudományos bombaszt ez? A freudi nevek nem egész szerencsésen illeszkednek bele egy absztrakt kombináló hajlamba, amely ezekkel a belül üres, kívül mázsás gömbökkel könnyen zsonglörösködik.

S közben nyilvánvaló, maga Freud is hangoztatja, hogy ez az elnevezés-tömkeleg ideiglenes jellegű, csak azt várja, amíg a biológiai is megközelítette a freudi tényeket. Mihelyt az elmefolyamatokat szervi folyamatokhoz tudjuk kapcsolni, az egész pszichoanalízis beleolvad egy még jórészt felfedezetlen szervről alkotott tudásunkba. De ha így van, miért juttatjuk ép a nomenklaturát oly túltengő szerephez. Az ínséges ember építhet baraklakást, de ki épít barak-kastélyokat?

Ennek a nomenklatura-tébolynak kettős veszedelemé van: egyrészt kivetkőzteti a lelki jelenségeket valódi jellegükből, eleve elfogultságot jelentő fogalmak csatornáiba vezeti őket, a maga szisztematizált előítéletét erőszakolja az életre. Másrészt azokban, akik számára a sémák állandósága mögött nem nyüzsög a példák ezerféle változata, a lelki jelenségek beszűkülnek, azt hiszik, hogy a lélek csakugyan ilyen primitív mechanizmus szerint jár, mint a nevek föltüntetik. A művésznek a sokezer szavas nyelv is kevés, hogy a lelki folyamatok árnyalatait érzékeltesse, a pszichoanalízis a nomenklatura beszűkült nyelvén akar érdeemeset mondani róla. A szó is előítélet, de a freudi sémák egész előítéletekretrec, a gyanútlan lelki tények nem is sejtik, hová lépnek, amikor kis vasajtójukon a pszichoanalitikus áttereli őket.

Egyesek szemében bizonyára túlzottan fog feltűnni ez a kikelés a nomenklatura ellen, hisz sematizálás és segédfogalom gyártás hozzátartoznak a tudományos munkához, különben lehetetlen volna a tájékozódás. Aztán meg a pszichoanalízis ép ezeknek a sémáknak köszönheti gyógyítás módszerét. Elnyomásokat old fel, küzd az ellenállással s komplexumok után szimatol. Tagadhatat-

lan, hogy minden tudomány segédfogalmakra utalt, a pszichoanalízis azonban segédfogalmaival beszűkíti, elsúlytalanítja a tényeket, felelőtlen mozgékonyt biztosít a kombinatív képzetnek s az élet durván-mechanisztikus felfogására hajlamosít.

Ami a pszichoanalitikus terápiát illeti, hadd kockáztassuk meg ezzel szemben is véleményünket. Maga *a*. lélekelemzés kétféle lehet: vagy csak bizonyos képzetscsoportok után nyomoz s ezeket akarja feloldani s ebben az esetben nem számítja ki, mit tesz, mert hiszen a lélek nem külön elemekből összeállított mozaik, hanem nagy egész, ahol minden mindenre hat. Nem lehet úgy gyógyítani, ahogy az aszfaltot javítják az úttestet, amint a folyóvizet sem lehet egy körülírt helyen megtisztítani. A másik s igazabb gyógyítás az újranvelés, a *Nacherziehen* lenne. Az orvos az egész lélek egyensúly viszonyát nézi s úgy iparkodik belenyúlni. De ki vállalkozhat erre? Sok orvost ismertem, de mindeniknél meg tudom mondani előre, hogy miféle hibát követne el, ha pszichonalitikussá képeznék ki. Az egyik azt kapná ki a beteg vallomásából, ami sémaira emlékezteti s örülne, hogy no végre talált valamit. A másik ráerőszakolná a maga előítéletét s fölháborodna, ha erre figyelmeztetnék. De hol a bölcs, aki kívár mindent, mindent mérlegel, minden szót jókor és jó helyen helyez el s egyénisége varázsával biztosítja a kimondott szó sikerét.

A művészet szemléletté oldja az életet és megáll. Mennél igazabb művész valaki, annál konokabban utasítja vissza, hogy más életébe csak egy tanács erejéig is beavatkozzék. Lebontani a rosszat s újraépíteni jól: lehetséges ez? Ki tudja, hol áll meg? mondja az eldobott köre Arany s én azt hiszem áll ez nemcsak a pszichoanalitikus, de mindenféle ideggyógyászati kezelésre is. S mit ér a gyakorlat vele, ha mégis akad egy-két pszichoanalízisre termett lángész, aki azt éri el, amit a pszichoanalízis célul tűz ki. Mert hogy valamit elér, azt nem vitatom. Eredményei lehetnek, de ha vannak, a „*nacherziehen*“ alapján vannak-e? A pszichoanalitikus kezelés alatt orvos és beteg közt természetesen sűrű szuggesztiótól terhes légkör alakul ki. A beteg esetleg lemondhat a tüneteiről az orvos kedvéért. A hipnózis engedékenysége ez. Freud maga is számolt ezzel a körülménnyel. Az átvitel, *Übertragung* körülbelül azt jelenti, hogy a beteg beleszeret az orvosába s szerelmes állapotában adja fel tüneteit. Olyan momentum, amelyet nem akarok egy tudomány ellen kihasználni, csak jegyezzük meg, hogy

a szerelem színlel s színlelése mögött néha hallatlan konokság lappang. A pszichoanalízis különben is csak a tünetképzés módját világítja meg s a mód még nem ok. Az ok megközelíthetetlen, aki a módot kiismeri, csak a tüneteket söpri el, de ki áll jól, hogy az ok nem eszel ki holnap új módokat.

VI.

Bemutattam egy nagy művészt, aki a tudomány nehézkes nyelvét választotta léleklátása kivetítésére. Nem első eset ez, sőt bizonyos fokig kortünet, hogy emberek, akik észjárásuk szerint letagadhatatlanul művészek, egy tudományos szisztémában adják műalkotásukat. A pszichológia terén, most, hogy megtört a jég, különösen sok hasonló kísérletre számíthatunk. A pszichológiai tények könnyen áthelyezhetők más koordináta rendszerbe s mindig akadnak erős egyéniségek, mint Jung és Adler példája mutatja, akik vállalni merik a gyökeres átfogalmazást. Vájjon nem árt-e a tudománynak ez a folytonos ingadozás, nem semmisíti-e meg a tudomány hitelét s nem dönti-e egy képtelen relativitásba szükséges korlátainkat és támaszainkat.

Ez a kérdés sokkal általánosabb érdekű, mint hinnők s korunk annyiszor panaszt szellemi anarchiája felé nyilai. Mit feleljünk rá? A tudomány valóságokon épül s ezeket a valóságokat a művészalkatú ember több részletében mélyebb lényegében közelíti meg, mint bárki más. De mert ellenállhatatlanul világképre, befejezett koncepcióra tör, olyan föl építményt rak a valóság fölé, fogalmazásával annyi erőszakot követ el rajta, hogy építménye az ő múltó egyénisége dokumentumává, az ő életéhez kötötté válik, aminthogy nagyon valószínű, hogy a mai értelemben vett pszichoanalízis is szét fog hullani Freud halála után. A kritika álláspontja az ilyen Freud-féle művész-tudósokkal szemben egy lehet: intuitív leleteiket az emberiség örök értékeivé konzerválja, nehogy a rendszer összeomlásával valódi felfedezéseik is elkallódjanak. Másrészt le kell lepleznie a tudományban a lírát, olyan fogalmazásmódra kényszeríteni a tudóst, amely a valóság legcifrátlanabb megközelítése.

Ha a művész a tudományba tör, legyen legalább epikus s a szemlélődő természetek darwini nyugalomával nézze a természet eposzát. Vájjon Freud elérte-e ezt az epikus nyugalmat? Nem mondhatnám. Noha nem vagyok mélység-pszichológus, sőt művész sem kortársaim ítélete szerint, hadd kockáztassak meg egy

pszichoanalitikus ízű észrevételt. A pszichoanalízis mögött nagyon sok látens indulat áll bosszút az emberiségen. *Cela n'empeche pas d'exister* Freud fogalmazásában valami ilyet jelent: az embertől minden kitelik. S teóriái fogalmazásmódjában gyakran föl-villan egy szikra keserű káröröm. Freud elégtételt érez, hogy bizonyos dolgokat rábizonyíthatott az emberiségre. Ugyanazt a jelenséget a valóság minden károsodása nélkül lehetne másképp értelmezni, kevésbé közérzést pofozón. Freud mindig az élesebb fogalmazást választotta. Néhány epés megjegyzéséből kiderül, hogy neki ez az élesség életszükség, mondjuk a kiélés egy neme volt. A pszichoanalízisnek ez a bosszúálló árnyalata magyarázza meg nagy népszerűségét olyanok közt, akik különben nem nagyon érzékenyek pszichológiai problémák iránt. Hogy faragják ki egyesek az elnyomó morál elleni bunkónak, hogy fogadják fel mások az elnyomott libidó prókátorául, olyan jelenség ez, amely már nem függ össze a témánkkal.

Maga a pszichoanalízis s betűszerinti írásaiban Freud is fö-lötte áll azoknak a gyanúsításoknak, amelyekre a freudizmus mint társadalmi jelenség az embert bizonyos fokig föl-jogosítaná. Ezt a tant mindenféle világnézet magához ránthatja s értékesítheti mint minden tant, mely az életre vonatkozik. Nem véletlen, hogy Freud művész rokonainak a felsorolásánál nagy, evangélium-tól megszállt írókra, Dosztojevszkijra és André Gidere hivatkoztam. S valóban a freudizmus egy árnyalatnyi hangsúlyváltással keresztény tanná billenthető, mihelyt libidó helyett én-ösztönökre rakjuk az ékezetet. Egy Pszichoanalízis christiana, ahogy Babits verse nevezi, nem is annyira jogosulatlan, mint sokan hiszik.

Mint a bókos szentek állnak a fülkében
kívülről a szemnek kifaragva szépen,
de befelé hol a fálnak fordul hatok,
csak darabos szikla s durva törés tátong:
ilyen szentek vagyunk mi!

Micsoda összirtből vágták ki lelkünket,
hogy bús darabjai még érdesen csügnek,
érdesen, szennyesen, s félig születetlen,
hova nem süt a nap, hova nem fér a szem?
Krisztus urunk segíts meg !

Így a költő. S ez a vers megint csak a mi tételünket bizonyítja: a tények nem tehetnek róla, hogy az emberek milyen jelentőséget tulajdonítanak nekik.

Németh László.

A KULTÚRPOLITIKAI ÁLLAM ESZMÉJÉNEK KIALAKULÁSA.

(Fejezet egy államfilozófiához.)

A mai kor megfigyelője előtt gyakran fölmerül az a kérdés: vajjon a „kultúrpolitika“ nem pusztán hangzatos jelszó-e? Vajjon az *állami* kultúrpolitika nem csupán átmenet-e, úgyhogy egy bizonyos szervező lendület után az állam átengedi majd a szerepet más, csendesebb érverésű és kisebb formátumú társadalomkultúrális hatalmiaknak? Mindé kérdésekre nézve hosszabb tanulmányokat végeztem, amelyekből nem töredékes részleteket óhajtok itt kiválogatni, hanem ellenkezőleg, az egész problémának kiindulását és menetét óhajtom jellemezni a részletek elhagyásával. Témám kezelése nem történeti, hanem elméleti. Történeti csak annyiban, amennyiben az állam működési köre csak egy-egy történeti stádiumhoz képest határozható meg, általánosan, azaz az állam fogalmából vagy eszméjéből kifolyólag nem. Szabad legyen eleve arra is utalnom, hogy szorosabb tudományos kutatási köröm, a történetfilozófia, továbbá a társadalom- és államtan eredményeit és szempontjait törekszem figyelembe venni témánkra nézve. Kiindulunk abból, hogy ma és a közelmúltban mikép áll és állt az ú. n. *államcél*ok elmélete.

Szinte általános az államtan körében az az észrevétel, hogy az államcél a legkevésbé megragadható, körvonalozható probléma. Treitschke¹ berlini egyetemi előadásában, melyet halála után kiadtak, azt hangoztatja, hogy nincs emberi tevékenység, mely az állam hatáskörébe nem eshet, tehát adott körülmények közt az állam maximálisan öleli fel az emberi célokat. A jezsuiták híres paraguayi állama oly egyetemes étatizmus, melyben minden az államtól meghatározott és irányított; lehet rendellenességnek mondani, csak az *nem* tagadható, hogy itt sui generis államról van szó. Ha az állami tevékenység maximuma nem állapítható meg, annak minimuma igen: hatalom kifelé és jogrend bent az államban, s

¹ *Politik*, 2. kiad., 1899. I. 67. lk.

alább látni fogjuk, ez utóbbi is hiányozhat, ha van más nem-állami rendalkotó közület.

Treitschke tagadja, hogy az állam pusztá eszköz a polgárok, egyesek jóllétének biztosítására; de a polgárok sem csak eszközei az államnak, mint az antik államfelfogás hitte. Az ember Kant szerint nem lehet soha eszköz. Ott ahol jogok és kötelezettségek vannak, személyek közt van viszony; az eszköz kategóriája² nem alkalmas az állam és egyesek viszonyának tisztázására.

Schulze F.³ államjogában háromféle államcél ismer el, miután kifejti, hogy az államnak nincs más célja, mint az értelmes egyéneknek. Ezek a célok: 1. a gazdasági élet céljai; végcél a *jóllét*; 2. a társadalmi élet céljai; végcél a *rend*; 3. a műveltségi élet céljai; végcél nem pusztá felvilágosodás, hanem erkölcsi és vallásos fejlődés. De nem minden tekintetben eshet állami körbe a szellemi munkakör; ennek csak *közvetett* előmozdítása lehet az állam célja, amennyiben a magánosok tevékenysége a közérdekű feladatok megoldására nem elégséges.

Holzendorff F.⁴ háromféle „reális“ állami célt ismer fel: 1. a nemzeti hatalom célját, 2. az egyéni jog célját, és 3. a művelt társadalmi együttlét célját. Ideális téren pedig az egyetemesen étatizált jóllét, a jog és az erkölcs céljai szolgálnak alapul az államcél-elméleteknek.

Folytathatnók Bluntschli-n,⁵ Mohl-on⁶ keresztül a félszázad-előtti elméletek ismertetését, anélkül, hogy lényegében előbbre jutnánk. Mindenütt ugyanaz a tenor hangzik ki az elméletekből. Két álláspont azonban eleve lehetetlen lesz: 1. hogy az állam célja a hatalom fenntartása; a hatalom pusztá eszköz, erő valaminő célra; a hatalomfenntartás nyitva tartja a problémát, hatalom lehet vallási, gazdasági, politikai s bárminő más, s nemcsak állami; 2. semmitmondó a „közjóllét“, a *salus publica* formulája, mert számos szervezet, nemcsak az állam szolgál a közjóllétnek.⁷

² Ennek dacára így Loening: *Staat* Hwb. Stw. VII. k. 704. 1. (1911).

³ Idézi Holzendorff: *Die Prinzipien der Politik*, 1869. 189. 1.

⁴ Id. m. 189. 1.

⁵ *Lehre vom modernen Staat* I., 346. 1. (6. kiad., 1886. cd. Loening.).

⁶ *Az államtudományok encyklopaediája* (1866). M. ford. 47., lk.

⁷ Igen jól formulázza meg Pulszky Á.: „Egész általánosságban az a tétel, hogy az államnak, mint minden emberi intézménynek, *közjóllétre* kell szolgálnia, kétségbevonhatatlan, de egyszersmind üres, ha amellet határozottan kijelölve nincs, hogy az állam, mint olyan, minő részben járul a közjóllét megteremtéséhez, hogyan viszonylik e tekintetben a többi intézményekhez, valamint, hogy arra mi módon irányítható“ (219. 1.). Találó azon megállapítása is, hogy a „a közjóllét elméleteinek keretébe vonható minden más elmélet“.

Irodalmunkban csak Pulszky Ágost jellegzetes felfogására térek ki. Szerinte „az államcél egyszersmind az állam tökéletességének mértéke gyanánt mutatkozik.“ Úgy véli, hogy az állam „az emberek arra irányzott tudatos eljárása nélkül is természetesen létrejött (valami), az állam *öncélú*, mivel magában is egyéni, s saját akarattal és tudattal bíró; öncélú egyszersmind, mint az emberi együttlétnek múlhatatlan alakja;“ sőt: „az állam egyszersmind minden időpontban mint *teljes célú* (?) mutatkozik.“⁸

Az *államcélok elmélete* az utóbbi időkben folytonos enerválásban van, egyre inkább visszahúzódnak a modern kutatók a bonyolult problémától. Mindenesetre — nézetünk szerint — Jellinek egy tételéből következtethetünk arra, hogy itt a módszeres kiindulás terén volt jelentős hézag. Hallgassuk meg a múlt századvége nagy tekintélyű államtani elméjének azon észrevételét, mellyel útnak indulunk. „Teljességében történetfilozófiai nézetektől — ami viszont egy világkép részleteként jelenik meg — függ az, hogy minő objektív értéknagyságot tulajdonítunk az állam intézményének.“⁹ Ez „objektív értéknagyság“ kérdése oly probléma, amirehhez értéktani lépcsőfokok, „stádiumok“ történetfilozófiai kimutatása szükséges; e téren korunk történetfilozófia ja néma maradt.

I.

Az államcél-elmélet terén a közelmúltban sajátos negativizmus uralkodott. Ez reánk nézve kiválókép fontos, ha az iránt érdeklődünk, vajjon megengedhetőnek tartották-e a kultúrpolitikai állameszme kifejlődését, avagy egyenesen tilalmazni próbálták, azt mondván: *éppen* az állam az a szervezet, amelynek feladata e téren befolyást *nem* gyakorolni, azaz szabadságot kell engednie az egyeseknek s a nagy politikai közösségek kulturális munkájának, lévén az állam célja nem több, mint szabadságok biztosítása. Nietzscheknek egyik szava, melyet ő az ismeretnara alkalmazott, igen találó erre a felfogásra: nem más az államcélok ilyenmő tana, mint „tartózkodási tan“ (Enthaltamkeitslehre), azaz kimutatása annak, hogy az államcélok körébe elvileg minő célok *nem* vehetők fel. Az ilyen célelméleteket az újabb államtan *limitatív*, azaz elhatároló célelméleteknek *nevezi*. Mondanom sem kell, hogy az

⁸ *A jog és állambölcsészet alaptanai*. 1885. 212. lk.

⁹ *Allg. Staatslehre*³ (1914). 232. 1.

elmúlt liberális korszak gazdag volt ilyen limitatív célelméletekben; az államot minél szerényebb hatáskörben szerették látni, s a *ne gouvernez trop-elyet* mindenüvé bevitték. Smith Ádám szerint legyen csak ennyi: peace and a tolerable administration of justice. Ez ama „Nachtwächterstaat“-ideál, amely valóban csak a nyugalmat, a sokat emlegetett biztonságot teremti meg, mert feladata: a *tulajdonképeni* alkotó erőknél, t. i. az egyéneknek biztosítani a szabad utat, s a vállalatoknak, az üzemeknek átengedni az alkotás terét. A liberális *állameszme tehát az* államot *nem* tekintette sem közvetlenül *alkotóerőnek*, sem közvetlen célhordozónak vagy kultúrahordozónak, hanem csak *összerendező* erőnek, harmóniateremtő tényezőnek.

Az egész világirodalom egyik legjellemzőbb terméke b. Eötvös József államcél-tana, amely nyíltan kimondja,¹⁰ „hogyan 1. az egyes sohasem célnak, hanem mindig csak *eszköznek* tekinti az államot, mely által bizonyos *személyes* céljait elérni törekszik s annál fogva minden áldozatnak, melyet az állam fenntartása igényel, csak annyiban (!) veti magát alá, amennyiben *egyéni* céljait csupán az állam által hiszi elérhetőnek. 2. Hogy senki sem nyúl céljai elérése végett távolabbi *eszközökhöz*, míg a közelebb fekvőket kielégítőnek találja, s hogy ennél fogva az egyes *csak azon célok* elérése végett folyomodik az államhoz, melyekről azt hiszi, hogy nem érheti el saját erejével vagy más eszközökkel, melyeket *kevesebb áldozattal* megszerezhet, pl. kisebb társulatok (!) által.“ Íme, itt egy természetesnek hitt rangsor van: első helyen áll az egyén, másodikik a „kisebb társulás“, harmadik az állam; „az állam célját“ ily módon „szokta közelebről keresni a nép többsége“; Eötvös szerint kétségtelen, hogy¹¹ „amely pillanatban meggyőzhetjük az embereket afelől, hogy a *biztosságot* állam nélkül is elérhető, tüstént teljesül Proudhon kívánata, s az állam megszűnt lenni“. Röviden: „a cél, mely végett a többség minden áldozatra kész, nem egyéb, mint a *biztosság*.“¹²

¹⁰ *A 19. század uralkodó eszméinek befolyása az államra* c. művében. Összes munkái XIV., 70. l.

¹¹ U. ott 95. l.

¹² U. o. 94. l. Jellemző részlet ez is: „Senki sem fogja vasfogóval azt, amit kezével könnyen megfoghat“ (89. l.). „Korunk irányzatából egyáltalán nem következik, hogy jelenleg az emberek céljaik elérésére inkább használják az államot, mint saját erejüket, vagy más, közelebbi eszközöket; hanem csak az, hogy az államon kívül minden más eszközt *elvettek tőlük* (sic), ami által célhoz lehet jutni s ezért *kénytelenek* mindenütt az állam segélyét venni igénybe“.

Az Eötvös-féle korszak individualizmusa közismert; a régi természetjogi felfogás végső kihangzását látjuk benne, épúgy mint Humbold Vilmos ifjúkori művében, (mely szerint az állam célja „die Erhaltung der Sicherheit sowohl gegen auswärtige Feinde, als gegen innere Zwistigkeiten).

Á 19. századi államcél-tanok érthetetlenek a természetjogi *kiindulás* nélkül: a természetjog igen hatásképes módon oly történeti stádiumokat képzelgetett el, amelyekkel lehetetlenné tette bárminő modernebb elmélet kialakulását, sőt általában a stádiumszempontot diszkreditálta azzal, hogy merőben önkényesen vett fel stádiumokat, melyből igazolta s látszólag kimagyarázta a sui generis *állami* funkciók keletkezését. Tekintsünk vissza egy pillanatra a természet jogászok gondolkozásmódjára.

Ők két „állapotot“, más szóval stádiumot¹³ vettek fel: az őstáppotot, mely általános káosz és harc: ez a status naturalis. Mivel mindenki önálló egyén, önálló küzdő, szuverén lény és senki nem tartott kevesebbre igényt, mint mindenre (jus ad omnia), szüntelen és mindenkivel folyó harc vad állapotában éltek; a Hobbes-féle bellum omnium contra omnes-ből racionalista módon vágták ki magukat a küzdelembe belefáradt ősegyének: ősi társadalmi, egyben észszerű *szerződéssel*, amivel az őstáppotot egyének maguk fölél¹⁴ hatalmi szerkezetet: *államot* konstruáltak. A jellemző ez a pont: az állam ősi-individuális káoszból keletkező *mesterséges-racionális szerkezet*, amely *megkezdte* az alárendelés s a béke-teremtés processzusát; az állam tehát az *első* összerendező erő, a „status civilis“ kikényszerítője.

A természetjogi elgondolás az államcélok tanának holt vágányra juttatása. Az állam, mint szervező hatalom, modern elméletek szerint másodlagos. Első stádium az ősi patriarchális „közösségé.“ Az állam előtti állapot nem a vadul szuverén őstáppotot kaotikus harca, — őstáppotot különben nem volt soha, —

¹³ A stádium, „állapot“ és korszak különböző fogalmak; a természetjogászoknál összefolynak.

¹⁴ Kiténő államfilozófusunk, Eötvös (34. l.) elsőrendű kritikát adott erről a természetjogi konstrukcióról: „Amily kevésbé tehetjük föl — úgymond — észszerűen az emberek többségéről, hogy valaha oly viszonyok előállítását tűzték volna ki célul, mik szerint *kormányzókra és kormányzottakra vannak osztva*: mind oly kevésbé hihető, hogy *külhatárok* állítására törekedtek volna, melyeken maguk se léphessenek át ... szomszédaiak szabták meg minden állam határait“. Ezzel Eötvös már rámutat az államkeletkezésben a külpolitika primátusára is.

nem a harcoss individualizmus stádiuma, hanem a *természetes kötelekek* (rokoni, vallási, szomszédssági stb. közösségek) benső, „intenzív rend“-je.

A természetjog szerint kezdetben nem volt semminő rend, a rend hiányára következett elsőnek az állami) rend. Felfogásunk szerint az állam *csak ott* teremt rendet, s biztonságot, ahol az ősi „*közösségi rend*“ elégtelenné vált. Új rendteremtő erőttöbblet egyegy ponton vált szükségessé s csakis ezeken a pontokon lép előtérbe az állam.

Az államcél történetfilozófiai stádiumait a helyen¹⁵ röviden jellemezzük,

1. Az állam elsősorban hatalom a szomszédok felé. Ilyen történelmünkben a törzsszövetség kora. Az állam céljaiban még csak külpolitikai állami erőnyilvánítás, tehát kevesebb, mint Treitschke állam-minimuma. Ma felismerjük, hogy az államcél e stádiumon nem több, mint területbiztosítás, azaz megóvása azon, helyileg fixált értékeknek, amelyek a területhez elválaszthatatlanul kapcsolatos „*geográfiai értékek*“, s amelyeket a gazdasági-mobilis javaktól ezen a címen elválasztunk.

Ilyen államcél mellett az első államcél-stádium a *geográfiai államé*, amelyre jellemző az, hogy a belső rendteremtést az állam még nem vállalja. A rendbontó, a bűnös kikutatása és megbüntetése még nem állami ügy, a nyomozást elvileg a sértettre bízzák. Bíraskodó fórumok maradnak rokonsági csoportok, törzss, stb.

Az is jellemző, hogy nincs külön állami haderő. A „had“ maga a „nép“, azaz a közösségi elemek egyszerű összecsoportosulása, nem pedig kiszemelt, harcoss elem. Az államnak még nincs is igazi szervezete; ott van még ereje teljében a természetes kötelekek jól funkcionáló csoportja. Tehát belpolitikai haderő e fokon nincs, amint nincs belpolitikai rendező igény sem.

A geográfiai állam ily módon csak külpolitikai vonatkozásban funkcionális erő más államokkal szemben.

2. Az állam céljai szerint vett következő stádiuma: a „*belpolitikai államé*.“ Az állam céljai fokozatosan szaporodnak anél-

¹⁵ Alábbi közlésünk igen vázlatos és előzetes közlésnek tekintendő: egy készülő munkánkban (*Az állam értéke*) bővebben foglalkozunk a stádiumok elemzésével; az itt adott stádiumok sora csupán jelzi azt a problémaminőséget, mely a II. fejezet következtetéseinek alapul szolgál.

kül, hogy kívánná; egyik feladat a másikat vonja maga után. Mihelyt a közösségeket (pl. a törzseket) likvidálják, azonnal jelentkezik a bíraskodás szükséglete, ami viszont külön belpolitikai katonai erőt tételez fel. Az állam most már sajátos befeléható rendező erő, amely ha ideig-óráig elismeri is a közösségi jogszolgáltatást (pl. nemzeti vagy törzsi bíraskodást), avagy: a helyzet kényszerűségének engedve, magánosoknak bírói jogokat enged át» *igényeit* tekintve, uralkodik az egész területen s az egész lakosságon.

Kezdetben és sokáig igen gyarlón, miután sem az egész terület, sem az egész lakosság még nem jut hatalma alá. Káosz az egész állam s ép ezért — tévesen — nem méltányolja az „ököljog“ avagy a „feudális“ rendtelenség ama korszakait, holott bámulatos feladatot old meg, azt, aminek megvalósítása ép akkor a legnehezebb: az alattvalói éthosz, az engedelmesség atmoszférájának megteremtését.

A belpolitikai állam kiválókép nevelő állam. Egy felső réteg alárendelődését speciális államerők *nélkül* — hatalmas hadsereg és bürokrácia hiányában — nehéz létrehozni. Annál feltűnőbb, hogy a loyális, az állami éthosz mégis létre jő, amit *elsősorban szellemi erők mobilizálásával* oldanak meg.

Mínt hogy az előző államtípus emberei egyszerűen a természetes közösségek (törzs, család) műhelyéből kerülnek ki, ős-demokratikus érzéseikkel, egyenlőségi hajlamaikkal a második stádium számára kellemetlenné válnak: már nélkülözhetetlenek tartják az államban a személyes hódolatot. Egy *ruling class* kiválogatódik, összhangba jut s oly lelki vonásokat vesz fel, amelyek, mint magasabbrendű *állami erények*, az u. n. ős demokratikus társadalmi szerkezetben nem voltak s nem lehettek meg.

A dinasztikus princípium klasszikus kora ez. Mert csakis hosszú, dinasztikusán kitartó nevelő munka végezheti el az állami alárendelés nagy feladatát az elsősorban magához vonzott felső réteg lelki áthatásával. A nevelői feladatból ered az állam s a nevelő Egyház szoros ölelkezése, gondoljunk nálunk Szt. István korára. Mindennemű kérdésben sokkal súlyosabb a *személyi* erők szellemi-erkölcsi kisugárzása, mint később a szervezettebb állam-erő korában. Egy ismert amerikai államtani író: Mac Iver, szávaival az állam ekkor „arra szorul rá, hogy mindennemű, rendelkezésre álló pszichikai befolyásra támaszkodjék.“ „A hatalmat

idealizálja s kifejleszti az alattvalóban az érzelmi loyaltás formáit¹⁶; és ez a lényeges.

Ezen személyes-nevelői erők sajátos jelentősége akkor tűnik ki, midőn a dinasztikus kor hanyatlak alkalmas dinasztia hiányában (római katonacsászárok). A belpolitikai állam a felső rétegre tekint. Ebből ered gyengesége is. Még nem képes szellemi erőkkel állandó bürokráciát mozgatni, sem pénzügyileg megfelelő haderőt eltartani és mégis megoldotta — *személyes* harcok hosszú sorozatával — a belső alárendelődés államcéljait. Természetes, hogy a mindenkori államfő személye és ereje a döntő. A következő stádiumra az előzőknél még rövidebben kell itt utalnunk.

3. A harmadik stádiumot: a *jogpolitikai* államcél stádiumát az előző stádium pusztá folytatásának — a hibák kiküszöbölésével — szokták felfogni. A jogállam egy, az előbbinél szervezetesebb¹⁷ belpolitikai állam, mely az állami rendet hathatósabb *eszközökkel* tartja fenn, azaz *államtechnikailag* áll magasabb fokon. Ez az államtani írónál lappangó felfogás kellőképp nem látja meg a *lényeges* különbséget, mely *személyes* uralom és *norma*-uralom közt van.

A harmadik államcél stádiumát „*az elszemélytelenedett joguralom*“ stádiumának találjuk. A személytelen alárendelődés megoldását megkísérelte az ősi közösségi stádium is a vallás kultúrpolitikai erőivel. A most beálló stádium szinte vallásos kegyelet tárgyává a jogot teszi, midőn a már imperszonalizált normát Justitia istenasszony képében trónjára ülteti.

A jogállamban a jog mint *általános* normák rendszere mindent átölel és *mindenki* fölött van (az államfő fölött is).

Igen jellemző az 1. stádium államára, hogy nem ismer külön jogot; az életszabályok pusztá közösségi hagyományok közösségi garanciákkal; a jogász szokásjogról beszél, a történeti jogiskola a jog gyökerét a népi közösségben, a népérzületben keresi. A 2. stádium joga tulajdonképp fejedelmi *decretum*, személyes akarat-

¹⁶ *The modern state*, 1926. 344, ki az ő stádiumelmélete szerint „dinasztikus“ államra érti általában.

¹⁷ V. ö. C. Schmitt, *Vertassungslehre*, 1928. 130. 1. „Einen präziseren Sinn erhält der Begriff des bürgerlichen Rechtsstaates dadurch, dass man... bestimmte *organisatorische* Kriterien aufstellt ... Jogállam az *a)* in welchem Eingriffe in die individuelle Freiheitssphäre *nur auf Grund eines Gesetzes* vorgenommen werden dürfen... *b)* dessen gesamte Tätigkeit *restlos* in einer Summe von *genau umsehriebenen Zuständigkeiten* erfasst ist; *c)* Unabhängigkeit der Richter... *d)* allgemeine Justizförmigkeiten (132. 1.).

nyilvánítás, amelynek garanciája is személyi. Fennálló jogokat újra meg újra sietnek „megerősíteni“ a személyes-fejedelmi hozzájárulás újból való biztosításával.

Egész más a 3. államcél-stádium joga. Ez a jog *személyfölötti* norma, s oly államerő áll mögötte, amely ideája szerint *racióális szervezet*, amely automatikus és állandó garanciát ad ki: a jog *szervezett garancián* alapuló, organizatóriusan alátámasztott norma, ellentétben a közösségi élet lassú és szervezetlen, ellentétben a monarchikus stádium személyi-ingadozó garantált-ságával.

A jogállam az államtani írók által ki nem emelten már nem nevelő, hanem külső kényszert alkalmazó és *mechanikusan* garantáló állam;¹⁸ a jognak — ily extrém felfogásban — nincs szüksége sajátos államérzületre, mert maga mögött szüntelenül ott érzi a szervezett kényszergarantáló erőt. Jogot alkotni, kihirdetni és kikényszeríteni — ez a jogállami berendezés sablonos háromsága. A jogállam tulajdonképpen ezért nem kultúrpolitikai állam. Nem ismeri fel a személyiség erőit és rezonanciáit: *nem számol a szellem sajátos erőivel; kellő arányban nem karolja fel a személyi tömegerőket*. A 18. században megnyilvánult a „mechanikus alattvaló“ követelt típusa, melyet (nem kit) mindenben felülről próbálnak kormányozni; az állam magát oly társadalmi racionalitásközpontnak látja, hogy minden közérdeket a „közjólét nevében“ maga próbál képviselni. Kisállami, különössé váló, barokk formája a Polizeistaat.

Az államcélokra nézve új kor ez: a mindenhatóság kora, a gyámkodás stádiuma. Maga a jogállam eljut ide, miután az csak formális kiindulást jelentett: a jog tartalmilag nincs körülírva, *minden* közérdektartalom helyet találhat a személytelen normában, melynek lényege az, hogy személyfölötti és örök, változás nélküli.

¹⁸ Igen jellemzően fejezi ki a tiszta joguralom természetét Ihering (*Der Zweck im Recht*, 1904. I. 302, 1.): „Der Richter soll gewissermassen nichts sein als das lebendig gewordene, in seiner Person, der Sprache teilhaftig gewordene Gesetz. Könnte die Gerechtigkeit vom Himmel steigen und den Griffel zur Hand nehmen, um das Recht so bestimmt, genau, und detailliert aufzuzeichnen, dass die Anwendung desselben sich *in eine blosse Schablonenarbeit* verwandeln würde: es liesse sich für die Rechtspflege nichts vollkommeneres denken...“ Igen természetes, hogy a szabályrendszer mechanizmusa közepett a *kormányzati* tevékenység számára tágabb és ad hoc célszerűségekhez mért kereteket mindig fenn kell tartani. Másrészt, mint *átmeneti* jelenség, az államkeret perszonalizálódik, v. ö. C. Schmitt, *Die Diktatur* 2. kiad., 1928.

Már az uralkodó is aláveti magát, hódolatot nem a maga személyének követel, hanem ő is csak „első szolgája“ az államnak: ő is alávetett személyfölötti és *korfölötti érvényű* jogi normának;¹⁹ azonban az államraisonnak is, ami az első hézagait kitöltötte.

S ez a mindenre kiterjedő államraison vonja keretébe az iskolát is, mely egyszerre politicummá válik.

A jogállam túlzóan egyetemes célfelfogására erős ellenhatásként következik az ismét személyes, most már egyénies alapra helyezkedő individuális-polgári természetjog a polgár aktív önbizalmával és a gazdasági liberalizmus, mely az állami rendet készen találja, s nem hiszi, hogy az oly valami, ami állandóan alátámasztandó és nevelés útján állandóan produkálendő. Ha államot kér, elégnek tart egy alkotmány által körülírt, jogrendbe zárkózó államminimumot. Ez a természet jogász Kant és az államhatároló Humboldt Vilmos felfogása. Nem veszik észre, hogy *ha* a jogi rend mechanikus kényszerrend és külsőleges rend (Ihering), úgy az nem nő ki szervesen az emberi érzület világából.²⁰ Legalitás moralitáson nem alapulva.

Az érzületethika Kantja mint jogász formalista. Még nem találkozik jogfeladat és térszűlet mint kultúrpolitikum. Ennek az állapotnak következményé egy elv: a törvény egyszerű kihirdetése törvénytárban elégséges. Formailag ismeri mindenki. Államéthosz nem cél. Míg Platón a Nomoi-ban külön a polgárokhoz szóló propagatív, meggyőzésre törekvő kommentárt követel a törvényalkotással kapcsolatban, ez a jogállam stádiumán ismeretlenné

¹⁹ A jog korförlöttsége egyben *korközömbösség és merevség* is, C. Schmitt, *Verfassungslehre*, 1928., 129. l. írja: „Der allgemeinen Wortbedeutung nach könnte man jeden Staat als *Rechtstaat* bezeichnen, der das geltende Recht und die bestehenden subjektiven Rechte unbedingt respektiert. Das würde bedeuten, dass der geltende *status quo* legitimiert und *verewigt* wäre und die wohlverworbenen Rechte... für wichtiger gehalten werden, als die politische Existenz und Sicherheit des Staates, In diesem Sinne war das alté Römische Reich deutscher Nation — in den Zeiten seiner Auflösung — ein idealer Rechtstaat; seine Rechtstaatlichkeit war nichts and eres als Ausdruck und Mittel seines politischen Zerfalls.“

²⁰ Jeles államtani írók mindig tiltakoztak az államnak pusztá *külső* hatalmi rendként felfogása ellen. Concha Győző (*Politika*, 1895. I. 198. l.) igen tömören mutat rá: „Az állam célja az emberi élet belső és külső irányzása, mi sem az egyénnek, sem a társadalomnak, mint egésznek, sem egyes vallási, érzelmi, gazdasági irányainak működését nem semmisíti meg, hanem csakis túlzásaikat korlátozza, ellentéteiket szünteti meg“.

vált államcél. Nem cél az, amit Fichte így nevez: *innige Durchdringung des Bürgers vora Staate*.²¹

4. Az állameszme negyedik stádiuma a *gazdaságpolitikai* államé. Társadalom- és gazdaságpolitika a liberális kor hajnalán nem látszik szükségesnek, mert még nem halmozódtak fel a nagy tömegek. Pusztán rend-mechanizmust várnak az államtól, lehető kevés áldozattal. A 19. század második felében mégis kialakul a *gazdaságpolitikai államcél*. Maguk a liberális elmék követelnek a század végén állami beavatkozást (vámpolitika stb.). A szocialista negyedliberalisok²² pedig az államot gazdasági funkciókkal olyannyira telítik, hogy az államból termelő üzem lesz és csak igazságos jövedelemelosztás keretében várnak tőle erkölcsi és jogszerű mozzanatot. A gazdaságpolitikai államcél eddig nem fejlődött ki: utópiának bizonyult; semminő állam nem bírja el azt a tömegmunkát, amit a gazdasági életnek tüzetes vezetése jelentene. Igen jellemző azonban az, hogy az államra ilyenmú, ma u. n. „szocializációs” feladatot óhajtottak rákényszeríteni, ami mutatja, hogy még az utóliberális kor sem irtózott az államcélok újabb kiterjesztésétől.

5. Az állameszme ötödik stádiumán a kultúrpolitikai államcél jelenik meg. A kultúrpolitikai állameszme — annak antik-platoni formájától²³ eltekintve — a 19. század elején született meg a romantikus kor kulturális népállami fogalmából, mint a törvényhozó racionalizmus ellenhatása. Amidőn Savigny arra utalt, hogy törvény nem az *ész* alkotása, hanem a *nép* történeti fejlődésének eredménye, s nem a *lex*, hanem a népies eredetű szokásjog, a *mos* talajáról indul ki, *arra a dinamikus tényezőre utalt, amely közösségi egész formájában a jogállam mögött él*. A romantikusok nem a hivatást, az államcél emlegették első sorban, nem a normát, hanem a normába beleömlő akaratot, a tartalmat, az erőt, amely kifejlődésre törekszik önmagában, amely az államra

²¹ V. ö. *Die Grundzüge des gegenwertigen Zeitalters* 1806.

²² V. ö.: Menger A. *A jövő állama* M, ford. 1908. a „népies munkaállam” gondolatát többek közt így fogalmazza meg (131. l.): „A népies munka-államban a gazdasági és művelődési törekvések az uralkodó és parancsoló tevékenységet teljesen(l) háttérbe szorítanak s az állam fokozatosan egy *túl-nyomólag gazdasági jellegű* kultúrvállalat alakját venné fel, milyenre a vasút a posta és táviró már ma is jó mintát mutatnak...”

²³ V. ö. K. Sternberg, *Moderné Gedanken über Staat und Erziehung bei Plato*. 2. kiad. 1924. Ld, még „Utópista volt-e Plátón” c. cikkünket, Athenaeum, 1928. Stenzel: *Wiss. u. Staatsgesinnung bei Plátón*. 1927.

rászorul ugyan, de amelynek végső erőforrásai már az állam jogi struktúraadás *mögött* is feltalálhatók.

A kultúrpolitikai állameszme különösen alkalmas talajra talált a porosz állam kulturális szférájában; megerősödésének ideje a Napoleon-féle államfölforgatás, a nemzeti és állami eszme bántalmazásának ideje. A német kultúra mélységei találkoztak az akkor egyedüli teljesen német állam törekvéseivel.

Nincs itt módunkban a német filozófiai és államtani irodalom keretében végzett tanulmányainkat összefoglalni. Nem részletezhetjük, hogy miképp alakul — kozmopolitizmus látszatai mellett — az állameszme Fichte-nél, kit ma sokan nagy figyelemmel tanulmányoznak, elég legyen utalnom A. Walz nagy munkájára,²⁴ Nico Wallner legújabb könyvére,²⁵ J. Baxa tanulmányaira a romantikusok államtanát illetően,²⁶ ki nem veszi észre, hogy Fichte a leglényegesebb tételeket egy történetfilozófiai munkájában (*Die Grundzüge des gegenwärtigen Zeitalters*, 1806) mondja el. A németek most fedezték fel, hogy minő gazdag államfilozófiai irodalmuk van a 19. század elején, Spann Otmár²⁷ és iskolája felfedezi a romantikus államfilozófusokat. Általában a Hegel *előtti* irodalom nagy jelentőségére egyszerre ráeszmélnek,²⁸ mint ahogy rájöttek a háború alatt a „német állameszme“ sajátosságára,²⁹ amint az M. Wundt-nál³⁰ új államfilozófiai kísérletben ma is jelentkezik. Kaehler finoman elmélyedő nagy munkájában³¹ Humboldtnak az állameszméhez fordulását kutatta fel. Borries K. Kant politikai világnézetét rekonstruálja meg.³² Haymann újból elemzi a kozmopolitizmus és hazaszeretet viszonyát.³³ Müsebeck Schleier-

²⁴ *Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik u. die Staatsphilosophie Fichies*. 1928. (688. 1.).

²⁵ *Fichte als politischer Denker*. Halle. 1926. (280. 1.).

²⁶ *Einl. in d. rom. Staatsw.*, 1923. Kluckhohn: *Persönl. u. Gemeinw.* 1925.

²⁷ Ld. ez iskola működését O. Spann: *Gesellschaftsphilosophie*, 1928. c. műve jegyzeteiben.

²⁸ V. ö. A. von Unruh: *Dogmenhistorische Untersuchungen über den Gegensatz von Staat u. Gesellschaft vor Hegel*. 1928.

²⁹ V. ö. Kriek érdekes áttekintését: *Die deutsche Staatsidee*. 1917. és: Joachimsen: *Der deutsche Staatsgedanke von s. Anfängen bis auf Leibniz und Friedrich* d. Gr. I. 1921.

³⁰ *Staatsphilosophie*. 1923.

³¹ *W. Humboldt u. der Staat*, 1927. (579. 1.).

³² *Kant als Politiker*, 1928. Breitinger, *D. Gemeinschaftsprobl. in d. Philos. Kants*. 1927. Kress: *Soziol. Ged. Kants*, 1929,

³³ *Weltbürgert. u. Vaterlandsliebe in d. Staatsl. Rousseaus u. Fichtes* 1924.

machert világítja meg,³¹ sőt a mozgalom áterjed a franciákra is, napjainkban a Sorbonne tanára Victor Basch is tüzetesen foglalkozik a klasszikus német filozófusok: Leibniz, Kant, Fichte, Hegel politikai elméleteivel.³⁵

Mindez az egyre gazdagodó irodalom néhány éves, ami igen szimptomatikus; jelzi a filozófiának az állam felé fordulását, észrevevését annak, mennyire apolitikus irányba haladt a filozófia a 19. század vége felé, viszont bemutatja azt is, minő gazdag volt a klasszikus német filozófusok államfilozófiai munkássága. Mindez mutatja, hogy a jogállamon túl a kultúrpolitikai állam szempontja egyre közeledik.

Az irodalom- és dogmatörténeti kérdések előtt felmerül a két kérdés: 1. miért van, hogy a 19. század elején jelentkező kultúrpolitikai állameszme a 19. század folyamán nem fejlődött ki, 2. miért van, hogy korunkban, főképp a háború után előtör újból hatalmas erővel. Ez utóbbi kérdés céljából egy társadalomtani kérdést kell megvilágítanunk: mi az állam, a társadalom s a társulati szervezetek viszonya. Miért jut hol ez, hol az előtérbe?

II.

Az államcélok régi stádiumait tekintve államtani írók és jogtörténészek általában a modern, szervezett jogállam képét vetítik vissza. Az, ami nem állam, elenyészik; az állam erős fénye mögött homályban marad az állam *társadalmi háttere*.

A mai szociológia viszont erősen rávilágít, *minő* „társadalmi háttér“ van az állam mögött; mindenekelőtt sajátos, szerves alakulatok, u. n. „*közösségek*.“ Mindenütt volt és van az állam mögött egy primer-természeti társulás, rokoni és helyi közösség, nemzet- és kultúrközösség — nálunk a nyugati keresztény kultúrközösség, amely mint sajátos erőforrás, természetes kötelékek és szellemi értékek teremtője. Ezek az u. n. közösségek nem mesterséges-rationális kötelékek és nem pillanatnyi céltársulások. Alakultak és alakulnak évtizedes-évszázados életformák szerint és nem lehet őket célrationális formákba beszorítani, pusztán „szervezés“ útján létrehozni; családot és nemzetet pl. nem lehet

³⁴ Schleiermacher *in der Geschichte der Staatsidee u. des Nationalbewusstseins*, 1927.

³⁵ *Les doctrines politiques des philosophes classiques de l'Allemagne*. 1927. (Bibl. de philosophie contemporaine).

„szervezni“, nem lehet őket valamiféle alapszabályhoz kötni, jogszabályok uralma alá helyezni. Célgazdag és mozgékony szervezetek azok spontán restitúciós energiával.

Ellentétük a modern szervezet, az organizáció.³⁶ Egycélú mechanizmusok, észszerű és célszerű szervezett csoportok, társas gépezetek szabályos életcélokhoz kötve; számuk nagy, szervezeteik érzékeny, mint a gépezeté, melyből egy alkatrész ha kiesik, hasznavehetetlenül áll a társadalmi élet viharában.

Egy évszázados törvényszerűség uralkodik viszonylatukban s ez az, hogy alapstruktúra mindig egy-egy társas organizmus,³⁰ az organizációs szervezet csak *az előbbire épülhet, enélkül nem életképes*. Mi már most az állam? Organikus-közösségi életforma, avagy pusztá gépies organizáció? E különbségtételből nemcsak elméletileg jelentős következmény fog eredni.

Az államok államcél szerinti stádiumaiból kiderül az, hogy *közösségi alapstruktúra nélkül nincs állam*, közösségek organikus működő erői nélkül nem működött soha egyetlen „állam“ sem. Az állam föléjük szerelődik és minden stádiumban kap egy-egy célt, melynek speciális erőivel szolgál, így először geográfiai, majd belpolitikai, később jogpolitikai, gazdaságpolitikai téren.

Az állam céljai nem véletlenül szaporodnak: az állam 1. *mindig azokat a célokat veszi munkába, amelyekre a közösségnek nincs elég koncentrált ereje*; 2. az állam, mint hatalom nem a közösségek organikus jellemét veszi át, hanem annak hézagpótló szervezete elsősorban a célracionalitás terén, tehát mindig a racionális életforma, az organizáció felé gravitál.

Sajátos szimbiózis! Az államnak szinte nincs elvileg egyetemes céligénye (ezért is könnyen mechanizálódik el); az állam mindig ott *kénytelen* előtérbe lépni, ahol már éppen csak állami erőkoncentráció tudja megoldani a közösség szempontjából el nem hárítható, mégis pusztá közösségi erők által ki nem bontható feladatcsomókat. Az állam *közösség-kiegészítő* szervezet, mely az organikus közösségi élet korkövetelményeihez képest *fokozatosan* jut előtérbe.

Az állam mindamelllett nem „szerve“ a társadalomnak, mint mondani szokás. Nem pusztá pótlék és szükségsszervezet ad hoc, vagy tartósabb célra, mert az állam által felvett feladatkörök

³⁶ Sajnos, a magyarban a „szervezet“ szó kétértelmű és hasznavehetetlen.

éppen az állami erőhöz hozzáhatványozódó problémák lesznek: az állami speciális *kiteljesítő* szervezetté válik, amelynek nagyszerűsége folytán megvan a magasabbrendűsége és magasztossága.

Látható mindebből az, hogy 1. az államcélok nem ölelhetnek fel mindent, az állam egy alapstruktúra: a közösség életkiválmalmihoz van hozzákötve. De 2. éppen ezen szoros kapcsolatnál fogva az állam nem egy célra szolgáló „szerv“, hanem maga is sokcélú, évszázados tartamú, organizmus-szerű egység, *nem* pusztán rend-mechanizmus, eszköz, célracionális szervezet.

Önálló életköre van, racionális s egyben érzelmi *hagyománya* van, mellyel táplálja a nemzeti s kultúrközösségeket, nemcsak a közösségek támogatják az államot, A célokban *önállósuló s integrálódó* állam több, gazdagabb, mint a formális jogállam s önmaga is *kultúrahordozóvá válik*, nem csak normákat garantáló, kényszerítő szankcióval ellátó szabályozó gépezet.³⁷ Maga Jellinek³⁸ nem kevesebbet állít, mint azt, hogy „pusztán jogvédelmi funkcióra szorított állam sohasem létezett és nem is létezhetett.“ Továbbá: „a tiszta jogállami elmélet. . . gyakorlatilag egyértelmű az államnélküliség követelményével.“ Korunkban Kelsen államelmélete keltett nagy és heveshangú vitát, mert még a „jogállam“ gondolatát is megszüktette pusztán normatani — elméleti — „beszámítási ponttá“ theoretizálta az államot.³⁹

Az előbbiekből következik az, hogy az állameszme, mely a múlt században gyakorlatilag jogállam, utópisztikusán gazdaságpolitikai állam szerepében tűnt fel, egy új államcél-faj keretébe *ugyanazon stádiumszempont nyomása alatt jut*, mint előbb jutott a múltban. A jelen kor nem kivétel. Vannak életproblémák, amelyekhez *nem elég* a mai közösségek — b. Eötvössel a „kisebb társulások“ — avagy az egyének ereje: előtérbe kell tehát lépnie

³⁷ Concha (*Politika*, I. 189. l.) kiemeli: „A nemzeti erőnek, az egyesektől elkülönített, önálló hatalomnak a társadalom összegezett hatalma mellett *saját* hatása van, s az *állam nem* a társadalom uralkodó rendjének, osztályának *egyszerű karhatalma*, hanem mellette *külön erő*“.

³⁸ Allg. *Staatslehre*, 248.

³⁹ V. ö. Kelsen, *Az államelmélet alapvonalai*. M. ford. Moór, Gy., 1927. (Szegei Tudományos Könyvtár, 3. köt. 15. l.). „Az állam nem más, mint közös végpontja az összes specifikusan normatív minősültségű — állami aktusok beszámításának, mint közös *találkozási pontja* valamennyi — állami aktusként minősülő — tényálladék beszámításának“, Kelsen álláspontjára érdekes világot vet vitairata is: *Der Staat als Übermensch*. 1926. Újabbán az állam morfológiai problémáját kénytelen eredeti problémafölvetésével szemben álló alapról felvenni. V. ö. Hans Kelsen, *Der soziologische und der juristische Staatsbegriff*. 1922.

annak az erőkoncentrációnak, amit éppen az államban vélünk föl-fedezni. Eötvös még úgy vélte: „nem abban áll az állam feladata, hogy polgárai hitét, érzelmeit és *meggyőződéseit alakítja*, hanem inkább abban, hogy azokat minden sérelem ellen óvja.“ Ez a pusztá jogbiztonsági állam ma mindenkinek kevés.

A jogrend fenntartása minden államban — jelenben és az elmúltban — elsőrangú államcél, és mély tiszteletünket sohasem tagadhatjuk meg azoktól a századoktól, amelyek a Jog nevében és eszközeivel tartották fenn államunkat. Ha a jogállamról ma kritikát mondunk, nem azt mondjuk ezzel, hogy valami más, nem-jogállam teendő helyébe, hanem csak azt emeljük ki, hogy a jogállamon *túl* is vannak államcélok. A célok stádiumai nem *felváltják* egymást, hanem egymást *kibővítik*, a cél-stádiumok sora egyben bizonyos történeti rangsort is mutat, s e téren a Jog államcélját előkelő pozíció illeti meg mindenkor.

A mai helyzet-követelte új államcél tehát szintén csak *többlet* az államcélok terén, nem *középponti*, de új államszerkezeti követelmény. Kitűnik az is, hogy nem is az állam étatizál, hanem a feladatok étatizálódnak más közösségi szerv hiányában. Ha az állam ereje nem elégséges új feladatok vállalására, nem úgy következtetünk, hogy íme, ejtsük el az újabb életcélokat, maradjunk primitívebb igények mellett, hanem azt, hogy emeljük az állam erejét, *hogy az újabb életproblémákat is meg bírja oldani.*TM

Fentebb (33. 1.) felvetettük a kérdést: miért *nem* fejlődött a száz év előtt jelentkező kultúrpolitikai állameszme a 19. század folyamán? Az állameszmék egymagukban nem elég erősek, hogy tömegmozgalomnak vagy korszaknak megadják a karakterét. Ha a kultúrpolitikai állameszme nem jutott előbbre, oka a társadalom oly szerkezete volt, mely *n i tette amaz eszmét közszükséglet tárgyává*. Sőt: az államcél korlátozására törekedtek.

A 19. század elején erősödött meg az államminimum eszméje: akkor, amidőn az állam *egyébként* volt erős, erős a felébredő „közösségi“, abban a korban *nemzetkulturális* erők által. Ekkor,

⁴⁰ Itt csak röviden, de kifejezetten óhajtunk utalni arra, hogy e felfogás *nem* vezet valaminő állami, omnipotencia egyszer már elhagyott síkjára. Hogy minő *konkrét* feladatok és minő *módon* és mértékben (beállításban) juthatnak állami ügykörbe, ez nem képezi fenti vizsgálódások tárgyát, (hiszen e téren célszerűségi-instrumentális nézőpontok okvetlenül számba jönnek); kérdésünk az volt és marad, hogy egyre újabb államasításnak *elvi* akadályai az államcél elmélete alapján a kultúrpolitikát illetően nem lehetnek.

az irodalomban hatalmas szellemi tüzek gyúlnak ki — gondoljunk reformkorszakunkra —, melyek messze és széles rétegekre világitanak már. Akkor a nemzeti nyelv kiteljesedésének kora már nem tudós kasztnak szórja a fellendülő tudomány áldásait; akkor a hadsereg már nem szűkkörű, zsoldos erő, hanem néphadsereggé és egységes népfegyelmező és nevelő erővé szélesedik; akkor, amidőn nagy, nemzeti problémák hódítják maguk felé a közfigyelmet! — könnyű úgy vélekedni ily nagy, közösségi erők láttán, hogy az államnak kultúrpolitikai téren nincs is igazában lényeges szerepköre.

Ma ennek az államminimalizálásnak kora lejárt. Csak történetileg és államtani téren iskolázatlan elmék beszélnek ma az állam „túlhatalmas befolyásáról“, amikor a közösségek elgyengülő erejének korában minduntalan ép az államot ostromolják, hogy vállaljon új és új feladatot. Ez azért van, mert az állam mint „kiegészítő“ és „kiteljesítő“ szervezet megállta a helyét, s mindenki tudja már a múltból, hogy bizhatók erejében.

Az állam sajátos aktív erőinek képe, mely a közönségben él, morfológiailag a következőkép fejezhető ki. Vannak — mint láttuk — társas organizmusok: t. i. (mai, szorosabb értelmű terminussal)⁴¹ „közösségek“ és vannak egy-egy célra *szervezett* organizációk, társulatok. Amabban a rugékonyság és célokban gazdagság az uralkodó vonás, ezekben a szervezett, függőbb társulati formákban a célok szegényebbek, de bennük minden észszerűen összerendezett, azaz célracionális. *Az állam azáltal jut előtérbe, hogy megvan benne a közösségek célgazdagsága s rugékonysága, de megvan benne a társulatok észszerű összerendezettsége, célracionálitása is, azaz átütő ereje és szabályos akcióképessége.* A közönség ezt látja, vagy érzi és számít az állam ily sajátos erejére.⁴²

⁴¹ V. ö. a német szociológiai irodalomban Tönniesen kívül (kinek felépése: 1887, s figyelmen kívül maradt sokáig) újabban Theodor Litt (*Individuum u. Gemeinschaft*), A. Vierkandt (*Gesellschaftslehre*, 1923. és napjainkban Geigner (*Gestalten der Geseltung*, 1928.) munkáit, a kisebb cikkek és pompás kritikák egész légiójától kisérvé. Nem véletlen, hogy a „közösség“ irodalma a német szociológiai munkák színe-javát leszi ki. Részünkről ld. *Egy új szociológiai irányról*. Társadalomtud. 1925. évf. A régibb magyar szakirodalom „közösség“ terminusa szétfolyó, mint ma a „közület“, mely utóbbi általánosítható, míg az előbbi nem.

⁴² Hogy régebben az állam *társadalommorfológiai nézőpontból* vett vizsgálatát minő nehézségek árán indították meg, v. ö. R. Schmidt ma is figyelemreméltó munkáját: *Der Staat*. 1896. (Staats- u. Völkerrechtlichen Abhandlungen, ed. G. Jellinek u. G. Meyer, I, 6.).

Vájjon látja vagy érzi-e viszont a közönség a maga erőinek aránytalanságát? A 19. század — a liberalizmus és kapitalizmus százada — szinte egész folyamán abban a hitben élt, hogy a sui generis közösségi erők ma is intaktak s reájuk bizton számítani lehet a jövőben is. Ma ez a feltevés már ingadozik. Igaz, ma is fenntartja magát ama hit nevelési rendszerünkben, mert az a társadalmi kép, melyet az irodalom alapján nyerünk, s a történelemmel egészítünk ki, ma is pótolja bennünk a közösségi intenzív életviszonyok szemléletét, azokról a területekről pedig, melyekben ez a közösségi intenzív együttélés merőben hiányzik, vagy erősen csökken, mint abnormitástól szívesen és ösztönösen elfordítjuk szemeinket. Mindamellet ma egy részletes társadalmelemzés — mire itt nem vállalkozunk — kétségtelenné teszi, hogy sok életkapcsolat jelleme gyökeresen megváltozott, amint a társadalom tömegesedett a század folyamán, úgy extenziválódott is.⁴³ A legújabb társadalomtan egész mezejét kellene bejárnom, hogy a mai társadalom extenziválódását ecseteljem; azt hiszem azonban, hogy nem mondok itt újat: a régi és benső kapcsolatok világa átváltozott, mert minden a produktív termelésre s a gyorsaságra rendezkedett be, mindent elborít a célracionális eszme, a „szervezettség“. E szervezettség mögött azonban hiányok vannak. Amily kiváló eredményeket tár ez fel *arra nézve*, amire készült: gazdasági produktivitás, könnyű és biztos kezelhetősége egyéneknek, a társas életformáknak és szervezeteknek, olyannyira hézagossá lett a mai társadalomstruktúra a szellemi tartalom mélyebb gyökereinek tápláló erőire nézve.

A kultúrpolitika számára a legnagyobb fontosságú észrevenni a mai társadalmi szerkezet egyik fővonását, mely ismeretlen, talán tragikus következményeket is rejt magában; a fentebb igen kiemelt ellentét: az *organikus közösség és organizáció rendkívüli különbsége azoknak élményadó jelentőségében van*. Az organizációk általában külön célra beállított (célracionális), tehát *rész-szerű munka-„szervezetek“*; az organikus „közösségek“ kevesebb célracionalitást, viszont gazdagabb értékmeggyőződéseket tartalmaz-

⁴³ Mindaz, ami nálunk van, hatványozottan látszik az amerikai Unióban, amely a 18. századnak egy elszakadt, külön úton járó darabja. Ott már a legkisebb közösség, a család is mássá lett, mint aminő még Európában. Más az is, amit Amerikában nemzetnek neveznek (v. ö. R. Michels cikkét, Zeitschr. für die ges. Staatswiss. 1928.), más a közületek berendezése, élete s ami ott látható, megvan nálunk, kezdő nyomokban. Több téren, mint mondták, Amerika „jövők előíze“.

nak, „*egész-szerűbb*“ értékvilágot hordoznak; Vierkandttal „*élmény-közösségek*“-nek (Erlebnismgemeinschaften) mondhatók. A tragikus társadalomszerkezeti kettészakadás lényege az, hogy a „*munkaszervezet*“ általában nem „*élményközösség*“ is.

A kultúrpolitika nagy problémaköre megtalálni az „*élmény*“-közösségek útját az organizációk ridegen egyoldalú munkaszervezeteibe, illetőleg utat törni a „*munka*“-szervezetekbe bekapcsolt lelkekhez.

Előttünk van mindenekeelőtt a „*nagy Démosz*“, hatalmas mezőgazdasági és ipari népesség; ez új kultúrpolitikai feladatkört jelent. *Ki* oldja meg ezt a hatalmas problémát? A gyáros, a mezőgazda, avagy immár mezőgazdasági „*vállalkozó*“, ki földjén tanyai iskolát sem akar vállalni? Ki vegye kezébe a nagy gyári tömegek szellemi vezetését: a pártagitátor?

Hasonló *tömegkulturális* feladatok mindenütt a *tömeget* állítják elének, amelynek kultúrpolitikai jogos igényeivel szemben mindenesetre *csak nagyméretű társadalmi szervezet lehet igazán akcióképes* s ilyen az állam.⁴⁴ Más, régibb közösségi alakulás részben lassú érverésű, nem tart lépést az aktuális étellel, részben — az extenziválódó társadalom közepett — pénzügyileg gyenge. Hol vannak pl. magánosok, vagy szervezetek, melyek csak egy-egy egyetemet el tudnának látni? Hol vannak „*alpok*“, amelyek csak egy, nagyobbszabású kultúrintézetet teljességében fenntarthatnak?

A modern társadalom sajátos jelleme: a tömegek s ezzel tömegfeladatok elérkeztsége odavezet, hogy nem kisebb szervezet oldja meg vagy kezdi meg a feladatot, mint aminő az állam.

Aki mélyebben lát a mai társadalom szerkezetébe úgy, amint van, tudja, hogy az állam kultúrpolitikai akcióinak ideje végérvényesen elérkezett. *Nem mert az állam mindenkép akarja*. Akik ma sokat beszélnek az állam „*túldimenzionáltságáról*“, néznek vissza, mennyit nem vállal az állam, amit vállalt egykor a 18. század gyámkodó állama korában; tekintsenek vissza az államcélok ama korára, amidőn, — átmenetileg — az állam a „*közjóléti elv*“ egyetlen képviselőjének tartotta magát, mindenről iparkodott gondoskodni, mindent előre látni, minden bajt lehetetlenné tenni.⁴⁵

⁴⁴ Az egyház feladataira itt sehol sem térhettünk ki.

⁴⁵ A berlini egyetemnek a 60-as években tanára, Holzendorff a gyámkodás klasszikus esetét említi: egy középeurópai állam a múlt század közepén eltiltotta a gyufa használatát, mert az esetleges tűzveszedelmek gyarapodására vezethet.

Az állam ma sok problémáról letesz, feladata máris sok s mégsem elég. Az állam nem „túldimenzionált“, hanem fordítva a társadalom az, mely önellenőrző és teremtő tömegerejében kevésre „dimenzionált“. Az állam azért kerül előtérbe, mert a társadalom elháríthatatlan érdekei: tömegfeladatok, az észszerű szervezés, védelem (pl. kartell-törvényhozás) stb. követelik azt, amit már mindinkább csak állami erőkoncentráció útján tudunk elérni.

A helyzet adva van, az idő elérkezett, az állam ismét új célstádiumába, kultúrpolitikai korszakába jutott. A háború utáni idők azt mutatták, hogy csak azok az államok az erősek, amelyek szellemi téren át tudták hatni a tömegeket. A nagy újjászületésben lévő idők nem tartózkodnak attól, hogy ú. n. „társadalmi“ feladatokat az állam kezébe adjanak.⁴⁶

Vannak viszont írók, akik azt vélik, hogy az államnak kultúrpolitikai téren csak másodlagos, „keretező“, feltételeket biztosító szerepe lehet. Jellinek szerint „egyszerű lélektani megfontolás arra tanít, hogy az állam semmit sem teremthet meg, ami kizárólag az emberi bensőségességhez tartozik ... Erkölcsiség, művészet, tudomány nem termelhetők közvetlenül az állam által, mert ezek az állam számára egyedül rendelkezésre álló külső (hatalmi) eszközök által sohasem hívhatók életre. Az állam csak a kedvező külső feltételeket teremtheti meg, amelyek között ezek a számára tartalmilag teljesen független (!) élettevékenységek fejlődésnek indulhatnak ... *A nép egész kultúrájának lényeges teremtő erői az egyéneken és a nem-állami társulásokban rejlenek.*“ Ez a 20. század legelején még így volt gondolható, de a háború utáni államfeladatok e bágyadt kultúrpolitikai vénát lehetetlennek mutatják ki. Nem elég ellenérv az, hogy az állam eszközei elégtelenek és ép kultúrpolitikai téren korlátozottak. Az állam — mai példák mutatják pl. Olaszországban, hazánkban, Amerikában és másutt — nemcsak céljaiban, hanem *eszközeiben is* átkonstruálódik. Ma is belátjuk, amit nemrég Jellinek is hangoztatott: „a lelki tömegjelenségek, amelyeknek létén és hatásán a népek összállapotában beálló nagy, történeti változások nyugodnak, az államtól ugyan

⁴⁹ Az is jellemző, hogy a „társadalom“ és az „állam“ közé nem visznek elvileg szétválasztó hézagot. A porosz állam újjászületése korának érdekes személysége, Fichte pl. Így ír: „Es gibt keine Art der Bildung, die nicht von der Gesellschaft d. i. vom Staate im strengsten Sinne ausgehe, und die nicht wieder in dieselbe zurückzulaufen streben müsse: diese Bildung ist daher selbst Staatszweck“ (Die Grundzüge des gegenwertigen Zeitalters, 1806. Medicus-kiadás, 154. l.).

közvetve befolyásoltatnak, azonban tudatosan nem hozatnak létre. Vallás, nemzetiség, társadalmi osztály stb. az államtól függetlenül keletkeznek; az állani védheti őket, ápolhatja, kiterjeszkedésüket vagy hatásukat felkarolhatja, de *nem teremtheti meg.*"

Egy elmúlt korszaknak ez volt a hite, ma a mi államszemléletünk odáig jutott, hogy jobban látjuk a társadalom *szétszórt* erőit, jobban az állam koncentrált erőit, s tudjuk, mit várhatunk attól és ettől; azt a felfogást, hogy az állam bízza rá az „egyénre és a nem-állami társulásokra“ a kultúrpolitikai feladatokat, sajnos elavultnak kell tartanunk. —

Eddigi fejtegetéseinkhez legvégül egy kiemelését kell hozzácsatolnunk. Úgy tűnik fel előttünk a fejlődés folyama, mintha az államnak bármely korban való kultúrpolitikai *hivatásérzését* nem vettük volna figyelembe. Ez csupán látszat.

Nem tartjuk tagadhatónak, hogy az állam maga a legerősebb kollektív tényezőre, az emberek *erkölcsi* érzületére támaszkodik; az állam nem élhet legfeljebb csak ideig-óráig anélkül, hogy ne látna maga körében az emberek megbecsülését, azt, hogy őt, mint kollektív alanyt, magasrendű erkölcsi lénynek tekintik. Az állam mindig *kollektív-erkölcsi értékek erőteljes hordozója* s mint ilyen biztosítja magának polgárai tiszteletét; nem lehet csak kényszeralkalmazó hatalom, hanem tiszteletgerjesztő hatalom is, tehát *szellemi hatalom, tekintély.*

El sem képzelhető az, hogy az állam vezetőköréi teljesen szemük elől tévesztették volna az állam kultúrpolitikai hivatását. *Azonban ez a hivatásérzés nem volt egyformán tudatos, sem nem egyformán kiemelkedő.* Azok a korok, melyekben ez a hivatásérzés kidomborodik, a nagy újjászületés duzzadó energiáit mutatják.

A *tudatos*sá vált, sőt: a *kötelezővé* vált kultúrpolitikai hivatásérzés kora közt a mai Magyarország minden bizonnyal kiemelkedik. Kultuszminiszterünknek elévülhetetlen érdeme, hogy a maga finom történeti kultúrája és éles valóságérzéke alapján éppen a mi jogásznemzetünk s jogállami felfogásunk közepett mutatta ki a modern állam nagy erőforrását egy erőteljes kultúrpolitikában Szüntelen figyelmeztető szava kétségtelen visszhangot keltett. Ma már mindenki tudja, minő kiemelkedő kultúrpolitikai hivatást tölt be az állam, tudja, mennyit jelentene az, ha a múlt kényelmes és bizakodó laissez-faire-es hangulatának átengedve magunkat, leszükítenők az állam célját a jogállam programjára s ezzel le-

mondanánk arról, hogy az állam maximális erőfeszítése ma minimális kötelessége. Évszázados veretű jogállami felfogásunkat nem szükséges feladnunk. A magyar évszázadok óta jogvédő nép, talán a világhelyzet már magával hozza ennek elháríthatatlan túlsúlyát. A modern állam azonban élethivatásában elsovad, ha nem helyezük előtérbe (az iskolán kívüli népművelésre is gondolok) az állampolgári éthosznak kifejlesztését. A hagyományos államcél-kereteket ki kell tágítanunk, ha a korszerűséget el nem akarjuk hanyagolni.

Mikor visszapillantottam az államcélok múlt stádiumaira, úgy találtam, az állam *szükségkép* és immár elháríthatatlanul elérkezett a kultúrpolitikai államcél magasabb színvonalához, ahol szellemi vezetés és lelki áthatás nagy és finom művészetének kell találkoznia a politikus reálpolitikai törekvéseivel és erőivel. Az öntudatosság egy történeti perspektíva után azt hiszem, emelni fogja a nevelői hivatás jelentőségébe vetett hitet, s annak belátását, hogy a trianoni magyarnak nem kisebb ma a hivatása, mint egy új kulturális fejlődéssel kapcsolatban egy új, gazdagabb „*kultúrpolitikai állameszme*“ alapköveit lerakni.

Dékány István.

A PACIFIZMUS PROBLÉMÁJÁHOZ.

(Megjegyzések Moór Gyula „A pacifizmus útján“ című tanulmányához.*)

A szerző abból a megállapításból kiindulva, hogy a pacifizmus a győztesek hitvallása, azt állítja, hogy „nem oly természetes, mint a győztesek pacifizmusa, de azért kétségtelenül létezik a *legyőzöttek* pacifizmusa is.“ Itt különösen Németországot említi, melynek szerinte kevés oka van arra, hogy pacifista külpolitikát folytasson. Kétségtelen, hogy a győzők a pacifizmust mint a „nemzeti politika eszközét“ üzik, és nem ideológiából de éppen úgy meg lehet állapítani, hogy a legyőzöttek is folytathatnak pacifista külpolitikát, tisztán nemzeti céljaik szempontjából, azzal a különbséggel, hogy az ő pacifizmusuk, ha az a nemzeti politika eszköze akar lenni, nem állhat meg azon formáknál, melyeket a győzők pacifizmusa teremteni akar, vagy már megteremtett, hanem azokon túl kell menniök, a pacifizmust jobban ki kell mélyíteniök és következetesebben végig kell gondolniök. Hogy különösen a német pacifista külpolitika mennyire a nemzeti politika eszköze volt, erre legyen szabad röviden kitérnem.

Külpolitikát nem lehet csupán ideológiai szempontból csinálni. Minden állam bizonyos nemzetközi konstellációval áll szemben, mely rá nézve nem mentes minden veszélytől. A külpolitikai vezetésnek tehát mindig manővróznia kell, hogy kedvező konstellációt teremtsen, vagy az ilyet megtartsa. Minden külpolitikának ez alapvonása a háború előtt az ú. n. európai egyensúlyrendszerhez vezetett. Ez nem speciális történelmi jelenség, hanem minden kül-

* Folyóiratunk előző számában Moór Gyula és Török Árpád tanulmánya különböző világszemlélet szögéből világította meg az örök béke lehetőségének sokat vitatott kérdését. Török Árpád kritikai megjegyzéseit s Moór Gyula válaszát, amelyet a kérdés tárgyaló újabb tanulmányában talál az olvasó, most együtt közöljük s az érdekes és eszmetisztázó polémiával a pacifizmus kérdését egyelőre le is vesszük folyóiratunk napirendjéről.

A szerkesztő.

politikának következménye, legalább is addig, míg az államok egyénileg vezetik külpolitikájukat. Az egyensúlypolitika módszeréhez tartozik, hogy egy állam olyan másik államhoz, vagy államcsoporthoz húz, mely saját ellenfelének ellenfele. Milyen eszközökkel rendelkezett a háborúutáni Németország, hogy az akkori negatív világpolitikai helyzetből kikerüljön? Kétségen felül áll, hogy abban a helyzetben nem maradhatott állandóan, ha azt akarta, hogy a nép elveszett szellemi és lelki egyensúlyát visszanyerje. Erre pedig szükség volt, hogy gazdasági helyzetén javítani tudjon. A külpolitikai helyzetnek megjavítása közvetlen gazdasági érdek is volt. A gazdasági fellendüléshez olyan fontos külföldi hitelhez csak úgy tudott az ország jutni, ha területe és gazdasági apparátusa felett teljes mértékben rendelkezett, ha az mindenféle önkényes invázió ellen (Ruhrmegszállás!) védve volt. A gazdasági és kulturális fellendülésnek ezen feltételeit a külpolitikai vezetésnek kellett megteremtenie. Módjában állott-e a német külpolitikának, hogy a szokásos diplomáciai eszközökkel operáljon? Minden egyensúlypolitikának előfeltétele, hogy az illető állam maga is bizonyos súllyal bírjon. Németországnak akkor nem volt semmi ön-súlya, ezért más államoknak — melyek Németország sorsán javíthattak volna — a német barátság vagy szövetség értéktelen volt. A szokásos diplomáciai eszközök hiányában új módszerekhez kellett ríyni. Ez pedig a Stresemann-féle Verständigungspolitik volt. Az országnak nem lévén ön-súlya, idegen állam külpolitikai súlyát pedig szintén nem volt képes latba vetni, így tehát *ezt a hiányt egy nagy és hatásos eszmével kellett pótolnia: a béke és megértés eszméjével*. És ki tagadhatja, hogy ennek a politikának volt eredménye? Elérte azt, hogy a német nemzet ma ismét jelentős tényezője az európai politikai életnek, elérte azt, hogy gazdasági és kulturális súlya újból megközelíti háborúelőtti mértékét. Hol állana ma Németország, ha passiv resistenciát folytat, vagy a vas és vér politikájára esküszik?

Teljesen eltekintve már most a német külpolitika konkrét előfeltételeitől, a legyőzöttek pacifizmusához tisztán elméleti okoskodás útján is eljuthatunk. A legyőzött államok történelmi politikája abban állott, hogy olyan külpolitikai konstellációt teremtettek, vagy olyanhoz csatlakoztak, mely volt ellenfelükkel bizonyosfokú ellentétben állott. Ez reális politika lehetett azon esetben, ha a legyőzött teljes állami szuverenitását megtartotta, tehát tet-

szése szerint felfegyverkezhetett, másrészt pedig csak csekély számú ellenféllel állott szembe, kiknek érdekei más államok érdekeivel oly mértékben ütköztek, hogy ebben a konfliktusban a legyőzött állam is bizonyos súllyal bírt. Ilyen előfeltételek mellett a legyőzött államnak reménye lehetett arra, hogy tisztán a, hatalmi politika segítségével helyzetén javítson. *Ez a történelmi helyzet a jelenben nincsen adva.* Először e legyőzöttek kis számával szemben a győzők hatalmas világblokkja áll; másodsor a győzők egymás közötti ellentéteik dacára is a legyőzöttekkel szemben szolidárisak; harmadszor a legyőzöttek nem rendelkeznek teljes állami szuverenitásukkal, mert fegyverkezniük nem szabad, tehát külpolitikai vonatkozásukban egy igen jelentékeny hatalmi eszköztől le kell mondaniok. Ha ebből a konkrét helyzetből indulunk ki, bizonytalán más feleletet kapunk arra a kérdésre, lehet-e a legyőzött államoknak történelmi külpolitikát folytatniok? Ez a politika azt jelentené, hogy meg kell várni, míg egy újabb konflagráció, más okból tör ugyan ki, melyben ők valamelyik félhez csatlakoznak abban a reményben, ha az győz, segíteni fog rajtuk. Ez nem volna más, mint teljes desorientáció, a nemzet sorsát két véletlenre bízni. Az egyik véletlen, hogy egy ilyen konflagráció el fog jönni, a másik, hogy az a fél fog győzni, melyhez a legyőzött állam csatlakozott. Lehet-e külpolitikát, mely ily véletlenre bízza országa sorsát, konstruktívnek nevezni? Igaz, hogy államférfiaknak a véletlent is ki kell használniok, ámde ez egészen más, mint a véletlenre alapítani az egész politikájukat.

Ezzel szemben az ú. n. pacifista külpolitika ilyen körülmények között sokkal konstruktívabb, pozitívabb, mert célkitűzései vannak és rendelkezik azokkal az eszközökkel, melyektől később a siker függ. Egyszerű logikai megállapítás, hogy ha egy félnek hatalmi eszközei nem állanak rendelkezésére, úgy célját egy másik féllel szemben csak az esetben tudja elérni, ha az utóbbinál hatalmi eszközei értéktelenné válnak. Egy lefegyverzett ország külpolitikai súlyát visszanyerheti azon esetben, ha a nemzetközi életben a fegyverkezés nyújtotta hatalmi tényezőt más tényező felváltja, a fegyverkezés ténye vagy szándéka, nem válik hatalmi forrássá. Aki minden politikában hatalmi törekvést lát, aki minden politikai akarásban „Wille zur Macht“-ot lát, az, ha ennek az állításnak logikai helyességét nem is fogja kétségbe vonni, nem tudja elhinni, hogy beállhat egy politikai állapot, melyben a ha-

talom elveszíténé mai jelentőségét, illetve a fegyverkezés nyújtotta hatalmat egy másik tényező visszatudná szorítani. Pedig még sem igaz az, hogy a nyers erőszak minden hatalomnak utolsó forrása. Ezt egy nagyon szembeszökő és közismert folyamattal akarom bizonyítani. A világtörténelem az utolsó 150 év leforgása alatt a dinasztikus hatalmi államtól eltolódott a modern nemzeti állam felé. Pedig a hatalom amott volt. Ez a változás csak azért tudott beállani, mert a nemzeti eszme, mint erkölcsi érték, összeütközésbe került a régi hatalmi szervezettel és azt lassanként felmorzsolta. Egy korszakos eszmének tehát feltétlenül megvan az ereje, hogy nyers hatalmi tényezőt megdöntsön és felváltson.

A hatalmi eszközökkel nem rendelkező államok természetes nemzeti politikája tehát az volna, hogy olyan nemzetközi konstelláció megteremtésén dolgozzanak, melyben a *fegyverkezés nyújtotta hatalmat a jog rendje és az etikai eszme hatalma váltja fel*. Az ilyen célért való küzdelemnek pedig semmi külső akadálya nincsen. Mivel ez a harc tisztán szellemi erők latbavetése, a legyőzötteknek ebben a harcban teljesen szabad kezük van. Mennél többet veszít a hatalom rendje eddigi jelentőségéből, mennél inkább fokozódik a jog rendjének a jelentősége, annál közelebb állnak a legyőzöttek ahhoz, hogy jogosult külpolitikai törekvéseiket elérjék. Ha a hatalom rendjét a jog rendje felváltotta, akkor ez természetesen az igazság rendjét is jelenti, mert hiszen a jogrend fejlődése a kor erkölcsi felfogásával lépést tart. De még mielőtt ez az ideális állapot elkövetkezne, eltolódhat a világpolitikai helyzet olyan irányban, hogy a mai hatalmi viszonyokat egy igazságosabb rend felválthatja. Figyelembe kell ugyanis vennünk, hogy a hatalomnak és erőszaknak szociológiai funkciója nemcsak abban áll, hogy egy másik fél rovására előnyöket szerez, *hanem abban is, hogy egy másik féllel szemben bizonyos állapotot megtart és megvéd*. A hatalom birtokosa olyan tárgyra is kiterjeszti uralmát, melyet nem önmagáért kíván meg, hanem csak *azért*, hogy az ellenfél pozícióját gyengítse. A hatalomnak tehát védelmi funkciója is van. Ezt az összefüggést legeklektánsabban Franciaországnak Németországgal szemben követett politikája bizonyítja. Franciaország fél Németországtól, ezért olyan jogokat von meg tőle, melyekre magának ugyan nincsen szüksége, de amelyekkel ha Németország rendelkezne, Franciaország mai pozícióját veszélyeztethetné. Ebből pedig következik, hogy mennél jobban ér-

vényesül a nemzetközi életben a jog rendje, mennél inkább a jogrendtől és nem a fegyverkezés nyújtotta hatalomtól függ a nemzetek biztonsága, annál inkább elveszti a hatalom védelmi funkcióját, annál könnyebben fognak a mai hatalmasok lemondani bizonyos előretolt védelmi pozíciójukról azok részére, kiket az jogosan megillet.

A legyőzöttek pacifizmusát azért tartja a cikkíró *logikátlanak*, mert előtte a győzők pacifizmusa lebeg, amint az a politikai valóságban érvényesül. Ezzel azonban egyáltalán nincsen kimerítve a pacifizmus ideológiája. Ha ma a pacifizmus válságáról beszélünk, úgy ez a megállapítás csak a mai konkrét *helyzetre* vonatkozik, nem vonatkozhat azonban a pacifizmus ideológiájára.* Ma a pacifizmus kimerül *a háborút gátló* intézmények konstruálásában és nem jutott el a történelmi dinamika előidézte *háborúkat levezető* intézmények konstruálásához. Semmi akadályja sincsen azonban annak, hogy a legyőzöttek egész szellemi arzenáljukkal ezt a holt pontot áthidalják és a dinamikus nemzetközi jogrendért síkra szálljanak. Ennek elméleti akadályai nincsenek. Hiszen az állam belső jogrendje sem merev, hanem a történelmi szükséglet arányában fejlődik. Végző megállapítás tehát az, hogy éppen a legyőzöttek, a maguk sajátos világpolitikai helyzete következtében, különösen hívatottak arra, hogy egy erős, konstruktív szellemi mozgalommal a pacifizmus mai válságát áthidalják.

Tanulmányának harmadik részében a szerző a pacifizmust jogfilozófiai szempontból bírálja. Szerinte a pacifista állam logikai ellentmondást rejt magában, mert következetesen végiggondolva, anarchismushoz vezet. Ha a háborúk megszüntetése — így érvel a szerző — azt jelenti, hogy az államok lemondanak kifelé az erőszak alkalmazásáról akkor, nehezen tudjuk belátni, „hogy miért ragaszkodjanak továbbra is az erőszak és kényszer brutális eszközéhez *befelé*, saját alattvalóikkal szemben?” (351. old.) Ha pedig az államok befelé is lemondanak az erőszakról, akkor ez már anarchismus. Szerinte „a pacifizmus előfeltétele, hogy feltétlenül bízzunk az emberi jóságban és okosságban, mely harc nélkül megoldja a leghatalmasabb nemzetközi érdekellentétek gordiusi csomóját is” (352.). Ez teljesen téves premissza. *A pacifizmus előfeltétele nem az emberi jóság*, amint hogy az állam *belső rendjé-*

* Lásd az én *cikkemet* a Társadalomtudomány ugyanazon számában.

nek előfeltétele sem az emberi jóság. Hogy ez így van, arról meggyőződhet ha tanulmányának utolsó előtti oldalán leköszölt *Kant* idézetét átolvassa. Ebben többek között az van, „*hogymiként az egyes emberek feladták, úgy ők is (t. i. az államok. T. Á.) feladják vad (törvény nélküli) szabadságukat, nyilvános kényszerszabályok alá hajoljanak ...*“ Ez azonban távolról sem azt jelenti, amit szerző állít, „*hogya a pacifizmus nem egyéb ... mint az államok egymás közötti viszonyára korlátozott anarchizmus (352).*“ „*A pacifizmusnak sem szellemi, sem politikai mozgalma ilyen nemzetközi anarchizmus felé nem törekszik, hanem egy nemzetközi jogrendet akar megalapozni, ami pedig éppen az ellentéje az anarchizmusnak.* Ha a pacifizmus alatt azt a politikai ideológiát értjük, ami a pacifista irodalomban le van fektetve és nem egyes naiv utópisták véleményét, akkor nem lehet azt állítani, hogy a pacifizmus az erőszak megszüntetését jelenti, hanem csak azt, hogy a pacifizmus a mai *önkényes* erőszak helyébe *törvényes* erőszakot akar léptetni. A *Kant*-féle nyilvános kényszerszabályok nem más mint jogrend, ami már abból is kitűnik, hogy ő „*Nemzetek Államá*“ -ról beszél, már pedig az állam fogalmában benne van a jogrend és az azt kikényszerítő erőszak fogalma. Igaz, hogy a jogrendet erőszak nélkül is el lehet képzelni, ha mindenki elismeri és megtartja az erkölcsi normákat, de *ez nem szükségszerű következtetés.* Hiszen az állam belső jogrendje sem zárja ki az erőszakot.

Hogy a pacifizmus másik előfeltétele az emberi okosságban való bizodalom, ebben a szerzőnek teljesen igaza van. Csak az a kérdés, hogyan képzeljük el ez okosságának érvényesülését? Ha azt gondoljuk, hogy az államok már nem fognak többé veszekedni, hanem mint jó gyermekek mindig békésen megférnek egymással, úgy egy ilyen állapot elkövetkeztében valóban lehet kételkedni. Ez olyan okosság volna, mint a nagy gyermek okossága, ki enged, mert ő az okosabbik. A pacifizmushoz *szükséges okosság más jellegű.* Meg kell tudni teremteni a háborút levezető jogrendet. Hogy ennyi okosság meg van az emberiségben, azt nem lehet egészen kétségbe vonni, Hiszen ennyi okosság a belső jogrend megteremtéséhez is szükséges volt. De még a mai háborús rendhez is bizonyos fokú okosság kell. Hiszen csak az indít háborút, aki annak kedvező kimenetelét előre ki tudja számítani. Aki biztos vereségre számít, az ma is elég okos ahhoz, hogy nem indít háborút, ami különben azt is bizonyítja, hogy a háború nemcsak a szenvedélyek szüle-

ménye. Mindössze annyi okosság kell a pacifizmushoz, hogy ezt a segédeszközt pótoljuk. Ennyi okossággal pedig akkor fog az emberiség rendelkezni, ha teljesen ráeszmélt arra, hogy a háború mindenképen rossz üzlet. Emberi intézményeket, különösen mikor azok életformákká váltak, csak fokról-fokra lehet felváltani, ehhez pedig nem kell abszolút okosság, hanem csak idő.

Rendkívül merésznek tartom azt az állítást, hogy „az állam hatalmi szervezetének kifelé történt összeomlásával az állam kényszergépezete befelé is meginog“ (352.). Miért? Ha azt állítjuk, hogy az állam külső védelmi szervezete belső hatalmi szervezetétől függ, úgy ez érthető, hiszen a külső védelmi eszközök is belső erőforrásokon nyugszanak. De miért legyen ennek a fordítottja igaz? Itten egyszerűen logikai ellentmondással van dolgunk. *Életet és erőt* mindenfajta organizmusnak nem a védelmi szervezet ad, ez csak arra szolgál, hogy az életet és erőt, *mely más forrásból táplálkozik*, külső veszedelmektől megóvja. Ha ezek a veszedelmek megszűnnek s ezért a védelmi szervezet visszafejlesztetik, miért *kellene azért az életnek* is megszűnnie? Ezt az állítást a tények is megdöntik. Azok az államok, melyeknek hatalmi szervezete kifelé gyenge, amilyen a lefegyverzett államoké mind, befelé az állami hatalomnak és rendnek teljes birtokában vannak és ez a hatalom nagyon is hatékony. Ezzel szemben vannak államok, melyeknek hatalmi szervezete kifelé nagyon erős (mert erősen vannak felfegyverkezve), befelé mégis sokkal kevésbé konszolidáltak, mint az előbbi csoport,

A szerző végül azt is mondja, hogy „a világbékét... csak egy hatalmas világállam létre jövele tudná biztosítani. Így vezet el a békés pacifizmus a világhatalmi imperializmushoz, ami kétségtelenül szintén nincsen ellentmondás nélkül“ (354.). Ez azonban nem a tények, hanem a fogalmak ellentmondása. Világállam és világimperializmus két különböző fogalom. Ha a pacifizmus a világállamhoz elvezet, úgy ebből nem következik, hogy ez egyúttal világimperializmus. Imperializmus alatt azt értjük, hogy egy hatalmas modern eszközökkel rendelkező állam egy primitív, vagy gyenge államra terjeszti ki hatalmát, hogy magának annak rovására bizonyos előnyöket biztosítson. Ehhez tehát két fél szükséges, holott világállam csak egy lehet. Ha történetesen mégis volna benne imperializmus, úgy ez már nem a szerző érvelésének kiindulópontjául vett pacifista világállamnak, hanem legfeljebb egy

hatalmas államnak volna a világimperializmusa, amely a pacifizmust saját céljaira felhasználja. Ha ez történelmileg nincs kizárva, úgy mégsem logikus következménye a pacifizmusnak, amit pedig a szerző állít.

Ami pedig a világállam lehetőségét vagy lehetetlenségét illeti, úgy erről csak a fogalmak tisztázása után beszélhetünk. Naiv dolog volna azt hinnünk, hogy a mai államok megszűnnek és azoknak mintájára egy világállam képződik. Mégis, ha a pacifista jogrendet meg akarjuk valósítani, ez csak úgy történhetik, hogy a mai államok szuverenitásának egy részéről a nemzetközi forma javára lemondanak. Teljesen irreleváns, hogy ezt az állapotot majdan világállamnak, vagy csak egyszerűen nemzetközi jogrendnek nevezzük. Ennek elérkezése logikailag nem látszik kizártnak, mert amint a történelmi fejlődés folyamán az uralkodó szuverenitásából a nép szuverenitása lett, úgy lehetséges, hogy az állam szuverenitásából egy nemzetközi fórum szuverenitása lesz. Hogy mindez nem jelenti az erőszakról való végleges lemondást, hogy egy ilyen jogrend nem zárja ki azt, hogy egyesek, vagy csoportok azt fegyverrel megtámadják, miáltal a szervezett erőszakot maguk ellen kihívják, úgy bajos volna a szerzőnek ezen állítását megdöntenünk. Mégis téved a szerző, ha azt hiszi, hogy ez a lehetőség a pacifizmussal logikai ellentétben áll. *Nem* ez a pacifizmus problémája, hanem a nemzetközi jogrendnek megalapítása.

Török Árpád.

ÖRÖK BÉKE ÉS VILÁGJOGREND.

I.

Folyóiratunk 1928. évi 6—8. számában „*A pacifizmus útján*“ címmel *értekezést* írtam a Kellogg-szerződésről, amely szerződés most már rövidesen a magyar parlamentet is foglalkoztatni fogja. Ez a szerződés „mint a nemzeti politika eszközét“ eltiltja a háborút, ami kétségtelenül a támadó háború tökéletes kiküszöbölésének a szándékát jelenti. Annak a nemzetnek tehát, amely ezt a nevezetes szerződést komolyan veszi, — ha ugyan van ilyen is az aláíró Magas Szerződő Felek között, — tisztában kell lennie azzal, hogy a Kellogg-szerződés aláírásával írott szavával lemond egyszer s mindenkorra arról, hogy nemzeti ideáljainak a megvalósításáért ha kell, a „vér és vas mezején“ is sikraszálljon. Lehetnek ezek a nemzeti ideálok a legmagasztosabbak, a legigazságosabbak, lehet a fennálló helyzet a leggyalázatosabb igazságtalanság születtje, a szebb jövőért, a fennálló helyzet megváltoztatásáért a szerződés szerint csupán „békés eszközökkel“ lehet majd küzdeni. Lehet, hogy e békés eszközökkel nem érhető el semmi; lehetséges viszont, hogy *a történelmi helyzet véletlen alakulása biztos sikert kínál a fegyveres fellépés számára* — mert hiszen mindezek a lehetőségek nincsenek már eleve kizárva —: a Kellogg-szerződés szerint „hiába, minden hiába“, fegyverhez nyúlni nem lehet. Kérdezem mindezek után, hogy vajjon akadna-e — az egészen kótyagos pacifisták körén kívül — olyan államférfi, aki a Kellogg-szerződést *még ebben a történelmi helyzetben is* komolyan venné? És lehet-e ezekután a Kellogg-szerződést egyáltalában túlságosan komolyan venni? „*Egy szerződés sem lehet sírbolt*“. A Kellogg-szerződés sem lehet az.

Nem titkolom és nyíltan kimondom most már azt, ami különben már említett értekezésemből is eléggé kivehető, de aminek a kifejtésétől ott, — tisztára az *elmélet és nem a publicisztika* szempontjából *óhajtván a gyakorlati politikába mélyen belenyúló Kel-*

logg-szerződést tárgyalni, — tartózkodtam, hogy t. i. bizonyos megdöbbenéssel töltött el az a tény, hogy „a nemzeti önértében mélyen megsértett, megalázott Német Birodalom feltűnő örömmel szietett a Kellogg-szerződéshez is készséges hozzájárulását megadni“. A német külpolitika felelős intézőjének bizonyára nyomós okai lehettek erre az állásfoglalásra, amelytől kedvező hatást várhatott a jóvátételi vagy más a Német Birodalom szempontjából fontos kérdés rendezésére nézve. Ennek a lépésnek a német külpolitika szempontjából való helytelenségét, — de a helyességét is, — naiv dolog volna az indító okok ismerete nélkül bizonyítani akarni. Aminek azonban meg kell döbbsentenie az embert, az az a kérdés, hogy vajjon a jelen külpolitikájának tál lencséjéért nem megy-e veszendőbe a jövő valamely előre kiszámíthatatlan kedvező lehetősége vagy az írott szó szentsége? A machiavellisztikus politikai felfogásnak utóbbi tekintetben bizonyára nincsenek aggályai; az azonban talán mégse lehet a Kellogg-szerződésnek s általában a jámbor pacifizmusnak a feladata, hogy éppen ezt a politikai felfogást terjessze. Hogy a Szovjet-köztársaság szietett a Kellogg-szerződést a maga céljaira kihasználni s arra a maga moszkvai szerződésével még rea is duplázni, az egyáltalán nem csodálatra méltó. Németország becsületén azonban még a „clausula rebus sic stantibus“ elméletének a szóbanforgó nemzetközi szerződésre való alkalmazása is foltot hagyna. Az kétségtelen, hogy a Kellogg-szerződésnek az aláíró hatalmak bármelyike által nemzeti szempontból bármennyire indokolt megsértése is bizonyosfokú erkölcsi presztízs-csorbulást jelentene — olyan hatalmagnál legalább is, ahol ilyesmiről még szó lehet. Ez pedig nem jelent előnyt és segítséget harcoló bataillonjaik számára, mint azt a belga semlegesség Németország által való, lehet hogy egyébként indokolt, megsértésének példája mutatta.

Éppen azért különös örömmel kell üdvözlönlünk, hogy a ma is hatalmas Német Birodalommal ellentétben a csonka kis trianoni Magyarország kormánya csak „abban a feltevésben adta meg hozzájárulását az Egyesült Államok kormányának javaslatához, hogy az Egyesült Államok kormánya a többi aláíró állammal együtt keresni fogja a módot arra, hogy a jövőben békés úton lehessen biztosítani az igazságtalanságok orvoslását“. Ha Magyarország ebben a feltevésében csalódnék, úgy ez ha jogilag nem is, de erkölcsileg mindenestre mentségére szolgálhat még egy esetleges szerződés-szeges esetén is. Kívánatos volna, hogy a szerződés parlamenti tárgyalása

alkalmával az az alapgondolat, mely a magyar kormány jegyzékéből kiolvasható, a kormánytól független — és azon külpolitikai tekintetektől, amelyek e kérdésben a kormány helyzetét bizonyosan igen nehézzé teszik, nem feszélyezett — törvényhozók részéről is erőteljes kifejezésre találjon. Abból, hogy a magyar kormány csak az említett „feltevésben“ adta meg hozzájárulását a Kellogg-szerződéshez, kiolvasható különben az a felfogás is, hogy ez a szerződés sem tekinthető az örökkévalóság számára megalkotottnak. A szerződés maga az idők végtelenségét látszik szem előtt tartani, holott „lex in perpetuum valitura“, örökérvényű jogszabály, a nemzetközi jogban sincsen. — Magyar szempontból a Kellogg-szerződésnek mindenesetre meglesz az az előnye, hogy ellenségeink elé is jogi akadályt állít, ha azok háborúval megtámadni akarnának; megvéd tehát szomszédaink kardcsörtetésével szemben annyiban, amennyiben feltehető, hogy ezek a szerződéseket valóban megtartani fogják. Megvan azonban az a nagy hátránya, hogy önkéntes lemondást jelent részünkről arról, hogy a reánk kényszerített igazságtalanságok ellen, — még ha erre egyébként jogi lehetőség és történeti alkalom kínálkoznék is, — fegyverrel síkra szálljunk. S ez a hátrány annyi- val nagyobb az előnyénél, amennyivel nekünk több keresnivalónk van szomszédainkon, mint nekik rajtunk, illetőleg amennyiben számunkra nyílhatik több olyan „történeti alkalom“, amilyenről szó volt, mint az ő számukra. A „*quieta non movere*“ elve mindig inkább annak kedvez, aki „birtokon belül“ van; ezért mondtam, és ezért ismétlem, hogy a győztesek pacifizmusa „természetesebb“, mint a legyőzötteké.

A Kellogg-szerződés csupán a támadó háborút tiltja el, s a kényszerű, a védelmi háborút megengedi. Ha azonban tilos a támadó háború, akkor azt gondolhatná az ember, hogy védelmi háborúra sem kerülhet sor; mert ha nincsen támadás, akkor nem is lehet védekezni. Abból, hogy szerzőinek értelmezése szerint a Kellogg-szerződés is megengedi a védelmi háborút, következik, hogy ez a szerződés maga sem bízik abban, hogy komolyan fogják venni, hogy meg fogják tartani; mert ha megtartanák, nem kerülhetne sor védelmi háborúra sem. Ha a Kellogg-szerződést valóban megtartanák, komolyan és kivétel nélkül, úgy kétségtelenül megszűnnék minden háború és biztosítva volna az örök béke.

Említett értekezésemben éppen ezért a Kellogg-szerződéssel kapcsolatban foglalkoztam a pacifizmus kérdésével, az örök-békére

irányuló törekvéssel is. Szándékosan nem vizsgáltam *szociológiai* szempontból a kérdést, hanem annak *etikai és logikai* oldalát igyekeztem megvilágítani.

Az örök béke kérdésének *etikai* megítélésénél alapgondolatom az volt, hogy a háborút nem lehet feltétlenül rossznak mondani, mint ahogy azt a pacifizmus teszi. Mert bármilyen sok bajt, szenvedést és rombolást jelent is minden háború, mégis kétségtelen, hogy az emberiségnek lehetnek olyan nagy érdekei, olyan magasztos eszményei, amelyek megérdemlik, hogy az emberiség szenvedjen és áldozatokat hozzon értük. Ha a béke az emberi haladás megakasztását jelenti, ha egy egészen erkölcstelen és igazságtalan állapot csak háború útján változtatható meg, akkor kétségtelenül a háborúnak is megvan az erkölcsi jogosultsága. Idézhettem volna itt álláspontomnak megerősítésére a magyar politikai tudomány nesztorának, *Concha Győzőnek* olyannyira igaz szavait, hogy: „A béke nem cél, hanem *eszköz* a nemzetekre, hogy eszméiket valósíthassák, ahol ez nem lehetséges, ott a béke sokkal rosszabb, mint a háború”.¹ Valóban, mind a háború, mind a béke eszköz csupán, s lehetnek a nemzeteknek olyan céljaik, olyan eszményeik, amelyekért „készen kell állmunk arra is, hogy magukra vegyék értük, *ha kell*, a háború keresztjét”. Az igazság védelmében vívott háború erkölcsileg éppen olyan jogosult, mint amilyen jogosulatlan az igazságtalanságokat megőrző béke; az igazság békéje viszont éppolyan helyes, mint amilyen helytelen az igazságtalan háború. „*Előbb az igazság, azután a béke*”. Ebből az alapgondolatból kiindulva mutattam reá szóbanforgó értekezésemben azokra az erkölcsi makulákra, amelyek mind a győzők, mind a legyőzöttek pacifizmusának arculatján feltalálhatók szoktak lenni.

Az örök béke kérdésének *logikai* megítélésénél viszont abból az alapgondolatból indultam ki, hogy az örök béke *biztosításának* a gondolata logikai ellentmondást foglal magában. Az örök-békét biztosító szerződést is hatékonyan csak háborúval lehetne biztosítani; az örök béke védelmében a békebontó államot háborúval is meg kellene akadályozni a háborúskodásban. Nem ellentmondás-e ez, mint ahogy nem ellentmondás-e egy olyan háborút eltiltó szerződés, amely a szerződésszegő állammal szemben arra kötelezi a többi, hogy megtorló háborút indítsanak ellene: a háborút *eltiltó* és egyben háborúra *kötelező* szerződés? A pacifizmusban ebből a szem-

¹ Politika, I. köt., Budapest, 1895, 92. 1.

pontból ugyanazt a nagy belső ellentmondást találhatjuk, mint az anarchizmusban. A részletesebb vizsgálat meg is győz arról, hogy a pacifizmus és az anarchizmus gondolatvilága nagyrészt azonos forrásokból fakad, mintahogy a pacifizmus valóban nem egyéb, mint részleges, „*az államok egymásközi viszonyára korlátozott anarchizmus*“. Mind az anarchizmusnak, mind a pacifizmusnak a felfogása magában hordja azon logikai ellentmondás sorvasztó betegségét, hogy meg akarja szüntetni az emberiség életében a kényszert, a kényszert azonban csak kényszerrel lehet sikeresen kiirtani, tehát egyáltalában nem lehet megszüntetni, kivéve, ha magától el nem tűnik.

Kellemesen érint, hogy az örök béke kérdését tárgyaló fejtegetéseimhez, még pedig mind a probléma *etikai*, mind a *logikai* oldalát vizsgálókhöz, hozzászól *Török Árpád* folyóiratunk jelen számában megjelenő „*A pacifizmus problémájához*“ c. értekezésével. Habár a fejtegetéseimmel szemben felhozott ellenvetéseiből egyetlen egyet sem tudok elfogadni s érveléseinek a helyességét sajnos, elejétől végig kétségbe kell vonnom, mégis őszinte örömmre szolgál, hogy értekezésemhez hozzászólott, mert ebből azt látom, hogy az alkalmas volt arra, hogy gondolatokat ébresszen és vitázókedvet keltsen. Ez a szubjektív szempont, — valamint az, hogy szívesen ragadom meg az alkalmat az engem is érdeklő kérdés feletti vitára, — szolgáljon mentségemre azért, hogy *Török Árpád* fejtegetéseivel részletesebben foglalkozom, mint az talán objektív szempontból indokolt volna, valamint azért is, hogy abban, amit a vitában elmondandó vagyok, annak az olvasónak számára, aki előbbi értekezésemet figyelmesen elolvasta, semmi újat mondani nem fogok, minthogy erre nézetem szerint nincs is szükség az ellenvetések megcáfolásához.

II.

A pacifizmus kérdését *etikai* szempontból vizsgáló fejtegetéseimből *Török Árpád* egy *részletkérdést* ragad ki, s ezzel foglalkozik értekezésének első, nagyobb felében. Kifogásolja azt a megállapítást, amely szerint a legyőzöttek pacifizmusa nem olyan „természetes“, mint a győzőké. Ezzel szemben bizonyítani óhajtja, hogy „a legyőzöttek is folytathatnak pacifista külpolitikát tisztán nemzeti céljaik szempontjából“.

Első megjegyzésem ezekre a fejtegetésekre az, hogy az ő meg-

állapítása egyáltalában nem cáfolja meg az én felfogásomat; mert abból, hogy bizonyos igen mostoha történelmi körülmények között a legyőzöttek számára a *békés politika* célravezetőbb lehet, egyáltalán nem következik az, hogy *a komoly és őszinte pacifizmusnak* a legyőzöttek körében ne volnának „igen nehéz akadályai“, amint azt kifogásolt fejtegetéseimben megállapítottam. Ha Török Árpád „pacifista külpolitikán“ a béke-eszmének nemzeti célok érdekében való *felhasználását* érti, amelyet mint maszlagot felhasználunk ellenségeink megtévesztésére, de amelyet azonnal sutba vágunk, mihelyt a „nemzeti célok“ mást parancsolnak, — s hogy ezek a nemzeti célok, amelyeknek, örömmel látom, ő is *alárendelné* a béke-eszmét, soha mást nem parancsolhatnak, annak a bizonyítást meg sem kísérli, — akkor alapjában véve egy véleményen vagyunk, csak hogy én *ezt* az ú. n. „pacifista külpolitikát“ nem nevezem komoly és őszinte pacifizmusnak. Török Árpád nem veszi észre, hogy már azáltal, hogy *a béke-eszmét a nemzeti céloknak alárendelte*, elhagyta tulajdonképpen a „pacifizmus útját“; teljesen egy véleményen vagyok vele abban, hogy a béke éppen úgy mint a háború, csupán eszköz, és nem öncél, ahogy azt a pacifizmus állítja. Éppen ezért nem szabad a háborút sem feltétlenül eltiltani, mint azt a Kellogg-szerződés akarja, mert esetleg alkalmas eszköz lehet a Török Árpádtól is méltányolt nemzeti célok elérésére. Az őszinte és komoly pacifizmus, — és csupán ezzel érdemes komolyan foglalkozni, — azonban ezt akarja; éppen ezért mondtam, hogy „a legyőzöttek pacifizmusának igen nehéz akadályai vannak“, mert „aki *mindenáron ragaszkodik a békéhez*, annak már eleve le kell mondania arról a gondolatról, hogy *kedvező alkalomadtán* az őt ért sérelem orvoslását kiharcolja“ (I. h. 333. 1.). Hogy a győzők oldalán ezek az akadályok nem szoktak fennforogni, az természetes, mert hiszen a győzők a legritkább esetben sem szoktak önmagukra sérelmes békét magukra kényszeríteni. Éppen azért a győzők körében a komoly pacifizmusnak, a békéhez mindenáron való ragaszkodásnak sem lehetnek meg azok az akadályai, amelyek a legyőzötteknél olyan magától értetődők. Könnyű dolog *Briandnak* a békét az igazság fölé helyezni, mint azt a locarnói népszövetségi tanácsulésen tette, midőn a nemzeti kisebbségek kérdésében Stresemann-nak válaszolt. Aki „birtokon belül“ van, annak a „*quieta non movere*“ elve ellen nem igen lehet kifogása, s természetesen az ellen sem, hogy a fennálló helyzet megváltoztatásának a

lehetősége, az erőszakos megváltoztatás esetének a kikapcsolásával, csupán a békés megváltoztatás lehetőségére korlátoztassék.

Másik megjegyzésem Török Árpád szóbanforgó fejtegetéseire az, hogy amidőn a pacifizmus egyedül üdvözítő voltát tagadó felfogásomat akként akarja megcáfolni, hogy reámutat arra, hogy a béke politikájával is lehet eredményeket elérni, akkor tulajdonképpen légtüres térben harcol, nyitott ajtókat dönget. Mi, akik a háború erkölcsi jogosultságát igen sok esetben elismerjük, — s éppen ezért nem vagyunk pacifisták, — nem állítjuk azt, hogy a béke *mindig* erkölcstelen, hogy a béke politikájával *sohasem* lehetne az emberiség szempontjából nagy és hatalmas eredményeket elérni. Mindezt a pacifizmus állítja a háborúról. Tehát a pacifizmusnak kötelessége bizonyítani azt, hogy a háborús politika *soha, semmiféle körülmények között sem*, szolgálhatja az emberiség haladásának az előmozdítását, nagy emberi eszmények és az igazságosság megvalósulását. Ha a pacifizmus csak annyit bizonyít, hogy a békés politika *is lehet* bizonyos történelmi körülmények közt eredményes, ezzel nem bizonyított semmit, vagy legalábbis semmi olyat, ami megérdemelné, hogy a pacifizmus problémájának a tisztázásánál komolyan figyelembe vegyük. Aki a pacifizmust megvédeni akarja, annak nem azt kell bizonyítania, hogy az az állani, amelynek „nincsen semmi önsúlya“ egy „negatív világpolitikai helyzetben“ nem folytathatja a „vas és vér politikáját“; hiszen az *magától értetődik*, hogy mikor teljesen kilátástalan a kardcsörtetés, akkor kardot csörtetni nem ajánlatos; hanem bizonyítani kellene azt, hogy még „kedvező alkalom adtán“, a siker bizonyossága *esetén* sem okos dolog fegyverhez nyúlni.

Török Árpádnak azokra a *publicisztikai* jellegű fejtegetéseire, amelyekben a világháború utáni német külpolitikát igyekszik igazolni, és amelyek úgy hangzanak, mint a „Stresemann-féle Verständigungspolitik“-ről távoli „Lobgesang“, nincsen okom ki térni, bármennyire nem osztom is magam részéről azt a felfogást, hogy annak a sokmillió és kiszámíthatatlan jövővel fenyegető Németországnak, — amelytől szerző későbbi megállapítása szerint is „fél“ Franciaország, — valaha is „semmi önsúlya“ ne lett volna, és bármennyire nem „konstruktív“, hanem *doktrinérnak* tekintem is azt a megállapítását, hogy Németország „ezt a hiányt a béke és megértés nagy és hatásos eszméjével pótolta“, amitől természetesen azonnal visszatért az önsúlya.

Több okom lehetne kitérni Török Árpádnak azokra a fejtegetéseire, amelyekben saját megállapítása szerint „tisztán *elméleti* okoskodás útján“ akar „eljutni a legyőzöttek pacifizmusához“. Minthogy azonban ez a „tisztán elméleti okoskodás“ is a jelenlegi hatalmi viszonyokat tárgyalja s azt a kérdést igyekszik megoldani, hogy „a jelenben adott történelmi helyzetben“ milyen külpolitikát kell a „legyőzött államoknak“ folytatniok, azért ezeket a fejtegetéseit sem tudom teoretikusabb értékűeknek találni, mint a legyőzött Németország által folytatandó külpolitikára vonatkozó megállapításait.

III.

Sokkal nagyobb figyelemre méltók Török Árpádnak azok a megjegyzései, amelyeket a pacifizmus kérdését *logikai* szempontból vizsgáló fejtegetéseimre volt szíves tenni. Ezek a fejtegetéseim, amelyek a pacifizmus és az anarchizmus gondolatvilágának a hasonlóságára mutatnak rá, és a mindkét felfogás mélyén rejtőző logikai ellentmondást igyekeznek felfedni, valóban — legalább tudomásom szerint — eléggé járatlan úton haladnak, és könnyen nemcsak szokatlanok, hanem amint Török Árpád is véli, „*merészeknek*“ is tarthatók. Török Árpádnak idevonatkozó fejtegetései valóban felfogásomnak egy *lényeges* pontját ragadják meg. Szerinte a pacifizmus lényege nem az, hogy az erőszakot akarja megszüntetni, hanem az, hogy „egy nemzetközi jogrendet akar megalapozni, ami pedig éppen ellentéte az anarchizmusnak“.

Álljunk meg itt egy pillanatra ennél a kérdésnél, hogy mit akar tulajdonképpen a pacifizmus? Ha Török Árpád azt az ideológiát, amely, — amint mondja, — „a pacifista irodalomban le van fektetve“, behatóbban tanulmányozta volna, látnia kellett volna, hogy a kérdés nem olyan egyszerű, amint azt ő gondolja; látnia kellett volna, hogy a pacifizmusnak igen különböző elméletei vannak: a tőle is képviselt *jogi* elméleten kívül vannak *erkölcsi*, vannak *imperialista* és vannak még másfajta pacifista elméletek is. Az egyik elmélet minden hatalom eltörlésével, a másik épp ellenkezőleg egy mindent átfogó hatalom megalkotásával akarja a *békét*, a világ békéjét, biztosítani. Ennyi különbözőség mellett a közös vonás közöttük tulajdonképpen csak az, hogy mindegyik a békét, az *örök békét*, óhajtáná biztosítani, vagyis a háborút, a há-

borús erőszakot akarná megszüntetni. Említett értekezésemben éppen ezért és nem ok nélkül, a pacifizmus szót mindig az örök békére való törekvés, a háborúk kiküszöbölésére irányuló törekvés értelmében használtam.

Igaz, hogy erre Török Árpád azt válaszolhatná, hogy minden olyan felfogás, amely nem abban az értelemben pacifista, mint ő, „egyes naiv utópisták véleménye“ csupán. Azonban azt hiszem, hogy jó lesz az „utópista“ megjelöléssel csinján bánni. Török Árpád azt a *Saint Pierre* abbét, aki azzal a javaslattal akarta az akkori világ urait, a fejedelmeket, a leszerelésre reábírní, hogy a katonai kiadások fele a fejedelmek zsebébe vándoroljon,² bizonyára naiv utópistának bélyegezné, pedig ha ennek az abbénak a szerződéstervezetéből azt a pontot, hogy: „*Les grands alliés, pour terminer entre eux leurs différends présents et á venir, ont renoncé et renoncent pour jamais, pour eux et pour leurs successeurs, a la voie des armes, et sont convenus de prendre toujours dorénavani la voie de conciliation.*...“³ összevetjük a Kellogg-szerződés lényeges rendelkezéseivel: „*Les Hautes Parties Contractantes ... condamnent le recours a la guerre pour le réglément des différends internationaux, et y renoncent en tant qui'instrument de politique nationale dans leurs relations mutuelles* (Art. I.)... (et) *reconnaissent que le réglément ou la solution de tous les différends ou conflits... qui pourront surgir entre elles, ne deura jamais etre recherche que par des moyens pacifiques*“ (Art. II.), akkor szinte az a benyomásunk, hogy az „utópista“ abbénak a szövegezését fogadta el a pacifizmus legmodernebb gyakorlati megnyilatkozása, a Kellogg-szerződés. Az utópiáról tehát kiderülhet, hogy modern és gyakorlatias. Másrészt pedig, ha a „naiv utópisták véleményét“ annyira lenéző Török Árpádtól azt olvasom, hogy olyan nemzetközi konstelláció megteremtésén kell dolgoznunk, „melyben a fegyverkezés nyújtotta hatalmat a jog rendje és az etikai eszme hatalma felváltja“, valamint, hogy „ha a hatalom rendjét a jog rendje felváltotta, akkor ez természetszerűleg az igazság rendjét is jelenti“: akkor nem haboznék ezen megállapítások képviselőjét

² Charles Irénée Castel, *Abbé de Saint-Pierre: Abrege du projet de paix perpétuelle*, 1728, art. 1.: „Que les souverains pourraient disposer, pour leur dépense particulière et domestique, de la moitié du revenu que leur produirait ce retranchement de dépense militaire ordinaire.“

³ *Abrégé*, art. 3.

is az utópistáknak nem is olyan dísztelen sorába helyezni. Ne tegyünk különbségeket, az egyik pacifista lényegében éppen olyan utópista, mint a másik, vagy mint amilyenek az ideális anarchisták, legfeljebb fokozati különbségek vannak köztük, az egyik merészebb álmodó talán, mint a másik.

Azonban nem akarom a „lefektetett“ pacifista elméletek nyugalmát tovább zavarni, s inkább elfogadom kiindulópontul azt a pacifista felfogást, amelyet Török Árpád is képvisel. Szerinte a pacifizmus célja az volna, hogy „egy nemzetközi jogrendet megalapozzon“, „a háborút levezető jogintézményeket konstruáljon“, egyszóval elérje azt, hogy „a hatalom rendjét a jog rendje váltsa fel.“ Ennél a *jogi elméletnek* nevezhető felfogásnál alapvetően fontos tudnunk azt, hogy mit ért szerzőnk a *jogon*? Ha erre a kérdésre keresünk feleletet, bizonyos meglepetéssel azt fogjuk látni, hogy szerzőnknek nem is egy, de *két* felfogása is van a jog mivoltáról. Az egyiket akkor használja, amidőn „a vér és vas politikájával“ szemben mint erkölcsileg magasabb rendűt kell odaállítani a „pacifista külpolitikát“. Itt a jogot élesen szembeállítja a hatalommal; a „hatalom rendjével“ szemben a „jog rendje“ áll szembe, amely utóbbi „természetszerűleg az igazság rendjét is jelenti“. A másik testhezálló felfogást a jog mivoltáról ellenben értekezésének második felében, akkor használja, amidőn azt kell kimutatnia, hogy a pacifizmusnak semmi köze sincsen az anarchizmushoz. Eszerint a felfogás szerint most már a jog „a törvényes erőszak“ rendje, összeolvad a „kikényszerítő erőszakkal“, s ekként igazán nem nehéz kimutatni, hogy a pacifizmus nem „az erőszak megszüntetését jelenti“, s hogy semmi köze sincs az anarchizmus eszmevilágához. Megjegyzi ugyan szerzőnk, hogy: „a jogrendet lehet erőszak nélkül is elképzelni, ha mindenki elismeri és megtartja az *erkölcsi* normákat“. Értekezésének második felében is megjelenik tehát kísérteni egy pillanatra az első részben használt jogfogalom: a mindenki által *önként követett, kényszer nélküli* rend képe, amelyet szerzőnk most már egyszerűen és röviden az *erkölcsi* normák követésének nevez. Ezt a jogfogalmat azonban mint „nem szükségszerű következtetést“ rövid úton félretolja. Előttünk áll tehát a szerzőnk szerinti jogi rend, amely *egyrészt* önként követett, kényszer nélküli, az igazságossággal összeeső erkölcsi rend, a hatalom rendjének az ellentéte, *másrészt* pedig a kényszerítő erőszak rendje. Valóban ezzel a logikával *nehéz* megbirkózni: a

jogi rend *nem a hatalom* rendje, *hanem a kényszerítő erőszak* rendje.

Azonban nem akarom szerzőnek a jog mivoltáról vallott két különböző felfogását egymásra uszítani, nem akarom, hogy „veszedjenek“, inkább azt szeretném, hogy „mint a jó gyerekek mindig békésen megférjenek egymással“, s ezért elkülönítem őket egymástól. Hajlandó vagyok *egymás után* mind a két felfogást a vita alapjául elfogadni és a pacifizmus szempontjából a jog mivoltáról vallott mindkét felfogásnak a konzekvenciáit levonni. Csak *egyszerre* nem lehet nézetem szerint *két* lovon lovagolni.

Vegyük alapul azt a felfogást, hogy a jog rendje nem a hatalom rendje, hanem valamiféle önkéntesen követett erkölcsi rend, az igazság rendje. Ha a pacifizmus ezt a rendet akarja a hatalom rendjének a helyére állítani, akkor ugyanazt akarja, amit az anarchizmus. Az anarchizmus is egy kényszer nélküli, szabad, csupán erkölcsi vagy konvencionális szabályok alatt álló társadalmi együttélésről álmodik. Igaz, az anarchizmus el akarja törölni a jogot is a Föld színéről, *de* csak azért, mert kényszerrel lát benne és helyteleníti embernek ember felett gyakorolt kényszerhatalmát. Ha tehát a mai hatalmi rend, a kényszerítő jogrend, helyére egy *kényszer nélküli jog* lépne, ezt az anarchista elmélet sem kifogásolhatná.⁴ Az anarchisták éppen a hatalom nélküli rendet, az igazság rendjét akarják. Éppen azt, amiről Török Árpád beszél, amidőn a hatalom rendjét az igazság rendjével óhajtja felváltatni. Szerző a saját pacifista felfogásával is bizonyítékot szolgáltat tehát ahhoz a megállapításomhoz, hogy a pacifizmus következetesen végig gondolva az anarchizmushoz vezet.

Vegyük alapul ezek után azt a, másik felfogást, amely szerint a jog rendje a kényszerítő erőszak rendje. Eszerint a pacifizmus „nem az erőszak megszüntetését jelenti, hanem a mai *önkényes* erőszak helyébe *törvényes* erőszakot akar léptetni“. Ha figyelembe vesszük, hogy az államok ellen alkalmazott kényszerítő erőszakot *háborúnak* szokás nevezni,⁵ akkor arra a megállapításra kell jut-

⁴ Megindokoltam ezt a felfogást már „*A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilozófiájában*“ (Athenaeum c, folyóirat, 1911. évf.) c, értekezésemben.

⁵ *Grotius, De jure belli ac pacis*, (L. I. C. I. 2. §.); „Bellum (est) status per vim certantium, qua tales sunt.“ *Gentilis, De jure belli*, (L. I. C. II.): „Bellum est publicorum armorum justa contentio“.

mink, hogy Török Árpád pacifizmusa „nem a háborúk megszüntetését jelenti, hanem a mai önkényes háborúk helyébe törvényes háborúkat akar léptetni“. Ennek a pacifizmusnak a célja tehát — *a háború törvényesítése* volna. Furcsa pacifizmus; azt azonban elismerhetjük róla, hogy nem anarchizmus, bár bátran elmondhatjuk róla azt is, hogy nem is — pacifizmus, mert a pacifizmus tulajdonképpen mégis csak a háborúk kiküszöbölésére irányul, és maga Török Árpád is „a háborút levezető intézményeket“ szeretne „konstruálni“.

Felvethetjük továbbá azt a kérdést is, hogy mit jelentsen az, hogy „a mai önkényes erőszak (háborúk) helyére törvényes erőszakot (háborúkat) akar léptetni“? Szerző pacifizmusa „nemzetközi jogrendet akar megalapozni“, nemzetközi jogrend azonban már eddigé is volt, és éppen ez a nemzetközi jogrend, mint a nemzetközi viszályok elintézésének egyik megengedett, *törvényes* eszközét szabályozta a háborút; a háború tehát éppen az eddigi *nemzetközi* jogi felfogás szerint „*törvényes erőszakot*“ jelent. Úgy hogy egy kitűnő olasz jogfilozófus teljes joggal állapíthatta meg, hogy *a háború az államok közti jogi eljárás jellegével bír*.⁶ Ha Török Árpád a „háborút levezető intézményeket“ léptet életbe és kötelezővé teszi ezek igénybevételét a háború helyett, akkor ezáltal a háború éppen eltiltatik, „*önkéntes erőszakká*“ válik, vagyis, amint azt a Kellogg-szerződés is tenni akarja, a háború mintegy törvényen kívüli állapotba helyeztetik. Természetes, hogy nem igen férhet kétség hozzá, hogy ennek dacára sem fogják az államok magukat kivétel nélkül úgy viselni, mint a „jó gyerekek“, kétségtelen, hogy a háborút eltiltó jogszabályok ellenére is lesznek háborúk, ezek a háborúk azonban nem törvényes, hanem mondjuk *önkéntes* háborúk lesznek. Nyertünk-e azonban valamit azzal, ha az eddigi többnyire „törvényes“ háborúk helyébe, — mert hiszen bizonyos esetekben a háború ma sem megengedett, — *kivétel nélkül* a nem törvényes, önkényes háborúk lépnek? Bizonyára nem sokat. Éppen azért, ha azt akarnánk, hogy háborút „levezető“ és eltiltó rendelkezéseknek valamelyes eredményük legyen a pacifizmus szempontjából, akkor gondoskodni kellene olyan „törvényes erőszakról“, amely ezeknek a rendelkezéseknek érvényt szerez,

⁸ *Giorgio del Vecchio: Il fenomeno della guerra e l'idea della pace*, Sassari, 1909, 48. 1.: „Perciò non è troppo ardita la tesi, che la guerra partecipa ormai del carattere di una procedura giuridica tra gli Stati.“

kötelezővé kellene tehát tenni az önkényesen háborúskodó állammal szemben a „törvényes háborút“; kétségtelenül erre gondol szerzőnk is, midőn „törvényes erőszakról“ beszél. Az eddigi állapottal szemben tehát a változás az volna, hogy amíg eddig jogszerű (törvényes) és jogszerűtlen (önkényes) háborúkról beszélhettünk, addig ezentúl a jogszerűtlen (önkényes) háborúkon kívül jogszerű (törvényes) és *együttal kötelező* háborúkról lehetne szó. A haladás tehát abban állana, hogy a pacifizmus nagyobb dicsőségére megszületnék a *kötelező háború* fogalma. *A háború kiküszöbölése céljából kötelezővé tenni a háborút*, ez ugyanaz a nagy *ellenmondás*, amire már múltkori cikkemben a háborút eltiltó és egyben háborúra kötelező szerződés gondolatával kapcsolatban reámutattam. (I. h. 342. 1. jegyz.)

Legyen szabad ebben a szorongatott helyzetében Török Árpád felfogásának segítségére sietnem. *Marton Géza „A nemzetközi jog jogiságának kérdéséhez“* c. kitűnő értekezésében⁷ párhuzamot von napjaink nemzetközi joga és az *ős jog* között, s arra az eredményre jut, hogy „a huszadik század nemzetközi joga a homéroszi idők államonbelüli jogával áll egy színvonalon“; a nemzetközi jog jövő fejlődésére nézve pedig azt a következtetést vonja le ebből a párhuzamból, hogy amint az *ős jog*nak az *önhatalom* és magánbosszú intézményein nyugvó *ököl joga* helyet adott a közhatalmi szankciókkal rendelkező állami *jognak*, akként a nemzetközi jogfejlődés is a háborús *önhatalom* korából „egy oly szilárd békeszervezet“ létesítése felé halad, „mely a háborút mindörökre kizárná“. Amint az egyéni *önhatalom* gyakorlását megakadályozza és ekként a belső békét biztosítja az állami közhatalom, akként biztosítaná az államok közti békét egy szilárd *világhatalom közhatalma*. Ezt jelené Török Árpád pacifizmusa is, amely „a mai önkényes erőszak helyére a törvényes erőszakot akarja léptetni“. Amint az *ősjog* anarchikus^{7a} *ököl jogát* felváltotta az erős közhatalom, akként váltaná fel az *önhatalmú háborúk* korát az erős és szilárd *világhatalom békéjének* a kora. Ezt a pacifista világfelfogást, valóban úgy látszik, nehéz volna anarchista felfogásnak minősíteni, hiszen nem a jog és az állam kiküszöbölésére, hanem egy hatalmas *világjogrendnek* és egy hatalmas békeszervezetnek, — nevezhetjük egé-

⁷ Ügyvédek Lapja, 1916. évi. (Budapest.)

^{7a} N. b. „anarchia“ nem jelent „anarchizmust“!

szen bátran *világállamnak*, — megteremtésére, nem a hatalom kiküszöbölésére, nem a „hatalom rendjének a felváltására“, hanem egy soha nem látott óriási *világhatalomnak* a megszervezésére irányul. A pacifizmus *jogi* elmélete tehát akkor, ha a jogon „kényszerítő erőszakot“ ért, a pacifizmus *imperialista* elméletéhez, az egész világot átfogó közhatalom gondolatához, a *világállam* koncepciójához vezet.

Mielőtt rámutatnék a pacifista világállam, az imperialista béketörekvés, gondolatában rejlő belső ellenmondásra, — amire röviden már első cikkemben utaltam, — mielőtt bizonyítani igyekezném, hogy a világállam gondolata, egy a törvényes erőszak gyakorlására, a „kötelező“, „közhatalmi“ háborúk folytatására, tehát éppen *háborúk folytatására megalkotandó hatalom* gondolata, ellentétben van a pacifizmus eszméjével, mielőtt reá mutatnék továbbá arra is, hogy mindenek dacára *még ez az imperialista pacifizmus is szellemi rokonságban van az anarchizmussal*, legyen szabad előbb röviden a világállam koncepciójának erkölcsi megítélésére kitérnem.

Nem akarok e tekintetben *Rousseau* „Émile“-jének „Défiéz-vous de ces cosmopolites...“-jére, vagy a mi *Kölcseynek* „Parainesis“-ére hivatkozni, megint csak *Concha Győző* közkezenforgó „Politiká“-jának néhány mondatát akarom ideiktatni: „Ha a népek életrendje, a nemzetközi élet, — mondja ez a nagy magyar író, — *jogi alapon* nyugodnék, ha a jogosan szerzett nemzeti lét csakis jogtalan tények miatt volna elveszthető, nem pedig belső érdemtelenség, tehetetlenség miatt, az emberiség élete megakadna, mert ily képtelen, uralkodásra alkalmatlan nemzet saját polgárain kívül a többi nemzetek útjába is gördíthetne legyőzhetetlen akadályokat, nem rosszakaratból, hanem merőben létele, tehetetlensége következtében. Az emberiség nem természetes, erkölcsi súlypontja szerint alakulhatnia, hanem amennyire a merev jog békői megengednék. Új népek előállításának, nemzetté levésének majdnem, egyetlen módja a jogsértés lenne, mert nehezen képzelhető, hogy az uralkodásra mégannyira alkalmatlan nemzet is egy tehetségesebb nép javára az uralomról önszántából lemondana“.⁸ Ezekhez a sza-

⁸ I. m. I. köt. 90. 1. Concha ezeket a sorokat 1895-ben megjelent munkájában írta. Csak Trianon után érezzük igazán, hogy megállapításai nemcsak igazak, de mennyire mellettünk szólnak.

vakhoz, amelyekből világosan kitűnik, hogy Török Árpád „nemzetközi jogrendje“, s a béke és igazság szolgálatára hivatott világállam, mennyire a fejlődő élet elnyomójává, az emberiség súlyos terhévé válhat, semmi hozzá tenni valóm nincsen.

Természetes, hogy az örök békét a világállam sem biztosítaná, — s az elmondottak után azt kell hinnünk, hogy szomorú is volna, ha biztosíthatná. Lehet bármennyire „dinamikus“ az a nemzetközi jogrend, a háborúk lehetőségét a világállam megalkotása sem zárná ki. Jól látja ezt *Marton Géza* is, aki utal arra hogy „az államok belső életében sem kerülhető el a forradalom, a belső jogrend felbomlása“.

Az erkölcsi megítélés szempontjából azt mondhatjuk, hogy az örök békét nem lehet a hatalomra alapítani, a világhatalomra sem, hanem csak az igazságosságra. Kitűnik ebből az is, hogy az *erkölcsi pacifizmus* mennyire mélyebben szántó, mint az *imperialista pacifizmus*. A békeideál tulajdonképpen erkölcsi eszmény, *igazi pacifizmus az igazság pacifizmusa csupán*: „Justitia et Pax“! Török Árpád *világhatalmi* pacifizmusa felett is ott lebeg ez az *erkölcsi* pacifizmus is, hiszen ő is a hatalom rendjét az igazság rendjével akarja felváltani. Ezzel természetesen benne is vagyunk, amint azt már fentebb megjegyeztem, az anarchizmus eszmevilágában. Hogy a hatalom rendjét felváltó igazság rendjét megint csak „kényszerítő erőszakkal“ akarja biztosítani, hogy a „háborút levezető intézmények“ védelmére kötelező, „törvényes“ háborúkat kellene rendszeresíteni, s éppen csakis *ezen háborúk folytatására* egy világhatalmat kellene megalkotni, az természetesen ellentmondás. De ez az ellentmondás is megtalálható az anarchizmus elméletében, amely a kényszer kiküszöbölése végett *vagy* felszabadítana minden kényszert, *vagy* kényszerrel akadályozná meg, hogy kényszer érvényesüljön; különösen kézzelfoghatóvá válik ez az ellentmondás a *tett* anarchizmusánál, amely valóban kényszerrel harcol a kény szerhatalom ellen. Így védelmezné meg a világállam is *háborúval a békét*.

A világállam pacifizmusában rejlő belső ellentmondás még kirívóbbá válik, ha meggondoljuk, hogy a világhatalom megalapozására irányuló törekvés bizonyára nem volna megvalósítható a

⁹ V. ö. *Del Vecchio*, i. m. 51. l.: „... l'idea della pace nel proprio senso, come equazione della giustizia tutta spiengata...“

világuralmat megalapozó háborúk nélkül. Akár egy állam, akár az államoknak valamely szövetsége alapítaná meg a világállamot, kétségtelen, hogy ez nem történhetnék ellenállás nélkül. Török Árpád ugyan húzódozik attól, hogy a gyermeket nevében nevezze és nem szívesen beszél világuralomról, világhatalomról. De amiként a régi természet jogászok azt tanították, hogy a szuverén egyének szabadságuk egy részéről lemondottak, s ezáltal jött létre az *állam*, akként ő is azt tanítja, hogy „ha a pacifista jogrendet meg akarjuk valósítani, ez csak úgy történhetik, hogy a mai államok szuverenitásuk egy részéről egy *nemzetközi fórum* javára lemondanak.“ Ha azonban ezt nem tennék meg önként, akkor kétségtelenül kényszeríteni kellene erre őket. Igaz ugyan, hogy szerzőnk azt hiszi, hogy „egy korszakos eszmének feltétlenül meg van az ereje, hogy nyers hatalmi tényezőt megdöntsön és felváltson.“ Kétségtelenül ez az anarchizmus felfogása is. Nekünk azonban sajnos, meg kell állapítanunk, hogy nincsen egészen úgy, hogy — mint egykoron az Úr Lelke a vizek felett — az Eszme ott lebegne az emberiség életének tengere felett, s a maga fenséges kisugárzásával önmagától harmonikusan mozgatná a világot. Az igazságot csak fel kell ismerni, — tanítják az ideális *anarchisták*, — hogy az a maga erejével meghódítsa a világot; s ezért — tanítják tovább, — az emberek kényszer nélküli, harmonikus, önkéntes összeműködése fogja felváltani a nyers hatalomnak a rendjét. A békeideál „korszakos eszméjének feltétlenül meg van az ereje, hogy nyers hatalmi tényezőt megdöntsön és felváltson“, hirdeti — a *pacifizmus*. Hisszük mi is, hogy az eszme győz, de tudjuk azt is, hogy az eszmének katonákra van szüksége, hogy az eszme katonáinak sokszor meg kell halniok érte és mindig készen kell állniok erre.

A pacifista világállam megalkotása is sok vérbe és sok háborúba kerülne. Az lehetséges, hogy azontúl a háborúk ritkábbakká, valószínű azonban, hogy az eddigiéknél rettenetesebbekké válnának. S bizonyos az, hogy egy soha eddig nem látott katonai szervezetet kellene megalkotni, hogy a világállam fenn is maradhasson: hiszen esetleg egész népek és nagy nemzetek „jogellenes“ megmozdulását kellene vérbefojtania. Valóban gyönyörű pacifista eszmény: *fegyveres pacifizmus*. Ne értessünk azonban félre, nem a fegyveres pacifizmust kifogásoljuk, hanem csak azt, hogy azt *pacifizmusnak* nevezzék. Mintahogy a világuralmi törekvések helyességét vagy helytelenségét sem akarjuk most vita tárgyává

tenni és csupán azt kifogásoljuk, hogy a világállam és a világhatalom gondolatát a pacifizmussal azonosítsák. A római légiók biztosították a Pax Romanát, de azért a rómaiak nem voltak pacifisták. Kétségtelen, hogy a pacifizmus *célja* nem a világállam, *nem* a világhatalom, nem is a világjogrend, vagy „a nemzetközi jogrendnek a megalapítása.“ Mindez lehet *eszköz*, de nem cél. A cél a háborúk kiküszöbölése, az örök béke biztosítása. Ha a pacifizmus céljának egy minden eddiginél erősebb hatalom megteremtését, egy mindent átfogó hatalmas világállam megalkotását tekintjük, akkor valóban nehéz kapcsolatot találni ezen imperialista felfogás és az anarchizmus között. A pacifizmus és az anarchizmus felfogása közti szoros szellemi kapcsolatot azonban egyébként meg fogjuk találni még a világállam imperialista pacifizmusának az elméletein is, — amely pedig a realitások kényszerű figyelembevételé folytán a legmesszebbre távolodott el a hamisítatlan és következetes pacifizmus felfogásától, — mihelyt szem előtt tartjuk azt, hogy a világállam pacifizmusának célja a béke, a háborús erőszak kiküszöbölése, s a világállam megalkotása csupán *eszköz* ennek a célnak a szolgálatában. (Még pedig amint láttuk, a céllal homlokegyenest ellenkező eszköz.) Szem előtt kell tartanunk természetesen azt is, amiről szintén már szó volt, hogy az anarchizmust sem szabad egyszerűen a jog és az állam eltörlésére irányuló törekvésként meghatározni; az anarchizmus a *kényszer*, az erőszakot akarja kiküszöbölni, éppen úgy, mint ahogy a pacifizmus célja is elsősorban erre irányul; a jogot és az államot csak azért szüntetné meg, mivel — és talán nem is egészen ok nélkül — kényszerszabályozást és kényszerhatalmat lát bennük; ha azonban a kényszer nélküli együttműködés rendjét is jognak nevezzük, ha az önkéntes és harmonikus összeműködésen alapuló társadalmat is államnak tekintjük, akkor az anarchizmusnak semmi kifogása sem lesz ez ellen a jog és ez ellen az állam ellen. Az előbb említett legáltalánosabb hasonlóságon, — az erőszak kiküszöbölésére irányuló közös törekvésen, — kívül azonban további hasonlóságokat is fedezhetünk fel az anarchizmus és a világállam pacifizmusa között. A világállam pacifizmusa csak az „önkéntes erőszakot“ szüntetné meg, de helyébe léptetné a „törvényes erőszakot“. Az anarchizmus ezzel szemben éppen a „törvényes erőszakot“ szüntetné meg és ezzel felszabadítaná az „önhatalmú erőszakot“. Látszólag diametriális ellentét van köztük tehát, bár első pillanatra felötlük itt is legalább az a közös vonás,

az a tragikus közös vonás, hogy mindegyikük kiűzi az erőszakot az ajtón és az bebújik újra az ablakon. Azonban a hasonlóság itt nem áll meg. Az anarchizmusban rejelő nagy logikai ellenmondásnak nemcsak az az egy ágazata van, amelyre az imént rámutattam. Sajnálom, hogy itt sem mondhatok újat, de már előbbi értekezésemben megállapítottam, hogy az anarchizmusnak „el akarván törölni a Föld színéről minden kényszert, szükség esetén kényszerrel is meg kellene akadályoznia azt, hogy kényszer érvényesüljön: ami ellenmondás; vagy pedig túrnie kellene minden kényszer, ami, a kényszer kiküszöbölésére irányuló célt tekintve, ugyancsak ellenmondás.“ (I. h. 353. 1.) Első helyen említettem tehát az alternatívának éppen azt az ágát, amelyre a világállam pacifizmusával való párhuzam szempontjából most szükségünk van. És már fentebb említett, közel két évtizeddel ezelőtt írt, ifjúkori értekezésemben megállapítani igyekeztem, hogy „az anarchista társadalomban is szükség volna legalább egy irányban a kényszerre, vagyis legalább egy jogszabályra: azt az elvet ugyanis, hogy mindenféle kényszer teljesen mellőzendő ... meg kellene védelmezni...“ és természetesen alaptörvénnyé kellene tenni.¹⁰ Itt bontakozik ki az anarchizmusban foglalt ellenmondás a maga teljes pompájában: meg akarja szüntetni a „*törvényes erőszakot*“, és ezért be kellene hoznia a „*törvényes erőszakot*“ amely a kényszeralkalmazást megakadályozza. És itt bontakozik ki a világállam pacifizmusával tartott szellemi rokoniség is a legpompásabban: ez a pacifizmus is be akarja hozni a „*törvényes erőszakot*“, hogy az „önkéntes erőszakot“, helyesebben hogy a mai „*törvényes erőszakot*“ (mert hiszen ma a háború törvényes *eszköze* az erőszak alkalmazásának) kiküszöbölhesse. A hasonlóság még abban is teljes, hogy amiként az anarchista társadalomban is csak *egy irányban* volna szükség „*törvényes kényszerre*“, t. í. a kényszeralkalmazás megakadályozása céljából, akként a világállamnak, a bármi néven nevezett „szilárd békeszervezetnek“, is csak *egy irányban* volna szüksége „*törvényes erőszakra*“, t. i. a háborúskodás megakadályozása céljából, vagy ha úgy tetszik „a háború levezetése“ céljából. Az anarchista társadalom békéjét biztosító „egyetlen egy irányban“ ható törvényes kényszer és a pacifizmus „szilárd békeszervezete“ ugyanaz. Ha az utóbbit vonakodnak pacifistáink „világállamnak“

¹⁰ *A jog fogalma és az anarchizmus problémája Stammler jogfilozófiájában*, 1911, 33. 1.

nevezni, ebben a vonakodásban is az anarchista felfogás nyilatkozik meg.

Azt hiszem, felesleges annak a megállapításomnak a védelmére, hogy a pacifizmus és az anarchizmus rokonságban vannak, több szót vesztegetnem. Inkább azt szeretném leszögezni, hogy *teljesen* azért még sem azonosítottam a pacifizmust az anarchizmussal. A pacifizmus csupán „*részleges*“ anarchizmus: csupán „az államok egymás közti viszonyára *korlátozott* anarchizmus“. Elképzelhető, hogy az állam *kifelé* lemond a kényszer és erőszak alkalmazásáról, *befelé* azonban nem, sőt hogy a pacifista állam *befelé* a legszarnokibb uralmat lépteti életbe. Ez elképzelhető, de *nem logikus*. Ezért mondtam, hogy: „A benne rejlő alapgondolat logikai feszítő erejének azonban szét kell vetni ezt a korlátot (t. i. befelé is hatnia kell), s a pacifizmus *részleges* anarchizmusának az *általános* anarchizmusba kell torkolnia.“ (I. h. 353. 1.) Ez az egyszerű értelme annak a mondatomnak is, melyet Török Árpád ugyancsak kifogásol, hogy t. i. „az állam hatalmi szervezetének kifelé történt összeomlásával az állam kényszerszervezete befelé is meginog“ (352. 1.). Szerinte „ittén egyszerű logikai ellentmondással van dolgunk.“ Kíváncsian vártam, hogyan fogja ezt bizonyítani, s meglepetéssel olvastam, hogy biológiai és szociológiai *tényekre* hivatkozik csupán. Ne vegye tőlem rossz néven a bizonyára jóhiszemű szerző, ha egy elemi dologra figyelmeztetem: logikai ellentmondást nem lehet *tényekre* való hivatkozással kimutatni. S hogy magamat jobban megértessem vele, legyen szabad egy egyszerű példával megvilágítanom, hogy miről van szó: nem vonom kétségbe, hogy egy találkahely tulajdonosnője családi életében, — mondjuk tehát, a hasonlat kedvéért, *befelé* — a leghévesebb feleség és nagyszerű anya lehet, de bizonyára meg fogja engedni szerző, hogy ez nem logikus, nem következetes dolog; aki *kifelé* erkölcstelenséggel foglalkozik, annak az erkölce befelé is „meginog“, vagyis ha nem is tűnik el, de inog, mert eldőlt mellőle az a támasz, amelyet a magatartás következetessége, a „külső és belső politikának“ a harmonikus volta jelent. Csupán erről van szó. Vagy más példa: ha a világállam pacifizmusa szerint az állam lemond kifelé hatalmáról, úgy belső államhatalma is könnyen mint a világállam által reá ruházott hatáskör, vagyis mint a világállam hatalma tűnhetik fel. Ha az állam kifelé lemond az erőszak alkalmazásáról, mert az helytelen, úgy logikus volna, hogy befelé is lemondjon róla, amiből

nyilvánvaló, hogy a részleges anarchizmus az *általános* anarchizmus malmára hajtja a vizet.^{10a}

Török Árpád egyéb ellenvetéseire röviden válaszolhatok. Kifogásolja, hogy szerintem a pacifizmus előfeltétele, hogy bízunk az emberi jóságban és okosságban. Szerinte ez egy „teljesen téves premissza“, mert „a pacifizmus előfeltétele nem az emberi jóság“, hanem csupán az okosság, amellyel az emberiség reáeszmél arra, „hogy a háború mindenképpen rossz üzlet“. Ezzel a ma már igazán túlhaladott *racionalista* felfogással kár bőven foglalkozni. Ha szerző figyelmesen elolvassa azt a Kant-idézetet, amelynek az elolvasását egészen felesleges módon figyelmembe ajánlja, láthatja onnét, hogy Kant „a jogot megvető harcias *szenvedélyektől*“ félti az örök békét. *Cattaneo* szép mondása szerint is: „Per le *passioni* umane la guerra é perpetua sulla terra“.¹¹ Az emberi szenvedélyeknek pedig rossz tulajdonságuk, hogy nem csitíthatók el annak bizonyítgatásával, hogy a szenvedély „mindenképpen rossz üzlet“. Az emberi jóságnak, a humanitás elvének kell a „vad“ szenvedélyek helyére lépnie, hogy a pacifizmus gyakorlati megvalósulása lehetségessé váljék. A *humanitás* elvétől, amely már a mai háborús jogban is birokra kel a „háborús szükség“ ellentétes elvével, legalább is olyan mértékben várhatjuk — ha ugyan várhatjuk — a békemozgalom sikerét, mint annak a belátásától, hogy a háború „rossz üzlet“.

Egyáltalában nem kell foglalkoznom, a fentebb elmondottak után szerző azon állításával, hogy „világállam és világimperializmus két különböző fogalom“. Imperializmuson természetesen nem azt értem, amit Török Árpád, aki ezt a fogalmat a „primitív állammal“ is összefüggésbe hozza, hanem: világhatalomra, s ha ez elérett, a világhatalom fenntartására irányuló törekvést.

IV.

Legyen szabad végül még egy kérdésre kitérnem. Azon levélbeli szíves hozzászólások között, melyeket itt szóbanforgó értekezésem megjelenése óta különböző oldalról kaptam, meg jegyeztetett az is, hogy mennyire nem megnyugtató az emberiség jobb jövőjébe,

^{10a} Az államok belső jogrendjének és az államok szövetsége jogrendjének összefüggésére különben már *Rousseau* rámutatott. (*Jugement sur la paix perétuelle*, 282. 1.)

¹¹ *Del diritto e della morale*, (Op. vol. VI; Firenze, 1892.) 333. 1.

határtalan fejlődésének a lehetőségébe vetett hitünk szempontjából annak a konstatálása, hogy az örök béke soha bekövetkezni nem fog, hogy az utána való vágyakozás szép de megvalósíthatatlan álom csupán.

Tudom, hogy ez nem lehet érv egy tudományos felfogással szemben, azonban mégis megjegyezni kívánom, hogy kifejtett felfogásomból nem következik még az, hogy az *állandó béke*, — (nem volna talán helyes egy történelmileg folyó állapotot *örök*-nek nevezni, azért mondom, hogy az *állandó béke*) — mint állapot, mint valóság, soha beállani nem fog. Én csupán *etikai* és *logikai* szempontból vizsgáltam a pacifizmus elméletét. Tudatosan és szándékosan mellőztem a problémának *szociológiai* szempontból való vizsgálatát, s ezért nem kutattam azt, hogy „várható-e vajjon azoknak a nagy társadalmi erőknek, azoknak a hatalmas gazdasági, faji, kulturális és egyéb energiáknak, amelyek eddig olyan bőven tápláló forrásai voltak a háborúk véres folyójának, jövődöbeli kiapadása?“ (I. h. 350 l.)

Ha ez a *szociológiai* vizsgálat kimutatná, ha tudományos bizonyossággal kimutatható volna, hogy a háborúk *okai* meg fognak szünni, hogy a háborúkat előidéző társadalmi erők el fognak tűnni, akkor természetesen azt is meg kellene állapítanunk, hogy a háborúk is meg fognak szünni és beáll az állandó béke állapota.

Sőt tovább megyek, és azt állítom, hogy *a bármely háború után beállott béke-állapot tulajdonképpen az örök béke kezdetének is tekinthető*, mert hiszen nem logikai szükségszerűség az, hogy meg fogják zavarni. Amíg a békét tényleg meg nem zavarják, és *ha* a békét tényleg meg nem bontják, hogy háborúnak kelljen lennie, ezt *logikailag* dedukálni nem lehet.

De éppúgy nem lehet fordítva a háború lehetetlenségét sem logikailag dedukálni. Egy olyan békének a gondolata, *amelyet nem is lehet megzavarni*, ennek a pacifizmus értelmében vett „örök békének“ a koncepciója logikai ellentmondást rejt magában.

Amidőn a pacifizmus problémáját *logikai* szempontból vizsgáltam, éppen azt igyekeztem volt kimutatni, hogy az örök béke *biztosítására irányuló törekvés, annak a békének a gondolata, amelyet nem is lehet megzavarni*, logikai ellentmondás. Az örök békét biztosítani, a háborúkat megakadályozni, csak háborúval lehetne.

„*Az ember nem vetheti le fizikumát*“ (Concha). Ezért mindig *lehetséges* marad, — nem szükségszerű azonban, — hogy kényszer

alkalmazzon. Ezt megakadályozni, vagy a már működésbe lépett erőszakot visszaszorítani pedig csak kényszerrel lehet. Ez az *anarchizmus* ellentmondása. Mindig *lehetséges* marad az is, — bár ugyancsak nem szükségszerű, — hogy az emberiség valamely része háborúba kezdjen. Ezt megakadályozni, vagy a már kitört háborút visszaszorítani pedig megint csak kényszerrel, egy erősebb hatalom megszervezésével és harcbavetésével lehet. Az örök békét nem lehet „dekretálni“, szerződésekkal biztosítani, a háborút nem lehet „rendeletileg betiltani“; a háborút csak háborúval lehet megszüntetni: ez a *pacifizmus* ellentmondása.

Az anarchista társadalom, a kényszer nélküli szabad emberi összeműködés tényleges bekövetkezésének a *lehetőségét* ugyancsak nem tagadom. Angyalok között kétségtelenül nem volna szükség kényszerre és kény szerhatalomra, államra és jogra. S ha az ember nem is vetheti le fizikumát, hogy cselekedeteit egy angyali lélek mozgassa, annak a lehetőségét *kizártnak* nem mondhatjuk. Az a társadalom, amelyben a valóságban senki sem alkalmazna tényleg kényszert, szabad anarchista együttműködés volna. Biztosítani azonban azt, hogy a kényszer soha ide vissza ne térjen, nem lehetne.

Ha az emberiség egyes részei soha sem kezdenének háborút, — aminek a lehetőségét ugyancsak nem vonom kétségbe, — akkor a *valóságban tényleg* bekövetkeznék az állandó béke. Hogy ez az állapot soha meg ne zavartassék, azt azonban biztosítani ellentmondás nélkül szintén nem lehetne.

Az elmondottakból láthatjuk tehát, hogy a *pacifizmusnak* egyedüli jogosult kérdés-feltevése úgy szól, hogy *várható-e a jövőben a háborúk forrásának a kiapadása, a háború tényleges megszűnése. A béke-probléma nagy kérdés-komplexumában egyedül a szociológiai kérdésfeltevésnek van értelme.* Nem kérdezhetjük azt, hogy hogyan biztosíthatjuk a háborúval meg nem zavarható örök békét; ez a kérdés *logikai* ellentmondást rejt magában. És nem mondhatjuk azt, hogy minden háború erkölcstelen; ez az állítás *etikai* tévedést jelent.

A pacifizmus tehát csak ebben a *szociológiai* jelentésében, mint a *jövő fejlődés előrelátása*, állhat meg. Az örök béke hirdetése azonban ebben az értelemben a *jövő alakulásának végtelen időre való előrelátását jelentené.* Azt azonban, hogy a *történelmi fejlődés valóban az állandó béke felé halad-e az idők végezetéig, az örökkévalóságig*, hogy tehát remélhető-e az örök béke *tényleges*

megvalósulása, véges emberi tudásunkkal előre nem láthatjuk. Az örök béke *szociológiai* problémája is kilép tehát a szociológia, s általában a *tudás* területéről és átvezet a *hit* birodalmába. Szándékosan mellőztem eddigi fejtegetéseimben a pacifizmus *szociológiai* problémájának a kifejtését, mert a hit dolgaiba avatkozni nem akartam.

Senkinek a hitét elvenni nem akarom, annak sem, aki azt hiszi, hogy a háború „rossz üzlet“ voltának a belátása fogja meghozni az örök békét. Hihetünk az emberiség jobb jövőjében. Az optimizmus éppen olyan jogosult itt, mint a pesszimizmus, hiszen bizonyítani egyiket sem tudjuk. A *végtelen* fejlődést *véges* tudásunkkal előre látni, az örökkévalóság ablakán homálybavesző szemünkkel betekinteni akarni, maga is ellentmondás.

Hihetjük azt, hogy az állandó béke örökké tartó korszaka fog a szenvedő emberiségre felvirradni, mintahogy hihetjük azt is, hogy a harmonikus, kényszer nélküli, emberi együttélés anarchista ideálja meg fog, valósulni. A pacifizmus kérdése és az anarchizmus problémája abban is érintkeznek egymással, hogy *mindkét probléma gyökere a hit területére nyúlik be*. Hihetjük még azt is, hogy nemcsak a béke, de az igazság is valósággá fog válni, hogy a béke országa az igazság és erkölcs fényes birodalmává is válik, és hogy a békének, igazságnak és szabadságnak ez az „országa“ már e világról való.

Ennek a hitnek a fényes ragyogása mellett azonban mindenütt végighúzódik a jogosult kételkedésnek a sötét árnyéka. Felmerülhet az a nagy kérdés, hogy vajjon nincs-e több valóság, mint a legszebb pacifista álomban, *Leibniznek* abban a mondásában, amelyet a kétszáz év előtti *Saint-Pierre* abbé híres tervére értett, s amelyben egy olyan területen véli az örök békét megtalálhatni, ahol az ember „fizikumát már levetette“, mondván: „Je me souviens de la devise d'un cimetière, avec ces mots: *Pax perpetua*, car les morts ne se haïtrent point. Mais les vivants s'ont d'une autre humeur...“¹²

Ignorabimus.

vitéz Moór Gyula.

¹² Grimaresthez 1712. jún. 4-én int. levelében. (*Leibnitz Epistolae ad diversos*, Kartholtus kiadása, Lipsiae, 1738., III. köt. 327. 1.)

DIKTATÚRA ÉS DEMOKRÁCIA.

A politika tudományának nevezetes nehézsége az, hogy állandó kapcsolatban kell lennie a közélettel, anélkül, hogy maga is bele-sodródjék a közélet hullámaiba. Fogalmi vizsgálódásaihoz az anyagot a közéletből kell merítenie s nem lehet ezoterikussá abban a mértékben, amint ezt a természettudományok megengedhetik maguknak, mert különben nem jut szóhoz veszedelmes konkurrens: a publicisztika mellett. Azután meg bármekkora is a csábítás, nem szabad a publicisztika attitűdjébe esnie. A publicista maga is aktív tagja a közéletnek. Még ha nem is egyenesen pártember, akkor is beleviheti fejtegetéseibe a maga egész személyiségét és világnézetét. Akkor is, amikor csupán boncolni, leírni látszik, volta-kép mindig egyúttal állást foglal s maguk a fogalmak, amelyekkel dolgozik, pozitív vagy negatív előjelekkel: fehérbe vagy feketébe öltözve jelennek meg laterna magikája fénykörében. „Demokrácia“, „liberalizmus“, „diktatúra“, „szocializmus“: mind megannyi varázsszó, amelyet rokon- vagy ellenszenv, vonzódás vagy irtózás árnya lebeg körül. Mindez rendben van: a publicisztika végtére is a politikai harc egyik eszköze. Hiba csak ott van, ahol a politika tudományának, a tárgyilagos ismeretnek álarcában lép fel s a közéleti fogalmak „való értelmét“ keresvén, a fogalmakat talán akaratlanul is rokonszenvesen vagy ellenszenvesen írja le: tiszta jelentésélmények helyett értékeszméket mutat be s ezzel saját eszményeinek jogosulatlan propagandát csinál.

Ezzel szemben a politika tudományának feladata *tiszta alkat-elemzést* nyújtani. Ez persze nem jelenti azt, hogy a kutatónak nem szabad értékelnie: de az értékelésnek a jelentésélmények leírását nem megelőznie: hanem követnie kell. Nem is lényeges az, hogy mindenki elfogadja a tudósok értékeléseit (igazán theoretikus szellemek gyakorlati ítélőképessége gyakran rendkívül csekély), lényeges azonban, hogy a politikai vitákban ugyanazokhoz a kate-

góriákhoz foglaljon állást mindenki, mert különben a vita értelmetlenné válik.

Persze, van itt egy másik nagy nehézség is: s ez az, hogy a közéleti kifejezések értelme szerfelett tág és laza. Ugyanazon kifejezéssel rendszerint igen különböző jelenségeket jelölnek meg s ezért mindörökre meddők fognak maradni azoknak a kutatóknak törekvései, akik egy közéleti kifejezés „igazi” jelentését oly módon akarják véglegesen megállapítani, hogy az alkalmazható legyen minden jelentésintencióra, amellyel az illető szót a közéletben használják. A politikai-társadalmi tudományban értéktelenek azok az „általános” fogalmak, amelyek *egyformán* ráillenek a rokonjelenségek egész halmazára, mert semmire sem tanítanak, nem segítenek disztingválni. Másfelől gyakran figyelhető meg az a színjáték, mely nincsen jókora tragikomikum nélkül, hogy kitűnő és nagyérdemű kutatók rengeteg energiát pazarolnak arra, hogy egymás definícióit tönkretegyék: holott definícióik nagyszerűen megélhetnek egymás mellett, ha tisztába jönnek azzal, hogy különböző jelenségeket határoztak meg. A politika tudományának nem a fogalommeghatározásokban való gazdagság, hanem a kifejezésekben való szegénység a baja.¹

Ezeken a nehézségeken „poláris ideáltípusok” felállításával segítünk,² amelyek egy-egy fogalmi dimenzió két végtagjának kitűzésével lehetővé teszik az összes felmerülő jelenségek beosztását, anélkül, hogy a határokat elmosnák közöttük. Az egyes jelenségek mind individuálisak, nincsen kettő, amely minden ízében s igen sok fontos ízében ne különböznék egymástól. Az *irányok* azonban, amelyekben az emberi szellem mozog, meglehetősen egységesek. Minden egyes *élményhez* más jelentés tartozik, de nagyon sok *élményhez* tartozik ugyanaz az *irányjelentés*. A közélet tényei is, bármily végtelenül változatosak legyenek is különben, határozott szellemi irányokhoz tartoznak és megvan az a hajlandóságuk, hogy irányzatuk értelmét egész teljességében kifejezésre juttassák. A politika tudományának feladata első sorban azoknak az *iránydimenzióknak* a meghatározása, amelyekben a közélet szellemileg,

¹ V. ö. Robert *Michels* megjegyzéseivel: *Soziologie als Gesellschaftswissenschaft*. I. Terminologische Vorfragen.

² Az „ideáltípus” fogalmára nézve ld. *szerző* munkáját: *A társadalomtudomány filozófiája*. Bp. 1926. 129. l., valamint az „Archiv für systematische Philosophie u. Soziologie” XXX. kötetében megjelent „Begriff u. Gegenstand der Gesellschaftslehre” c. tanulmányát s az ott (S. 357) felsorolt irodalmat.

hogy úgy mondjuk „közlekedik“: ezt a feladatot pedig a jellegzetesen ellenlábás szellemi attitűdök meghatározásával oldja meg. Az itt következő sorok is ilyen, ma különösképp aktuális feladat megoldásához iparkodnak némi adalékot szolgáltatni.

*

Korunk politikai csillagképében kétségkívül a „diktatúra“ a legfeltűnőbb planéta. „Diktatúra vagy demokrácia?“ — így szokták felvetni a kérdést, amellyel korunknak valamiképp meg kell küzdenie.

A magunk részéről azt hisszük, hogy ez a szembeállítás hibás. *Diktatúra* és *demokrácia* nem tartoznak ugyanegy dimenzióba és ezért nincsen is közöttük kizárólagos ellentét. „*Diktatúrán*“ *oly kormányzati rendszert értünk, amelynek attitűdje nem tűr ellentmondást a kormányzatban kifejezésre jutó akarattal szemben.* A diktatúra ráerőszakolja a kormányzók akaratát az összes kormányzottra, anélkül, hogy az ellenvéleménynek bárminő esélyeket engedne az érvényesülésre. Mi ennek az attitűdnek az ellenlábasa? Nyilvánvalóan a „liberalizmus“ amely minden véleménynek szabadságot enged az érvényesülésre.³ „Diktatúra“ és „liberalizmus“ eszerint feltétlenül és *per definitionem* kizárják egymást. A diktatúra nem lehet liberális, mert ezzel éppen megszűnnék „diktatúra“ lenni. Ezzel szemben kétségtelennek látszik előttünk, hogy a legridegebb diktatúra attitűdje is lehet *demokratikus*, tekintettel a kormányrendszernek 1. alapjaira, 2. fenntartó erőire, 3. céljára és 4. társadalmi értékelméletére.

Vizsgáljuk meg ezeket a lehetőségeket.

1.

Valamely kormányrendszer „alapjain“ azokat az alkotmányjogi tényezőket értjük, amelyekben az illető kormányzat által képviselt jogrend felépül: az állami szuverenitás *forrását és alanyát*.

a) Az állami szuverenitás forrása az alkotmányjogi hagyomány („legitimitás“), vagy a „nép“, az „állampolgárok“ akarati aktusa („népszuverenitás“). A népszuverenitás mint alkotmányjogi alapelv nemcsak a kormányzás mikéntjét, hanem még az államformát sem határozza meg egyértelműen. *Hobbes* éppen a népszuverenitás állambölcséleti preszuppozíciójából, a „társadalmi összszződés“-ből

³ Ezzel nem kívánunk elébe vágni a „liberalizmus“ mint *világnézet* lényegmeghatározásának.

vezette le az abszolút fejedelmi uralom jogát és mind a két Napóleon a nép határozott mandátuma alapján vindikált magának cézári hatalmat és méltóságot.

b) Az állami szuverenitás alanya természetes személy, köztestület mint morális személyiség, vagy a nép összessége. Ezen az alapon három államformához jutunk, ezek: „monarchia“, „politeia“ és „demokrácia“.⁴ Az államforma azonban nem határozza meg a kormányzás módját, s a demokratikus államforma nem kíván meg egyebet, mint azt, hogy az állam élére választott hatóság („köztársasági elnök“, „kormányzó“, „konzul“, „államtanács“) kerüljön. A demokratikus államforma nem enyészik el, ha a választott állami főhatóság a legridegebb diktatúra álláspontjára helyezkedik is: hiszen a népnek módja van rá, hogy a diktatúra gyakorlásának tényét a választott állami főhatóság hivataloskodásának lejártakor jóváhagyja vagy elítélje. (Lásd pl. Porfirio Diaz pályafutását, akit 26 éven át, hétszer egymásután választottak meg Mexikó diktátor-elnökévé.) Ha ilyen esetekben a nép nem fejez ki ellenvéleményt, ez vagy azért van, mert politikailag oly közömbös, hogy egyáltalában nincs véleménye, vagy azért, mert a helyzet ellen nincs kifogása, vagy azért, mert azok, akik ellenmondásra hangolnák, nem juthatnak szóhoz (a diktatúra megengedi a népszavazást, de nem enged szabad agitációt a nép körében), vagy mert, bár a kormányzás lényeitől nincsen is elragadtatva, általában mégis bizalommal viseltetik a diktátor személye iránt.

2.

Az eddig előadottakra minden bizonnyal lehetne azt az ellenvetést tenni, hogy itt voltaképp csupán fiktív „demokráciáról“ *volt szó*: hiszen a tárgyalt esetekben a népnek nincsen befolyása a kormányzásra, csupán a jóváhagyásnak képletes és a legtöbb esetben egészen teatrális aktusaival szerepel. Itt voltaképp demokratikus színezettel fellépő *autokráciáról* van szó.⁵

⁴ Hogy ez az osztályozás mennyiben egyezik, illetőleg miben tér el az államformák szokásos beosztásától, arra itt nincs módunkban kitérni.

⁵ Csupán ebben az értelemben mondja *Carl Schmitt*: „Bolschewismus und Fascismus sind wie jede Diktatur zwar antiliberal, aber nicht notwendig antidemokratisch“, ami kitűnik az indoklásból: „Der Wille des Volkes kann durch Zuruf, durch Acclamatio, durch selbstverständliches unwidersprochenes Dasein ebensogut und noch besser demokratisch geäußert werden als durch den statistischen Apparat (t. i. des allgemeinen Wahlrechts), den man seit einem halben Jahrhundert... ausgebildet hat.“ (Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 2. Aufl. S. 22.) És habár utóbb kissé tovább is halad a realitások felé („... diktatorische und zäsaristische Methoden... auch un-

Ez az ellenvetés azonban már más dimenzióba viszi át problémánkat. Eleddig a *közjogi fenomenológia* képleteivel foglalkoztunk: most át kell tennünk a vizsgálódás székhelyét a politikának *valóságtudományi* régióiba. Most már a demokrácia nem eszmei preszuppozíciókat és alaki aktusokat jelent, hanem a tömegek és a tömegakarát valóságos érvényesülését. A kérdés most már az, nem képtelenség-e feltenni, hogy egy demokratikus erőkre valóban *támaszkodó* kormányzat diktatórikus lehessen? Más szóval: az a kérdés, hogy amikor a *kormányformák* síkjában az autokráciától a demokrácia felé távolodunk, nem haladunk-e egyúttal a diktatúrától a liberalizmus felé?

A terep teljes tisztázása céljából, először is szögezzük le azt, hogy autokrácia és diktatúra között nincsen kényszerű logikai kapcsolat. Egy autokratikus kormányfő súlyos hagyományokra, szilárdul szervezett hatalmi intézményekre, vagy személyének varázsára, „charizmájára”⁸ támaszkodik. Az a tény, hogy ő „autokrata”, azt jelenti, hogy feltétlenül rendelkezik az állami főhatalommal és hogy a kormányzás vitelében a döntő akarat az övé. Azonban mennél szilárdabban ül nyergében az autokrata, annál kevésbé van rászorulva arra, hogy könyörtelenül elnyomjon minden ellenvéleményt. Attól a „toleranciától” kezdve, amely megengedi az ellenvélemény és kritika kifejezését de nem törődik azzal (Nagy Frigyes mondta, hogy ő megállapodásra lépett népével: ez beszélhet, amit akar és ő teszi, amit akar) addig a „konstitucionalizmusig”, amely intézményesen is biztosítja az alattvalóknak azt a jogot, hogy szabadon kibeszéljék magukat, az autokrácia messzire elmehet a teljes liberalizmus felé. Másfelől viszont a legdemokratikusabban szervezett képviselői kormányrendszer is lehet diktatúra, hogyha mélyreható ellentétek vannak valamely társadalomban *többség* és *ki-sebbség* között.

mittelbare Ausserungen demokratischer Substanz und Kraft sein können.“ S, 23), ez a megjegyzés függve marad a levegőben és nincs útmutatás arra nézve, hogy hol, hogyan válik el a valóság a fikciótól. Egyébként *Schmitt* túlságosan szellemes is ahhoz, hogy ne használja ki a „demokrácia” tisztázatlanul hagyott sokértelműségét sziporkázó paradoxonokra, ami művének olvasását rendkívül élvezetessé teszi, de az eredmények világos áttekintését nem könnyíti meg.

⁸ „Charisma soll eine als ausseralltäglich (ursprünglich, sowohl bei Propheten, wie bei therapeutischen wie bei Rechtsweisen, wie bei Jagdführern, wie bei Kriegshelden: als magisch bedingt) geltende Qualität einer Persönlichkeit heissen, um derentwillen sie als mit übernatürlichen oder übermenschlichen oder mindestens spezifisch ausseralltäglichen, nicht jeden andern zugänglichen Kräften oder Eigenschaften oder als gottesgesendet oder als vorbildlich und deshalb als *Führer* gewertet wird.“ *Max Weber*, *Wirtschaft und Gesellschaft*. S. 140.

A nagyobb precizitás kedvéért és különböző félreértések elkerülése végett, bizonyítandó tételünket két irányban is el kell határolnunk. Demokratikus, azaz többségi diktatúrán nem értjük pusztán a többségi vélemény erőszakos nyomását, azt a többségi zsarnokságot amellyel *Tocqueville* óta annyian vádolják a modern demokráciát, hiszen ez a többségi nyomás és terror a legliberálisabb kormányzás mellett is érvényre juthat,⁷ hogyha magának a népek hagyományos éthoszában nem talál döntő akadályra, (mint Angliában, ahol a sportszellem uralma nem tűri meg a gyengébbek erőszakos elnyomását, az úgynevezett „bullying“-et). A tömeg, a „felelőtlen elem“ alaktalan terrorjával szemben a diktatúra hatósági lerrort alkalmaz: módszeresen és intézményesen nyomja el az ellenvéleményt. Ez azonban másfelől ismét nem jelenti azt, hogy a diktatúra semmiféle vitát és nyilvános diskussziót nem tűrhet meg. A diktatúra nem jelent tökéletes akarategységet s ép ezért nem is szükséges, hogy a diktátor egy személy, vagy kisebb csoport legyen: a diktatúra egysége a kormányzás alapelveire vonatkozó *akaratirány* egységét, azaz: a kormányzatban megnyilvánuló zárt *világnézet* egységét feltételezi. Az egyes teendők, intézkedések felett szabad vitát engedhet mindazoknak, akikről eleve is felteheti, hogy „megbízhatóak“, hogy az elvi kérdésekben feltétlenül egyetértenek vele. Ezért egyáltalában nem ellentmondás a demokratikus diktatúra, vagyis a többségi diktatúra fogalma, hogyha a többség szilárd világnézeti egységet alkot, amely elvi kompromisszumokra nem kapható. Következésképpen *a demokratikus diktatúra alapja a világnézeti alapon szervezett politikai párt*: illetőleg fordított sorrendben: a pártalapon szervezett politikai „felekezet“ (szekta). Egy ilyen pártalakulás alapja viszont mindig a társadalom egy tagozatának politikai öntudatra „ébredése“. Pártok, amelyek hitfelekezeteket, nemzetiségeket, vagy társadalmi osztályokat tömörítenék, mindig hajlamosak arra, hogy a kormányzat birtokába jutva, diktatórikusan rendezkedjenek be, tekintet nélkül arra, hogy a nép kisebbségét, vagy többségét képviselik.

A parlamentarizmus klasszikus elmélete, amely szerint a parlamentáris képviselőlet független a választók akaratától és abban

⁷ „The expression: *tyranny of the majority* is commonly used to denote my abuse by the majority of the powers which they enjoy, in free countries under and through the law and in all countries outside the law.“ James Bryce, *The American Commonwealth*. 1912). Vol. II, p. 338. — Tehát ez a „tyranny“ szabad országokban is előfordul.

minden egyes tag az egész nemzetet képviseli, egy liberális arisztokrácia közéleti helyzetében és gondolatvilágában gyökerezik. Ennek az elméletnek szilárd fönmaradása lehetővé tette volna a parlamentarizmus politikai jelentőségének változatlan fenntartását a közélet demokratikus változásai dacára, mert függetlenítette volna a parlamentet és a parlamenti kormányt a választók tömegeinek érzelmeitől és nézeteitől. Azonban mennél inkább haladt előre az angol kormányzat alapjainak demokratizálódása, annál inkább halványult el ennek az elméletnek a jelentősége is. *Gladstone*, ez a nagy néptribun az angol kormányelnöki székben, divatba hozta a választási „kötelezvények“ (election pledges) kiállítását. Azelőtt a választóközönség csupán egy kormányt ültetett be a hatalomba: újabban azonban egy egész kormányprogramra szavaz. Ezzel voltaképp a parlament elvesztette eredeti jelentőségét. Ma már alig egyéb mint gyakorló iskola, amelyben a leendő kormányok tagjai készülődnek jövőendő feladataikra. A program köt és kötelez: a parlament csupán mellékes vagy technikus kérdésekben dönthet. Látnivaló, hogy ez a helyzet, a parlament jogi mindenhatóságának elve mellett könnyen válhatnék egy többségi diktatúra forrásává⁸, különösen mióta egy „szocialista“ párt is ül az angol parlamentben: azaz jellegzetes osztály-képviselő, amelynek az u. n. „polgári“ pártoktól homlokegyenest eltérő politikai „ideológiája“, azaz világnézete van. Képzelnék el, hogy egy általános választáson szilárd többséget kap ez a párt, amelynek programjában többek közt ott szerepel a nagyüzemek, bányák és a föld „nacionalizációja“, azaz köztulajdonba vétele. Képzelnék el, hogy programjához híven ennek a „reformnak“ megvalósítására törvényjavaslatokat nyújtana be. Bizonyos, hogy ez ellen az angol polgári társadalom a legélesebb ellenállást fejtené ki. A parlament békés munkája az ott keletkező obstrukció tumultusaiba fülne s a polgárság ezernyi szerveződése mind a tetteges ellenállásra szervezkednék. A kormány a maga

⁸ V. ö. Kari *Löwenstein*, Zur Soziologie der parlamentarischen Representation in England. Hauptprobleme der Soziologie. II. S. 88. f.: „Seit dem Aufkommen der Massendemokratie mit der zweiten Wahlreform von 1867, hat sich die Souveränität der politischen Wirkung nach auf die Wählerschaft gelagert und das Parlament ist in bedrängte Abhängigkeit von ihr und ihrem plebiszitär bestellten Führerkreis, dem Kabinett, geraten. Hier erscheint alsó die *soziologische Beziehung* zwischen der das Volk darstellenden Wählerschaft und dem Parlament... als das schlechthin entscheidende Moment für die tiefgehendste Erscheinung der neuen Entwicklung des britischen Staates: für seine Umwandlung aus einer parlamentarischen Oligarchie in eine plebiszitär bewegte Demokratie mit cäsaristischer Führung.“

terveit csakis úgy vihetne keresztül, hogy az ellenzékét kizárná a parlamentből s a társadalmi akciók ellen a kivételes állapot (State of Emergency) kihirdetésével védekeznek. Ez pedig azt jelenti, hogy módjában volna elnémítani minden ellenvéleményt és csírájában elfojtani minden ellenállást. Igaz, hogy a kivételes állapot elrendelése csak ideiglenes intézkedés. De egy kormánynak, amelynek az országban is, a parlamentben is szilárd többsége van, módjában van olyan törvényalkotásra is, amely ezt a „kivételes állapotot“ véglegessé teszi: „véglegessé“ természetesen az illető kormány adminisztrációjának idejére. Öt év leteltével újra választói elé kellene állania (enélkül már megsértené a demokrácia elveit), de addig csinálhatna magának választójogi törvényt, amely — orosz mintára — megfosztaná a „burzsoáziát“ a választójogtól, megszüntetné a bírói állás függetlenségét és szétrombolná a helyi önkormányzatokat. „A parlament mindent megtehet“ — így szól a hagyományos közjogi dogma.⁹

Igaz, hogy minderre Angliában mindazonáltal kevés a valószínűség, de nem azért, mert *demokrácia* van, hanem azért, mert a néplélekbe mélyen beágyazott politikai és erkölcsi tradíciók a formális-jogi alkotmány fölé — amely épen a parlament, pontosabban a „parlamentí király“ (the King in Parliament) kezébe adja a korlátlan főhatalmat — egy materiális-konvencionális alkotmányt emelnek. „Van valami, amit a parlament sem tehet meg“ — hirdeti *Bolingbroke*. — A parlament sem semmisítheti meg az alkotmányt“, mert „a brit alkotmány elvei egyszerűek és evidensek és igen határozott eszmék alakjában vésődtek be az emberek lelkébe, oly alapossággal, amennyire egyáltalán bárminő igazság bevésődhetik a lélekbe.“¹⁰ Az alattvalók szabadságai (the Liberties of the Subject) épen ezekhez a megingathatatlan alkotmányos tételekhez tartoznak és aki ezeket végleg el akarná kobozni, az egész angol nép mindenre elszánt makacs ellenállásával találná magát szemben. Pedig ezek a „szabadságok“ korántsem a demokrácia vívmányai,

⁹ Ennek *Delolme* adta jól ismeri groteszk kifejezését: „A parlament mindent csinálhat, csak nőből férfit és férfiből nőt nem“. (V, ö. A. V. *Dicey*, *The Law of the Constitution*, 2nd ed. p. 39.) Friedrich *Engels*, aki aggkorára egészen i.legalista“ lett, maga is döntő jelentőséget tulajdonított a parlamenti szuverenitás elvének. „Man kann sich vorstellen — írta az erfurti programm kritikájában — die alte Gesellschaft könne friedlich in die neue hineinwachsen in Ländern, wo die Volksvertretung allé Macht in sich konzentriert, wo man verfassungsmässig tun kann was man wilí, sobald man die Majoritat des Volkes hinter sich hat.“ (id. K. *Diehl*, *Die Diktatur des Proletariats u. das Rätesystem*, S. 41.)

¹⁰ A *Dissertation upon Parties*. (10th ed. 1775) p. 271, 197.

alapelveiket középkori feudális nagyurak vívták ki a királyi hatalom elleni küzdelemben s az angol demokrácia épen azért liberális, mert ezekkel az ősi hagyományokkal való szellemi kontaktusban nőtt fel, ami bizonyára az angol liberális arisztokraták: az u. a. „Whig“-ek érdeme.

Mindazonáltal nem kétséges, hogy a demokráciának a kisebbségek szabadságát fenyegető lehetőségeit az angol liberális demokráciák maguk is régen felismerték. *John Stuart Mill* két nagy veszedelemét látja a demokráciának: az intelligencia alacsony fokát a képviseleti testületben s az ezt irányító közvéleményben és a számszerű többség osztályszempontjának korlátlan érvényesülését, „minthogy a többség egy és ugyanazon osztály tagjaiból kerül ki.“¹¹ Ezért követelte ez a lelkes demokrata a kisebbségek arányos képviseletének biztosítását, épen az „igazi“ demokrácia érdekében. Mert szerinte „a demokrácia tiszta eszméje az egész nép kormánya az egész és egyenlően képviselt nép által. Ezzel szemben a demokrácia, a h o g y k ö z ö n s é g e s e n f e l f o g j á k (Én ritkítottam. O. L.) és ezideig alkalmazták, az egész nép kormányzása a kizárólagosan képviselt pusztá többség által.“¹² Szembetűnő hogy itt *Mill* a demokráciának a *köztudatban élő* theoretikus fogalmával egy *értékeszmét* állít szembe, amelyet ő az „igazi“, a „tiszta“ demokrácia eszméjének nevez, de amely természetesen nem egyéb, mint a demokrácia liberális eszménye. Ez a disztinkció nem zárja ki, csak e l i t é l i a demokrácia diktatúráját s az azt lehetővé tevő intézményeket.

És pedig nem azért akarja a kisebbségek képviseletét megvalósítani, hogy a többség akarata ne érvényesülhessen, csak azért, hogy a kisebbség is kifejezhesse a maga esetleges ellenvéleményét. „Egy képviseleti testületben, amidőn határozatot hoz, a kisebbségnek alul kell maradnia és egy teljes demokráciában (tekintve, hogy a választók akarata, ha ezek ragaszkodnak hozzá, meg fogja határozni a képviselők akaratát is) a nép többsége, képviselői útján érvényesülni fog, a kisebbség és ennek képviselői felett. De következik-e ebből, hogy a kisebbségnek egyáltalában ne legyenek képviselői? ... Szükséges-e, hogy a kisebbséget még csak meg se hallgassák?“¹³ Mint látható, *Mill* a demokráciát és a liberalizmust egyaránt követ-

¹¹ Representative Government. Everyman' s ed. p. 256.

¹² U. o.

¹³ I. m. p. 257.

kezelésen képviseli és fejtegetései jól mutatják azt is, hogy a két elv egymástól független. A liberalizmus nem kívánja meg azt, hogy a szuverén akarat meghatározásába mindenki *befolyhasson*, csak azt, hogy azzal kapcsolatban mindenki *kibeszélhesse magát*, mert a liberalizmus előfeltevése az a hit, hogy a szabad vitában feltétlenül az igazságnak kell győznie.¹⁴ Mindazonáltal a radikális demokráta, *Bright*, nem volt hajlandó *Mill* liberalizmusát magáévá tenni s arra mutatott rá, hogy a kisebbség képviselőinek biztosítása gyakorlatilag lehetetlenné tehetné a többség akaratának érvényesítését¹⁵ Ha tehát nem is mehetünk oly messzire mint egyesek, akik egyenes ellentétet látnak liberalizmus és demokrácia között,¹⁶ mindazonáltal fenn kell tartanunk tézisünket a két elv kölcsönös függetlenségéről s következőképp arról, hogy a demokrácia valóban átcsaphat a liberalizmus ellentétébe is és többségi diktatúrát teremthet.

Hiszen valóban ennek a lehetőségnek a reményén épül fel a szociáldemokrácia egész rendszere. A szociáldemokrácia és a bolsevizmus politikai attitűdje között nem abban van a különbség, hogy a bolsevizmus a *diktatúra* és a szociáldemokrácia a *demokrácia* álláspontján áll, hanem abban, hogy a bolsevisták kisebbségi alapon, azaz *oligarchikusan* csinálták meg a diktatúrát. Tudjuk, hogy Leninek kísérletet tettek az alkotmányozó nemzetgyűléssel és ezt csak azért kergették szét, mert kisebbségben maradtak benne. *Elvük* azonban a diktatúra és nem az oligarchia, aminthogy profétájuk, *Marx* maga is a többségnek szánta a proletariátus forradalmi diktatúráját. Hiszen szerinte a forradalmi szocializmus „a nagy többség mozgalma a nagy többség érdekében“ és végeredményben a proletárforradalom nem is egyéb nála, mint a teljesen proletarizált társadalom fellázadása a „kisajátítók“ törpe kisebbsége ellen.“

¹⁴ V. ö. Carl *Schmitt* szellemes és mélyreható fejtegetéseivel: Die geistesgeschichtliche Lage des heutigen Parlamentarismus. 2. Aufl. S. 45 ff.

¹⁵ V. ö. *Ostrogorski*, La Démocratie et l'Organisation des Partis Politiques, Vol. I. p. 104.

¹⁸ Így Wilhelm *Hasbach*, Die moderne Demokratie c. művében. Ld. különösen S. 327: „Im liberalen Staate ist die Mehrheit nicht König, er kann ihre Herrschaft nicht wollen, weil er die Freiheit will; die Freiheit aber ist unmöglich ohne Gewaltenteilung; Gewaltenteilung und Mehrheitsherrschaft widersprechen sich.“

¹⁷ *Marx* és *Engels* felfogása szerint proletárdiktatúra és proletárdemokrácia voltaképp egy és ugyanaz: „A munkásforradalom első lépése az, hogy a proletárságot uralkodó-osztállyá emelje, a demokráciát kivívja.“ Kommunista kiáltvány, 52. l. (Népszava kiadás). És kifejezetten *Engels* fentidezett írásában: „Wenn

Elvileg maga a szociáldemokrácia sem mondott le a diktatúráról azzal, hogy külsőleg beilleszkedett a parlamenti szerkezetekbe. A diktatúrát elhalasztja arra az időre, amikor föltétlen parlamenti többséggel fog rendelkezni, ami a nyugati ipusztriális országokban korántsem tartozik az utópiák világába. Ezt a tényállást a szociáldemokrácia irodalma a „politikai“ és a „szociális“ forradalom közötti elméleti disztinkcióval takargatja. „Szociális forradalom“ ugyanis a parlamenti törvényhozás, azaz politikai reformok útján életbeléptetendő kommunista diktatúrát érti a szociáldemokrácia.¹⁸ *Gyakorlatilag* viszont arra szolgál ez a disztinkció, hogy kibékítse a marxizmus forradalmi eszményeit a szociáldemokrácia által tényleg követett opportunisztikus taktikával. Mert a „szociális“ forradalom előfeltétele: a *gazdasági* „forradalom“, Marx elméleti belátásai szerint csupán természetes fejlődési processzus folyamán valósulhat meg és a törvényhozó munkája legfőljebb e folyamat jogi következéseit vonhatja le. Így a szociáldemokrácia erkölcsi felmentést ad magának — arra az esetre, ha „idő előtt“ hatalmába találna kerülni a parlamenti többség, — az alól a kötelezettség alól, hogy integrális programját s ami ezzel összefügg, a kommunista diktatúrát megvalósítsa. De nem azért, mert demokratikus, hanem azért, mert gyakorlati törekvéseivel fokozatosan beilleszkedik a kapitalisztikus gazdasági rend kereteibe, és mindinkább leszámol azzal az illúzióval, „hogy a gazdasági társadalom átalakításához a politikai hatalom meghódításán át visz az út.“¹⁹ És nevezetes körülmény, hogy a munkásmozgalomnak az a „szociológusa“, *Karl Zwing*, aki ily módon végez a szociáldemokrácia eszméivel, ugyanoda jut el, ahova *John Mill*: az „igazi“ és a „hamis“ demokrácia megkülönböztetéséhez: „Gyakran látjuk — úgymond — a demokráciát azonosítani a többségi uralommal. Ámde a többségi uralom nem egyéb, mint annak az elvnek a megvalósítása, hogy a kisebbséget le kell hengerelni. Az igazi demokrácia arra törekszik, hogy kiküszöbölje az egyenlőtlen-

etwas fest steht, so ist es dies, dass unsere Partei und die Arbeiterklasse nur zur Herrschaft kommen kann unter der Form der demokratischen Republik. *Diese ist sogar die spezifische Form für die Diktatur des Proletariats*, wie schon die grosse französische Revolution gezeigt hat.“ (*Diehl*, i, m. S. 46 f.).

¹⁸ Lásd *Kautsky* pamfletjét: A szociális forradalom. (Magyarul a Népszava kiadásában.) V. ö. *szertő* megjegyzéseivel: A marxizmus társadalomelmélete. („Kultúra és tudomány“, Bp. 1922.) 93. 1.

¹⁹ *Karl Zwing*, *Soziologie der Gewerkschaftsbewegung*, S. 22. (V. ö. *Selig Perlman*, *A Theory of the Labor Movement*. New York, MacMillan, 1928. p. 305.)

ségeket s nem arra, hogy új egyenlőtlenségeket kreáljon a többségi uralom útján.²⁰ *Zwing* azonban elkövet egy logikai hibát, amelyet *Mill*, a logikai „expert“ elkerült: nem *liberális* és *nem-liberális* demokrácia, hanem voltaképp *demokrácia* és *liberalizmus* között különböztet s amidőn az utóbbi mellett tör lándzsát, a demokrácia többség-elvét egyenesen elveti. S mindezt azért, mert belátta, hogy gazdasági kérdéseket nem lehet többségi szavazattal megoldani és hogy habár a kapitalisták számbeli kisebbségben vannak is, mint gazdasági tényezők, ők is értékes és nélkülözhetetlen tényezői a termelési folyamatnak, akárcsak a munkásosztály. „Az autonóm ipusztriális jogban (amelyet a kollektív szerződések gyakorlata fejleszt ki) a többség elve kezdettől fogva helyet engedett a két szervezett tényező paritása vagy egyenlősége elvének.)²¹ Amint látjuk, itt a formális többség elve tényleges súlybeli egyenlőtlenségekbe ütközik s ezért annak rideg érvényesítéséről gyakorlatilag maga a szociáldemokrácia is kénytelen lemondani. De csak „szikrázó foggal!“ Megérthetjük ebből, hogy a győzelmes demokrácia sokkal nehezebben lesz a diktatúra felé vivő útról letéríthető olyan vonatkozásokban, ahol ilyen ellenmondásokba nem ütközik. A „nemzetiségi“ vonatkozásokat értem.

Akik a régi Magyarországot a nem-magyarokú népkisebbségek elnyomásával vádolták, mielőtt az ezeréves Szent István Birodalom szétdarabolását követelték volna, a magyar közélet demokratizálását követelték, mint arkánomot a kisebbségek elnyomása ellen. Ezen a helyen nem lehet arról szó, hogy ama vádak alaposágát megvizsgáljuk, sem arról, hogy eldöntsük, vajjon a közélet demokratizálása, vagyis az általános titkos választójog bevezetése nyugópontra juttatta volna-e hazánkban a nemzetiségi kérdést. Bennünket csupán az érdekel, hogy a Magyarország elszakított részeivel megajándékozott új és demokratikus „nemzeti“ államok kisebbségi politikája liberalizmusban meghaladja-e a „feudális“-nak mondott régi Magyarországot, vagy ellenkezőleg nem mutatkoznak-e világos törekvések demokratikus nacionalista diktatúrák kialakítására?

Ami az első kérdést illeti, az arra adandó választ illetően nem lehet semmi kétség. Kisebbségek elnyomásán három különböző dol-

²⁰ *Zwing*, i. m. S. 126.

²¹ S. 128.

got lehet érteni. Az „elnyomás“ lehet 1. egy pusztá ideálnak, célkitűzésnek gátlása, lehet 2. egy társadalmi realitásnak, egy embercsoport szellemi egységének és integritásának megbontására irányuló törekvés és legvégül 3. egy ily embercsoport materiális boldogulásának megakadályozására, sőt fizikai épségének aláaknázására indított tervszerű hadjárat. A régi magyar politikának legföljebb az 1. variánst lehet rováására írni: a magyarországi „nemzetiségek“ nem voltak öntudatos entitások, hanem békésen szunnyadó szelíd és áldott emberi masszák, amelyeknek „felébresztése“ csak néhány rajongó, elszánt lélek céljaiban élt. A magyar állam csupán e célok ellen küzdött, oly fegyverekkel, amelyek megfeleltek a kor szellemének és a civilizáció normáinak. A mai elszakított magyarság, mint egy nagymúltú történeti nemzetnek egy-egy kiszakított darabja, a 2. és 3. szerint inkvizitórius módszereknek van alávetve. A magyar nemzetiségi politika célja az volt, hogy elhárítsa az akadályokat annak a természetes társadalmi folyamatnak az útjából, amelynek erejével a nem magyarajkú népelemek asszimilációja oly mértékben haladt előre, mint gazdasági és kulturális életük. A mai utódállamokban uralkodó nemzetek azonban nem számíthatnak a magyarság asszimilálására és ezért arra az álláspontra helyezkednek, hogy ha nem lehet asszimilálni a magyar kisebbségeket, ki kell őket irtani. Ezért nem érik be ellenük a kulturális háborúval, hanem soraikat az erőszakos terror és a kiüldözés eszközeivel is egyre ritkítván, egyúttal pénzügyi és gazdasági háborút is viselnek magyar alattvalóik ellen.²² Pregnánsan kifejezve a különbség ez: békés asszimiláció az egyik, erőszakos legázolás és kiirtás a másik oldalon.

Mindazonáltal kétségtelen, hogy a szónak szabatos értelmében vett *diktátúra* az utódállamok közül ma csak egyben áll fenn s ott nem demokratikusan, hanem autokratikusán rendezkedett be. A másik két államban mindenütt legalább is a „jus murmurandi“-t sikerült a kisebbségeknek kemény kitartással kivívniok. Azonban ez a vívmány sem írható a demokrácia javára, mert nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy az új államokban a kisebbségeknek speciális jogi státusuk van: ők — papíron legalább is — nemzetközi protektorátus alatt állanak. Az 1919-ben kötött u. n. „kisebbségi

²² A fenti megjegyzéseket részben szószerint vettük át *szervő* köv. cikkeiből: „Új Hungária felé“ (Magyar Szemle, 1928. szeptember), „Magyar nemzet — cseh birodalom“ (Magyar Szemle, 1928. február), „Asszimiláció és kisebbségi kérdés“ (Magyar Külpolitika, 1929. február).

szerződések“ nemzetközi jogi szabályozással biztosítják az új államokba került kisebbségeknek nemcsak az u. n. „kisebbségi“ (kulturális) jogok elemeit, hanem egyenesen az állampolgári jog-egyenlőséget, sőt: az élet és szabadság védelmét is! Ebből pedig az következik, hogy nemzetközi kötelezettségek flagrns megsértése nélkül nem lehet a kisebbségeket formális diktatúra alá helyezni, s nem lehet őket megfosztani a szabadságjogok elemeitől, hacsak nem teszik meg ugyanezt az uralkodó többségekkel magukkal is (mint Jugoszláviában történt).

Hogy e szerződésekben foglalt nemzetközi jogi korlátozások nélkül mi lett volna a kisebbségi jogokból, azt csak sejteni lehet. Bizonyos, hogy az utódállamokban uralkodó közvélemény a nemzeti szuverenitás sérelmének tartja ezeket a „korlátozásokat“, amiből neves jogászok egyenesen arra konkludálnak, hogy az állami akaratnak a kisebbségi szerződésekben foglalt megkötése „elméletileg hibás és gyakorlatilag hatálytalan“.²³ Az utóbbi kifejezés csakugyan helyesen jellemzi a tényállást, mert az utódállamok valóban megtalálták a módját annak, hogy a kisebbségek jogait a formális elismerés mellett, a gyakorlatban fényesen bevált módszerekkel tegyék semmivé. Csupán három ilyen módszert említünk, amelyek következetes alkalmazásával mindazt el lehet érni, ami formális diktatúrával elérhető volna. Az egyik a közigazgatás erőteljes centralizációja és a bürokratikus közigazgatási hatóságoknak diszkrecionális bírói hatáskörrel való felruházása (az u. n. „Prügelipatent“ felújítása Csehszlovákiában); a másik az állampolgárság elismerésének oly feltételekhez való fűzése, amelyeknek a gyakorlatban úgyszólván semmi körülmények között nem lehet teljesen eleget tenni²⁴; a harmadik a magántulajdonjog felfüggesztése az állami adóztatási és kisajátítási jognak a vagyonekhozás jogává való kifejlesztése által.²⁵ Következésképpen aki a kormány-

²³ F. *Weyr*, Das Verfassungsrecht der Tschechoslovakischen Republik. Zeitschrift für öf. Recht, Bd. II. 1921. S. 6. (V. ö. G. A. *Késmárki*, Die Tschechoslovakerei u. das Minderheitenproblem, S. A. aus „Die Stimme der Minderheiten“. Lúgos, 1928. S. 11.).

²⁴ „Valóságos varázsvessző az állampolgársági kérdés Cseh-Szlovákiában, amelynek érintésétől évszázadokon át ott élő családok leszármazottai máriónapra hontalanokká válnak, magyar kisebbségi követelések, panaszok a panasztevő ajkára fagynak.“ *Késmárki György*, Trianoni kisebbségek. Magyar Szemle, 1928. IV. köt. 209. l.

²⁵ *Cornea* Tamás volt román prefektus, elismerésre méltó bátorsággal, egyenesen bolszevizmusnak nevezi a román kisajátítási módszereket. V. ö. „A Kisebbségi kérdés“, Kolozsvár, 1928. 60. sk. 1.

zatnak „nemkívánatos“ elem, azt nemcsak hogy minden komolyabb állapot és bírói eljárás nélkül súlyos büntetésekkel lehet sújtani, nemcsak hogy vagyonaiból teljesen ki lehet forgatni, hanem végső esetben el is lehet távolítani az országból. Nincsen *diktatúra* az utódállamokban, de bátor ember legyen, aki kormányaikkal és hatóságaikkal szembe akar szállani!

Látjuk tehát, hogy a modern *demokráciák* életében kétségkívül nagy erővel jelentkeznek tendenciák többségi diktatúrák létesítésére. De talán még ennél is érdekesebb jelenség az, hogy viszont a modern *diktatúrákban* is szembeütő a „demokratizálódás“ célzata, anélkül, hogy ezzel maguknak a diktatúráknak megszüntetésére irányuló törekvés járna karöltve. Korunk két legjellegzetesebb diktatúrája: az orosz *kommün* és az olasz *fascio* egyaránt kisebbségi, oligarchikus alapon jött létre. Nem tulajdonítunk nagyobb jelentőséget annak, hogy mindkettő demokratikus szavazati joggal operál, mert a szavazó tömegek felvonultatása csak demonstráció s a valóságban tényleg egyik rendszer sem *támaszkodik* a tömegekre s akkor sem jönne zavarba, ha az általános választásokon semmiképp sem sikerülne többséget szereznie. Azonban egyik rendszernek sem az oligarchia a lényege, hanem egy bizonyos világnézet korlátlan uralma.²⁶ Ennek az uralkodó világnézetnek módszeres terjesztéséről pedig mindkét rendszer nemcsak propaganda, hanem intézményes „nevelési diktatúra“ útján is gondoskodik. Ezzel pedig az uralom társadalmi bázisa automatikusan kiszélesül: ma ugyan nagyon megválogatják, hogy kit vegyenek be a kommunista, illetőleg a fasiszta pártba, mert nagy kérdés, hogy ki megbízható és ki nem, már pedig láttuk, hogy éppen a „megbízhatóság“ a politikai szabadság kritériuma a diktatúrában, „Holnap“ azonban már csupa megbízható fiatal kommunista, illetőleg fasiszta kerül majd ki a nevelőintézetekből²⁷ s akkor a mai oligarchikus

²⁶ „A faszizmus — mondja *Mussolini* — pártot, milíciát, testületet jelent. De ez nem elég! Életcélja kell válnia, mindenkinek a faszizmus olasz katonájává kell lennie,.. Csak egy határozott életelv megalkotásával írhatjuk meg a történelem nagy lapjait.“ *Gray-Miklós*, Mussolini gondolatai, 61. 1.

²⁷ A konzervatív világrendben nevelkedett ember egyáltalában nem tudja felbecsülni, hogy ennek a pregnáns világnézeti alapon álló nevelésnek, az egész forradalmi környezethatással együtt, mekkora jelentősége lehet a jövő fejlődésének szempontjából, „Es ist weitgehend entscheidend für die Formierung des Bewusstseins — jegyzi meg *K. Mannheim* — welche Erlebnisse als „erste Eindrücke“, „Jugenderlebnisse“ sich niederschlagen, und welche als zweite, dritte Schicht usw. hinzukommen, Ferner: es ist ganz entscheidend für ein und dieselbe „Erfahrung“ und deren Relevanz und

uralkodó kereteknek eo ipso ki kell bővülniük, kifejezetten demokrati-
zálódniuk kell. Az a kérdés: az oligarchiával együtt a diktatúrának
is meg kell-e szünniök, vagy sem? Vagy más szóval: a formális poli-
tikai szabadságnak a nép többségére való kiterjesztésével egyúttal
a liberalizmusnak, azaz: az állásfoglalás materiális szabadságának
is be kell-e vonulnia a mai diktatúrák épületébe?²⁸

Nos, láttuk azt, hogy a modern diktatúrák voltaképp egy-egy
világnézet korlátlan uralmát teremtik meg és demokratizálódási fo-
lyamatuk lényege az, hogy az uralkodó világnézet szellemében ne-
velik fel az új generációt. A diktatúra új, az eddiginél sokkalta
szigorúbb társas fegyelmet teremt s az egyeseket csupán az állam

Formierung, ob sie von einem Individuum erlebt wird, das sie als einen entschei-
denden Jugendeindruck, oder von einem anderen, das sie als „Späterlebnis“ ver-
arbeitet. Die ersten Eindrücke haben die Tendenz, sich als natürliches Weltbild
festzusetzen. Infolgedessen orientiert sich jede spätere Erfahrung an dieser
ersten Erfahrungsebene. Die Prädominanz der ersten Eindrücke bleibt auch
dann lebendig und bestimmend, wenn der ganze darauffolgende Ablauf des
Lebens nichts anderes sein sollte, als ein Negieren und Abbauen des in der
Jugend rezipierten „natürlichen Weltbildes“. Denn auch in der Negation orien-
tiert man sich grundlegend am Negierten und lässt sich ungewollt durch es be-
stimmen.“ Das Problem der Generationen. Kölner Vierteljahreshefte für Sozio-
logie. 1928. H. 2. S. 181.

²⁸ Nyilvánvalóan ennek a kérdésnek eldöntésétől függ, hogy el kell-e fo-
gadnunk Carl *Schmitt* fogalomalkotását, aki a „diktatúra“ lényegmeghatározó
vonását a szándékos *ideiglenességben* látja. A diktatúra mint ideiglenes, „kivé-
teles állapot“ szerinte minden esetben avégből lép életbe, hogy a „normális“ álla-
pot helyreállítását vagy megteremtését, bevezesse. Ezt a „normális“ állapotot
pedig vagy alkotmányjogi, vagy politikai, vagy — mint a proletárdiktatúra ese-
tében — történefilozófiai értelemben kell felfogni. Kétségtelen, hogy *Schmitt*
definiójában az „ideiglenesség“ *intencionális* vonása a diktatúrának: „Egy dik-
tatúra, amely nem teszi függővé létét valamely normatív elképzelésnek megfelelő,
de konkrété megvalósítandó eredménytől, amelynek tehát nem célja, hogy ön-
magát fölöslegessé tegye, az (nem egyéb mint) közönséges deszpotizmus“. (Die
Diktatur, 2. Aufl. Vorbemerkung, S. VIII.) *Schmitt*, bár merőben világnézeti mo-
tívumok nélkül, pusztán a jurisztikus gondolkodás kényszere alatt, ugyanúgy
járt a diktatúrával, mint John *Mill* a demokráciával és voltaképp egy „igazi“ és
egy „ál“-diktatúrát különböztet meg, amiben az a logikai csemege, hogy így
kezében a diktatúra fogalma is *értékeszmévé* lett. Világos, hogy a fasiszmus
amelyben semmiféle álszemérem nincs és amelynek egyáltalában nem jut eszébe,
bogy magát — *Ranke*-val szólva — „mediatizálja“, ennek az értékeszmének nem
felel meg és így oda kellene konkludálni, hogy a fasiszmus korunknak ez a leg-
pregnansabb politikai alkotása, amelynek jellemén kellene a „diktatúráról“ szóló
jelenkori elméleti irodalomnak elsősorban tájékozódnia: nem is „diktatúra“
hanem: „közönséges deszpotizmus“! — Igaz, hogy *Schmitt* könyvének rendkívül
értékes konkrét vizsgálódásai folyamán a diktatúra fogalma oly módon tisztá-
zódik, hogy az ideiglenesség többé nem intencionális jegyként, hanem dialek-
tikus logikai szükségességgel tapad hozzá. A diktatúra eszerint mindig vala-
milyen ellenféllel áll szemben, amelyet meg kell semmisíteni. (S. 135 f.) Ha ez
sikerül, a diktatúrának eo ipso meg kellene szünnie. Nem létező ellenféllel nem
lehet harcolni. A modern diktatúrák demokratizálódási folyamata is azt je-
lenti, hogy ennek folyamán elfognak az ellenfelek. Fennmarad tehát mégis a
kérdés, nem kell-e e folyamatnak csakugyan a diktatúra fölöslegessé tételével
végződnie?

és az általa képviselt világnézet eszközeinek tekinti, azaz teljesen megtagadja az egyéntől az öncélúság és az önrendelkezés jogát. A diktatúra szempontjából helyesen orientált, „megbízható“ egyén „szabad“ ugyan és a diktatúra demokratizálódása ebben az értelemben valóban az egyesek növekvő felszabadulását jelenti: de az egyes csak arra „szabad“, hogy az új világnézet szellemében éljen és működjék. Abban a pillanatban, amint valóban önálló véleményt, azaz ellenvéleményt merészelné kifejezni, „szabadsága“ eo ipso megszűnnék, mint ahogy a céhrendszer alatt „felszabadított“ mesterlegény sem használhatta szabadságát arra, hogy a „normának“ meg nem felelő csizmát készítsen, mert ebben az esetben „szabadsága“ eo ipso megszűnt volna.

Erre talán még két ellenvetést lehetne tenni: az egyik az, hogy végtére minden államhatalom képvisel egy bizonyos világnézetet, hogy mindegyik különbséget tesz a megbízható „jó“ polgárok, („les honnêtes gens“) és a megbízhatatlan, a szubverzív elemek („les gens mai intentionnés“) között, hogy magának is gondja van arra, hogy az ifjúság „nemzeti szellemben“ nevelkedjék és hogy valamilyen, legalább is „laikus“, erkölcsi oktatásban is legyen része. A másik ellenvetés pedig az lehetne, hogy a „diktatúra“ vagy „liberalizmus“ ellentéte legalább is tárgytalanná és értelmetlenné válik, hogyha mindenki egyformán az új szellemben nevelkedik és hűséges hordozójává válik az állam által képviselt uralkodó ideológiának.

A két ellenvetésre voltaképp egyetlen felelet van, amely megmagyarázza azt is, hogy miért nem élhet meg a modern diktatúra nemzetközi propaganda nélkül: még a fasiszmus sem, amely pedig kifejezetten nemzeti ideológia és amely saját eszméinek terjesztésével voltaképp ellenfeleket nevel a maga romantikus imperializmusának. A modern élet keretei egy differenciációs világtörténeti folyamatból erednek, mely egymásután tagozta ki a nagy középkori „Univerzum“-ból az államot (Renaissance), az egyházat (Reformáció) és végül a társadalmat (Felvilágosodás). Ebben a processzusban tehát az állam nemcsak az egyházaktól szakadt el, ami azt jelentette, hogy valóságban világnézet nélkül maradt,²⁹ hanem az egyéntől is, akivel szemben és tőle függetlenül, felépítette a maga gigantikus, rideg, „hivatalos“ gépezetét. Ez a roppant bürokratikus épít-

²⁹ Az igazi „etatikus“ gondolkodás az egyházak segítségét legfőljebb anynyiban tartja értékesnek, amennyiben azok preventív munkával járulnak hozzá a közrend fenntartásához.

meny az egyéntől csupán bizonyos, időről-időre rendszeresen megújuló szolgáltatásokat követel (adófizetés, katonáskodás) és az egyén egész személyiségét csak kivételes végső esetekben (háború) veszi igénybe. Filozófiája a merő államreazon, erkölcstana a büntető-törvénykönyvben van megírva, amely azonban nem azt határozza meg, hogy mit kell, hanem csak azt, hogy mit nem kell tenni. A „jó“ *polgár merő* negatívum: az embernek pozitív oldalát pedig az egyéni érdek határozza meg: s az egyéni érdekek hatásszövevényében látja a 19. század a „társadalom“ fogalmát konstituálódni. Az élet ezzel valóságos matematikai problémává lesz: megtalálni az egyéni érdekek optimális kielégítését abban a térben, amelyet az „állam“ korlátozó normái üresen hagynak. Az „élelmes“ ember számára fényes lehetőségek nyílnak itt, de a „kényelmes“ ember is megélhet benne, ha nem szabja túlságosan magasra igényeit. Az egyéni nézetekkel szemben egyébként könnyen lehet elnéző ez az állam, amely évszázados hagyományokra és óriási, koncentrált erő-apparátusokra támaszkodik és amely az egyéni érdekekkel nem keresi az összeütközést, mert nincsen rászorulva arra, hogy az egyéni erőket túlságosan igénybe vegye, hogy pozitív önfeláldozást követeijen az egyesektől.

Mindezzel szemben a modern diktatúrák úgyszólván szemünk előtt bontakoztak ki a chaosból, amelybe a „liberális“ világot döntötte a világháború. Ezeknek épülete még vékony lábakon áll, igen nagy szükségük van az egyéni erők teljes önfeláldozó támogatására. S mivel a hagyományok töretlen tekintélyére nem építhetnek, divatos filozófiákat és „műthoszokat“,³⁰ új eszehatológiákat kreáltak maguknak, amelyek alkalmasak arra, hogy megragadják és kihasználják az emberi léleknek a „laikus“ és „liberális“ állam által annyira elhanyagolt érzelmi és képzeleti szükségleteit. De mivel önfeláldozásra van szükségük, mivel megszorítják az „élelmes“ és ráncbaszedik a „kényelmes“ embereket, természetesen ellenük dolgozik az a nagyhatalom, amely a régi közömbös és száraz, de nem zaklató államhatalomnak egyik legjelentékenyebb támasza volt: az

³⁰ Ezek a „műthoszok“ Georges Sorel meghatározása szerint „des constructions d'un avenir indetermine dans les temps“, amelyeknek nagy hatásuk lehet és igen kevés hátrányuk (?) „quand il s'agit de mythes dans lesquels se retrouvent les tendances les plus fortes d'un peuple, d'un parti ou d'une classe, tendances qui viennent se présenter a l'esprit avec l'insistance d'instincts dans toutes les circonstances de la vie, et qui donnent un aspect de pleine réalité a des espoirs d'action prochaine sur lesquels se fonde la reforme de la volonté“, *Réflexions sur la Violence*. 2. éd. p. 164.

individualizmus.³¹ Az új heroikus filozófiákra épített diktatúrákat tehát lehet ugyan demokratizálni, de nem lehet ezzel egyidejűleg lebontani; egy szekta, amely arra szoktatta tagjait, hogy állandóan lábujjhegyen járjanak, sohasem hagyhatja őket teljesen magukra, mert minden bizonnyal lesznek közöttük olyanok, akik előbb-utóbb mégis csak fölfedezik, hogy talpon jární kényelmesebb: különösen olyan világban, amelynek tekintélyes része még mindig csak talpon jár, ha nem négykézláb.

Emellett a társadalom teljes „államosítása“ még a legjobb esetben is csak a fasciónak sikerülhetne, amely csakugyan egy egész nemzet befogadására készült, a bolsevizmus ellenben kimondottan osztályállamot épít, amely alatt a társadalom szükségkép megmarad többsztályúnak. Az „osztályok nélküli társadalom“ utópiáját a „Nep“ bevezetésével már elejtette a bolsevizmus is. Általában azt tartják, hogy a Nep bevezetésével Lenin egyenesen a bolsevizmus likvidálását vezette be. Súlyos tévedés ez, amely azon alapszik, hogy nem tesznek különbséget a „kommunizmus“ mint gazdasági rend és a „proletariátus diktatúrája“ mint kormányforma között. A „hadikomunizmus“ lebontásával *Lenin* konszolidálta a proletárdiktatúrát. *Kovrig Béla* rámutat arra, hogy *Leninnek* kezdetől fogva az volt a felfogása: a szovjetek feladata Oroszországban nem a szocialista társadalomgazdasági rend megszervezése, hanem egy „proletár-erőkoncentráció“, a proletárállam berendezése.³² A kommunista forradalom nem a kapitalizmus ellen, hanem csupán a kapitalista „burzsoázia“ mint uralkodó osztály ellen irányult. A Nep bevezetése idején a bolsevista vezérek félelmetes cinizmussal vallották be, hogy teljes tudatossággal rombolták szét az orosz gazdasági életet. „Minden lehető eszközök e legveszedelmesebbét: a közgazdaság szétbontását és összerombolását — mondotta *Szokolnikov*³³ — azért használtuk fel, hogy ellenfeleinket gazdaságilag tönkretegyük és ezzel megfosszuk őket minden gazdasági erőforrástól, a befolyásnak és a hatalomnak minden gazdasági alapjától. S azt

³¹ „Der moralischen Wiedergeburt des italienischen Volkes steht nach der Auffassung des Faschismus eine gewisse Trägheit und Gleichgültigkeit gegenüber, die mit viel Individualismus und Eigenbrötelei zusammengeht. Deshalb betont die Soldatenmoral des Faschismus immer wieder die *Ordnung* und *Disziplin* die dem ganzen Volke zu einer Schule des Gehorsams werden soll.“ G. *Mehlis*, Die Idee Mussolini's und der Sinn des Faschismus, 1928. S. 84. f.

³² *Kovrig Béla*, Az új Oroszország. Bp, 1926. 195. sk. 1.

³³ Kari *Diehl*, Die Diktatur des Proletariats und das Rätesystem. 2. A. 1924. S. 120. f.

hiszem, hogy ezt a programot, mely a gazdasági terror fegyverét az egész polgári rendszer ellen fordította, ezt a programot, amely a munkásosztálynak rendelkezésére bocsátotta az állam összes erőforrásait .. ., ezt a politikát igazolta a győzelem, amelyet arattunk.³⁴ Azonban nyilvánvaló, hogy e politika továbbfolytatása a győzelem után tévedés lett volna és ezért kellett magunkat jelenlegi gazdaságpolitikánkra elszánnunk.“ Most tehát ismét *kapitalizmus* van Oroszországban, csak hogy az államhatalom ellenőrzése alatt és ennek kénye-kegyére bízva. Az államhatalom pedig a proletariátus „birtokában“ van, ami persze nem azt jelenti, hogy a proletariátus maga kormányoz, hanem azt, hogy a kommunista diktátorok a proletariátus „nevében“ kormányoznak. De a szuverén, az uralkodó mégis csak a proletariátussal azonosított munkásosztály. S ez a körülmény hatalmas imponderabile, amellyel számolni kell, amikor az orosz diktatúra és általában a bolsevizmus jövőjéről elmélkedünk. Az orosz proletárdiktatúra, amely a „történelmi materializmus“ nevében jött a világra, a legkönyörtelenebb módon mutatja ki ennek a „lélektani hipotézisnek“ (*Simmel*) a képtelenségét. Ha az orosz munkásosztály történelmi lépéseit kizárólag, vagy csak túlnyomóan is anyagi természetű motívumok irányítanák, a bolsevizmussal már régen végeznie kellett volna. Hogy a proletariátus diktatúrája mindent inkább szolgál, mint a munkásosztály *anyagi érdekeit*, s hogy ezeknek az érdekeknek biztosítása végett nem lehetne okosabbat tenni, mint a kapitalizmust szabadlábba helyezni, azt ma már — post tot discrimina rerum — alighanem sejti az orosz munkás maga is.³⁵ De ha nem is sejtené, már maga az a nyomorúság,

³⁴ Vájjon nem ijesztően emlékeztetnek-e ezek a módszerek és szempontok az utódállamok kisebbségi politikájára? Annál a körülménynél fogva, hogy a megszállott magyar területeken nemzetiségi és osztálytagozódás többé-kevésbé egybeesett, hogy legalább is a birtokos és polgári elemek túlnyomóan a magyarság sorából kerültek ki, illetőleg megmagyarosodott elemek voltak, automatikusan terelte a „hódítók“ politikáját a szovjetek által tört utakra. A háború utáni Európa „nagy szellemeinek“ ez a találkozása egyúttal adalék ahhoz a később exponálandó tételhez, hogy „polgári“ és „proletár“ *demokratizmus* végeredményben egy és ugyanaz.

³⁵ „Sajnálattal ismerem el — mondotta *Rikov* a szovjetek 1927. évi kongresszusán — hogy mindeztideig nem voltunk képesek a munkásnak a háború előtti színvonalat elérő béreket juttatni, sem a parasztot ismét fölemelni arra az életszínvonalra, amelyen volt a cárizmus alatt“. Ugyanakkor megmondotta azt is, hogy ennek oka a tőkehiány: „Az ország nem élhet tovább tőkebefektetés nélkül ... A néptömegek életmódjának javulása csak a közgazdasági életünk vérkeringésébe jutó tőkebefektetések arányában fog bekövetkezni“. (*J. Lyon, La Russie Soviétique, p. 274.*) Azonban a tőke csak a külföldön — a szovjet hibáján kívül — még mindig létező kapitalistáktól jöhet, ezek pedig olyan kevésbé lelkesednek a proletárdiktatúráért, hogy nem hajlandók komoly garanciák nélkül be-

amelyben él, s a régebbi, viszonylag mégis jobb idők emléke, elég lehetne neki arra, hogy fellázdjon mai kormányzói ellen. Ha ezt mégsem teszi, annak legalább is egyik legfontosabb oka az, hogy ő sem érzéketlen a hatalom illúziója és dicsősége s a munkásosztályra ebből háramló „előléptetés“ iránt. Ha voltak, akik előkelő és fényes jólétből szívesen elmentek „uralkodni“ az örökké forrongó Mexikóba és a kietlen albán hegyek, a mirdita rablók közé, hogy ennek a dicsőségnek kétes és kockázatos gyönyörét élvezhessék, nincs mit csodálkozni azon, hogy az orosz munkás is érdemesnek tarthat egy kis koplalást ennek az illúzióknak a fenntartása kedvéért. Emellett, ismerjük el, hogy valamivel több is van itt a merő illúziónál. „A munkástömegek egy töredéke, de a legtevékenyebb, tudja, illetőleg tudni véli, hogy az üzem hozadékának nagyobbik részét a munkásors javítására fordítják; hogy ezentúl megvan a lehetősége annak, hogy a munkás, anélkül hogy osztályából kilépne, anélkül, hogy speciális ismeretekre tenne szert, üzemi tanácsok, trösztök, tartományi vagy városi végrehajtó bizottságok elnöki székébe emelkedhessek, sőt, hogy mint a kommunista párt tagja, amelynek 50%-a munkásokból áll, részt vehessen a nemzet legfőbb gazdasági és politikai szerveinek irányításában.“³⁸ Mindazonáltal ezek az előnyök, amelyek lehetővé teszik a diktatúra népszerűsítését és ezzel megkönnyítik *fenntartását*, még nem teszik fölöslegessé a *diktatúra* fenntartását. Mert ezek az előnyök bizony soványok azokhoz a hátrányokhoz képest, amelyekkel a „szuverén“ proletariátusnak nap-nap mellett küzdenie kell. Ha teszem a váci fegyházban egy nap leszállítanak a fejadagot, de kivonnák az őrséget és rábíznák a fegyencekre, hogy őrizzék és kormányozzák önmagukat s ha tetszik, deklarálják magukat szuverén köztársaságnak: bizony ezzel az csak nem szűnne meg fegyház lenni! (Az orosz esetre ez a példa épen azért illik, mert az orosz birodalom is *mindig* fegyház volt tulajdonképpen.) És képzeljük el, mi lenne, ha ebben a köztársaságban szabadon lehetne agitálni a fennálló „rend“ ellen azzal, hogy

fektetni tőkét a „szociális termelés“-be. Azonban, vajjon lehet-e komoly garanciákat várni a kommunista diktátoroktól, akik maguk is mulatnak azon a néhány naiv üzletemberen, aki mégis bedugta fejét az oroszlan torkába. „A külföldi tőkés — mondotta nemrég egy „szovjethatalmas“ egy magyar írónak — azt hiszi, hogy itt nálunk korlátlan nyeresési lehetőségei vannak és nagy étvágában elfogad minden föltételt, amit megszabunk. Ha azután ezektől — ahogy Berlinben mondják — „pleite“ lesz, arról mi igazán nem tehetünk.“ *Otlík* György, A leninizmus gazdasági rendszere. Budapesti Hírlap, 1928. szept. 18.

³⁹ Jaques Lyon, *La Russie Soviétique*. 1927. p. 40.

„odakint“ szabadon is járnak, többet is esznek az emberek — habár nem „szuverének“. Nemde, bizonyos, hogy az új „autonóm“ fegyőröknek erős fegyelmet kellene tartaniok „elvtársaik“ körében, hogy hamarosan fel ne mondják nekik a „szuverenitást“...

3.

A kormányzat *céljai* demokratikusak, hogyha az ismert „utilitárius“ formula szerint „a legnagyobb szám legnagyobb boldogságát“ iparkodik biztosítani. Jelszóvá ez a formula *Benthamnél* vált, akinél kétségtelenül egyúttal a liberális elvekkel, a politikai privilégiumok és gazdasági korlátozások elleni küzdelemmel kapcsolódik össze. A 18. századbeli Angliában meg lehet érteni ezt a kapcsolatot, tekintve, hogy ott a kormányzás egy társadalmi kaszt kezében volt, amely nem volt képes a kapitalisztikus fejlődés következtében felmerült gazdasági és jóléti problémákat megoldani. A vidéki földbirtokos urak soraiból kikerülő békebírák, tagadhatatlan jóakaratok és szociális érzékük dacára is több kárt okoztak a népnek mint hasznot, amidőn a pauperizmus problémáját középkori elvek alapján iparkodtak leküzdeni. De a „laissez fairé“ elvének alkalmazását nem a demokratikus „utilitárizmus“, hanem a kálvinista szellemű angol „középosztály“ világnézete követelte.³⁷ Bentham ennek az osztálynak tipikus képviselője és hivatalos filozófusa.³⁸ De amint ez az osztály és vele a „laissez fairé“ valóban diadalra jutott, fokozatosan épen maguk a Benthamiták hidegültek el a liberális elvektől, mert mindinkább kiderült, hogy a teljes gazdasági kötetlenség korántsem a „legnagyobb szám“, csupán a kapitalisták legnagyobb boldogságát képes biztosítani. „1830-ban — írja *Dicey* — ... az akkori reformerek teljes bizalommal hittek a laissez faire dogmájában és nem vették észre, hogy a valóságban nincsen szükségképi logikai összefüggés a laissez fairé és a „legnagyobb boldogság“ elve között, amely utóbbit ugyanúgy tehetik magukévá az egyéni szabadság, mint a gyámkodó kormányzás hívei... Valamikor 1868 és 1900 között azután változások állottak be, amelyek előtérbe hozták a Benthamizmus autoritativ oldalát. A laissez fairé elvébe vetett hit megingott; ettől kezdve a hasznosság elve nem az egyéni szabadság, hanem az

³⁷ Utalunk Max *Weber* ismert alapvető tanulmányára: A protestáns ethika és a kapitalizmus szelleme. (Magyarul az „Ember és természet“ c. sorozatban.).

³⁸ V. ö. R. H. *Gretton*, The English Middle Class. (Bell, London, 1917. p. 225.).

állami abszolútizmus érve lett.³⁹ Ismeretes, hogy azok akik az „állami abszolútizmus“ elvét a legnagyobb energiával képviselik, a szocialisták, ugyancsak a legnagyobb szám: a „tömeg“ boldogítása érdekében tartják szükségesnek az egész közélet merev államosítását. „Amíg minden más közületi elv az egyéniségnek érvényesülést enged, a szocialisztikus elvileg kizárja s abból a helyes alaptól, hogy az egyén sorsa a közületétől függ és viszont, azt a szertelen következtetést vonja, hogy az egyénnek, mint olyannak, sem értelmétől, sem érdekétől, sem köztudatától várni nem lehet, hogy a többi egyének összességének, a köznek javára szolgáló érvényesülést fog tanúsítani.“⁴⁰

Az állami abszolútizmus és a szocialisztikus berendezés persze még nem jelent szükségkép diktatúrát is. De a mi szempontunkból elég, ha rámutathatunk arra, hogy viszont demokratikus célok megvalósításának feltétlen szükségességével a legszertelenebb diktatúrát is könnyen lehet „igazolni“. Mert, ha igaz, hogy az egyéntől a köz javára szolgáló magatartást várni nem lehet, akkor teljesen következetes dolog az egyént mint ilyent politikailag *teljesen* megsemmisíteni, az egyesnek irracionális és antiszociális egyéniségét falanszterekben, vagy szovjetekben teljesen feloldani. (Ezzel a latin szó-lás persze visszájára fordul: „Senatores mali homines — senatus bestia bona.“) Azok, akik, mint láttuk, azt tartják, hogy a demokratikus elv a liberális elvvel összeütközésben van, voltaképp a demokráciának *erre* az értelmére gondolnak. Mert a demokrácia valóban csak akkor lehet liberális, ha nem egyetlen célja a „boldogság“, ha emellett a szabadságot mint önértéket becsüli.⁴¹ Az a nép, amely egyedül a „Panem et circenses“ eszméje hevít, mindig többre fogja becsülni a cézárokat a sokat huzakodó és sokat pazarló „szabad“ kormányoknál. A „legnagyobb szám legnagyobb boldogsága“ a liberalizmussal egybefűzve, voltaképp egyáltalában nem is kormányzati elv, hanem a kormányzati nihilizmus elve s azt jelenti, hogy a szabadjára hagyott „egyén“ a maga szerencséjének legjobb kovácsa. A liberális Benthamizmus „kormányzati“ programjának nem is volna egyéb feladata, mint az egyént rászorí-

³⁹ A. V. Dicey, Law and Public Opinion in England. pp. 307, 309.

⁴⁰ Concha, Politika. I. köt. 147. 1.

⁴¹ Az angolokra nézve ezt találón jegyzi meg Levy, Soziologische Studien über das englische Volk, 1920, S. 11. „Die Freiheit des Einzelnen erschien und erscheint heute noch dem Engländer in erster Linie nicht so sehr als volkswirtschaftliche Zweckmässigkeit, denn als sittliches Gebot“.

tani arra, hogy igyekezzék magán segíteni.⁴² A szabadság felelőséget jelent, a felelősség gondot s a gond bizonyára nagy akadálya a boldogságnak. Aki mindenek fölött boldoggá akarja tenni a népet, annak főszempontja, hogy megszabadítsa gondjaitól, felelőségétől, szabadságától. Bizonyos, hogy minden szenvedélyes népbarát titokban diktátor szeretne lenni. És a legszenvedélyesebb népbarátokból lesznek a legszenvedélyesebb diktátorok. (Robespierre!)

A diktatúra tehát ebben a vonatkozásban sem ellenlábas a demokráciának. A diktatúra gyakran jelent *önkényuralmat*, de *nem mindig, zsarnokságot*. „Kényúr“ (despota) az, aki csak a saját nézetei alapján kormányoz, habár a közjót igyekszik is megvalósítani, „zsarnok“ (tirannus) ellenben az, aki csak a saját szeszélyeit vagy gyönyöreit veszi tekintetbe. A diktatúra demokratikus lehet, ha még oly önkényes is, mindaddig, amíg zsarnoksággá nem fajul.

4.

Minden kormányrendszer szükségkép egy bizonyos társadalmi értékelmélet alapján áll, amely a „vezetők“ kiválasztásának mechanizmusát legalább is nagy vonalakban, vezérelvként szabályozza. Ebben a dimenzióban „arisztokratizmus“ és „demokratizmus“ a két ellenlábas társadalomszemlélet, társadalomfilozófia, „Arisztokratizmus“ nem szükségkép jelent arisztokráciát és demokrácia is lehetséges „demokratizmus“ nélkül.⁴³ Angliában például az arisztokrácia mint kormányforma 1832-ben kimúlt, de az arisztokratikus értékelés és ennek következtében az arisztokraták

⁴² A benthamiták szegénytörvénye megszüntette a szegénysegélyt „házon kívül“ (outdoor-relief) s gondoskodott róla, hogy az egyetlen hely, ahol a szegény hatósági támogatáshoz juthatott, a dologház, amennyire csak lehetett, elijesztő hatással legyen. Ezért el is nevezték azután ezeket a „liberális“ dologházakat „Bastille“-oknak. (Bradshaw, A Social History of England, p. 291.)

⁴³ „Sebeiden wir — figyelmeztet Max Scheler — überall aufs schärfste: demokratistische Wertschätzung, demokratisches Ethos und jeweilig bestehende Demokratie, aristokratische Wertschätzung (als Wertschätzungsart) und die jeweils herrschende Aristokratie ... Ist diese Scheidung streng vollzogen, so ist es natürlich gar nicht ausgeschlossen, dass eine faktisch herrschende Aristokratie und Minorität mehr und mehr zum Träger demokratistischer Wertschätzungen wird... und auch nicht ausgeschlossen dass sich eine bestehende Demokratie und Mehrheit immer weniger mit demokratistischer Wertschätzung erfüllt zeigt.“ Die Zukunft des Kapitalismus. Abhandlungen u. Aufsätze. II. 392.

uralma ma is nagy mértékben fennáll. „Az az osztály, amely a társadalomnak eszményképe, uralkodik fölötte; ha megszűnik eszménykép lenni, hatalma semmivé lesz. Ez a társadalmi fölény persze nincs összefüggés nélkül politikai előjogokkal és gazdasági jóléttel, hanem végső fokon mégis a presztízs az, amely hatalmat ad és nem megfordítva.“⁴⁴ Ezért van az, hogy minden forradalmat, minden nagy politikai felfordulást egy új társadalomfilozófia előretörése, az „értékek átértékelése“ előzi meg.⁴⁵

Láttuk, hogy az orosz „proletárdiktatúra“, ha ma mint kormányforma nem is demokratikus, a jövőben azzá lehet, ha sikerül neki a maga világnézetét az új generációk lelkébe beágyaznia. E világnézet pedig minden izében demokratikus: demokratikus abban az értelemben, hogy a kormányzat céljait a tömegek „boldogításában“ látja és *demokratikus abban az értelemben is, hogy a „proletárt“, a népnek legalsó, legnyomorúságosabb elemét teszi meg társadalmi eszményképnek.*⁴⁶

Igaz, hogy azok a polgári „demokraták“, akiknek a demokrácia nem gyakorlati szükségesség kérdése, hanem szívügy, azt mondják, hogy a „proletárizmus“ nem „igazi“ demokratizmus, mert „elejti a nagy vezérelvet, hogy a demokratizmusnak épen a demokráciára való nevelés által kell győzelmét kivívnia. Ennek az elvnek a helyére egy hamis, demokratikus idealizmus kerül. A proletariátus idealizálja önmagát a maga valóságában és a jövő társadalmától azt követeli, hogy a tömegnek igazi proletártulajdonságai legyenek s nem igazi demokratikus vonásai.“⁴⁷ Ámde ugyanez az író kétségtelenül önmagával jut ellenmondásba, amikor arra konkludál, hogy a demokrácia teljesen lehetetlen az „arisztokratikus“ ember-típusok határozott nagyrabecsülése nélkül és hogy „az életképes demokratizmusnak mélyen gyökerező arisztokratizmus a sója.“⁴⁸ Az eredmény „demokratizmus“ és „arisztokratizmus“ azonosítása, ami értelmetlenné teszi az egész argumentációt. *Steffen* voltaképp

⁴⁴ Hendrik de Man, Zur Psychologie des Sozialismus, S. 209.

⁴⁵ „Alle grossen Revolutionen setzen eine Literatur voraus“. Spengler, Der Untergang des Abendlandes, II. 184.

⁴⁶ Ez pedig nem a bolsevikok találmánya, hanem az orosz társadalomfilozófiában általában régen uralkodó tendencia. L.d. erre nézve K. Nötzel standard munkáját: Die Grundlagen des geistigen Russlands, Jena, 1917. s legújabbban: S. Gogel, Die Ursachen der russischen Revolution, Berlin, 1926.

⁴⁷ G. F. Steffen, Das Problem der Demokratie, S. 99.

⁴⁸ I. m. S. 101.

azt akarja mondani, hogy a demokrácia mint *kormányforma* egészségesebb alapokon épül fel, hogyha *társadalomfilozófiája* arisztokratikus. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy *van demokratikus társadalomfilozófia is*, melyet ő „proletárizmusnak“ nevez, de ez a „proletárizmus“ semmi egyéb, mint *következetesen végiggondolt demokratizmus*: miért is minden demokratikus filozófálásnak abban kell kibontakoznia.

S ez valóban így is történik. A demokratikus törekvések élén rendszerint erősen öntudatos, önbizalommal telt elemek állanak, akik a maguk érvényesülésének egyetlen akadályát azokban a privilégiumokban látják, amelyeket az arisztokrácia élvez: a születésadta rang, illetőleg az öröklött vagyon hatalmában. Következésképpen a rang, vagy a vagyonkülönbségek: de mindenképpen privilégiumok, „monopóliumok“ eltörlését követelik, abban a meggyőződésben, hogy ezeknek a korlátoknak eltörlésével az ő kezükbe fog kerülni a vezetés. A gondolat azonban sajátágos elem, megvannak a maga fejlődéstörvényei s egy gondolatlépést sem lehet tenni, anélkül, hogy ez után szigorú szükségességgel ne következzenek a többi, a megkezdett irányban egyáltalán lehetséges lépések is. A privilégiumok elleni harc *egyenlő feltételek* biztosítása érdekében indul meg, azért hogy a *természetes egyenlőségek* érvényesülését lehetővé tegye: hogy a természettől fogva tehetségesebb, „különb legény“ jobban boldogulhasson, mint a többi s a vezető helyekre a „legjobbak“ kerülhessenek. Csakhogy a „*legjobbak*“ *uralma: ez épen az arisztokratikus princípium*; ennek az elvnek az alapján vannak „főül“ azok, akiket a „demokraták“ onnan le akarnak ráncigálni.⁴⁹ Az arisztokraták uralmától tehát csak akkor lehet megszabadulni, ha sikerül elhiteni a néppel, hogy azok, akik fent ülnek, nem jobbak a többinél, hogy sokkal jobbakat ültethetne a helyükre. Ezzel azonban a „demokraták“ a „jóság“ kérdésében elejtik a tárgyi szempontokat, a nép ítélőképességét teszik meg arbiterré, s avégből, hogy mellettük döntsön, határtalan hízélgésre ragadtatják magukat a néppel szemben. Ilyenformán a nép nemcsak hogy döntőbíróvá lesz abban a kérdésben, hogy kik kerüljenek a kormányrúdhhoz, de egyúttal „felségessé“ is lesz, sőt „istenivé“ és

⁴⁹ „A közjó eszméjére alapított arisztokráciában az uralomra való jogsultságot az nyeri meg, akiben bármi oknál fogva az uralkodásra való különös tehetséget vélnek rejleni. A származás, a vagyon stb. nem magában, hanem mint az uralkodási tehetség ismérve adja a jogcímet az uralomban való részesedésre“. Concha, Politika. I. 378. 1.

nemcsak hatalommá, hanem eszményképpé is. Hiszen, ha nem a nép volna voltaképp maga a legkülönb, az *igazi* „arisztokrácia“, akkor miképp lehetne hivatva arra, hogy ő döntsön abban az alapvető és életbevágó kérdésben, hogy kik kormányozzák az államot?

De hát, ha a „nép“ az igazi arisztokrácia, ha őtöle jön minden hatalom és minden világosság, mik azok a tulajdonságai, amelyek révén ehhez a szerephez jut? Ha ezt a kérdést vetjük fel, erre csak egy válasz lehet: a népnek *joga* van dönten a hatalomról azért, mert számánál, tömegénél fogva *ereje* is van hozzá.⁵⁰ Ilyenformán lesz a demokrácia fétise a tömeg s a pusztá numerikus többség. Azonban a pusztá számszerű többség eldönthet egy kérdést helyesen és helytelenül: a számszerű többséget arbiternek megtenni tehát csak akkor indokolt, ha feltesszük, hogy az emberek mind értelmi, mind erkölcsi tulajdonságaik tekintetében teljesen egyenlők s hogy tehát több emberben feltétlenül több érték összpontosul: az értékbeli súly arányos a számbeli súllyal. A „nép“ demokratikus fogalma ekkép az egyenlő értékűeknek tekintett egyedek halmaza. Ez az emberi halmaz azonban egyenesen ellentéte és negációja a *társadalom* fogalmának.⁵¹ A társadalom rendezett, hierarchikus egész, amelyben mindenkinek megvan a maga helye és rangsora. Az u. n. „precedencia“ kérdése, amely oly nagy szerepet játszik minden ünnepélyes társadalmi aktusnál, nem pusztá játék. Ezzé csak a „társaságban“ lesz; jól látta *Simmel*, hogy a társasági élet a társadalom „játékformája“;⁵² de a „társaság“ is *társadalmat* játszik. Azonban az összeműködés biztosítására szükséges fegyelem alapja a tökéletesen kialakult társadalmi hierarchia eszméje; az eszmeileg tökéletesen rendezett társadalomban senki sem lehetne teljesen egyenlő senki mással, mert mindenkinek meg kellene hogy legyen a maga pontos, ideális ranghelye, 1. ama *funkció* társadalmi értéke, jelentősége szerint, amelyet ellátni hivatott és 2. a *teljesítmény* értéke szerint, amelyet e funkció

⁵⁰ Minthogy ez a nem vitatható tényállás, eléggé jellemző a világnézeti szempontból befolyásolt „politikai“ irodalomra, hogy egy olyan világszerte elismert nevű író, mint Masaryk, nem riad vissza az ilyen kijelentésektől: „L' aristocratie n' est pas autre chose que la violence, la démocratie est la hitte contre cetté violence“. Les Problèmes de la Démocratie. Essais politiques et sociaux. Paris, 1924. p. 32.

⁵¹ V. ö. szerzőnek „A társadalomtudomány filozófiája“ c. munkájában mondottakkal: 166., 208. 1,

⁵² V. ö. Grundfragen der Soziologie. S. 56.

szempontjából produkál.⁵³ A teljes egyenlőség csak annyiban fordulhat elő, amennyiben bizonyos elemek nincsenek „társadalmosítva“, nincsenek beosztva és besorolva a társadalmi organizációba. Ezek az elemek mintegy a társadalom „szélén“, „peremén“, „küszöbén“ gyülekeznek: a „proletárok“, akik valóban egyéniök, a társadalom szempontjából egyenlő semmik, a társadalomra nézve teljesen értéktelenek. „Értéktelenek“ nem épen egy abszolút axiológiai értelemben (ez a körülmény kérdéses marad s épen ez ad axiológikus „alapokat“ forradalmi mozgalmaknak), hanem abban az értelemben, hogy a társadalom nem képes őket mint egyéneket, egyéni értékek hordozóit, a maga számára, funkcionálisan, értékesíteni. Azaz: ők fölöslegesek a társadalom szempontjából, mert a társadalom által adható feladatok nélkülök is el vannak látva; vagy azért, mert a társadalom nem eléggé differenciált,⁵⁴ vagy azért, mert javakban korlátozva van s nem képes bizonyos mennyiségű funkcionál többet „honorálni“. Az ily módon proletársorsba jutott egyéneknek a társadalomban sem anyagi, sem erkölcsi alapjuk: sem „existenciájuk“, sem „becsületük“ nincsen.⁵⁵ A demokratikus „nép“-fogalomnak

⁵³ Ez nem egyoldalú „bürokratizmus“, mert a bürokratikus elv csupán a teljesítmény „standardizálását“ iparkodik elérni. A „normális“ méreten felüli teljesítmény honorálása áttöri a bürokratikus elvet. Erre épen nem-bürokratikus módokat kell találni. De egyébként is, a teljesítmény bizonyos kvalitásainak megítélésére a bürokráciának nincsen is megfelelő szenzóriuma. Végül a bürokrácia rangrendje merev s abban nincs mód a társadalmi érvényesülés szempontjából egymással versenyző funkciók változó értékelését megfelelően kifejezésre juttatni.

⁵⁴ Még a gyakran mintaszerűnek tartott angol társadalom szerkezete sem eléggé differenciált. A tömeges munkanélküliség emésztő kérdésével — legalább is részben — azért nem bír megbirkózni, mert a mezőgazdasági és ipari kapitalizmusnak 18. századbeli fejlődése folyamán elvesztette a valamikor tekintélyes független parasztréteget. (V. ö. Toynbee, *Industrial Revolution in England*, p. 50., Sir W. Ashley, *L'Evolution économique de l'Angleterre*. Paris, 1925. p. 114—16.) Ezzel a városba szakadt munkásrétegek teljesen elvesztették kapcsolataikat a faluval. És ezt most már semmiféle „Land Policy“ és „Imperial settlement scheme“ sem teheti jóvá, mert az urbanizált, szabályosabb és kevesebb nehéz munkához, a nagyvárosi élet nagyobb mozgalmasságához, a modern „circenses“-hez szokott ipari munkásélem, amelynek a város immár nem exilium, hanem „természetes“ környezet, sőt „otthon“, többé nem hajlandó visszamenni a mezőre. Erről tanúskodik az eddigi földakciók és a koloniális kivándorlási propaganda gyakorlatilag tökéletes csődje.

⁵⁵ A *proletariátust* persze nem szabad a *munkásosztállyal* azonosítani, mint az rendszerint történik. „Munkás“ az, aki fizikai munkával keresi kenyerét — „proletár“ az, aki (rendszeresen) semmiképp sem tudja megkeresni, illetőleg, aki rendszeresen képtelen annyit keresni, amiből minimális életigényeit fedezni tudná. „Munkásosztály“ és „proletariátus“ tehát körülbelül úgy viszonylanak egymáshoz, mint kulturális és territoriális egységek. Még a

csaik ez a réteg felel meg valóban: csak a proletariátus soraiban van igazi egyenlőség, de ez nem az abszolút egységek, hanem a relatív nullák egyenlősége.⁵⁶

Nem csoda, ha azután ezek a kimaradtak és kiteszítottak, akiket a társadalom a maga értékeinek rendszere szempontjából teljesen nullifikál, kihagy, illetőleg „kiradíroz“ a társadalmi rangsorból — a maguk szempontjából viszont hajlamosakká válnak arra, hogy ők meg a társadalmi értékrendszert semmisítsék meg. Ezt az érték-törlési aktust jelenti a proletárdiktatúra, a proletariátus felmagasztalása. És a demokratikus, vagyis az egalitárius értékelést mód csakis nekik adhat igazat. Mert a társadalomban, láttuk, nem mindenki egyenlő, hanem minden egyenlőtlen. „Fölfelé“ pedig nem

legszegényebb társadalomban is igen sok „munkásember“ van, aki — hála Istennek — nem proletár, viszont a proletariátushoz is számosan tartoznak, akik nem (fizikai) munkások. A „szociálpolitika“ feladata éppen az, hogy az egész munkásságnak segítsen kiemelkedni a proletársorból, segítsen a proletárokat is beilleszteni, beszervezni a társadalomba. (Ebben az értelemben az angol „Labour Party“ jelenlegi vezére, intenciói szerint, voltaképp nem szocialista, hanem szociálpolitikus. „Socialism — írta J. Ramsay MacDonald, — marks the growth of Society, not the uprising of a class.“ V. ö. J. Clayton, *The Rise and Decline of Socialism in Great Britain*. p. 126.) Viszont a marxista, a „proletár“ szocializmus azon van, hogy az egész munkásosztályt „beszerveze“ a proletariátusba. Ezért sorsdöntő és ezideig egyetlen lángeszű kísérlet a „szociális kérdés“ megoldására a *Mussolinié*, aki felismerte, hogy a harc Állam és Forradalom között a munkásosztály természetes „rendi“ szervezeteinek, a szindikátusoknak birtokáért folyik.

⁵⁶ Ezt a jelenséget írja le *Spengler* a maga ragyogó modorában, amidőn a „negyedik rend“, a „tömeg“ fogalmáról beszél: „Es ist das absolut Formlose, das jede Art von Form, alle Rangunterschiede, den geordneten Besitz, das geordnete Wissen, mit Hass verfolgt. Es ist das neue Nomadentum der Weltstädte, für das Sklaven und Barbaren in der Antike, der Tschudra in Indien, alles was Mensch ist, gleichmässig ein flutendes Etwas bilden, das mit seinem Ursprung gänzlich zerfallen ist, seine Vergangenheit nicht anerkennt und eine Zukunft nicht besitzt. Damit wird der vierte Stand zum Ausdruck der Geschichte, die ins geschichtlose übergeht. Die Masse ist das Ende, das radikale Nichts.“ *Der Untergang des Abendlandes*. II. 445.

⁵⁷ Igaz, hogy a liberális demokráciában elvben csakis „urak“ vannak. (V. ö. A. *Kolnai*, *Versuch einer Klassifizierung der allgemein-sozialen Machtideen*. Archiv für systematische Philosophie u. Soziologie. XXXI. 130, ff.) Ebben csakugyan a „fölfelé“ egyenlősítés (levelling up) eszméje fejződik ki. De a valóságban ezek az „urak“ csak annyiban egyenlőek, hogy nem „szolgák“, hogy mind önrendelkező szabad emberek: senkinek a személye és munkája nem patrimonium. De azért nem mind *egyenlő* „úr“, aki egyenlő abban, hogy nem „szolga“. Az „urak“ társadalmából még mindenütt kiemelkedik az „úri“ társadalom. De az „úri“ társadalomban is vannak *kisebb* és *nagyobb* „urak“, S a „rangsor“ iránti érzék: (tudni és „megadni“ kinek mi „dukál“) egészen speciális „úri tudomány“. Az „úr“-nak character indelebilis-e hozzá magával, hogy őt senki rangjának, „nagyságának“ lojális elismerése nem kisebbiti. Ellenkezőleg: az igazi „úr“ abban lát kisebbitést, ha őt magasabbra „titulálják“ a kelleténél. Nem „úri“, hanem „közönséges“ lelkületre vall, örülni a magasabb címzésnek, ami nem „dukál“.

lehet mindenkit egyenlővé tenni.⁵⁷ Tehát: az „igazi“ következetes demokratának „lefelé“ kell megcsinálnia az egyenlőséget.⁵⁸ Így lesz a „proletariátus diktatúrája“ egyúttal a legkövetkezetesebb demokrácia, a *demokratikus demokrácia* diktatúrájává.

*

Bizonyára lesznek, akiket ezek a fejtegetések nem fognak teljesen meggyőzni, akiknek az lesz a benyomásuk, hogy a „diktatúra“ kifejezést indokolatlanul monopolizáltuk egy fogalomra, amikor a „demokrácia“ nevét meghagytuk négy sőt voltaképp öt fogalomnak is. Azonban, *ultra posse nemo tenetur*; nem vállalkozhattunk olyasmire, amit nem lehet: bizonyítani, hogy a diktatúrának *összes* lehetséges és elképzelhető koncepciói összeegyeztethetők a demokráciának *összes* lehetséges és elképzelhető koncepcióival. Amit bizonyítani kívántunk, csak az, hogy *van a diktatúrának egy fogalma, amelyre senki sem fogja mondhatni, hogy nem az — s amely a demokráciának összes lehetséges koncepcióival összeegyeztethető*. Hogy magunk „demokrácián“ mit értenénk, ha ránk bízna a világ, hogy ezt a kifejezést fogalmilag leszögezzük, alighanem szembetűnik, hogyha e tanulmány szövegében az egyes szakaszok terjedelmét összevetjük. Valóban, a szóhasználat dinamikája is abba az irányba tendál, hogy „demokrácián“ az állampolgárok többségére támaszkodó kormányzatot, azaz a demokratikus *kormányformát* értsük. Ezzel szemben a „demokrácia“ mint alkotmányjogi preszuppozíció a „népszuverenitás“ elvének, a „demokrácia“ mint államforma „népköztársaságnak“, a Bentham-féle elv „szociális utilitárizmusnak“ s a demokratikus társadalomfilozófia „demokratizmusnak“ nevezendő, hogyha célszerű terminológiát akarunk használni. Azonban, bár meggyőződésünk szerint a világ összes „diktátorai“ alighanem meg tudnának egyezni abban, hogy a „diktatúra“ fogalmát az általunk használt értelemben elkülönítsék az „abszolutizmus“, az „autokrácia“, a

⁵⁸ Lapidáris erővel stilizálta meg *Sombart* ennek a végső, ideális egyenlőségnek a credóját: „Es gibt nichts Grosses und Hohes, es gibt kein Oben und Unten mehr: *alles* ist unten. So soll es sein, da wir an allem, was nicht in der Tiefe liegt, ja doch nicht teilnehmen konnten. Soll eben keiner teilnehmen können. Wir konnten nicht alle Gelehrte sein, alsó keine Wissenschaft; wir konnten nicht alle Grafen sein, also keine Grafen; wir konnten nicht alle in Schlössern wohnen, also keine Schlösser; wir konnten uns nicht alle rein halten, alsó sollen allé schmutzig sein; wir konnten nicht an Gott glauben, sollen die andern auch nicht an ihn glauben“. *Der proletarische Sozialismus*. II. 491.

„deszpotizmus“ és a „zsarnokság“ fogalmától, semmi reményünk sincs arra, hogy a világ összes „demokratái“ megegyezzenek abban: mit értsenek „demokrácián“. Bizonyos, hogy az általunk felsorolt négyféle jelentés mind találna hívekre. Ennek oka a „demokrácia“ szónak fetisszerű természetéből ered, abból a körülményből, hogy számtalan publicista és politikai agitátor megélhetését biztosítja ennek a szónak varázsereje, s a kiejtését kísérő érzelmi polifónia, amelybe az imént felsorolt jelentések valamennyien belezengenek egy-egy felhanggal.

S ép ebből az okból gondoljuk, hogy az itt tett szerény kísérlet jelentősége nagyobb, mint a remélhető siker. Hiszen, ha legalább arra figyelmeztet ez a dolgozat, hogy a korproblémát semmi esetre sem lehet egy tömörítő csatakiáltással, mint „Diktatúra, vagy demokrácia!“ elintézni; hogy legalább is a „demokrácia“ szónak komplex jelentésén érdemes eltűnődnie minden jóhiszemű politikusnak, mielőtt a „Demokrácia“ zászlaja alá szegődne; továbbá, hogy a demokráciának egyes formáival szemben való tartózkodás miatt korántsem lehet egy rendszert röviden a „diktatúra“ rovatába elkönyvelni; végül, hogy legalább is nem lehet bizonyosra venni, vajjon azok akik ma „demokráciát“ követelnek, holnap nem fognak-e esetleg diktatúrát követelni — az egyik a demokrácia érdekében, a másik ellene —: akkor már nem kell attól tartanunk, hogy munkánk kimerült a terméketlen szörszálhasogatásban!

Ottlik László

MUNKAMEGOSZTÁS AZ ÁLLAMBAN.

I.

Munkamegosztás és munkaegyesítés minden életműködésnek lényeges vonása. Emberi, állati, növényi testnél a test különböző részei szervei végzik azt el. Emberek együttműködésénél is már a legprimitívebb fokon felmerül annak szüksége, hogy mindenki azt a munkát végezze, amelyhez legjobban ért, mert legjobban elkészült reá és legtöbb gyakorlatot szerzett benne.

A munka eredményességének lényeges előfeltétele, hogy ne legyen nagyon különböző az a munka, amelyet egy-egy embernek el kell végeznie, mert ez időt, erőt és vagyonértéket tékozló pazarlást jelent. Másfelől azonban a részmunka nem öncél, hanem mindenkor abban találja meg értelmét, hogy jelentős része legyen az egésznek. A részeknek egészévé összeillesztése: a munkaegyesítés pedig ép olyan fontos feladat, mint a lehető tökéletes részmunkára törekvő munkafelosztás. Többnyire nem elég ha az eggyé-illesztésnek tudata csak annál van meg, aki a munkaegyesítést közvetlenül végzi, hanem a részmunka végzőinél is meg kell lenni a céltudatoságnak, ami azt jelenti, hogy helyes fogalmuk legyen az egészről, amelynek érdekében dolgoznak.

Minél bonyolultabb szervezettel, emberi együttműködéssel állunk szemben, annál nagyobb súllyal lép elő a munkamegosztás és munkaegyesítés nagy életrendjében a *hatalmi* tényező is, amelynek az a hivatása, hogy a szervezet szempontjából részakaratként és részmunkaként jelentkező egyéni tényezőknek működését az egységes cél érdekében szükség esetén kikényszerítse. Ez a hatalmi tényező elsősorban a munkaegyesítés oldaláról ötlük szembe, de végzetes eredményekre vezet az is, ha a munkamegosztás szempontjait elhanyagolja.

Amiként nem végezhet el minden részmunkát az, akinek főhivatása a részeknek egészévé illesztése, éppúgy lehetetlen, hogy kizárólagos és feltétlen legyen a hatalom az emberi együttműködést

szabályozó, a részműködéseket egységbe foglaló tényezőnél, A nagykereskedelmi vállalat főirányítója nem tarthat a maga kezében minden hatalmat. Kizárja ezt, hogy számolnia kell a munkaeredmény létrehozásában közreműködő alkalmazottak egyéniségével, emberi jogaival, (erkölcsi immateriális tényező, amelyet szükség esetén az állam jogi kényszerrel is biztosíthat), de kizárja ezt az is, hogy maga a szervezett hatalom (fizikailag, materiálisán) sem lehet képes arra, hogy egyesegyedül lássa el az irányító, a vállalatra irányadó egyetlen akaratot kifejezésre hozó munkát. Határokat szab nemcsak a szoros értelemben vett munkamegosztás és munkaegyesítés szükségessége, hanem annak ettől függetlenül megfontolása is, meddig terjedhet a fő irányítónak és a munka többi részeinek hatalma.

A munkakör, amelyen belül a munkamegosztás következtében a részmunkát el kell végezni, ekként *hatáskörre* bővül, ami azt fejezi ki, hogy a munka *elvégzésére* hivatott akaratának érvényesülése meddig *hatolhat* el, hol van ennek a *határa*. A munkaegyesítés, a részmunkáknak közös cél érdekében egyetlen egészre összefoglalása olyan *hatalmat tételez* fel, amely mindezeknek a hatásköröknek irányítására hivatott és ennek során természetesen számol a különböző hatáskörök terjedelmével, korlátaival, határaival.

A hatalmi tényező — a vallásban és egyházban fennálló, végső eredményben merőben metafizikai vonatkozásokat figyelmen kívül hagyva, — az államban jut legteljesebb érvényesüléshez. Egyedül az államban élő hatalmi tényező akarata lesz a jogi kikényszeríthetőség szempontjából elvben feltétlen irányadó az állam szerveire és tagjaira nézve. Erkölcsi követelmények és fizikai lehetőségek figyelembe vételére az állam is köteles, de ezek mérlege, *a jog* nem fölötte áll, hanem benne, magában az államban áll fenn. Innen van, hogy az államhatalom érvényesülése feltételeinek egészen különleges jelentőségük van. Amíg ugyanis valamely szervezet hatalma nem végső hatalom az életműködésnek szabályozásánál, mindaddig a hatalom egészen más képet nyer, mint az államban. Bármilyen nagy hatalommal rendelkezék is valamely szervezet és bármilyen nagyok legyenek is ennek következtében a szociális különbségek, vagy éppen ellentétek a szervezet, pl. ipari, kereskedelmi vállalat és annak alkalmazottai (tisztviselők, rendszeresen dolgozó munkások, napszamosok stb.) közt, a nagy

szociális ellentétek kiegyensúlyozása az állam szociálpolitikájának lesz a feladata; az állani fogja tehát a szervezet (vállalat) és alkalmazottai kölcsönös viszonyában a végső szót kimondani. Ez nyilvánvaló bizonyítéka annak, hogy az államon belül élő szervezetre nézve a hatalmi tényezőnek rajta kívül álló erőtől függő jogi határa van.

Az állam a földi lét intézményei között az egyetlen, amelynek saját szervezetén belül maradéktalanul kell azt az egyensúlyt megteremtenie, amelyet a hatalmi körébe vont más szervezeteknek mint rajtuk kívül álló tényező adhat.

A hatalom helyesen felfogva sohasem öncél. Már az eddigi fejtegetésekből is nyilvánvaló, hogy a hatalom az emberiségre (értve alatta az egyes embert és az emberi közösségeket egyaránt) bízott munkának eredményes elvégzése végett szükséges. Az emberi munkaeredménynek elemi feltétele a munkamegosztás és a munkaegyesítés, de az ezekre alapított munkaeredmény csak úgy lehet biztosítva, ha van hatalom, amely gondoskodik arról, hogy mindenki elvégezze a munkából rá eső részt és ha van olyan hatalom is, amely nem engedi a részmunkákat széjjelhullatni, hanem összefogja azokat munkaeredménnyé.

A hatalommal nem jár szükségképen együtt, hogy ellenállást kelljen megtörnie. Lényegben megvan az már akkor is, amikor két ember teljesen egyetért az általa elvégzendő munkára nézve és egyik sem akar maga mást, vagy kevesebbet végezni, egyik sem akar a másikkal mást vagy többet végeztetni, mint amire nézve a munka eredményének kilátásával megégyezni tudtak; egyik sem akarja a munka eredményét egyoldalúan kizárólag vagy egyenlőtlenül a maga javára vagy egyébként a másik érdekeltnek akarata ellenére felhasználni. Ilyen harmonikus együttműködés esetén a hatalom mint belső, lelki tényező szerepel mindkét érdekeltre nézve, akik a hatalmat önmaguk felett gyakorolják. Ez az ideális állapot azonban kivételes, vagy talán még az sem és a valóság annál távolabb van ettől az ideális állapottól, minél bonyolultabb és minél több embert igénylő munka elvégzéséről van szó. Ezekkel a fejtegetésekkel igyekszem igazi súlyt adni annak a bevezető megállapításnak, hogy minél bonyolultabb szervezettel, emberi együttműködéssel állunk szemben, annál jobban lép előtérbe ennek az együttműködésnek során a hatalmi tényező.

Ez a külön életviszonyként megjelenő hatalom tárja azután

elibénk azt az alapvető kérdést: igazságos-e annak gyakorlása vagy sem?

Láttuk, hogy a hatalom céljánál fogva szabályozó tényező, Nem bizonyos azonban, hogy „akinél a hatalom, annál van a jog is“; nem bizonyos, hogy akii (ez alatt közösséget és egyes embert egyaránt értve) embertársaira, vagy bizonyos emberi közösségekre a maga akaratát rá tudja kényszeríteni, az az erkölcsileg és gazdaságilag leghelyesebb munkaeredményt valósítja ekként meg.

Hogy a hatalom ennek ellenére is feltétlenül érvényesüljön, abba természetesen nem lehet belenyugodni. Minden olyan szervezetre nézve, amely nem magának az államnak a szervezete — láttuk, — végső sorban az állam hivatott gondoskodni a hatalomnak helyes irányba tereléséről. Nem kívánom ezúttal részletesebben fejtegetni, hogy az állam mikor és milyen mértékben találja ezt a beavatkozást indokoltnak, hanem ehelyett inkább általánosságban igyekszem azt a kérdést az eddig kifejtettek alapján megvilágítani, hogyan lehet gondoskodni az államra nézve arról, hogy annak hatalma a lehető legmegfelelőbb irányban valósuljon meg.

Bizonyos, hogy az államra is áll a tétel, amely szerint nem mindig annál a jog, akinél a hatalom van. Az állam is a földi lét tökéletlen intézménye és így nem alhat meg az az alapelv, hogy amit az állam hatalma akar, az a legjobb.

Szabályozóra tehát az állam is rászorul. Kiemeltem azonban már, hogy ezt a szabályozót, a jogot az állam önmagából meríti. Az állam jogával szemben a nemzetközileg, végső esetben háború formájában gyakorolt kényszer szabályozó tényezőnek tekinteni nem lehet, bár bizonyos, hogy a nemzetközi kényszerben egyes esetekben magasabb erkölcsi tényezők is kifejezésre juthatnak. Ilyen erkölcsi tényezőnek érvényesülése azonban csupán esetleges és hogy mennyire előfordul annak merőben ellenkezője is, ezt a trianoni békediktátum fájdalmasan igazolja. Ettől eltekintve is, a nemzetközi jog nem tud felmutatni olyan főhatalmat sem, amelyet az államok fölött állónak lehetne tekinteni. Ez azonban nem jelenti, hogy „a nemzetközi jog“-nak nevezett normák összeségét ne lehetne, sőt ne kellene valóságos jognak tekinteni.

A nemzetközi jognak jogi minőségét megadja „az igazság eszméje, az emberi lélekben élő jogérzés, amely több mint minden főhatalom“;¹ — igazi nemzetközi jogtételeknek csak azokat a

¹ Grosschmied; Magánjogi előadások. Jogszabálytan 5. o.

szabályokat tekintve, amelyekben ez az igazságeszme és jogérzület valósággal szerephez jut és nem kerül ezek helyébe olyan nemzetközi erőszak, amely a nemzetközi jognak legfeljebb a formáit igyekszik megtartani.

Éppen a főhatalom hiányának a kiemelése vezet azonban vissza bennünket oda, hogy a nemzetközi jog természeténél fogva alkalmatlan az állami elhatározásnak és tevékenységnek az államon kívülálló tényezőként szabályozására. „Nemzetközi jog létezik, azaz létezik olyan különvált szabályösszeség, amely tárgyazza a nemzetek, mint politikai testek egymás közt való jogviszonyait. Létezik a maga önálló egészében, mint a nemzetek fölött álló parancsoló és önálló szabályegész, *egészen különálló sanctionális nemmel* és apparátussal“.² A nemzetközi jog azonban, éppen most megjelölt hivatásánál fogva, nem az állami jogok fölött álló jog, hanem olyan jog, amely más vonatkozásban szolgálja ugyanazt az igazságeszmét, amelyet a nemzeti jogok is szolgálnak. Ha a nemzetközi jog körébe tartozó jogtételt ugyanazokban a vonatkozásokban kell alkalmazni, amely vonatkozások szolgálata a nemzeti jogoknak van fenntartva, ez csak úgy történhetik, hogy a nemzetközi jogban megszületett jogtétel az alkalmazás során mint a nemzeti jognak egy darabja jut kifejezésre.

A törvényhozás tárgykörét érintő, vagy az állam belső életére kiható egyéb nemzetközi szerződések az állam szerveit és polgárait nem a két vagy több érdekelt állam megegyezése, hanem az illető állam törvényei közé iktatás következtében, illetőleg a nemzeti jognak egyéb szabályaként kötelezik.

Ilyen szoros kölcsönhatás egyáltalában nem természetellenes. Mindenekelőtt megfigyelhetjük a reciprokját is. A háború, mint nemzetközi jogi intézmény elengedhetlenül feltételezi a hadsereg előteremtésének a nemzeti jogban történő szabályozását és ugyanaz a hadsereg, amelynek bel szervezeti), vezérleti és egyéb nagyfontosságú kérdései az állami jog körében nyernek szabályozást, a hadviselés módszerében, a megszállott ország területén és népességével való eljárásban már a nemzetközi jog alkalmazásának a tárgya.

Az egyházjog futólagos tanulmányozása tárgyunk szempontjából éppoly jelentős, mint a nemzetközi jogé. Az egyházjognak

³ Grosschmied id. m. 13. o.

is megvan az állami jogoktól független léte, az egyházaknak (hitfelekezeteknek) is vannak önálló szabályaik, amelyeket jogszabályoknak kell tekinteni, mert kifejezésre jut bennük az igazság eszméje, az emberi lélekben élő jogérzet, sőt rendszerint megvan az az egyházi főhatalom és a szankciónak az a különleges formája is, amely az egyházzal szemben az egyházjog szabályának kikényszeríthetőségét alanyi, illetőleg tárgyi oldalról biztosítja. Az egyházjog azonban szintén más vonatkozásban érvényesül, mint az állami jog és ha az állam azt a maga jogalkalmazásának során figyelembe veszi, ereszben az egyházjog tétele is az állam jogtételévé lesz.

Ausztriában az államjog szempontjából is érvényes az a házasság, amelyet a házasulók saját hitfelekezetük lelkésze előtt kötnek. A házasságkötés szabályait az egyházjog írja elő, azokhoz azonban az állam joga is hatályt kapcsol. Az egyházjog tétele ebben a vonatkozásban államjogi tétellé válik.

Magyarországon is 1895. október 1-ig, amikor a házassági jogról szóló 1894:XXXI. törvénycikk hatályba lépett, hitfelekezeti kötés volt a házasságkötés szabálykenti módja, amelyet az állam polgárainak alapvető személyállapoti kérdésére, a házasságra nézve a maga szempontjából is elismert. Ha most már etekintetben az egyházjog tétele nem minősült volna át annakidején (t. i. a kötelező polgári házasságkötés előtt) az állami jog tételévé, akkor egyszerűen megmagyarázhatatlan volna, hogy az állam 1895. október 1-től a hitfelekezeti kötetést többé nem ismerte el a maga szempontjából hatályosnak. A hatályban lét elismerése vagy megtagadása ugyanis csak attól eredhet, aki a kérdéses jogviszony érvényesülésének irányítására hivatott.

Maga a fennálló és már érintett osztrák jog szolgáltat különben közelebbi tanulságot is. Ha a lelkész a házasságkötésnél közreműködést a polgári törvényen kívül álló okból tagadja meg, az 1868 május 25-i osztrák törvény értelmében a felek a szükségbeli polgári kötetést (Notzivilehe) vehetik igénybe. Ha a feleknek nincs államilag elismert vallásuk, vagy felekezeten kívül állók, úgy az 1870 április 9-én kelt osztrák törvény szerint polgári házasságot kell kötni.

Nemcsak arra az esetre látunk ezek szerint példát, hogy a házasságkötésnek alapvető fontosságú jogi aktusa általánosságban az állami hatóságok hatáskörébe kerül, hanem látjuk, hogy egyszerre

fennállhat az állami jog szempontjából egyaránt hatályosnak elismert hitfelekezeti és állami házasságkötés. Miféle okoskodás volna azt mondani, hogy nincs állami jog, mert a házasságkötést az egyházjog szabályai szerint arra hivatott lelkész az egyházjog szabályai szerint teljesíti; de állami jogról kell beszélnünk, ha a házasságot ugyanabban az órában az állami jognak közvetlenül alkotott szabálya szerint állami tisztviselő ugyanabban az országban köti meg. Legjellemzőbb pedig az osztrák törvénynek a hitfelekezeti házasságkötés megtagadása szempontjából a polgári törvényeken kívül álló okra utalása, mert ekként élesen jut kifejezésre, hogy az állam átruházta ugyan az egyházi hatóságokra olyan alapvető fontosságú cselekmény teljesítését, amelyhez az állami jog számtalan jogi hatást fűz, de erre az átruházott hatáskörre nézve is lényegbe vágónak tekinti az állami törvénynek alapul vételét.

A magyar jogból pedig azt közvetlenül kifejező példaként, hogy az állam hitfelekezeti tényezőket saját céljai, más szóval a rájuk áthárított állami hatáskör szempontjából vesz figyelembe, az állam szempontjából érvényes hitfelekezeti házasságkötés idején keletkezett büntetőtörvénykönyvnek (1878:V. t.-c.) az okirathamisításról szóló fejezetében helyet foglaló 397. §-át idézhetjük, amelynek szövege a következő:

„Az anyakönyvek és azokból kiadott hiteles alakú kivonatok és bizonyítványok közokiratot képeznek és azok vezetésére valamint azokból hiteles kivonatok és bizonyítványok vagy okiratok kiadására jogosított személyek ezen cselekményeikre vonatkozólag közhivatalnoknak tekintetnek.

Ezen szabály a házassági perekben eljáró egyházi bíróságok tagjaira, jegyzőire és irattáraik kezelőire, úgyszintén a káptalanok és conventek, mint közhitelességű helyek irattárainak kezelésével, az ezek feletti felügyelettel, valamint az ezekből hiteles alakú okiratok kiadmányozásával megbízott személyekre is kiterjed.“

Az idézett rendelkezés bizonyos vonatkozásokban egyenesen állami közegekként tüntet fel egyházi alkalmazottakat, amit azért érdemes megjegyezni, mert ekként személyi oldalról is közelről látjuk, azt, amit eddig tárgyi oldalról figyeltünk meg, hogy t. i. hogyan válhatik az egyházjog adott esetben állami joggá.

A cseh-szlovák köztársaságnak 1919. május 22-én kelt törvénye odáig megy, hogy minden esetben a felekre bízva, vajjon lelkész vagy polgári (állami) tisztviselő előtt kívánják-e a házassá-

got megkötni. Ilyen esetlegességtől nem függhet valamely jogi ak-tusra nézve az, hogy az állami jog körébe vágó természetű-e vagy sem.

Másfelől pedig a magyar király főkegyúri joga, amely lényeges eleme a magyar közjognak, az egyházjog részévé is vált.

Mindazoknak a rövid észrevételeknek kapcsán pedig, amelyeket a nemzetközi jogról és az egyház jogról tettem, bennünket ehelyütt az érdekel, hogy az államtól független tételes jog van ugyan, ez azonban nem érintheti az életviszonyoknak azt a leg-általánosabb szabályozását, amely — jogrendjének előírása útján — az állam feladata. Az állami jogoktól független jogok és az állam joga között csak a mellérendeltség és a kölcsönös áthatások viszonya állhat fenn, de sohasem az alárendeltség viszonya,

A középkorban az állam és az egyház harca a hatalomért lényegében nem jelentett az egyház oldaláról mást, mini az egyház államként való egyenes uralmának megteremtésére törekvést. Nem arról volt tehát szó, hogy az egyházjog, mint olyan fölébe kerekedjék az állami jognak. A római kérdés megoldásával kapcsolatban a közelmúlt hetekben ismételen szemünk elé tárul igen tanulságosan a különbség a pápai állam hatalmi (állami jog) és a pápa egyházfői hatalma (egyházjog) közt.

Ha pedig másfelől a földkerekségnek egy nagy nemzetközi szervezetbe organizálásáról beszélnek ma egyesek, ez végeredményben csupán azt jelenti, hogy egy világállam megteremtésére gondolnak, amelyiken belül az igazi állami függetlenség nincs, hanem ez a világállam lesz az állami jognak egyetlen végső forrása. Bármilyen más koncepció csak az államok közt szokásos szövetségek rendszerének olyan továbbfejlesztésére vezet, ahol tulajdonképpen semmi változás nem esik az önálló államok nemzeti jogának teljes különállóságán.

Arról ehelyütt nem szólok, hogy az államok nemzeti egyénisége és sajátosságai az említett világállammal szemben milyen elháríthatatlan vétót jelentenek, hanem a legutóbb kifejtettekben azt a meggyőződést megalapozni törekedve, hogy az állam mindenkor belső és egyedüli szabályozója a saját jogrendjének és jogintézményeinek, közelebbről vizsgálni igyekszem ennek a felső szabályozásnak formáit és lehetőségeit.

II.

Az államra is mindenekelőtt áll a munkamegosztás és munkaegyesítés törvénye. Az államnak sem végső célja a hatalom, hanem a magasabb emberi lét követelményeinek olyan megvalósítása, amely nélküle lehetséges sem volna. Tevékenysége az élet anyagi tartalma, a legtágabb értelemben vett közjólét szempontjától a leglényegesebb és a formák ezt az anyagi tartalmat hivatottak szolgálni. A valóságos erőviszonyok természetesen erősen befolyásolják működését. Minthogy azonban működésének területén az állam maga a szabályozásnak egyetlen végső forrása és így a jog ereje rá nézve kizárólagosan centripetális erő, ennek következtében a munkamegosztásban és munkaegyesítésben szükséges egyensúlyt is belülről kell megteremtenie.

Ez a felismerés vezette Aristoteles nyomán Montesquiuet és ő utána meglehetősen állandósággal a tudományos írókat az államhatalmak megosztásának legkülönbözőbb elméleteire. Mindezek az elméletek alapvető tételként fogadták el, hogy a szuverén állam az államegységet feltételező ezt a szuverenitást hatalmának csak bizonyos belső megosztásával gyakorolhatja. E nélkül az állam valóban nem végezhetné el eredményesen közérdekű feladatát.

Meg kell osztani az államnak a szuverenitását közvetlenül kifejező hatalmát általánosságban a belső elhatározás, a külső cselekvés és a kettőt egybekapcsoló akaratnak kezdeményező, vezető, végelhatározó egységes ereje, más szóval a törvényhozó, végrehajtó és államfői (fejedelmi) hatalom szempontjából.

A dolog természetéből következik, hogy a hatalmaknak ez a hármas megosztása nem jelent három mereven szétválasztott és egymásról mit sem tudó szervet. Legkevésbé lehet erről olyan alkotmányos parlamentáris monarchiában szó, amilyen Magyarország is, ahol az országgyűlés a költségvetési és zárszámadás ellenőrző jog gyakorlása, a minisztereknek az országgyűlés tárgyalásain részvétele, a miniszterek megkérdezésének joga (az interpelláció joga) és a miniszterek parlamentáris felelőssége révén, hogy csak a legkiemelkedőbbeket említsem, erőteljes közvetlen befolyást gyakorol a végrehajtásra és törvénykezdeményező joga, továbbá a nemzetközi szerződések törvénybeiktatása, nemkülönben a kormánnyal szemben való bizalmának vagy bizalmatlanságának kifejezése útján a fejedelmi hatalom korlátatlanságának is határt szab.

Mindkét irányban egyenesen azt mondhatjuk, hogy a törvényhozásra különlegesen hivatott országgyűlést a végrehajtó, illetőleg fejedelmi hatalomban közvetlen részvétel illeti meg.

A fejedelmi hatalom gyakorlására elsősorban hivatott királynak kezében viszont a törvényszentesítés, továbbá az országgyűlés felosztatásának joga a törvényhozásban, a királyi rendeletek kibocsátásának és a miniszterek elbocsátásának joga pedig a végrehajtó hatalom gyakorlásában való közvetlen részvételt jelent.

A végrehajtó hatalmat gyakorló kormánynak a törvényhozás szempontjából jelentős joga az országgyűlés munkaprogramjának megállapítása, továbbá a törvényjavaslatok előkészítése és a király és az országgyűlés elé terjesztése. Különösen nemzetközi szerződések kötése tekintetében az országgyűlés többnyire szorosan alkalmazkodni kénytelen a kormány intencióihoz, vagy helyesebben rendszerint nincs más választása, mint vagy a részletek megvitatása és módosítása nélkül általánosságban magáévá tenni a kormány idevonatkozó törvényjavaslatait, vagy pedig merőben ellentétes álláspontot elfoglalni a javaslatokkal szemben.

Ha pedig az államfői hatalom szempontjából figyeljük meg a magunk elé tűzött tárgykörben a végrehajtó hatalmat, úgy mini: legjellegzetesebbre, az 1848: III. t.-c. 3. §-ában előírt miniszteri ellenjegyzésre kell utalnunk.

Mindeddig szigorúan az általános (nem konkrét) tevékenység szempontjából vázoltam az államhatalmak megosztását. Az állami tevékenységnek nagyon fontos köre ugyan éppen ez az általános funkció, de végeredményben mégis csak az egyes esetre való tekintetben találja meg az állami tevékenység a legtöbb esetben az igazi indokát, sőt az általánosra irányuló állami tevékenység is tulajdonképpen az egyes eset megalapozását és létrejöttének biztosítását szolgálja.

A belső, a nemzeti élet irányítása szempontjából ez a szabály, jóformán kivétel nélkül áll, bár szoros értelemben vett közjogi, (államjogi, alkotmányjogi) aktusok szempontjából nem olyan határozottan, mint a büntető-, magán-, közigazgatási- és polgári törvénykezési jog területén (magánjog alatt természetesen a hitel jog különböző ágait, közigazgatási jog alatt a pénzügyi jogot is értve). Nemzetközi vonatkozásban már nem mindig következik ilyen közvetlenséggel az általánosból a különös, az egyes eset. Háborúk vagy barátsági szerződések az általános államhatalmi tevékenységnek

olyan tényei, ahol gyakran nehéz a konkrétumot a maga közvetlenségében felismerni. A békeszerződéseket azonban már a konkrétumra kiható rendelkezések jellemzik és ugyanez áll más nemzetközi viszonylatokra (nemzetközi egyezmények jelentékeny része, követek, konzulok küldése). Másfelől, ha a háború okai, céljai és a háborúnak erre a célra törekvő irányítása az általános keretében maradnak is, a háború hatása már a konkrétumnak legkétségtelenebb ezer meg ezer arcú megjelenése és a háború célja felé törekvés is lehetetlen a legkonkrétabb tevékenység nélkül.

Akárhogy álljon is azonban a dolog, bizonyos, hogy az államhatalom tevékenységének általános elrendezése mellett feltétlenül szemügyre kell vennünk az egyes esetben mutatkozó tevékenységet. Amikor ezt tesszük, akkor már nem is az érdekel bennünket, hogy az általános mennyiben akar kihatni, vagy hat ki az egyesre, hanem magát az egyest vizsgáljuk.

A törvénykezés szerveként működő országgyűlés ilyen egyes esetbeli tevékenységet a legjellegzetesebben a maga házszabályainak alkalmazásában, munkarendjének irányításában végez, de egyes esetre kiható nagyfotosságú aktusa például az államfő, így Magyarországon a kormányzóválasztás (1920: I. t.-c. 12. §. és 1920: II. t.-c.) és igen jellemző tevékenysége hazánkban az állami javak elidegenítésének jóváhagyása, illetőleg a korona javak kivételes elidegenítésének megengedése is, amelyet állami számviteli törvényünk (1897: XX. t.-c.) 37. §-a utal a törvényhozás hatáskörébe és amelynek konkrét elidegenítés kapcsán gyakorlására legutóbb keletkezett költségvetési törvények is példával szolgálnak. (1925: IX. t.-c. 8. §-a, 1928: XXXIII. t.-c. 12. §-a).

Az államfői hatalomban az egész kegyelmezési jogkör ilyen egyes esetre kiható tevékenység.

Igazi területe azonban az egyes eset intézésében megnyilatkozó állami tevékenységnek a végrehajtó hatalomban, közelebről ennek két ágában: a bírói és a közigazgatási tevékenységben van.

Éppen a konkrét ügyintézés szempontjából lép előtérbe a közigazgatás elválasztása a bíraskodástól. Megteremti ennek az elválasztásnak szükségességét az a körülmény, hogy az állam egyfelől a maga jogrendjét minden támadással szemben biztosítani kívánja; másfelől azonban a maga jogrendje keretén belül olyan konkrét cselekvést is végez, amelyben nem a jogrend védelmének biztosítása fejeződik ki célként, hanem ezzel a jogrenddel egyező olyan önálló

cél megvalósításáról, olyan önálló élettevékenységről van szó, amelyet az állam nem közvetlenül a jogrend kedvéért teljesít. Ennek a tevékenységnek is összhangban kell lenni a jogrenddel, de a jogrend nem célja, tárgya ennek a tevékenységnek, hanem eszköze.

Így jutottunk el a bíraskodás és a közigazgatás megkülönböztetéséhez. A jogrend védelmét, biztosítását közvetlenül célba vevő tevékenység a bíraskodás; nem erre irányuló állami tevékenység az állam jogrendjében — mindkettőnél, a konkrét, egyes esetre szóló ügyintézésből indulva ki — közigazgatás.

Részletes fejtegetésekre abban a vonatkozásban, hogy a bíraskodásra túlnyomórészt nem állami tevékenység, hanem magánosok tevékenysége, magatartása szolgál alapul, másfelől pedig, hogy közigazgatási tevékenységnek egyik, több vagy akár mindenik alanya (másodlagos, secundär közigazgatás jogi jogviszonyok) milyen körülmények között lehet magánszemély, ehelyütt nem térek ki, ennek a kérdésnek itt megérintését azonban félreértések lehető elkerülése érdekében még sem mellőzhetem.

A közigazgatásnak általános, a bírósággal szemben negatív meghatározása pedig szükségképen következik a konkrét célok megvalósítására irányuló állami tevékenységnek sokoldalúságából, amely éppoly kevésbé enged meg közelebbi körülírást, mint ahogy az egyes emberek ezerrétü tevékenységét sem lehet kellő szabattossággal közelebről gyűjtőfogalomszerűen meghatározni. Az egyes embernél is eljut, vagy legalább is eljuthat azonban rajta kívül eső minden cselekvés ennek a cselekvésnek határozottan felismerhető megítéléséhez, a saját cselekvése pedig ahhoz a határozott ítélethez, melyet a lelkiismeret szavánál találóbban nem tudunk megjelölni. Ehhez hasonló életbevágó és szükségképeni funkciót kell látnunk az állam bírói tevékenységében.

Az állam bírói és közigazgatási tevékenységének merev elválasztása azonban éppoly lehetetlen, mint az előbb vázolt alapvető államhatalmi funkcióké.

Amidőn az államnak általánosra és egyetemesre irányuló tevékenységét ekként vázlatosan áttekinthetem, ezzel az állami tevékenység munkamegosztásának és az ezzel szorosan összefüggő munkaegyesítésnek szempontjából igyekeztem rámutatni.

Ebben az általánosan megrajzolt állami tevékenységben mindvégig az állam hatalma a szabályozó, amely az államon belül élő egyeseket engedelmességre kötelezi.

Az állami tevékenységnek különböző szervek közt megosztására a helyes munkamegosztás érdekében éppúgy szükség van, mint annak biztosítása érdekében, hogy az állam ne lépje túl hatalmának gyakorlása során a közérdekű céljának megfelelő mértéket.

Láttuk: ezt a munkamegosztást az egyes állami főhatalmi ágak és alapvető állami tevékenységek között nem lehet mereven keresztül vinni. A tevékenységi körök sokkal inkább szorosán egybefonódnak.

Ilyen egybefonódások, kölcsönös áthatások általában cél- és szükségszerűek és ennek megfelelően jogszerűek, egyes esetekben azonban túllépik azt a mértéket, amelyet a cél, a szükség indokol és ennek megfelelően a jog megenged. Ezt a megállapítást csak ide jegyzem, behatóbb megvilágításáról azonban ezúttal le kell mondanom, mert olyan problémakörhöz vezetne, amelyik nem férhet el a most elem. szabott keretekben.

Az eddig kifejtettek is azonban — úgy hiszem — megengedik a következő összegezészerű megfigyeléseket az államhatalmi tevékenységben.

Az állam joga kijelöli azokat a szerveket, amelyek tevékenysége meghatározza, hogy ki, milyen szervezet gyakorolja a törvényhozást és megjelöli azt a kört, ameddig ennek működése terjedhet. Az ekként megjelölt kör lesz a törvényhozás hatásköre, amelyre nézve alapelv, hogy a belső elhatározás keretébe tartozó tevékenységre terjed ki. Ez az alapelv azonban nem zárja ki, sőt a helyes életműködés szüksége egyenesen előírja, hogy az elvben a belső állami elhatározás kifejezésére hivatott szerv a külső cselekvésben és a kettőt egybekapcsoló kezdeményező, vezető és végelhatározó egységes akaratban is közvetlenül érdekelve legyen. Az állam életműködései fogyatékosak, ha az állam joga ennek lehetőségét intézményesen nem biztosítja.

Hasonlóan alakul ki az államfői és az állami akarat végrehajtási (kormányzati) hatáskör is.

Tovább menve azonban azt is ki kell emelni, hogy a belső elhatározás, a külső cselekvés és a kettőt egybekapcsoló kezdeményező, vezető és végelhatározó egységes akarat az egyes említett funkciókra hivatott államhatalmi főszervek mindegyikének külön-külön tovább boncolása, megvilágítása során is a szerveken belül többnyire mindvégig megtalálható, vagyis az állami főhatalom megjelölés alá tartozó részek maguk is követik a maguk szükség-

leteinek megfelelően és határain belül az alapvető organikus elosztást. Másfelől azt kell még megjegyezni, hogy az államhatalmi szerv típusához természet szerint tartozó tevékenységet, mint szabályt a jognak világosan felismerhető külön rendelkezése nélkül is jogszerűnek kell tekinteni, az atipikus tevékenységre nézve azonban alapelv, hogy a jognak külön rendelkezésére van szükség. Ekként az államhatalom különböző orgánumokra bízott működésének egészen általános képe előttünk áll.

Némethy Imre.

FIGYELŐ.

TISZA ISTVÁN „LIBERALIZMUSA“.¹

Szép könyvvel gyarapodott a Tisza István személyével foglalkozó irodalom, amely örvendetes módon évről-évre gazdagabb lesz. Debrecen tanárai fogtak ez alkalommal össze, hogy hálájukat egyetemük „megteremtője“ iránt tíz olyan értekezéssel röjják le, amely más-más szempontból állítja elének Tisza István alakját. Személyes visszaemlékezések alapján beszél *Pokoly József* a „geszti otthon“-ról, bemutatva ilyképpen azt a milieu-t, melyben a Tiszák 150 esztendő óta élnek, s amelynek szelleme azóta rányomta a maga bélyegét e kiváló családnak minden egyes tagjára. *Szentpéteri Kun Béla* Tisza István ifjúkori leveleit tárgyalja. Valóban megdöbbentő a bennök nyilatkozó koraérettség; az erős judicium, Tisza István vezértulajdonsága, már a 15 éves gyermeket biztos kézzel kalauzolja a legszövevényesebb érzelmek útvesztőjében. Azután ugyancsak Kun Béla szól Tiszának a református egyházhoz való viszonyáról. A szorosabb értelemben vett analitikus értekezéseket *Darkó Jenő* vezeti be Tisza etikai eszméit fejtegetve. A sztoicizmussal igyekszik őt közelebbi kapcsolatba hozni. Hát hiszen Tisza István kétségenkívül „sztoikus“ volt; de történeti vonatkozásban csak annyira, amennyire minden hithű reformátusban van valami a sztoa tanításaiból (ha ugyan Dilthey-ék még ezt az összefüggést is nem túlozzák egy kissé).

Tisza közgazdasági dolgozataival *Illyefalvi Vitéz Géza* foglalkozik; viszont a „hisztorikus“-t *Baranyai Béla* mutatja be érdekesen, bár nem könnyű nyelven és ellentmondásoktól nem mentes okoskodással (ha III. Napóleon részéről a bölcsebb és előrelátóbb politika az lett volna: szabad folyást engedni a német egység törekvéseinek, akkor itt Napóleon gáncsvetéseinél nem lehet a „logikum“ és „ethikum“ összehúzózkodásáról beszélni). Ugyancsak Baranyai szedegeti össze a külföldi háborús emlékiratokból a Tiszára vonatkozó megemlékezéseket. Hálásan vesszük a Czernin-ek, Margutti-ak, Conrad-ok stb. könyveiből vett idézeteket; de ép a dolgozat teljes értékének szempontjából nem tudunk abba belenyugodni, hogy Take Jonescu: Souvenirs-jei (Paris, 1919, Pajot et Cie!) „nem állottak a szerző rendelkezésére“, s azon Poincaré-

¹*Tisza-emlékkönyv.* Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára írták a Tisza István-Tudományegyetem tanárai, Debrecen. 1928. 296. 1.

nyilatkozatokat is, melyek Tiszát a háború felidézésének vádjától mentesítik, lehetőleg szóserinti közlésben szeretnénk volna hallani. Tisza Istvánnak az irodalomhoz való viszonyát *Zsigmond Ferenc* fejtegeti. Tisza lelkesége nem volt alkalmas a finomabb esztétikai *élvezetek* befogadására (hiszen a lírizmusnak még a jogosultságát is tagadta); de férfias, elsősorban erkölcsileg orientált jelleme és gondolkozása valószínűleg hivatottá tette őt arra, hogy egy dekadens művészetnek, költészetnek fonákosságait és káros befolyását átérze és a közérdek nevében utasítsa vissza.

Utolsónak hagytuk *Barabási Kun József* értekezését, amely címe szerint Tisza István „*liberalizmusát és szociális érzését*“ magyarázza. Utolsónak azért, mert óvást kell emelnünk azon módszer ellen, mellyel itt szerző tételének bizonyítására vállalkozik. Eljárása a következő: A liberalizmusnak egy elégtelen, határozatlan meghatározásából indul ki; de azután még ezt is félretolva (— „bennünket ez alkalommal nem a liberalizmus fogalma érdekel“, mondja maga —) minősítéseiben pusztán azon történeti alakulatokat veszi alapul, melyek itt Magyarországon a reform-korszak óta a „liberálisok“-nak, „szabadelvűek“-nek vallották magukat. Azaz Barabási Kun József szellemében mindent „liberális“-nak kell majd mondanunk, ami csak kifejezetten vagy gondolat szerint benne volt azok pártprogramjában, akiket nálunk a saját elnevezésük alapján „liberálisok“-nak hívtak. Az eredmény nem lesz meglepő: „liberális“ lesz egész természetesen és a „liberalizmus“-nak nagyobb dicsőségére a nemzeti állásfoglalás, a vallásosság, a szociális érzés épp úgy, mint az állammal szemben a „társadalom“-ra, a társas összefüggésekkel szemben az egyéni erőkre való hivatkozás.

A liberalizmus irány-fogalom. Úgy értem ezt, hogy tendenciát fejez ki, olyat, melynek értelmében bizonyos lelki alkat és gondolkozásmód a végső következtetésekig igyekszik a maga igazát levonni. És nekünk majd ép ezeket a végső következtetéseket kell első sorban figyelembe vennünk és a fogalmat is hozzájuk szabnunk, mert csak úgy kapunk mértéket arra nézve, hogy az életkényszer adott történeti esetekben kompromisszumok útján mit alkudott le a tiszta elvszerűségből. A liberalizmus minden látszat szerint az *individualizmus* megnyilatkozása; egyéni „szabadulni akarás“ a megkötöttségtől, bárhol és bármely formában jelentkezék is. Tehát az állami kényszerrel szemben az abszolút politikai függetlenséget (az anarchiát) jelenti merev fogalmazásában, az isteni hatalommal szemben a hitetlenséget, és a társadalmi meghatározásokkal és feszélyezésekkel állítva szembe az önelég egyéniséget (Nietzsche keresztényellenes arisztokratizmusa!). Mert az egyén *öncélúsága* (autoteleiója) és *önelégisége* (autarkeiója) az a kettős eszme, amelybe a liberalizmus a maga gyökerét a legmélyebben ereszti le, s liberalizmusról még a szó relatív használatával is csak az esetben beszéljünk, ha végiggondolva valamely politikai koncepciót az egyéni autoteleiójának és autarkeiójának eszméjéig jutunk el. Minden liberalizmus lényegében forradalmi jellegű. Hogyan fogunk e fogalmazás birtokában Tisza „liberalizmus“-áról gondolkodni? Meg fogjuk

állapítani, hogy Tisza István már politikai alapfelfogásánál fogva sem számítható a liberálisok közé. Mert ő is első sorban nacionalista, aki, minden kérdést abból a szempontból ítél meg, hogy mit jelent az a nemzeti közérdeket tekintve. Már pedig ez a szociális nemzeti álláspont teljes ellentéte bármely individualisztikusnak („national-liberal“: fából vaskarika). Egyes politikumokból (agrárvámtól, hitbizománytól, választójogtól) eltekintve Tisza vallásosságát sem fogjuk majd a liberalizmussal összefüggésbe hozni; hiszen nem liberális az, aki erőtlenségének tudatában nemcsak az egyéni sorsot, hanem az egész emberiségét az isteni akarat és öncélúság védelmébe alá helyezi (Tisza ettől a gondolatától még mint historikus sem tud szabadulni). Liberális elemeket mindenesetre sűrűn fogunk majd Tisza politikai gondolkozásában is találni. Különösen ott bukkannak azok elő, ahol ő messzemenő határig hódol be a közelmúltban hagyományosnak mondható azon felfogásnak, mely az egyéni erőforrásokat túlbecsüli a társas feltételek rovására, s amely a jogállam elméleti konstrukciója alapján és keretei között inkább egyéni izoláltságukban, mintsem társas összefüggésükben szemléli és akarja irányítani a szociális jelenségeket. Mert itt kell keresnünk a végső okát annak a körülménynek, hogy Tisza nem ismerte fel a zsidókérdés jelentőségét; hogy minden szociális érzése ellenére az úgynevezett szociális védelem és támogatás feladatainál lehetőleg kerülni óhajtott a állami hatalom bevonását, s hogy a nemzetiségi problémát — a végső eredmény tekintetéből mindenesetre egészen irreleváns módon — a kellenél nagyobb optimizmussal fogta fel.

Mint látjuk, efféle analízis segítségével Tisza személyével kapcsolatban a kritikai kísérletekig is el tudunk jutni. Az ő nagysága elbírná az ilyen bírálatot, még ha fel is tesszük, hogy ez rejt valami csekélyét az igazságból. Az ő nagysága csakugyan nem szorult rá arra, hogy tetteit és szándékait a „liberalizmus“ nevével igazoljuk, mintahogy a liberalizmus nyilvánvaló tévedései sem érdemlik meg, hogy ezeket viszont Tisza nevével takarjuk. Korántsem kívánom azt állítani, hogy akár az egyik, akár a másik igyekezet Barabási Kun Józsefnek tudatos akarata volt. Én csak annak bizonyítására vállalkoztam, hogy módszere és „liberalizmusa“ nem alkalmas Tisza egyéniségének elemzésére.

Hornyánszky Gyula.

NEMZETI ÉLETVÉDELEM ÉS A VAGYONÁTRUHÁZÁS JOGÁNAK KORLÁTOZÁSA.

Az egyke elleni küzdelem vitáiban állandóan felmerül az a terv, hogy az egykés nép vagyonátruházó jogát korlátozni kell. Hazánkban főképp Schneller Károly,¹ Ravasz László, Kovács Alajos,² Geöcze

¹ Népesedéspolitikai-többszermelés 1922. Szülési arány és vallásfelekezeti 1923.

² Társadalomtudomány 1924. évf. 18., 29., 35. 1.

Sarolta³ és Gálócsy Árpád⁴ a szószólói annak a gondolatnak, hogy a háromnál kevesebb gyermeket hátrahagyok egy része felett ne lehessen¹ érvényesen végrendelkezni, hanem hogy ez a rész, mely a gyermektelenség fokozata szerint növekednék, törvényes örökségkép az államra szálljon, az állam pedig azt a sokgyermekűek támogatására és általában a gyermekvédelem céljaira használja fel. E gondolat gyakorlati megvalósítása érdekében az élők közötti vagyonátruházás korlátozását is tervbe kellett venni.

Mínthogy e tervek megvalósítása a forgalmat mind magánjogi, mind gazdasági téren nyilván érzékenyen érintené, ezekkel szemben a jogászember első szava az óvatosságra-intés.⁵ Az ajánlott reform nyilvánvaló célzata a nagyobb szaporodásra kényszerítés; pedig a lélek-búvár szerint nem vezet jóra, ha a lélek legtitkosabb harmóniakeresését kényszerrel zavarják.⁶ Megbosszulja ez magát mind a kényszerített személy lelki életében, mind a házastársak viszonyában, mind pedig a kényszerrel életrehívott gyermek sorsában. További kifogás, hogy az említett terv a gyermektelenség miatt joghátrányt s ezáltal mintegy megbélyegzést kíván alkalmazni, pedig sok esetben senki sem vétkes, pl. amikor a szaporodást gátló körülményeket (így a szervezeti hibát) nem lehet elhárítani. Emellett a kényszerítésre szánt joghátrány esetleg; nem is a valóban vétkest sújtaná, hanem ennek vétkes utódját, aki esetleg elődjénél termékenyebb lehet. Felhozzák, hogy a terv megvalósításának az a káros következménye lehet, hogy a gyermektelen vagy egykés szülő még életében eltékozolja vagyonát s ezáltal általában is terjed az élvhajhászó, pocskoló életmód. A vagyon eltékozlása ellen a gyermektelenek és egykésék gyámhatósági felügyeletével, gondnokság alá helyezésével, vagyonuk elkobzásával lehetne védekezni, de ilyen rendszabályok a törvény alóli kibúvás eseteit szaporítanák, a természetben általános zavart keltenének és a polgári szabadságjogok felforgatásával abszolutisztikus gyámkodás vagy kommunizmus felé vezetnének. A törvény végrehajtása is sok nehézségbe ütköznék. A gyermekszámhoz viszonyított hátrányfokozat helyes megállapítása sokszor nehéz és igazságtalan lenne s az államkincstárba befolyó hagyatékok szétosztása a különféle társadalmi csoportok közt féltékenységet, egyenlenséget keltene. Ha az ajánlott rendszabályokat az egész országban általánossá tennék, akkor ez igen nagy ellenzésre találna, mert a lakosság fele részének érdekébe ütköznék (1920-ban a 20 évesnél idősebbek 19%-a volt nőtlen, illetve hajadon, a férjes nők 47%-ának vagy egyáltalán nem volt gyermeke, vagy nem volt több, mint két gyermeke, s 1925-ben a feleség halálával megszűnt házasságok 43%-ából két gyermeknél több

³ Társadalomtudomány 1927. évf. 444. 1.

⁴ Társadalomtudomány 1927. évf. 452. 1.

⁵ b. Vécsey József Aurél: Törvény az egyke ellen. M. Kultúra. 1927. évf. 1047. 1., továbbá Szerző: Jogsabályok az egyke ellen. M. Jogi Szemle. 1928. évf. 47. 1.

⁶ ifj. Csepregi Horváth János: A népesedési probléma: M. Gazdák Szemléje 1928. évf. 14. 1.

nem született). Viszont az említett rendelkezéseket az egykés vidékekre korlátozni csak akkor volna méltányos, ha az illető vidékeken már minden megtörtént volna a szaporodást gátló körülmények (pl. a munkahiánynak, a gazdasági pangásnak stb.) elhárítására. Emellett egyes vidékeknek súlyosabb jog alá helyezése arra vezethet, hogy az *illető* helyekről tömeges elvándorlás indulna meg, s az egykés mentalitású nép szétszéledve a baj terjesztőjévé válnék.

Ennyi kifogás után vájjon maradhatott-e még a felvetett gondolatban valami értékes? Igen, megmaradt a gondolat erkölcsi tartalma, amely világosan látható abból az erkölcsi önmeggyőzésből, hogy sokan saját joguk, saját gyermekük érdekének csorbulása árán is kötelességüknek tartották, hogy az eszmét nyíltan hirdessék. Elsősorban nem a máséból, hanem abból ajánlottak, ami maguknak is kedves.

Sokan hajlandók a jog célját az uralmon és vagyonban levők egyoldalú védelmezésében látni és a magánjog tartalmát azokkal a parancsokkal azonosítani, hogy „ne bánts a másét“ és hogy „adós fizess“. Pedig az igazságos jognak ez csak az egyik fele, a másikat azok a parancsok fejezik ki, hogy „légy gondos“, „légy tekintettel másra is“ és „szükségtelenül ne zárj ki mást a vagyon hasznából“. A jog nemcsak jogosultság, hanem épúgy kötelezettség is. Aki nem jár el kellő gondossággal, hű kötelességteljesítéssel és emberséges méltányossággal, annak javára az igazságos bíró nem állapít meg teljes jogosultságot. Az igazságos jog *nem lehet* erkölcstelen és értéke éppoly abszolút, mint bármely tudományos igazság. A társadalomnak fontos érdeke az, hogy joga igazságos és így erkölcsös is legyen.

A nemességéből kivetkőzött érdek jog ridegségén és rendszertelenségén leginkább úgy igyekeznek enyhíteni, hogy az egy helyre nagyon meggyült érdektömeg egy részét államhatalmi kényszerközvetítéssel — elaprózva — másokra ruházzák, így pl. a magánosoktól szerzett közszolgáltatásokat jóléti célokra fordítják. Kétségtelen, hogy ez a módszer, amelyet a magánjog gépies szocializálásának lehet nevezni, végső eszközként nélkülözhetetlen akkor, ha a nemességéből kivetkőzött jogban újra ki nem fejlődik az igazságosság. De az érdekjogot változatlan tartalommal mások közt elosztó, gépies szocializálás nem képes őszinte bizalmon és önkéntes kötelességteljesítésen nyugvó társadalmi harmóniát teremteni, mert amíg egyfelől a termelés terhét növeli és az adózókban elkeseredést szül, másfelől az előnyök élvezőiben sem kelt ki-elégülést, hanem ezeket inkább újabb követelésekre ösztönzi és a lelketlen érdekharccal új katonáivá teszi. A gépies szocializálás káros következményei arra intenek, hogy nem szabad elejteni azt a gondolatot, hogy a *magánjog önmagában is nyújtson eszközöket a gyermekvédelem céljaira*.

Régebben a magánjog lényegéhez több erkölcsi jellegű megkötöttség tartozott, mint most. Így szorosabb és szigorúbb volt a házastársak jogi kapcsolata, a tartás kötelessége az oldalrokonok eltartására is kiterjedt, a végrendekezési szabadságot a családbeliek igénye inkább

korlátozta. A „nem adózás“ túlhajtott szabadsága csak újabbkori elfajulás. Régebben a tulajdonjog lényegéhez nemcsak a legszigorúbb nemzethűség, a személyes hadviselés és az igazgatásban, bíraskodásban való ingyenes részvétel kötelességei tartoztak, hanem — ha nem is jogi, de vallás erkölcsi kötelességeként — együttjárt azzal az első zsenge feláldozása, majd a jóléti célokra szolgáló tized fizetése is. A modern polgári magánjog — főképp a gazdasági forgalom szabaddátétele és a tőkeképződés megkönnyítése érdekében — sok kötöttségtől megszabadult. A modern ember a tőkenövelést tette legfőbb élethivatásává és szinte erkölcsi kötelességévé. A legtöbb ember, ha a súlyos adókat megfizette és ha vagyonához képest meglehetősen szerényen és örömtelidül él, akkor erkölcsileg is felmentettnek érzi magát a közért való minden további áldozattól. Még talán többet adnak közcélokra a könnyebb erkölcsűek, de ezeknek adakozása szeszélyes vagy viszontszolgálatra leső. Ezért van, hogy az emberbaráti intézmények, ha segíteni akarnak a kolduson, akkor ennek helyén, az utcasarkon kénytelenek koldulni. A vagyonért való tülekedésben kevés ember gondol arra, hogy vajjon mi is a célja a vagyon kapzsi növelésének vagy lefoglalásának és hogy egy emberi élet, amelynek a születés és a halál olyan határozott körvonalat adnak, nem érdemelne-e meg egy önmagából kifejlődő önálló igazolást — ahelyett, hogy csak elsodródik a tőkehalmozó gépezetnek könnyen cserélhető atomjaként. Legtöbben abban látják értük erkölcsi igazolását, hogy haláluk után leszármazottaikat vagy egyéb rokonaikat vagyonhoz és könnyebb megélhetéshez juttatják. Pedig hát most az örökség hagyásnak igen sokszor (vagy talán leggyakrabban) nem az utódokért való gondoskodás, hanem az a magyarázata, hogy az örökhagyó a lélek nélküli kapzsisággal gyűjtött és lefoglalt vagyont nem vihette magával a sírba, ahhoz pedig nem volt elég erkölcsi bátorsága, hogy — amint kívánta volna — a rendes öröklési szabályoktól végrendelettel eltérjen. És a rokon is már előre úgy tekinti a jövőendő hagyatékot, mint az ő jussát és jaj az örökhagyó emlékének, ha ezt a jussot megcsorbítja s abban másokat is részesíteni talál. Pedig minden normális ember „emberséges“ hajlandóságokkal jön a világra, de ezek a hajlamok elsatnyulnak, ha a jog az önzőnek kedvez. A magánjogban az altruista elemeket kellene fejleszteni. A jog segítségével arra kellene ránevelni az örökhagyókat, hogy a mások nyomorúságát is meglássák és életmunkájuk eredményéről lelkiismeretük előtt elszámoljanak, — az örökvárókat pedig arra, hogy már gyermekkoruktól szokják meg azt a gondolatot, hogy jövőendő örökségüket meg kell osztaniok nélküli gyermekekkel.

Ezek szerint az öröklési jog indítványozott reformjáról véleményünket a következőkben foglaljuk össze:

1, Helyes az a gondolat, hogy a magántulajdon az örökségül átszállás alkalmával eszközöket szolgáltatson a nemzeti életvédelem céljaira, de *a gondolat megvalósítása ne csorbítsa a jog igazságos alapelveit és ne korlátozza az élők közötti jogfogalom szabadságát.*

2. Az eszme megvalósítása ne történjék oly alakban, amelyet magánjogunk rendszere nem ismer, hanem *valamely meglévő intézmény kereteihez alkalmazkodjék*. Fel lehet használni pl. a kötelesrész intézményét azzal a fikcióval, hogy minden nagykorú állampolgár után marad egy ismeretlen, elhagyott gyermek, akit a hagyatékból kötelesrész illet, A kötelesrészül jutó vagyonhányad lehetne a valóságos gyermek köteles részével egyenlő vagy ennek valamely állandó hányadrésze.

Az öröklési jog tervezett reformja *adjon alkalmat az örökhagyó magábaszállására és autonóm rendelkezésére* — aként, hogy az örökhagyó maga határozhassa meg azt a gyermekvédelmi közcél, amelyre a törvényes hagyatékrész fordítandó. Az örökhagyó rendelkezésének hiányában az illető vagyonrész az országos gyermekvédelmi alapot illesse meg.

Az életvédelmi kötelesrész leadásának kötelezettsége, mint egyetemes nemzeti célt szolgáló közteherviselés, *lehetőleg általános legyen*. A testi és lelki termékenység relativitását felismerve — a reform ne adjon alkalmat a legszemélyesebb életviszonyokba való beavatkozásra, egyeseknek különleges joghátrányokkal büntetésére és osztályozgatásra. A kötelesrész rendszeréből úgysis az következne, hogy minél több gyermekű a szülő, annál kisebb hányad jut hagyatékból a nemzeti életvédelemre. A kötelesrész szolgáltatása alól csak kivételesen legyenek mentesíthetők a csekély értékű hagyatékok, illetőleg a sokgyermekű vagy szegény örökösök.

A közcélú kötelesrész szolgáltatása *helyettesítse az örökösödési illetéket*.

Az öröklési jog ily irányú reformjának megvalósítása esetében *ejtessék el az agglégényadó terve*.

Ilyen megoldás a felvetett eszme ellen felhozható legtöbb érvet hiábavalóvá tenné. Célja nyilvánvalóan nem a szaporodás fokozása volna (amit nehéz közviszonyok közt sokan helytelenítenek), hanem a jognak és az emberi léleknek megnevesítése útján a nemzeti életvédelem újabb eszközeinek feltárása; nem avatkoznék — avatatlanul — az emberi lélek legbonyolultabb és a családi élet legrejtettebb titkaiba; nem sújtana egyeseket különleges joghátrányokkal, hanem a nemzeti szolidaritásnak adna újabb általános megjelenést; nem büntetne, hanem a gyámolításra szorulókat megsegítésére nevelne; nem zavarná az élők közötti vagyonforgalmat és a gazdasági életet, mert csak halál esetére szólna, mikor úgysis minden vagyon gazdát cserél; nem kívánna bonyolult szabályozást, mert hiszen az örökhagyó és a kötelesrész viszonyát az általános magánjog pontosan meghatározza. Végül általa a gyermekvédelem ahhoz az előnyhöz jutna, hogy a közcélú kötelesrész nem olvadna az államkinestár nagy gépezetébe, hanem közvetlenül gyermekjóléti célra fordíthatnák. Ilyen alakban — nézetünk szerint — a felvetett gondolat tüzetesebb megfontolásra tarthatna számot.

tunyoghi Szűcs Kálmán.

ANGOL TÁRSADALMI PROBLÉMÁK.

Februárban az angol folyóiratok száma eggyel gyarapodott. Míg az eddig megjelent minden heti vagy havi „review“ nyíltan vagy burkoltan határozott politikai, társadalmi, vagy gazdasági irányt követ és ezek érdekében száll síkra, addig az új folyóirat, a „Controversialist“ amint a szerkesztő előszava mondja és a füzet is bizonyítja, azt tűzi ki céljául, hogy az élet minden problémáját illetőleg kontradiktórikus módon keresse az igazságot. Ezért a problémákra vonatkozó összes ellentétes nézeteket igyekszik megszólaltatni annak egy-egy kiváló képviselője által. Sociológiai, vallási, filozófiai, társadalmi, politikai vagy bármely más, tudományos kérdésben nyílt porondja akar lenni az ellentétes felfogások irodalmi küzdelmének, melynek eredményét maga az olvasó közönség dönti el magában és magának, a szerkesztő minden befolyásolása nélkül. A „vitázó lap“ munkatársai egymástól függetlenül és egy időben adják elő mondanivalójukat. A „Controversialist“ szerkesztője a következő számban közli az előző fejtegetésekre adott válaszokat.

Több igen érdekes politikai és vallási probléma mellett az angol népjóléti problémák három legfontosabbikát találjuk „pro“ és „contra“ hozzászólások alakjában: a prohibíciót (a szesztilalmat), a „birth-control“-t (az utódállítást megszorítását) és a fogadást (játékot).

A *prohibícióért* való küzdelem abból a megállapodásból indult ki, hogy az iszákosság az általános elszegényedést, a bűnözésre való hajlamosságot, a betegségeket és a halálózást nemcsak hogy előmozdítja, hanem ezeket egyenesen előidézheti. Az alkohol elleni küzdelem pusztán társadalmi keretek között régebben is megvolt, de kényszerítő eszközök híján, nem oldhatta meg a problémát. A háború után Amerika „dry“-jei (a „szárazok“, így nevezik az alkoholelleseket), keresztlvítették a prohibíciós törvényt és ezzel az egész alkoholelleses mozgalomnak óriási lökést adtak. Ennek a törvénynek az életbeléptetése a legalkalmasabb időben történt. A háborús termelésről a békés termelésre való átmenet Amerikában sem ment minden zökkenő nélkül. 1919-ben a munkanélküliek száma 5 millió körül mozgott. Ekkor vezették be a prohibíciót, melynek hívei nem mulasztják el, hogy az azóta természetszerűleg bekövetkezett és szinte soha sem álmódott gazdasági föllendülést a prohibíció kizárólagos eredményeként könyveljék el. Anglia sokkal enyhébb eszközökhöz nyúlt az alkoholelleses küzdelemben. A konzervatív angol, aki az egyén szabadságát minden állami beavatkozással szemben óvja, megelégedett olyan intézkedésekkel, melyek a „public bar“-okban (korcsmákban) az italkiszolgálást a napnak csak bizonyos óráiban engedik meg, este 10 órai zárórával, sőt a legelőkelőbb éttermek sem szolgálhatnak ki szeszes italokat ételek nélkül 11 óra után. Ezzel karöltve járt az italfogyasztási adók jelentékeny fölemelése, ami annál súlyosabb, minél erősebb italt fogyasztanak. Egy üveg whisky háború előtt 4 és fél shillingbe került, ma 12 és félbe, ebből 8 és fél shilling előre levonandó italadó címén. Ennek eredménye lett, hogy Angliában a whisky fogyasztása csökkent, míg a

sörfogyasztás nőtt. Ebből az adóból az angol kincstár évi jövedelme körülbelül 130 millió font.

A prohibíció hívei és ellenségei szövetségebe tömörülve folytatják a harcot. Az antiprohibicionistáknak az a legfőbb érve, hogy nem az alkohol élvezetét, hanem az azzal való visszaélést kell megakadályozni, mert szerintük kevesek visszaélése miatt nem szabad sokakat megfosztani élvezetüktől.

Egészen különös angol viszonyoknak tulajdonítható, hogy a „*birth-control*“ kérdése oly imminenssé vált a szigetországban. Anglia protestáns állam, melyben a katolikus egyháznak ebben a kérdésben elfoglalt tiltó álláspontja nem éreztheti a hatását, továbbá egyike a legsűrűbben lakott országoknak, ahol a háború óta mutatkozó jelentékeny munkanélküliség hatása előtt szívesen beszélnek túlnépesedésről. Ezek a körülmények és a háború utáni lazább erkölcsi felfogás tették lehetővé, hogy a „*birth-control*“ propagálói bizonyos eredményeket értek el.

A „*birth-control*“ hívei magukat konstruktíveknek tartják, mert ők a fogamzást kémiai vagy orvosi beavatkozás útján csak oly esetben tartják megakadályozandónak, amikor a szülők vagy betegek vagy nem elég jómódúak gyermekek neveléséhez. Az ő ideológiájuk szerint ők igenis minél több gyermek szülését tartják kívánatosnak, de azt kívánják, hogy ezek a gyermekek teljesen egészséges és jómódú szülőktől származzanak. Ha ezek a föltételek nincsenek meg, a fogamzást meg kell akadályozni. Ennek a főként gazdasági alapon nyugvó, de hatásaiiban épen a mai lazább erkölcsi felfogású időkben igen veszélyes tanításnak természetesen igen erős ellentáborra sorakozott fel. Ezek lerántják a leplet ennek a tanításnak a veszedelméről és rámutatnak arra, hogy itt voltaképpen nem is beteg és nyomorgó gyermekek világrajvése elleni harcról van szó, amit ők sem helyteleníthetnének, hanem ez az akció a meddőség igazolását keresi. Ezek az erkölcs, jó érzés és idealizmus fegyvereit szegzik a „*birth-control*“ ellen, de az angol faj fenntartásának a veszélyeztetését is látják az ily irányú tanokban. A liáború tanulságára utalnak, amikor azt mondják, hogy ha a francia anyák eleget tettek volna nemzetfenntartó kötelességüknek, nem kellett volna az angol anyáknak feláldozni a fiaikat. Sőt vannak, akik a szopora néger faj hatalomra jutását jósolják, ha a „*birth-control*“ tanainak hatása alatt a fehér faj önmagát apasztja. A születési arányszám az utolsó ütvén évben 33-ról 17-re csökkent ezer lakosonként (Angliára és Walesre vonatkoznak ezek az adatok), s bizony az 1928. év is csak a százalék századrészeiben kifejezhető javulást mutat. Akkor, amikor évente többszáz millió fontot tudnak áldozni az emberek italra, dohányra és a fogadások legkülönbözőbb nemeire, miért akarnak az anyaság és családfenntartás kötelessége alól kibújni? Ezt a kérdést teszik föl a „*birth-control*“ ellenzői. Az állam támogatását kéri mindakét tábor, azonban a kormányzat eddig nem foglalt határozottan állást ebben a kérdésben. Az egyetlen intézkedése az volt, hogy az államilag támogatott kórhá-

zakban megtiltotta az orvosoknak a contracepció érdekében való tanácsadást.

Annak a megértésére, hogy a *fogadás* miként válhatik problémává, melynek megoldása vagy megnevelése az emberek millióinak sorsára gyakorol jelentékeny hatást, szintén az angol mentalitásra és az angol viszonyokra kell utalnom. Az angollal a fogadási ösztön veleszületett, A kis gyerek fogadásból kísérletet tesz a félig befagyott tavon való átkorsolyázásra, a kishivatalnok a Cityben ebédideje alatt a kollégájával arra fogad, hogy kinek a zsebében van több váltópénz, Bármely tárgyú vitát fogadással fejeznek be, ha nem tudják egymást meggyőzni. Az évenként rendezett egypár nagy lófuttatáson (Calcutta Sweep Stake és Stock Exchange) való fogadásra clubok alakulnak, ahol a kispénzű emberek shillingjeit rakják össze, hogy nagyobb tétekben fogadhassanak és ilyenkor mindenki munkáját felejtve lesi az eredményt. A lóversenyek úgyszólván az egész év folyamán tartanak. A másfél évvel ezelőtt bevezetett agárfuttatások céljaira, melyeket a nagyobb látogatottság kedvéért este villanyvilágítás mellett rendeznek, hónapok alatt öt-hat pálya épült, ahol esténként és pályánként 60—80 ezer ember szorong, izgul és — fogad. Mert hiszen minden csak addig érdekes, amíg „betting“-ről (fogadásról) van szó. Ilyen körülmények között érthető, hogy ennek a fogadási láznak a mérséklésére liga alakult: a játékelles liga (Anti-Gambling League). Ez propaganda útján igyekszik meggyőzni és fölvilágosítani az embereket a játék okozta erkölcsi és anyagi elzúllás veszélyeiről, továbbá az új pályarendéyek kiadását igyekszik megakadályozni. A játékosok egyetlen, de Angliában igen hatásos érve az egyén jogának a sérthetlensége, amit ebben az esetben ezeknek az igen nagy hasznot hajtó vállalkozásoknak a hatalmas tőkéje egyelőre eredményesen támogat. A munkanélküli jövedelem vonz, pedig a játék ellenzői épen ennek az erkölcsi hatásától féltik legjobban Anglia polgárait. A törvény megengedi, hogy a vagyonos ember fogadás céljaira hitelt vegyen igénybe, de ugyanezt megtiltja a szegény embernek. Egyébként a törvény intézkedései csak a fogadások technikai lebonyolítását szabályozzák.

Az itt rövid vázlatban ismertetett három probléma eshetőségeinek mélyebb átgondolása után önként fölvetődhetik a kérdés, hogy az angol kormány miért nem avatkozik bele ezeknek a megoldásába, vagy ha beavatkozott, miért nem erélyesebben tette azt. Hiszen amint látható, mindegyik nagy veszélyeket rejt magában társadalmi és gazdasági szempontból. Nehéz volna erre röviden felelni, de válaszul legyen elég annyi, hogy az angol az egyén szabadságát magánéletében, a társadalomban és az állammal szemben a lehető legteljesebb épségben akarja megtartani. Amint tiltakozik a magánégyének részéről jövő legkisebb háborgatása ellen, épúgy idegenkedik az állami beavatkozás gondolatától, legyen bár a kormány tagja, vagy az állam legegyszerűbb polgára. Ezen az angolokra oly jellemző individualizmuson kívül azonban még egy igen hatalmas tényező szól bele a most érintett problémák körüli harcba és ez a minden egyes probléma mögött elhelyezkedett

tőkeérdekeltség, mely vagy eddig kivívott pozícióját védelmezi, vagy pedig az újabb profitlehetőségek várát ostromolja. Minthogy pedig a tőkeérdekeltségek törekvéseinek az individualizmus kedvező, nem valószínű, hogy a konzervatív kormány alatt ezen problémáknak radikális megoldására történjenek kísérletek.

(London).

Horváth Lóránd.

„NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK.“

A vidéki tudományos élet örvendetes eseménye a Szegedi Alföldkutató Bizottság megalakulása. Feladatául a néprajz, társadalomrajz és a nyelvészet művelését, az alföldi magyarság ily vonatkozású adatainak összegyűjtését és feldolgozását tűzte ki, A nálunk mindig kész ajkbiggyesztő szkepszist nyilván az új szegedi alakulás sem kerülheti ki. Lesznek, kik újabb társulás és folyóirat szükségtelen voltáról, az erők szétforgácsolódásáról, az alföldi pusztaság sívárságáról fognak beszélni, vagy idejétmúlta és már a múlt század közepén letarolt mezőkön való tallózás meddőségéről.

Mi az igazság ezekben a baljóslatú kritikái megjegyzésekben? Talán semmi. A magyar tudományosság csak nyerhet abból, ha a vidéki egyetemi városokban új műhelyei támadnak a kutatásnak, ha mozgósítják a még fel nem ébredt érdeklődést, ha új generáció számára török a talajt, ha gyökérszálakkal hálózzák be a fővárosból el nem érhető területeket. A centralizálással egyenes arányban csökken a tudományos kutatás buzgalma, az erők szétforgácsolódásáról tehát kár beszélni. Az Alföld „sívársága“ sem akkora, mint azt a pesti kávéházban elmélkedők képzelik, A múlt század sok nyelvi kincset hozott ugyan felszínre, a népdalok és népmesék terén sem Ígérkezik már bő aratás, de nem szabad feledni, hogy a nép élő, szakadatlanul termő és teremtő valóság, amely folyton változik s ma éppen nem az, ami a múlt század közepén volt. Petőfi nem gyözné bámolni, mi lett a romantikus pusztaságból, hogy megnöttek a falvak, hogy elszaporodtak a tanyák, meggyérültek a gulyák és ménesek, mennyi a dolgos kéz, az ember.

Az a negyedfélmillió magyar, aki a nagy magyar alföldnek ma is kezünkben levő részében lakik, megérdemli, hogy egy kis külön figyelemben részesüljön. Nem kell félni attól, hogy kevés lesz a gyűjtésre és feldolgozásra érdemes anyag. Az alföldi nép maga sem egységes, mint földje sem az. Ami Pestről nézve egyszínű tábla, az valójában tarka mozaik. Itt az ideje, hogy végre komoly, tárgyilagos és rendszeres kutatás fesse meg az alföldi magyarság realiztikus arcképét s ennek nélkülözhetetlen feltétele annak a programnak végrehajtása, amelyet a Szegedi Alföldkutató Bizottság tűzött maga elé.

*

Bibó Istvánnak, a *Népjünk és Nyelvünk* szerkesztőjének és főmunkatársainak, Horger Antalnak és Cs. Sebestyén Károlynak, igazán

szép és fontos feladatuk ennek az alföldkutató munkának megszervezése és irányítása. Munkájuk elé a legnagyobb várakozással néz a hazai szociológia is, amelynek az új folyóirat ép úgy gazdag anyagot szállíthat, mint a néprajznak vagy a nyelvtudománynak. Négy évvel ezelőtt, amikor a Magyar Társadalomtudományi Társulat megalakult, ügyvezető elnökünk, Heller Farkas mutatott rá a szociográfia nagy fontosságára,¹ E téren mégis vajmi keveset tudott folyóiratunk nyújtani. Talán nem lesz felesleges, ha megkíséreljük e jelenség okaira röviden rámutatni.

Talán a német elméleti szociológia hatása alatt s talán nem kis részben a jogászi formakereső műveltség-irány eredményeképpen, nálunk a kutatók érdeklődése túlnyomó részben egyes elméleti kérdések felé fordult. A társadalmi szervezeteket is inkább a jogrendszerbe való beilleszkedés, tehát formális-statikai szempontból vizsgálják mint tartalmi-dinamikai szempontból s ez utóbbinak a fontosságát hazai szociológusaink egy része nem is érzi. Sokan úgy vélik, hogy a társadalom tárgyi ismeretéből elég annyi, amennyi a köztudatba eljut s szociológiai elméleti munkájuk is az így határolt ismeretek nyújtotta lehetőségekhez alkalmazkodik. Ezért olyan sok a logikai produkció, a spekulatív munka még azokban a dolgozatokban is, amelyeknek elméleti megalapozása egyszerűbb feladat. Talán nem tévedünk, ha a *tárgyi* érdeklődésnek ezt az elégtelenségét azzal hozzuk okozati kapcsolatba, hogy a szociális érzék nálunk általában fejletlen. Sok megfigyelés eredményeként állíthatjuk, hogy a helyzet javulása az olvasók körében erősebb, mint az írónál. Bizonyára nehéz közállapotaink s a magyar sors tragikus csapásai is siettetik a liberális korszaklemben szinte teljesen elsenyvedt szociális érzék újjászületését. Amit nem tudott táplálni az üres, hazug frázisokba öltözött szó-nacionalizmus, azt kisorsjastotta a nemzet életakarata s az újabban mind nagyobb erőre kapó faji gondolat. Az a tudomány, mely másoknak is használni akar, nem érheti be a kápráztatás látszat-sikereivel s előbb-utóbb rájön arra, hogy a társadalomtudomány tárgya végre is a társadalom, amelynek közvetlen megismerése még sem lehet az eredmény szempontjából közömbös, vagy pláne felesleges. A magyar szociológia plain air-korszaka közeledik. Nem Pest, hanem a vidék, a lassúbb tempójú és magyarabb élet lesz megjelölésének első tárgya. S bizonyára az sem véletlen, hogy az első nagyobb szabású kísérlet, az első munkára szervezkedés abból a városból indult ki, amelyben a szociológia iránt eddig is a legtöbb megértés volt tapasztalható, ahol elnökünk, Hornyánszky Gyula, a szociográfia speciális magyar feladatait kifejtette s ahol a Társadalomtudomány megindítója él és szervezi az alföld népének megismerésére irányuló munkát.

Szombatfalvy György.

¹ Társadalomtudomány 1925. évf. 10. l.

A NÉP FOGALMÁNAK MEGÁLLAPÍTÁSÁHOZ.

A szociológia nem fordított eddig elég figyelmet arra, hogy a nép és nemzet fogalmát kellőképp tisztázza. Ezt a hiányosságot a jogi és politikai tudományok igyekeztek pótolni. Sajnos azonban nem mindég teljes sikerrel. Emlékezzünk vissza, a múlt századbeli Magyarországot kételyek nélkül nemzeti államnak könyvelték el, pedig, ha a tótok, erdélyi oláhok stb. akkor még nem is teljesedtek a nemzeti tökély fokára, Szent-István birodalmában a magyaron kívül legalább még egy nemzet élt, a horvát. Még súlyosabbá vált a helyzet, midőn e két rokon fogalom mellé egy újabb harmadik, a faj lépett. A zürzavar betetőződött azután azzal, hogy ez utóbbit jóformán tiltakozás nélkül sajátította ki az antropológia, tehette természettudományos fogalommá, de egyúttal e művelete által előidézett úr betöltésére a nép kifejezést is — bár erőszakoltan — kölcsönvehette. Amint tudjuk, a fajkérdés területén a kollektívumot (például a magyarságot) nevezik ők népek, míg a fajokból mesterséges, lélektelen embertani sablonok lesznek. Nem állítjuk, hogy száz százaléig helytelen, ha a nép fogalmát így használják, mégis kifogásolnunk kell, mert nem találja fején a szöveget, nem a dolog lényegét jelöli meg. A kifogásolásra pedig ennek a kifejezésnek ősértelme, közhasználat ad felhatalmazást. Ép ezért, úgy véljük, nem lesz terméketlen feladat megvizsgálni azt a tudatot, gondolatképet, képzetet, amit a nép fogalom takar. Állítsunk ennek illusztrálására néhány példát szemünk elé.

Ha egy kis erdélyi városban, hol több nemzetiség él együtt, vásár napján ablakunkból kitekintünk és magyart, németet, románt, cigányt látunk ott nemzeti viseletben hemzsegni, a tömegben pedig megismerjük ezen felül még az örményt és a zsidót is, fel fogunk kiáltani: „micsoda tarka-barka *nép* ez!“ A nép tehát nemzetileg nem mindég homogén. Vagy utazunk el a magyar Alföldre és elegyedünk szóba egy ottani zselléremberrel, érdeklődünk nála a közállapotok iránt. Válasza az lehet, hogy bizony nem törődnek a *nép* bajával. Nyilvánvalólag ebbe a nép-fogalomba a föld egyszerű fia nem foglalja bele sem a grófokat, sem a nadrágos embereket. És így tovább. A munkások lapját „Nép“-szavának nevezik, a demokratikus köztársaságot népköztársaságnak, anélkül, hogy ezt a megjelölési módot helytelenítenék. Tehát vertikális társadalmi elkülönítésre szokták használni. A nép így a társadalom alsó és széles tagozatát jelenti. Ép ezért nem tartoznak Munkácsy nagyszerű alkotásai a népművészet körébe és a díszmagyart sem szoktuk népviseletnek nevezni. Mégis beszélhetünk magyar népről, — teljes tudományossággal teszi ezt a közjog is, midőn az állam alkotóelemei közt felsorolja és ezzel a benne felhalmozott embertömegeket jelöli meg, — de ennek előfeltevése az az egyszerűsítő fikció, mely, hogy a szociális

* Pótlásul *Mi a faj* címen a Társadalomtudomány előző számában megjelent tanulmányomhoz.

különbségeket elmosza, a sokaságot, társadalmi osztályokat, tagozatokat, alapszintre terítve szemléli, s minden embert jogilag és politikailag egyenlőnek tekint.

De mivel ahhoz, hogy valamely kollektívumot a nép fogalmával jelöljük, mesterséges előfeltevésre van szükség, megszükkíti ez annak lehetőségét, hogy gyakran és szakszerűen használjuk. Ezért nem vállalkozik senki sem arra, hogy megírja a magyar „nép“ történetét, mert csak nemzetek történelméről és fajok múltjáról szoktunk helyesen beszélni. De vele szemben a magyar „népművészet“ és a „népviselet“ történetét már ki lehetne dolgozni; ez a leírás azonban az emberi produktumok és nem a tömegek fejlődését mutatná be.

A nép tehát pusztá keretfogalom. Könnyű bármiféle vegyes ember-tömeg-tartalommal megtölteni. Definiálva pedig nem fejez ki többet, mint valamiképpen körülhatárolt embersokaságot. Ez az embersokaság, mint az első példán láttuk, lehet heterogén és lehet, a magyar megjelölés esetén, homogén. De, hogy egyneművé válhasson, ehhez az szükséges, hogy valamilyen határral (pld. a nyelviséggel) körülkerítsük, a demokratikus fikció segítségével pedig egy szintre hozzuk.

A fajirodalom nem mond tehát sokat, midőn a vizsgálat alá vett kollektívumokat népek nevezi. Nem téved épen, de nem is oldja meg feladatát, nem emel ki lényeges ismertetőjeleket. Mert a homogén, embersokaságokat az ősi folyamatos és ösztönös oldalról fajnak nevezik, Mivel azonban az antropológia ép ezt a fogalmat vette kölcsön, azért kell a fajirodalom eltévedt irányzatának a nép üres kifejezésével dolgoznia és ezekért nem találhat soha célba.

Csepregi Horváth János.

A MAGYAR SELF-MADE MAN-EK.

(Levél a szerkesztőhöz.)

Tisztelt Szerkesztő Úr! Végre egy komoly könyv, igazi szociális forrásmunka az egészséges társadalmi kapillaritás példatára. Több: maga a magyar elit társadalom a III. kerülettől a VII.-ig, sőt Debrecenig. Egy propaganda, sőt életpropaganda, ember- és fajvédelem, liberalizmus, erotika, amit akar.

A szerkesztő, aki jó cég, minden uccasokról ismert irodalmi ember, mondhatnám: író. És specialista, szenzáció- és botrány specialista. Megíratta 99 magyar self-made man önéletrajzát, de nem ám a maga, hanem a drága jó magyar öngyilkosjelöltek számára. Hogy miért nem százét? Mert ő egy szerény ember. S miért pont az öngyilkosjelöltek számára? Mert ő egy szociálpolitikus, aki tudja, hogy az öngyilkosok a Pesti Futárral a kezükben röpitik a golyót és izlelik meg a hullámokat. De most már Ön nyugodt lehet. Az öngyilkossági statisztikus becsukhatja a boltot. Majd öngyilkos lesz valaki, mikor püspök lehet, vagy nagyprépost, egy körülrajongott színész, vagy egy körülímádot

bankigazgató. Az ifjúság meg van mentve. Mily lélekemelő, mikor a híres magyar püspök, egy igazi ószövetségi szellem, szerényen fülébe súgja a felfigyelő fiatalságnak: „Ha legalább is olyan lesz a testi erejük, lelki képességük, hitük, szorgalmuk, pontosságuk, társaságuk, emberek iránti szeretetük, mint aminő az enyém, ők is sokra vihetik.“ S hogy az izraeliták se búsuljanak, nekik is van egy szerény főpapjuk, ki így írja elő öngyilkosjelöltjeinknek a boldogító életreceptet: „Öt éves koromban már jól tudtam héberül, hét éves koromban verseket írtam és az újoncozás körüli levelezéseket és lajtszromozást magam bonyolítottam le a szolgabírákkal és jegyzőkkel.“ Makacsabb öngyilkosjelöltek majd olvasni fogják pl. Stern Samu életrajzát, akiről megtudják, hogy 54 éves, anyagi gondjai nem voltak, mégis igen nagy karriert csinált és igazi self-made man, mert „látta, hogy a tej és annak termékei rosszul értékesülnek.“ És csinált vajgyárat, amely betéti társaság volt... és Stern Samu, ez a „fogalom“ elmereng: „Akkor még 28 évvel fiatalabb voltam. Sohse felejttem el, az első vajat egy Buch nevű cégnek adtam «1.96 fillérért...“

Hiszi-e Szerkesztő Úr, milyen paedagógiai érték, ha a fiatalság megtudja a 40 éves államtitkárról, hogy „Beck Marci alatt dolgozott“, hogy feleségétől 14-szer kapott kosarat és a hivatalban nőt nem fogad. Vagy ha olvassa a kitűnő Márton Miksától, ki korán reggel született a Zerge-uccában, a hiteles önvallomást: „szelfmédmen vagyok a javából, mert mikor az ügyvédi vizsgát ledadogtam, egész vagyonomat a szolgának adtam, aki a pecsétet diplomámra illesztette.“ Avagy nem fontos-e minden öngyilkosjelöltnek s egyéb nagyratörőknek tudni, miként rohamozta a fiatal Krúdy Gyula haramiamódra a vándorcigány-nőket stb. stb.

És még egyet Szerkesztő Úr. Az a nemes elfogulatlanság, amellyel az életrajzok össze vannak válogatva. Zsidó, nem zsidó, itt egyre megy. Sőt ha jól számoltam össze, a nem-zsidóknak van biztosítva egy-két százaléknyi többség. És milyen nem-zsidók: Egy Friedrich! Egy Gömbös! Sőt egy Haller István! Aki szintén szelfmédmen, hiszen már életrajzána fő címe is ordítja, hogy házitanító volt a Steinschneideréknél a Király-uccában. Látja Szerkesztő Úr, a zsidónak van szíve, a zsidó méltányos, sőt nagylelkű.

Aki pedig itt ezekután sem látja be, hogy a magyarokat csak egy filozemitizmus mentheti meg, az megérdemli, hogy a lábikrájába harapjon

Szerkesztő Úr híve

Canis mordax.

KÖNYVISMERTETÉSEK.

Theodor Geiger: Die Masse und ihre Aktion. Ein Beitrag zur Soziologie der Revolution, 1926 (Enke-Stuttgart), VIII. 193.*

I.

Geiger könyvét általánosságban a következőkép jellemezhetnők: élesen meghatározott fogalmak, melyeknek segítségével a szerző a szokásos értelemben vett tömeglélektant destruálja, holott ezt azon helyes szempontok alkalmazásával, melyeknek éles fogalmazásait köszöni, most már tisztább és jobban formált anyagból újjá építhette volna.

Geiger *Le Bon* elméletének bírálatán kezdi és folytatja. Helyesen teszi. Ezt az elméletet csakugyan ki kell emelni a feuilletonizmus virágágyaiból s meg kell tisztítani a benne-körötte burjánzó bizonytalanságoktól, határozatlanságoktól. A francia genialis intuícióval látott valamit, valamit az igazságból; de inkább szépművészeti kapcsolatokra csábító, mintsem tudományos megállapításokra alkalmas formában fejezte ki az igazságot. Különösen a tömeg-szó világos, egyértelmű meghatározását van jogunk követelni. Hogy megszűnjék a kényszerű szokás: a szóhasználat bizonytalanságával kezdeni minden fejtegetést, amely a tömegre vonatkozik; hogy ne legyünk kénytelenek „szűkebb“ és „tágabb értelemben vett“, „együttlevő“ és „szétszóró“, „aktív“ és „latens“ tömegről beszélni, ha azt kívánjuk, hogy valamiképen megértsenek.

Tehát a tömeg-szó legyen egyértelmű! De ebből nem következik — mint a szerző hiszi —, hogy már most a társas csoportok összességéből kell valamely csoportot kiemelni, s ezt — azaz egy határozott típusú társas csoportot — *a többivel szemben* „tömeg“-nek elnevezni; mintahogy pl. ő kizárólag a proletariátust tekinti a tömeg emberanyagának. Az ilyen válogatás szükségkép önkényes lesz és egyéb bajoktól eltekintve, melyekre még rátérünk, ok nélkül szűkíti meg a keresett fogalmat. Nem látom semmi akadályát annak, hogy miért ne tartsuk fenn a tömeg-szót a legkülönbözőbb típusú társas csoportok megjelölésére, föltéve, hogy olyan megjelenési formák közt szemléljük és vizsgáljuk ama bizonyos csoportokat, melyek közt csakugyan közös vonásokat tüntetnek fel.

A francia iskola nagy érdeme, hogy az embersokaságot — strukturális összetételén felül — *az együttléti lélektanával* nézte és magya-

* Th. Geiger tömeglélektani elméletét tárgyaló munkájáról két szerzőnk kritikai ismertetését közöljük.

rázta. Azt hiszem, hogy a lényegen nem szabad változtatnunk. Maradjon meg a „tömeg“ — bizonyos megszorításokkal és előfeltételek mellett — az egy helyben megnyilatkozó embersokaság és csupán ez legyen a „tömeg“. Hiszen az együttlétnek konstituáló szerepét egy kollektív lelkület, egy „mi-tudat“ létrehozásánál Geiger sem tagadhatja, s legfőlebb esetenként fejezhet ki vele szemben kritikai aggályokat, olykor különösebb ok nélkül (pl. a színházi publikum esetében). Azután az ő „tömege“ is csak mint „aktív“ tömeg jut szóhoz, még pedig egészen ama törvényszerűség keretei között, amelyet az együttlét pszichológiája állapított meg a deliberaló vagy cselekvő embersokadalomról. *Vierkant* is, kire mint a tömegelektan kritikusra Geiger szívesen hivatkozik, elismeri — még egy ellenmondás árán is — kedvező körülmények közt a pusztá együttlét által adott döntő-mozzanatokat. Mert nyilvánvaló ellenmondás az: inkább történelmi, mintsem szociológiai fogalomnak mondani a tömeg fogalmát és ennek ellenére a tömeges együttlét ama jelenségeire súlyt helyezni, amelyek minden esetben egyformán mutatkoznak, amelyek így ahisztórikusak (Gesellschaftslehre 438 köv. 1.).

Íparkodjunk most a tömeg fogalmát azon kritikai gondolatok segítségével közelebbről körülhatárolni, amelyekkel Geiger dolgozik. Nem minden sokaság tömeg a maga együttlétében. A csődület fogalmunkon kívül marad; a pánikot talán csak keletkezésében, de nem egyéni brutalitások közt végbemenő lefolyásában lehet majd tömegszerű jelenségnek mondani. Mert tömegről csak ott van szó, ahol kollektív lelkületet (hangulatot, gondolkozást, akaratot) hoz létre az együttlét és együttműködés. És Geiger fejtegetéseinek jelentősége éppen abban rejlik, hogy ily kollektivitás keletkezésének *előfeltételeire* nyomatékosan figyelmeztetnek. Teljesen heterogén érdekű és lelkiségű embereket hiába akarnék tömeggé tömöríteni; döntő befolyással bír, hogy mennyiben tartoznak a tömeg tagjai tartós módon ugyanazon társas csoportba (osztályba, pártba, felekezethez stb.), vagy alkotnak még formailag is valamely különös megbízású kollégiumot (parlamentet, esküdtbírótságot stb.). Csak efféle szempontok tekintetbevételével lehet a tömeg magatartását helyesen elbírálni, illetőleg az alkalmasság, összetétel és cél különbségei szerint megfelelő módon minősíteni. A tömeg tagjaiban emocionális erősödésre pl. csak akkor van kilátás, midőn annak feltételei már előzetesen megvoltak; a tömeg-lélek nagyon sok esetben csak valamely már meglévő közszellemnek additamentuma; együttlét igen sokszor csak inkább kedvező milieu szellemi ragályozásokra, utánzásokra és szuggesztív hatásokra, melyekhez egyébként a készség már előzetesen sem hiányzott. A jóban-rosszban megnyilatkozó erkölcsi fokozódásnak és az értelmi lefokozódásnak híres tételei is csak ilyen kritikai alapon nyerhetnek kielégítő magyarázatot.

Geiger, mondtuk, nem tért arra az útra, amely a tömegelektan rekonstruálásához vezetett volna. Ehelyett a modern proletariátust érti a „tömeg“-en szervezetlen voltában, de működésének aktivitásában. Szerinte a proletariátus alapvonása az abszolút tagadás; rendeltetése meg: forradalom útján eltávolítani az időszerűtlenné vált társas intézményeket és formákat. Mindez a megállapítás mintha túláltalánosnak hangzanék, ha valaki a „nagy szám“ és a forradalom egyetemes szociológiájaként adja elő. A hiba a kiindulásban rejlik. A modern proletárság történelmi kategória, s Geiger könyvét olvasva lépten-nyomon úgy érezzük, hogy egyrészt történelmi adottságok igyekeznek itt a szá-

mukra kimért határon túl az általánosságok látszatát ébreszteni, másrészt meg konkrét történeti alakulatok maradnak itt azon leírások és magyarázatok híján, amelyek őket — a megfelelő historiographiai szempontból nézve — megilletnék.

Hornyánszky Gyula.

II.

A *szerző* műve tanulságos bizonyíték arra, hogy milyen megerősítő szellemi fegyelmezettség, micsoda óvatos-tapintatos és hosszasan kerülgető tárgyalásmód szükséges ily szociológiai témának igazán szociológiai: se lélektanra, se történelemre át nem sikló kezeléséhez.

Midőn szerzőnknek művét és törekvését *egészében* tekintjük, a tudománytan általános teoretikus területére lépünk át, ahol már nem is maga a tömeg önmagáért, hanem rajta keresztül az érte versengő két diszciplínának: a tömegpszichológiának és szociológiának viszonya érdekel bennünket. Ezt a kényes viszonylatot minden eddigi idevágó könyvnel és értekezésnél, mert minden róla csupán *okoskodó elméletnél* biztosabban megvilágította Geigernek nagystílusú erőfeszítése, amely eredetileg egyenesen arra irányult, hogy e függő kérdést a szociológia nevében tudományos *gyakorlat* által rendezze. De mondjuk ki mindjárt: a vállalkozásnak tudományelméleti fötanulása éppen abban áll, hogy ez a kísérlet egészében határozott fiaskóval végződött. Ugyanis szerző saját szavai szerint: „Der Massenpsychologie eine Soziologie der Masse gegenüberzustellen, war die ursprüngliche Absicht dieses Budis.“ Siker esetén tehát a tömegnek, azaz *minden* tömegnek szociológiáját tartalmazta volna e munka, megdöntve ezáltal a tömegpszichológiának egyedüli illetékességét a tömeg jelenségek egyetemes területén. Ámde, Geiger vallomását folytatva: „Dabei wurde alsbald klar, dass ein soziologischer Massenbegriff nur im Zusammenhang mit dem Revolutions-Phänomen begründbar ist.“ (VII.) így azután általános tömegszociológia helyett csak a tömeg egyik fajtájának, t. i. a forradalminak szociológiája, sőt ha az eredményt kerekebben kiemeljük: magának a forradalomnak szociológiája lett a könyvből (1. az alcímét). E témaeltolódás nem esetlegesen, hanem szükségképpileg állt be s a kitűzött feladat logikai alapjainak ellenmondására utal. Éppen ezeket az elméleti alapokat kell itt nekünk részint szerzővel szemben, részint pedig helyette tisztáznunk.

Ha egyszer a tömegnek mint tömegnek, nem pedig társadalmi vagy történelmi alakulatoknak akciójáról van szó, akkor ennek természetes magyarázata a priori csakis *valamennyi* tömegnek közös lényeges jegyéből, t. i. *specifikus hatékonyságukból* fog kiindulni. Azonban már e kezdőponton kitűnik egyrészt, hogy ez a minden esetben meglévő hatékonyság nem minden esetben, tehát a tömegfogalomra nézve csak esetlegesen megy át „akcióba“, másrészt pedig tudatossá válik az a döntő momentum, hogy a tömeg ezen sajátos hatékonyságát kizárólag — egészen az azonosságig! éppen amaz egységes koncentrált aktualitástól nyeri, amit a *tömeglélek* szóval szimbolizálunk. A tömeg éppen e belső *lelki* egység által áll fönn, illetőleg tekinthető egységnek s e *formánélküli* belső létfenntartón kívül semmi, a tömegegységre nézve *külső* szervezeti formára nem szorul ahhoz, hogy tömeg legyen: *in se* tekintve nincs is ily formája. A tömegre nézve tehát minden, egyáltalán minden külső megjelenési alak — legyen az akár pl. forradalmi, akár háborús,

akár egyéb — csak alkalmi és esetleges valami: csak keret és ruha. Következésképp a tömeglényegre a szociológiai vizsgálat legfeljebb szekundér jellegű: csak *kerettan* s ebből is mindenkor csak egy-egy fajta; esetleges szempontból ugyanis semmiféle konkrét ismerettárgy fogalmának *egész* jelentését logikusan feldolgozni nem lehet. A tömegben lényeges primer adottság csak a *lélek*: a *tömegfogalom egészének csak lélektana lehetséges, szociológiája ellenben nem!* Ennek nem-látása Geiger törekvésének alapvető, a terve számára mindenesetre végzetes tévedése.

De még a következő elméleti fokon is van átfogó mondanivalónk e könyvről. Úgy látszik ugyanis belőle, hogy szerzőnknek legalább ezen a részletterrénumon — t. i. a forradalmin — azért sikerült megírnia a „tömegnek szociológiáját“, mert a forradalom, mint szociológiai objektum, részben anyagilag azonos, részben funkcionálisan kapcsolatos a tömeggel. Mi azonban ezt az érdekes komplexumot mélyebben vizsgálva úgy találjuk, hogy itt tulajdonképen mindkét tényező relatív helyzetének különös megfelelése forog csak fenn: a forradalom t. i. éppen úgy a közösségi genetikus kötöttségből való kiszakadást s valami *tabui a rasa* alapon való ösrendeződést jelent, ahogy a tömeglélek is az egyéni pszichikai genetikus kötöttségből való kiszakadást és csupasz ösztönös alapon való egységesedést. *Az alakulásnak ezen viszonylagos „szerkezetbeli“ egybevágása révén a forradalmi „ruha“ a tömegléleknek — legtesthezállóbb ruhája!* A tömegnek „ruhatanai“ közül csakis ilyen, azaz a tömegre nézve mégis csak részleges és formális címen volna tehát éppen a szociológiának előjoga a tömegnek tanulmányozására, feltéve természetesen, hogy a forradalomnak formatanára már megvan az előjoga. De ha a forradalmon át a *történelem* is magáénak szeretné a tömeget? Mert a tömeg a pszichológiának édesanyaságán túl bizony alapjában véve — „vogelfrei!“

Szücs-Szomor Lajos.

Dr. Kecskés Pál: A házasság etikája. Budapest, 1928. Szent István Könyvek 61. sz. 150 l.

A szerzőt a Keyserling-féle „Ehebuch“ ösztönözte arra, hogy a katolikus magyar értelmiség számára népszerű formában összefoglalja az egyháznak a házasság erkölcsi követelményeiről szóló tanítását. Ezt nem dogmatikus rendszerben, nem is szociológiai vizsgálódás rendjén teszi, hanem egy igen világos, egyszerű erkölcsbölcseleti gondolatmenet útján. Elmékedéseit szigorú hitelvi felfogás, a modern problémák ismerete, szociális érzék és erős erkölcsi dogmatizmus jellemzik. Több gondja van a szerzőnek a túlzó vagy immoralis nézetek cáfolatára, mint a bajok forrásainak és orvosszereinek vagy akár a problémák jelentkezéseinek vizsgálatára. Általában a gazdasági viszonyok okozta erkölcsi hanyatlásnak tulajdonítja a házasság válságát, amelynek megszüntetésére a vallásos szellem és erkölcsi nevelés fontosságát hangoztatja. Jó szándékú könyv, azonban a jámbor óhajítások körében mozog, az égető problémákat nem a szociológus, hanem az erkölcsbíró szemével nézi és intézi el, úgy hogy a család és a házasság időszerű problémái körül kavargó nézetek tisztázásához alig járulhat hozzá.

P. p.

Dr. Rudolf Smend: Verfassung und Verfassungsrecht. München und Leipzig 1928. Verlag von Duncker et Humblot. 178 l.

Kari *Schmitt* „Verfassungslehre“-je mellett az államteoretikusok, számára kétségkívül Rudolf *Smend* terjedelmes monográfiája jelentette az 1928 évi könyvtermés legörvendetesebb eseményét. Emelkedett nézőpontból az integráció gondolatának fényszórója segítségével új meg-látások, eredmények, hasznos gondolatok sokaságát tárja elénk ez az alapos megfontoltsággal, nagy körültekintéssel, sokoldalú tárgyi tudással, mindamelllett könnyed eleganciával megírt monográfia, mely sikerét nagyrészen a különböző munkaterületek és munkálkodási módok közti összefüggés ad oculos demonstrálásának („es kann keine befriedigende... Staatsrechtslehre geben ohne... klare Begründung in einer allgemeinen Staats- und Verfassungslehre, und keine fruchtbare Staats- und Verfassungslehre ohne eine eigene... Methode, die... ebenso sorgfältig begründet sein muss, wie die Methode irgendeiner Geisteswissenschaft.“ Vorbemerkung.) és *Kelsen* s a vele többé-kevésbé azonosított „bécsi iskola“ elleni állásfoglalásának köszönheti.

Smend három részre osztott (Államteoretikus alapvetés I, az ebből vont Alkotmányteoretikus — II. és Positívjogi következmények III.) egyetemes állam és államjog szemléletének kiindulási pontjául szolgáló, az államjog krízisét is jelentő általános államtani krízis, nem tudományon kívüleső okokon, világháborún s az azt követő átalakuláson alapszik, hanem immanens okokra, Max *Weber*, *Meinecke*. *Troeltsch* írásai mellett elsősorban a neokantianismusra vezethető vissza, A G. *Jellinek*-kel kezdődő kritikai irány vezetett szükségképpen *Kelsen*-hez, az állam szociális valóságának új kanti formulákon alapuló tagadásához.

Szerzőnk a szkepszissel és agnoszticizmussal szemben tudatosan állapítja meg az államjog tárgyával azonos szociális állam valóságát, melyhez az ismeretelméleti alapokat nem önálló filozófia, hanem Theodor *hitt* (Individuum und Gemeinschaft, 1924. 2. Auflage) szolgáltatja. Ezzel *Smend* munkájának gyökereit a ma szellemtudományának termékeny talajába mélyeszti.

Az eddigi materiális államateória csődje világosan áll előttünk az értékproblémának felfogott individuum-kollektívum, individuum-állam, individualismus-kollektivismus, personalismus-transpersonalismus antinómiáinak megoldhatatlan voltában. Ez a probléma helyesen felfogva struktúra probléma *Én és a szociális világ*, azonban így tekintve sem állítható merev szubsztancialitásban egymással szembe, mert individuum és kollektívum nem izolált elemei, faktorai, tárgyai vagy viselői a szellemi életnek, hanem egy dialektikus egymásnakrendeltség poláris mozzanatai. Ez a szellemi élet minden tudományának tárgya, immanens struktúrájából eredő, fenomenologiai abstrakció útján nyert apriorija, melyet természetesen *Smend* is *eleve* feltételez.

A szellemi valóság egy részét képező állam, mint „geistiges Kollektivgebilde“ nem statikusan létező szubsztancia, hanem a tényleges

szellemi *életnek*, szellemi aktusoknak értelmi egysége („die Sinneinheit reellen geistigen Lebens, geistiger Acte“, 18 L). Az állam nem nyugvó egész, amely mintha egyes életmegnyilvánulásokat bocsátana ki magából: törvényeket, diplomáciai aktusokat, közigazgatási cselekményeket, hanem csak ezekben az életnyilvánulásokban — amennyiben ezek egy szellemi összefüggés ténykedései — és azokban a még fontosabb megújulásokban és továbbképzésekben van jelen, melyeknek csupán ez az összefüggés a tárgya. Csak az állandó megújulásnak ebben a folyamatában, az újraátélés folytonos ismétlődésében létezik az állam, Renart híres mondása nyomán: egy mindennap ismétlődő plebescitumban él. Ez az állami élet „Kernvorgang“-ja, melyre *Smend* az *integráció elvezését* alkalmazza.

Empirikus megfigyelés nyomán az integráció különböző típusai tűnnek elénk: a *személyi integráció* (a politikai vezér, az állami funkcionárius), a *funkcionális integráció* (szociális szintézisfunkciói: parlamenti tanácskozás, választás stb.), a *tárgyi integráció* (államcélok, feladatok, terület). Az integráló típusok egymással váltakoznak.

Az eddigi alapvetésből meghatározott alkotmányelméleti következmények folynak. Nem technikai apparátus, nem nyugvó statikus rend az alkotmány, hanem az integráló processzus, melynek értelme az államélet totalitásának folytonosan újolag való megvalósítása, egyes oldalainak normákba foglalása. Célzata nem a részletekre, hanem az állami totalításra irányulván, az alkotmány a többi jogmagyarázattól eltérőleg egyenesen elasztikusan, szabadon magyarázandó.

Az állami szervek lényege állandóságukból, megalakulásukból és funkcionálizálásukból eredő integráló hatásuk. Az állami funkciók a funkcionális integráció típusát képezik. Az államforma az állam életének különleges típusa. Az államformák tana, az integráló szisztémák tana, melyben a szövetséges állam, mint különleges államtípus, az összes állam és tagállam két ellentétes pólusával válik számunkra egységes integráló rendszerként érthetővé.

Smend gondolatainak hasznosságát a pozitív joganyagon mutatja be. Könyvének befejező részében az államjognak a közigazgatási jogtól való elválasztása, az állami funkciók, az alkotmányos orgánumok jogára, az alapjogok, a szövetséges állam jogára és az egyház-alkotmányra vonatkozó megjegyzéseit ismerteti. *Smend* sajátságos, a XIX. század közepe óta elszigetelten álló, az antik, az aristotelesi, scholastikus és mindennemű antik alapon álló gondolkodással merőben ellentétes, a német idealizmussal rokon vonásokat mutató (gondoljunk az államfogalom *Fichte-féle* dinamizálására, a *Schleiermacher-i* „Polarität und Oscillationsphilosophie“-ra, vagy *Hegel-nél* az állam „organikus életnek processzus“-ára) dinamikus-strukturális gondolkodása módszertani téren igyekszik elkerülni a módszertani szintézizmus és monizmus Scyllájában és Charybdisében rejlő veszélyeket.

A szerző nem akar „Verfassung und Verfassungslehre“-jében befejezett államteóriát nyújtani. Bizonyos, csak futólag érintett s háttérbe

szorult, de a *Smend-i* államról való tökéletes, minden irányban befejezett kép nyérése szempontjából jelentőséggel bíró összefüggések és vonatkozások megvilágítását további vizsgálódásoknak tartja fenn. Ezeknek megvalósulása kétségtelenül nem kis mértékben fog hozzájárulni az „Integrationstheorie“ gyorsan szerzett tudományos népszerűségének további növekedéséhez.

Lányi János.

Dr. Hilscher Rezső: Bevezetés a szociálpolitikába. Budapest—Szövétnék, 1928. 239 1.

A szerző, ki a tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar adjunktusa, nagy tájékozottsággal és éber szociális érzékkel foglalja össze a társadalompolitika terén homloktérbe került kérdésekre vonatkozó elveket s még inkább a szociálpolitikai intézmények vagy kialakulóban tevő törekvések jelen állását. Jóllehet a bevezető fejezet szerint Hilscher tisztában van azzal, hogy a helyes társadalompolitika nem szorítkozhatik egyes csoportok problémáira (pl. a munkáskérdésre), s látja, sőt talán itt-ott túlbecsüli a szociálpolitikai munka erkölcsi jellegét is, még sem kísérli meg, hogy a társadalom egészére kiterjedőleg dolgozza ki a szociálpolitika feladatkörét. A szerző szerint a szociálpolitika feladata az, hogy az erkölcsi, szellemi és gazdasági javak olyan elosztását valósítsa meg, mely az emberhez méltó életet, az emberi rendeltetés betöltését a mai társadalmi rend keretén belül mindenki számára lehetővé teszi. Tevékenysége hat főirányban bontakozik ki: 1. általános politikai {az állami és társadalmi élet alaphangjává az etikát tenni), 2. kultúrpolitikai {az egyéni képességnek megfelelő kultúrjavak megszerzését biztosítani), 3. egészségügypolitikai, 4. népesedéspolitikai (a népszaporodást tervszerűen szabályozni), 5. gazdaságpolitikai, amelyről csak annyit mond a szerző, hogy sok helyen egybefolyik a 6. iránnyal, a szorosabb értelemben vett szociálpolitikával, vagyis a szellemi és testi munkaerejükben élők védelmével.

Az egyetemes cél és a speciális feladatok ilyen kitézése aligha megnyugtató. Az talán csak a fogalmazás pontatlansága, hogy a szerző igen messzemenően a javak elosztását várja a szociálpolitikától, amire ez csak közvetve hathat. Az „emberi léthez méltó ... életnívó“ Igen bizonytalan célkitűzés, még bizonytalanabb az ember „rendeltetésének betöltése“. A hat feladat-iránynak — amelyet már a szerző ötre csökkent — megjelölése nem egészen szerencsés. Az erkölcsi légkör, vagy ennek teremtése nem annyira feladata, mint inkább feltétele a szociálpolitikának. A kultúrjavak szétosztásánál az egyéni képesség túlságosan kiterjesztő elvet képvisel, amellyel a szerző által is említett tervszerű ökonómia nem férhet össze. A népesedéspolitikánál a szerző úgy látzik neomalthusianista álláspontot foglal el, amely kétségkívül erős érvekkel támogatható, azonban épen a szerző által állandóan hangsúlyozott erkölcsi tekintet irányában nehezen védhető.

A szerző már a 14. lapon elejti a szociálpolitikai elmélet fonalát s a „szegényügy és jótékonyosság“ tárgyalásával az embervédelemnek

a szerző terminológiája szerint szorosabb értelemben vett szociálpolitikai területére tér rá. Hilscher lelkiismeretes, jóhiszemű, jószándékú vezető, ki inkább a pontos tájékoztatásra, mint a kritikai megvilágításra törekszik. A munkásvédelmi, népgondozási ügyek állásáról megbízható és; arányos ismertetést kap az olvasó s így könyve nyeresége ez irányú, szegényes irodalmunknak.

Sz. Gy.

E r w i n L i e k, I. F.: Die Schäden der sozialen Versicherungen und Wege zur Besserung. Lehmanns Verlag München, 1928. 118 oldal.

A könyv szerzője, ki danzigi gyakorló orvos, művét a német társadalombiztosítás hiányainak, illetőleg káros hatásainak feltárása céljából írta. A német szociális biztosítás nagy kiterjedtségét mutatja a betegségi biztosításban résztvevő pénztári tagok óriási száma. A legújabb adatok szerint több mint 19 millió egyén volt betegség ellen, biztosítva az állami jellegű, törvényen alapuló biztosítópénztáraknál., s e szám a családtagok figyelembevételével voltaképpen 40 milliónak felel meg. Magánbiztosítóintézeteknél betegség esetére családtagokkal együtt kb. 10 millió személy volt biztosítva, összesen tehát 50 millió személy, vagyis a lakosságnak közel 90%-a részesült a betegségbiztosítás áldásaiban, A német betegségbiztosítás ellen azonban sok tekintetben kifogást lehet emelni. Így a biztosítás igen drágán dolgozik, mert 29.000 szerződéses orvossal szemben 27.000 alkalmazott áll. 1926 évre a betegpénztárak költségvetése 1.600 millió márka volt, úgyhogy a biztosított családfenntartók számát kerekén 20 millióra véve 80 márka esett egy-egy biztosítottra. Tekintettel arra, hogy átlag minden második biztosított pénztári tag betegszik meg egy évben, egy beteg pénztári tagra évente 160 márka költség esik. Ez még akkor is magas szám, ha minden biztosított pénztári tagra egy családtagot számítunk. A német munkásság keresetének 12—14%-át kénytelen a különböző biztosításokra elfizetni!

A német munkásbiztosításban a szabad orvosválasztás elve érvényesül. Az orvosok anyagi érdeke azt kívánja, hogy minél több biztosított vegye igénybe szolgálataikat, ami a betegek felületes kezelésére és tömegmunkára vezet. Olyanokat is betegnek nyilvánítanak, akik csak munkahiány vagy lustaság miatt „betegek“. A tagok könnyen jutván a betegséget bizonyító irathoz és a gyógykezeletés nem kerülvén semmibe, gyakran és feleslegesen igénybeveszik a pénztár szolgálatait. Ezért a valóban beteg tagok hátrányos helyzetbe kerülnek és sokkal rosszabb elbánásban részesülnek, mint ahogyha csakis róluk gondoskodnék a pénztár.

A balesetbiztosításnak hátránya az, hogy a munkásokból dolgozó polgárok helyett „járadékvadászokat“ csinál. Németországban ugyanis annyiféle címen kaphat egy munkás járadékot, hogy több járadéknak egyesítése révén többet kap, mint amennyit ereje teljes megfeszítésével kereshet.

A társadalombiztosítás Németországban mai formájában anti-szelektórikus hatású, mert a szorgalmas munkás, ki csakis komoly betegség és baleset esetében fordul a pénztárhoz, hátrányban van a munkakerülő, gyakran beteget jelentő és „járadékvadász“ munkással szemben. A munkanélküli biztosítás nyújtotta előnyökben is részben azok részesülnek, akik notórius dologkerülők és örülnek, hogyha nem kell dolgozniok! A munkanélküliek eliteje, azok a munkások, akik nem tudnak munka nélkül, dologtalanul élni, többnyire vándorbotot vesznek kezükbe és kivándorolnak a tengerentúlra. A társadalombiztosítás végső eredménye tehát az lesz, hogy egyre kevesebben fognak dolgozni és egyre többen akarnak járadékból megélni.

A szerző elsősorban a biztosító intézetek orvosainak fix fizetés melletti államosításától vár javulást. A fixfizetéses orvosnak nem érdeke, hogy minél több pénztári beteget szállítson, a jelentkező pénztári tagokat tehát alaposabban fogja megvizsgálni. Ugyanígy a balesetbiztosításnál is. Kívánatosnak tartja, hogy az orvosságok árának egy részét — kivéve, ha nagyon költséges kezeléstről (salvarsan, insulin) van szó — a beteg sajátjából viselje, mert ma Németországban a gyógyszerekkel óriási pazarlás folyik. Fixfizetéses orvosok mellett az adminisztráció valamivel kisebb lesz, a kevesebb beteget jobban lehet majd ellátni stb.

Sokan azon a nézeten vannak Németországban, hogy a szociális biztosítás minél nagyobbmértvű kiterjesztése a munkáskérdésnek legalább részleges megoldását jelenti, pedig erről — szerző szerint — korántsem lehet szó. Az egész társadalombiztosítás évente 4 és fél aranymilliárdba kerül, az eredmény azonban ezzel nem áll arányban. A társadalombiztosítás a munkabért nem tudja megjavítani, pedig a munkáskérdés lényege a munkabér. Amerikában nincsen társadalombiztosítás, de a munkaadók igen magas munkabéreket fizetnek s a munkás természetszerűleg sokkal jobban él, mint német társa, ki a különféle biztosítások „áldásait“ élvezzi. Hogyha Németországban a munkások sorsán komolyan javítani akarnak, ezt csak magasabb bérek biztosításával tehetik. Ha a munkabér magasabb, kielégítőbb^ élet-színvonalat fog biztosítani és takarékosagra is módot nyújtana, úgy a társadalombiztosítást erősen csökkenteni lehetne és az erre fordított költségek jó részét szintén a munkásságnak lehetne biztosítani.

nagykálnai Levatic László.

Neveléstan. Bevezetés az iskolai nevelés munkájába. Írta Imre Sándor. Nagy 8°, 336 lap. A „Stúdium“ kiadása.

Az a szerves kapcsolat, mely a társadalmi élet jelenségeit a köznevelés ügyével összefűzi: okadatolttá teszi, hogy Imre Sándor „Neveléstan“ c. művéről — a könyv eszmemenetének, s a műből kiemelt néhány gondolattörödéknak a bemutatásával — e helyütt megemlékezzünk.

Minden munkát a világosan kitűzött cél s a cél felé vezető út megtalálása s követése szempontjából kell értékelnünk.

A könyv célját a szerző legelsősorban egy-két negatívumban írja körül. Nem akarja a nevelés terén végzett kutatások összefoglaló ered-

ményét feltárni, — tehát műve nem kézikönyv. Az iskolán kívüli nevelés kérdéseit csak annyiban tárgyalja, amennyiben azok az iskolát érintik, — tehát műve nem teljes neveléstan. Nem is gyakorlati útmutatások gyűjteményét adja, — tehát nem aféle vezérlő fonál, mely a nevelés számtalan apró-cseprő eseteiben az eljárásra kész útmutatásokat (mondhatnók pedagógiai recepteket) kívánna felsorakoztatni.

A könyv irányító gondolata: *az iskolai nevelés tudatossá tétele*; a leendő és kezdő tanítót egységes gondolatmenettel akarja visszavezetni az iskolai életbe, melyet mint tanulók hagytak el; *indításokat akar adni* elméleti megfontolásokra, *eszméltetni* kíván a nevelés kérdéseiről s míg egyfelől ezáltal a nevelői pályára készülők útját kívánja egyengetni, addig másfelől távolabbra is néz, midőn a nevelés egységét *tényül*, a köznevelési szervezet egységét *követelményül* állítván olvasói elé: a nevelés benső egységének kialakulását kívánja elősegíteni.

A nevelői gondolkodás tudatossá tételéhez szükségesnek tartja, hogy a tanítói pályára lépő ifjú az iskolát tisztult, eszményi formájában gondolja el, hogy úgy álljon az szemé előtt, amilyennek lennie kellene; szükségesnek tartja annak meglátását, hogy a nevelés munkájának az iskola csak egyik tényezője s az iskolán belül is sok tényező együttes hatásából adódik össze a nevelés; ebből pedig az következik, hogy minden tanítónak a maga szemével kell meglátnia az iskola helyzetét is, meg a maga feladatait is.

A feladatok tisztánlátására s a nevelés fogalmának kialakulására pedig már jó eleve azért van szükség, mert a tanító mindjárt kezdetben *önálló* munkakörbe lép s ebben a saját ítélete szerint kell dolgoznia s «ez a tisztánlátás erősíti meg őt hivatásérvzésében s ez ad mértéket a tapasztalatszerzésben is.

Nevelői gondolkodás és a nevelői tevékenység tudatossága tehát azt a két kiinduló és irányító szempont, mely a könyv anyagát meghatározza. Arra az általános érdekű kérdésre, hogy mi a nevelés? — könyvünk mindjárt a tárgyaló rész elején felel meg. Egyenkint bontogatja ki a fogalom tisztázásához vezető szálakat, melyekből a nevelés definíciójának a szövedékét fonja össze. Ez a fejtegetés a *nevelés* szó jelentéséből indul ki, mely az embernek emberre irányuló alakító tevékenységére irányítja a figyelmet. E tevékenységben pedig a szellemi úton s a szellemi életre való hatás mozzanata lép előtérbe; a nevelés lefolyásának tanulságaiként fokozatosan bontakozik ki előttünk az, hogy a nevelés hosszú ideig tartó, folyamatos tevékenység, mely az önálló életre készít elő s melyben hovatovább az értelmi elem jut uralomra a hogy a nevelés fejlettebb ember hatása a fejletlenebbre; a nevelői lelkiület sajátosságából következik, hogy a nevelés céltudatos hatások tanszerű elrendezése s ez a növendék érdekében történik; viszont a nevelő és a növendék egymáshoz való viszonyából ered az a körülmény, hogy a nevelés folyamán a növendék a nevelő szellemi színvonala irányában folyton emelkedik s ha azt elérte, a nevelés az ő eredeti személyi kapcsolatában véget ér; új szempontot ad a nevelés és közös-

ség vizsgálata, mely a nevelés fogalmát azzal bővíti, hogy a nevelés a közösség életéből fakadó és arra ható, azzal szükségképen együttjáró tevékenység; ezzel a gondolatmenettel jut el a szerző a nevelés általános meghatározásához, mely minden irányzatosság kizárásával, a világnézeti különbségek, valamely meghatározott állapot vagy egyéni, illetőleg közösségi helyzet figyelmen kívül hagyásával imígy hangzik: a nevelés a közösség életéből fakadó s arra ható, az egyén kifejlődését tudatosan elősegítő, huzamos ideig tartó szellemi tevékenység, mellyel a fejlettség magasabb fokán levők céltudatosan és tervszerűen alakítják a kevésbé fejletteket, amíg az alakítást az önállóság ki nem zárja.

Az itt meginduló tárgyaló rész hasonló logikai megalapozással van felépítve.

A gondolatköröknek pusztá megemlítése is sejteti azt a tartalmi gazdagságot, mely Imre könyvének egyik legkiválóbb jellemvonása.

A nevelői gondolkodásról, a neveléstudományról és a neveléstanról adott fejtegetéseivel a fentebb említett egyik irányító szemponthoz — a nevelői gondolkozáshoz — ad megvilágító tájékoztatást, míg a. nevelés céljait, feladatait, eszközeit, korlátait, sikerének feltételeit és szervezetét tárgyaló fejezetekben a másik alapvető szemponthoz, a nevelői tevékenység tudatosságához vezető utakat jelöli meg.

Az e részben feldolgozott anyagból külön kiemelendőnek véljük a *személyiséget* fejtegető részt, melyben a személyiség úgy jelenik meg előttünk, mint a teljesen kifejlett, határozott, tudatos, nemes egyéniségű ember, — vagyis mint az erkölcsi jellem képviselője; és ki kell emelnünk a *nemzetnevelést* tárgyaló részt, mely a nemzeti tudatosságra serkent, mert hogy az ember a nemzetben, vagyis a földrajzi viszonyok és a közös múlt erejénél fogva lelki közösségben tartozók között él s a nevelés csak *a nemzeten át* tud az egész emberiségre kihatni. E két fejezet kiemelésével nem a többi fejezetek kisebbségét akarjuk feltüntetni, hanem úgy érezzük, hogy e két gondolatkör a szorosabb értelemben vett pedagógusokon kívül általános érdeklődésre is számot tarthat. S ezzel kapcsolatban tán nem érdektelen megemlíteni, hogy a személyiség fogalmának nevelésügyi irodalmunkban első értelmezője Schneller István (a szerző egykori tanára) volt, a „nemzetnevelésének pedig — ennek a Széchenyi gondolatvilágából kisarjadt pedagógiai irányzatnak — épen a szerző a leglelkesebb szószólója.

Nem haladhatunk el szó nélkül a nevelés eszközeit tárgyaló fejezet mellett sem, melyben a *gondozás, tanítás és gyakorlás* tárgyalása kerül sorra; ki kell emelnünk főképp azért, mert a könyvnek magát az iskolai nevelési tárgyaló (s terjedelmében is legnagyobb) részéhez ezek adják meg a vezető szempontokat.

A mű második része az iskolát tárgyalja; iskolának és köznevelésnek, az iskola mivoltának, kialakulásának és feladatának, az iskola külső és belső szervezetének kérdései kerülnek itt tárgyalásra. Alig kell mondanunk, hogy ez a rész is az előbbihez hasonló gondossággal, tartalmassággal, emelkedett szempontokkal, a mű alapgondolatát mindenütt szem előtt tartó következetességgel s a gondolatébresztés serken-

tésével van megírva. Általános érdekűségénél fogva e helyütt az iskolának a köznevelésben elfoglalt helyére vonatkozó fejtegetését véljük kiemelendőnek.

A nevelésre ható, tehát a nevelés tényét determináló sokféle tényező között könyvünk az iskolának *központi helyzetét* állapítja meg. Az iskolának ezt a központi helyzetét biztosítja *a)* időbelileg, vagyis az egymásutánosság tekintetében az a körülmény, hogy az iskola közepén áll az alapvető családi nevelés s a befejező önnevelés között; *b)* az iskolával egyidejűleg ható tényezőket (az egymásmellettséget) tekintve szintén az iskola van középpont, mert a vele vagy ellene dolgozó hatások csak az iskolai nevelés minéműsége szerint érvényesülhetnek; és *c)* központi helyzetet biztosít az iskolának a tervszerűség mértékére való tekintettel az, hogy az iskola a nevelés hivatalos szerve s mint ilyen a maga tervszerűségével irányítani, helyes mederbe terelni tartozik a másféle forrásból eredő nevelői hatásokat.

A mű harmadik része az iskolai nevelésről szól. Ennek bevezető része az iskolai munka zavartalanságának feltételeit tárja fel előttünk; itt állapítja meg a szerző az iskolai munka egységének biztosítékait: a nevelők és növendékek munkájának párhuzamosságát, a nevelés hármasságának, t. i. a testi, az értelmi és erkölcsi iránynak egybefonódását s a többtagú nevelőszemélyzet ténykedésének egyöntetűségét. Itt aztán két ágra szakad a tárgyalás folyamata. Az első szakaszban az iskolai munka személyi tényezőiről, a második szakaszban az iskolai nevelés ágairól van szó. Az előbbiben egyfelől a nevelő egész lelkületének kialakulásáról, másfelől a tanuló lelki világáról kapunk tájékoztató rajzot. Az iskolai nevelés ágait tárgyaló szakasz pedig rendre veszi a testnevelés, az értelmi és erkölcsi nevelés sokféle ágazó kérdéseit, melyeknek egységes irányát már az által is igyekszik a szerző biztosítani, hogy ezek tárgyalásának vezető eszméi mindenütt: *a gondozás, a tanítás és gyakorlás.*

Ez a harmadik rész nemcsak a legterjedelmesebb, de a gyakorlati nevelőt is a legközvetlenebbül érdeklő része a műnek. Sok tapasztalatnak, sok elmélyedő gondolkodásnak, elmélkedésnek leszűrt eredményeit olvassuk itt, melyek bár mindig az elvi megállapítások magaslataira helyezvük: de a nevelői tudatossággal megtelített lélekben okvetlenül gyakorlatilag értékesíthető irányításokra váltódnak fel,

Még két gondolatcsoportról kell megemlékeznünk.

Egyik — mely e lapok által képviselt eszmekörben mozog — a nevelésnek társadalomtani vonatkozása. Már magának a nemzetnevelés fogalmának a megállapításánál is tekintetbe jő az általános, közösségi, szociális tudatosságnak a határozottabb és tisztább nemzeti tudatossággá való kikristályosodása. Más helyütt a szerző összeveti a nevelői gondolkodást a társadalomtudományi gondolkodással: mindkettőben a valóság, a tények megfigyelése és pontos megállapítása a kiinduló pont s mindkettőben igen erős a történelmi elem; mindkettő a meglevő állapot fejlődés eredményének, a további fejlődés alapjának nézi s a nevelésben a jövő előkészítőt látja.

Egy más helyen a társadalmi osztályok szükségleteiben levő különbségekről szól s megállapítja, hogy a társadalmi különbségek nem alapjai külön-külön iskolaszervezeteknek; s bár az ebből a különbségek-ből eredő szükségletekre tekintettel kell lenni, de egyetlen társadalmi osztály sem zárható el semmiféle iskolafajtól, semmiféle iskolafoktól.

Másik — amiről még szólnunk kell — *a magyar nevelés mai feladatainak* a fejtegetése. A nevelés ágazatait figyelembe véve hazánk mostani állapotából következően a nevelésnek sajátos feladatául jelöli meg a szerző, hogy a nevelés csökkentse az egészség megnövekedett veszedelmeit — tegyen képessé az élet megbecsülésére; mélyítse és általánosabbá tegye a nemzet tagjait egységbe fűző közös tudatosságot, — segítse elő a munkára serkentő életfelfogás, a nemzeti idealizmus kialakulását; s igyekezzék eltávolítani azokat az erkölcsi természetű akadályokat, melyek a közös munkának útját állják s az életet nyugtalanná teszik — működjék közre a magyarság régi erényeinek megmaradásán és nemesbedésén. Szinte kilendülni látszik itt az a gondolat, hogy *a felelősségvállalás erkölcsi bátorságának meg kell erősödnie s növelni kell a mai ifjúságban az élethez való bátorságot, a szépségen való gyönyörködni tudást, a jóság és igazság diadalában való bizodalmat.*

A mindvégig élvezetes stílussal megírt mű fejtegetéseiben mély érzések lüktetnek és lépten-nyomon emelkedett gondolatok csillannak ki. Egy-egy megállapítása (pl. hogy a siker feltétele: a nevelőnek növendékei iránt való s mindig jót akaró s mindig a növendék érdekében cselekvő szeretete) szinte axiómaszerűen hangzik. A mű mindvégig tartalmaz gondolatokkal ébreszt gondolatokat, bizonyára elhatározásokat is.

A tanítói pálya jelöltjeit ez a munka alkalmasan be fogja vezetni a nevelés munkájába; de haszonnal fogják forgatni azok is, akik már járdalják ezt a pályát; és élvezettel olvasandják azok is (mint e sorok írója), kik már mint tanítók és nevelők is elhagyák az iskolát. A könyv olvasása közben a múltak kódéből ki-kibontakozik egy-egy nevelői ténykedés emlékképe — s mindig örömet okoz, ha egy-egy régebbi ténykedésünknek új megvilágításban igazolását olvashatjuk. És haszonnal olvashatják mindazok, kik a nevelés ügye iránt érdeklődnek.

Sztankó Béla.

Dr. Hugo Schöder: Soziologie der Volksschulklasse. Halle. Niemeyer, 1928. XI. 215 l.

E terjedelmes tanulmány megírására Eduard Spranger berlini professzor ösztönözte a szerzőt, ki pedagógus létére is jól ismeri a szociológiai megfigyelés módszereit. A túlzásba vitt részletezés miatt olyan hatást tesz a könyv, mintha mikroszkopikus képeket kapnánk azokról a lelki jelenségekről és szövödményekről, amelyeket az elemi iskolai osztály, ez az alapjában egyszerű, mégis jellegzetes és nagyon jól megfigyelhető kis társadalmi „életforma“ felmutat. Az osztály szelleme mindenek előtt attól függ, hogy a gyermekek milyen irányú és színezetű érzelmeket s milyen érdeklődést visznek oda a szülői ház-

hol. Lelkük emocionális tartalmát, szokásaikat, erkölceiket viszont a szülők társadalmi osztálya határozza meg. A proletárgyermekek a testi túlerőtől való félelmét, a tömegező sejtelmét, a szervezettség lendítőerejének hitét, az osztálygyűlöletet és osztálybüszkeség érzését, a társadalomra való neheztlés hangulatát viszik magukkal az iskolába. A parasztgyerekek a földtulajdonból táplálkozó öntudatot, hatalomvágyat, egyenes és nyílt lelkületet, a hagyományok és a tekintély tiszteletét szívják otthon magukba s bizonyos érzéket az összetartásra, ba ez nem is mindig erkölcsös színezetű. A polgárcsalád gyermeke magasabb kultúrértékeket is ismer, de elveszti naiv ártatlanságát és nyíltságát s a társadalmi érintkezés máza távortartja társaitól. Individualista, hagyományellenes, érvényesülésre törő.

Az *osztály életközösségének* kialakulására még két tényező hat: a fizikai környezet (a hangulati elemekre hat) és még inkább a pszichikai környezet: a tanító egyénisége és a tanulók lelki kölcsönhatása. A legkisebb tanulók teljesen odaadják magukat a tanítónak, aki az iskolát jelenti számukra. Itt a tanítón fordul meg minden. Szeme állandóan „fogja“ a tanulókat. A 6 éves gyermek már csirájában magában hordozza a társadalmi élet minden vonatkozását. Így az osztály hamar kialakul s megteremti a maga erkölcsi értékskáláját, amely szerint minden cselekedetet megítél. Ez az „osztályerkölcs“ az „új fiú“-ra is azonnal kötelező. Ez lényegében a felnőttektől átvett szokás-erkölcs, amelynek színezete jellemzi legjobban az osztály szellemét. Beszédes példa: egy leányosztályban kedvelt tanítójuk születésnapján mindenki egyforma hajviselettel s azonos színű hajszalaggal jelent meg. A társadalmilag egyszerűbb osztályban az osztályszellem erősebb. Az osztálytanító, ha erős egyéniség, erősen hat az osztályszellemre, mégpedig a leányosztályokban inkább, mint a fiúknál.

Részletesen tárgyalja a szerző az osztályokban alakult érdekcsoportokat és az iskolai barátság természetét. Finoman elemzi az osztályban támadó alá- és fölérendeltségi viszonyt. Magyarazza az osztályrangsort (amely gyakran eltér a tanítók által megállapított „hivatalos“ rangsortól), az osztályban vitt vezetőserepet, az osztálytisztviségeket. — Disszociális ösztön működik a tanulók vetélkedésében, mely a hasonló képességűek között szokott elfajulni. Sokszor — falusi iskolákban — családi versengés oka vagy eredménye. Csoport-versenyek is előfordulnak, sőt osztályok versengése is. A tanító igazságtalansága vagy gúnyos, rideg modora sokszor az egész osztályt „ellenzékbe kergeti“, a tanulástól elkedvteleníti. Nem ritka a tanulók pártoskodása, amely sokszor veredéssé fajul. A lányok pártharcainak örök témája, hogy „mit mondott“ egyik a másikról. A megsértett vagy ki nem elégitett önérték és a környezet-különbségek a viszályok oka. Egy-egy városrész, falurész, csoportosulás magva lehet az osztályban.

Érdekes disszociális jelenség az egyes tanulók *kirekesztettsége*. Ez lehet önkéntes elzárkózás eredménye, de lehet az osztályközösség műve is. Az előbbi az izoláltan lakók gyermekeinél (tanyai gyerek?) gyakoribb, míg az utóbbi a nagy társadalmi különbséget szenvedő (pl.

menhelyi) gyermekeknél. A túlerős érvényesülési ösztönt mutató gyermekeket az egészséges osztály kiközösíti, ugyanígy a nagyon akaratos, alkalmazkodni nem tudó gyermekeket is. Az igen gyenge testű vagy nyomorék, esetleg szellemileg gyenge gyermek, hogy ne érezze szüntelenül a maga kisebb értékű voltát, önként távolmarad az osztályélettől s szívesen végzi azokat az apró kötelességeket, amelyeket az osztály kicsinyel. Ezek az osztály hamupipókéi. — A könyv három utolsó fejezetében a szerző a pedagógusok és szülők részére von le gyakorlati tanulságokat. S. G.

T e t t a m a n t i Béla: A közösség gondolata Kármán Mór nevelélméletében. Szeged, 1928. 8° 107. 1. (Értekezések a Ferenc József tud.-egyetem pedagógiai intézetéből; új sorozat, 2. sz.)

E tanulmány előbb kimutatja a közösség gondolatának Herbarttól Zilleren át Rein főművéig történt alakulását, azután Kármán Mór elméletében való helyét, K. felfogásának kiindulásában Herbarttal való közvetlen kapcsolatát, de Ziller és Rein álláspontjánál határozottan eredetibb és önállóbb eredményét. Feltárja az 1879-í középiskolai tanítástervünk alapjául szolgált elmélet lényegét, azt a mélyen járó gondolatot, amely az egyén és az adott közösség (a jelen környezet), viszonyát a történeti fejlődés szempontja alá helyezi és az ember, mint történeti lény megértése egyetlen módjaként s érvényesülése egyetlen erkölcsös lehetőségeként a történelmileg kialakult nemzet körében való szemlélését és tevékenységét állapítja meg. A szerző dolgozatában egészen önállóan jár el, Kármánra vonatkozóan mondhatni előzmények nélkül, mert Alexander, Pauler, Weszely tanulmányai céljuk és természetük miatt efféle nyomozásokba nem mehettek bele. A K. rendszerére vonatkozó megjegyzések értékes vitára adhatnak alkalmat olyanok részéről, akik a magyar neveléstudományi munkásság ez első és sokáig legnagyobb hatású irányítóját nem csupán irataiból és életének utolsó éveiből ismerték, tehát igazolni is tudhatják, ami pl. e sorok írójának csak vélekedése, hogy Kármán Pedag. Dolgozatainak hézagai, az ellenmondások vagy eltérések az ő elméjében már kiteltek és ki-egyenlítődnek.—T. jelzi e tanulmányának két folytatását: egyik a Rein és Kármán mellett harmadik Ziller-tanítvány, Willmann, ide tartozó álláspontjának kifejtése (amire nézve különben a német irodalomban több kísérlet történt, egy tanulmány T, munkája óta is jelent meg); a másik pedig Schneller István pedagógikája sarktételeinek e nézőpontból való megvizsgálása és mindkettőnek Kármánnal való összevetése. Ez a folytatás két okból nagyon értékes lehet. Egyrészt azért, mert Willmann szintén Herbarthoz kapcsolódó, de önálló útra tért elmélkedése Didaktik-ja útján a magyar nevelői gondolkodásban közvetlenül is, közvetve is nyomot hagyott s ezért történelmi-szociológiai alapvetését valóban kívánatos párhuzamba állítani Kármánéval, amelynek két egyetemünk neveléstudományi tanszékén van ma képviselője. Másrészt igen érdekes, hogy bár Schneller sem Herbarttal, sem iskolájával nem kapcsolódott, sőt azzal bizonyos tekintetben határozottan szemben

állott, egészen más gyökerekből táplálkozó elmélete lényeges elemekben mégis ugyanoda jutott, ahova Kármán a maga H.-ból kiinduló, majd attól eltérő tanulmányai és elmélkedése nyomán. Itt különösen fontosnak bizonyulhat mindkettőnek Eötvöshöz való kapcsolódása; ez kétségtelen mindkét pedagógusra nézve, de tisztázni való: melyik mit kapott Eötvöstől és az miként lett vérvé. S van még egy közös szál, amely az újabb magyar nevelői gondolkodás történelmi értékeléséhez elvezethet: Kármánra a történetiség, a nemzet és az emberiség viszonya Eötvösön kívül nagy hatása volt Széchenyinek is, az meg nyilvánvaló, hogy Schneller tanítványai Széchenyi tanulmányozásából nagyon sokat merítettek s így világos magyarázatát lehet találni annak a sokszoros egyezésnek, amely mai nevelési irodalmunk egyébként különböző termékeiben éppen a közösség felfogására, a nemzet fogalmának nevelésügyi értékesítésére nézve könnyen kimutatható.

A mást ismertetett tanulmány szerzője a magyar neveléstudománynak sok szolgálatot tehet, ha a megkezdett nyomon kitart és ebben az irányban a felderítő munkát folytatja.

Imre Sándor.

E d g á r Ansel M o w r e r: Amerika. Vorbild und Warnung.

Ernst Rowohlt, Berlin, 1928. — 189. o.

Ez a „történetfilozófiai“ tanulmány, noha az idevágó európai — különösen az angol és német — irodalom meglehetősen ismeretéről tanúskodik, európai író fejéből és tollából bizonyára másként került volna ki. A mi tudományos izlésünknek, kissé újságírói reportra emlékeztető szerkezeténél és stílusánál fogva sem felel meg, ami azonban nem zárja ki, hogy bizonyos tekintetben érdekes és tanulságos olvasmánynak ne minősítsük.

A könyv alapgondolata nem a legszerencsésebb és talán nem is időszerű. *Spengler* nyomán elindulva tulajdonképpen az európai-amerikai kultúra, másszóval amerikanizmus „Untergang“-ja foglalkoztatja. — Nem mondható szerencsésnek az Amerika és — a római birodalom helyzete és sorsa között felfedezni vélt analógiák alapján vont párhuzam sem.

Annál inkább érdekel bennünket az, amit az amerikai lélekről, melynek úgy látszik alapos ismerője, és amit Európa amerikanizálódásáról beszél. — Ezt elkerülhetetlennek gondolja, de csak a külsőségekben, míg az amerikai szellem, szerinte, Európában igazi talajra soha nem fog találni.

Pár sorban hazánkkal is foglalkozik. Azok között az államok között szerepeltet bennünket, amelyekben diktátorok uralkodnak és, amelyek az egész amerikanizmusból csak az amerikai-pénzt tartják kívánatosnak. Nem minden tanulságtól mentes az a megállapítás is, hogy a magyar írók azért tudnak oly könnyen alkalmazkodni a világízléshez, mert nincsenek tradícióik. Úgy hisszük, hogy kommentár, vagy kritika itt felesleges.

Akinek ráérő ideje van és érdeklődik aziránt, hogy mint gondolkoznak az amerikaiak sajátmagukról és az európaiakról, átlapozhatja

Mowrer könyvét és, ha nem támaszt túlságos igényeket, még érdekes olvasmányoknak is fogja találni.

Hammersberg Miklós.

Dr. Friedrich Darmstaedter: Das Wirtschaftsrecht in seiner soziologischen Struktur. Berlin-Grünewald, Dr. Walther Rotschild Verlag, 1928. 160 oldal.

Németországban a birodalmi gazdasági jog és a munkajog önálló jogi diszciplínává kezd kialakulni, amely a tételes jogszabályoknak jogelméletével is alaposan foglalkozik. Ezen elkülönülésnek azonban a jogelméleti és rendszertani jelentőségén felül jogpolitikai és általános politikai fontossága is van. Határozott törekvés észlelhető abban az irányban, hogy a gazdasági jog eszközül szolgáljon arra, hogy a termelés fokozását és zavartalan menetét biztosítsa és így a termelést mint » politikai célkitűzést ismertesse el. Másfelől az önálló munkajog feladata az lenne, hogy a termelés kívánalmaival szemben a szociális szempontoknak szerezzen érvényt. A gazdasági jog a termelés (a tőke), a munkajog a munkás jogával foglalkozzék. Tekintve e két jogi diszciplína konkurráló természetét, az a veszély fenyeget, hogy a gazdasági jog a kapitalisztikus, individualisztikus gazdasági rend alapján, a munkajog pedig a szocialisztikus gazdasági rend alapján fejlődhetik s így a két jogi diszciplína alapelveinek különbözősége miatt egymással ellentétbe kerülhetnek. A szerző ezért azt tűzte ki feladatául, hogy egységes alapot teremtsen mindkét jogi diszciplína számára, vagyis, hogy megeremtse a tulajdonképeni gazdasági jog elméletének alapjait, amely gazdasági jog terv szerint a magánjog vagyoni részét, a szűkebb értelemben vett gazdasági (termelési) jogot és a munkajogot ölelné fel. Így ez az új jogi diszciplína a gazdasági és szociális élet úgyszólván összes jogi szabályozás alá vonható területét magában foglalná és alkalmas lenne arra, hogy keretek közé szorítsa a gazdasági és szociális erők hatalmi megnyilvánulását.

Gondolatmenete a következő: A gazdasági jog első feladata a gazdálkodó ember védelme szükségletkielégítésre irányuló munkájában a többi emberek részéről jövő akadályoztatás és károsítás ellen. (*Alterum non laedere.*) Ez a jog egyik oldala, mely a passzív magatartás szabályozása lévén, jogszabállyal kikényszeríthető. Másik feladat az aktív magatartás szabályozásának lehetővé tétele. Az aktív magatartás jogszabállyal kikényszeríthető nem lévén, az utóbbi tekintetben a gazdasági jognak be kell érni a közvetítéssel, vagyis azzal, hogy a szükséglet-kielégítés és termelés előmozdítását jogszabályok révén közvetítse. Ennek a közvetítésnek az a lényege, hogy bár a más munkájában való részvétellel kényszeríthető senki nem lenne, de önkéntes részvétel esetén a gazdasági jog biztosítaná számára munkájának tényleges ellenértékét. (*Suum cuique tribuere.*) Gyakorlatilag ez úgy valósulna meg, hogy a gazdálkodó társadalomnak az a része, amely nem individualisztikus gazdálkodást akar folytatni, termelési és fogyasztási szövetkezetek alakjában szervezkednék meg. Harmadik részét képezné a gazdasági jognak a munkajog, amely az emberek közötti gaz-

dasági vonatkozásokat szabályozná abból a szempontból, hogy a gazdaságilag gyengébb védelme biztosítsák a gazdaságilag erősebbel szemben. Ez a rész az egyéni gazdálkodásban résztvevőket érintené csupán. Darmstaedter tehát a gazdasági és szociális élet dualisztikus formája mellett foglal állást, amely szerint a megkülönböztetés alapja az lenne, hogy a gazdálkodó embereket személyi vonatkozások, vagy teljesítmény-vonatkozások kapcsolják-e egybe. Az előbbi a szociális élet mostani formája, a másik az előálló új forma, melyet az új gazdasági jog szabályoz. A gazdasági jog a kiegyenlítő rendszer akar lenni az egyes emberek gazdasági termelésre és vagyonképzésre irányuló akarata és a többi embereknek a szükséglet kielégítésre szolgáló eszközök feletti rendelkezésre irányuló akarata között.

Darmstaedter munkája érdekes olvasmány, azonban végeredményében elmélete époly utópisztikus, mint a kommunizmus elmélete, bár teljesen ellenkező irányú. Nem változtat ezen az sem, hogy a szövetkezeteit szerinte az egoizmus hozná létre, nem az altruizmus, mert ez csak azon az alapon valósulhatna meg, ha mindenki elismeri, hogy az egoizmus legjobban megválasztott formája az altruizmus, ami viszont a valóságban soha fel nem lelhető, mindenkire nézve egyenlő hatalmi viszonyukat tételeznék fel.

Rácz Lajos.

Gróf Zelenski Róbert: Emlékeim. Budapest, 1928. 931 lap. A szerző kiadása.

Az a hatalmas kötet, melyet Zelenski Róbert gróf közéleti pályájának ötvenedik fordulóján a magyar közvélemény elé bocsájtott, egy nagy kor- és gazdaságtörténeti adatgyűjtemény. Közben életrajz is arról, hogy merre járt egy férfi, ki meggyőződését mindig híven követte, azért helyt állott s érte bátran — gyakran az egész közvéleménnyel szemben is — harcolt. Ha nem lett volna igaza Zelenski Róbert grófnak semmiben, a férfias meggyőződésnek ez a bátorsága egy hajlékony, eventualitásokra berendezett korban és társadalomban, már önmagában véve érdekessé tenné könyvét és egyéniségét. De Zelenskinak bizonyos kérdésekben igaza is volt, bár nem volt államférfi, de mégis egyes vonatkozásokban az ő éleslátását igazolták az események. Könyve a magyar szociológiai kutatás számára is érdekes, mert mélyen bevilágít a magyar társadalmi erők mozgalmába, azoknak egymáshoz való viszonyába s mert szerzője a magyar közéletben soha diadalra nem jutott, de az események alakulására egykor nem teljesen hatástalan irányzatot reprezentál, mely a magyar osztályharcok és agrármozgalmak révén a magyar életnek, a magyar történelemnek aktív részese volt.

Zelenski élete érdekes, egész és harmonikus élet. Atyai ágon ősei lengyel főnemesek, de édesatyja az aradi vár kazamatáiban várfogságot szenved s fia 1850-ben Újaradon születik. Anyai ágon előkelő magyar nemesi családból származik, anyai nagyatyja ötvenesi Lovász Imre kir. tanácsos, Aradmegye alispánja.

Bevezetőjében életének küzdelmeit így foglalja össze: „Küzdöttem a fedezetlen határidőüzleti játék, a zsidóság hatalmának ezen leghatható-

sabb emeltyűje ellen; az olcsón építendő vasutak érdekében; sikerült harminc évre megszüntettni az őrlési kedvezményt; küzdöttem a birtokos parasztság és a mezőgazdasági munkás érdekében; egyre beszéltem és írtam a mezőgazdaságot igazságtalanul terhelő adók, jelesen progresszív adók ellen; amint a zsidó szabadkőművesség a birtokos osztály tönkretételére napirendre tűzte a birtokreformot, óva intettem gazdatársaimat, miszerint ne engedjük meg az államnak, hogy hozzányúljon a tulajdonjoghoz ennek ürügye alatt; kimutattam, hogy az általános választójog sírját fogja ásni a parlamentarizmusnak, tehát mellőzendő; kértem a sajtó és a büntető törvényeknek keresztény szellemenben való revideálását; hevesen hadakoztam az uzsora, egyszóval a legtöbb visszaélés ellen, különösen állandóan egyre kimutattam, milyen következményekkel fog járni a civilizációra a szocializmus terjedése. Előbbiek mind a zsidó szabadkőműves nagyhatalom kimagasló program-pontjai voltak. Ellenük, főképp a liberalizmus korszaka alatt, majdnem kizárólag én küzdöttem. Természetes, hogy alól maradtam és az ország közvéleményében Magyarország egyik legmegvetettebb alakja lettem.“ Sajátságos, minden ízében egyéni pályáját részben a gazdasági, részben a politikai életben futotta meg. Húsz éves koráig jórészt külföldön élt. 1870-ben átveszi válságba jutott és eladósított gazdaságainak kezelését. Nagy eredménnyel dolgozik gazdaságaiban; az első gőzekét, mely még ma is üzemben van, ő hozza be Magyarországra. 1874-ben tevékeny részt vesz az arad—kőrösvölgyi, később arad—csanádi vasút alapításában, melyet az alapító társaság saját régiében épít meg az előirányzott összegnél 20%-kal olcsóbban. Elnöke lesz az Aradmegyei Gazdasági Egyesületnek, melyet még atyja alapított. 1881-ben bekapcsolódik a politikába, mint Lippa képviselője. Közgazdasági kérdésekkel foglalkozik s 1894-ig nem szólal fel a törvényhozásban. „Hogy sohasem szerettem a politikát — írja —, legjobban bizonyíthatom azzal, hogy egész életemen át következetes voltam, sohasem kerestem a népszerűséget, amit jönnek és üdvösnek találtam, nyíltan kimondtam, se fölfelé, se lefelé nem nézve. Ilyen tulajdonságokkal nem megy az ember sokra a politikai pályán. Azonkívül hamar megtanultam ösmerni a zsidóság vészthozó működését, tehát nyíltan szembeszálltam a növekvő zsidó hatalommal. Ez is elég volt gátat vetni mindenkorra minden politikai ambíciónak, ha ilyennel meg lettem volna terhelve. Tizenkilenc évig gróf Apponyi Albert volt politikai vezérem. Kezdetben teljesen egyetérttem vele. Konzervatívnak tartottam és az is volt. Európának, talán a világnak leghatalmasabb szónokává vált. Tetőtől talpig becsületes, őszinte, szókimondó, nagyon vallásos, igen szorgalmas, fölötté tanult és lebilincselő modorú ember, tehát bírt minden tulajdonnal, melyet szerettem, mely vonzhatott és mégis egyre távolodtam tőle, míg végre megkönnyebbülten egészen elváltam volt vezéremtől. Ugyanis hiányzott nála teljesen az emberismeret, mindenkit olyan kiválónak hitt, mint amilyen ő maga, továbbá nem tudott népszerűség nélkül élni. Hogy ezt elérje, egyre radikálisabbá vált, mert politikailag népszerű csak radikális lehet.“ (22. 1.) Nem így Tiszához való kapcsolata.

„Gróf Tisza István kezdetben theoretikus liberális volt és mindenért rajongott, mit a liberális tan előírt. Akkoriban — mint beszédeim, röpirataim tanúsítják — erős küzdelmet folytattam ellene. Lassacskán azonban megváltoztak nézetei és kevés kivétellel konzervatív álláspontra helyezkedett. Akkor vette kezdetét üldöztetése. Csak a zsidóságban nem tudta vagy nem akarta látni a veszedelmes ellenfelet... A 90-es években gróf Tisza István intranszigens liberális volt és a legtöbb kérdésben ellentétben állt velem. Fokozatosan egyre közeledett hozzám úgy, hogy mikor miniszterelnökké lett, egyik leglelkesebb hívévé váltam és mikor kiűtött az 1914. évi világháború, egyre ismétetem, hogy csak ő képes a küzdelemből forradalommentesen kivezetni, hogy minden hazáját komolyan szerető férfiúnak köréje kell csoportosulnia. Ugyanis ő lett az egyedüli minden parlamenti tulajdonnal felruházott konzervatív politikuskunk. A fedezetlen határidőüzleti és zsidó kérdésben azonban nem tudott sohasem velem egyetérteni.“

Jellemzi az akkori viszonyokat a következő eset: 1891-ben Zelenski elnöklelte alatt Arad—Csanádi Öntöző Csatorna Társulat alakult, mely Arad és Csanád megyének mintegy 100.000 holdnyi részét kívánta a Marosból vett öntöző-csatornával ellátni. A terv, mely közgazdaságilag praktikus és hasznos volt, elbukott azon az egyszerű tényen, hogy a társulat elnöke — ellenzéki képviselő.

Parlamenti tevékenysége az első időkben a drága vasútépítések elleni küzdelemben merül ki. „Államadósságaink tetemes részét azon szédelgésnek köszönhetjük, mely a nagy vasutak építése alkalmából lábrakapott, aztán egyre nagyobb mérveket öltött és végre legmagasabb pontját érte el akkor, mikor a hírhedtté vált keleti vasútnak építésébe fogtak. Ha megengedjük, hogy ezen szédelgés a helyiérdekű vasutak építése alkalmával szintén lábrakapjon, akkor községeinket is oly pénz-zavarokba fogjuk sodorni, mint aminőkbe bonyolódott az állam annak következtében, hogy felügyeleti jogát kellőleg nem gyakorolta, amikor nagy vasutak építették.“ (39. 1.)

Kimutatta, hogy a kormány az engedélyokirat kiadásakor oly magas összegeket koncessziónál, melyek a reális építkezési árat jelentékenyen meghaladják s így a vállalkozást aránytalanul nagy nyereséghez juttatják. Később 1908-ban hosszabb vitája van a főrendiházban Szerényi Józseffel, az akkori kereskedelemügyi államtitkárral az arad—nagykikindai h. é. vasút engedélyezése körül. Az arad—csanádi vasút hajlandó lett volna kilométerenként 54.000 kor.-ért megépíteni, de az akkori kereskedelmi kormány km.-ként 74.000 kor.-ért adta ki az építési koncessziót Pallós és Pollák cégnek.

Másik ága közéleti munkásságának a tőzsdei fedezetlen határidőüzleti játék elleni küzdelem volt. Mint írja, ezzel az akciójával hívta ki maga ellen a zsidóság ellenszenvét. „Mindenféle busásan jövedelmező elnöki, igazgató-tagsági állást kínáltak nekem, de mindig azt válaszoltam, hogy csak olyan vállalatnál fogadok el igazgatóságot vagy elnökséget, melyeket én alapítottam, ott pedig zsidót nem tűrök. Zsidók nélkül

is a legtöbb szuperált, dacára a közfelfogásnak.“ (58. 1.) Fedezetlen határidő-üzlet lehetetlenné teszi a kereslet-kínálat eredeti árképző erejének érvényesülését s mely a legfőbb gazdasági cikkekben is a tőzsdei játéknak, a spekulációnak nyit tág teret. Éppen ezért azt követeli, hogy a fedezetlen határidőüzlet mezőgazdasági és malomterményekben eltiltandó, aki e tilalom ellen vét, hivatalból üldözendő és pénzbüntetésre ítélandó. Határidőre csak olyan mezőgazdasági és malomtermény adható el, illetőleg vehető meg, mely az eladó tényleges birtokában van. (65. 1.)

Tisza István gróf 1897-ben megjelent „Magyar agrárpolitika“ című röpirata főleg Zelenski ellen irányult. Zelenski válaszában a tőzsdére mutat rá, mint egyik fő agrárellenes faktorra: „Tisza István gróf azon vádjára, hogy létezik a pénz arisztokráciájának egy titkos összeesküvése, ellenünk, mi nem ezt mondjuk, mert ha ezt állítanók, ha nem is szép, de sokkal idealisztikusabb célt tulajdoníthatnánk a tőzsdén székelő hatalmasoknak, mint aminő valóban vezeti őket. Amit hirdetünk, az egyszerűen az, hogy bizonyos egyének, a tőzsdék segítségével, nem tekintve, hogy eljárásuk morális-e vagy sem, egyre gyarapítják mások kárán vagyonukat, ezzel pedig hatalmukat. Ennek eredménye az, hogy a vagyonnal és hatalommal együtt a politikai befolyás is fokozatosan átmegy a gazda, iparos és kereskedő, tehát a produktív osztályok kezéből amazoknak a markába, kik a tőzsde sáncai mögé bújva végzik nemzetgazdaságilag kétes értékű üzemeiket, továbbá azt, hogy e cél elérése kedvéért, elcsábítva vagy megvesztegetve pártokat és kormányokat, oly spekulációs módszereket honosítottak meg, melyeknek eredménye a legfontosabb nyerstermények árainak meghamisítása, erőszakos súlyesztése vagy emelése, mi magával vonja elsősorban az egész világ gazdaközönségének elszegényedését, következménykép pedig az ipar és a reális kereskedelem pangását.“ (82. 1.)

Csatlakozik a Károlyi Sándor gróf vezetésével megindult agrárius mozgalomhoz, melynek egyik vezére is lesz. Alapítója az első fogyasztási szövetkezetnek, a Hangyá-nak, melynek első alaptökéjét Károlyi Sándor gróffal együtt majdnem ő jegyezte.

A mezőgazdasági és ipari szeszgyártás konkurrenciája miatt, az ipari szeszgyárak megváltását ajánlotta a szesz-törvény tárgyalása alkalmával. „Természetesen javaslatomból semmi sem lett elfogadva. A szeszgyártási törvényeket egy pár zsidó nagy szeszgyáros készítette és amit ők végeztek a maguk érdekében, azon semmikép változtatni nem lehetett. A regálékat, kisebb királyi haszonvételeket megváltották, mert túlnyomóan földbirtokos, keresztény kezekben voltak, még pedig távolról sem előnyösebben, mint ahogy én javasoltam az ipari szesz-kontingens egy részének megváltását. Utóbbi azonban nem történhetett meg, mert kizárólagosan zsidó vagyont alkotott. A regálék megváltása előtt a korcsmáltatási jogot sok esetben keresztény bírta. Sok birtokos elvből nem adott zsidónak korcsmát haszonbérbe. Én is azok közé tartoztam. A megváltás után a jognak új tulajdonosa, a kincstár, majdnem kizárólag a legtöbbet fizetőnek, zsidónak adta azt haszonbérbe.“ (133. 1.)

Telepítés-kérdésében a Darányi-féle tervszel szemben a Károlyi

Sándor—Csernovics Diodor tervezetéhez csatlakozik, mely szerint a nemzetiségi vidékeken eladóvá vált közép- és nagybirtokokat egy alakítandó intézet venné meg s adná tovább magyar kézre, továbbá a vétel nagy befektetésével szemben az olcsó bérleti rendszerű telepítést tartja kívánatosnak.

A 90-es évek végét és az 1900-as évek elejét agrárpolitikai küzdelemben és agitációban tölti. 1901-ben a Nemzeti Kaszinó igazgatóelnökévé választják. „A Nemzeti Kaszinóban ... nemcsak az arisztokrácia, a földbirtokosság gyűlt össze, hanem kapui nyitva voltak mindig minden feddhetetlen jellemű embernek, ki be kívánt oda jutni és mint tag méltónak találtatott. Kezdetől fogva két irány vetekedett egymással. Egyik az arisztokratikus exkluzivitást akarta behozni, a másik az alapító szellemében kívánta továbbfejleszteni az intézetet. Igazgatásom alatt természetesen az utóbbi irányt tartottam szem előtt és attól el neifittem.“ (203. 1.)

Az 1904—06-os krízis idején szorosan Tiszához csatlakozik. 1905 tavaszán rövid ideig kombinációban van, mint Tisza Istvánt felváltó miniszterelnök. Határozottan azonosítja magát ez időben Tisza István gróf politikájával, kit figyelmeztet, hogy további politikai küzdelme liberális jelszó alatt aligha lesz lehetséges. Konzervatív politikát ajánl, mert „a konzervativizmus is haladás, de megfontolt haladás és tiszteletbentartása a hagyományoknak. Kevés kivétellel az egész zsidóság demokrata, sőt szociáldemokrata. A zsidóságra támaszkodva akarni és csinálni liberális jelszó alatt konzervatív politikát lehetetlenség. Kossuth 1848-ban két pozitív eredményt ért el, emancipálta, reázdította a magyarságra a zsidóságot és tönkretette a magyar középbirtokos osztályt. Ha nem akarod a konzervatív zászlót kezvedbe venni, akkor Apponyi fog vezérkedni és legközelebb két eredményt fog elérni: az egész vonalon ki fogja építeni Magyarországon a zsidó hatalmat és tönkre fogja tenni a még létező magyar birtokos osztályt.“ (Levele gróf Tisza Istvánhoz 1905 szept. 4-én, 295. 1.)

Igen világosan formulázza agrárius álláspontját egy Bernát Istvánhoz intézett levelében; pártolja a szövetkezeteknek keletkezését, terjedését, izmosodását, elő fogja segíteni a paraszt, közép és nagy majorátusok keletkezését, hogy *eleje* vétessék a mindinkább nagyobb *mértéket* öltő föld-mobilizációnak, respektálva a törvény meghozataláig betáblázott összegeket, olyan törvény hozassék, melynek alapján a föld mondjuk 10 holdon alul adósság fejében el ne legyen árverezhető, egy az indiaihoz hasonló uzoratórvény hozassék, a tőzsdereform a fedezetlen határidőzlet játék megtiltásával, olyan adóreform, mely egyszerűbb és érthetőbb a jelenleginél, az italmérést lehetőleg kivenni a zsidók kezéből, minden támadást a tulajdon ellen a legszigorúbban kell üldözni. (1906 június 23-án, 331. 1.)

Állást foglal az 1907-es iparfejlesztési törvényjavaslat ellen. Nézete szerint a szubvencionált ipar mellett a természetes tőkeerejű ipar nem fejlődhetik ki s így a protegált iparágak erőltetett fejlesztése és súlyos közéleti visszaélés lesz az eredmény. 1908-ban benyújtja tőzsde-reform

tervezetét a főrendiházban, mely csak az elnök szavazatával kerül kisebbségbe. 1909 februárjában az ebből keletkezett OMGE elnökválságakor Károlyi Mihály gróffal szemben kisebbségben marad, de Tisza Istvánt Zelenski erős kisebbsége buzdította arra, hogy megint akcióba lépjen, 1910-ben Khuen-Hédervárynak azt javasolja, hogy pártját ne csak Tisza István híveiből, hanem az összes 67-es pártok, tehát a néppárt és alkotmánypárt bevonásával alakítsa meg. A nemzeti munkapártot politikailag támogatja, bár annak egy részével Lukács László, Székely Ferenc és Serényi Béla gróf köré csoportosuló liberális árnyalataival nem ért egyet. „Megint nem tudok egyetérteni Lukács pénzügyminiszterrel. Megbotránkoztat az a három monopol törvény javaslat, melyet benyújtott a petróleumról, a földgázról és a kálisókról. Meggyőződésem, hogy ádáz ellensége a birtokos osztálynak, örvend, ha azt megfoszthatja. Továbbá igazgatósági tagja a Hitelbanknak és valószínűleg annak kezére fogja játszani idővel a tervezett monopóliumok egyikét, másikat vagy mind a hármat.“ (Gróf Tisza Istvánhoz levele 1910 okt. 18-án, 568. 1.)

Tisza Istvánnak, mikor Tisza egy céget ajánl Zelenski figyelmébe, ezt írja: „Nagyon szívesen tennék eleget kívánságodnak, ha Hajós és Villányi cég nem lenne zsidó cég. Megengedem, hogy ügyes emberek, de ha a keresztények is mind zsidó ügyvédek, építészeket, mérnököket alkalmaznak, zsidó cégeknél vesznek, nem csoda, ha végre egy keresztény sem marad fölszínen és teljesen elzsidósodunk... (1911 aug. 8-án, 587. 1.)

Ez időben számos közgazdasági kérdésben publikál tanulmányokat, dolgozatokat. Résztvesz az aktuális agrár kérdések megvitatásában és az OMGE irányításában.

A háború alatt a mindinkább előtérbe kerülő földreform kérdés, a vagyonadó és a választási jog kérdése foglalkoztatják. Kiváló emberismerete korán megérezte a Károlyi Mihályban lappangó forradalmi szellemet. 1918 áprilisában az OMGE elnökévé választják, ami a liberális sajtóban személye ellen intézett éles támadásokra ad okot. 1918 őszén tevékeny részt vesz a keresztény sajtóalap összehozásában és sürgeti az „Új Nemzedék“ támogatását.

1918 októberében, amikor a nagy összeomlás felé közeledtünk, igen világos és alkalmas programot ad a kritikus helyzet megoldására: „De mi most a teendő? A hatalmat mindenáron visszaszerezni, a szociáldemokrata, tehát megbízhatatlan Németországtól tisztességgel elválni és békét kötni, továbbá vaskézrel a rendet fenntartani a beteg agyveleje Károlyi, a nemzetiségek és a radikálisok ellen. Veszély azonban nagy, mióta elhagytad a hatalmat... (Gróf Tisza Istvánhoz 1918 okt. 19-én). Újra Tiszához: „Nagyon helytelenítem belépésedet a 48-as alkotmánypártba. A fúziót új névvel, például alkotmányos munkapárt névvel helyeselttem volna, de nem olyan kapitulációt, mint amilyent Te vezettél. Az új szituációba a beteg agyvelejű Károlyi kalandor csak úgy fog belenyugodni, ha azonnal új választásra kerül a sor. Ha ez nem történik, ott leszel, ahol vagy. A forradalomból más kiút nincsen, mint államcsíny

útján elfoglalni a hatalmat, elnapolni, míg tart a háború, a képviselőházat és száműzni a hazaárulókat.“ (1918. okt. 25-én Tisza Istvánhoz.)

Csonka-országba kerülve, a gazdasági és politikai élet kérdéseivel már *nem* foglalkozik oly *intenzíven* Zelenski gróf. De éles figyelemmel kíséri az eseményeket s azoknak erős bírálója. Antagonistája a földreformnak, viszont Mussoliniban a jelen legnagyobb államférfiát látja. Megható az a figyelem és fáradtság, mellyel angol lordokkal levelez a trianoni ország érdekében s ha a Morning Post-ban vagy Times-ban olvas Magyarországról téves tudósítást, azonnal levelet ír a szerkesztőnek s kéri a rektifikálást.

E kiragadott idézetek, melyekkel Zelenski könyvét ismertettük, nem meríthetik ki természetesen a 900 oldalas hatalmas kötet anyagát, sőt még kellő áttekintést sem nyújthatnak róla. A kötetben foglalt egykorú tanulmányok, broszúrák, beszédek és levelezések és az ezekhez fűződő magyarázó megjegyzések roppant tömegéből egy elzárt, merev, arisztokratikus férfiélet kemény, eredményes mindennapi munkája bontakozik ki az olvasó előtt. Ha Zelenski közéleti küzdelmeinek 1870—1918 közé, tehát történelmünk e lezárt korszakába eső anyagát nézzük, az objektív igazság keresőjének el kell ismernie, hogy Zelenskinak igaza volt, amidőn azon kor világnézeti liberalizmusával szemben a keresztény világnézet hívének vallotta magát, élesen látott akkor, mikor a liberális éra felfogásában szervesen gyökeredző közgazdasági politika eredményeként látta a zsidóságnak a magyar nemzet elleni szükségképpen jelentkező hypertrofiáját, mely végső fokon a politikai harcok kiéleződéséhez vezetett. Jól ítélte meg a helyzetet, mikor agrárius közgazdasági politikát kívánt a merkantil liberalizmus közgazdasági politikájával szemben. Agrárius politikája nem volt merev s dolgozatait olvasva az az érzésünk, hogy ezek inkább csak azon kor erősen agrárellenes közgazdasági felfogásában látszhattak merevnek. Éles és erős emberismerete bizonyos mértékig szkeptikussá és rezerválttá tette s hideg, zárkózott férfiasága az egész könyvön át csak néha, egy-egy pillanatig olvad fel Tisza István és Károlyi Sándor iránt érzett meleg barátságában. Figyelemre méltó, hogy a keresztény politikát mindenekelőtt a produktív közgazdasági politikában látta s az ő közreműködésével új, életerős vállalkozások születtek, mint a Hangya és a Gazdák Biztosító Szövetkezete.

Zelenski Róbert gróf érdekes egyénisége és bátor harcai nem multak el nyomtalanul a magyar közélet mezején. Azt az új Magyarországot, mely a jelen csonka országa mögött most van kibontakozóban, Zelenski gróf nem fogja mindenben megérteni. Annak erősen demokratikus nemzetszervezete idegen lesz előtte, de keresztény világnézete, közéleti erkölcsének puritanizmusa, produktív gazdasági politikája, mellyel a nemzetet a nemzetközi bank- és kartell-tőke halálos szorítása alól igyekezni fog kiszabadítani, agrárius felfogása közel esik Zelenski életének tartalmához.

Albrecht Ferenc.

Joseph Redlich: Kaiser Franz Joseph von Oesterreich. Eine Biographie, 1928. Verlag für Kulturpolitik, Berlin, 491 oldal.

Előkelő szerzőnek előkelő könyve. Érdekesítő, mint egy történelmi regény. Ha sok melegséggel ír is hőséről, tárgyilagosan ítél akkor is, ha Ferenc Józsefről alkotott véleménye nem épen kedvező. Ferenc József nem volt sem kiváló szellem, sem társadalmilag kellemes egyéniség. Az államférfiúi nagyság is hiányzott belőle. A nagy államférfi, mint Bismarck, formálni tudja a történelmi erőket és saját akaratának megfelelően irányítani. Az ilyen egyéniség a maga egészében a történelem részévé válik. Ferenc Józsefnek nem volt meg ez a tehetsége. Inkább történelmi kövületnek nevezhetnők. Neki is volt koncepciója, de ez inkább családi hagyomány volt, mint szellemének alkotása. De már a történelmi erőket ennek megvalósítására nem tudta felhasználni. Erős jelleme volt ugyan, koncepciójához tudott szívósan ragaszkodni, de a politikai valóságok iránt nem volt érzéke, azokat sohasem tudta megérteni. Az államférfiúi képesség nyersanyagával nem tudott semmit sem kezdeni, azt nem mondhatni, hogy Ferenc József egyénisége nem csinált történelmet, csakhogy nem aktivitásával, hanem csak koncepciójához való rendkívüli ragaszkodásával. Ahol olyan erők ütköznek össze, mint az ő rendkívüli uralkodói hatalma és népeinek felfelé törekvő politikai akarata, ott kétségtelenül történelemnek kell támadnia. Azonban ez a történelmi erő nem az ő uralkodói akaratának irányát vette — mint az rendszerint Bismarck esetében történt —, hanem az uralkodói és a népakarat között valami középvonalra terelődött. Ferenc József egyénisége nem termékenyítette meg a történelmet. Inkább azt mondhatjuk, hogy a történelmi erők nyomása alatt fokról-fokra le kellett mondania eredeti egyéniségéről. A történelmi erők és az uralkodói akarat közötti küzdelem lassanként az előbbieik javára dőlt el. Igaz, ha egyénisége nem lett volna olyan szívós, mint amilyen a valóságban volt, a történelem bizonyára könnyebben érthette volna el immanens céljait.

Jelleme Redlich munkájából éles vonalakban bontakozik ki. Egész életére a legnagyobb hatással volt jellemének az az alapvonása, hogy az uralkodói méltóságról és a dinasztia legitimitásáról rendkívül sokat tartott. Ezt a méltóságot külső megjelenésében sikerült is teljes mértékben érvényre juttatnia. Politikai gondolkodását és cselekvéseit teljesen áthatotta az a feltétlen meggyőződése, hogy az uralkodónak megvan a teljes joga ahhoz, hogy uralkodói hatalmát gyakorolja. Nem lehet azt mondani róla, hogy hatalomra szomjazott volna. Hatalmát nem akarta tovább terjeszteni. Fő törekvése inkább arra irányult, hogy őseinek örökét változatlanul megőrizze. Hatalmi köre és tényleges hatalma oly nagy volt, hogy nem lehetett oka arra, hogy ezt tovább kiterjessze. Uralkodásának első idejében személyes uralkodói hatalmát alig lehetett volna még jobban kibővíteni. Schwarzenberg halála után egészen személyes uralmat folytatott, miniszterei csak szervei voltak az akaratának. Tényleges hatalmából azonban nem akart engedni. Minden mozgalomban, mely e dinasztikus alapfelfogásával ellentétben állott, legszentebb jogainak megsértését látta. Egyenes jellemű volt. Szavát és esküjét meg-

tartotta. A magyar alkotmányt csak nagy nehezen és súlyos megrázkód-
tatás után állította ismét helyre: de azután ragaszkodott esküjéhez.
Egy esetben megsértette ugyan ezt az alkotmányt, de akkor azon a
nézeten volt, hogy a magyar nép megsértette a vele szemben vállalt
kötelezettséget. (Mikor a függetlenségi párt uralomra került és a had-
sereget illető előjogait meg akarta csorbítani.) Egy foltot mégis mutatott
ez az egyéniség, amit szubjektíve sem lehet igazolni: „In seinem Ver-
halten zu Benedek stellt sich FJ-s Charakter aufs ungünstigste dar.“
(393. oldal.)

Szellemi dolgokban nem igen tellett öröme, ezért az átlagon felüli
embereket sem igen szívelte. Korának politikai eszméiből semmit sem
merített, hogy birodalmát újabb alapokra fektesse. Az események, melyek
trónraléptekor lejátszódtak, arra a meggyőződésre juttatták — s ez a
meggyőződése megmaradt egész életén át —, hogy a hadsereg és annak
vezérei tartják fenn a trónt. Gondolatvilága teljesen elmaradt korától.
Dinasztikus felfogására jellemző, hogy a Hohenzollernektől rossz néven
vette, hogy egy népmozgalom segítségével jutottak a német birodal-
lom élére. Ellenszenvet érzett az erős egyéniségek iránt (kivételt talán
csak Tisza Istvánnal tett) s ez „sok politikai kudarcának megmagya-
rázója“ (109. o.). Saját magáról egyszer úgy nyilatkozott Roosevelt
előtt, hogy ő a régi iskolának utolsó európai uralkodója.

Török Árpád.

**Dr. Karl C. Th a l h e i m : Sozialkritik und Sozialreform bei
Abbé, Rathenau und Ford.** Reimar Hobbing, Berlin, évszám nélkül
(Wirtschaft und Wissen, Schriften zur Wirtschaftstheorie und Wirt-
schafts Praxis, Heft I.) — 132. o.

Az állam mellett egyes vállalatok, illetőleg vállalkozók is fejtenek
ki szociálpolitikai tevékenységet, amelyet Thalmeim valószínűleg a Ra-
thenau által is alkalmazott „autonóm gazdaság“ elnevezés nyomán,
autonóm szociálpolitikának nevez. Tanulmánya Ford, Abbé és Rathenau
szociális működésének összehasonlításán épül fel. Míg Ford, ki a liberá-
lis-individuális közgazdasági iskola alapján áll, problémáit kizárólag ma-
teriális alapon fogja fel és a proletariátust egyedül az ipari munkásság
anyagi jólétének emelésével akarja megszüntetni, addig Abbét szociál-
ethikai köteletségérzettől áthatott gondolkozása mellett az is jellemzi,
hogy a proletariátus problémáját, az anyagi kérdések rendezésén felül, a
munkásság társadalmi-jogi helyzetének emelésével igyekezett megoldani.
— Rathenaura, az előbbiekkal szemben, magasabb elméleti képzettsége,
irodalmi működése és vallásosán (?) transzcendentális meggyőződése
a jellemző.

Thalheim szerint a liberális-individuális gazdálkodási mód ma már
a múlté. Helyébe mindinkább az autonóm-organikus gazdálkodás lép. A
proletariátus megszüntetése vagy úgy történhetik, hogy a magasabb
társadalmi rétegek megszüntetésével ezek a proletariátus szintjére sül-
lyednek (amint a bolsevista Oroszországban történt), vagy úgy, hogy a
proletariátus szintjét a felsőbb rétegekéhez emeljük. — Ez utóbbi mód-

szernek a híve a három tárgyalt szociálpolitikus. Csakhogy a német szellemnek nem a Ford individuális és materiális, hanem Abbé és Rathenau organikus és ethikai, illetőleg transzcendentális gondolkozása felel meg inkább. — Egyébként, amint ez alapbeállítottságukból is folyik, míg Fordot a magántulajdon kérdése nem foglalkoztathatja, addig Abbé, de különösen Rathenau élesen elítéli a munkanélküli jövedelmet, melyet az öröklési rend reformjával, illetőleg az örökletes monopóliumok megszüntetésével gondolnának a társadalom, mint organikus egész javára fordítani.

A munka üzempolitikai vonatkozásait itt figyelmen kívül hagyva, Thalheim megállapításához csak azt a megjegyzést kívánjuk fűzni, hogy Rathenau jelentőségét erősen túlbecsüli. — Nem szabad elfelednünk, hogy míg Abbé munkássága, ki szociális elveit egész üzemének az általa 1896-ban alapított Carl Zeiss-Stiftung-ra történt átruházása által meg is valósította, nemcsak úttörő, hanem magymértékben önfeláldozó volt és míg Ford szociális elveit üzemének tényleges gyakorlatából meríti, addig a kétségkívül nagyobb készütségű Rathenau elvei fényesebb dialektikájánál és radikálisabb voltánál fogva legfeljebb ha kérdések kiélezésére, forradalmi hangulatok ébresztésére voltak alkalmasak. — Mert Rathenau, jóllehet hatalmas német ipari vállalatok vezetője volt, szociális elvei túlnyomórészével az elmélet terén maradt. Míg egyik munkájában (Vom Aktienwesen) szociális szempontokból a vállalatoknak a magánérdekektől való függetlenítését és autonomizálását követeli, addig; a gyakorlatban annak a jellegzetes iránynak képviselője, mely ezt a szociális folyamatot csak annyiban valósítja meg, hogy a vállalatokat a magánérdekektől (értve ezalatt elsősorban a részvényesek és nem a vállalati diktátorok érdekeit) függetlenítve, azokat öncéllá teszik. — És az így, ha formailag még nem is, de lényegileg autonomizált vállalat „autonom“ szociális működése azután rendszerint kimerül azokban az intézményekben, melyeket az állam szociálpolitikai tevékenysége, vagy egyéb nyomás reá kényszerít.

Hammersberg Miklós.

D r. Szádeczky-Kardoss Tibor: A magyarországi pénzügyintézetek fejlődése. Budapest, 1928, Közgazdasági Könyvtár IV. kötet. VII. 212. 1.

A magyar gazdaságtörténet egyik elhanyagolt ágával, a magyarországi pénzügyintézetek fejlődéstörténetével foglalkozik ez a tanulmány. Röviden vázolja történetüket napjainkig, majd részletesen tárgyal két kérdést: a pénzügyintézetek statisztikáját és érdekeltégi köreiket. Részletes mérleganalízis keretében mutat rá a pénzügyintézeti tőkekonzentráció, titkos tartalékolás kialakulására és jelen állására. Széles készütséggel vizsgálja a szerző a pénzügyintézeti érdekeltégi körök fajtáit, keletkezésüket, jelentőségüket. Különösen ez utóbbi problémák új gondolatirányt és új munkakört jelentenek a magyar gazdasági élet szélesebb megismerésénél. Szádeczky munkája komoly elmélyedéssel megírt szakmunka, gondos adatgyűjtéssel és sikerült adatcsoportosítással. Növeli a tanulmány értékét annak hézagpótló volta is. Ideje volt már

újra és modern fegyverzetben összefoglalni a magyarországi kapitalizmus fejlődéstörténetének ezt a lényeges fejezetét Vargha Gyula részben már elavult munkái és a szintén javarészt régebbi időből származó töredékes részletmunkák után. Reméljük, hogy ezt az érdekes vázlatot nemsokára kézikönyv fogja követni. A téma megérdemli a fáradságot,

Schranz András.

K é s m á r k i G. A. dr.: Die Tschecho-Slowakei und das Minderhellenproblem. (Zur zehnten Jahreswende der Fünfvölkerrepublik.) Lúgos, 1928.

Lúgoson jelent meg nemrégén ez a kisebbségi-tanulmány, amely bevezetőül érintve a cseh-tót köztársaság születésének előzményeit öt tömör fejezetben foglalkozik a problémával, ismertetve a *tót-kérdés* erőszakos és alattomos eltussolására irányuló cseh politikai cselekvényeket és propaganda-eszközöket, s megvizsgálva a nemzeti szuverenitás kérdésének a kisebbségvédelem nemzetközi szabályozásához való viszonyát. Nemzeti (cseh) állam, centralisztikus hatalmi politika s a kisebbségek elnyomása vagy *ezek helyén* nemzetiségi állam, hatékony kisebbségi védelem és kisebbségi autonómia: ebben az alternatívában exponálja Késmárki dr. a felvetett problémát. Egyik lehetőség a túlzó cseh nacionalizmus elérhetetlen ideálja, a másik azoké, akik a megkérdésük nélkül cseh uralom alá jutott népek önrendelkezési jogát ezen az alapon vélik kielégíthetni és kívánják a köztársaság népeinek békés együttműködését biztosítani.

A szerző vizsgálódásainak súlypontját a cseh-tót viszony politikai, jogi, kisebbségi és kulturális szempontból való mérlegelésére helyezi s kitűnő politikai érzékkel mutat rá arra, hogy „Cseh-Szlovákia“ achilles-sarka tulajdonképpen a *tót-kérdés*. Szerinte abban az állampolitikai okból erőszakolt népszámlálási eljárásban, amely a cseh és a tót népet egy fogalom alá sorozta, éppen úgy meglátszik a cseh nacionalisták mohó imperializmusa, mint a „cseh“ és „szlovák“ szavakat összekötő írásjel szinte nevetséges buzgósággal végrehajtott kiirtásában és büntetésében. A cseh állampolitika legfőbb törekvése, hogy a cseh és tót nép sem ma, sem a jövőben ne legyen *kettő*; ezért tiltakoznak minden módon az ellen, hogy a tótokat a külföldön politikai *kisebbségnek* tekintsék — legfeljebb „érzelmi“ kisebbségükről lehet szó — annak *ellenére*, hogy a párisi kisebbségi szerződés a cseheket és a cseh nyelvet *kifejezetten megkülönbözteti* a nem-csehektől, tehát a *tótoktól* is.

A tótság megtörésére épített cseh nacionalista koncepció sikerét azonban, amelyet nyers hatalmi eszközökkel akarnak a csehek biztosítani, a belső politikai nehézségek és a fennálló *természetes ellentétéken kiül* erősen akadályozza a kisebbségek nemzetközileg kötött és megerősített szerződéses védelme is.

Ezzel a nemzetközi akadállyal szemben is van azonban a cseh nacionalistáknak ellenszere: *az állami szuverenitás elvének* minden nemzetközi szerződés jogereje fölé való helyezése, amelyet olyan kiváló

jogtudósuk hirdet, mint Weyr Ferenc, aki szerint a Parisban, 1919. szept 10-én kötött kisebbségi szerződésnek az a rendelkezése (1. §.), amely *érvénytelennek* minősíti mindazokat a belső törvényeket, amelyek a szerződés 2,—8, §-ába ütköznek, „gyakorlatilag hatástalan, elméletileg elhibázott, jogilag pedig lehetetlen“ tilalmat tartalmaz, mert ellentétben van a cseh alkotmánytörvényben lefektetett alapelvekkel és ezek gyakorlatával, s ennél fogva az említett nemzetközi kötelezettség legfeljebb *csak erkölcsi erővel bír.*

Ezzel a csehek által képviselt — külsőleg demokratikus köpönyegbe burkolózó — *állami abszolútizmussal* szemben hivatkozik Készmárki dr. a nemzeti szuverenitás fogalmának és értelmezésének modern képviselőire, elsősorban Fauchille álláspontjára, amely szerint a szuverenitás azt jelenti, hogy az állam saját cselekedeteinek és elhatározásainak korlátlan ura, felelőse s eme szabad cselekvőképességénél fogva olyan szerződéseket is köthet, olyan kötelezettségeket is vállalhat, amelyek egy bizonyos körben cselekedeteinek irányelveit *a jövőre nézve is előre meghatározzák, szabályozzák és korlátozzák.* Hiszen a nemzetközi jogalkotásnak egyedül ez ad lehetőséget és biztonságot.

A cseh állam pedig ezt cselekedte: szerződést kötött — egészen más kérdés, hogy politikai kényszerből —, de állami szuverenitása alapján állva, sőt még az a lehetősége is meg volt, hogy alkotmányos szervei által a kisebbségi szerződést elutasítsa. Ezt azonban nem tette s ezzel *bebizonyította, hogy állami szuverenitásának épségét nem tekinti ellentétben levőnek a szerződésben vállalt kötelezettségekkel.* Ha tehát most — utólag és gyakorlatban — ezt a megállapodást csak erkölcsi erejűnek tekintik a csehek, a másik szerződő félnek, a szövetséges hatalmakkal is megvan a szabadságuk, hogy a szerződés egyéb pontjait, így elsősorban a cseh-tót köztársaság végleges elismerését is — amely ugyanabban a szerződésben van megerősítve — csak morális kötelezettségnek tekintsék s bármikor megtagadják jogérvényét.

Ezt a veszélyt aggodalmasan érzi a cseh nacionalizmus s ezért — hogy a kisebbségeket, mint társadalmi jelenségeket kiküszöbölje — újabb kibúvót keres *Hobza* professzor elméletében, amely a kisebbség jogi fogalmát — a mechanikus egyenlőség elve alapján — tagadja. Ha mindenkinek egyenlő joga van, ki akkor a „kisebbség“ — kérdi az elmélet —, amivel szemben élesen mutat rá a szerző *Bruns* elvére, arra, hogy a valódi egyenlőség kisebbségi vonatkozásban csak *különbségtelvéssel* érvényesül maradék nélkül, mert különböző tényállapotoknak különböző jogi következmények felelnek meg. A cseh alkotmánytervezet eredetileg biztosította például a magánosok és felekezetek iskolaállítási jogát, de a mostani szöveg szerint az államnak föltétlen szabadságában áll az oktatásügyet úgy szabályozni, amint jónak látja s „legvégső szükségből“ akár valamennyi felekezeti iskolát is megszüntetheti, tehát a katolikus tót népiskolákat is.

Ilyen körülmények között a *tót népre nézve ugyanolyan életkérdés a kisebbségi szerződésben „alapvető törvényekül“ elfogadott kötelezett-*

ségek teljesítése, mint a köztársaság többi népére. Már pedig az „alapvető törvények“ igazi jelentősége abban áll, hogy függetlenek a belső politikai rendszer-változásoktól s jogerejük minden más törvényt megelőz.

A csehek azonban *nem hajlandók* ezt az elvet elismerni, jóllehet egész állami létük idegen nagyhatalmak nemzetközi akaratán és beleegyezésén alapul. Makacsul erőszakolják a tótság önálló népiségének tagadását és a nemzetközi kisebbségi szerződés másodrangú voltát, mert azt hiszik, hogy ha ez a kettő sikerül: a tótság leigázása és a nemzetközi szerződések jogérvényének elerőtlenítése, a cseh nacionalista állam megvalósulása nem utópia többé. Amíg azonban ez a kettő nem sikerül, mintahogy *a természetes ellentétek miatt sohasem sikerülhet* — ez Készmárki tanulmányának végső következtetése —, *addig csak a cseh-tót köztársaság felbomlását sietteti minden erőszakra törő nacionalista kísérlet.*

Áfra Nagy János.

Das Deutschtum in Rumpfungarn. Herausgegeben von Dr. Jakob Bleyer. Verlag des Sonntagsblattes. Budapest, 1928. 196 oldal.

A csonkamagyarországi német nemzeti kisebbségnek szervezete, az „Ungarländischer deutscher Volsbildungsverein“ és annak hivatalos orgánuma, a hetenként megjelenő Sonntagsblatt igen nagy agilitással dolgozik a hazai németiség társadalmi és kulturális megszervezésén s különböző kiadványokkal iparkodik ébrentartani, illetőleg ébresztgetni német népi öntudatát (deutsches Volksbewusstsein).

Ennek a törekvésnek szolgálatában áll a „Volksbücherei des Sonntagsblattes“, második köteteként megjelent „Das Deutschtum in Rumpfungarn“ című munka is, amelyet dr. Schmidt Henrik szegedi egyetemi tanár, Schilling Rogerius cisztercita gimnáziumi tanár és dr. Schnitzer János, a hazai német kisebbség szervezetének titkára írtak, illetőleg állítottak össze s Bleyer Jakab egyetemi tanár, a hazai német kisebbségi mozgalmak közismert vezére bocsájtott közre. A könyv három részre oszlik. Az első részt („Die deutschen Mundarten Rumpfungarns“) dr. Schmidt Henrik írta s mint a cím is mutatja, a csonkaországbeli németiség tájszólásaival foglalkozik, visszavezetve ezeket a megfelelő németországi nyelvjárásokra. Munkája annyiból érdemel figyelmet, hogy összehasonlító nyelvészeti alapon a hazai németiség németországi eredetét hely szerint pontosan ki tudja mutatni.

A második rész „Ansiedlung der Deutschen in Rumpfungarn“ címmel Schilling Rogerius tollából a németiségnek letelepülési helyeit és letelepülésének idejét tárgyalja a Csonkaországra vonatkozólag, igen nagy részletességgel, sorra véve minden egyes megyét. Ezen fejezetből megtudjuk, hogy a magyar mágnások közül is sokan a Habsburgok németesítő politikáját követték azzal, hogy a neoquistica commissio révén szerzett vagy adományozás útján nyert földbirtokaikra németeket telepítettek.

A harmadik fejezetben Schnitzer János dr. a csonkaországbeli

németség lélekszámát és számarányát községenként dolgozza fel 1880-tól kezdve. Érdemes megemlíteni, hogy a csonkaországbeli németység 1880 óta kb. 56.000 emberrel, vagyis több mint 9%-al fogyott. Míg ugyanis 1880-ban 607.000 volt a száma, addig 1920-ra már 551.000-re csökkent. E csökkenésnek oka első sorban a városi németység nagyarányú magyarosodása s részben az a körülmény is, hogy 1880-ban még sokkal több zsidó vallotta magát németnek, mint 1920-ban. A németek abszolút száma a falvakban nőtt, míg a városokban fogyott.

A falvak németsege volt:		A városok németsege:	
1880-ban	427.156 (106%)	180.429	(137%)
1910-ben	423.857 (80%)	130.380	(56%)
1920-ban	441.729 (80%)	109.482	(44%)

Míg 1880-ban 70%-a a németségnek falvakban lakott, addig 1920-ban már 80%. Jól áttekinthető képet nyújt ez a fejezet a németség megoszlásáról és százalékos arányáról megyék, törvényhatóságok, sőt falvak szerint is.

A magyarországi németység e tudományos tárgyilagossággal készült, pontos és megbízható seregszemléje igen hasznos kézikönyvül fog szolgálni mindazok számára, akik a hazai németység kérdéseivel foglalkozni kívánnak.

n. l. l.

Dr. Adolf Grabowsky: Deutschland und das Weltbild der Gegenwart. Mit 63 Karten und Diagrammen und 2 schematischen Übersichten. Zentralverlag, Berlin, 1928, 91 oldal.

A szerzőnek a berlini politikai főiskolában tartott *geopolitikai* előadásaiból keletkezett ez a könyv. Geopolitika és politikai geográfia nem azonos fogalmak. A politikai földrajz az egyes területeknek politikai physiognomiáját ismerteti, tehát statikai tudomány, két mozgásban nem levő tényezőnek egymáshoz való viszonyával foglalkozik. Ezzel szemben a geopolitika az egyes területek *politikai dynamikáját* ismerteti. Arra a kérdésre keres feleletet: vájjon a területnek és a népnek kölcsönhatásából milyen politikai események, vagy állapotok adódnak? Ezt talán legjobban Grabowskynak egy megállapításával tudjuk érzékelteni. Lengyelországnak sem természetes földrajzi, sem néprajzi határai nincsenek. Határai az orosz és német nép nyomásának vannak kitéve, mert ezeknek néprajzi határai a lengyel állami határon *belül* fekszenek. A határoknak ezt a gyengeségét csak egy erős kormány tudná ellensúlyozni. Tekintve, hogy ez az erős kormány nem tudott sehogyszem létrejönni, következett a diktatúra. Ámde a diktatúra csak erős fegyverkezéssel tudja magát kifelé és befelé tartani, ami a népet gazdaságilag gyengíti és elégedetlenné teszi. Szóval a diktatúra sem képes a geopolitikai hátrányokat ellensúlyozni. Ebből a geopolitikai tanulság, hogy „Lengyelország mindaddig a legnagyobb mértékben veszélyeztetve marad, míg görcsösen ragaszkodik túlságosan messze kitolt határaihoz.“ (71. old.)

A szerző hiszi, hogy a geopolitika, mely valahol a történelem és

földrajz között foglal helyet, a jövőben nagy befolyással lesz úgy a világpolitikai kutatásra, mint a történelemírásra. Ha a könyvet csak felületesen lapozzuk is át, feltűnnek a térképszerű grafikonjai, melyek a geopolitikának rendkívül fontos segédeszközei, mert bizonyos fokig a terület dinamikáját szemléltetik. Grabowsky nemcsak ráadásnak tekinti ezeket, hanem „a szöveg elengedhetetlen részének“. Ezek a grafikonok tényleg rendkívüli módon fejlesztik a világpolitikai gondolkozást, mert élesen rávilágítanak azokra a hatóerőkre, melyek a világpolitikai célkitűzéseket és eseményeket előidézik. Nem kevésbé figyelemreméltók a szerző elméleti fejtegetései. Ki kell emelnünk az imperializmus három fázisos törvényszerűségét („Dreistadiengesetz des Imperialismus“). Az első az imperializmus feudális stádiuma, a második a „kommerzimperializmusa (ez a jelenkor), a harmadik a „szociálimperializmus“ korszaka. Itt meg kell jegyeznünk, amire Richárd Schmidt élesen rávilágított (Z. f. Politik, XVIII, 6.), hogy ezek a fázisok nem feltétlenül egymásután következnek. A szerző által bejelentett „Weltpolitische Bücherei“ megjelentetését érdeklődéssel várjuk.

Török Árpád.

J. M. Kenworthy: Vor kommenden Kriegen. W. Braumüller Verlag, 1928, Wien und Leipzig. 383 oldal.

Ez a könyv méltán keltett feltűnést mind az angol, mind a német közönség körében. Sokkal találóbbr eredeti angol címe: „Will civilisation crash?“ (össze fog-e omlani a civilizáció?) Ezt az aggodalmát a szerző két körülményből meríti. Először a tényleges világpolitikai helyzetből. Alapos tényismerettel bevezet bennünket azokba a problémákba, melyek mai megoldatlanságukban a jövő háborújának okát adják. Ilyen probléma rendkívül sok van. Melegséggel és megértéssel beszél a magyar problémáról is (188. o.). A szerzőnek érdekesítő előadása, a problémák egyszerű, világos, könnyen megérthető megrajzolása értékesé teszi ezt a munkát azok előtt is, kiket a pacifizmus problémája nem érdekel. Ebből a könyvből rendkívül gazdag világpolitikai ismeretre lehet szert tenni. A másik ok az aggodalomra, a modern harcászati eszközök gigantikus romboló hatása. Szinte borzadályal tölt el az a kép, melyet a mérges gázok és a légi háború jövő hatásáról rajzol. A munka értéke nem a probléma megoldásában, hanem felállításában van. Ügyesen rámutat a veszélyes pontokra, gondolkodóba ejti az olvasót, azonban javaslatait, melyekkel szerinte a problémát meg lehetne oldani, bizonyos naivitás jellemzi, H. G. Wells, ki előszót írt a könyvhöz, maga sem hallgatja el, hogy „A XIX. fejezetnél, mely arról tárgyal, hogy mit kellene tennünk... az író hangja elgyöngül.“ A pacifizmus igazi nehézsége megtalálni azokat a módokat, melyek a háborús konfliktusokat *levezetik* és a problémákat *megoldják*. A szerző javaslatai kimerülnek abban az óhajban, hogy a háborús exploziót meg kell *akadályozni*.

Török Árpád.

NYITOTT KÖNYV. Százharminc közlemény száz képpel. Szerkesztették: B o d o r Antal dr. és G e r l ó c z y Zsigmond dr. Budapest, 1928. 320 l.

A modern egészségügyi propaganda egyik igen ötletes, életrevaló terméke ez a könyv, amelyben két tagtársunk sok ember szeretettel, a magyar élet, a magyar jövő iránti lelkesedéssel szerkesztette össze az egészség megőrzésére vonatkozó szétszórta ismereteket. Nem szociológiai könyv, mégis foglalkoznunk kell vele, mert minden ízében szociális szellem terméke s mert érdekes próba, ahogy szerkesztői azzal a kísérlettel iparkodnak megküzdeni, hogy a személytelen nagy tömegnek, „mindenkinek“ a figyelmét ráirányítsák a testi-lelki egészség fontosságára. Nagyon helyesen a szebbnél szebb képek egész sorát iktatták könyvükbe, rövid maximák, közmondások, tömör „tízparancsolatok“ és könnyedén megírt ismeretterjesztő cikkek halmaza hívja-csalogtja itt a várószobák unalomból könyvforgató embereit. Nehéz, sok kísérletet követelő munka a nagy ismeretlennek írni, hozzá szólani, őt elragadni. A tömegek korának reklám-művészete (ahol a „reklám“ szó nem a művészet érvényesülésének motívumát, hanem érvényesülési formáját jelenti) az útmutató az ilyen munka szerkesztésénél s a Nyitott Könyv valóban sok szerkesztői kvalitásról tanúskodik. Fontosnak, folytatandónak, igazán egészségesnek látjuk ezt a törekvést, nagyon szeretnők, ha a Nyitott Könyv sok újabb és újabb kiadást érne el egyre erősödő hatással. Ennek érdekében hadd tegyünk néhány megjegyzést, nem annyira az ismertett könyv kritikájaként, inkább az akció növekedő sikere érdekében. Több képet kérünk, s a képek szorosabban kapcsolódjanak a szöveghez. Kép és szöveg szerves egység legyen s egyenrangú tényezők legyenek, s ha ez nem lehet, inkább a kép domináljon. (A plakát hatása!). Több teret a humornak! Összefér az szépen azzal a nemes erkölcsi felfogással is, amely a könyvet jellemzi. Több verset kérünk! A vers egyszerre vált ki értelmi és érzelmi hatást s e kettős indíték annyi, mint két kézzel ragadni meg az olvasót. És végül kevesebb gondot a személyi hiúságok kielégítésére, mert ez a célzott eredmény rovására esik. Száz tekintélyes név felett száz banális cikk sem ér annyit, mint egyetlen, akár névtelenül közölt, szellemes ötlet.

Sz. Gy.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

VÁROSI SZEMLE 1929, 1. szám.

T ö n n i e s F.: Statisztika és szociográfia.

A német szociológusok nagynevű nesztora szólal meg e magyar fordításban közölt előadásában. Tönnies a statisztika tudomány voltát vagy ennek tagadását tartalmazó nézetekkel foglalkozik G. Mayr és Lexis iskolája óta. Két törekvés van: egyik szerint a statisztika pusztán módszer és pedig „Zählmethode“ (Mayr), a másik szerint tartalmilag meghatározható — t. i. társadalmi tömegjelenségekkel foglalkozó — tudomány; egyik sem találkozik Tönnies tetszésével. Amily gyakran beszéltek a nagy számok törvényéről, Bortkievics óta megismerkedtünk a *kis* számok „törvényével“, mert végre is nem a pusztá kvantum, a kutatás célja, hanem cél a *sajátságosság* kiderítése — ez pedig adódó alkalmak a *kis* számokból derül ki. A statisztika külön tudomány voltát Wundt sem ismeri el. Eulenburg éles kritikája pedig abban a mondatban sűrűsödik össze, hogy statisztikával tulajdonkép csak a nem statisztikusoknak kellene foglalkozniuk, akiknek valamely ágban *speciális* szakismereteik vannak (ezzel találó paradoxonba van foglalva az a nézet, hogy statisztika mindig tartozék, s nem önálló tan; ami tehát az *egyéb-ként* szakemberek kezében gyümölcsöző). Müller Johannes újabb nézetei bővebben ismertetvék, aki végre is „gyűjtőtudomány“ szóval igazolná, ami az igazolásnak ép ellentéte. Már Mayr utal arra, hogy tömegjelenségek megfigyelésénél erősen számba jő az a közvetlen figyelés-sorozat, amelyet ő „statisztikán kívüli orientációnak“ nevez. — Minden vita után Tönnies arra az eredményre mutat, hogy a statisztika voltakép *leíró* társadalomtan, azaz szociográfia. Ennek normális kiindulása nem a nemzetközi tabella összehasonlításokban tobzódó kutatás *részletszem-pontok szerint*, hanem *egy terület mindenoldalú leírása*. Itt hatalmas a hézag! Max Weber 1909-ben a heidelbergi akadémia tagságát kapta volna meg — nem fogadta el: azt mondta, az akadémia oly feladatokat vállal, amelyek egyes tudósok (pl. nyelvészek, történészek) által megoldhatók, viszont nem vállalja azt a feladatot, amihez pedig ép nagy szervezet kell: kutatni oly társadalmi tényeket, „amelyek a jelenre árasztanak világosságot.“ Ez valóban minden akadémiaé, úgy látszik, a hibája; túlságosan retrospektív.

Egyesek legutóbb Németországban statisztikai tanszékeket követel-

tek — szociológiával együtt. Ezt eleve is egészségtelen összeházasodásnak tarthatjuk; végre szükség van külön mindkettőre.

Ami pedig a Tönnies-féle végső konklúziót illeti, egy pillanatra talán meggyőzőnek, de végre is tévedéseket hozónak kell azt mondanunk; azt írja (125. l.) a szociológia szociográfia viszonyáról: „*alapvetőnek a szociográfiát ismerem el*, amennyiben tények és összefüggésük kimutatásairól, tehát okok és okozatok megállapításáról van szó.“ De egyben később hozzát teszi: „meg kell tisztítani a fogalmi gondolkodást azoktól a salakoktól, amelyek a nem e célra berendezett nyelv használata folytán ragadtak rá.“ Ez utóbbi rávezethette volna szerzőnket arra, hogy miért is vannak „salakok“ abban a bizonyos köznyelvben a szociográfiára nézve? Mert a köznyelv mögött közfogalmak vannak, azaz átlagosságok és lényegtelenségek, *keverten* a lényeges mozzanatokkal. És lehet-e arra gondolnunk, hogy minden szociográfus egy-egy kiváltságos szellem, akiből a tárgyával való érintkezés ad hoc kiváltja a lényegeket szüntelen felismerését? Avagy a lényegeket kibontakoztatásához eleve készülő tudomány: szociológia is kell? Nézetünk szerint „alapvetőnek a szociográfiát elismerni“, igen naiv ismerettani álláspont; egy fejlettebb nézőpont arra utal, hogy vannak eleve kategóriák és vannak speciális szaktudományi — *sit venia verbo* — „elemek“, ősfogalmak, amelyek *nélkül* a szociográfus el sem indulhat. És ezek *szociológiai* alapfogalmak, nem szociográfiaiak. Ha pedig ezek nélkül indul el, úgy munkája közhelyeken, közszerevételeken, tudós külsejű banalitásokon nem fog túlmenni. Nézetünk szerint a szociográfia nem pusztán találmánygyűjtött adatokból álló „induktív alap“, minnek Tönnies képzelet, hanem céltudatos — mondhatnók: *rendszerint* — adatgyűjtés, amely *nolens volens* egy bevallott, — avagy be nem vallott — szociológiára kénytelen támaszkodni.

D. I.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW 1928. Juli.

R. A. Taylor: The post-war english novel. (Az angol regényirodalom a háború után.)

Míg a franciáknál, németeknél és olaszoknál a háború után felendült a regényirodalom, addig az angol regény stagnál, vagy hanyatlást mutat. Az angoloknál nem következtek be olyan gazdasági és szellemi válságok, mint a többi népnél, az angol ma sincs felrázva abból a lethargiájából, amelyet a háború idézett elő. Korunk kiábrándító és kijózanító hatása alatt a regény bábok csillogó, bizarr, de üres színjátékává lett. Az angol regényírók ebben tovább mentek, mint más nemzetek írói. A háború átalakította az emberiség lelkevilágát. A mai gyors, lármás, idegölő életberendezésben az embernek nincs többé ideje udvariasságra, a képzelet tarka szövétének lassú kidolgozására. Mindent elvet, ami kényelmetlen kötelezettségeket ró rá. Új ízlés támadt s ez a regényeken is meglátszik. A ponyvaregények túl hangosak, a komoly drámákban és regényekben pedig feltűnő az erkölcs hiánya. A szerelem már a háborúelőtti regényirodalomban eléggé destruálódott. Most már

teljesen kiveszöben van, unalmas banalitásként hat, helyébe a nemi élet problémája lépett. (George Moore, D. H. Lawrence. W. Gerhardi.) Ezzel kapcsolatos a regények családellenes tendenciája, amely gúnyos ironikus hanggal a család diszkreditálására vezet. Az új, forradalmi irányváltozás a háború előtt indult meg 1910 körül. Freud lélekanalízise és Proust irodalmi iránya volt az írókra nagy hatással. A művészi tudatot az érzékiséggel cserélték fel. Materialista világnézet (A. Bennett) vagy a mechanikus intelligencia szemfényvesztő eszme játéka (H. G. Wells) egészíti ki az új regényirodalmat, amelyben feltűnően kevés a képzeleti elem, a szellemi vagy erkölcsi értékek ismerete vagy a társadalmi kérdések iránti érzék.

U. ott: S. Harris: Some notes on field system. (Megjegyzések egyes szigetek földművelési rendszeréhez.)

A régi Armorica, a mai Bretagne déli partja mellett egyes szigetekeken máig fennmaradt a nyílt-földi (open-field) művelési mód. A szigetlakók főfoglalkozása a halászat, mely mellett a mezőgazdaság egész alárendelt szerepet játszik; egyes szigetek lakóiból híres tengerészek kerülnek ki. E három főfoglalkozás adja meg a rendi tagozódás alapját. A föld egységmértéke a „barázda“ (sillon), ami alatt egy 40 méter hosszú és 65 cm terület értendő; a legkisebb birtok 10 ilyen barázdából áll. A földet tengerifüvel (hínár) trágyázzák, mert az istállótrágyát a nagy fahiány miatt szárított állapotban tüzelőnek használják fel.

A rendszeren kőfállal bekerített földek művelése ugarolási rendszerrel történik, úgy hogy minden második évben a földet pihentetik. A lakosság egy helységben összpontosítva él, a legtöbbször egyetlen főutca mellett kétoldalt fekvő többnyire emeletes házakban; a főépület mellé egy pótházat is építenek a gyermekek számára

Skócia északi részén fekvő és a Baleári szigetekeken, továbbá az Aegei tenger szigetén is találkozunk a föld egyenlő megosztottságával és a fentihez hasonló váltógazdasági rendszerrel, azzal a különbséggel, hogy egyes termékenyebb szigetekeken, mint Milos szigetén ugarolás helyett hüvelyesekkel vetik be a földet.

Kérdés, hogy a Bretagne melletti és az angol és görög sziget művelési rendszere a köztük lévő nagy távolság dacára miért hasonlít annyira egymáshoz? Minthogy kölcsönhatás csak a baleári és az archipelagus szigetei között tehető fel, valószínű, hogy a különböző éghajlati és egyéb körülmények dacára azért jutottak ezen közös váltógazdasági formára, mert ez a leghelyesebb, sőt az ógörög írók adatai alapján hihetőleg ősi művelési rendszer.

Hasonló művelési rendszerrel találkozunk azután még Spanyolország több tartományában is, pl. Valdemora és Zamora tartományokban; utóbbi helyen érdekes a termőföld megosztása: a földet minőség szerint 3 részre osztják s mindegyik gazdálkodó mind a három minőségű földből kap egy-egy darabot (az özvegy $\frac{1}{2}$ részt kap, a fiatal emberek azzal a feltétellel kapnak földet, ha 4 hónap alatt megnősülnek); mindegyik bérlő bért fizet a községnek s az ököriga tulajdonosok

terményhányad ellenében kötelesek felszántani azok földjét, akiknek ökrük nincs. Minden 2 vagy 3 évben újra kisorsolják a földet, úgy, hogy az összes földigénylő nevét felírják egy-egy cédulára, ezeket egy korszakban összekeverik; az előre megjelölt parcellákat azután sorban azok kapják, akiknek neveit a község vezetőségének jelenlétében egy kisfiú kihúzza. A legelő közös s azon mindenki jogosult legeltetni a jószágait bizonyos szolgáltatás ellenében. Valdemora tartományban a földet a földigénylők számának négyszeresével osztják el, tehát mindenki 4 darab és pedig különböző helyen fekvő parcellát kap, melyeket 6 évenként sorsolnak ki.

U. OTT: 1928. október,

E. M. White: The girl voter. (A női választó.) Condorcet marquis nevezhető a nők szavazati joga iránti harc irodalma atyjának; ő írta ugyanis az első ily irányú essay-t „Sur l'admission des femmes au droit de cité“ címmel, melyben kifejti, hogy a szavazati jog alapfeltételei, a racionalitás, erkölcsi ideálok felfogása és ezekből való következtetési képesség a nőkben is megvan és ha a férfit az ész és gyakorlat vezeti, a nőt viszont a tapasztalása,

Condorcet felismerte, hogy bár a műveltség előbbrevitelében a férfi és a nő egyformán kivette a részét, mégis a női munka másodrangú és nem sorsdöntő természetének túlzott hangsúlyozása a nőknek politikai jogok tekintetében való elmaradására vezetett. Condorcet visszamegy a távoli múltba és megállapítja, hogy a ma nőjének munkaköre a régi elődök apáca- és háziasszonyi munkakörének folyománya. A nő munkája, melynek alapvonása a mozdulatlanság és az otthon — az erkölcs és a társadalmi szokások kialakulására nagy befolyással volt, másrészt pedig a nő családanyai minősége — mint a magát másért feláldozó önzetlenség példaképe — eredője lett a műveltségünk alapját képező altruista elvnek.

Az őskorban a nő művelte a földet, vezette és élelmezte a falakkal körülvett falvakat, amíg a férfi kint vadászott és harcolt; a klasszikus időkben, az erkölcsök és ideálok finomodásával az emberi feladatok más irányt vesznek, a férfiak egyrésze is otthon marad és amellett, hogy elkezd a művészettel, tudománnyal és az irodalommal foglalkozni, átveszi a község irányítását és gondozását, minek folytán a nő feladata a gyermeknevelés, a háztartás és szövés lesz, mely munkájával a későbbi ipari fejlődésnek veti meg az alapját.

A középkorban a társadalmi intézmények kialakulásában vesznek tevékeny részt, sokan azonban ezen túlemelkednek, különböző állásokat töltenek be, sőt az 1349-ben elhunyt William of Occam, kora egyik legnagyobb gondolkodója a nőket is be akarta venni abba a tanácsba, melyek a pápák felelősségrevonása céljából kívánt felállítani. A nők nagyrészt emellett az otthon melegét őrző, gyermekeiket nevelő asszonyok teszik, akik azonban a háztartás keretein túl ipari és gazdasági tevékenységet is folytatnak.

A nagy ipari forradalom azonban kiűzte a nőket a tűzhely mele-

géből és újabb feladatkör létesítésének problémája elé állította őket. Ekkor a férfiak — kenyér helyett — jogot adtak a nőknek és pedig szavazati jogot. Ez a kegyként adott jog rövidesen öncélúvá lett és megindult a nagy harc az egyenjogúsítás irányában; életre kelt a suffragette-mozgalom.

Egyidejűleg azonban a nő elkezd tanulni, elkezdi magát képezni, hogy a nagyobb jogból reááramló kötelességeknek megfeleljen — ami pedig a nőnek bizonytalanabb passzív helyzeténél fogva sokkal nehezebb, mint a hasonló körülmények között levő férfinek — a nagyobb tudásból pedig szinte észrevétlenül az a nézet vert gyökeret, hogy a nő érvényesülésének az útja nem a századeleji suffragettek kilengéseiben, hanem az egyetemes közélet munkaterein keresendő. A suffragettek azt mondták, hogy a politika belépett az otthonukba, holott a helyes elv szerint az otthonnak kell belépni a politikába.

Szabó Gyula.

U. OTT. 1929. január.

P. G e d d e s and V. B r a n f o r d : Rural and urban thought. (A falu és a város gondolata. Adalékok a fejlődés és hanyatlás elméletéhez.)

Rabindranath Tagore mondja Sadhana című gyönyörű könyvében, hogy a görög kultúra a városok falai között nőtt nagyra, a természettől elzárva és így a nyugati kultúrán ma is erősen érzik, hogy annak bölcsőjét kövek között ringatták.

A cikk írói Sir Alfred Ewing-et, a legnagyobb angol mérnökök egyikét idézik, aki maga hirdeti, hogy a technikai fejlődés nem viheti előre az emberiséget, s hogy a háború, valamint az azt követő forradalmak tanúsága szerint a mérnöki tudomány veszedelmes, ártalmas eszköz a még mindig barbár emberiség kezében.

Egészséges fejlődés csak új utakon, morális és szociális téren lehetséges. Meg kell értenünk az ember helyzetét a világegyetemben, a természetben. Az emlősök győzelme az őskori reptíliák felett nem fogaik és karmaik erejének köszönhető, hanem az anyaságnak és az utódgondozás fejlődésének. Ennek a fejlődésnek legmagasabb fokán az ember áll, hosszú, lassan fejlődő gyermekkorával és gyermekvédő intézményeivel. A biológiai adottság így szociális tevékenységgé fejlődik. Az igazi fejlődés útja mindig a biológiai alapoknak szociális úton való fejlesztése felé vezet. Annak alapja tehát vitális és nem mechanikus.

Ezért helytelen a mai nevelési rendszer, amely a szaktudományok tanításával próbálja az ifjúságot nevelni. A modern pedagógiai reformok nem tanulással, hanem a szemlélet útján kezdik az oktatást. Cserkészkirándulások, pedagógiai és történelmi séták során a tanuló megismerkedik a természettel, annak csodálatos berendezésével, isteni harmóniájával, erőforrásaival, s így ismeri meg azokat a törvényeket, melyeket az ember az évezredek során ellesett a természettől. Az élet, a világegyetem, a társadalom berendezésének a megismerése morális érzékeit fejleszti, ez új világot nyit meg az ifjúság számára.

Míg a városi gondolkozás, a városi élet, ha élénkebb is és szervezettebb, mégis mindig korlátozott, piac, műhely, kereset határolják; addig a falusi gondolat az élethez igazodik. Új falusi közgazdaságtudományra van szükség, új gazdasági elgondolásra, amely épít, messzelátó reformokra, befektetésekre, melyeknél nem a pillanatnyi haszon, a spekuláció jásszá a döntő szerepet, hanem a köz életének jobb berendezése a vezető elv. A város voltaképpen csak a falu függvénye, hiszen egész élelmzését a falu szolgáltatja. A város még sem látja a falu, sőt az egész közület szükségleteit. A mezőgazdasági termeléshez mindenekelőtt talajjavításra, lecsapolásra és tervszerű öntözésre van szükség. Az egész világ tele van letarolt hegyoldalakkal, Pedig az erdők az emberiség legszükségesebb életfeltételeihez tartoznak. Gibbon írja, hogy ókori birodalmak virágzása, romlása és pusztulása szoros kapcsolatban van az erdők kiirtásával, az Appenini félszigeten, Görögországban, Indiában, Perzsiában, sőt még Közép-Ázsiában is.

Ám a virágzó ókori birodalmakban nem is hiányzott a távolbalátó gazdaságpolitika. India hatalmas esővíz-medencéi, Ceylon mesterséges tavai, a régi Róma útépitésai, közművei, a görög mezőgazdasági kultúra függőkertjei, mind hatalmas, morális és vitális elgondoláson nyugvó gazdaságpolitikának bizonyítékai. Amíg ezek a függőkertek, terrace-rendszerűen művelt földek még termelték a gabonát, bort, olajat, addig virágzott. A görög és a római kultúra virágkorában számítások szerint a gazdagság jóval felül múlta a mait. A mezőgazdaság romlásával azonban egyidejűleg a város is romlásba süllyedt. Mikor az egyre hatalmasodó város túlfejlődik, megalopolisszá válik, maga alá gyűri a vidéket, azt kiszipolyozza és romlásba kergeti, akkor megkezdődik a város romlása is, amelynek egyre tűrhetlenebb tünetei ma már világszerte ismereteseek.

Új eszméknek és új embereknek kell tehát jönniök, hogy megteremtsék a vitális várost, amely a falu virágzását is magában hordja. Az új városspolitika itt-ott már mutatja annak sejtelmét, hogy az új városnak el kell hagynia a természettől való távolodás útját. Az új vitális gondolatkörnek azonban még sokat kell terjednie és teljesednie. Egyelőre még apostolokat kell nevelnie. Ezek inkább a női nemből és a falusiakból fognak kikerülni, mert ők közelebb állanak a természet életfakasztó gondolatához, mint a mechanikus, anyagias városiak.

Marsovszky György.

REVUE DE L'INSTITUT DE SOCIOLOGIE (Bruxelles). No. 1.
Janvier—mars. 1928.

E. Dupré: *L'optimum de poplation et ses critères.* (A népesedési optimum és ismérvei.)

Azok, akik Malthus pesszimista tanítása után indulnak, már fennálló, vagy legalább is lehetséges veszedelmet látnak a népesség általános és rendezetlen szaporodásában. A tan ellenfelei azonban a szaporodásban rejlő veszedelemnél nagyobb bajnak tartják azt a demorali-

zációt, amelyet szerintük a malthusi praktikák magukkal hoznának. Minthogy a hagyományos erkölcsi felfogás az utóbbi nézetet támogatja, a malthusianisták úgy érzik, hogy reájuk hárul a bizonyítás terhe. Ezért folyamodnak a statisztika, demográfia és közgazdaságtudomány adataihoz, hogy kikutassák, milyen körülmények között jelent veszedelmet a népesség gyarapodása. Törekvésük nem más, mint a népesedési optimum meghatározása, annak a demográfiai ideálnak megkeresése, amelyet a tudomány jelöl meg ideálnak. Az 1927 év augusztus 31-től szeptember 3-ig Genfben tartott népesedési világkongresszuson, amely Malthus amerikai híveinek kezdeményezésére ült össze, ilyen szempontból tárgyalták a kérdést. Különösen Fairchild és East szűkítették le így a kongresszus s általában a népesedés problémájával foglalkozó tudósok feladatát. Minden gondolkodó ember kénytelen elismerni, mondja a cikkíró, hogy egy-egy konkrét földrajzi területen fennáll a népesség túlszorodásának lehetősége s így magának a túlszorodásnak kérdése tárgya lehet a tudományos kutatásnak. A nehézség ott kezdődik, amikor meg akarjuk határozni azt a stádiumot, amelynél ez a túlszorodás már nyilvánvaló. Amikor felelnünk kell arra, hogy elértük-e már ezt a stádiumot, vagy még nem, továbbá, hogy a konkrét népesség előtte, vagy utána van-e ennek a stádiumnak.

A genfi kongresszus vezető szellemei főként a biológiát hívták segítségül a túlszorodás kritériumának megállapítására. A biológiai optimum azokat a feltételeket jelenti, amelyek között valamely faj a legteljesebben virágozhatik. A megítélésnek két oldala van: vagy olyan feltételeket értünk, amelyek a legnagyobb szaporodást teszik lehetővé, vagy azokat a feltételeket, amelyek között az emberekre valami „jóból“ a legnagyobb mennyiség adódik. Nyilvánvaló, hogy a biológiai optimum szószólói az utóbbit keresik s így azután, szinte észrevétlenül, átsiklanak a gazdasági optimum fogalmára. A népesedés szaporodásának eszerint azok a feltételek a kívánatos korlátai, amelyek mellett a termelés a legnagyobb jót biztosítja a társadalom tagjainak. Ez a legnagyobb jó az elmélet híveinek elgondolásában a boldogság, vagy legalább is a jólét. A cikkíró ezt a két kritériumot boncolva arra a könnyen belátható megállapításra jut, hogy a boldogság és a jólét fogalma is fölöttébb laza, tehát a tényekkel dolgozó tudományban helyet nem foglalhat. Fairchild maga is érzi ezt, amikor különbséget tesz a jólét erkölcsi és anyagi tényezői között. Az előzőek teljesen kiesnek a statisztika köréből, tudományosan nem mérhetők, miért is a tudós csak az anyagi tényezőket veszi szemügyre, amelyeket a „kényelem“ szóval kíván összefoglalni. Szerinte a népesedési optimum az a szám, amely mindenkinek lehetővé teszi a közepes életszint fenntartását. Cikkíró szerint azonban ezt az átlagos életnívót megint csak nem lehet kritériumnak elfogadni. Ez egyrészt önkényes leegyszerűsítése a problémának, másrészt nem is kritérium, mert hiszen az „átlagos létmű“ állandóan változó fogalom. Évről-évre tanúi vagyunk a kényelmi igények mennyiségi és minőségi fokozódásának. Ha tehát mégis az optimum kritériuma-

nak akarnók megtenni, minden tudományos alap nélkül, önkényesen kellene megjelölnünk egy maximumot, amelyet változatlanak minősítünk. A gazdasági optimum hívei közül többen észre is vették ezt a kétértelműséget s rátértek az emberi élet maximális időtartamára, mint kritériumra. Szerintük a szaporodásnak addig a mértékig van helye, amíg a gazdasági feltételek az emberi élet időtartamának meghosszabbodását szolgálják. Az a népesedési szám a legkedvezőbb, amely mellett a halandóság a legalacsonyabb, A cikkíró ezzel kapcsolatban azt fejtegeti, hogy ha elvontan gondolkodva nem is emelhetünk kifogást e kritérium ellen, tudományos értéket nem tulajdoníthatunk neki, mert még semmiképpen sem látjuk, miképpen határozhatja meg a tudomány, akár megközelítően is, azt a népszerűséget, amely a minimális halálózási számot hozza magával. A Ganges völgyének rendkívül sűrűn lakott területein igen nagy a mortalitás, de ismerünk ritka népességű területeket, amelyeknek mortalitása még nagyobb; igen kedvező a halálózási arányszáma Norvégiának, vagy Új-Zélandnak, ahol ritka a népesség, de Angliának és Szászországnak is, amelyek első helyen állnak a népsűrűség szempontjából. Ha el is fogadjuk, hogy kapcsolat áll fenn a népsűrűség és a közegészség között, ezt a kapcsolatot ma teljesen képtelenek vagyunk meghatározni. A közegészség épp úgy nem kritérium, mint a táplálkozás. Kétségtelenül van az emberiség szaporodásának egy maximuma, amelynél éhínség törne ránk s amelynél az élettartam megrövidülne, de mindkét eshetőség csak olyan óriási lélekszámnál képzelhető el, hogy semmi sem jogosít fel bennünket a két kritérium tudományos tárgyalására.

A cikkíró kitér ezután egy legújabb kritériumra, amely kevésbé foglalkoztatja a demográfusokat és a statisztikusokat. Ez az esztétikai kritérium. A föld felületének szépsége nem független a rajta élők számától. „Argumentum ad hominem“ ez, mert annyit jelent, hogy az emberi élet annál sivárabb és szomorúbb, minél inkább sülyednek el a természet szépségei és a múlt műremekei a technikai civilizációban, amely karöltve halad a népesség szaporodásával. Cikkíró szerint ez a pszichológiai tényező sokkal súlyosabban esik latba, mint ahogy azt a malthusianisták gondolnák. A föld szépségeinek lerombolása, mondhatni, geometriai arányban halad, míg a népesség szaporodását számtani arány jelzi. Cikkíró több érdekes példát hoz fel erre vonatkozóan. Ha azonban vizsgáljuk ezt a kritériumot, nyomban szembeszökik, hogy még relatívabb, mint az eddig felhozottak. A szépségek lerombolása továbbá nem szükségszerű, mert mihelyt a társadalmakat a mainál kevésbé vulgáris célok vezetik, gondoskodás történhetik az elvesztett szépségek pótlásáról. Ha pedig az emberi munka kompozícióinak harmóniáját egyenrangúnak fogadjuk el a természet romantikus szépségeivel, akkor az emberiség tovább szaporodhat anélkül, hogy a szaporodás az „emberi“ élethez annyira nélkülözhetetlen szépségek készletét csökkentené.

Fejtegetéseinek további során a cikkíró egy negyedik kritériumot vizsgál, amely az egyének minőségének maximumában, a társadalom

qualitatív kiválóságában adódik. E felfogás szerint a népesedésnek az az optimuma, amikor a társadalom tagjai legjobban fejleszthetik ki hasznos tulajdonságaikat, amikor legtöbb az iniciatíva s legnagyobbak az emberi alkotás eredményei. Ha e kritérium mélyére nézünk, nyomban észrevesszük, hogy a probléma új síkra vetődött, a statikáról a dinamikára. Ahhoz, hogy a társadalom haladjon, ösztönző tényezőkre van szükség. Ilyen tényezők nélkül nem volna haladás, mert hiszen minden reform válságot jelent, valami rosszat, már pedig az ember kényszerítő körülmények híján nem vállalna semmiféle válságot. A sok ösztönző tényező között, folytatja a cikkíró, a legerősebb és a legáltalánosabb éppen a népesség szaporodása. A gondolatfűzés igen egyszerű: az egyének számának növekvése egy adott környezetben maga után vonja az egyeseknek részül jutó előnyök csökkenését, ami az előnyök pótlására és szaporítására kényszeríti tevékenységük bizonyos reformja útján az egyéneket. Az a nyomás, amelyet a szaporodás képvisel, mozgató ereje az iniciatíváknak, a termelés fokozásának. Így jut a cikkíró arra a megállapítására, hogy a népesedés optimuma az adott társadalom tagjainak szaporodásban levő állapota, nem pedig az egyszerűs mindenkorra meghatározott ilyen, vagy olyan maximum. A cikkíró szerint a demográfiai problémáról folytatott viták azért meddők, mert szerencsétlenül összekeverik a szaporodást a népsűrűséggel. Nem gondolnak másra, mint a sűrű, vagy ritka lakosság hátrányaira s elhanyagolják annak vizsgálatát, hogy a népesség szaporodóban, stagnálóban, vagy csökkenőben van-e, továbbá, hogy ennek a dinamikus helyzetnek milyen hatása van az adott társadalom életére. Bármilyen előnyökkel jár azonban a nép szaporodó állapota, balgaság volna el nem ismerni, hogy a bizonyos határokon túlmenő sűrűség hátrányokat von maga után. Ez a hátrány bizonyos ponton már felülmúlhatja a növekvő állapotból eredő előnyt, Mindezek alapján a cikkíró szerint a népesedési optimum problémája ekként alakul: meg kell határozni egy szaporodóban levő adott társadalomnál azt a pontot, amikor a sűrűségből származó hátrányok túlsúlyba jutnak a szaporodó állapotból eredő előnyökkel szemben. Cikkíró szerint ez a legjobb és a legtudományosabb felelet a problémára.

Nagy tanulmánya utolsó részében Dupréel a népesedés kérdését, mint „világproblémát“ vizsgálja. A problémában egyetlen pozitívumnak a kivándorlás kérdését tartja, mert egyébként a népesedési optimum nem az a kérdés, amelyet „világ szempontból“ lehetne és kellene megvitatni. Az emberiséget a belátható jövőben még nem fenyegeti sem a katasztrofális túlszaporodás, sem az abszolút kiveszés. Az ebben a tekintetben elhangzó fejtegetések lokális tényekre támaszkodnak, amelyeknek nincs egyetlenes jellegük. Az emberiség nem egyetlen társadalom, tehát nem is lehet organikus egészként vizsgálni. A társadalmi közületek beláthatatlan tömege áll előttünk, úgy hogy a népesedési optimum kérdését minden közületnek önmagában kell megoldania. Nincs olyan tudományos, vagy filozófiai érv, amely bármilyen kon-

gresszusban azt a jogos reményt kelthetné, hogy az általa kihirdetendő közös szabálynak alá lehetne vetni a társadalmakat és az egyéni lelki ismereteket. A genfihez hasonló kongresszusoknak tehát arra kell szorítkozniok, hogy a valóságnak megfelelő minél több és minél pontosabb adatokat szolgáltatassanak.

U. OTT: — Avril—juni. 1928.

O. L e m a r i e : Un siècle de sociologie. (A százéves szociológia.)

A szociológia, Saint-Simon és Comte nagy álma, immár egy évszázados múltra tekinthet vissza. A kutatók három nemzedéke dolgozott rajta s ma már a szociológia nem maradhat ki a tudományok sorából. Az utolsó húsz év a társadalomtudománynak valósággal diadalát jelentette. Annál szembetűnőbb — s ezt nem szabad leleplezni, — hogy éppen napjainkban bizonyos kiábrándultság és bizalmatlanság nyilvánul meg a társadalomtudománnyal szemben. A cikkíró szerint ennek két oka van. Az első az, hogy a szociológia sok tekintetben egy határozott filozófiai iskola monopóliuma maradt s így sokak előtt inkább doktrínának, mint tudománynak számít. A második ok, hogy túl sok hipotézis lazítja a szociológia épületét. Mint minden fiatal tudománynál, itt is elkápráztatták a kezdeményezőket a gazdag felfedezések és a siker gyorsasága. A szociológia komoly művelőinek tehát mindig hangoztatniuk kell, hogy meddig szólnak e tudomány igényei.

A cikkíró szerint a szociológia biológiai tudomány, amelynek tárgya az életben található mindenféle kollektív forma. Az emberiségen túlmenően tehát az állati társadalmakra is kiterjed figyelme. Az ember nem a határa, hanem csak a legelsőrangú problémája a szociológia érdeklődési körének. A szociológia továbbá ténytudomány, vagyis nem szabad morálissá, politikává, metafizikává alakulnia. A szociológia a társadalmi realitások megértését és az ehhez szükséges adatok gyűjtését, valamint kritikáját szolgálja. Mint minden konkrét tudomány, a szociológia is leíró, történelmi és magyarázó tudomány.

A cikkíró ezután a szociológia problémakörét tárgyalja. Az első feladat a társas közületek módszeres nomenclaturájának kidolgozása, amit a cikkíró „társadalmi anatómia“ fogalommal jelöl meg. Következő feladat a társadalmi tények leírása és katalogizálása, a társadalmi tényezők tanulmányozása és hatásaik megállapítása. Ez a „társadalmi fiziológia“. Ebben a munkában a szociológus már felkészült munkatársra talál a demográfusban és a statisztikusban. A társadalmi tényezők, a cikkíró szerint, az emberi szükségletek és érzelmek, amelyeket az emberi értelem befolyásol. Nyilvánvaló tehát, hogy a szociológusnak, amikor meg akarja érteni a társadalomban élő emberek tevékenységét és ezen tevékenységek indító okait, egyben jó pszichológusnak is kell lennie. Ha tisztán az ösztönös és a gazdasági indítékokra vetnénk a súlyt, félreismernők az emberi lélek gazdagságát. Lelkesedés, tunyaság, gondatlanság, irigység, félelem, becsvágy, tisztelet, szolgálatkészség, vetélkedés, kielégítettség stb. mindmennyi eleme az egyéni magatartásnak, amelyek hatnak az egész közület életére és dramatizálják a

társadalom történetét. Az eszméknek épp úgy megvan az erejük és vitalitásuk, mint az érdekeknek: életre hívnak és felbontanak társadalmi közületeket. Ha tehát kikapcsolnók a lélektani kutatást a szociológiából, elhanyagolnók a társadalmak életének talán leglényegesebb elemét. A szociológusnak éppen az a legkiválóbb feladata, hogy megállapítsa és külön válassza azt a mennyiséget, amelyet a kollektivitás öntött érzelemben, szokásban, hitben és hiedelemben, ízlésben és kívánságban az egyénbe.

A jelen tények megfigyelése bőséges anyagot szolgáltat a szociológusnak, de a történelem még ennél is többet nyújt számára. Minden társadalomnak megvan a maga története s minden társadalmi szervnek a maga külön múltja. A történeti adatok vizsgálásánál azonban még nagyobb diszkrécióval kell eljárni, mint a jelen események elbírálásánál, mert a történelemben még hosszú ideig túlsók lesz a hézag, a bizonytalanság, a hipotézis, semhogy genetikus szociológiává formálódhatnék.

A szociológia azonban nem maradhat meg a leírásnál; mint minden tudománynak, magyarázónak kell lennie. Ebben a tekintetben a biológia a minta. A helyesen értelmezett szociológia típusokra csoportosítja a társadalmak megszámlálhatatlan sokaságát, utána pedig törekszik meghatározni a társadalmak alakulásának törvényeit. Milyen okok vonják maguk után szükségszerűen egy-egy új társas közület alakulását? Mi eredményezi és határozza meg minden társadalom „fénykorát és hanyatlását”? Milyen törvények szabályozzák a belső fejlődést és a környezethez való alkalmazkodást? Milyen hatást gyakorolnak egymásra az emberi közületek? A tények tömegének módszeres összehasonlításából kibogozhat azután a szociológus, természetesen kritikával, néhány empirikus törvényt. Ezzel be is fejezte feladatát a szociológia.

Cikke utolsó részében Lemarie méltatlannak mondja, ha fölnyesen siklanánk el a szociológia munkája felett. Ha az első száz év alatt nem is voltak figyelemmel a szociológusok minden problémára, ha nem is tudtak az egyes kérdésekre kielégítő feleletet adni, ha tévedtek is, sőt ha ki is léptek a tudomány köréből, olyan gazdag anyagot halmoztak fel, amelyért csak hálásak lehetünk. A szociológia most kezdődő új évszázadában azonban a kutatók részéről nagyobb módszeresség kell az analízisben és több kritika az állításokban. *M. V.*

KÖLNER VIERTELJAHRSHEFTE FÜR SOZIOLOGIE. VII., 2., 3.

Alfred Meusel: „Zur Problematik der politischen und sozialen Demokratie.“ (A politikai és társadalmi demokrácia kérdéséhez.)

Politikai demokrácián az uralomnak azt a formáját kell érteni, amelyben az alkotmány biztosítja az állampolgároknak azt a jogot, hogy az állami akarat létrejöttében aránylagosan egyformán közreműködhesse- nek. A modern demokrácia fejlődési irányzata az, hogy állandóan kiterjeszti azoknak a személyeknek a számát, akiket az állami akarat létrehozásánál való közreműködésre bevon. Teszi pedig ezt fajra, vallásra, társadalmi állásra, életkorra és nemre való tekintet nélkül. Ezzel a demokrácia alap gondolatában bennrejlő egyenrangúság és homogeneitás azonban kérdésessé válik s ezért látjuk azt a törekvést is, hogy a köz-

remüködésre felhívottak köre valamilyen szempontból mégis már eleve megszűkítettessék.

A politikai demokráciától élesen meg kell különböztetni a gazdasági demokráciát. Ehhez nem szükséges, mint Kelsen véli, valamilyen módon a javak egyenlő elosztását biztosítani. A demokratikusan berendezett közgazdaság lényege az, hogy abban nem volnának társadalmi csoportok, amelyek bizonyos termelési tényezők tulajdonjogának birókában, e tényezők hozadékát mint személyes jövedelmüket élvezhetik. A vezetők és a vezetettek nem a hatalmat biztosító vagyoni állás szerint különböznének egymástól; a gazdálkodó társadalom csupán dolgozókból állana, akik között racionális szempontok szerint jönne létre a munkamegosztás.

Messzemenő analógiák dacára, politikai és társadalmi demokrácia között nincsen szoros összefüggés. Nagyon is lehetséges az, hogy a politikai demokrácia nagypolgári- vagy földbirtokos-érdekeket szolgáljon. Másrészt volt rá eset, hogy gazdasági-társadalmi szabadságot nyújtott olyan rendszer, amely politikai szabadságokat nem engedett: jellegzetes ebben az úgynevezett felvilágosodott deszpotizmus. Mindazonáltal a 19. századbeli fejlődés nagy eredménye ennek a két típusnak az egyesítése.

Ez az utóbbi jelenség szükségkép összefügg az industrializációval, amely a proletariátus számban és súlyban való megnövekedésével járt. Eközben azután a polgári demokrácia összeütközésbe került a saját eszméivel. De, ami a burzsoáziát illeti, ez mindig is csak módjával volt híve a demokráciának.

Másként áll a dolog az intelligenciával, amelyet idealizmusa a demokrácia felé vonz, racionalizmusa azonban visszatart attól.

Az utóbbi évek azt mutatják, hogy a politikai és társadalmi demokrácia közötti összefüggés nem túlságosan szilárd. A „polgári parlamentarizmus“ szétrombolása Oroszországban nagy hatással van az összes baloldali szocialistákra. Így a politikai demokrácia lobogója körül csoportosulnak itt-amott a megrémült polgári elemek a szocializmus diktatori hajlamai elleni védekezés közben. Minthogy azonban a szocializmus heroikus és aktivisztikus törekvései sem képesek a kapitalizmus gazdasági feladatait pótolni, ezek is ott fogják végezni, ahol a reformizmus kezdte: a kompromisszumnál.

U. OTT:

Karl M a n n h e i m : „Das Problem der Generationen.“ (A nemzedékek problémája.)

A pozitivistákat a nemzedékek egymásrakövetkezése csak mint az életütem szabályozója érdekelte. Comte azzal a gondolati kísérlettel játszadozott, hogy minő jelentősége volna az emberi élettartam megrövidülésének, vagy meghosszabbodásának a történelem menetére. Iskolájának fő igyekevése valamiképp az emberi élet biológiai determinációiból valaminő történeti törvényeket levonni. Mentre érdeme, hogy a kérdésről először adott történeti áttekintést. Vizsgálódásainak jelentékeny

része a körül a kérdés körül forog, hogy van-e a történeti folyamatnak uralkodó szférája (politika, tudomány, jog, művészet, gazdaság, stb.) Konklúziója az, hogy nincsen ilyen uralkodó, meghatározó szféra, de mégis az esztétikai funkció legalkalmasabb arra, hogy a szellem egyetemes stílusát tükrözze.

A romantikus történeti felfogás, ellentétben a pozitivizmussal, épen azt emelte ki, hogy a nemzedékek egysége áttöri az időnek folyamatos, kvantitatív tagolását, amennyiben az időbeli különbségeknek bensőleg átélhető kifejezést ad. Itt különösen Dilthey vizsgálódásai szabtak irányt. Az ő nyomában Pinder műtörténész az „egyidejűek nem-egyidejűségéről“ beszél. Ugyanabban az időben különböző generációk élnek. Minthogy azonban csak a „megélt“ idő az igazi, voltaképp mind különböző időkben élnek. Ezért minden időpont valósággal több idődimenziót foglal magában s a kor gondolkozása polifon jellegű. A nemzedékek pedig mintegy entelesiakat alkotnak.

Mindezek a vizsgálódások figyelmen kívül hagyták a társadalmi momentumokat. Itt mindenekelőtt arra az ellentétre hívja fel szerző a figyelmet, amely a valóságos társadalmi alakulat vagy csoport és a mérő társadalmi helyzet (soziale Lagerung) között van. Utal az osztályhelyzet és osztályalakulás analógiájára. A pusztán osztályhelyzethez az osztályöntudatnak kifejlődése kell, hogy járuljon: csak akkor beszélhetünk osztályalakulásról. Hasonlóképpen kifejlődhetik egy bizonyos társadalmi helyzetben nyugvó nemzedékben is bizonyos nemzedékutadat, amelynek révén a nemzedék konkrét társadalmi alakulattá válhatik. (A szerző érdekes elemzése alighanem alapul szolgálhatna a fascizmus szociológiai problémájának megoldására. Ref.)

Minden generációra nézve döntő fontosságuk van azoknak az első benyomásoknak, amelyeket az ébredő ifjú lélek magába felvesz. Ezek az első benyomások mintegy természetes világkép gyanánt szilárdulnak meg a lélekben. Ennélfogva minden későbbi tapasztalat ehhez igazodik, még akkor is, hogyha ama világkép tagadása vagy ellentétéként lép fel. Ezeknek az alapvető rétegeknek az átdolgozása egyáltalában csak annyiban lehetséges, amennyiben azoknak jelentése későbbi lelki küzdelmekben tudatosává válik.

A nemzedékhelyzettől különbözik a „nemzedékösszefüggés“, úgy, miként ahogy az osztályhelyzettől különbözik a megalakuló osztály. Nemzedékösszefüggésről akkor beszélhetünk, hogyha bizonyos társadalmi és szellemi tartalmak hatása alatt az ugyanazon nemzedékhez tartozó egyének között valóságos kapcsolat jön létre. Viszont a nemzedékösszefüggésen belül több „nemzedékegység“ exisztálhat: mint pl. a 19. század elején a romantikus-konzervatív és a racionalisztikus-liberális ifjúság, amely mindkettő különböző módon, de ugyanazon aktuális történelmi sorshelyzettel viaskodott. Az az ifjúság, amely ugyanazon adott történeti problémákhoz igazodik, nemzedékösszefüggésben él, azok a csoportok pedig, amelyek e nemzedékösszefüggésen belül különböző értelemben dolgozzák fel ezeket az élményeket, különböző nemzedékegységeket alkotnak.

A nemzedékegység-tudat meghatározásánál bizonyos érzelmileg; hangolt alapintenciók játszóak a főszerepet. Túlságosan tiszta, szabatos kifejezések nem feltétlen szociális értékek: az együttélésben gyakran nagy szerepe van a termékeny félreértéseknek. A nemzedékegységeknek amaz alapintencióktól meghatározott egységes tudatalkata van s az új dolgok is nagy mértékben ehhez az alkathoz formálódnak hozzá.

Az egyes nemzedékegységek (entelechiák) kialakulása nagy mértékben függ attól, hogy milyen gyors az üteme a társadalmi-szellemi dinamikának. Túlságosan gyors ütem azonban egymásra hordhatja és-kölcsönösen eltemetheti az egyes nemzedékegységek csíráit. Az ilyen félbemaradt nemzedékek az előzőkhez csatlakoznak, amelyek már megtalálták a maguk életformáját, vagy ifjabbakhoz, amelyek még formaképesek. (A szerző által itt felemlített félbemaradt generációnak tipikus, példája a mi úgynevezett „harmincéveseink“, akiknek problémáiról ellentmondásokban gazdag, érdekes ankét folyt legutóbb a Magyar Szemlében. Ref.)

Az úgynevezett korszellem meghatározása szempontjából is ügyelni kell arra, hogy ez nem egy egész időszakra jellemző, hanem többnyire egy bizonyos időpontban döntő jelentőségre jutott társadalmi rétegben székel, amely a maga szellemi bélyegét a többi áramlatokra is ráüti, anélkül, hogy ezeket megsemmisítené vagy teljesen felszívna magába. A korszellem csak annyiban mondható egységesnek, amennyiben azt képesek vagyunk dinamikus-antinomikus értelemben felfogni. A dinamikus-antinomikus egység abban áll, hogy az egyidőben fennálló ellentétek mindig egymáshoz igazodnak és hogy a különböző álláspontok csak akkor lesznek teljesen megérthetőek, hogyha azokat úgy fogjuk fel, mint kísérleteket a közös sorsnak és a hozzátartozó társadalmi és szellemi problematikának lebírására.

Vájjon a literátus rétegeknek valóban olyan nagy jelentőségük van-e a korszellem meghatározásánál, mint ahogy az rendszerint feltűnik? A valóságban a döntő akaratirányok korántsem ő bennük gyökereznek, hanem a mögöttük rejlő sokkal tömörebb társadalmi rétegekben. Minden kornak egymással ellentétes szellemi áramlatai vannak, de ezek közül egyik vagy másik rendszerint dominál. A társadalmilag mélyebben gyökerező ember elsősorban mindig azzal az áramlattal küzd, amely az ő életkorében uralkodik, de a szabadon lebegő literátus már az egész időszakra jellemző domináns áramlattal úszik. Ezért látszik ő nagyobb⁴⁴ jelentőségű tényezőnek a korszellem meghatározása szempontjából.

A nemzedék jelenség egyike az alapvető tényezőknek a történeti dinamika létrejöttében. Ezeknek az összeható erőknek összjátékát megfigyelni fontos feladatkör, amelynek tisztázása nélkül a történet alakulását nem lehet végérvényesen megérteni.

U. OTT:

P a n a j o t i s K a n e l l o p o u l o s: Soziologisches Denken und Soziologische Wissenschaft.“ (Szociológiai gondolkodás és szociológiai tudomány.)

A szociológiai gondolkodás különlegességét a módszertani elvből kell megérteni, amelyen alapszik. Ez az elv az egyéninek a tipikusra való visszavezetését írja elő. Csak az, ami valamiképp visszatérő és szimptomatikus vonás gyanánt ismerhető fel, csak az lehet tárgya a szociológiának. Ennek a tudománynak célja a társadalmi valóságnak tipikus tulajdonságait megállapítani és kauzálisán megmagyarázni.

Amint a természettudományi gondolkodás a természetjog antihisztorizmusán, úgy épül fel a szociológiai gondolkodás a romantika hisztorizmusán. De a lélektantól is meg kell különböztetni a szociológiát, amelyet nem a lelki folyamatok érdekelnek, hanem ezeknek tartalma, jelensége.

A szociális törvény csupán empirikus megállapításokat tartalmaz és mivel a szociológiai tudomány az emberi akaratból indul ki, az úgynevezett társadalmi törvények a releváns akarat irányzatait állapítják meg.

A szerző a szociológiát a következőképp osztaná fel: a) szociológiai fenomenológiára, amely a társadalmi relációkat és összefüggéseket tárgyalná; b) szociológiai morfológiára, amely a szociális alakulatokkal foglalkoznék; c) szociológiai tipológiára, amely a végső és legégyetemesebb szociológiai típusokat vagy kategóriákat tárgyalná. Ez a felosztás lényegileg Wiese rendszerét követi, azonban megfejeelve a Tönnies-féle tiszta, vagy formális szociológiával. *o. l.*

ZEITSCHRIFT FÜR POLITIK. XVIII. 6.

R i c h a r d S c h m i d t: „Die Zukunft des modernen Imperialismus.“ (A modern imperializmus jövője.)

A politikai tudománynak feltétlenül állást kell foglalnia ahhoz az alapvető ellentéthez, amely nacionalizmus és imperializmus között áll fenn. A múltban az imperializmus alapja mindig egy kimagasló kultúrterület védelme alacsonyabbrendű, vagy éppen barbár szomszédok támadása ellen. A védelemre való szervezés nyomán az illető kultúrhordozó eo ipso támadólag lép fel, de nemcsak hatalmának kiterjesztése az eredmény, hanem az illető kultúra hódító terjeszkedése is. Szerző helyesli Grabowsky felosztását, aki feudális imperializmusról, kommerciális imperializmusról és szociális imperializmusról beszél, azonban hangsúlyozza, hogy ezeket a kategóriákat nem lehet fejlődési stádiumokként felfogni, A valóságban egymásba kapcsolódó és egymást kölcsönösen befolyásoló érkömplexumok ezek. Különösen fontos körülmény, hogy a Grabowsky által kiemelt szociális jelleg, az uralkodó népek fölény — illetőleg misszió — tudata csaknem elválaszthatatlan az imperializmus összes formáitól.

A régi imperializmus a legújabb időkben hanyatlásnak indult: megnyilatkozik ez olyan körülményekben is, mint az angol „Dominiumok“ fokozatos önállósulása, de még inkább az ázsiai népek lázadása az európai uralom és befolyás ellen. A kultúr-misszió eszméje már nem talál elismerésre és ezzel elvész az európai uralmi igények erkölcsi alapja. Ezért különböző burkolt uralmi módszereket alkalmaznak az

imperialista nagyhatalmak, minő az egyiptomi angol protektorátus és a népszövetségi mandátumok rendszere.

Végül felmerül a kérdés, hogy azok a törekvések, amelyek legújabbban mutatkoznak abban az irányban, hogy különböző államalakulatok nagyobb egységekbe tömörüljenek, főleg geo-ökonómiai alapon, nem jelentik-e egy újabb imperializmus kifejlődését. A szerző erre tagadólag felel, mert ezekben a törekvésekben (minő egy új Közép-Európa-, egy balkáni, pán-skandináviai, illetőleg pán-európai mozgalom) épen az egyoldalú uralom eszméje hiányzik és annak a kultúrmisszióknak tudata, amely az imperializmus eddigi formáira jellemző. (Ha azonban a szerző ezek helyett az ábrándos törekvések helyett az úgynevezett: utódállamokban tényleg fennálló állapotokat és relációkat vizsgálta volna, aligha vonhatta volna kétségbe, hogy az új imperializmus valóban itt van: és csupán abban különbözik a régítől, hogy semminő erkölcsi jogosultságot nem mutathat ki. *Ref.*) o. l.

HISTORISCHE ZEITSCHRIFT. Bd. 137. 1928.

G e o r g L e n z: Das Marx—Engels Institut in Moskau. (A moszkvai Marx—Engels Intézet.)

A cikkíró személyes tapasztalatai alapján számol be az intézetről, amelyet 1920 decemberében alapítottak s amely Rjazanow-nak, az ismert bölcseletről és Marx-kutatónak a vezetése alatt áll s főként Marx és Engels irodalmi hagyatékának gyűjtésével, feldolgozásával és kiadásával foglalkozik. Kézirataiknak és első kiadványaiknak — utóbbiaknak eddig legteljesebb — gyűjteménye alkotja az első osztálynak, a Marx—Engels kabinetinek főtartalmát. A további osztályok közül több azoknak a területeknek lehető teljes gyűjteményét tartalmazza, amelyekre a kommunista apostolok munkássága kiterjedt. Így az 50.000 kötetből álló német történelmi osztály főként a 19. század történelmének és ebben a forradalmi mozgalmaknak, valamint a forradalmárok műveinek és a róluk szóló irodalomnak van szentelve. Éppúgy a francia történelmi irodalom is csak 1789-ig megy vissza; a párizsi kommün irodalma maga 1500 címmel szerepel. Marx és Engels összes művei kéziratát akadémiai kiadásának előkészítése céljából összegyűjtötte eredetiben vagy fotokópiákban. A munkatársaknak egész sora foglalkozik ezek olvasásával és lemásolásával. Ennek az archivális munkának gyümölcse gyanánt megjelent a 40 kötetre tervezett teljes kiadás első félkötete, amely fontos adatokat tartalmaz nemcsak a Marx-kutatásra, hanem a negyvenes évek porosz történetére nézve is. Ezen kívül több orosz nemzeti jellegű mellékiadványa is van az intézetnek és pedig főként szocialista írók és közgazdászok kivonatos és jegyzetes kiadásai, valamint egy marxista évkönyv. A német nyelven megjelenő „Marx—Engels Archiv“ tudományos dolgozatokon különösen Marx és Engels eddig ismeretlen munkáinak közlésével foglalkozik. Az intézet jelentősége abban rejlik, hogy a társadalmi mozgalmak, sőt az újkori európai szellem-történet kutatói számára becses, eddig legteljesebb gyűjtemény.

Niklay Péter.

ÚJ KÖNYVEK.

Szociológia.

Annales de l'Institut International de Sociologie. Tome XV. Contenant les Travaux du Neuvième Congrès tenu à Paris en Octobre 1928.: *L'Autorité et la Hiérarchie.* Discours, mémoires et observations. Paris (M. Giard), 1928. — 8° — 362 1.

Archiv für angewandte Soziologie. Zweimonatschrift des Instituts für angewandte Soziologie. Hrsg. von K. Dunkmann. Jg. I. Berlin (Selbstverl. des Instituts für angewandte Soziologie). 1928.

Below, Georg v.: Die Entstehung der Soziologie. Aus dem Nachlasse hrsg. von Othmar Spann. (Deutsche Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftslehre. Hrsg. von Othmar Spann u. Georg v. Below Bd. 7.) Jena (G. Fischer), 1928 — 8° — VIII + 42 1.

Carter, Hugh: The social theories of L. T. Hobhouse. (The University of North Carolina Social Study Series.) London (Chapel Hill), 1927 — 8° — VIII +) 137 1.

Darmstaedter, Friedrich: Das Wirtschaftsrecht in seiner soziologischen Struktur. Berlin-Grünwald (Rotschild), 1928 — 8° — 162 1.

Darré, R. Walther: Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse. München (Lehmann), 1929 — 8° — VIII + 483 1.

Draghicesco, D.: La réalité de l'esprit. Essais de sociologie subjective. Préf. de L. Lévy-Bruhl. Paris (Alcan), 1928 — 8° — XV + 276 1.

Dunkmann, Karl: Der Kampf um Othmar Spann. Leipzig (Quelle und Meyer), 1928 — 8° — V + 104 1.

Dupréel, E.: Deux essais sur le progrès. I. La valeur du progrès. II. Population et progrès. Bruxelles (Lamertin), 1928 — 8° — 270 1.

Elliott, Harrison Sacket: The process of group thinking. New York (Ass. Press), 1928 — 8° — 239 1.

Femme dans la société, La —. Compte rendu in extenso des cours et des conférences. (Semaines sociales de France. Nancy. 19. session. 1927.) Lyon (Chronique soc. de France), 1928 — 8° 504 1.

Geiger, Dr. Theodor. Die Gestalten der Gesellung (Wissen und Wirken. Einzelschriften zu den Grundfragen des Erkennens und Schaffens. Hrsg. Dr. E. Ungerer. Bd. 48.) Karlsruhe (G. Braun), 1928. — 8° — 145 1.

Geiger, Theodor: Führen und Folgen. (Weltgeist-Bücher 307.) Berlin-Charlottenburg (Weltgeist-Bücher Veri.), 1928 — 8° — 87 1.

Giese, Fritz: Die öffentliche Persönlichkeit. Statistische Untersuchungen an geistigen Führern der Gegenwart. Mit 4 Abbildungen im Text. (Beihefte zur Zeitschrift für angewandte Psychologie, hrsg. von William Stern u. Otto Lipmann. Beiheft 44.) Leipzig (J. A. Barthl. 1928 — 8° — 249 1.

- Grosstadt und Volkstum.** Vorträge der 3. Tagung für Nationalerziehung, von der Fichte-Gesellschaft veranstaltet in Hannover vom 6.—9. März 1927. Hamburg (Hanseat. Verlags-Anstalt), 1928 — 8° — 1601.
- Groves, Ernest R.: An introduction to sociology.** New York (Longmans, Green), 1928 — 8° — 568 1.
- Groves, Ernest R.: The marriage crisis.** New York (Longmans, Green), 1928 — 8° — XI+242 1.
- Hankins, Frank Hamilton: An introduction to the study of society.**
An outline of primary factors and fundamental institutions, New York (Macmillan), 1928 — 8° — 773 1.
- Henle, Rudolf: Zerrüttung der Ehe.** Rostock (Hinstorff), 1928 — 8° — 25 1.
- Hildebrandt, Kurt: Staat und Rasse.** 3 Vorträge. Breslau (Hirt), 1928 — 8° — 53 1.
- Billeret, Georges: Le probleme de la polulation en France et le vote** familial. Paris (Giard), 1928 — 8° — 59 1.
- Hornung, Heinz: Zur Soziologie der Bürgerfunktionäre.** (Jungsozialist. Schriftenr.) Berlin (Laub), 1928 — 8° — 48 1.
- Kallen, Horace Meyer: Freedom in the modern world.** Lecture delivered at the New School for social research. New York (Coward-MacCann), 1928 — 8° — 316 1.
- Lehmann, Gerhard: Das Kollektivbewusstsein, Systematische und historisch-kritische Vorstudien zur Soziologie.** Berlin (Junker u. Dünnhaupt), 1928 — 8° — 264 1.
- Lehmann, Gerhard: Das Kollektivbewusstsein.** Systemat. u. historisch-kritische Vorstudien zur Soziologie. Berlin (Junker u. Dünnhaupt). 1928 — 4° — VII+264 1.
- Lumley, Frederick E.: Principles of sociology.** New York (McGraw-Hill), 1928 — 8° — 562 1.
- MacDougall, William: Grundlagen einer Sozialpsychologie.** Nach der 21. Auflage aus dem Englischen ins Deutsche übertragen von Gerda Kautsky-Brunn, Mit 2 Diagrammen im Text. Jena (G. Fischer), 1928 — 8° — XVII+322 1.
- Marcuse, Julian: Geburtenregelung, die Forderung der Zeit.** Stuttgart (J. Puttmann), 1928 — 8° — 188 1.
- Menz, Dr. Gerhard: Irrationales in der Rationalisierung.** Mensch und Maschine. Breslau (Marcus), 1928 — 8° — VIII+276 1.
- Mitgau, Dr. J. H.: Familienschicksal und soziale Rangordnung, Untersuchungen über den sozialen Aufstieg und Abstieg.** (Flugschriften d. Zentralstelle f. die Personen- u. Familiengesch. H. 10., Leipzig) (Zentralstelle f. die Personen- u. Familiengesch. E. V.), 1928 — 8° — 80 1.
- Muntsch, Albert and Spalding, Henry S.: Introductory sociology.** Boston (Heath), 1928 — 8° — 466 1.
- Namias, Amerigo: Principes de sociologie et de politique.** Traduits de l'édition italienne, par Gaston Bouthoul. Paris (M. Gard) 1928 — 8° — VI+436 1.
- Oppenheimer, Dr. Franz: Richtungen der neueren deutschen Soziologie.** Drei Vorträge, gehalten am 1. bis 3. Mai 1928 an der University of London, School of Economics. Jena (G. Fischer), 1928 — 8° — 43 1.

- Ottlik, László v.: Begriff und Gegenstand der Gesellschaftslehre.** (Son-
derabdruck aus Archiv für systematische Philosophie und Soziologie,
Bd. XXX. H. 3. und 4.) Berlin (C. Heymann), (1928) — 8° — 347—
364 1.
- Papers and proceedings. Ed. by Ernest W. Burgess.** Twenty-second annual
meeting American Sociological Society. Chicago (Univ. of Chic. Pr.),
1928. — 8° — 361 1.
- Quartara, G.: Les lois du libre amour.** Paris (F. Alcan), 1929. 8° 816 1.
Rich, Margaret: Family life to day. New York (Houghton Mifflin),
1928 — 8° — IX + 244 1.
- Rabinowicz, L.: Le problème de la population en France.** Etude de
sociologie. Paris (Rivière), 1929 — 8° — 432 1.
- Samassa János dr.: Az öngyilkosság megakadályozásáról.** Bpest (Uránia
ny.), 1928 — 8° — 15 1.
- Schwer, Wilhelm: Katholische Gesellschaftslehre,** Paderborn (F. Schö-
ning), 1928 — 8° — VIII + 294 1.
- Scott, George Ryle: The truth about birth control: for medical, legal
and sociological students,** London (T. W. Laurie), 1928. 8° 192 1.
- Sorokin, Pitirim: Contemporary sociological theories.** New York and
London (Harper & Brothers), 1928 — 8° — XXIII + 785 1.
- Spann, Othmar: Gesellschaftsphilosophie.** Mit einem Anhang über d.
philosoph. Voraussetzungen d. Wirtschaftswissenschaften. München
(Oldenbourg), 1928 — 8° — 188 1.
- Sveistrup, Hans: Stirner als Soziologe.** Berlin (Struppe & Winckler),
1928 — 4° — 23 1.
- Szücs-Szomor Lajos: Tacitus mint tömegpszichológus.** Tudományelméleti
kísérlet a tömegpszichológia és történelem viszonyáról. I. elméleti
rész. Bpest (Pallas), 1928 — 8° — 89 1.
- Társadalmi lexikon.** 16 színes táblával, számos képpel és grafikonnal.
Függelékül: A szociális mozgalmak krónikája. 1750—1928. Bpest
(Népszava), 1928 — 8° — 703 1.
- Vierkannt, Alfred: Gesellschaftslehre. 2.,** völlig umgearb. Aufl. Stutt-
gart (E. Enke), 1928 — 8° — XI + 484 1.
- Volk und Raum.** Eine Sammlung von Gutachten zur Beantwortung der
Frage: „Kann Deutschland innerhalb der bestehenden Grenzen eine
wachsende Bevölkerung erhalten? Hrsg. von Werner Sombart.
Hamburg (Hanseat. Verlags-Anstalt), 1928 — 8° — 218 1.
- Wagner, Helmut: Geschlecht und Gesellschaft.** Jena (Urania-Verlags-
ges.), 1928 — 8° — 80 1.
- Watson, John Broadus: The ways of behaviorism.** New York (Harper).
1928 — 8° — 144 1.
- Wiese Leopold v.: Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen
und Beziehungsgebilden der Menschen.** T. 2.: Gebildelehre. Mün-
chen u. Leipzig (Duncker & Humblot), 1929 — 8° — XIV + 282 1.
- Winkler, W. Friedrich: National- und Sozialbiologie.** (Wissenschaft und
Bildung. 247.) Leipzig (Quelle & Meyer), 1928 — 8° — 124 1.
- Wolf, Julius: Die neue Sexualmoral und das Geburtenproblem unserer
Tage.** Jena (G. Fischer), 1928 — 8° — VI + 182 1.
- Wulff, Annemarie: Das Schicksal der Unehelichen in Berlin,** Frankfurt
a. M. (Arch. Dt. Berufsvormünder), 1928 — 8° — 43 1.

A SZOCIOLÓGIA MAI HELYZETE*

A szociológia nem tartozik a „hivatalosan“ befogadott tudományok közé, legalább nem Európában. Könnyű erről meggyőződni, ha a „*Minervát*“, a tudós világ évkönyvét vesszük a kezünkbe, s arra nézve keresünk itt feleletet, hogy a szociológia szó vagy valamely más nyelvi ekvivalense (pl. *Gesellschaftslehre*) hány helyen szerepel tanszék megnevezéseként. Tudom, hogy a szó nem minden és hogy a társadalmi jelenségekről a legkülönfélébb titulusok alatt lehet elmélkedni. De a mi tudományunk körében mégis csak jelent valamit, ha az emberek a szokásba vett „mot propre“ elfogadásával tesznek vallomást érdeklődésük és gondolkozásmódjuk mellett, mert e körben már az is jelentős lépés, ha a „horror nominis“-tól szabadultunk.

Vegyük a sorrendben a német, illetőleg a németnyelvű egyetemeket először; hiszen magyar tudományunk mégis csak a némettel mutat szorosabb összefüggést. Szociológia, minden egyéb megjelölés nélkül egyszerűen szociológia csupán 4 egyetemi és 1 műegyetemi tanszék tárgyaként szerepel: a lipcsei (böls, kar: Johannes Freyer), a heidelbergi (böls, kar: Alfréd Weber, mellette docensként a magyar származású Mannheim), a kielii (jogi kar: a nyugalomba vonult Tönnies helye), a hamburgi (jogi kar: Andreas Walther) egyetemen és a drezdai műegyetemen (Fedor Stepun). Ezenkívül a szociológiának egy megbízott előadójával a berlini-charlottenburgi tehnikán találkozunk (Dunkmann, ki egyúttal az Institut für angewandte Soziologie igazgatója), és két egyetemi intézmény várja szavunkkal címében a vakáló vezetés betöltését (a göttingeni és a gráci szociológiai szeminárium). Más névvel kombinálva — közelebről meghatározva, letompítva — kilenc további tanszékkel kapcsolatban fordul elő Németországban a szociológia szó. A berlini egyetem bölcsészeti karán Vierkanndt filozófiát és

* Elnöki megnyitója a MTT 1929 jún. 17-én tartott közgyűlésének.

szociológiát ad elő, Breysig társadalomtant és általános történet-tudományt, Cunow szociológiát, gazdaságtörténelmet és etnográfát. A jéni egyetem jogi karán Jerusalemben a „jog szociológiájának“ előadója. Az újabban alapított frankfurti és kölni egyetem már külön „gazdaság- és társadalomtudományi“ fakultást is ismer, s az előbbin Oppenheimer látja el a szociológiát és elméleti nemzetgazdaságtant, az utóbbin — egy docenssel oldala mellett — von Wiese és Kaiserswaldau a gazdasági államtudományt és szociológiát. Itt Kölnben működött mint „szociális bölcész“ múlt évben bekövetkezett haláláig Max Scheler is (Köln ezenkívül a Forschungsinstitut für Sozialwissenschaften székhelye, amely a Kölner Vierteljahrshefte für Soziologie-nek kiadója). A bécsi egyetemen Spann képviseli — 3 docenssel karöltve — a gazdaságtannal bővített társadalomtant, az innsbruckin meg Günther a politikai ökonómiát, a statisztikát és szociológiát. Végül tudományunk művelésének nyomait valamiféle összetételben a münsteri egyetemen (Heinr. Weber, ezenkívül mint Honorar Professoren: Plenge és Vorländer) és a karlsruhei (Friedrich, aki az Institut für Sozialpsychologie vezetője), valamint a zürichi technikán is megtalálhatjuk (Haemig, tit. Prof.: szociológia és statisztika).

Összegezve az eredményt: legalább mintegy 16-ban állapíthatjuk meg a rendes szociológiai tanszékek számát a németnyelvű egyetemeken, s mintegy 25-ben a tanító személyzetét. Vajmi szűkös eredmény, ha az egyetemi intézmények nagy tömegéhez és a német tudomány fejlettségéhez mérjük. Mert nemcsak kis iskolák maradtak ki a bennünket érdeklő listából. Ha Rostock-tól, Giessen-től vagy Greifswaldtól el is tekintünk, számunkra Halle, Breslau vagy München ép oly kevésbé nyújtott valami feljegyezni valót, mint a svájci egyetemek (Bern, Basel). Mintegy önként kínálkozik a benyomás, hogy a mi esetünkben nem intézményesen biztosított stúdiumokról van egyleg szó, hanem személyhez kötött engedményekről, amelyek valamely jól fundált kutatási tárggyal kapcsolatban hol a bölcészeti, hol a jogi tanulmányok körében nyerhetnek elismerést. Az újabb keletű intézeteknek nagyobb előzékenysége szembeszökő (Frankfurt, Köln, Hamburg); a régiek konzervatívizmusa mellett Berlinnek fiatalos igyekezete figyelmet érdemel.

A német tartózkodással szemben feltűnő jelenség, hogy a mi ügynevezett utódállamaink, a balkániaiak is mennyire iparkodnak: a világtól el nem maradni. A prágai német egyetemnek nincsen, de a

csehnek van szociológiai tanszéke és szemináriuma (Foustka: szociális filozófia és szociológia) hasonlóképpen van az újabban alapított pozsonyinak is (Kral József), s a brünni bölcsészeti karon legalább docens látja el a szociológiai igényeket, míg az illető szemináriumot a filozófus (A. Blaha) vezeti.

A román egyetemeken — bizonyos francia befolyásra — az etikával lép a szociológia közelebbi kapcsolatba (Bukarestben Gusti és Petrescu, Jassyban: Andrei a bölcsészeti karon; utóbbi helyen Fedeles a jogi fakultáson jogfilozófiát és szociológiát ad elő). Szociológiai tanszék Kolozsvárt (Barbat) és Csernovitzban sem hiányzik (Braileanu pedagógiával együtt), sőt állítólag — a „Minerva“ szerint — a temesvári róm. kath. teológia keretei között is működik egy szociológiai szeminárium (!). Belgrádban docens tanítja a szociológiát (Popovic), a szabadkai jogi fakultáson meg az állami gazdaságtan mellett a szociálpolitika is szerepel (Kosic). Természetesen távol áll tőlem, hogy a balkán államok tanrendjét mint utánzásra méltó példát mutassam be hazai tudománypolitikánkban. De mindenesetre tudomásul kell vennünk, hogy keleti szomszédaink a kultúrversengés jelszavai közé a szociológia nevét is beiktatták.

Első pillanatra úgy tűnhetnének fel, hogy a szociális tanulmányoknak a mai Oroszország az igazi Eldorádója. De e gondolatból hamar kiábrándulunk, ha forrásmunkaként a fentemlített „Minervát“ lapozgatjuk. Már a karok beosztása és a tanszékek elnevezése alapján is hamar meggyőződhetünk arról, hogy itt az egyetemes szociológiának nincs keresnivalója, mivel a kizárólagos figyelmet és elismerést egyetlen doktrína, a történelmi materializmusé bitorolja. Ezt azután minden iskolában és minden karon bőségesen adják elő. Sőt a benne kifejezett szempont addig a határig jut érvényre, hogy pl. a leningrádi egyetemen azt, amit mindenütt bölcsészeti karnak' szokás mondani, a „nyelvtudomány és a materiális kultúra“ fakultásának nevezik. Tehát itt a bölcsészetnek, történelemnek, arheológiának stb. tanyagát és témáit mint az anyagi kultúra megnyilatkozásait és kérdéseit intézik el. A filozófia kifejezés láthatólag indexen van Szovjet-Oroszországban; hiszen veszedelmes az iskolákban filozofálni. A filozófia szót a történelmi materializmusé helyettesíti náluk, s a leninizmus és a kommunista párt történetéről — ilyen előadások a tanrendekben jócskán akadnak — nyilván csak eleve meghatározott egységes szellemben lehet, mert

szabad tanítani. A kollégiumok tárgyainál a propagandisztikus szándék itt-ott kézenfekvő; pl. a midőn szemináriumi órákat hirdetnek: a társadalomtan módszeréről az iskolai és iskolán kívüli tanításban. Kivételes eset, midőn a „falv tanulmányozását“ találjuk egyetemi feladatnak! (Leningrád, földrajzi fakultás). A miként a filozófia szót a történelmi materializmusé helyettesíti náluk, történelem helyett nagyon sok esetben etnográfiaíat mondanak; pl. így hívják a moszkvai egyetemnek szellemtudományi részét. A leningrádi egyetemen a jogi kar „a szociális tudományok“ fakultásának nevezi ugyan magát; de már Moszkva sokkal őszintébben tesz valómást, midőn egyszerűen a „szovjetjog“ karáról beszél. A bennünket érdeklő kutató intézetek közül a moszkvai Institut Lenina Lenin munkáit rendezi sajtó alá, s egy másik moszkvai alakulat egyéb szocialista kiadványokon kívül főleg Marx és Engelsi irodalmi hagyatékával foglalkozik. Legvégül, de a neki kijáró helyesléssel említem meg, hogy az orvosi karokon gyakran találkozunk „a szociális és foglalkozási betegségek“ tanszékeivel és hogy a pedagógia körében nem ritka az olyan katedra, amely a hiányos képességű gyermekek tanításmódjával foglalkozik (szurdo- és tüflo-pedagógia).

Áttérve a nagy nyugateurópai kultúrákra: Anglia a mi szempontunkból a lassú térhódításnak képét mutatja. Az ősrégi egyetemek: Oxford, Cambridge vagy akár Edinburgh és Aberdeen még mindig érdektelenül állanak ugyan a szociológiai tanulmányokkal szemben; de az 1900 óta tanító University of London már két professzort (Hobhouse és Westermarck) és egy reader-t (Ginsberg) számít szociológusai közé (Hobhouse előtt a British Academy-nek ajtaja is megnyílt; az Amerikába átszármazott szociálpszichológus: Mc. Dougall meg egyenesen a Royal Society-nek tagja). A fokozódó társadalmi érdeklődésnek nyomai sem hiányoznak. Bár Spencer hazájában csak 1903-ban létesült szociológiai társaság (Sociological Society), s ez csak 1907 óta publikál (Sociological Review), a társaság filiáléja: a Léplay House (1920) látszat szerint már amerikai modorban foglalkozik társadalmi problémákkal (régiónál survey and civics = helyi felvételek és polgártan).

Franciaországban a párizsi Sorbonne képviseli a hagyományos ellenállást. Itt Bougle-nek meg kell elégednie, hogy tanszékét histoire de l'économie sociale-nek nevezzék és Fauconnet csak mint professeur sans chaire prelegál „szociológiáról és neveléstudomány-

ról“. Ezzel szemben a Collège de France „bölcészeti és szociológiai“ alosztályában Gide-én kívül Izoulet és Massignon neveire is hivatkozhatunk a szociológia elismerése tekintetéből; előbbi „philosophie sociale“-t ad elő, utóbbi „musulmán szociológiát (!) és szociográfiát“. De azért Franciaországban is — akárcsak Angliában — legelső sorban szabad vállalkozások: egyesületek és iskolák gondját képezi a társadalomtani stúdiumoknak hatékonyabb művelése. Az École libre des sciences politiques-re és mindenképp előtt az École des hautes études sociales-re gondolok, amelynek programját folyóiratunknak egyik közelmúlt számában volt alkalmunk ismertetni. Hivatalos egyetemi személyek inkább csak az összekötő tisztek szerepét játsszák itt az irodalmi tevékenység terén is. A közismert Année sociologique-ot, a szociológia nemzetközi terméséről beszámoló orgánomot, az Institut français de sociologie adja ki, amelynek elnöke M. Mauss, aki a Sorbonne-hoz tartozó École des hautes études tanána és hasonló személyes kapcsolat áll fenn G. Richárd, a bordeauxi egyetem szociológusa és azon Caudéran-ban székelő Institut international de sociologie között, amely az Annales sociologiques-et és a Revue internationale de sociologie-t bocsátja közzé.

Eddig Európában voltunk. Teljesen megváltozik a helyzet, ha Amerika földjére tesszük lábunkat. A változás — úgy látszik — nem annyira az intenzívebb egyetemi oktatásban jut kifejezésre, mint inkább abban az egész szellemben, amely itt a szociális kutatásokat és ismereteket az általános érdeklődés homlokterébe állítja. Természetesen az egyetemeken is többnyire nagyobb számban szerepelnek itt a szociológia képviselői, mint nálunk Európában (pl. Los Angeles-ben — a „Minerva“ kimutatása szerint — 4 ordinárius mellett 3 assistens dolgozik); de kivételesen olyan egyetem Amerikában is akad, amely elzárkózik a sociology-elnevezés elől (pl. az ősrégi Harvard-egyetem Cambridge-ben). Azután a múltban az amerikai szociológiának is megvolt a maga úttörő elméleti, tehát azt mondhatnók: egyetemi korszaka. Előbb Small-nak Chicagóban és a máig működő Giddings-nek a new-yorki Columbia-egyetemen iskolát kellett alapítaniok, mielőtt la társadalmi jelenségeknek tanulmányozására szélesebb körökben is kedvet kaptak. De a kedv megjött, s manapság az amerikaiak amerikai méretek között úznak társadalomtudományt különböző iskoláikban és az iskolán kívül.

Két Amerikát járt német szociológus beszámolója fekszik előttem: Andr. Walther-é (Soziologie und Sozialwissenschaften in Amerika, 1927) és R. Micheis-é (Soziale und politische Wissenschaften in Amerika, a Zeitschrift für die gesamt. Staatsw. Bd. 85, Heft 1, 1928); az ő útmutatásuk nyomán fogalom össze a legújabb fejlődés eredményét a következőképen. Rendszert nyújtó és elég sűrű egymásutánban megjelenő általános szociológiáktól eltekintve a figyelem Amerikában első sorban a jelen társas állapotok gondos átvizsgálására és felmérésére irányul. Ez a munka természetesen közvetlen tapasztalatot (fielding work-ot) tételez fel, s már most az ilyen tapasztalatgyűjtés az egyes esetek (cases) szűk köréből a nagy területek és csoportok áttekintésévé tágulhat (surveys). A kutatások a vidéki életnek megismerésére nem kisebb gondot fordítanak, mint a városéra (urban and rural sociology). A társas magatartás (behaviour) megfigyelése áll e kérdések lélektani részének középpontjában és szolgáltatja így a szorgalmasan művelt társas lélektannak (social psychology) tapasztalati anyagát.

Jobban megalapozott társadalomtudományi ismeretekre bizonyos foglalkozásoknak különös szükségük van. Ez a körülmény vezette az amerikai gondolkozást az utolsó évtizedben ama bizonyos foglalkozások fokunkinti szocializálásához (illetőleg a szóban forgó tudás szociológizálásához). A papok és tanítók jönnek itt legelső sorban szóba; utóbbiak főleg azért, mert a „polgártan“ (civics) tanításához a szélesebb körű szociális ismeretek hovatovább elengedhetetleneknek tünnek fel (ez a polgártan eredetileg csak egy kis alkotmánytant és — történetet adott a tanulóknak). Pedagógiai igényekhez adoptált külön „társadalomtudomány“ (social science) van jelenleg Amerika földjén kialakulófélben, mert a középfokú oktatás végső célját mindinkább abban látja az amerikai, hogy a bonyolult modern társadalom jelenségeivel és összefüggéseivel kell az ifjút megismertetni, s ez által őt ebben a társadalomban eligazodásra és önállóbb állásfoglalásra képessé tenni.

*

Mi az oka annak, hogy a szociális tanulmányok és eredményeik rendszerezése, tanítása iránt Európa annyival kevesebb fogékonyságot mutat mint Amerika? Németországban pl. a porosz kultusz-miniszter, akkor államtitkár: C. H. Becker adta ki a jelszót egy 1919-ben megjelent dolgozatában (Gedanken zur Hochschulreform) hogy: „mentől több szociológiai katedrát, mert ilyen az összes egye-

temek számára égető szükség"! A visszhang — mint ezt statisztikai összeállításunkból láttuk, — nem mondható egyetemesnek; Németország még nagyon messze van attól, hogy minden egyetemén szociológiai tanszék legyen;¹ a német egyetemi körökben az általános felfogás nyilvánvaló módon azt a gondolkozást fõdi, amelynek a szociológia régi ellensége, a közel múltban elhalt hisztorikus: G. von Below adott kifejezést, midõn válaszul Becker felszólítására „Soziologie als Lehrfach“ címû tanulmányát megírta (alcím: Ein Kritischer Beitrag zur Hochschulreform, Schmollers Jahrb. 43. (1919), 1271. kov. 1., s azután különlenyomatban; v. Below röirátára Tönnies felelt a Weltwirtschaftl. Archiv 16, köt.-ben, 1920—21, 212 k. 1.; a viszonzvász u. o. 512 k. 1.). Below érvelésével lesz még alkalmunk foglalkozni; nézzük most a szociológiának helyenkint változó feltételeit kissé általánosabb szempontból.

Amerika a nagy nyilvánosság elõtt megnyilatkozó nagy számoknak országa. Itt a társadalom nem rejtett, nehezen észrevehetõ valami, hanem az, ami a maga lüktetõ életével és ellenõrzést végezõ közvéleményével a figyelmet állandóan magára vonja, ami gondolkozásra, mert cselekedetre indít. Ezzel szemben a német tudósnak mentalitása a legújabb idõkig kisvárosi maradt. Ez a mentalitás nem politizál, nem is foglalkozik bármi más formában a társas jelenségekkel, mert arra — már t. i. a politizálásra — nem érzi a szûkséget vagy lehetõséget, a társas jelenségeket meg íróasztala mellett nem látja, tehát nem is ismeri. Rostock és New-York: talán elég e párhuzamot megvonni, hogy a további fejtegetésektõl felmentve érezzük magunkat, ha t. i. már számbavettük, hogy esetleg a berlini tanár is rostocki hangulatot visz új állomáshelyére magával.

Azután *Amerikának nincsen históriája, legalább is nem oly értelemben, mint az öreg Európának.* Ez a kötetlenség, hagyománymentesség nagy elõnye és egyúttal nagy hátránya annak az országnak. Európai szemek hamar észreveszik, hogy itt a történeti tanulmányok nem oly mértékig alapjai a szisztematikus tudományoknak, mint amily mértékben lenniök kellene és amennyire nálunk a szo-

¹ De a haladás mégis elég jelentékeny a háború elõtti állapotokhoz képest, midõn Tönnies a Gemeinschaft u. Gesellschaft c. munkája új kiadásához (1912) írt bevezetésben azt írhatta, hogy Németországnak egyetlen szociológiai tanszéke sincsen.

kásosan művelt diszciplínákban tényleg alapjai. „A jogi tudományokban — mondja Michels — az amerikaiak kevés érdeklődést mutatnak a történeti és filozófiai összefüggések iránt, Jog-filozófia, jogtörténet és római jog főiskoláikon rendkívül ritka, sekélyes és olykor a legnépesebbeken sem képviselt“ (id. m. 118. 1.). De viszont, mondhatjuk, ez az anisztorézia teszi az amerikaiit alkalmassá arra, hogy merész kezdeményezéssel nyúljon a jelen kérdései felé, gyakran kevésbé tisztázott csapáson és a követendő módszernek tapogatódzásai között. Hiszen oly kevésbé kísért nála a hisztórizmus veszedelme.

Értsük meg egymást. Az amerikai tudománynak nincs elege abból a történelmi gondolkozásmódból, amelyből a miénknek a legújabb időkig túlságosan sok volt (Nietzsche). Az amerikai tudománynak még csak meg kell szereznie a retrospektív szemlélet azon alapépítményét, amelynek kizárólagos jelentősége a mienkben olykor a továbbépítkezést gátolta meg. Az rögtön az általános célkitűzéssel kezd, míg viszont nálunk az általános tudomány történelmi előfeltételeiből alig-alig tud kibontakozni. Below-nak igaza van, amidőn önelégülten mutat rá a német történetírás által végzett hatalmas munkára, s a szociológia kérdéseivel kapcsolatban azt hangoztatja, hogy „emberi társas vonatkozásokat sehol oly átfogóan, oly alaposan, oly eredményesen nem kutattak át, mint Németországban“ (id. h. 1289. 1.). Igaza van akkor is, midőn ez összefüggésben a felvilágosodást felváltó romantikus iskolának nagy érdemeit emeli ki (részletezően posthumus munkájában: Die Entstehung der Soziologie, 1928, melyet O. Spann adott ki). De igazsága megszűnik), midőn azt hiszi, hogy mindezzel egy elvont szociológiának mint tudománynak létjogosultsága ellen hozott fel érveket (szerinte ugyanis a szociológia csak heurisztikus elv). Mert a különböző társadalmakon kívül és felül a társadalomról is szükséges beszélnünk, s ezt a feladatot nem engedhetjük át a mindig csak konkrét történeti alakulatokkal foglalkozó historiográfiának. Amint a pszichológiának existenciáját nem teszi kétesse az a körülmény, hogy vele együtt minden egyéb lelki és szellemi tudománynak is pszichologizálnia kell, úgy a szociológiáét sem ingathatja meg a történésznek szociológizáló kényszere (így Below ellen már Tönnies is fõntemlített válaszában). Általános és konkrét — itt is mint egybeült — kölcsönösen egymásra lesz majd utalva. Általános fogalmakat, szempontokat a maga speciális munkáiához

a társadalomtanból fog majd a történész kölcsönözni, amíg a szociológia, amely az egykori felvilágosodás produktumának, a természetjognak kereteit van hivatva kitölteni, e feladatát helyesen csakis azon eredmények felhasználásával oldhatja majd meg, amelyeket a romantikában gyökerező modern történetírás halmozott össze. Mert jaj annak a szociológiának, amely a történeti szemlélet bázisát akarná ia maga lábai alól kirúgni! Ne azért szabaduljunk meg a hisztorizmustól, hogy a légüres térben dolgozó amerikanizmusnak karmai közé kerüljünk! A veszedelem szimptomái már nálunk, Európában sem hiányoznak egészen: a nyelvi, főleg a klasszikus nyelvi-filológiai ismeretek hanyatlásában, a közvetlen történeti források elhanyagolásában, abban, hogy a történetírás bizonyos ágai, természetesen főleg a jelen korra vonatkozóak, zsurnalisztikus jelleget kezdenek öltetni.

Azon küzdelem nehézségeit, amely a tudományban a társadalom elvont fogalmáért folyik, nem kis részt a szociológia maga okozta. Nem csúf neve miatt teszek neki szemrehányást, amely név nyelvilleg felemás és a gyengébbekben azonkívül a szocializmust hívja emlékebe; de a névért a legritkább esetben a gyermek maga a felelős. Pedig tán voltak és vannak szubjektív érzésű filológusok, akiket végül is a nekik ellenszenves kifejezés foszt meg azon okulástól, melyet a szociológia minden filológiának és történettudománynak felkínál. A görög államról és társadalomról Wilamowitz rajzolta meg a legmegragadóbb képet. Alig hiszem, hogy e kép teljességének és hűségének szükségkép ártott volna, ha egy absztrakt társadalomtani szempont újszerű kérdések felvetésére és megoldására ösztönözte volna a művészt, vagy ha ez a régibb keletű szociológiának kedvenc témáját, a primitív népek szokásait és intézményeit nagyobb figyelmére méltatta volna. Hisz evvel még nem kellett volna a promiszkuitást és totemizmust hirdető elméletek hithű hívének felesküdni.

Az akkreditálás elé gördülő nehézségek támasztásában a névnél sokkal fontosabb volt — legalább is a német tudomány körében — az a pozitivist szellem, amely a francia-angol szociológiának legelső formáját jellemezte. A német gondolkodás — kivételektől eltekintve — sehogyan sem tudta a természettudományos racionalizmust, vagy ha úgy tetszik: a racionalizált természettudományt a társadalom végső magyarázójaként elfogadni. Az időközi fejlemények megmutatták, hogy igaza volt. Manapság senki sem hisz

betű szerint Comte törvényeiben, s alig dolgozik valaki is Spencer nagy analógiáival. De ember és társadalom mégis csak az anyag, a lélek és szellem hármasság birodalma közt oszlik meg, s a német tudománynak abban tán még sincs igaza, hogy — géniuszának megfelelően — túlzott kizárólagossággal a harmadik, a szellem birodalmára koncentrálja a figyelmet. Spranger a minapiban egy rendkívül tanulságos összegezésben mutatta be a német szociológiai gondolkodás irányait (Die Soziologie in der Erinnerungsgabe für Max Weber, Schmollers Jahrbuch, 49 k. 1925, 1379 köv. l.). Megállapítja, hogy a pozitívizmussal végleg leszámoltak, (hogy szellemkutatók a német szociológusok, anélkül azonban, hogy ez a hegeli hagyaték jól körülírt közfelfogáshoz és így valóságos közös munkához tudott volna elvezetni. Megállapíthatna volna azt is, hogy ezek a szellem-tudósok kissé elhanyagolják emberi létünk fizikai és anyagi feltételeit (még azok is, akik Max Weber tiszteletére írtak); hogy a szociális lélektan nem nagy becsületnek örvend közöttük (és most — Geiger bírálata után — még kevésbé fog örülni); s hogy a „szellemet“ még ott is forszírozzák, ahol társadalomtani jelentősége megszűnt, mert hiszen az emberi kultúrának mindenesetre van szociológiája is, de magukat a műveltségi jelentéseket (azt t. i., hogy mi a vallás, az erkölcs, a tudomány stb.) Spranger nézete szerint is egy külön kultúrológiának kell fenn tartanunk.

Ez az imént említett aporia önkéntelenül is ahhoz az ellenvetéshez vezet bennünket, amelyet a legsűrűbben emlegetnek tudományunk ellenségei és amelyet ennek dacára a legkevésbé helytállóan gondolok, t. i. ahhoz az ellenérvhez, hogy a szociológia nem kellő módon kialakult tudomány. Hát csakugyan a szociológia új, helyesebben: Platón és Aristoteles óta felejtett és most újrakeltett diszciplína, amelyet mai formájában sehogyan sem lehetséges késznek mondani. De hol vannak — kérдем — az emberi ismeretkeresés több évezredes múltja után azok a kész diszciplínák?

„Filozófiával“ ugyancsak régóta foglalkozik az emberi gondolkodás, anélkül, hogy itt az alapfogalom egyértelmű meghatározásához eljutott volna. Határozott tárgykörrel bíró tudomány helyett csakis heurisztikus elvnek vagy összegező keretnek akarják névelni a szociológiát elismerni? (mint pl. Below is). A bizonytalanság e sorsában a filozófiával osztozik, mert az általánosítás szükségén és módjain kívül ezen sem értenek sokan egyebet. Gondo-

latban nehezen megfogható, százféléképen értelmezhető és tagolható „a társadalom“, a modern szociológiának eleven szubsztrátuma? Hát nem így vagyunk a parciális társadalmi jelenségekkel, az állammal és joggal is, amelyek már oly régóta és szakadatlan egymásutánban foglalkoztatják a tudományos elméletet? Nem érjük-e itt meg úgyszólván nap-nap után az új és új rendszerek keletkezését, amelyek az államnak és a jognak is valamely újszerű definíciójával állanak elő? „Társadalomtan nincsen, csak társadalmi tudományok vannak.“ Ép úgy mondhatná valaki, hogy filozófia nincsen és hogy ezt a nevet legföllebb egyes tudományokra lehet alkalmazni, de akkor is csak többé-kevésbé önkényes módon és nem közmegegyezéssel. A szociológia valóban nem kész tudomány; de talán nem is feladata és csupán ideálja, hogy azzá legyen. A keresgélésnek első időszaka mindenesetre járt bizonyos hibákkal és hiányosságokkal. Komoly tudósokat nem utolsó sorban az a dilettantizmus riasztott el a szociológiától, amely e területet a legújabb időkig a mindenhez hozzászólóknak, de semmihez sem értőknek arénájává tette. A tudományos szervezkedés nem kedvez a Margiteseknek, s ez a konszolidálódás minden látszat szerint már a mi szakunkban is eléggé előrehaladt arra, hogy azt mondhassuk: a simmeli analizisek után és a vierkandti összegezők idejében a Koigen-ek fénykora letűnt.

Az amerikaiakat — mondtuk — nem bántja a hisztorizmus; most hozzátehetjük, hogy tudományelméleti és módszertani skrupulusok sem izgatják akkor, amidőn friss lendülettel keres feleletet pragmatisztikus ízű érdeklődésére. Tanszék-tudománnyal (armchair sociology-vel) szemben különben is bizalmatlanok ott. Sőt Amerikában még azok a politikai ellentétek sem állanak a társadalmi kutatásoknak útjában, melyek nálunk az embereket legalább is gondolkozóba ejtik, valahányszor a szociológia nevét hallják. Mert „világnézeti“ stúdiumnak szokás a társadalomtant tekinteni, amely azután tartalmában annak megfelelően módosul, hogy a kapitalizmus vagy szocializmus, a liberalizmus vagy konzervativizmus képviselője veszi-e kezébe. Adott európai viszonyaink között tényleg nem is csodálkozom azon, hogy helyenkint a legnagyobb bizalmatlansággal fogadják a szociológiai tanszékek szaporítását; hogy pl. Németországban az erre célzó igyekezetet konzervatív egyetemi körökben — úgy látszik — sehogyan sem akarják támogatni. Miért is nyújtsanak módot arra, hogy szocialisztikus

vagy radikálisan liberális tanok az ifjúság szélesebb köreiben céltudatos kioktatás formájában is elterjedjenek? De pártpolitikai ellentéteken túl valóban mélyebb háttére van annak, amit itt szóba-
 iioztunk, s ez mindenképp megérdemel egy kis elmélkedést. A szociológia akadályairól beszélve, tegyük fel végül a kérdést, hogy — az újabban nálunk is divatba jött kifejezéssel élve — mennyiben „világnézeti tudomány“ a szociológia?

Problémánk mélyén az a további kérdés fekszik, hogy szükségképpen kell-e, vagy ha nem kell, szabad-e a szociológiának normatív célzatú értékítéleteket kinyilatkoztatnia? Újabban tudvalevőleg Max Weber foglalkozott főleg egy bizonyos társadalmi tudományra, a közgazdaságtanra vonatkozólag evvel a nehéz üggyel (*Wissenschaft als Beruf*, 1919; *Der Sinn der Wertfreiheit der soziologischen u. ökonomischen Wissenschaften*, Logos, 1917 és az *Ausserungen zur Werturteilsdiskussion* 600 l. 1913.), s, Aristoteles és Macchiaveli útjain azon eredményhez jutott el, hogy a társadalomtudományokban ki lehet, tehát ki is kell az értékítéleteket rekeszteni, mert a cél és eszköz viszonyánál csak az utóbbira, t. i. a célhoz vezető eszközökre nézve várunk a tudománytól feleletet, amíg ezt a cél helyességének vagy helytelenségének megállapítása egyáltalán nem illeti meg. Alig hiszem, hogy akár a közgazdaságtanban ilyen egyszerűen állania az eset; de bizonytalannal nem így áll, ha a lelki és szellemi tudományok egészére vagy speciálisan a mi szociológiánkra gondolunk. Elképzelhetetlen, hogy hisztérikus úgy beszéljen a történeti eseményekről és személyekről, hogy azokat valamennyiüket előbb egyetlen értékmentes színvonalon helyezte el (tehát hogy pl. bizonytalanságban hagyjon affelől, ahogy Gottschedet vagy Goethét, Petőfit vagy Kerényi Frigyest tekinti-e a nagyobb költői egyénnek?), s a szisztematikus tudományokban csak bizonyos határig jelent „könnyebb-séget“ a személyes mozzanat kikapcsolása. Mert társas viszonyok, Tói, alakulatokról, irányokról semmiféle szociológia nem gondolkozhatik a fejlődés: a haladás és visszaesés fogalmai nélkül, s e fogalmak mögött máris ott lappang egész társas-erkölcsi életünket érintő valamely értékelési mód.

Tehát értékítéletek nélkül nem boldogulunk a szociológiában. De vajjon annyit jelent ez most már, hogy velük együtt és általuk „világnézeti tudománnyá“ tesszük a szociológiát? Újabban — nem minden visszaélés nélkül — kissé sűrűn emlegetik a világnézetet és követelődznek a nevében. Mondjuk kereken ki:

világnézeti tudomány egyáltalán nincsen, az *contradictio in adjecto* lenne, hacsak valaki a filozófia külön ágának nem tekinti a világnézetté sűrített legáltalánosabb tudást Heinrich Gomperz „kozmo-teoriájá”-nak mintájára. A tudomány első sorban az igazságot keresi, a biztos módszereikkel megállapítható igazságokat, s ha valamely világnézet a kutatást és ennek eredményét akarva-nem akarva. valamiképpen befolyásolja: hangolja vagy színezi is, ez még nem teszi a tudományt világnézetivé, amíg az igazságkeresést nem fosztotta meg a maga primátusától. Viszont világnézet szolgálatába helyezett tudás már nem tudomány, hanem valamely különös kultúr- vagy szociálpolitikai feladatot megoldó szakismeret, amelynek jellegét ép az adja meg, hogy praktikus célok elérésére szolgáló invenció és alkalmazás. És e tekintetben vallási és szociális világnézetek között nincsen különbség. Akár felekezeti, akár osztály-érdek álljon a célkitűzés középpontjában, az evvel kapcsolatos tudás alapsajátságánál fogva megszűnt a tudomány kiegészítő része lenni és így tanítása sem tartozik többé a szigorú értelemben vett tudományos intézetekbe. Teológiai tanszék ép oly kevéssé foglalhat helyet a bölcsészeti karon, mint szakszervezeti vagy bármely egyéb világnézeti szemlélettől megkötött katedra. Erkölcsi tartalomban és szociális értékben bármily nagy különbséget is tüntessenek fel ezek egymás között, forma tekintetében, a tudomány szögéből nézve nem különböznek. Annak idején a nagy Mommsen fejtette ki mindezt érthető módon egy Strassburgban felállított róm. kath. történeti tanszékekkel kapcsolatban (a Spahn-eset 1901-ben; v. ö. Reden u. Aufsätze, 1905, 432—6. 1.: *Universitätsunterricht und Konfession*; itt beszél: a világnézeti paritás durva megtestesítéséről!). A mai Németországot egy világ választja el a Mommsenétől. De — úgy lászik — a hivatalos felfogás a porosz kultusz kormány körében a mai napig a mommseni. C. H. Becker, a porosz kultuszminiszter mondja egyik legújabbban megjelent előadásában: „Der Gedanke, dass unsere Hochschulen von wirtschaftlichen oder kirchlichen Mächten abhängig werden können, ist für uras Deutsche unerträglich. Die akademische Freibeit ist bei uns ein historisches Erbstück des Individualismus. Wenn wir von der Autonomie der Universitäten reden, denken wir an die Lehr- und Forschungsfreiheit des Einzelnen, nicht an die Freiheit weltanschaulicher Gruppen, Hochschulen ihrer Anschauung zu begründen“, azaz: „Az a gondolat, hogy főiskoláink gazdasági vagy egyházi hatalmaktól lehetnének függökké, elöt-

tünk, németek előtt elviselhetetlen. Az egyetemi szabadság nálunk az individualizmus történeti öröksége. Ha az egyetemek autonómiájáról beszélünk, az egyes egyének tanítási és kutatási szabadságára gondolunk és nem azon szabadságra, mellyel *világnézeti* csoportok nézeteiknek megfelelő főiskolákat akarnak alapítani“ (Probleme der Wissenschaftspflege, Vorlesung gehalten in der Deutschen Vereinigung für Staatswissenschaftliche Forschung, a B. Hamis szerk. megjelent: Recht u. Staat im Neuen Deutschland I. 1929, 443. 1.). Tehát világnézeti katedrákról — legalább is a bölcsészeti karon — még Becker sem akar tudni.

Lehet, hogy valaki e világos megkülönböztetés és szétválasztás ellenére sem tartja az ügyet megnyugtatónak, s legalább szigorú posztulátumként követeli, hogy a világnézeti elemeket minden tudományból és ennek tanításából a lehetőség szerint kűszöböljük ki. De ezt a minden politikai és társadalmi nézettől tartózkodó magatartást, ezt az elvtelen apolitizmust nem tudnám szociológusainknak ajánlani. A fönti megállapítások és megszorítások után a dolog nem annyira veszedelmes, mint amilyennek látszik. A korrektívumot e tekintetben az hozza meg, amire Spranger figyelmeztet Max Weber tételének bírálatában (Der gegenwärtige Stand der Geisteswissenschaften und die Schule, 47 köv. 1.), t. i. az a körülmény, hogy az egyéni világnézet nem szűkésképen lezárt, módosulásokra képtelen tényező, hanem hogy ellenkezőleg: az ismeretek gyarapodásával és tisztulásával karöltve maga is fejlődik. Amint a tudomány a maga egészében úgy szokott tökéletesedni és haladni, hogy újabb tapasztalatok és reflexiók egészítik ki és helyesbítik a régieket, hasonlóképen a tudásnak értékelési diszpozíciója is változik és mind magasabbrendű kritikai formát ölt az ismerettisztulással (a legszorosabb összefüggésben. „Rein theoretische Urteile sind fähig, Wertungen zu fundieren“, mondja Spranger (id. m. 56. 1.), azaz a gyakorlat síkjára vetítve e megállapítást, azt fogjuk mondani, hogy nem bármely történelmileg kialakult vagy szubjektív jellegű értékelési mód számára követelünk a tudományban polgárjogot, hanem csakis az olyan számára, amely elméletileg kellő módon megvan „alapozva“. És itt talán többet várhatunk az öntudatosá tett és világos képzetekbe szerkesztett egyéni világnézetektől, mint azoktól a „lappangóktól“, amelyek valamely adott történeti milieu-nek mintegy önkénytelen velejárói. Utóbbiaktól legnagyobb tudósaink sem voltak mentesek, s manapság nem

nehéz pl. Grote görög történetében azt az egyoldalúságot felfedezni, amelynek forrását a múlt század angol liberalizmusában találhatjuk meg; nem nehéz azt sem észrevenni, hogy Mommsent és Belochot történelmi megállapításaikban és ítéleteikben a német imperialisztikus gondolkozásmód befolyásolta. De e megfigyeléseknek és a nekik megfelelő helyesbítéseknek az a politikai iskolázottság az előfeltétele, melyet historikusainktól és szociológusainktól még az esetben is megkövetelhetünk, ha egyébként tisztán látjuk, hogy nem a politizálás és nem valamely világnézetnek hirdetése, hanem a tudományos igazságoknak keresése azok legelsőrangú feladata.

Tisztelt közgyűlés! A szociológiai tanszékek átnézéséből indulunk ki és folytatólag számbavettük mindama nehézségeket, amelyek ilyenek felállításának vagy egyáltalán a szociológia tudományos művelésének útjában állanak. Beszéltünk az egész világról, csak ép hazánkról, Magyarországról nem. Tanszékekkel kapcsolatban nem is igen lett volna mód rá. Magyarországnak nem volt és manapság sincsen egyetemi katedrája a szociológiából.² A mi azután a szociológiával szemben fennálló nehézségeket illeti, ezek nálunk elméleti részükben — a német kultúrától való függésünk természetes következményeképpen — a németországiakkal találkoznak. De a külső, a politikai előfeltételek tekintetében már egészen más a helyzet nálunk, mint ott. Konszolidáltabb viszonyaink lehetővé tennék, hogy egy irányzatosságtól ment társadalomtanak pedagógiai alapjait ép most, e viszonylag kedvező politikai atmoszférában fektessük le. Megtörtént-e minden abban az irányban, hogy e végső cél biztosíttassék? — Részletező követelmények hangoztatása és az ezekhez mért bírálgatás helyett a tények egyszerű regisztrálására fogok szorítkozni.

² Angyal Pál megbízottként adott elő Szociológiát (illetőleg: Bevezetés a szociológiába) a közgazdasági fakultáson 1922—25 között. — Ottlik László, magántanár a bpesti jogi karon, 1927—28 óta a következő címen hirdetett előadásokat: Bevezetés a társadalomtanba, Társadalmi fejlődéstan, A modern kormányformák társadalmi alapjai. — Kiss János a bpesti hittudományi karon heti 2 órában Társadalomtudományt ad elő; Boroviczény Nándor magántanári minőségben Szociális etikát tanított 1921—24 között a közgazdasági karon. — Jászi Oszkárnak annak idején tett kísérleteivel nincs okunk részletesen foglalkozni; midőn a kommunizmus alatt tanszékhez jutott, az Imperializmusról és pacifizmusról beszélt (1918—19 II. félév). Kommunistaink rövid uralmuk alatt „politikát“ (Római Zoltán), „agrárpolitikát“ (Farkas Geiza) és „gazdaságpolitikát“ (Varga Jenő) adtak elő a budapesti egyetem jogi karán.

Egy szociológiai tanszék felállításának kérdésével biztató módon foglalkozik a bpesti Pázmány Péter Tudományegyetem bölcsészeti karának egyik bizottsága.

A társadalomtani oktatásnak a tanítóképzőkben való megszervezését a Közoktatásügyi Tanácsnak egy már kiküldött bizottsága lesz hivatva megbeszélni.

Tárgyalások indultak meg abból a célból, hogy Társulatunk a bpesti. egyetemi hallgatóság egyik legnépesebb internátusában rendszeres szemináriumi előadásokat tartson.

Végül felemlítem, hogy komoly megbeszélések folynak annak megvalósítására, hogy a Magyar Tudományos Akadémia második osztálya egy külön szociológiai bizottságot alakítson olyan elméleti feladatok megoldása végett, amelyekhez különböző társadalomtudományok képviselőinek összeműködése látszik kívánatosnak.

Sokat nem tettünk. Egyelőre — mint látjuk, — a bizottságok korszakát éljük. De sok irányban indult meg a munka, melyből Társulatunknak is ki kell vennie és amelyből bizonyára ki is fogja venni a maga részét, hogy ily módon tanulmányaink szebb jövőjét erejéhez mérten segítse elő.

E szebb jövő reményében üdvözlöm a Közgyűlést.

Hornyánszky Gyula.

IGAZSÁGOSSÁG ÉS IGAZSÁG.*

A magyar nyelv annak a két fogalomnak a kifejezésére, amelyet a latin a *Justitia* és *Veritas*, a görög a *Dikaiosyné* és *Aletheia*, a német a *Gerechtigkeits* és *Wahrheit*, az angol a *Justice* és *Truth*, a francia a *Justice* és *Vérité* szavakkal jelöl, csupán egyetlen szót használ: *Igazság*. Ezekben a kétségkívül népies eredetű mondásokban: „Meghalt Mátyás király, oda az *Igazság*“, „Három a magyar *Igazság*!“ *igazságon* minden kétségen felül a *Justitiát* és nem a *Veritást*, a *Gerechtigkeits*et és nem a *Wahrheit*et kell érteni. A Magyar Hiszekegynek az a sora is: „Hiszek egy isteni örök *Igazságban*!“, nem az isteni mindentudásra, hanem az isteni végtelen jóságra és mindenhatóságra, nem az isteni *Veritasra*, hanem az isteni *Justitiára*, nem az isteni *Igazságra*, hanem az isteni *Igazságosságra* célóz. Amikor pedig a magyar nyelv a két fogalmat mégis megkülönböztetni vagy éppen szembeállítani akarja, akkor azok egyikét — a *Justitiát* — olyan szóval jelöli, amely a másiknak — az *Igazságnak* — a derivátuma, t. i. az *Igazságosság* szavával. A magyar nyelv szelleme tehát voltaképpen már prejudikál annak a kérdésnek, amelyre ezúttal a feleletet keresem, hogy miféle viszony áll fenn *Igazság* és *Igazságosság* között? Mert ha a magyar nyelv az *Igazságosságot* az *Igazságból* képezi, az *Igazságból* produkálja, akkor az előbbi kérdésre a nyelv szelleme csak azt a feleletet adhatja, hogy miként a szó, akként a fogalom is csak derivátum, miként az *Igazságosság* szava, akként az *Igazságosság* fogalma is az *Igazságnak* puszta funkciója, produktuma. Ha viszont a nyelv magával az *Igazság* szavával is már az *Igazságot* is jelöli, akkor ez a szóhasználat arra látszik mutatni, hogy a magyar nyelv szelleme az *Igazság* és *Igazságosság* fogalmait egyenesen azonosítja. Amikor a magyar nyelv „*igaz emberről*“, „*igaz ügyről*“ beszél, akkor az „*igaz*“ ugyanolyan eredeti jelentéssel jelenti a *justumot*, mint a *verumot*. Tehát magá-

* Ez a tanulmány egyidejűleg a brünni *Internationale Zeitschrift für Rechtsphilosophie* c. folyóiratban is megjelenik. A szerkesztő.

val a tőszóval a magyar nyelv egyforma súllyal akarja az igazat és az igazságot jelölni, magával a tőszóval nem dönti még el azt a kérdést, hogy az Igazságosság-e az Igazságnak a produktuma avagy esetleg megfordítva az igazság-e az Igazságosságnak a funkciója? Ezt a kérdést a magyar nyelv szelleme nyitva hagyja, ellenben vitathatatlanul az Igazság és Igazságosság rokonsága, sőt azonossága mellett foglal állást.

Ennek a nyelvtani helyzetnek a megemlítése bizonyos fontossággal bír az Igazságosság és Igazság viszonyának vizsgálatánál. Ha meggondoljuk, hogy a nyelvi kifejező eszközök gazdagsága vagy mostohaasága milyen rendkívüli mértékben képes befolyásolni a spekulációt, akkor nem célszerűtlen már előljáróban kiemelni, hogy a magyar nyelv szelleme egyenesen tirannikus módon igyekszik meggátolni a kutatót abban, hogy az Igazságosság és Igazság fogalmait radikálisan szétválassza. Az ilyesmire törekvő kutatót a nyelv szelleme vagy azzal bünteti, hogy egyetlen szót kénytelen használni az általa éppen élesen szétválasztandó két fogalomra avagy azzal, hogy kénytelen-kelletlen olyan nehézkes szónak a — már esztétikai szempontból is elriasztó — használatára szorítja, mint az, hogy: „Igazságosság“.

A magyar gondolkodó számára a nyelvnek ez a határozott állásfoglalása egy filozófiai problémával szemben ezt a problémát bizonyos értelemben „aktuálissá“ teszi. Vájjon képes-e a spekuláció a nyelvnek — amely végre is nem „supra philosophiam“ — ezt az állásfoglalását igazolni avagy véglegesen megcáfolni?

Azonban ez a magyar nyelvtani aktualitás csak elvesző árnyalat annak a világaktualitásnak a színpéjében, amellyel az Igazságosság problémája napjainkban egy mozgalmas világtörténeti korszak égető problémájává válik. Kapitalizmus és szocializmus, nacionalizmus és internacionalizmus, militarizmus és pacifizmus: ezek a legkiemelkedőbb példái azoknak az igazságossági tömegkalkulusoknak, amelyek a maguk bevégtelenségével és látszólagos bevégezhetetlenségével a világ lelkiismeretét mind fokozottabban izgatják. Kell-e bizonyítani a politikai Igazságosság problémájának aktualitását éppen Magyarországon, amely a világpolitika minden fórumán a maga számára Igazságot követel és amelynek első Főpapja a *Justitia et Pax* jelszavát írta a címerére? Vájjon nem a magyarnak kell-e leginkább éreznie, hogy szemben más korokkal, amidőn az Élet minden problémája gazdasági,

hatalmi, technikai, tudományos, vallási, sőt esztétikai problémává csúcsosodik, a mai korban az élet — legközvetlenebbül a magyar élet — összes problémái lassanként az Igazságosság egyetlen nagy problémájává sűrűsödnek! S miközben a magyar nemzet idestova egy évtized óta virrasztja az elszenvedett, a csonkító, az elpusztító Igazságtalanság nagy éjszakáját, ideje, hogy a magyar filozófia is a maga egész kiterjedésében és egész mélységében vesse fel maga előtt azt a kérdést, amely nem hagyta nyugodni a legnagyobb gondolkodókat, vezette és nyomon követte a legnagyobb államférfiakat, ihlette az emberek legvéresebb csatáit és legnagyobb szerűbb békés politikai alkotásait, a kérdést, amelynek megválaszolása egymaga mennyországgá vagy pokollá képes változtatni a munka hétköznapiját, a családot, a barátságot, a társadalmat, az államot és az államok egymásközi viszonyát, a kérdést, amely a jelszavak, divatok, ideológiák hátterében rejtőzve minden embert mégis alapjában véve minden haszonnál, élvezetnél, boldogságnál, minden gazdasági és technikai vívmánynál, minden ismeretnél és igazságnál, minden Szeretetnél és Szépségnél jobban és mint az embersors legmélyebb kérdése a legközvetlenebbül érdekel, a kérdést, hogy: mi az Igazságosság?

Az igazságosság elméletének története olyan tarka változatoságát mutatja az igazságosságról alkotott fogalmaknak, hogy minden újabb tudományos feldolgozása az igazságosság problémájának első feladatául a dogmatörténetileg adott vagy egyébként elképzelhető igazságosságfogalmak bírálatát kénytelen elismerni. Minden elmélet okát kell hogy adni tudja annak, hogy az adott vagy elképzelhető igazságosságfogalmak nagy sokaságából melyiket és miért — az összes többi igazságosságfogalmak mellőzésével — éppen ezt az egyet fogadja el kutatásai alapjául? Valamely elmélet végleges megítélése előtt tudnunk kell, hogy megállapításai az igazságosság történetileg adott vagy egyébként képzelhető fogalmai közül valamennyire avagy csupán egyre és melyikre vagy melyekre igényelnek érvényességet? Annak bemutatása végett, hogy micsoda tág tere nyílik itt a tudományelőtti fogalomképződés kritikájának, a következőkben *solipsistikus* és *kozmikus*, *materiális* és *formális*, *etikus-alegális* és *anetikus-legális*, *individuális* (intrapersonális), *szociális* (interpersonális) és *univerzális* (superpersonális) igazságosságfogalmak között tesztek különbséget.

I. Solipsistikus és kozmikus igazságosság.

A solipsistikus igazságosság ösképe a szubjektív egyéni érdek. Amilyen primitív és naiv ez a képzelet az igazságosságnak, annyira kiirathatlan és mélyen gyökerező. Voltaképpen nem egyéb, mint annak a körülménynek a kifejezése, hogy a szubjektív egyéni érdek materiális mozzanatát az igazságosság bármely alakzatában megtalálhatni. Végre is nem lehet kizárni annak a lehetőségét, hogy valaki a szubjektív alanyi érdek mozzanatát az összes elképzelhető igazságosságfogalmak minden egyéb mozzanata elé helyezi — tehát pl. a törvényszerűség, az ésszerűség, sőt az objektív (jól felfogott) érdek mozzanata elé is — és éppen abban pillantja meg a tiszta, kompromisszumot nem ismerő, igazságosság lényegét. Sőt egyenesen kérdéses az, hogy, mint aktív emberek, egyáltalában képesek vagyunk-e az igazságossági solipsismusnak ezt az álláspontját valaha is túlhaladni?¹

Idegen érdekeket meg lehet *érteni*, de sohasem lehet ugyanolyan intenzíven *érezni*, mint a magunkéit. És ha különösen altruisztikus hajlandóságú természeteknél ez a solipsizmus a saját ellentétébe látszik átcsapni, akkor is mindig kérdéses marad, hogy nem helyesebb-e ilyen esetben is a szubjektív egyéni érdek sajátos — és ebben az értelemben perverz — alakulásáról beszélni és hogy a solipsizmusnak ez a, már önmagában véve is nagyon kérdéses, túlhaladása végleges-e avagy nem inkább egy dúsgazdag és túlerős szubjektivitásnak a reakciója-e, amely végső kérdésekben az altruisztikus köpönyeg alatt az egoizmus elementáris ősjogával fog érvényesülni?

A solipsistikus igazságosságelmélet klasszikus példái Max *Stirner* *Der Einzige und sein Eigentum* (1845) c. műve és *Thrasymachos* tanítása az igazságosságról, amint azt *Platón* *Politeiája* (338 E — 344 C) visszaadja, habár meg kell jegyezni, hogy az utóbbi erősen az igazságossági szkepszisbe játszik át.²

¹ A hangversenylátogató époly elemi módon van felháborodva szomszédjának viselkedésén, aki ezer hallgató műélvezetét zavarja köhögésével, mint amilyen elemi bizonyossággal ébred öt perccel később annak az igazságos igényének a tudatára, hogy a saját elviselhetetlen köhögési ingerén hangos köhöntéssel könnyítsen.

² *Stirner* felfogását jól jellemzi a következő idézet: „Einen Felsen, der Mir im Wege steht, umgehe Ich solange, bis Ich Pulver genug habe, ihn zu sprengen: die Gesetze eines Volkes umgehe Ich, bis Ich Kraft gesammelt habé, sie zu stürzen.“ *Thrasymachos* solipsistikus álláspontja jut, miközben egy terminológiai fogással az igazságot a szubjektív egyéni érdekekkel ellenkezővel,

A *kozmosz* igazságosság gondolata a solipsistikus igazságosság ellenlábasa. A solipsizmus a materiális tartalom *minimumát*, a kozmosz igazságosságról szóló tanítás annak *maximumát* fűzi az igazságossághoz. Az igazságosság anyagául a solipsizmus egyedül és kizárólag csak a szubjektív egyéni érdeket ismeri el; a kozmosz igazságosságról szóló tanítás az igazságosság materiájának a világmindenséget nyilvánítja és a mindenség immanens törvényszerűségét — a világrendet — az igazságossággal azonosítja. A solipsizmus a szubjektív egyéni érdeknek, a kozmosz igazságosság tana pedig a világrendnek korlátlan igazságosságát hangoztatja. A solipsizmus megsemmisíti az idegen érdeknek igazságossági igényét és megsemmisít minden más igazságosságot a szubjektív egyéni érdek *minimális* igazságosságán kívül; a kozmosz igazságosság tana a világmindenség *maximális* igazságosságának szédületes koncepciójával megsemmisít minden más törvényszerűséget vagy törvénynélküliséget, minden más formát és materiát, sőt szigorúan véve *mindent* az igazságosságon kívül. Ez a tan a Minden Elgondolható igazságos renddé változtatja át; benne megy végbe

— és ezért rosszal, — az igazságtalant ellenben a szubjektív egyéni érdeknek szolgálóval, — és ezért jóval, — azonosítja. Minden uralom „nagyszerű” az uralmon levők szempontjából és minden szembeszállás a hatalommal „nagyszerű” az uralomnak alávetettek szempontjából. *Thrasymachos* ugyanis a „nagyszerű” igazságtalanságon nyilvánvalóan az igazságosságnak egy magasabb fajtát, t. i. az erkölcsileg jó igazságosságot éri, szemben a rossz — mert a solipsistikus érdekekkel ellenkező — igazságossággal. Ez az erkölcsileg jó, ez a „nagyszerű” igazságosság *Thrasymachos* számára úgy az uralmon levők, mint az uralomnak alávetettek oldalán egybeesik a solipsistikus érdekekkel. Ezáltal különbözik *Thrasymachos* tanítása a legelősebben *Kallikles* tanításától az erősebb jogáról (Gorgias 483B—484A), minthogy ez utóbbi az igazságosság elvéül egyedül az erősebbnek a szubjektív egyéni érdekét ismeri el és sohasem a gyengébbet, hanem ellenkezőleg ez utóbbit — mint igazságos igényt — gyökeresen megsemmisíti. (V. ö. *Menzel*: *Kallikles, Eine Studie zur Geschichte der Lehre vom Rechte des Stärkeren*, 1922), *Thrasymachos* tanításába viszont az vegyít szkeptikus színt, hogy nem csupán egyetlen érdekeltnek — a *soiús* ipsének — szubjektív egyéni érdekét kénytelen igazságosnak elismerni, hanem az összes szembenálló alanyi értékeket is. Már pedig, ha igazságos érdekek szembenállanak és az igazságosság egyetlen kritériuma az érdek, akkor az igazságosságnak szükségképen „kérdésessé” kell válnia, ami a szkepszis igazolásával egyértelmű. Félreismerhetetlen a solipsistikus vonás *Antiphon* szofista igazságosságelméletének töredékeiben is („a tételes joggal szemben legelőnyösebb akként viselkedni, hogy tanuk előtt tiszteletben tartjuk, egyébként pedig fittyet hányunk neki”), aminthogy a szofistáknál, a kynikusoknál, az epikureistáknál általában találkozunk itt-ott solipsistikus tendenciákkal. Bizonyos értelemben a solipsizmus az egész dogmatörténeten végigvonuló általános, de nagyon elnyomott, mellékáramlat, A maga tisztaságában azonban rendkívül ritkán képviselik. Ennek oka az, hogy — mint látni fogjuk, — a solipsizmust a teoretikus igazolás vagy cáfolat — egyáltalában a teoretikus beállítása az igazságosság problémájának — már denaturálja, mert a solipsistikus igazságosság a reflektálatlanul aktív ember igazságossági élménye.

a leggyökeresebb módon a Van-nak és a Kell-nek, a valóságnak és az Igazságnak, a létezésnek és az értéknek *igazságossága* való *átlényegülése*. Az igazságosság egyszerűen magába szívja a természetnek okozatos törvényszerűségét és minden elgondolható normatív törvényszerűséget; logizáláson és etizáláson messze túl szemünk előtt játszódik le a *világmindenség joggá való átváltoztatásának* ritkán észlelhető processzusa,³

Az igazságosság elméletének ez a kozmológikus tendenciája éppoly elpusztíthatatlan és elveszíthetetlen, mint a solipsistikus tendencia. Amikor *Anaximandros* az apeíron világelvét, *Herakleitos* a tűznek vagy a hőnek, a pythagoreisták a számnak, *Anaxagoras* az észnek princípiumát az igazságossággal azonosítja, akkor ennek az azonosításnak az a legmélyebb értelme, hogy az igazságosságnak és a világ megismerhetőségének a feltételei végső eredményben egybeesnek. A naiv spekulációnak ezekben a grandiózus koncepcióiban már az a belátás jelentkezik, hogy az ember megismerési vágyában már benne rejlik az igazságosság utáni vágyódása is. Ha a világban rend van, akkor ez a világ megismerhető és egyszersmind igazságos is. A chaos megismerhetetlen és igazságtalan; a kozmosz megismerhető és igazságos. Az igazság és az igazságosság közös nevezője a *Rend*.

A tiszta alogikus érdek szempontjának a tiszta logikus megismerés szempontjával való ez az inficiálása az igazságosság problémájának váratlan fordulatot ad. A solipsismus az ösztönösen aktív, a kozmológikus igazságosság a gondolkodó, kontemplatív ember igazságosságává válik, A *cselekvő* — tehát gondolkodva aktív — ember igazságossága viszont minden esetben kompromisz-

³ A kozmikus igazságosságról szóló tanítás nagyon jellemző módon nem a végén, hanem a kezdetén áll a dogmatörténetnek. A legrégebbi görög gondolkodóknak az igazságosságról tett nyilatkozatai a kozmikus igazságosság tanának klasszikus formulázásai, *Anaximandros* azt állítja, hogy a dolgok egymásnak megfizetnek és meglakolnak az igazságtalansággért az idő rendje szerint (*Diels*: Die Fragmente der Vorsokratiker, 2. kiadás, I. 13, 1.); *Herakleitos* szerint az igazságosság örökös afelett, hogy a Nap a maga pályáját át ne lépje (94, frg, *Diels* i. m, 75. 1.); *Parmenides* azt hiszi, hogy a dolgok keletkezését és elmúlását az igazságosság tartja féken, (8, frg, *Diels* i. m. 119, 1.); *Anaxagoras* számára az igazságosság maga a világész, amely az összes dolgok közül egymaga lévén függetlenül uralkodó és semmi mással össze nem vegyült, a mindenséget áthatja és rendezzi (*Platón*, *Kratylos* 413 C),

A joggáváltoztatásnak nagyérdékű példái a mythusnak, a dogmának és a mysteriumoknak jurisztikus konstrukciói, A vallásos hitnek ez a joggáváltoztatása nagyon érdekes kifejezésre jut az egyházi dogmának jogászai kritikájában, amint azt pl, a szociológusok felépítették (v. ö, *Dilthey*: Das natürliche System der Geisteswissenschaften, Gesammelte Schriften, 2, köt, 1914. 142.)

szum lesz a solipsistikus és kozmologikus igazságosság között. És mivel az emberi aktivitásnak az ismeret által való fertőzöttsége éppoly szilárd adottság, mint az emberi ismeret fertőzöttsége az aktivitás által, azért a kozmikus igazságosság phantomja nem kevésbé kérlelhetetlenül üldözi az emberiséget mint a solipsistikus igazságosságé,

A vak önérdeket az ismeret *ítélőszéke elé* vinni éppúgy már eleve annak megsemmisítését jelenti, mint ahogyan a kozmologikus igazságosság *üres* igazsága a solipsismus *ítélőszéke* előtt csak arra számíthat, hogy semmisnek nyilvánítsák. De ha az üres igazságnak elég ereje van ahhoz, hogy a vak érdeket *forradalmasítsa*, akkor elég erős lesz ahhoz is, hogy azt *igazolja*; és ha a vak érdek elég erős ahhoz, hogy az üres igazságot *szétrombolja*, akkor elég ereje lesz ahhoz is, hogy azt *hordozza*. Miután előbb egymást kölcsönösen megsemmisítették, a solipsismus a kozmikus igazságosságnak, az utóbbi pedig a solipsismusnak a köntösében lép ismét elénk. A kölcsönös *megsemmisítés* kölcsönös *delegálással* lesz. A solipsistikus *alapnorma* megsemmisíti a kozmikusát, de ez a megsemmisítés végelemzésben csupán a kozmikus normának, mint alapnormának, a megsemmisítését jelenti, tehát tulajdonképpen nem egyebet, mint a kozmologikus rendszer leszorítását az alapnorma első lépcsőjéről a delegált normarendszer második lépcsőjére. Megfordítva, a solipsistikus-alapnormának kozmologikus megsemmisítése, közelebről szemügyre véve, a delegált normának a delegáló norma részéről való elnyeletésének bizonyul. A solipsismusnak az a tendenciája, hogy kozmikus igazságossággá váljék és a kozmikus igazságosság mindig abban a veszedelemben forog, hogy a solipsismusnak pusztá ideológiájává sülyed. Sőt egy lépéssel tovább is mehetünk és azt mondhatjuk, hogy a solipsismus *maga* a kozmikus igazságosság, mihelyt *kontemplative*, a kozmikus igazságosság pedig *maga* a solipsismus, mihelyt *aktive* megérintjük. A solipsismusból a kontemplációban kozmikus igazságosság lesz; a kozmikus igazságosság az aktivitásban solipsismussá válik. Mert a solipsismus, a kontempláció síkjára projiciálva, semmi egyebet nem jelent, mint elméleti igazolását egy olyan kozmikus rendnek — és megfordítva, ami még inkább szembezőkő, elméleti megsemmisítését minden más kozmikus rendnek, azon az egyen kívül —, amelynek egyetlen rendező elve a szubjektív egyéni érdek. És a kozmikus igazságosság tana, az aktivitás

síkjára projicinálva, nem jelent egyebet, mint azt, hogy minden, ami ebben az igazságos kozmikus rendben az aktív alanyra vár, végelemzésben az ő érdeke, mert egyetlen érdeke az *alkalmazkodás* ehhez az igazságos rendhez. A solipsizmus tehát a kontempláció síkján éppúgy *produkálja* a kozmikus rendet, mint a vak érdekek elméleti felülépítményét,⁴ mint ahogyan a kozmikus igazságosság tana az aktivitás síkján azonnal *produkálja* a szubjektív egyéni érdeket, mint az üres igazság praktikus, eredményét.

II. M a t e r i á l i s é s f o r m á l i s i g a z s á g o s s á g .

Az eddigi fejtegetések során a solipsistikus és kozmikus igazságosság ellentétét, mint az igazságosság *ézelmenek* és *ismeretének* csupán relatív ellentétét, mint a minden megismeréstől távol csupán *megérzett* és az érdektelenül *megismert* igazságosság különbségét ismertük fel. A *materiális* és *formális* igazságosságfogalmak ellentéte sem abszolút, hanem csupán aránylag *konkrét* és aránylag *absztrakt* igazságosságfogalmaknak a relatív ellentéte.⁵

⁴ Alapjában véve ugyanezzel a jelenséggel állunk szemben, amikor a réalpolitika vagy a technikai jogtudomány birodalmában új igényeket és érdekeket a régi jogszabályokba magyaráznak bele. Egy konzervatív világnézet számára az Újnak igazolása a Régi által nem egyéb mint a Solipsistikusnak legitímációja a Kozmikus által, „Dem entspricht die in unzähligen Fallen wiederkehrende Tendenz, Rechte, die erst geschaffen werden sollen, als ursprüngliche, längst vorhandene, nur vergessene und verjäherte zu bezeichnen, So pflegte das englische Volk Alles, was es seinen Herrschern an constitutionellen Rechten abzwang, auf logische Consequenzen der *Magna Charta* König Johans zurückzuführen; so leitete die alté Legitimitätstheorie das absolute Königtum von Gottes Gnaden aus Noahs Patriarchat her; so sehen wir heute in unserer nächsten Nahe die Cechen den Inbegriff ihrer politischen Ziele an ein angeblich historisches Staatsrecht anknüpfen und das unerhört Neue mit der unschuldigsten Miene als etwas ehrwürdig Altes verkünden; so hat endlich, um das allermerkwürdigste Beispiel zu nennen, Rousseau sein ganzes Staatsrecht auf den Begriff des isolirten Naturmenschen gegründet. Ja, man kann ohne weiteres sagen: das ganze altere Naturrecht ist auf die Fiktion von Rechten gebaut, die dem Menschen als blossen Naturwesen zukommen sollen, durch die geschichtliche Entwicklung nur ganz oder teilweise zugeschlütet wurden und deren völlige oder teilweise Restituierung die Aufgabe späterer erleuchteter Zeiten ist,“ Friedrich *Jodl*: Über das Wesen des Naturrechtes und seine Bedeutung in der Gegenwart, 12—13, 1., Wien, 1893,

⁵ Klasszikus példája a formális igazságossági elvnek az az igazságosságtan, amelyet *Xenophon* Memorabiliáiban (IV, 4,) egy *Sokrates* és *Hippias* között folyó párbeszéd tartalmaz. Eszerint igazságos az, ami *törvénytörő*. A törvények részint emberiek, részint isteniek, ez utóbbiak a megsértésükért járó büntetést mintegy önmagukban hordják. Ezzel az igazságossági elvvel szemben *Aristoteles* szűkebb értelemben vett igazságosságfogalma — az igazságosság mint *egyenlőség* — *materiális*, mert — amint ő maga kiemeli — „minden, ami az

Ha annak a formális szabálynak, hogy „Cselekedj igazságon!“, azzal a materiális szabállyal, hogy „Fizess 100-at“, szemben fennálló különbségét, mint absztrakt és konkrét szabályok különbségét fogjuk fel, akkor a formális és materiális igazságosságfogalmak különbsége feltűnő közelségbe jut a kozmikus és solipsistikus igazságosságfogalmak különbségéhez. Mert a kozmikus igazságosság az elképzelhető legáltalánosabb, a solipsistikus igazságosság pedig az elgondolható legkonkrétebb igazságosságfogalom. És ennél fogva ugyanabban az értelemben, amelyben a solipsismus a kozmikus igazságosságot és ez utóbbi a solipsistikus igazságosságot *produkáló* erőt hordoz és rejt magában, beszélhetünk a formális (általános) és a materiális (különös) igazságosságnak egymásközi kölcsönös *praedikabilitásáról*. Egy materiális-konkrét igazságosságfogalom végső elemzésében nem jelent egyebet, mint minden más általános-formális igazságosságnak a visszaszorítását, azon az egyen kívül, amely éppen ennek a konkrét igazságosságnak az ideologikus felülepítménye, teoretikus *emanációja*. Egy ilyen solipsistikus-konkrét igazságosságfogalom alapjáról nézve az általános-absztrakt igazságosság — amennyiben egyáltalában elgondolható — úgy tűnik fel, mint pusztá emanációja, pusztá produktuma a különös-konkrét igazságosságnak. És egy formális-absztrakt igazságosságfogalom végelemzésben nem jelent egye-

gyenlőséggel ellenkezik, törvénytelen, ellenben nem minden ellenkezik az egyenlőséggel, ami törvénytelen“ (Nik. Eth, 1130B.). A törvénytelen kritériuma tehát az egyenlőség kritériumával szemben *formális*. Vájjon formális-e az egyenlőség kritériuma szemben a „poenae naturales“ kritériumával, amint az a *Sokrates-féle* isteni *törvényeknek* jellemző tulajdonsága? Nem lehet állítani, hogy minden természetes büntetéssel szankcionált norma az egyenlőséget írja elő, sem azt, hogy az egyenlőséget előíró minden norma természetes büntetéssel lenne szankcionálva. Mindazonáltal lehetséges, hogy az egyenlőség fogalma sokkal tágabb, általánosabb, formálisabb, mint a természetes büntetésé. Ha ez így van, akkor a természetes büntetéssel szankcionált norma fogalomköre olyan, az egyenlőséget előíró norma fogalomkörénél kisebb körnek tekinthető, amely ebbe a nagyobb körbe nincsen belerajzolva. Lehetséges azonban az is, hogy a két fogalomkör egy kiterjedésű — és pedig akár fedik, akár metszik, akár nem is érintik egymást — és ebben az esetben természetesen mindkét igazságossági elv egyforma mértékben materiális, illetőleg formális. A materiális és formális igazságossági elv különbségét nagyon szépen szemlélteti *Platón* igazságosságtana azáltal, hogy *Platón* először egy merőben formális igazságossági elvet állít fel — „hogy a magunk dolgát végezni és nem sokmindenbe belekontárkodni: ez az igazságosság“ (Politeia 433A) — és azután ezt az üres formát fokozatosan kitölti egy a végső részletekig kidolgozott politikai programnak a matériájával. A kimondottan formális igazságosságfogalmak közé tartozik a római jogászok definíciója is: „Justitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi“ (*Ulpianus*, II., 1, Reg., D., 1, 1, De justitia et jure 10, pr.), amelyet aztán a scholasztikusok átvettek (Sancti *Thomae* Aquinatis, Secunda Secundae Summae Theologiae, Qu. LVIII. De Justitia, Art. 1.).

bet, mint visszaszorítását minden más konkrét-materiális igazságosságnak — mint az igazságosságrendszer végső forrásának — és azon túl gyökeres megsemmisítését minden más konkrét igazságosságnak, általában minden más solipsistikus érdeknek, azon az egyetlen egyen kívül, amely mint az absztrakt igazságosság emanációja ez utóbbi által igazolva van, ennek produktuma gyánánt jelentkezik. Egy ilyen kozmikus-absztrakt igazságosság-fogalom alapjáról szemlélve, az általa igazolt szubjektív egyéni érdek úgy tűnik fel, mint pusztá emanációja, pusztá produktuma a kozmikus-absztrakt-formális igazságosságnak: csak azért érdek, *mert* az absztrakt igazságosság igazolja, aminthogy a többiek azért nem érdekek többé, *mert* az absztrakt igazságosság nem legitimálta, tehát — már ezzel — megsemmisítette őket. A solipsistikus igazságosság tehát *maga* a kozmikus-absztrakt-formális igazságosság: vagy azért, mert az utóbbinak a pusztá emanációja vagy azért, mert az utóbbi az ő pusztá produktuma; a kozmikus igazságosság *maga* a solipsistikus-konkrét-materiális igazságosság: vagy azért, mert pusztá tükröződése ez utóbbinak, vagy pedig azért, mert ez utóbbi az ő pusztá visszfénye. Ha a forma képes arra, hogy a matériát visszaszorítsa, elhatárolja, megsemmisítse és produkálja; ha a forma az anyagból emanálhat: akkor forma és anyag nem abszolút különbségek, mert mindez nem mást jelent, mint azt, hogy egymás helyére képesek lépni. Ha a világ immanens az igazságban vagy az igazság benne rejlik a világban, ha a világ az igazság pusztá emanációja (platonizmus) avagy az igazság pusztá emanációja a világnak (empirizmus), ha világ és igazság egymást képesek megragadni, befolyásolni, ábrázolni, megtestesíteni, képviselni, korlátozni, megsemmisíteni vagy produkálni — ha van *adaequatio rei ac intellectus* — akkor igazság és világ nem gyökeresen különböző dolgok, hanem a világ az igazság és az igazság a világ.

III. Etikus-alegális és anetikus-legális igazságosság.

Anetikus-legális igazságosságon olyan fogalmát értem az igazságosságnak, amely annak lényegét nem tekinti az etika specifikumának, hanem igazságosság és általános — akár isteni, akár metafizikai, akár természettudományi vagy logikai — törvény-

szerűség között lényegbeli rokonságot, sőt azonosságot lát fennforogni. Az anetikus-legális igazságosságelmélet szempontjából tehát az igazságosság alapjában véve csak egy általános törvényszerűségnek specifikus etikai fajtája, specifikus alkalmazási területe a törvényszerűségnek általában, ennek a törvényszerűségnek megjelenése egy sajátos anyagon vagy: az Etikum, az általános törvényszerűség formájába hozva. A hangsúly azon van, hogy a specifikus-konkrét anyag, tehát az a körülmény, hogy ezúttal éppen az Etikumot veti alá a maga uralmának az általános törvényszerűség, tulajdonképpen *mellékes*. Mert alapjában véve *ugyanaz* az egyetlen törvényszerűség *az*, amely a Logikumra alkalmazva mint igazság, a természetre alkalmazva mint kauzalitás és az Etikumra alkalmazva mint igazságosság, ezekben a különféle formáiban voltaképpen csupán *megjelenik*. Ennek az általános törvényszerűségnek igazságoságként való specifikus megjelenési formája bátran írható a konkrét-etikai anyagnak — és csak annak — a számlájára; azonban a lényeg ezen az etikai megjelenési formán mindenképpen éppen a mögötte álló és tökéletesen anetikus általános törvényszerűség. Ha csak a konkrét Etikum van a kezében, akkor még mitsem tudsz az igazságosságról; ha ellenben birtokában vagy az általános törvényszerűségnek, akkor már az igazságosság lényegét is érted, még mielőtt sejtelned lenne a konkrét Etikumról! Az etikai igazságosságfogalom tehát egy anetikus-legális igazságosságfogalommal szemben az igazságosság etizálását jelenti abban az értelemben, hogy lényege az alegalis Etikumba tolódik el; jelenti tehát az isteni, metafizikai, természet-tudományi, logikai törvényszerűségnek az igazságosság lényegében való részvételtől történő kizárását. Az anetikus-legális igazságosságfogalom, egy etikai igazságosságfogalommal szemben, megfelelően az igazságosság kiemelését jelenti lényegének istenitől, metafizikaitól mentes, természetfölötti, alogikus etikai specifikumából. Az igazságosság *alegalizálása* tehát, mint *etizálásnak* leggyökeresebb formája, áll szemben az igazságosság *legalizálásával*, mint *istenivé, metafizikaivá, vagy természetivé tételének* vagy *logizálásának* legradikálisabb kísérletével.

A dogmatörténetileg adott igazságosságfogalmak túlnyomó többsége nem egyéb, mint többé-kevésbé sikerült szintézisek etikus-alegalis és anetikus-legális elemek között. Ha ellenben a gyökeresen etikus-alegalis és gyökeresen anetikus-legális igaz-

ságosságfogalmak tiszta esetét kutatjuk, akkor arra a meglepő eredményre bukkanunk, hogy ezeket a tiszta eseteket a solipsizmus és a kozmikus igazságosságtan képviselik. A solipsizmus tiszta esete egy etikus-alegális, a kozmikus igazságosságtan pedig tiszta esete egy anetikus-legális igazságosságelméletnek. Ha az Etikumból levonunk minden törvényszerűséget, minden legalitást, akkor nem marad egyéb a kezünkben mint a meztelen egyéni érdek,⁶

Míg az igazságosság alegalizálása ilyenformán szükségképpen a solipsizmushoz vezet, addig az elgondolható legátfogóbb törvényszerűség éppen a kozmikus legalitás. A kozmikus igazságosság a törvényszerűség gondolatának olyan expanzióját jelenti, amely a valóságnak és az erkölcsnek, tehát a törvényszerűség anyagának, sajátosságait, a maga formájával, egyenesen megsemmisíti vagy legalább lényegtelené teszi. Ebben az értelemben a világ joggá változtatása mindig egyszersmind az igazságosság legalizálását és anetizálását is jelenti. Az igazságosság — nagyon jellemző módon — csupán a saját legalizálása és anetizálása, tehát, az etikus igazságosság szempontjából nézve: a saját *denaturálása* árán képes a világot absorbeálni. Viszont a legális igazságosság szempontjából — tehát az összes teóriák szempontjából, amelyek az igazságosságnak bárminő, ha mégoly specifikusan etikai, törvényszerűsége mellett törnek lándzsát; és ez, tekintettel arra, hogy az elmélet egyáltalában képtelen egy radikális törvénynélküliség fogalmát végiggondolni, annyit jelent: az elmélet szem-

⁸ Másodrendű kérdés, hogy az Etikumnak ez a tiszta Alogikuma hedonisztikus, utilitarisztikus, eudaimonisztikus vagy általában pragmatisztikus, vitalisztikus vagy aktivisztikus színezetű-e? Sőt gyanítani lehet, hogy az Ethos alogizmusának mindezek a kategorizálási alapjában véve már a legitimálás, megértetés, plauzibilissé tevés, egyszóval tehát: a legalizálás utáni, talán öntudatlan, vágyat árulnak el. Meztelen egyéni érdeken itt nem értünk egyebet, mint a merő Alogikumot az Etikumban, amely minden legalitás levonása után fennmarad. Ennek a gyökeresen alogikus Etikumnak a meztelen egyéni érdek szigorúan véve csak szimbóluma. Erre a szimbolikus szerepre annál az egyetlen oknál fogva alkalmas, mert legkevésbé van benne a legalitásból. A solipsisztikus érdek tökéletes törvénynélküliségéről természetesen csak abban a pongyola értelemben lehet beszélni, amelyben a politikai anarchia teljes törvénynélküliségéről beszélnek. Szigorúan véve természetesen az anarchiának éppúgy megvannak a maga törvényei, mint a solipsisztikus érdeknek. Amit egyáltalában valamely szilárd kategóriába lehet állítani, az már amiatt sem lehet gyökeresen törvénynélküli. És ezért a gondolkodás a gyökeresen alogikus Etikumra legfeljebb rámutathat, de azt soha meg nem foghatja. És ennél fogva a meztelen egyéni érdeknek örökre csupán szimbólumnak kell maradnia. Mindebben csak az jut kifejezésre, hogy az alegalis igazságosságot csak érezni vagy ösztönösen akarni, a legális igazságosságot ellenben csak elgondolni vagyunk képesek. Az alegalis igazságosságnak kontemplatív megérintése annak legalizálását; a legális igazságosságnak aktív átélése annak alegalizálását jelenti.

pontjából — megfordítva az igazságosságnak radikális etizálása és alegalizálása, a kozmikus mindenség egyetemes törvényszerűségének egészéről való erőszakos leszakítása, az igazságosság; denaturálását, sőt megsemmisítését jelenti.

Minden elgondolható elmélete az igazságosságnak már ex definitione annak legalább is részleges anetizálását és legalizálását jelenti. Legyen bár az erkölcsi törvényszerűség mégannyira *autonóm*, legyen bár az igazságosságnak még az erkölcsitől is megkülönböztetett törvényszerűsége mégoly specifikusan jurisztikus vagy másképen „hasonlíthatatlan“, egymaga az a körülmény, hogy az erkölcsön és igazságosságon belül egyáltalában *törvény áll* fenn, minden elképzelhető igazságtant — éles ellentétben az igazságosságnak aktív átélésével — elkerülhetetlenül az anetikus-legális igazságosságnak közös nevezőjére hoz. Az emberi gondolatnak valóban csak az igazságosság totális vagy partális legalizálása között van választása, mert a legalizálás az egyetlen lehetőség arra, hogy a gondolat az igazságosságot egyáltalában megfoghassa. Ez a szükségszerűség a legális igazságosság elméletében többé-kevésbé öntudatos kifejezésre jut. *Hippiastól* és *Sokratesstől* kezdve *Aristotelesen* és a scholastikusokon keresztül *Kantig* a legalitásnak legmélyebb értelme: a törvény tartalmának közömbös volta szemben a törvényszerűség formájának egyedüli fontosságával. Az igazságosságot *Hippiasszal* és *Sokratesszel* a merő törvényszerűségnek tartani, a legális igazságosságot *Aristoteleszel* — annak hangsúlyozása mellett, hogy a törvények rosszak is lehetnek, — az egész és tökéletes erénynek tekinteni,⁷ a legfőbb erkölcsi parancs tartalmát *Kanttal* az általános törvényszerűség pusztá formájára (kategorikus imperativus) és megfelelőleg az igazságosság lényegét a kölcsönös kényszer általános törvényszerűségére korlátozni; mindez nem jelent egyebet, mint azt, hogy a törvény tartalma a törvényszerűség formájával szemben lényegtelen, vagy azért, mert racionálisan egyáltalában meghatározatlan, vagy pedig azért, mert már benne rejlik a törvényszerűség formájában és az utóbbiból produkálható. Mindezekben a formulázásokban csak az az alapvető meggyőződés jut kifejezésre, hogy valamely tartalom magában véve egyáltalában nem is lehet igazságos, ellenben minden tartalom már azáltal és csak azáltal igazságos, hogy beleilleszkedik

⁷ V. ö.: Nik. Eth, 1129B — 1130 A.

az általános törvényszerűség rendszerébe. Az igazságosság problémája a megismerés számára kimerül a törvényszerűséggel; az igazságosságnak valamely más kritériuma talán fennállhat az érzelem, de semmi esetre sem a megismerés számára. Ami az igazságosságban megérthető, az törvényszerűség; ami pedig nem érthető meg, azt igazságosságnak még csak nevezni sem lehet.

A legalizálás — az etizáláshoz viszonyítva — az igazságosság eszméjének külsőlegesítését, objektiválását és pozitíválását jelenti. Amikor az erkölcsöt igazságossággént fogjuk fel, akkor már az erkölcsöt bizonyos fokig joggá változtatjuk; amikor pedig ezen túlmenőleg az igazságosságot anetizáljuk és legalizáljuk, akkor magát az igazságosságot még fokozottabb mértékben „eljogosítjuk“. Érdekes jele ennek az a tantörténeti tény, hogy míg azelőtt maga az igazságosság szerepelt az erkölcs és jog legfőbb törvényeként, addig a legális igazságosság tanának felléptével a törvényt (lex) általában és a jogot (jus) különösen, mint az igazságosság *szükségképeni előfeltételeit* szokás felfogni. Mióta a római jogászok definíciója: *Justitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi*, a világot meghódította, azóta az igazságosság többé nem tartalma, hanem formája, nem előfeltétele és kritériuma többé, hanem következménye és funkciója a törvénynek, többé nem a *forrása*, hanem a *folyománya*, többé nem a *napja*, hanem egyik *bolygója* a — természetes vagy pozitív — jognak.

A formális törvényszerűség és a materiális erkölcs (igazságosság) azonosításának következetességéig a legális igazságosság elmélete csak *Kantnál* érkezett el. Mert habár *Kant* a legalitást, mint a törvényhez való pusztán külsőleges alkalmazkodást — ellentétben a törvény iránti tiszteletből folyó cselekvéssel (moralitás) — a jog területére korlátozza, nála az általános erkölcsi törvénynek, tehát a kategorikus imperativusnak, magának is mindazonáltal lényegesen legális a jellege. Ez már abban is kifejezésre jut, hogy a kategorikus imperativus követelménye az emberek kölcsönös, tehát szociális vonatkozásának, egy szociális rendnek a kritériumán épül fel. Ezt a társadalmi rendet azonban a törvénykövetés pusztán legalitása épűgy biztosítaná, mint annak moralitása. Hogy azonban a legalitás és moralitás alapvető értelme nem az, amelyre *Kant* a maga megkülönböztetését alapította, az kitűnik a következőből. Ha a törvény iránti tiszteletből cselekvésnek követelménye hozzátartozik az erkölcsi törvény tartalmához, akkor ennek a törvénynek

kanti értelemben is csak legálisan lehet engedelmeskedni. Mert nem csupán felesleges, hanem végelemzésben lehetetlen is valamely, a törvény iránti tiszteletből folyó, cselekedetet — amely ilyen törvénytartalom mellett még csupán legálisnak volna nevezhető — morálisan még tovább fokozni, potenciálni. Ámde, ha a cselekvés moralitása lényeges az erkölcsi törvény követelményének betöltéséhez, akkor a moralitás követelményének bele kell mennie ennek a törvénynek a tartalmába. De ha belemegy, akkor a legalitás és moralitás megkülönböztetése tárgytalanná válik, mert akkor a pusztá legalitás — mint láttuk — egyúttal a legtisztább moralitás is. Ha viszont nem megy bele, akkor ugyancsak nem lehet lényeges, mert olyan magatartásra nem lehetünk morálisan kötelezve, amely az erkölcsi törvény részéről nincsen előírva. Amit *Kant* ezzel az — alapjában véve nem nagyon szerencsés — megkülönböztetéssel — és azon belül a moralitás eszméjével — kifejezni és szerephez juttatni akart, az nem más, mint a materiális Etikum, amelyet ép *Kantnál* — aki ebben az értelemben legkövetkezetesebb képviselője a legális igazságosság tanának — teljesen elnyom a törvényszerűség formája. Az általános törvényszerűség formája, a legalitás, *Kant számára*, kimeríti az erkölcsöt és a törvény iránti tiszteletben az etikai törvényszerűség szubjektív, materiális, irracionális szubsztátumát egymaga produkálja. A moralitás *Kant számára*, átélt legalitás (törvény iránti tisztelet) és a legalitás — ha nem is a kanti terminológiában, de a kanti etikai formalizmusban — a megismert moralitást, az Etikumnak a pusztá ész síkjára való vetítését jelenti. Nem képzelhető radikálisabb kivájása, racionalizálása, formalizálása, nem képzelhető gyökeresebb anetizálása és legalizálása az erkölcsnek, mint a kategorikus imperativus. És nem képzelhető radikálisabb bensőségessé tétele, szubjektíválása, irracionalizálása, nem képzelhető gyökeresebb etizálása és alegalizálása az erkölcsnek, mint a kanti moralitás: a törvény iránti tisztelet, mint autonómia. És senki sem nyilvánította az erkölcs irracionális matériáját: a bensőséges, szubjektív, alegalis, specifikus Etikumot olyan következetesen és olyan világosan a külsőleges, objektív, anetikus és formális legalitás merő produktumának és pusztá funkciójának, mint *Kant*, amidőn ezt a specifikus Etikumot a törvény iránti tiszteletnek nevezte. A törvény *élménye* és a törvény *ismerete* — *törvénytisztelet* és törvényismeret — ez az egész különbség *Kant számára* az igazságosság matériája és formája, irra-

cionalitása és racionalitása, bensőséges és külsőleges volta, szubjektivitása és objektivitása, solipsistikus és kozmikus természete között. Egy és ugyanaz a dolog az, amely az átélésben mint irracionális, bensőséges, szubjektív, solipsistikus matéria, a megismerésben pedig mint racionális, külsőleges, objektív, kozmikus forma csupán megjelenik: törvényt tesz az élmény síkján, mint törvény iránti tisztelet. A tisztán bensőséges, materiális, irracionális, szubjektív törvénytisztelet ugyanazzal a szükségyszerűséggel produkálja a törvényt — ez az „autonómia“ értelme — mint a solipsizmus a kozmikus igazságosságot. És a formális, racionális, külsőleges, objektív törvény ugyanazzal a szükségességgel produkálja a törvényt iránti tiszteletet, mint a kozmikus igazságosság a solipsistikus érdeket.

Mind világosabban látjuk, tehát, hogy solipsistikus és kozmikus materiális és formális, etikus — alegális és anetikus — legális, igazságosság fogalmak esetében végelemzésben egy és ugyanarról az ellentétéről van szó: az igazságosság érzelmének és ismeretének, az igazságosság élményének és gondolatának ellentétéről.

IV. Individuális (intrapersonális), szociális; (interpersonális) és univerzális (superpersonális) igazságosságfogalmak.

Vájjon lehet-e az emberi magatartás más emberi magatartásokra való tekintet nélkül is (intrapersonálisan) vagy csak más személyek magatartására való vonatkozással (interpersonálisan) avagy talán csak valami emberfelettire irányozottan (superpersonálisan) igazságos? Az individuális, szociális és univerzális igazságosságfogalmak különbségére kell még egy pillantást vetnünk.

Első tekintetre nyilvánvaló, hogy a solipsistikus érdek a legtisztább esete az individuális igazságosságnak, a kozmikus igazságosság pedig az univerzális igazságosság fogalmának. Másrészt pl. *Platón* igazságosságelméletében az igazságosságnak egy individuális, egy szociális és egy univerzális rétegét ismerhetjük fel (a három lelki képesség — szenvedély, akarat, ész — rendje; a három társadalmi rend — dolgozók, harcosok, filozófus-uralkodók — összhangja; az igazságosság mint a jó eszméjének, az ideák transzcendens világának derivátuma). *Aristoteles* szemében az igazságosságnak szociális, interpersonális jellege annyira kétségtelen, hogy

a tágabb értelemben vett igazságosságot egyenesen azonosítja a más személyre való vonatkozásában megjelenő erénnyel.⁸

Továbbmenőleg azt állítja, hogy úgy a tágabb, mint a szűkebb értelemben vett igazságosság ereje a másik személyre való vonatkozásban van.⁹

Éles ellentétben ezzel a szociális igazságfelfogással, a Magna Moralia egy helye a tiszta intrapersonális, individualista álláspontot képviseli. Megtudjuk onnan, hogy az ember egymagában, másokra való tekintet nélkül is lehet igazságos; hogy a megfontolt, bátor vagy önmagán uralkodni tudó ember már magában véve is igazságos.¹⁰

Individuális, szociális és univerzális igazságosság époly kevéssé jelentenek abszolút ellentétet, mint solipsisztikus és kozmikus, materiális és formális, etikus-alegális és anetikus-legális igazságosság. Az individuális igazságosságfogalom ugyanúgy produkálja a szociális és univerzális igazságosságot, mint a solipsisztikus a kozmikusát, a materiális a formálisát és az etikus-alegális az anetikus-legálisat. És az univerzális igazságosság fogalma ugyanúgy produkálja a szociális és individuális igazságosságot, mint a kozmikus a solipsisztikusát, a formális a materiálisát és az anetikus-legális az etikus-alegálisat. A szociális igazságosság fogalmában azonban szükségképpen egybefonódnak individuális és univerzális elemek. Mert a solipsisztikus igazságosság fogalmának univerzaliztikus alakítása nélkül merőben érthetetlen lenne, hogy a saját individuális érdek az idegen érdek javára vagy az idegen érdek a saját érdek javára miért korlátoztassék? Már pedig a saját érdek szociális uralmának megalapozása, illetőleg szociális korlátozásának a solipsizmus jogalapjáról való igazolása, nélkül az egyéni érdek korlátlan érvényesülése ki van zárva. Viszont az univerzális igazságosság fogalmának némi individualisztikus-solipsisztikus elárnyalódása nélkül a szociális igazságosság úgyszólván tárgytalanná válik. Mert ha a tiszta solipsisztikus érdeknek semmi önértéke sincsen az univerzalizmus rendszerében, ha a tiszta individuális érdeknek semmi igénye sem lehet arra, hogy igazságosnak ismerjük el, akkor teljes képtelenség az individuális érdekek sokaságában, tehát a társadalomban, igazságot teremteni, az individuális érdekek harcában

⁸ Nik. Eth. 1129 B25. s köv.; 1130 A 11—14.

⁹ Nik. Eth. 1131 A 12—13.

¹⁰ Magna Moralia 1193 B.

igazságot tenni. Ezért a solipsizmusban és az individualizmusban éppoly jellegzetes a szociális igazolásra való törekvés, mint az univerzalizmusban az individuum autonómiájára, saját, független életére vonatkozó fenntartás.¹¹

A szociális igazságosság mindig csak egy — habár kikerülhetetlen — közbeeső lépcső az univerzalisztikus-kozmikus igazságosságból az individualisztikus-solipisztikus igazságosságba, vagy viszont, való átmenetben. Ez nem zárja ki, hogy a tulajdonképeni és fő alkalmazási területe az igazságosságnak a társadalom, a politika. Mert hiszen az igazságosság arra van hivatva, hogy „irányítsa“ és „bírálja“ a társadalmat és a politikát és erre természetesen csakis vagy „felülről“ vagy „alulról“ képes. Egyformán ki van zárva az, hogy akár az individualizmus, akár az univerzalizmus megállapodjék a társadalomnál akkor, amikor a maga abszolút igazolására törekszik. Csak akkor vannak „igazolva“, csak akkor „váltak be“, csak akkor „pihenhetnek“, miután a maguk legszélső ellentétét is bekebelezték, elnyelték, rendszerükbe beillesztették, csak akkor váltak be egymáson, ha egymásba átcsapnak. Az univerzalizmusnak valami módon be kell bizonyítania, hogy nem csupán a társadalom, hanem a solipsisztikus individuum is belefér, helyet talál rendszerében, hogy voltaképpen csak emanációja az univerzálisnak, de azért nem kevésbé van saját élete is: ami nem jelent egyebet, mint azt, hogy az univerzalizmus, a saját abszolút igazolása érdekében, az individualizmust — nyíltan vagy burkoltan — elismerni kénytelen. És az individualizmus sem állhat meg rendszerével szemben még mindenképpen nyitva áll abszolút igazoltságának a kérdése. Az individualizmus tehát, a maga abszolút igazolására törekedvén, vagy nyíltan univerzalizmussá építi ki a maga ideológiáját — és ebben az értelemben az univerzalisztikus individualizmus egyáltalában nem ellentmondás — vagy pedig a társadalomfelettinek vagy már az egyén felettinek tagadása és megsemmisítése révén burkolt univerzalisztikus álláspontot foglal el. Röviden: vagy azt fogja állítani, hogy nemcsak a szociális, hanem a kozmikus rendnek princípiuma is éppen az individuális érdek (univerzalisztikus individualizmus) vagy arra az álláspontra szorítkozik, hogy az egyéni érdeken kívül egyáltalában nem áll fenn magasabb kozmikus avagy szociális ren-

¹¹ V. ö. *Spann*, *Gesellschaftsphilosophie*, 12, 71. 1. 1928.

dező elv (burkolt univerzalizmus). Az individualizmus e két öngazolási kísérletének pontosan megfelel a „jó“, az individuum „önálló életét“, azaz az individuális érdek igazságossági igényét elismerő univerzalizmusnak — amelyet megfelelően individualisztikus univerzalizmusnak lehet nevezni — és a „rossz“, „szélsőséges“, az individuumot gyökeresen megsemmisítő univerzalizmusnak öngazolási kísérlete, amely azt, amit általában egyéni érdekek nevezünk, az universale pusztá emanációjának nézi és ezzel még sokkal alaposabban „igazolja“, mint amikor az universale által közvetlenül nem garantált „saját életet“ tulajdonítanak neki (burkolt individualizmus).

Azt a körülményt, hogy az individuális és univerzális igazságosság immanens szükségszerűséggel utalnak egymásra, úgy is ki lehet fejezni, hogy nincsen abszolút aszociális igazságosság. S ha a szociális igazságosság így az individuális és az univerzális igazságosság pusztá komplikációjaként, a két ellentétes pólus pusztá funkciójaként, a két alapelv harcának pusztá eredőjeként jelentkezik is, az a tény, hogy akkor sem lehet kikerülni, ha — amint ez gyakran előfordul — tudatosan az ő kikapcsolásával akarnak eljutni individuális igazságosságtól az univerzálishez, vagy fordítva, ez a tény a legjobb bizonyítéka annak, hogy az igazságosság két főfaktora csak immanens szintézisben, csak labilis egyensúlyban képes arra, hogy gyakorlatilag használható fogalmát alapozza meg az igazságosságnak. Nincs hiány kísérletekben aziránt, hogy mikép lehet a szociális igazságosságot átugrani és az individuális igazságosságból az univerzálishez, vagy megfordítva, közvetlenül eljutni. Az aszociális igazságosság elméletének ezek a kísérletei mindig arra irányulnak, hogy az igazságosság egyik determinánsa a másikba, tehát az individuális igazságosság az univerzálisba, vagy fordítva, feloldassék. Jellemző bennük az a törekvés, hogy individuális és univerzális igazságosság között a stabilis egyensúly rendszerét állítsák helyre, hogy az egyiknek a másikon levő nyugvását lehetővé tegyék és közöttük egy meg nem fordítható funkció vonatkozását alapozzák meg. Transzcendens szintézisek kísérletei ezek individuális és univerzális igazságosság között. Legtöbbször csak taktikai mozdulatai a teóriának: feltétlen elfogadása az ellenkező álláspontnak, fenntartás nélküli kapituláció a polárisán szembenálló elv előtt, de csak az eredeti álláspont abszolút igazolása kedvéért, így építi ki az individualizmus a maga univerzalisztikus ide-

ológiáját, hogy eredeti álláspontját, mint az univerzalizmus emanációját, abszolút módon legitimálhassa. Így „érti meg“, sőt: produkálja az univerzalizmus az individuum „saját életét“, hogy aztán mint az universale merő funkcióját mutathassa be és így saját alapelvének most már korlátot nem ismerő érvényét megalapozhassa. Ilyenformán az igazságosság aszocializálása mindig vagy abszolút individualizálásra vagy abszolút univerzalizálásra vezet. Az aszociális ember lelki magatartása mindig a megvetés: vagy az individuummal vagy az universaleval szemben. Menekül a társadalom elől: vagy azért, mert a maga egyéniségében vagy mert az universaleban akar feloldódni. A szociális igazságosság elmélete ezzel szemben mindig feltételes elfogadását jelenti úgy az abszolút individuumnak, mint az abszolút universalnak. Mert a szociális igazságosság mindig individuális érdekek sokaságának rendje: épüti tehát az egyéni érdek igazságossági igényét, mint a tekintetbe veendő érdekek többségét, tehát egyenlő értékűségét, vagy legalább is végső konstruktív elemeiknek egyenlő értékűségét. Az egyéni érdekek egyenlő értékűsége azonban épüti fel az egyéni érdek önértékét (az individualizmust), mint az érdekek egyenlőségének, rendjének önértékét (az univerzalizmust). Ez az értelme annak a nézetnek is, hogy az igazságosság lényege abban van, hogy társadalmi vagy politikai erény, hogy politikai igazságosságról csak ott lehet beszélni, ahol szabad és egyenlő emberek bizonyos számával állunk szemben.¹²

A szociális igazságosság rendszerét az jellemzi, hogy nem hajlandó az individuális és univerzális igazságossági elvek közül egyiknek sem túlsúlyt engedni a másik rovására és nem hajlandó belemenni abba, hogy az egyéni érdek az univerzális rendbe, vagy megfordítva, teljesen feloldassék. Bizalmatlan az egyik elvnek a másik által való minden „stabilizációjával“ szemben. E felfogás szerint az igazságosság épülete csak akkor állhat, ha mindkét alappillér — tehát úgy az individualisztikus, mint az univerzalisztikus elv — teljes teherbíró képessége kihasználható. Ezért épüti gondja van arra, hogy a két polárisán szembenálló elv egész teherbírását felhasználja az igazságosság fogalmának alátámasztására, mint ahogy másrészt elhárítani törekszik a két erőnek egymásra gyakorolt romboló hatását. Főgondja az universale és individuale

¹² *Aristoteles*, Nik. Eth. 1134 A.

közötti funkció proporcionalitásának, kölcsönösségének, megóvása; a mellérendelés alárendelésé való átértelmezésének megakadályozása, a labilis egyensúlyhelyzet fenntartása, a szintézis őszintesége. Abban azonban, hogy az individuális és univerzális igazságosságnak elvileg aszociális szintézisei is immanens szükségességgel szociálisan relevánssá válnak, tehát a szociális igazságosság mellőzhetetlenségében, rejlik az immanens szintézis gondolatának, a labilis egyensúlyhelyzet koncepciójának az igazolása. Mert a szociális igazságosságnak ez a mellőzhetetlensége nem jelent egyebet, mint azt, hogy az aszociális igazságosság elmélete következetlen módon ugyanarra az eredményre jut, amelyhez a szociális igazságosság elmélete teljesen következetesen érkezik el. Az aszociális igazságosság elméletének ez a következetlensége abban áll, hogy az egyik vagy másik ellentétes elvet túlterheli, hogy a szociális igazságosságot kikerültesse és azután mégis múlthatatlanul szociálisan relevánssá válik. Ebben az értelemben az aszociális igazságosság elméletei végeredményben csupán következetlen szociális igazságosságelméletek.

Nagy dogmatörténeti példái az eredeti irányzatában aszociális igazságosságelméletnek a kynizmus és stoa univerzalisztikus individualizmusa és a vallásos-misztikus világkerülés tanának individualisztikus univerzalizmusa. A kynikus és stoikus bölcs alapmagatartása épügy aszociális, mint a misztikusé, az asketáé, a remetéé. De a kynikus eredeti beállítottsága inkább individualisztikus, a remetéé inkább univerzalisztikus. A kynikus a maga gyökeres individualizmusát szélsőséges univerzalizmus segítségével igazolja a vele ellenkező társadalmi követelményekkel szemben, a társadalmi formák és szokások megvetését, a maga szociális igénytelenségét, a társadalommal szemben tanúsított radikális szemérmertlenségét, az emberi törvények elítélését a világmindenség törvényszerűségével indokolja, a maga aszociális magatartását közvetlenül a társadalom feletti erkölcsi törvényből vezeti le, az emberi társadalom igazságosságát az egy igaz állam, a világmindenség, igazságosságával szégyeníti meg és hogy szabaduljon a polgár kötelességeitől (individualisztikus motívum), világpolgárrá lesz (univerzalisztikus motívum). Mihelyt azonban ez az eredeti individualizmus, a társadalomfeletti-univerzális igazolás jóvoltából, annyira megerősödött, hogy dacolni képes minden társadalmi követelménnyel, mihelyt az aszociális magatartás társadalomfeletti

alapvetése megtörtént, a kynikusnak ugyanez az individualizmusa egycsapásra szociális individualizmussá válik. A kynikus a maga aszociális individualizmusát szociális individualizmussá fokozza. Az aszociális magatartás egy szociális rendszer alapelvevé válik.

Az univerzalizisztikus individualizmusnak e típusa mellett a vallásos világkerülés embere az aszociális individualisztikus univerzalizmus típusát képviseli. Gyakran előfordul ugyan, hogy a miszticizmus, a világkerülés csak burka az individualistának, csak ideológiája a hatalomra szomjas embernek. Emellett azonban megvan az aszociális univerzalizmus típusa is, az Istenben való tökéletes belemerülésnek és feloldódásnak a magatartása. Az ilyen ember Isten felé vezető útján átugorja a társadalmat, megsemmisíti azt épügy, mint önmagát, hogy Istennel közvetlenül egyesülhessen. Az ilyen ember nem annyira csupa akarat, mint inkább csupa szeretet. De az ő magatartása is azonnal szociálissá válik, mihelyt társadalomfeletti boldogságának magaslatáról a társadalomra, a szenvedő testvérekre, visszatekint, A társadalmat nem a hatalommal, hanem a szeretettel fogja átölelni. Nem *forradalmasít*, de *megbocsát*. Nem annyira *bűntet*, mint inkább *jutalmaz*, üdvösséget helyez kilátásba. Nem *diktátor*, hanem *megváltó* akar lenni. Azonban végre is ő is le akarja hozni a társadalom feletti igazságosságot a társadalomba, mert ő sem képes elviselni a társadalomfeletti igazságosság árnyékában a társadalmi igazságtalanság botrányát. Hogy kitarthasson a társadalom feletti igazságosság mellett, akarnia kell a társadalmi igazságosságot.

Az Istenre való hivatkozás háttérben gyakran húzódik meg a hatalom akarása. De annak a vallási vezetőnek is, aki kizárólag csak „látni“ és „szeretni“ szeretne, mégis szükségképpen társadalmi vezetővé kell válnia. A pusztán „követés“, a visszhang pusztán ténye, kényszeríti arra, hogy vezetővé legyen, aki megszervezi a hívők közösségét és kristályosodási pontja a vallásos társadalomnak. A vallásos élmény, számára, hatalomforrássá válik. S így a politikailag legártatlanabb vallásos kedély is egyszerre csak társadalmi kör közepén találja magát, mint a „község“ vezetője, mint „uralkodó“? és a hatalomnak ezt a kísértését csak a legtisztább vallásosság képes túlélni. A vallásos élménynek hatalommá való átlényegülése egyike a legerősebb bizonyítékoknak arra nézve, hogy a solipsisztikus-individuális és a kozmikus univerzális igazságosság egymásba hogyan képesek átcsapni, de arra nézve is, hogy a szociális igazsá-

gosság az igazságosságnak bármely alapozású rendszerében teljességgel kiirthatatlan.

V. Az igazságosság és igazság részleges azonos-ságának és labilis egyensúlyának elmélete.

Az igazságosság fogalmainak fenti osztályozása kimerítő. Solipsistikus és kozmikus, materiális és formális, etikus-alegális és anetikus-legális, individuális, szociális és univerzális igazságosságfogalmak olyan hálót alkotnak, amelybe nemcsak az összes történetileg adott vagy elgondolható igazságosságfogalmakat bele lehet fogni, hanem amely az igazságosság elméletének legfontosabb és legmélyebb problémáját is átfogja és híven ábrázolja. Ha az igazságosság problémája elméletileg vagy gyakorlatilag megoldhatatlan, akkor ennek oka az a kiengesztelhetetlen ellentét, melynek a fenti ellentétpárok csak változatai: az igazságosság érzelmének és fogalmának maradék nélkül soha fel nem oldható ellentéte. Az az eget ostromló szellemi energia, amelyet az igazságosság problémájának elméleti megoldására pazaroltak és az a történelmet csináló akaratenergia, amelyet az igazságosság gyakorlati megvalósítására fordítottak, végelemzésben annak az ellentétnek a csupasz szikláján szenvedtek hajótörést, amely az ismeret és tárgy között fennáll. Annak megvilágítására, hogy az ismeretnek — a gyakorlati ember szemében oly lényegtelennek tűnő — problémái milyen kérlelhetetlenül ütköznek ki az életnek, különösen pedig a politikának, a szíveket leginkább megdobogtató problémáiban, hogy milyen mély és komoly értelme van az *adaequatio rei ac intellectus* ősrégi problémájának, keresve se lehetne jobb példát találni, mint az igazságosság problémájának állapotát az elméletben és a gyakorlatban.

Azonban az igazságosságfogalmak fenti bírálata szerint a felsorolt ellentétek nem állanak abszolút szétszakítotttságban egymással szemben, hanem kapcsolatok állanak fenn közöttük, sőt bizonyos törekvést találunk bennük arra, hogy egymásba átcsapjanak. Csak a gondolat és akarat, az ismeret és élmény ellentéte áll mindaddig az abszolút merevséggel és talán csak ez az ellentét teszi magát az igazságosságot is ellentétessé. *Az igazságosság élményének és megismerésének komplex alakzata mögött két dolog rejtőzik: egy tökéletesen azonos valami és egy tökéletesen ellen-*

tétes maradék. Ez az abszolút azonos valami, amelyet az abszolút igazságosság schémájának nevezhetnénk, végelemzésben olyan egyéni érdeket jelentene, amely egy merőben ellenmondásmentes kozmikus rendet lenne képes produkálni avagy pedig — ami ugyanaz — olyan egyéni érdeket, amelyet egy merőben ellenmondásteljes kozmikus rend produkálna. Az ellentéteknek ezt a koincideneciáját képzeljük el az isteni igazságosság gondolatában. Az abszolút ellentétes maradék viszont ennek a koncepciónak számunkra, emberek számára, való bevégezhetetlenségében, az abszolút igazságosság tartalmának megfoghatatlanságában, mutatkozik. Képesek vagyunk megállapítani a solipsistikus és kozmikus igazságosságnak azt a tendenciáját, hogy egymást igazolják, megalapozzák, egymásba átcsapjanak. Képesek vagyunk következtetni valami azonosra, amely felé ez a kölcsönös koincideneciára való törekvés mozog. De magát a koincideneciát tapasztalni, az azonosat a maga azonoságában igazolni, nagyon nyilvánvaló okoknál fogva, képtelenek vagyunk. Mert hiszen nem ragadhatjuk meg ezt a koincideneciát alanyiségünknek egyetlen síkján. A solipsistikus igazságosság csak élményünk, a kozmikus pedig csak megismerésünk számára van tisztán megadva. Nem alanyiségünknek ebből az ellentéteességéből származik-e vájjon az egész ellentét? És nem kell-e akkor az igazságosság élményének és ismeretének ezt a végső ellentétét is még relativizálnunk? Vájjon gondolat és akarat valóban abszolút ellentétek-e? Vájjon megismert igazságosság és akart igazság között áll-e fenn valóban abszolút különbség?

Igazságosság és igazság: ebbe a végső formulába foglalhatjuk össze a solipsistikus és kozmikus, materiális és formális, etikus-alegális és anetikus-legális, individuális, szociális és univerzális igazságosság ellentétét. Abban áll-e alanyiségünknek megrontó szerepe, hogy az önmagában abszolút Egyet az alogikus Igazságosságra és a logikus Igazságra bomlasztja szét és ezzel maga teremti meg a számára legyőzhetetlen ellentétét, avagy megfordítva abban, hogy az abszolút Ellentéteset mindig újra szégyenes egységgé ragasztja össze, mert képtelen felfogni azt, ami abszolúte ellentétes? Vagy nem úgy áll-e inkább a dolog, hogy az ellentét, éppúgy mint az egység, abszolúte van adva és egymást kölcsönösen labilis egyensúlyhelyzetben tartja?

Ha az igazságosság szerkezetének olyan elemzéséből indu-

lunk ki, mint *Pauler* mintaszerű igazságelmélete és az erkölcsi érvényesség szerkezetének olyan elemzéséből, amint azt a jelen, sorok írója megkísérelte,¹³ úgy aligha juthatunk más eredményre, mint arra, hogy a Logikum És Etikum részleges szétválása mellett részleges egymásbaolvadásuk is megállapítható. Az Etikum és Logikum, az igazságosság és igazság lényeges különbözőségére mutat az a semmiféle közös nevezőre nem hozható maradék, amelyet magukban rejtenek. A praktikus egészen steril igazság pusztá mozzanata csupán a tiszta objektivitásnak, az objektív érvényességnek, amely a saját megvalósulásának, sőt a saját fennállásának kérdése felett is a tökéletes közömbösség hűvös magaslátán lebeg. A teoretikusan merőben steril igazságosság viszont a megvalósításra való sötét ösztönzés csupán, pusztá aktív-spontán „Kell“, amely saját objektív alapjának, objektív igazolásának kérdésével szemben, tökéletesen vak. Azonban a steril igazság és igazságosság absztraktív izolációi mellett mint kultúrtény — tehát mint tapasztalat — van adva számunkra az emberi igazság és az emberi igazságosság. És ha szabad a sterilis igazság és igazságosság elméleti konstrukcióit az abszolútum síkjára vetíteni, akkor gyökeres ellentétük mellett az ember számára elérhető igazságosság és igazság gyökeres analógiájának vonala is ugyanannyi joggal meghosszabbítható az abszolútumig. Mert az érveknek egész sokasága szól az igazságosság és igazság szoros összefüggése, egymásra utaltsága, egymásba való átfordulása, analógiája, szerkezeti hasonlósága, részleges azonosságát mellett. Lehet-e az igazságosság az objektív fennállásnak, tehát az igazságnak, garanciája nélkül, egyáltalában érvényes? Lehet-e a logikum garanciája nélkül az igazságosságot egyáltalában még igazságosságnak — és nem valami másnak — nevezni? Hogyan képes azonban az igazság az igazságot garantálni, támogatni, szétrombolni vagy produkálni, ha ő maga nem igazságosság? Másrészről: jöhet-e létre számunkra igazság anélkül, hogy erkölcsileg előírva lenne és ez okból megvalósult volna? Hogyan jutunk el az igazsághoz? Mi parancsol megállást az ember által soha végig nem gondolható igazságok végtelen sorának, hogy csak egyetlen igazsághoz is egyáltalában elérkezhessünk, ha nem az erkölcsi parancs, az igazságosság? Az igazságosság impulzusa nélkül nincs

¹³ *Pauler*, Logika. Az igazság elméletének alapvonalai, 1925; *Horváth*, Az erkölcsi norma természete, 1926.

megállás az igazságon belül, etikai ösztönzés nélkül nincs számunkra bizonyosság, nincs igazság. De hogyan képes az igazságosság kezeskedni az igazságért, azt teremteni vagy megsemmisíteni, ha ő maga nem az igazság? Igazságosság nélkül nincs megállás az igazság országában és igazság nélkül nincs szilárd pont az igazságosságban. A sterilis igazság birodalmát éppúgy, mint a sterilis igazságosságét, olyan immanens dinamika hatja át, amely már magát az igazságnak és igazságosságnak az állagát veszélyezteti és amelyet bárminő határozottság statikájába csak a másik sterilis elv képes merevíteni. Nem nyilvánvaló-e, hogy az igazságosnak és jónak — általában az alogikumnak — minden kultúrája annak *racionalizálását* jelenti és hogy másrésztől az igaznak a kultúrája, bármely megismerés és különösen a tudomány, — szemben a sterilis igazsággal — az igazságnak kimondottan *pragmatikus organizációját* jelenti? A gazdálkodás, az élet *racionalizálása* jelszavának, a logicisztikus igazságosságészme e legtávolabbi hajtásának, hajszálpontosan megfelel a másik oldalon a pragmatiztikus igazságészme ígérete: *A tudás hatalom!*

Ha *Paulerrel* egy pillantást vetünk az igazság belső szerkezetére, egyenesen szembeszökő, hogy a három logikai alapelvnek — az azonosság, az összefüggés és az osztályozás elvének — és ezek korolláriumainak: a sorozat, a körrelativitás, a rendszer és az egyenlőség elveinek — a legnagyobb fontosságuk van az igazságosság szerkezetében is. Hogy az Etikum — mint minden más dolog is — Önmagával és csak önmagával azonos, hogy az ember nem lehet önmagának ellenmondó dologra kötelezve, hogy az erkölcsi tartalmak — különösen az erkölcsi szabálytartalmak — egymással összefüggenek, egy és ugyanazon osztályhoz tartoznak, sorozatot alkotnak, korrelatívek, rendszert mutatnak, hogy aequivalens tényálladékok — amelyek a normához egyenlő vonatkozásban állanak — egymással erkölcsileg aequivalensek, tehát egyenlően kezelendők, — mindez úgy hangzik, mintha itt valami régi gondolkodó elmélkednék az igazságosság lényegéről. Mert ha egyáltalában valami különbséget akartak tenni erkölcs és igazságosság között, akkor igazságosságon minden idők óta éppen ezt a megmaradását, állandóságát, magához hűnek maradását értették az erkölcsnek: *egyenlő esetekben való egyenlőségét*, szilárdságát, az érdekek, szenvedélyek, változó tényálladékok forgatagában való „vak” megállását, rendíthetetlenségét, feltartóztatlan

bekövetkezését, biztos rendjét, merev rendszerszerűségét. Tehát éppen azt, ami az erkölcsben olyan kimondottan az igazsághoz: hasonlít, olyan feltűnően igazságszerű: a Logikumot az Etikumban. Pusztá elképzelése annak, hogy az erkölcs önmagával nem azonos, önmagában összefüggéstelen és ellentmondó, hogy szabályai ellentmondó dolgokat követelnek tőlünk, hogy az erkölcsön belül gyökeres rendetlenség, chaos uralkodik; hogy a kötelesség betöltésére irányuló legjobb törekvéseink és legkomolyabb teljesítményeink elvesztik értéküket, mivel az a norma, amelynek engedelmeskedünk, azonos tartalom hiányában szenved vagy más normákkal lényeges pontokban és feloldhatatlanul kollidál, hogy tehát lehetetlen jót és elkerülhetetlen rosszat nem tennünk — ez a gondolat olyan gyökeresen destruktív módon hat, hogy az erkölcsnek nem csupán minden értelmét, hanem minden kötelező erejét is, már csirájában elfojtja. A másik oldalon az igazságosság ősgondolata éppen abban áll, hogy a személy erkölcsi megterhelése önmagával azonos és ezért az összes személyek erkölcsi megterhelése — aequivalenciájuk, azaz az erkölcsi normához való egyenlő vonatkozásuk szerint — egyenlő. Az igazságosságnak és az igazságtalanságnak örök szimbóluma — amely mindenki számára megfogható és megérthető — a bíró, aki az önmagával azonos normát egyenlő (aequivalens) tényálladékokra — miközben a norma azonossága és a tényálladékok egyenlősége, bár teljesen sohasem igazolható, de viszont sohasem teljesen igazolhatatlan, előfeltevés marad — egyenlően, illetőleg nem egyenlően alkalmazza. Ebben az értelemben az igazságosság, az erkölcs azonossága és egyenlősége, maga az *etikai minimum*. Az erkölcs alapfeltétele az, hogy igazságos legyen. Ebben az alapfeltételben Etikum és Logikum, igazságosság és igazság feloldhatatlan egységgé fonódnak. Az erkölcs azonossága és egyenlősége, rendje és rendszeressége nem kevésbé *jó*, mint *helyes*, nem kevésbé *igazságos*, mint *igaz*.¹⁴ De a logikai alapelvek akkor is erkölcsileg fontosak maradnak, ha olyan dolgokra alkalmazzunk őket, amelyeknek az erkölcs-

¹⁴ „In der Idee der Ordnung, der Harmonie“ — írja Gustav Rümelin — treffen Wille und Intellekt von verschiedenen Wegen aus wie in ihrem gemeinsamen Ziel und Brennpunkt zusammen. ... Gleiche Fälle trifft die gleiche Regel. Dies ist das eigentliche Grundaxiom des Rechtsgefühls und der erste fundamentalste aller Rechtssätze. Er enthält sowohl die logische Allgemeinheit als die ethische Gleichheit vor dem Gesetz; er entspricht gleichmässig der Forderung des Mitgefühls und des Denkgesetzes.“ Gustav Rümelin: Über das Rechtsgefühl (1871), Kanzlerreden 54, 57. I. 1907.

liöz látszólag semmi közük sincsen. Vagy közömbös talán erkölcsileg az, ha a rendszer alapelvéből következtetni szabad arra, hogy az abszolút rendetlenség, az abszolút chaos a dolgok egyetemes természetével ellenkezik és hogy minden rendetlenség és harmónia csak átmenet egy új rendhez és új harmóniához?¹⁵ Ellenkezőleg, azt lehet mondani, hogy ha a világnak ez az abszolút rendje nem csupán eszméjében nyerne igazolást a logikai alapelvek részéről, hanem közvetlenül tapasztalható is lenne, akkor az erkölcsöt egészen ki is merítené. A logikai rend abszorbeálná az erkölcsit, helyére lépne az igazságosságnak és az erkölcsnek. Ha az etikum logikuma: az igazságosság, az etikai minimumot, úgyszólván az erkölcs *csirasejtjét*, jelenti, akkor egy teljesen logizált világ, az erkölcsi maximumot, az erkölcsi követelmény legteljesebb megvalósítását, azt a *legdúsabb virágzást* ábrázolja, amelyet az erkölcs csirasejtje kibontakoztatni képes.

Éppen mert a logikai alapelveknek, az igazságnak, erkölcsi fontossága annyira nyilvánvaló, mindig élt a gyanú, hogy ezeknek az elveknek az érvénye végső sorban nem a mi *vágyainkban* gyökerezik-e? Vájjon nem felel-e meg a logizált igazságosság fényoldalának a pragmatisztikus igazság árnyoldala? Vájjon az igazságosságnak az igazsághoz hasonló szerkezete nem pusztá visszénye-e az igazság pragmatisztikus szerkezetének? Ha olyan lelkiismeretes gondolkodó, mint *Pauler*, elismeri, hogy az igazság akarása nélkül, amely már nem logikai, hanem etikai mozzanat, nincs megismerés és hogy a gondolkodástan számára nem a hit alapszik a tudáson, hanem a tudás a hiten, miért is nem csupán a megismerés alapja, hanem tetőzete is vallásos hit régióiban vész el,¹⁶ akkor ezt a gyanút nem szabad egyszerűen elfojtanunk, bármilyen erős belső motívumok harcoljanak is elnyomása mellett. Vájjon az a tény, amelyet a logikai alapelvek abszolút érvénye mellett mindig újra felhoznak, hogy t. i. tagadásuk már felteszi őket, tehát lehetetlen, valóban szigorú bizonyíték-e avagy csak gondolkozásunknak a számunkra hasznos — vagy valamely más értelemben igazságos — elvekhez való alkalmazkodásából fakadó pusztá következmény-e; hogy a dolgok azonosságának tagadhatatlansága annak abszolút bizonyítéka avagy szervezetünknek alkalmazkodási ter-

¹⁵ *Pauler*, Logika, 51. 1.

¹⁶ i. m. 198, 200, 289. 1.

méke-e, ki tudná ezt a megismerésünk határait nyilván meghaladó-kérdést eldönteni?

Az elfogulatlan kutatás szempontjából három lehetőség van, az igazságosság és igazság viszonyára nézve. Vagy az igazságosság, alapszik az igazságon vagy az igazság az igazságosságon vagy kölcsönösen tartják egymást. Feltétlen bizonyossággal a kérdést eldönteni nem lehet ugyan, de az emberi igazság és igazságosság szerkezete — tehát az emberi megismerés és az emberi akarat szerkezete — inkább szól a labilis, mint a stabilis egyensúly feltevése mellett. Ami már most az igazságosság és igazság közötti kölcsönös funkcionális vonatkozás lényegét illeti — legyen bár ez a vonatkozás egyoldalú (stabilis) vagy kétoldalú (labilis) — ereszben ismét három lehetséges feltevésről beszélhetünk. Az igazságosság és igazság vagy abszolúte különböznek vagy abszolúte azonosak vagy részben különböznek és részben azonosak. Abszolút bizonyossággal ezt a kérdést sem lehet ugyan eldönteni, de a részleges azonosság feltevése valószínűbb, mint a totális különbözőség vagy a totális azonosság hypotézise.

VI. Transcendens és immanens igazságossági konfliktus. Az igazságosság elméletének politikai jelentősége.

Az igazságosság elmélete olyan értékes tárggyal foglalkozik, olyan közeli a veszély, hogy elméleti eredményei tömegek boldogtalanságába fordulnak át, hogy a spekuláció legkínosabb pontossága és óvatossága ezen a téren nemcsak tudományos követelmény, hanem mindenekelőtt erkölcsi kötelesség. A kutatónak minden lépésnél tisztába kell jönnie azzal és világosan meg kell jelölnie azt, hogy elméleti eredményei a gyakorlatban mit jelentenek.

Az igazságosság és igazság labilis egyensúlyának és részleges azonosságának elmélete gyakorlati jelentőségében részint destruktív, részint konstruktív. Destruktíve hat az abszolút azonosság és az abszolút ellentét koncepcióival szemben. A sterilis érdekre stabilizált vagy a sterilis igazságra stabilizált, azaz tehát az etikai sterilitással valamely érdekből vagy logikai sterilitással valamely igazságból produkálható vagy dedukálható igazságosság lehetséges ugyan, de a maga abszolút érvényességi igényében verifikálhatatlan. Egyetlen, számunkra elérhető igazság sem elég erős ahhoz,

hogy valamely etikusan evidens érdeket megsemmisítsen és egyetlen érdek sem rendelkezik elég súllyal ahhoz, hogy a logikai ellentmondást — tehát egymással ellenkező igazságossági igények logikai ellentmondását is — feloldja, a logikailag evidens igazságot szétrombolja. Nem ismerünk abban az értelemben abszolút igazságot és abban az értelemben abszolút érdeket, hogy az igazságosság abszolút rendszere az egyikre vagy a másikra felépíthető lenne. Ez politikailag annyit jelent, hogy ha fennállhat gyökeres ellentét az egyéni-, osztály-, párt- vagy állami érdekek között, akkor az ilyen abszolút igazságossági konfliktus megoldásához szükséges materiális kritériummal nem rendelkezünk. Igazságossági konfliktusok csak racionális úton oldhatók meg; ha tehát az érdekek ellentéte logikai ellentmondásnak bizonyul, akkor a konfliktus megoldhatatlan.

Arra a kérdésre, hogy abszolút igazsági konfliktusok fennállhatnak-e emberek között, sem teljesen tagadólag, sem merőben igenlőleg nincs jogunk felelni. A tények milliói szólnak az abszolút ellentét mellett és a tények millióit lehet felsorakoztatni annak bizonyítására, hogy a legelkeseredettebb viták, a legridegebb érdekellentétek és a legvéresebb harcok esetében is forognak fenn még közös érdekek. Ha az emberek nem képesek arra, hogy egymást boldoggá tegyék, arra bizonytalán képesek, hogy egymást boldogtalanságba és szerencsétlenségbe taszítsák és ennek az abszolút érdeksemmisítésnek a megakadályozása a közös érdekek minimuma. Maga az abszolút és totális érdekellentét nem jelentene egyebet, mint azt, hogy mindenkinek közös érdeke az idegen érdekek megsemmisítése. Jelenti az összes érdekelték egyetértését aziránt, hogy jól felfogott közös érdekük kölcsönös megsemmisítésükben áll. Az abszolút és totális érdekellentét éppúgy túl van az emberin, mint az abszolút és totális érdekazonosság: az egyik éppoly merev dogma, mint a másik.

A labilis egyensúly elméletének konstruktív jelentősége az emberi igazságosság verifikálásában, az igazságosságért való harc és az igazságosság felőli megegyezés így zolásában áll. Az igazságosságnak két és csak két kritériuma van: az etikai evidencia (az érdek) és a logikai evidencia (az igazság). Ha e két kritérium összeműködése egységes eredményre vezet, akkor ez az eredmény a mi számunkra abszolút igazságos. Ha ellentétre vezet, akkor az elmélet kénytelen mindkét harcoló érdeket — vagy egyiket sem

— igazságosnak nyilvánítani. Ha az emberi igazságossági kalkulus mégoly problematikus is a magában való igazságosság szempontjából, ennek a magában való igazságosságnak mégis közre kell működnie az emberi kalkulus verifikálásában. Mert bizonytalannal nem lehet valakit egy számára elvileg megismerhetetlen szabály alapján erkölcsileg elítélni. Az ember végső erőfeszítését az igazságosságért feltétlenül is kell tudnunk igazolni.

Az ember végső reflektált érdeke tehát igazságos. Ilyenen azt az alogikus, etikusan evidens élményt kell értenünk, amely keresztülment a racionalizálás, szisztematizálás, konfrontálás, logikai feldolgozás és megvilágítás minden lehetséges fokozatán, amely a szóbanforgó alany számára egyáltalában elérhető. Hiszen solipsistikus érdekének ilyen reflexiója által az alany igazságosságára iruló képességének szélső határára érkezett, a végső reflektált érdek az ő számára szükségképeni végeredménye az igazságossági kalkulusnak. Az ilyen reflektált érdekekben az igazságosság leronthatatlan, megrendíthetetlen alapja jelenik meg előttünk: az ilyen érdek ugyanis egyúttal az ember legmélyebb bepillantása az igazságosság lényegébe. Minthogy sem ennek a belátásnak a helytelenségét, sem más, ugyanúgy verifikált érdekekkel szemben fennálló, totális ellentétét, bizonyítani nem lehet, kénytelenek vagyunk annak objektív igazságosságát tulajdonítani. Az igazságosság és igazság részleges azonosságának és labilis egyensúlyának elmélete csak azt a nézetet igazolhatja, hogy azok az emberek, akik egy véleményen vannak végső reflektált érdekeik, tehát az igazságosság felől, igazságosan cselekszenek, ha ezt az igazságosságot körömszakadtig védelmezik és azok az emberek, akik végső reflektált érdekeik, tehát az igazságosság tekintetében gyógyíthatatlan ellentétbe jutottak, igazságosan cselekszenek, ha soha nem fáradnak. Bele abba, hogy igazságukért harcoljanak.

Érdekek igazságok nélkül vakok az igazságossággal szemben; igazságok érdekek nélkül üresek az igazságosságtól. Sem a reflektálatlan, nyers érdekek, tehát a solipsistikus igazságosság lépcsőjén, sem a tökéletesen reflektált, logikailag megtisztított, logifikált érdekek, tehát a kozmikus igazságosság lépcsőjén, nincs mozgása, nincs dinamikája az igazságosság problémájának. Csak az etikum és logikum, az igazságosság és az igazság, közötti dialektikus folyamat teszi lehetővé az igazságosság dinamikáját, az igazságosság útján való előhaladását. Csak a reflektálatlan érdektől a

reflektált érdekekhez vezető úton vannak megoldható igazságossági problémák. Az emberi igazságossági kalkulusban a hozzá szükségképpen tapadó *hiba* lényeges alkotórész. Csak ha az igazságosság: felőli reflexió ellentmondása felfedezhető és bizonyítható, csak akkor lehet megoldani az igazságossági problémát. Haladás az igazságosság útján annyit jelent, mint a nyers érdekek a reflexió alapján való alakítása, korlátozása, lemondás a nyers érdekről a reflexió erejénél fogva. Igazságtalanság annyit tesz, mint megmaradás a nyers érdek álláspontján a más elismert érdekekkel szemben fennálló logikai ellentmondás belátása után. Az igazságtalanság nem tévedés az igazságosság felől, hanem megmaradás az ellenkező mellett az igazságosnak belátása ellenére.

Ha egyetértek ellenfelemmel aziránt, hogy az E esetre az N normát kell alkalmazni és hogy a mi X esetünk az E-vel egyenértékű, akkor igazságtalanul cselekszem, ha az X esetre az N normát nem akarom alkalmazni. Ilyen esetben az igazságosság iránti vita szigorú értelemben megoldható: az igazságosság logikailag bebizonyítható. Álláspontom egyszerűen reflektálatlanabb, mint az ellenfelemé. Csak ilyen esetekben lehet tulajdonképeni igazságtalanságról beszélni. Természetesen nem kell az eset szerkezetének ilyen egyszerűnek lennie. Ha pl. elismerem, hogy az E esetre az N norma alkalmazandó és hogy a G, H, J esetek aequivalensek az E-vel és a H egyenértékű a mi X esetünkkel, akkor igazságtalanul cselekszem, ha az X esetre az N normát nem engedem, alkalmazni: habár nem ismertem el, hogy az X az E-vel egyenértékű. Mert nyilvánvaló logikai ellentmondásba keveredem, amikor a X-nek H-val szemben való aequivalenciáját igen, ellenben, azzal az E-vel szemben, amely a H-val elismerten egyenértékű, fennálló aequivalenciáját nem ismerem el. Az igazságtalanság tehát nem egyéb, mint az érdekreflexiónak következetlensége, felfedett és ki mégsem küszöbölt hibája.

Hogy végsőleg reflektált érdekről beszélhessünk, a nyers érdek reflexiójának ellentmondást nem rejtő eredményre kellett jutnia. Itt azonban meg kell különböztetnünk a belátásra való képtelenséget a belátni nem akarástól. Vannak ellentmondásai a reflexiónak, hibái az igazságossági kalkulusnak, amelyeket az~alany képtelen belátni és olyanok, amelyeket tulajdonképen belát, csak nem akar belátni. Csak az utóbbi esetben lehet szó igazságtalanságról szoros értelemben. Első esetben a végső reflektált

érdekkel van dolgunk. A végsőleg reflektált érdek tehát „teljesítményfogalom“. Az alany nem felelős azért, amit nem képes teljesíteni, de felelős azért, hogy teljesített-e mindent, amire képes. Az ember végső, legjobban teljesítménye azonban nézetem szerint, a maga esetleges vagy éppen szükségképeni tökéletlenségében is, feltétlenül igazságos. Mert ha szükségképen vagy lehetőség szerint tökéletlen, akkor ezt a betegséget magának az abszolút igazságosságnak kell meggyógyítania. Mert az a gondolat, hogy legjobb akaratunkkal, az igazságosságra való legnagyobb erőfeszítésünkkel a rosszat, az igazságtalanságot lehet vagy kell megvalósítanunk, egyenértékű a feltétlen igazságtalanság gondolatával.

Lehetséges-e a fentiek szerint igazságos érdekek közötti ellenmondás? Erre a kérdésre azt felelhetjük, hogy transcendens ellenmondás lehetséges, immanens ellenmondás ellenben nem lehetséges. Mert ha az ellenmondást *felismertük*, ezzel az egyik érdeknek a másik által való korlátozandóságát is *elismertük*: az ellenmondás belátása alakítja magát az érdeket is. Mihelyt az idegen érdekről elismerem, hogy végsőleg reflektált érdek, tehát igazságos, abban a pillanatban megingott az a meggyőződésem, hogy az azzal radikálisan ellenkező saját érdekem igazságos. Igazságos érdekek közötti ellenmondást tehát sem elgondolni, sem érezni nem lehet. Viszont igazságos érdekek transcendens — tehát át nem élt — konfliktusát nem lehet tagadni. Az A kalkulussal azzal az eredménnyel zárulhat, hogy a saját érdek végsőleg reflektált, tehát igazságos, a vele gyökeresen és gyógyíthatatlanul ellentétes idegen érdek ellenben a reflexió belátott hibája ellenére fenntartott, tehát igazságtalan és mint ilyen, megsemmisítendő érdek. A megfelelő B kalkulussal viszont a saját érdeket, amely az A-ban igazságtalannak nyilvánult, mint igazságosat, az idegen érdeket ellenben, amely az A szerint igazságos, mint igazságtalant ismeri fel. Hangsúlyozni kell, hogy az ellentét mindkét kalkulussal szemben transcendens. Azért transcendens, mert egyik fél sem éli át a másik által igazságosnak érzett érdeket, mint igazságost és a másik által igazságtalannak érzett érdeket, mint igazságtalant, hanem élményeik kölcsönösen transcendálnak, túlmennek egymáson. Ha átélnék egymás élményeit, akkor az igazságossági konfliktus immanenssé válnék, a kalkulussal a megoldatlanság stádiumába zökkenne vissza. De a konfliktus végre is transcendens is maradhat. Hogyan ítélandó meg az ilyen transcendens igazságossági konfliktus, miután az A

és B transcendens ellentéte a C kalkulusban immanenssé vált? Feltevés szerint a C kalkulus az A és B felülvizsgálata közben csak transcendens, azaz be nem látott, hibákat fedezhet fel. Ha ilyeneket felfedez, akkor a C számára más eredmény lesz igazságos, mint az A és B számára. Képes-e ez az új eredmény az A és B igazságosságát megsemmisíteni vagy sem? Ha képes lenne, akkor egyáltalában nem lenne lehetséges emberi igazságosság. Mert a csálhatatlanság privilégiuma a C kalkulust sem illeti meg. Annak a végső belátásnak, amelyet a C elér, nem abszolút, hanem csak relatív előrangja van az A-val és B-vel szemben. Az igazságossági kalkulusban a szubjektív tényező lényeges, ellentétben a matematikával vagy a logikával. Egy matematikai számítás vagy logikai következtetés nem lesz jobb azáltal, ha hibáját képtelenek vagyunk belátni. A Föld forog, ha mégoly szilárdan hisszük is az ellenkezőjét. Ellenben annak a szájában, aki a káromkodás szavain az imádság gondolatait érti, a káromkodás tényleg imádsággá változik. Nem ellenmondás az, hogy A részére az ellenkező lehet igazságos, mint B részére. Mert abban nincs ellenmondás, hogy a magában való igazságosság, az A, B, C, D reflexiókban való megjelenésében a, b, c, d hibaindexet kap. És abban sincs ellenmondás, hogy az A, B, C, D kalkulusok hibáit a magábanvaló igazságosságnak meg kell gyógyítania. Mert ennek az ellenkezője azt az ellenmondást zárná magába, hogy az igazságosság megvalósítását az embertől követelik ugyan, de a véletlentől (t. í. be nem látott hibák elkerülésétől) függővé vagy egyenesen lehetlenné teszik, hogy az ember köteles arra, amire képtelen, hogy szükségképpen igazságtalan akkor, amikor leginkább igazságos, hogy az igazságosság megvalósítása az igazságtalanság megvalósítása: hogy a magánvaló igazságosság normája az emberi igazságosságot delegálja és egyúttal megsemmisíti. A végső emberi igazságosság méltósága ugyanaz, mint a magában való igazságosságé, az elérhetetlen és hibátlan igazságosság immanens az elérhető és hibás igazságosságban és ennél az immanenciánál fogva az emberi igazságosság hibái kiküszöbölhetnek. Az abszolútum azért lehet immanens a végső reflexióban, mert a hibák transcendensek és ez mindkét formulázásban annyit jelent, hogy a hibák az aktuális alanyak be nem számíthatók.

A C kalkulusban is ki kell tehát tartani amellet, hogy a transcendens ellenmondásban talált A és B mindketten igazsá-

gosan cselekedtek. Ha az immanenssé vált ellenmondás C számára megoldható, akkor új eredmény áll elő. Az az eset is képzelhető azonban, hogy az ellentét immanenssé vált ugyan, azonban C számára is megoldhatatlan marad. Ez teljesen új helyzet: C számára az adott esetben nincs igazságosság. Az igazságosság dinamikájának ezt a holt pontját most nem vizsgáljuk részletesebben. Nagy fontossága azért van, mivel a legtöbb ember tudja vagy legalább homályosan érzi, hogy érdekei nem végsőleg reflektáltak, hogy gondolkodnia — kalkulálnia — kellene érdekeinek igazságos volta tekintetében, de ezt ő a legkülönbözőbb okoknál fogva elmulasztja. Tehát saját saját reflexiója eldöntetlenségének tudata fontos szerepet játszik minden ember igazságossági kalkulusaiban. A politikai és jogélet az igazságosság dinamikájának e holtpontja körül forog a viszonylag reflektálatlan érdekek széles szféráiban, ahol a végső reflektált érdek ritka tüneménye — amelyet az élmény feltétlen bizonyossága és a bizonytalanság tudatának teljes kimaradása jellemez — csak távoli villámlásként villan fel olykor-olykor. Mindenki beláthatja ezek után, hogy pl. szocializmus-kapitalizmus, pacifizmus-militarizmus, internacionalizmus-nacionalizmus mennyiben és kik számára jelentenek transcendens és kik számára eldöntetlen immanens igazságossági konfliktust vagy végül reflektálatlan, ellenmondásos, nyers érdekálláspontot? Nyilvánvaló, hogy ezeknek az ellentétes álláspontoknak mindegyike jelenthet igazságosságot (végsőleg reflektált érdeket), igazságtalanságot (a reflexió belátott hibája ellenére fenntartott érdeket) vagy holtpontra állított érdeket (eldöntetlen igazságossági kalkulust).

Fiat justitia pereat mundus — ez a *transcendens* konfliktus értelme. *Justitia regnorum fundamentum* — ez az *immanens* konfliktus értelme. Első esetben érdekeket meg *kell* semmisíteni, második esetben kiegyenlíteni. Az igazságosság és igazság labilis egyensúlyának teoretikus értelme: *szintézis*; politikai értelme: *kompromisszum*. De nem kompromisszum minden áron, hanem kompromisszum a harc és a békés megegyezés elve között. A transcendens és immanens, megoldhatatlan és megoldható igazságossági konfliktusnak, a harcnak és a megegyezésnek pengéit egymáson kell élesre köszörülni. A transcendens ellentét harci elve az igazságossági rendszer megmerevedését, a beati possidentis javára való kisajátítását és átértelmezését az immanens ellentél

békeelve, kiegyenlítő funkciója, pedig az egyetemes érdekmegsemmisítést, a *culbute générale*-t van hivatva elhárítani. Ilyenformán a labilis egyensúly elmélete minden bizonnyal politikai közvetítő álláspontot is jelent: *középosztálypolitikát* jelent. A transcendens igazságossági konfliktus inkább a legalsó osztály politikai ideológiájának felel meg, annak az elkeseredett proletárnak a hitvallása, aki az egyetemes érdekmegsemmisítéssel már semmit sem vél veszíthetni. És az immanens igazságossági konfliktus, a maga lényegesen fenntartó funkciójával, a békés érdekkiegyenlítés elve, inkább szolgál a birtokban ülő és uralkodó legfelső osztály előnyének. És bizonnyal a középosztály az, amelynek sem az alsó osztálynak az adott helyzeten lényegesen túlmenő (transzcendáló) érdeke, sem a felső osztálynak az adott helyzetben lényegesen testet öltött (immanens) érdeke nem fekszik nagyobb mértékben a szívéen, de bizonyos egyenlő mértékig mindkettő a szívéen fekszik. Az egyetemes érdekmegsemmisítéshez vezető transcendens konfliktus politikai előnye az alsó osztály számára abban áll, hogy egy társadalmi felfordulásban a felső osztály bizonnyal többet veszít. A békés megegyezésre vezető immanens konfliktus politikai előnye a felső osztály számára abban áll, hogy ennek a társadalmi békének a köpönyege alatt, annál a helyzeti energiánál fogva, annak a helyzeti előnynek alapján, melyet a gyengébb — és a kérlelhetetlen érdekküzdelem álláspontjának feladása után. alapjában véve teljesen veszélytelen — ellenfelével szemben részére a „tárgyalások“ során hatalmi helyzete biztosít, beismerten nem teljesen igazságos saját érdekeket is képes érvényesíteni.

Igen könnyű és nagy a hajlandóság arra, hogy a transcendens igazságossági konfliktust immanenssé, vagy megfordítva, értelmezzük át. Ha a transcendens konfliktus egyszer tudatossá vált, ha meggondoljuk, hogy az ellenfél a maga érdekének igazságos és az idegen érdek igazságtalan voltáról éppoly szilárdul meg van győződve, mint jómagunk, akkor az ellentét ezzel már immanenssé is vált, mert hiszen akkor többé már nem vagyunk oly szilárdan meggyőződve az idegen érdeknek igazságtalan és a saját érdek igazságos voltáról, mint előbb. Másrészt az immanens igazságossági konfliktus azonnal transcendensbe csap át, amint az idegen reflexió valamely be nem látott hibáját belátottnak tekintjük. Mihelyt igazolatlan gyanú támad bennünk az ellenfél igazságtalansága, tehát reflexiójának tudatosan ellenmondó volta tekin-

tétében — és az ilyen gyanút nem könnyű verifikálni — és mihelyt immanens igazolás, azaz beismerés, helyett valószínűséggel is beér] ük, az immanens konfliktus ezzel már transcendenssé is változott. Annak számára, aki a társadalmi béke védő palástja alatt, tehát az igazságossági konfliktus immanenciájának fedezékéből, kétes érdekeket akar érvényesíteni, jobban megfelel az immanens konfliktus ideológiája és azon lesz, hogy a transcendens konfliktust kereken tagadja. Hangsúlyozni fogja, hogy hiszen csak belátunk kell a konfliktus transcendens voltát, hogy meggyőződjünk arról, hogy alapjában véve csak immanens konfliktusok — mert alapjában véve (a nyíltan beismert ellenmondás egyetlen kivételétől eltekintve) csak igazságos érdekek — vannak. Aki tudva igazságtalan érdekeket akar érvényesíteni, annak azt kell állítania, hogy minden érdek — tehát az övé is — igazságos és így egymással — tehát az igazságos idegen érdekek is az ő igazságtalan érdekeivel — meg kell hogy férjenek.

Annak a szemében ellenben, aki a maga igazságáról vakon meg van győződve és érdekének más érdekekkel szembeni konfliktusát, sőt folytonos vereségét, nap-nap mellett tapasztalni kénytelen, nagyobb hitelt érdemel az örök gyanú és az örök gyanúsítás ideológiája, a beismerés szigorú bizonyítékának a mindig nyilvánvalóbb valószínűséggel való helyettesítése. Aki a békés tárgyalások során, a maga jóhiszeműségében, mindig a rövidebbet húzza, előbb vagy utóbb arra a gondolatra fog jönni, hogy megcsalják, hogy az immanenciának, az igazságosságban való megegyezésnek, a társadalmi békének ez az egész rendszere alapjában véve csak komédia és hogy ebben a megegyezésben, ebben az immanenciában csak az érdekek örök transcendenciája jut érvényre: hogy ez a megegyezés egyáltalában nem más, mint ügyes szerkezet az egyedül reális transcendens konfliktus, a könyörtelen érdekküzdtelem kimenetelének praeformálására, az idegen érdek győzelmének és a saját érdek legyőzetésének eleve való biztosítására. A belátással élő ember számára a transcendens konfliktus immanenssé, a gyanakvó szemében az immanens konfliktus is transcendenssé válik.

Középosztálypolitika pedig annyit jelent: mindkét álláspontot bizonyos, elvileg egyenlő mértékig, de egyiket sem feltétlenül elismerni. Egy társadalmi forradalomban a középosztálynak nincs annyi veszteni valója, mint a felső, de nem is olyan kevés a

veszteniavalója, mint az alsó osztálynak. Nem fekszik annyira szívéen a fennálló rend, különösen a fennálló tulajdoni rend, mint a felső osztálynak; de nem is olyan közömbös előtte a fennálló rend, különösen a fennálló kultúra, mint az alsó osztály számára. Az igazságossági rendet fenn kell tartani és le kell rombolni: azaz, folytonosan alakítani és megújítani. Az igazságosságnak a felső osztály részéről való kisajátítása árán az egységet, a megegyezést *nem* kell fenntartani, a harcot *nem* kell mindenáron kerülni. Az igazságosság megvalósítása ne jelentse, az igazságtalanság megvalósítását. Harc és megegyezés egymást folytonosan korlátozzák és javítsák. A harc és a béke elvének, a transcendens és az immanens konfliktusnak ebben a dialektikai játékában rejlik az igazságosság legmélyebb politikai értelme.

Nincs fontosabb feladata napjainkban a politikai elméletnek és gyakorlatnak, mint felvilágosítani az embert arról, hogy mit jelent a politika, mit jelent bennünk a politikum. Ha a világ nem akar a reflektálatlan politikai szenvedély Hullámaiban elmerülni, ha nem akarunk a politikai dogma fáján újra meg újra keresztre feszítettetni, ha az emberiség *nem* óhajt a kíméletlen politikai harcban felmorzsolódnivaló vagy valamely új politikai dogma uralma alatt megmerevedni, akkor mindenekelőtt meg kell tanulnia, hogy mit jelent a politikum az emberben. Ez az ember *apolitizálását* is jelenti, aminthogy a labilis egyensúly elmélete bizonyos értelemben az *igazságossággal szemben jogfosztást* is jelent. Mert logizálja az igazságosságot, habár az ellenkező oldalon eljogosítja (etizálja) is magát az igazságot. A voluntarisztikus igazságosság eszméjének ez a tagadhatatlan denaturálása az elé az utolsó kérdés elé állít bennünket, amelyet az igazságossággal szemben — azzal az igazságossággal szemben, amely az egyik oldalon a világ megsemmisítésére, a másikon pedig a mindenkori „rendszer“ megmerevedésére látszik vezetni — egyáltalában felvethetünk: vájjon legyen-e egyáltalában igazságosság? Hitem szerint erre a kérdésre sem az abszolút harci igazságosság, sem az abszolút békeigazságosság értelmében *nem* szabad igennel felelni. De szabad rá igennel felelni éppen a logizált igazságosság értelmében, a harci és a békeigazságosság folytonos kölcsönös korlátozásának értelmében.

Akinek a fennálló kultúra mitsém jelent, ám hirdesse az abszolút harci igazságosságot; akinek számára a fennálló mindent

jelent, ám törjön lándzsát az abszolút békeigazságosság mellett. Akinek azonban a fennálló kultúra, a maga értékeivel, éppúgy szívéen fekszik, mint az a kívánság, hogy ez a kultúra meg ne meredjék, hanem ereiben folytonosan friss vér cirkuláljon — és ez a középosztály —, az nem akarhat más igazságosságot mint azt, amely a harcot az igazságos béke és a békét az igazságos háfc korlátai közé szorítja. *Aristhenes*-nek igaza van abban, hogy az államok akkor mennek tönkre, amikor többé már nem tudják megkülönböztetni, hogy mi igazságos és mi igazságtalan. Ha a harcnak és a békének ez a labilis egyensúlya többé nem lehetséges, ha a világnak az igazságossági konfliktusok immanens megoldása nélkül kell valamely stabilis rendszerbe belemerevednie vagy ha a konfliktusok racionális, immanens megoldását teljesen felváltja a vérrel és vassal való megoldások módszere, akkor ebből a kultúrából, amely dómjainak tornyaival az égbe fűrődik, amely motorjaival legyőzte a tér és idő távolságait, amely az embert gazdaságilag, technikailag, politikailag és erkölcsileg magasabbra emelte, mint amely magaslaton az egykor a maga primitív istenét elképzelte, akkor ebből az egész kultúrából kő kövön nem marad,

Horváth Barna.

BIRTOKPOLITIKÁNK ÚTJAI ÉS A FÖLDBIRTOKREFORM.

Az első nagyarányú birtokreform hazánkban a magyar királyság megalakulásának idejébe esik és Szent István nevéhez fűződik, aki a törzsi tagozódású társadalom új elemekre való bontásának és a centrális hatalom megerősítésének céljából a törzsi szállásokat feloszlatta és a törzsi ingatlan rendszerét a nemzetségek és családok birtokrendszerével pótolta. E rendszer hosszas történeti fejlődés során alakult át a közjogi alapon nyugvó társadalmi renddé, amelyet mint újabb birtokreform az ősiség intézménye szilárdított meg és biztosított közel félezredéves időtartamra. Harmadik nagyarányú birtokreform az 1848-iki volt, mely az ősiség és úrbírség eltörlésével a jobbágyokat birtokosokká téve, birtokrendszerünket gyökeresen megváltoztattam. Kisebbségi és partialis jellegű ingatlanreform volt az I. Lipót szomorú emlékére „neoacquistica commissioja“.

Az úrbíri jogviszony megszűnésével úgy a nemesek, mint a jobbágyok teljes jogú tulajdonosává váltak az általuk megművelt birtokoknak, de az ősiség eltörlése után is megmaradtak korlátolt forgalmú birtokintézmény gyanánt az egyházi javadalmak, kincstár, hitbizományok, alapítványok, községek és közbirtokosságok tulajdonában levő birtokok, amelyek az ország területének több mint 30%-át tették ki. A szabad birtokforgalom egyéb körülmények közrehatása miatt a középbirtokos osztály elszegényedését és deposedálását eredményezte, de nem volt képes arra, hogy az egyre sűrűsödő földműves lakosság földigényét kielégítse és őket földhöz juttassa, sőt a helyes birtokmegosztásra irányuló állami beavatkozás hiányában a mezőgazdasági Lakosság számának megkétszereződése nem a kisbirtok területének, csupán a kisbirtokosok számának megkétszereződését jelentette olyformán, hogy az úrbírség eltörlése után uralkodóvá maradt féltelek birtok országos átlagban negyedteleké csökkent le s mivel ezidőtájt már a városi ipar munkásfelvevőképessége is csökkent, a kivándorlás

mellett az egyke is felütötte a fejét egyes vidékeken. Ennek folytán a kilencvenes években a birtokpolitika már a törvényhozást is foglalkoztatni kezdte és megindult a szűkre szabott állami beavatkozás, A magyar állam kezdetben saját birtokán akarta letelepíteni a földnélküli lakosságot s ily módon, — főleg az ország déli vidékén — 64 telepés községben 133,500 kat. holdat parcellázott széjjel. Az 1894: V. t.-c. országos telepítési alapot létesített, amelynek pénzéből a földművelésügyi minisztérium — Erdélyben és a délvidéken, — újabb 40,000 hold területen alapított telepés községeket. Ezek a telepítések úgy méretben, mint sikerben messze elmaradtak a poroszországi belső telepítés eredményeitől, de legalább jóakarátú kísérletek voltak egy nagyobbarányú akció kezdeményezésében. Lényeges javulást jelentett volna a Darányi Ignác 1909 évi törvényjavaslata, mely a telepítési akció céljaira 10 évén át évi 10,000.000 aranykoronát irányzott elő és előbérleti jogot kívánt biztosítani a kisemberek, földbérlo szövetkezetének. Ebből a javaslatból azonban törvény nem lett és a politikai viszonyok változása, majd később a háború folytán a telepítési akció teljesen meg is szűnt.

Egyébként a birtokpolitika a háborút megelőző évtizedben gazdasági és szociális kérdésből politikai célkitűzéssé is elépelt; a radikális irány felkarolta, mert alkalmasnak látta arra, hogy ezen keresztül veszélyeztesse a konzervatív birtokos osztály hatalmi pozícióját, és sajnos, a nagybirtokos osztály összeségében a kérdés szociális jelentőségét nem tudta vagy nem akarta átlátni s még a jóindulatú reformtervek elől is mereven elzárkózott. Pedig akkor még nem sokat kellett volna tenni, hiszen a kisgazdatársadalom józan vezetőinek belátó politikáját mi sem igazolja jobban, mint hogy az 1909-ben megalakult kisgazdapárt hivatalos programjában erre vonatkozólag megelégedett két kívánsággal: a hitbizományok megkötöttségének eltörlésével és azzal, hogy haszonbérbeadás esetén a helybeli lakoságnak azonos feltételek mellett elsőség biztosíttassák.

A háború alatt a katonai körök növelték a legénység körében a földhözjutás reménységét s mikor a háború alatt a pénzvagyonban beállott konjunkturális eltolódás következtében az a veszély fenyegetett, hogy a hadbavonultak családjaitól az új gazdagok harácsolják össze a földeket s az eladó nagyobb birtokok is nem az egészségesebb birtokmegosztás, hanem a hadigazdagok

vagyonkonzerváló céljait fogják szolgálni “s emiatt az elkeseredés első kirobbanáshoz vezethet. Tisza István is elismerte a földbirtokreform szükségét, Prohászka Ottokár pedig a főrendiházban, terjesztett elő javaslatot, hogy az eladásra kerülő nagybirtokokra az altruista szövetkezetek és az állam elővásárlási joga biztosíttassák s intézményesen történjék gondoskodás arról, hogy minden nagybirtok 10,000 holdon felüli részét a hadviselt földművesek vehessék haszonbérletbe. A kormány is szükségét érezte a közbe lépésnek s először csak a veszélyeztetett vidéken, majd később az egész ország területén hatósági ellenőrzés alá helyezte az ingatlanok forgalmát s a hadviseltek érdekében az állam elővásárlási jogát megállapította. A földbirtokreform tehát már a háború alatt a feltétlenül megvalósítandó problémák sorába lépett s a Károlyi-korszak gazdasági szempontokat mellőző radikális földreform, terve és a bolsevizmus fantasztikus termelő szövetkezetei után az összeülő nemzetgyűlésnek is e probléma megoldása tartozott első feladatai közé.

A földbirtokreform törvénynek megvolt a maga elméleti koncepciója úgy politikai mint szociális vonatkozásban, azonban mire a törvény végleges alakot öltött, e koncepciónak csak halvány kontúrjai maradtak meg. Egyfelől a társadalom ösztönös védekezése nyilvánult meg a földbirtokreform követelésében azon belső tényezőkkel szemben, amelyeket a köztudat a társadalom felborulásáért felelőssé tett, másfelől a dekomponálódott magyar társadalom egyensúlyát a földműveléssel foglalkozó osztály erősítésében és számbeli növelésében vélték megtalálni s a kibontakozás sziklájául a kisbirtokos osztály választatott ki, amely a forradalom után társadalmi és tömegsúlyának erős tudatára látszott ébredni, A megoldás formáját megnehezítette azonban az a körülmény, hogy egyelőre a pénzügyi rész lebonyolítására nem volt kilátás, másfelől ép ebben ebben az időben az országos tökehiány mellett átmenetileg a mezőgazdaságnak kedvező konjunktúrája volt s végül, hogy az igényjogosultak kategóriáját politikai okokból meglehetősen ki kellett terjeszteni, ugyanakkor pedig az igénybe veendő területek kijelölésénél a birtokpolitikai szempontok mellett politikai szempontok nyomultak előtérbe, ami a tisztánlátást annál inkább megnehezítette, mert az ország megcsonkítása s az előző idők zűrzavarai miatt megfelelő statisztikai anyag sem állott rendelkezésre, így azután a földbirtokreformtörvény, ahelyett, hogy elsősorban

a munkakedvükről és képességükről tanúbizonyságot tett szorgalmas, gazdasági képességük, tőkeerejük és múltjuk révén arra érdemes, jószágok szerzésére és megtartására képes rétegeket az; önálló gazdálkodáshoz elegendő birtokhoz juttatta volna, ezeket pedig tekintet nélkül az így előálló igény nagyságára feltétlenül kielégítette volna, inkább az igénylők körét szélesbítette, a juttatható terület nagyságát csökkentette s a megváltás terjedelme elé emelt korlátokat, úgyhogy a sok kompromisszum és félmegoldás következtében kisbirtokos osztály helyett inkább gazdasági függetlenségét nélkülöző törpebirtokos osztályt teremtett, gyakran tőkehiányuk miatt gazdálkodásra alig képes elemekből, míg másfelől tőkeerős rétegek igényét csak alig honorálta s a latifundiális kinövések társadalmi és gazdasági szempontból egyaránt hátrányos rendszerét úgyszólván változatlanul hagyta. Így azután a földbirtokreform azokat a reményéseket, amelyeket egy erőteljes kisbirtokos osztály kialakulásával kapcsolatban hozzáfűztek, csak igen kis mértékben váltotta be s bár a birtokmegoszlás terén a régivel szemben előnyösebb helyzetet teremtett, de a birtokpolitikai és szociálpolitikai szempontból kívánatos változtatásokat csak egy részükben valósította meg.

Amikor a földbirtokreform eredményét a birtokmegoszlás terén eszközölt változás szempontjából akarjuk megvizsgálni, figyelembe kell vennünk, hogy az ország megcsonkítása folytán Csonkamagyarország birtokmegoszlása Nagymagyarországhoz képest kedvezőtlenebbé vált. Nagymagyarország 49.05 millió hold területéből csak 16.15 millió hold maradt meg, a hajdani 22.30 millió hold szántó helyett csupán 9.73 millió hold szántóval. A nagy erdőterületek elvesztésével ugyan a szántóföldnek az ország területéhez viszonyítva aránya 45%-ról 60%,-ra emelkedett, de viszont az ország megcsonkítása után a nagy és kisbirtok közötti arány még kedvezőtlenebbé lett, amint ezt az 1913. évi összeállítás mutatja:

	Nagy- magyarország egész területéből	Csonka- magyarország	Nagy- magyarország szántó földjéből	Csonka- magyarország
nagybirtok	54·2%	55·8%	33·9%	44·5%
ebből korlátolt birtok	31·8%	24·4%	9·7%	12·8%
ebből hitbizomány	4·7%	6·8%	3·2%	4·9%
kisbirtok	45·8%	44·2%	66·1%	55·5%

Ha tehát a földbirtokreform által eredményezett változásokat

vizsgáljuk, nem elegendő, hogy az új helyeket csupán Csonkamagyarországnak a földbirtokreform előtti birtokmegosztásához viszonyítsuk, amivel szemben a haladás kétségtelenül lényeges, hanem viszonyítanunk kell Nagymagyarország régi területi megosztásához is, amellyel szemben a haladás jóval csekélyebb, sőt bizonyos vonatkozásban (mint a kisbirtok részesedése a szántóföldből, vagy a hitbizományok területrészesedésének arányszáma) még a földbirtokreform befejezése után is a helyzet kedvezőtlenebb, mint Nagymagyarországon volt, holott nyilvánvaló, hogy már a háborúelőtti birtokmegosztás is erősen rászorult a korrekcióra, s azóta az országmegcsonkítás folytán Csonkamagyarország népsűrűsége is nagyobb lett, mint Nagymagyarorszáé volt.

A földbirtokreform eredményéről részletes és pontos kimutatás nem áll még rendelkezésre, úgyhogy az eredmény teljes feldolgozására nincs meg a lehetőség, de a birtokmegosztás arányáról, legalább is a nagy- és a kisbirtok között,* már körülbelül tiszta képet alkothatunk. Az Országos Földbirtokrendező Bíróság 1928. dec. 31-ig

vagyonsváltás átvételével és megváltás útján igénybe vett.....	927.918 kat. holdat
az állam elővásárlási jogához hozzájárult	
264 esetben	22.295 hold területre
ingatlan eldaraboláshoz hozzájárult	
63 esetben	143.928 hold területre
líázhelyrendezés során kiosztott	9.923 kat. holdat
Összesen	1,104.064 kat. hold.

Ha figyelembe vesszük, hogy az elővásárlási jog gyakorlásánál és az ingatlan darabolásnál az egy-egy-esetre jutó átlagterület alatta marad az 100 kat. holdon, úgy ezen területek átvétele és kiosztása szaporította ugyan a kisbirtokosok számát, de nem változtatta meg a birtokmegosztás arányát, tehát e tekintetben számításba nem vehető. Így a birtokmegosztás szempontjából számbajövő terület gyanánt maradna 937841 hold. Ha ebből a közlege-

* Tekintettel arra, hogy a 100 k. holdon felüli birtok 70%-át az 1000 holdon felüli nagybirtok alkotja s ha az eddigi statisztikai kimutatások is csak két birtokkategóriát különböztettek meg, a 100 holdon aluli kisbirtokot, és 100 holdon felüli közép és nagybirtokot, ezt a megkülönböztetést tartottuk fenn mi is, tehát ahol nagybirtokról beszélünk, ott a 100 holdon felüli közép- és nagybirtokot értjük.

lőkre juttatott 80.844 holdat, a közcélokra, középirtokra és egyházi középirtokon juttatott több mint 50.000 kat. holdat ismét leszámítjuk, kereken mintegy 800,000 kat. holdat vehetünk figyelembe olyan gyanánt, mint amely a birtokmegosztást a kisbirtok javára megváltoztatta.

Ha ezt a 800.000 holdat teljes egészében szántóföldnek tekintjük, s a mai birtokmegosztást úgy állapítjuk meg, hogy a kisbirtok 1921. ^vi területét a nagybirtok rovására ezen 800.000 holdat növeljük, akkor Magyarország jelenlegi birtokmegosztása a régi-helyeket összehasonlítva a következő képet mutatja:

	Nagy- magyarországon		Csonka- magyarországon	
	1913-ban	1913-ban	1929-ben	
az ország egész területéből nagybirtok	54·2%	55·8%	49·2%	
az ország egész területéből kisbirtok	45·8%	44·2%	50·8%	
az ország összes szántóföldjéből nagybirtok	33·9%	44·5%	34·5%	
az ország összes szántóföldjéből kisbirtok	66·1%	55·5%	65·5%	

A helyzet tehát jelenleg az, hogy a földbirtokreform Csonka-magyarország birtokmegváltását lényegesen kedvezőbbé tette, de Nagymagyarországhoz viszonyítva a szántóföldből a kisbirtok részesedése még mindig kevesebb, bár azt már elértük, hogy az ország területének valamivel több mint fele kisbirtokosok tulajdonában van. Arra vonatkozólag adatok hiányában nem tudunk számítást eszközölni, hogy a kötött birtok arányszáma, miképen módosult, de az kétségtelen, hogy az ország szántóterületének ma nagyobb százaléka hitbizomány, mint Nagymagyarországon volt.

A földbirtokreform végrehajtására vonatkozólag meg kell jegeznünk, hogy a megváltott területek nagyságát illetőleg a vára-kozáson alul maradt. Úgy a statisztikai hivatal, mint a földművelésügyi minisztérium 1925-ben még cca 1700.000 holdra becsülte a kisbirtoknak a földreform utáni növekedését a tényleg elért 800.000 holddal szemben. A tényleg kiosztott területből 182.000 birtoknél-küli mezőgazdasági munkás, 112.000 törpe és kisbirtokos és 40.000 kisiparos és ipari munkás részesedett, tehát ha figyelembe vesszük, hogy ezek közül sok csak házhelyet kapott, még akkor is nyilvánvaló, hogy az átlagos juttatás 2—3 hold között mozog személynként, vagyis egy erőteljes kiscgazda osztály megteremtéséről a földbirtokreformmal kapcsolatban szó sem lehet.

A földbirtokosok száma és a tulajdonukban levő földbirtok területe az 1925. évi összeírás alapján vehető csak figyelembe, mert azóta újabb összeírás eredménye nem publikáltatott. 1925 óta a változás 5—7%-nál több nem lehet, tehát az alant közölt adatok legfeljebb ennyi kiigazításra szorulnak. 1925 végén 840.000 kisbirtokosnak volt 8,110.223 holdja, ebből szántó 5,990.000 hold, egy birtokosra jut átlag 9-7 k. hold, ebből 7.2 hold szántó. 9630 középbirtokosnak volt 2,654.603 holdja, ebből szántó 1,381.000 hold, egy középbirtokosra jut átlag 275 hold, ebből 145 hold szántó. 1130 nagybirtokosnak volt 5,383.000 holdja, ebből szántó 2,359.000 hold, egy nagybirtokosra jut átlag 4763 hold, ebből szántó 2088 hold, A birtoknélküli mezőgazdasági munkások száma 1920-ban 694.000 volt, amely a földbirtokreform után 512.000-re tehető.

Ha a birtoktalan mezőgazdasági munkások nagy száma és az egy kisbirtokosra jutó átlagterület mellett figyelembe vesszük azt, hogy ugyancsak 1925-ben 10.000 holdon felüli birtokos 95 volt, akiknek egyenként 28,895 hold földjük volt átlagban 10.843 hold szántóval, ezek közül 20.000 holdon felüli birtokos 44, 50.000 holdon felüli birtokos pedig 13, ekkor nyilvánvaló, hogy a földbirtokreformmal a földbirtokpolitikánk korszerű irányítására és demokratizálására irányuló teendőket befejezettek nem tekinthetjük. Nem szabad a további lépéseknek sem offenzív szelleműeknek lenni a nagybirtokkal szemben, amelynek megvan a maga gazdasági jelentősége és szerepe, viszont a latifundiális rendszer gazdasági és szociális szempontból hátrányos hatását ki kell küszöbölni, ha ennek segítségével egészséges és életképes kisbirtokos osztályt teremthetünk. A birtokmegoszlás helyes arányát nem fix szám, hanem az ország gazdasági és szociális helyzete, ipari fejlettsége és termelési viszonyai határozzák meg. Magyarország közigazdasága háború előtt sem volt eléggé erősen megalapozva arra, hogy az egész népfelületet biztosan foglalkoztatni tudta volna. A háború előtti évtizedben hazánk közigazdasági élete előbb nem tapasztalt kedvező konjunktúra korszakát élte, s mégis az 1913-ban átmenetileg mutatkozó gazdasági depresszió elegendő volt arra, hogy a magyar vidék munkásnépét fokozott kivándorlásra bírja. „A világháború után — amint Laky Dezső megállapítja*) — a ke-

*) Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-1920-ig. II. rész 478 oldal.

reső népesség számának megcsökkenése, a négy évi rosszabb termelés után szükséges munkaerők, s végül jó részben a mezőgazdasági munka átmenetileg jobb jövedelmezősége azt eredményezte, hogy a mezőgazdasági népesség a mag feleslegét teljes mértékben el tudja helyezni saját termelési ágainak nagy és kis üzemeiben.“ Azonban a mezőgazdaságnak ez a kedvező helyzete csak átmeneti volt s ma már a mezőgazdasági munkanélküliség és az alacsony munkabér ismét súlyos problémává nehezülnek. Arra számítani, hogy a növekvő mezőgazdasági munkásfelesleg ipari üzemben helyezkedik el, nem lehet, hiszen az ipari munkanélküliek száma is elég tekintélyes. Csak egy tervszerű, demokratikus birtokmegosztás nyújt reményt a mezőgazdasági munkások elhelyezésére, azáltal, hogy a több munkást foglalkoztató kisebb birtokkategóriákat növeli s szaporítja a fejlődésképes kisbirtokos osztályt. Ezzel szemben felhozzák, hogy évek óta nagybirtok holdankénti átlagos terméseredménye jelentékenyen felül múlja minden terménynél a kisbirtok termésátlagát, tehát a kisbirtok növekedése az ország terméshozamának csökkenésével járna. Azonban ezzel szemben áll az a tény, — amint Neubauer Ferenc tanulmánya kimutatja*) — hogy a kisbirtok állat és baromfi tenyésztése mennyivel intenzívebb és nagyobbarányú, mint a nagybirtok, tehát a két birtokkategória jövedelmezőségénél az összehasonlítás alapjául egyedül a szemtermés nem szolgálhat. Végül ha tőkeerősség szempontjából vizsgáljuk a birtokkategóriákat, akkor is megállapíthatjuk, hogy néhány elsőrangúan beinstruált nagybirtok mellett a nagybirtok átlaga e tekintetben nem nagyon múlja felül a kisbirtok átlagát és éghajlati viszonyaink sem oly szélsőségesek, hogy a gazdasági eredmény idő járásbeli kockázata miatt a kockázatot jobban elviselni tudó nagyüzemi gazdaság területi csökkentése aggályos volna. Gyakorlati szempontból felmerülhet még az a kérdés, hogy manapság, mikor világszerte agrárkrízis van, s az főleg a mi kisbirtokon termelt főterményünk, a búza értékesítését nehezíti meg, nem rejt-e veszélyt magában a termelés megváltoztatását nehezebben elviselni tudó kisbirtokkategória növelése. Ezt a veszélyt azonban, tekintve, hogy az részben mezőgazdasági oktatás, részben megfelelő hitelnyújtás útján elhárítható, komoly akadálnak nem tekintjük.

* Közgazdasági szemle 1928. június-júliusi száma. Földbirtok megosztás és többtermelés címmel.

A birtokmegosztás kedvezőbbé tételének további módjára nézve kétségtelen, hogy egy újabb általános földbirtokreform nem jöhet szóba, mert annak mind jogi és gazdasági, mind pénzügyi és lélektani feltételei hiányoznak. Inkább egyre nagyobb szerepet kell juttatni a tervszerű parcellázásnak és telepítésnek, amelyet azonban állami hitelakció támogatásával lehet csak eredményhez vezetőnek tekinteni. Az állami elővásárlási jog fenntartása az 500 holdnál nagyobb birtokon biztosítaná, hogy elparcellázandó birtok álljon rendelkezésre s csak ha a szükségletet ily módon nem lehetne kielégíteni, kerülne a sor arra, hogy a nagybirtok szántó föld területe maximáltassék. Azokon a vidékeken, ahol a nagybirtok területe az országos átlagot lényegesen meghaladja, intézményesen kellene biztosítani a kishaszonbérlet lehetőségét, amely átmenetül szolgálhat esetleg a járadékbirtok intézményéhez. A részletekkel most nem foglalkozunk, csak arra akarjuk felhívni a figyelmet, hogy a földbirtokreform lebonyolítása nem jelentheti azt, hogy birtokpolitikái téren nincs teendőnk, sőt elengedhetetlenül szükséges és kívánatos, hogy földbirtokpolitikánkat és ennek demokratizálását az állam tervszerűen irányítsa és támogassa.

Tornai Lajos.

AZ ANGOL VÁLASZTÁSOK UTÁN.

Oxford, 1929. június.

Ezelőtt öt esztendővel a „Társadalomtudomány“ lapjain méltatva az akkori angol választások eredményét, e sorok írója azt a jóslatot kockáztatta meg, hogy a következő választásokon az úgynevezett liberális párt végleg el fog vérezni. Ez a jóslat kétségkívül csütörtököt mondott, bár a szerzőnek mentségére szolgálhat egyrészt, hogy jóslata tökéletesen logikus gondolatmeneten nyugodott, másrészt, hogy akkor nem volt — és nem lehetett — tudomása a Lloyd George-féle választási alap létezéséről, amelyből nem kevesebb mint ötszáz jelölt „kistafirozása“ vált lehetővé. Konzervatív oldalról ma súlyos szemrehányások érik Lloyd Georgeot, hogy ezzel a taktikával megosztotta az „antiszociálista“ szavazatokat és nyeregbe ültette a munkáspártot. De talán ez a vád nem egészen alapos. A magunk részéről azt hisszük, hogy ellenkezőleg a liberális párt erélyes beavatkozása a választási küzdelembe a Labour Partyt fosztotta meg attól a lehetőségtől, hogy abszolút többséggel jöjjön vissza a képviselőházba. Nem azt akarjuk ezzel mondani, hogy a most „liberális“ gyanánt elkönyvelt szavazatok túlnyomóan munkáspártiak lettek volna: ezek a szavazatok, ellenkezőleg valóban egészen bizonyosan „antiszociálista“ szavazatok. Azonban ép olyan bizonyossággal lehet állítani, hogy egyúttal „antikonzervatív“ is. A liberális párt távolmaradása ezeknek a szavazatoknak nagy tömegekben való elmaradását jelentette volna: eziránt nincsen kétségünk. Mivel pedig a választási matematika szakértői szerint körülbelül egyforma azoknak a kerületeknek a száma, amelyekben konzervatív és amelyekben szociálista győzelmet akadályozott meg reménytelen liberális jelöltek beavatkozása (Angliában nincsen abszolút többség: akire legtöbb szavazat esik, azé a győzelem, akárhány jelölt mérkőzik is egymással), következésképpen roppantul valószínű, hogy a liberálisok részvétele nélkül munkáspárti többsége volna az alsóháznak.

Ha már most visszatekintünk az említett jóslat indokaira, ezeknek lényegét abban a megállapításban foglalhatjuk össze, hogy a „liberális“ párt számára nem maradt értelmes hely az angol pártrendszerben, mert nincsen a másik kettőtől elvileg megkülönböztethető álláspontja. Programja elvben „polgári“, gyakorlatban „reformszocialista“ s mivel a reformszocializmuson, amely voltaképp semmiben sem különbözik a „polgári“ radikalizmustól, *gyakorlatilag* a Labour Party sem megy túl, azt (kellene gondolni, hogy e két párt közül az egyik, vagy a másik egészen bizonyosan fölösleges.

Ebben bizonyosan van igazság ma is, És tényleg az angol politikai élet, a maga különös mechanizmusának tehetetlenségétől vonva, sajátságos anomáliában szenved, amely anomáliának magyarázata — Lloyd George.

Ha ugyanis nem a valóságos helyzetet tekintjük, hanem a „logikus“ helyzetet, azt kell mondanunk, hogy nem a „liberális“ párt, hanem a szocialista párt az, amely az angol közéletben fölösleges. Ha van valami, ami minden angol emberre csaknem egészen egyformán jellemző, akkor ez egy bizonyos, nagyon konzervatív liberalizmus. Az angol liberalizmus a sportember liberalizmusa, a „fair play“ elve minden vonalon; legyen mindenkinek egyenlő esélye megmutatni, mit tud. Ezért az angol kibékíthetetlen ellensége nem annak, hogy valaki „több“ legyen a másikinál, hogy nagyobb hatalom legyen a kezében, de hogy visszaéljen ezzel a hatalommal a mások kárára. Az angol közélet eszméje egy rendszer, amelyben mindenkinek tökéletes szabadsága van — a jóra, de amelyben mindenki azonnal kész összefogni arra, hogy a szabadsággal való visszaélést megtorolja. Az angol liberalizmus története is ennek megfelelően nagyjából két főirányban mozog, amennyiben az harc hol a szabadságért, hol a túlnagy szabadsággal, vagyis a hatalommal való visszaélés ellen. Ez a harc sorjában a királyok, a mágnások végül a gazdagok ellen folyik. A XX. század elején e háború „vezérkari főnökiévé“ a temperamentumos walesi ügyvéd, Dávid Lloyd George küzdötte fel magát. Ha ő a fejlődés rendjén simán vehette volna át Asquithtól a „főparancsnokságot“ is, t. i. a liberális párt vezetését, valószínű, hogy a munkáspárt fejlődése félbenmaradt volna, mert aligha lett volna mód és szükség arra, hogy Lloyd Georgeot valaki radikalizmusban túlszárnyalja. Lloyd George politikai fejlődését azonban megzavarta, sőt mondhatni, derékbatörte a világháború. Asquith kezében tengett-lengett a birodalom sorsa: Lloyd George,

aki mindenekelőtt a tettek embere, „the man who can do things“ érezte, hogy az ügyeket neki kell kézbevennie, hogy neki kell lelket öntenie a háborús kormányzatba. De Asquitht nem tolhatta félre az útból, csak a Toryk támogatásával: hiszen a liberális pártnak radikális szárnya, amelyre Asquithszal szemben támaszkodhatott volna), szíve mélyén voltaképp pacifista volt. Ilyenformán lett Lloyd George egy időre a konzervatívok vezérévé, anélkül, hogy „liberális“ elveit megtagadta volna. Ezzel azonban valósággal aláasta saját politikai pozícióját. Mert *egy* pálfordulás mindenkinek meg van engedve az angol közéletben: Pitt mint reformer, Gladstone mint Tory, Disraeli és „Joe“ Chamberlain, mint szélső radikálisok kezdettek pályafutásukat. De radikálisból szélső imperialistává és Toryvá átvedleni, azután megint — mintha semmi sem történt volna — visszatérni a radikalizmus és a pacifizmus eszményeihez: ez már túlmegy azon a határon, amit az angol ember eltérni hajlandó. De még ha eltérnék is: nem szabad elfelejteni, hogy az időközben elhagyott helyeket a politikában nem lehet „rezerválni“. Vannak idők, amikor egy vagy más, a politika *álló tőkéjéhez* tartozó eszmény „kimegy“ a divatból. A politikai divatok iránt érzékeny emberek ilyenkor rendszerint köpönyeget fordítanak. De az eldobott zászló azért nem marad gazdátlan, hiszen a politikában is „sok az eszkimó és kevés a főka“. Azok a nem nagyon rugalmas, de türelmes emberek, akik ilyenkor beülnek az ügyesebbektől elhagyott pozíciókba, idővel gyaikran megérik, hogy a szerencse hozzájuk pártol s kitűnik, hogy az „ügyesek“ mégsem voltak eléggé ügyesek. Így Ramsay MacDonald, akit politikai ügyességgel aligha lehet vádolni, de aki egész életén át hű maradt eszményeihez: a maga szentimentális szocializmusához és pacifizmusához, sokáig fagyoskodott az árnyékban, de egy napon mégis csak megérte, hogy Lloyd George egykori táborának nagyrésze az ő vezetése alá került.

A radikális érzésű tömegek tehát most már a Labotur Party táborában vannak s így a Labour Party automatikusan lépett elő az alternatív kormánypárt szerepébe. De a választások sorsát nem a pártkeretekbe beszervezett tömegek, hímem a „neutrálisak“ döntenek el, ezek pedig rendes körülmények között a hivatalban levő kormány ellen szoktak szavazni. Mert emberfeletti teljesítményeket produkáljon az a kormány, amely a mai időkben négy-öt éven át meg tudja őrizni népszerűségét! Ezek a neutrálisak tehát elfordul-

tak Baldwintól, mint ahogy öt év előtt MacDonaldtól fordultak el. De milliók vannak soraikban, akik, bár megunták a Torykat, mélységesen irtóznak attól, hogy kifejezetten „szocialista“ kormányra szavazzanak. Igaz, hogy éppen ezek azok a szolid „middle class“ szavazók, akik Lloyd Georgeot sem szeretik, de megvigasztalódtak abban, hogy végtére Lloyd George úgysem juthat kormányra a mai körülmények között. A „liberális“ párti szavazat tehát épenséggel csak azokkal a negatívumokkal határozható meg, amelyekkel fent jellemeztük: „antiszocialista“ és „antikonzervatív“ szavazatok ezek.

Az eredményt mindenfelől nagy siránkozással fogadják az „augurok“. De a valóságban mindenütt inkább megkönnyebbülés uralkodik s alig lehet kétségles, hogy a jelen viszonyok között ez a helyzet aránylag a legelőnyösebb. A Toryktól, joggal vagy sem, megakart szabadulni az ország, de a szocialistákat mégsem akarta nyeregbe ültetni. S nem valószínű, hogy egy korlátlan többségtől maguk a „szocialista“ vezérek is alaposan megijedtek volna. Hiszen, mint G. D. H. Colé — az angol theoretikus szocialisták egyik legjelesebbike — brutális őszinteséggel írja legújabb könyvében, a szocialisták régi harci frázisai még mindig uralkodnak a „plattformon“, de a szónokok már maguk sem veszik azokat komolyan, S az „integrális“ szocialista program mindenestre a legvégetesebb kölönc volna egy gyakorlati feladatok megoldására hivatott parlamentáris kormányzat nyakában. S az eredmény — amely voltaképp Lloyd George kezébe adja a kormányzat sorsát — nem jelent egyebet, mint azt, hogy irracionális és rendellenes formák között ugyan, az angol politikai élet visszatér a régi vágányokba. A Toryk kibuktatása után a közvélemény egy radikális rendszert ültet be a hatalomba, amely tovább fogja folytatni a lassú de következetes reformmunkát, amely az angol közéletet immár közel száz év óta fokozatosan alakítja át és hozzá a pillanat gyakorlati követelményeihez.

Mert pártrendszer és elvi küzdelem, ide vagy oda: az angol politikában ma már csak gyakorlati kérdések léteznek. Nem oligarchia vagy demokrácia, nem laissez faire vagy szocializmus a (kérdés többé, hanem csak „munka“ és „béke“. Mind a két kérdésben könnyen meg fogják érteni egymást Lloyd George és a Labour Leaderek, bármekkora legyen is közöttük a személyes ellentét. S a munka, amelyet el kell végezniök, kétségkívül reájuk vár, bár a

feladat nem lesz hálás. A szénipart egészen bizonyosan újra kell szervezniük. Ezt a munkát konzervatív kormány nem vállalhatta, bár az öreg Baldwin épen olyan jól tudja mint a fia — aki munkáspárti képviselő — hogy ezt a csúnya munkát valahogyan el kell végezni. A szénipar ma vagy 1500 vállalat kezében van: ezeknek legalább is nagyrészt le kell bontani, a földbirtokosoktól meg kell váltani a regálé jogokat s a munkások százezreit más munkával kell ellátni. Mindez igen kényelmetlen feladat, de a „progresszív“ konzern ebben a tekintetben már nem választhat. Hic Rhodus hic salta: ugrani muszáj. S ugyancsak muszáj „ugrani“ a külpolitikában: politikailag és erkölcsileg diszkreditálják önmagukat, hogyha nem tudnak a leszerelés kérdésében előbbre jutni. Mi magyarok csupán rokonszenvvel nézhetünk munkájuk elé: nincsen nemzet, amelynek nagyobb érdeke volna mint nekünk, hogy a nemzetközi politikában több idealizmus és kevesebb „reálpolitika“ jusson érvényre. De végeredményben ez mindenkinek érdeke, nemcsak nekünk, mert a haladáshoz mindig idealizmus kell és bizonyos vakmerőség s a vakmerőség rendszerint azoknak az erénye, akiknek nincsen sok veszteni valójuk, de akik sokat nyerhetnek egy sikerült „ugrással“. S a MacDonal kormány, amelyre otthon merőben hálátlan feladatok várnak, csupán külpolitikai sikerekkel építhet magának utat egy jövő abszolút többséghez.

Ottlik László.

FORRADALMAK, SZOCIALIZMUS, BOLSEVIZMUS.¹

A forradalmakat, szociális kitöréseket, egyáltalán nem elegendő jogi, filozófiai, erkölcsi vagy pszichológiai alapokon vizsgálni. A jog, a filozófia, az erkölcs, a leglabilisabb alap, hiszen éppen ezek a legváltozóbbak az emberi történetben s éppen ezért semmiféle konkrét mértéket nem tudnak nyújtani a história folyásában. A pszichológia pedig egyáltalán csak az individuális körre szorítkozik, nem is szólva arról, hogy azt se tudjuk még, hogy mi a psziché? Ha ezekről a teljesen megbízhatatlan alapokról le akarunk térni, úgy csak egyetlen egy nézőpont marad, az, hogy a szociális kitörések: élet jelenségek. És pedig a társadalmi test egészében előforduló élet jelenségek, illetőleg abban bizonyos részeknek a tünetényei. Olyanok, amelyek elütnek az egésznek a rendjétől. Hiszen minden forradalomnak, kitörésnek, az a lényege, hogy éppen azzal a renddel kerülnek összeütközésbe, amely fennáll.

A látszat lehet az, hogy új eszmék, tendenciák, érzések, indulatok léptek fel és természetesen mi sem könnyebb, mint azoknak tulajdonítani ilyen társadalmi mozgalmakat. Amelyekben aztán magától értetődőnek tűnik fel, hogy valamelyik individuum, és a társai, idézték volna fel. Kivált mikor az egész tanult történelem-felfogásunk az, hogy a történelmet bizonyos vezérférfiaik csinálják. Az élet jelenségek tudománya azonban nem ismer arra esetet, hogy ideák, koncepciók hozhatnának létre új alakulatokat, új rendű élet jelenségeket. Sem pedig, hogy egyes alkotó elemek az egészre kiható ribilliókat.

A társadalomtudománynak még egy igen nagy jelentőségű, alapvető élettani dologgal kell számolnia, amellyel eddig egyáltalán

¹ E tanulmány mind módszere, mind stílusa tekintetében különbözik folyóiratunk közleményeitől. Hogy ennek ellenére minden változtatás és törlés nélkül közöljük, annak oka a tárgy érdekességén és fontosságán kívül az a nézetünk, hogy a magyar szociológia régi érdemes munkása igényt tarthat eredeti gondolatokban nem szükkölködő kísérletének megfelelő helyen való publikálására.

lán nem számolt. Ugyanis azzal, hogy mindegyik civilizációnak meg volt a maga vallása, egyikben sem volt kettő s egyik sem élte túl azt a civilizációt, amelyet az istenségével egységesen összefogott. És egyik civilizáció se tűrte, hogy benne másképp lehessen gondolkozni és cselekedni, mint ahogy azt a vallás, az istensége, megengedte, megszabta. Vallásellenes, istenellenes dolgot mindegyik civilizáció kérlelhetetlenül kiküszöbölt magából, kítaszította azokat, akik így gondolkoztak, cselekedtek. Tehát az emberek soha se gondolkozhattak a maguk ilyen vagy olyan individuális gondolatuk, azaz a saját eszük szerint, eszméik, érzéseik, indulataik szerint, (mindössze csak a pusztá vegetatív existenciájukat védhették reflexszerűen így), hanem mindig csak úgy, amint azt a felsőbb egység, a vallás, az Isten, megszabta. Ez ugyanaz a psziché, mint minden élő organizmusban. Amelynek valamennyi individuális eleme, sejtegyisége, minden hatásra igen különbözőkép tudna viselkedni: minden organizmusban fennáll azonban egy pszichikus működés — a fiziológia a korreláció princípiumának nevezi — amely nem engedi a sejteket csak egyetlenegy rend szerint működni, az egésznek a rendje szerint. Ugyanis e nélkül minden egyes sejt a maga külön individuális lehetőségei szerint cselekednék, élne s ez csak egyre nagyobb eltéréseket hozna létre az egységgel, a közös élettel szemben. Ezt szabályozza a korreláció. És ugyanezt cselekszi a vallás, az istenség: annak a felsőbb egységnek az Énje.

Tehát minden civilizáció csak egyféle gondolkozást tűrt és tűr, és mi csak ama felsőbb psziché, a felsőbb Én szerint gondolkozunk. Minden szociális mozdulásunk csak annak a rendje szerint történhetik. Azonban a vallásoknak, istenségeknek, megszabott élettartamuk van, mindegyik addig él, ameddig az a civilizáció, amelynek istene volt. A civilizációk maximális életkora pedig nem egészen háromezer év. Idősebb civilizáció nincs a földön, pedig óriási hatalmas civilizációk voltak a maiak előtt is, és eltűntek. Eltűntek olyanok, amelyeket senki se pusztított el, csak elhaltak, mint a mykénei; olyanok, amelyeknek hatalmas kultúráját, erejét félvad kisépek betörése nem pusztíthatta el, mikor például azt sem Egyiptom, sem Babylon meg nem tudta hódítani, és mégis elhalt a minoszi civilizáció. Tehát a civilizációk bizonyos élettartammal bíró lények, amelyek valamely előzőből is származnak s utódokat hagynak hátra; hisz mindegyik civilizáció egy korábbiából ered. Persze az utódoknak a szülése itt még a legegyszerűbb fiziológiai

módon, oszlás útján megy végbe, megfelelően annak, hogy a civilizációk élete csak a legújabb teremtési periódust jelenti és még csak a fejlődési sorozat legelején van.

Tehát vagy abba az életégeszbe kell tartoznia minden emberi individuumnak, amelyik a három évezredes civilizáció életét éli, vagy pedig abba a folyamatba, amely embryonálisan már egy újat készít elő. Elevenné azonban az is csak akkor válik, amidőn, mint minden új élet, a maga énjével kezdheti az életét, addig csak vajúdás minden s életképtelen, amíg az új Én, mint külön psziché, a maga életét nem kezdi el.

*

A forradalmakról és az ebbe a kategóriába tartozó tömegjelenségekről Gustave Le Bon óta tudjuk, hogy egész külön pszichológiájuk van: ugyanis az emberek tömeghatások alatt elvesztik normális pszichéjüket. Le Bon azonban csak briliáns deskriptív képeit nyújtja a tömegpszichének a mibenléte, oka, természete felől a pszichiátia még nem tudott felvilágosítást adni. Amint hogy anélkül, amit az imént a társadalmi testnek amaz egységes felsőbb pszichéjéről, énjéről mondtam, nem is lehet.

Mihelyst azonban bevonhatjuk a tömegtüneteményt az egész egységbe mint annak egy részének a tüneteményét, akkor az előtt az eset előtt állunk, mint amidőn a test egészének egy része lép fel valamely más rend szerint, mint az egésznek az egységes rendje. És ez a gyulladások esete. A gyulladásokról tudja a pathológia, hogy ott mindig valamely rész kerül a környező egésszel összeütközésbe. Valamely rész a többiekétől elütő folyamatokat akar folytatni. Ez az eltérés idézi elő a zavart. Az egység van azon a helyen, (Újabban ugyan felkapták, hogy a gyulladás mindig infekciózus eredetű, azonban a dolog csak úgy áll, hogy a gyulladás infekciónál is azért lép fel, mert az intoxikáció folytán tápláltatási zavarok keletkeznek.) A gyulladásnak a pathológiai lényege az, hogy a rész tápláltatási anyagokat akar elragadni a környezettől. És pedig nem a normális anyagcsere útján elvonni, hanem aggreszszíve. Megtámadja a környezetet, roncsolja. Amint a pathológia mondja: a gyulladás formális háború a környezet ellen. Sejtek elhagyják normális helyüket, kilépnek normális tevékenységükből, csapatostul rohanják meg a környezetet s addigi normális fiziológiai munkájuk helyett: — és ez a lényeges: — primitívebb, ősbib életmódjuk út ki, az egykori „phagocytá“-természet, amely még nem

anyagcsere-folyamatokat folytatott, hanem támadott, falt, rabolt, ölt. A gyulladás tüneténeke ez a kórképe.

Már most azonban, ha tudjuk, hogy a pszichikai egység is ugyanúgy egység, mint az organikus egység: akkor természetes dolog, hogy a pszichikai egységben is ugyanilyen zavarok léphetnek fel: az egységes psziché ellen valami támadásnak valamely rész felől, mely valami okon nem akar ugyanazon rend szerint „gondolkozni“. Ezzel kerül az egész pszichével valami ellentétbe. (Illetőleg a dolog még úgy is áll valójában, hogy az organikus és a pszichikai egység tulajdonképpen ugyanegy, mert hiszen az organikus egység szerkezetét és szervezetét a pszichikai korrelációk struktúrája képezi és tartja fenn és az organikus zavar mindig is a korrelációk zavara is.) És tudjuk, hogy a forradalmi, a tömegmozgalmak, mindig valami tápláltsági inferioritásból erednek. És szintén a környezettől akarják elragadni, ami nekik hiányos, ők akarnak abba a helyzetbe jutni, hogy bővebben láttassanak el és pedig agresszive akarják ezt. Ott hagyják eddigi normális munkájukat, tevékenységüket, és ősi, primitívebb típus út ki belőlük, a vademberhez, az ősemberhez közelebb álló ősi természetük s leütik azt, akitől el akarnak valamit venni. A tömegpszichológiának a jellegzetessége csakugyan az, hogy a normális psziché a primitívebb funkcióra üt vissza; a normális gondolkodó képesség megbénul és az érzelmi mozgások kerülnek felül, az intellektusnak eme régebbi képletei, amelyek már reflexszerűen működnek, — ezért érzelmek, — ezek mindenkiben körülbelül már egyformák lévén, — míg az újabb képződésű „gondolatok“ még egyénről egyénre igen divergálnak, — azért csak érzelmi momentumok is tudják a tömegeket mozgatni. Ezért nem hatnak a tömegekre értelmi konstrukciók, csak amik az érzéseket izgatják. A psziché a tömegmozgalmakban visszazáll a korábbi funkciókra, a gyermekére, a primitív emberére: fellobbanások, harag, düh, szeretet, extázisok egész az önfeláldozásig robbannak ki. Az ősemberhez közelebb álló pszichikai rétegek válnak támadóvá.

A tömegpszichológia a gyulladások pszichológiája.

Minden szociális kitörés, a konkrét, reális tudomány szempontjából, csak mint gyulladási folyamat jöhet tekintetbe. Életfolyamatok se jogi elvek, se filozófiai elméletek szerint nem folynak. Végre minden betegség tulajdonképpen valami nagy igazságtalanság az organizmusban, mert organikus elemeknek szenvedniök kell:

és mégis csak a betegség az élet védelme, a betegség óv meg attól, hogy a legelső organikus zavarnál rögtön be ne álljon az egység felbontása, a halál. Az nagyon szubjektív okoskodása a mi mikroba kis emberi eszünknek, hogy miért én szenvedjek és ne más? Azt csak az a nagy egység tudja, a nagy Én, a felettünk élő nagy Én, amely a maga három évezredes *életét* éli. Az én lázongásom legfeljebb annyi, mint egy mikroszkóp alatti kis pirosabb pont: egy tömeg lázongása mint egy vörös folt; ha nagyon ki tud terjeszkedni, akkor halál is lehet belőle. Dehát csak a mi barom szocialista hőseink képzelik, hogy abból új élet, új világ keletkezhetik, mikor soha, amióta világ van: gyulladásból nem keletkezett még új élet, gyulladós támadásból, pusztításból még soha nem származott új élet.

Azonban ők épp úgy jogi elméletek, igazságelvek és világszemléleti princípiumokra alapítják, hogy nekik igazuk van, mint azok, akik ellenük vannak, a maguk igazát. Ezen eldisputálhatnak ilyen meg amolyan laikus, belletrisztikus, filozofáló elmefuttatásokkal: — amelyek mind sehogy se változtatnak az életfolyamaton, amely szerint élünk. A tudomány csak ezzel foglalkozhatik.

A gyulladásoknak az a normális lefolyásuk, hogy kisebb-nagyobb roncsolások, helyi elváltozások után a rendes életműködés visszatér. (A gyulladások a legegyszerűbb organizmusokban pedig éppen könnyen gyógyulnak.) Ott a legnagyobb szociális gyulladás esete, a nagy francia forradalom, kitombolta magát véresen, világfelforgatón: a királyságot, a mi európai civilizációnk militáris cézári struktúráját kirobbantotta: a vége azonban csak az lett, hogy a militáris cézári struktúrának kellett újra élednie. A változás tulajdonképp csak az volt, hogy most, a nagy felfordulás után, a természetes kiválasztottság útján az nyomult a cézári gócba, aki a legteljesebben militáris cézár volt: egy Napóleon. A forradalom, mint egy nagy gyulladás, elmúlt, eltűnt,

A mi 48-as forradalmunk is csak azon alapszik, hogy Ausztriával szemben igen mostoha volt tápláltatásunk, az gyarapodott a mi rovásunkra és mi éreztük hanyatlásunkat, veszélyünket. Azonban nekünk a struktúránk az volt, hogy valamiképp a nyugatba kellett kapcsolódnunk. Mi, akik mint idegen népek jöttünk Európába, mi nem tartozhattunk bele abba az európai folyamatba, amely itt

a 11—12. századig végbe ment s amelynek a 11-ik századon túl csak a folytatása következett. Mi ebbe a folytatásba nem tartoztunk bele. Ezért maradt is olyan idegenségünk Európától, amely minduntalan a többi Európától való elkülönülésre hajlamosított bennünket. Bennünket valami struktív kapocsnak kellett Európa részéről megfogni, hogy idegenekké ne váljunk itt. És mint idegen test, ne folyton agresszív támadjunk és támadtassunk. Ez a kapocs volt a nyugattal való kötöttségünk, és pedig a legerősebb szomszéd hatalmassághoz. A 48-as forradalomnak is, dacára a leggeniálisabb nemzetvezérnek, dacára a legkitűnőbb hadvezérnek, dacára az egész nemzeti fellángolásnak, az lett a vége, hogy ennek a kapcsolatnak újra meg kellett képződnie. A mindennapi beszédünkben mondhatjuk, hogy levertek, mert mi gyengébbek voltunk, azonban az, hogy mi maradtunk a gyengébbek, csak a folyománya volt annak, hogy a szervezeti struktúra volt az erősebb. (És ma pedig különösképpen kell tudnunk, hogy mi anélkül a struktúra nélkül, amely Európába bele kapcsol, bénán maradunk. Az önállóság politikai ambíciója ránk nézve ugyanolyan hátrányt jelent, mint azelőtt. A mi bekapcsolódásunk valamely formába a nyugat struktúrájába, szükségesség ezentúl is. És pedig oda, ahol legnagyobb az életképesség. Azaz a Középeurópa konfigurációjába való bekapcsolódásunk struktív szükségesség.)

Az azelőtti forradalmak azonban mind egyszerű, mondhatjuk normális gyulladások voltak, azaz olyanok, amelyeknek nem maradt mérgező hatásuk. A szocialista mozgalmak azonban inféciózus természetűek lettek. Maga a munkásmozgalom normális dolog volt elejétől fogva. Normális az, hogy jobb ellátásra, jobb táplálásra törekedtek. Mert az mindenestre súlyos patológikus állapot volt, hogy épen a munkások kerültek abba a helyzetbe, hogy nekik kellett legjobban sorvadni. Minden élettevékenységnek ugyanis az az éltető ingere, hogy abból bizonyos plusz támad, azaz: nem csak annyi, amennyi a végzett munkának az életfedezete, hanem egy plusz is. Egy plusz, amely a gyarapodásé, amely a rezervákat alakítja, amely a családi élet többletét fedezi, stb. Ezt a pluszt nem kapta a munkás, hanem mindig csak a munkaerő strikt fedezetét. Így a munkásember mindig az éhenhalás küszöbén állott, legfeljebb halvány, karitatív intézkedések enyhítették helyzetét. Azonban így hiányzott is a munka ingere, hiányzott minden inger, hogy a munkás maximális értelmi és testi erejét fejtsse ki, hanem

ellenkezőleg, épp csak annyira erőltette meg magát, hogy a bérét megkapja. Ez óriási veszteséget jelent a gazdaságban. És épp a munkások maradtak a legnagyobb nyomorban. Tehát ha ezen a helyzeten változtatni akartak, az a legtermészetesebb fiziológiai dolog. Az is, ha erre szervezkedtek. Az is, ha olyan gyulladásszerű jelenségekkel, mint a sztrájkok léptek itt-ott fel. Ezzel mindenestre azt a kóros állapotot szorították vissza, amely őket abban a helyzetben tartotta. Szóval idáig a munkásmozgalom a testben lappangó nyavalya kiküszöbölésére, tehát egészséges irányban lépett fel.

A baj egy infekción kezdődött. Mikor parazita elemek kezdtek alakítani.

*

Itt megint olyan valamihez érünk, amihez hiába akarunk jogi, filozófiai, ideológiai, világnézeti gondolatokkal hozzányúlni. A zsidókérdéshez. Itt csak egyetlen egy kérdés a döntő: parazitás-e a zsidóság, vagy nem? Még pedig nem úgy, hogy csak valamiről hasonlat lenne, irodalmi kép, hanem a maga teljes fiziológiai valóságában. Mert, ha egyszer ez a biológiai természete el nem tűnethető, akkor a különböző „nézeteknek” is meg kell szünniök és csak a parazitizmus biológiája a mérvadó.

Amidőn pedig azt tudjuk, hogy valamennyi nép, amely ebben a mi európai civilizációkban egy egységbe olvadt össze, a kereszténység által lett abba beletartozóvá és egyedül csak a zsidók alkotnak benne elszórt, izolált, külön életet folytató foltokat, akkor ez a legkétségtelenebb parazitizmusnak az ismérve. A keresztény kultúrtest is úgy viselkedett irántuk, mint ahogy minden organizmus viselkedik a benne vagy rajta élő paraziták iránt: üldözte, irtotta őket, vagy legalább is foltjaikba visszaszorította. Ezt középkori barbárságnak vagy bornírságnak címezni tudatlanság, ha egyszer minden élő szervezet ugyanígy viselkedik. És korántsem csak a középkorban volt ez így, mert hiszen egy ókort kutató történész szerint az alexandriai antiszemitizmus szinte szakasztott ugyanolyan volt, mint a mai Bécsé. Mint paraziták nem is vettek soha részt a civilizációtest életfolyamataiban, a produktivásban magában, soha a mi nemzeti élet folyamatainkban, hanem ellenkezőleg, ahol roncsolások voltak, ott mindjárt ott voltak és gyarapodtak s mind Sombart Werner kimutatta, a zsidók egyik háborús féllel éppúgy kötöttek üzleteket, mint ugyanakkor a másikkal. Amint

hogy nem is tartoztak sem az egyik nemzetbe, sem a másikba: nekik minden ország csak talaj volt.

Bekövetkezett azonban az a változás, amely a parazitáknál ismeretes, hogy amidőn tartósan élnek egy idegen szervezeten, akkor átalakulhatnak olyanokká, hogy bizonyos előnyöket is tudnak nyújtani annak a testnek, amelyben élnek és ezért az a test túri őket, sőt kedvez nekik. Ez a „szimbiózis“-nak nevezett állapot, A mi táplálkozási szerveink falán is igen sok parazita él ilyen szimbiózisban. A zsidók is az utolsó időkben is részben ilyen átváltozáson mentek keresztül: s lettek belőlük a modern kultúrzsidók, akik tudnak már velünk élni. Az egész zsidókérdésben a zavar onnan ered, hogy ezt a megkülönböztetést az ősparazita zsidó és a szimbiotikus zsidó között nem tettük meg. Az irtó tendenciájú antiszemizmus természetesen nem illik rá a szimbiotikus zsidókra, mert hisz igen sok keresztény ember érzi, hogy ezeket nem való irtani; másrészt pedig azt a türelmet az ősparazitizmus iránt tanúsítani, mint amelyet a szimbiózisban lévők iránt tanúsítunk, szintén nem lehet veszedelem nélkül. A hangzatos liberalisztikus elméletek épp oly hamisak, mint az ergerberger-szólamok. Semmi liberalizmus nevében nem lehet azt mondani, hogy a paraziták csak hadd árasszák el a szervezetet. A paraziták mint szimbiotikus elemek sem tartoznak magába a szervezetbe, hanem csak azokra a helyekre, bizonyos felületeken, ahol hasznosat is végezhetnek, s mihelyst magába a szervezetbe hatolhatnak, ott megkezdődik az a vész, amely ellen minden orvosi tudomány csak védeni akarja a szervezetet, hogy t. i. a paraziták kezdhessenek bizonyos módosító, alakító műveletekbe, mert nekik minden műveletük, életfunkciójuk csak a talajnak a minél alkalmasabbá tételére irányul a tenyészetük számára. Már pedig a szervezet életét a paraziták soha sem folytathatják és nekik csak egy az életmódjuk, a szervezet gyöngéit megtámadni. Mihelyst tehát a szimbiotikus helyzetükből a szervezet funkciói közé tudnak jutni, megkezdődik a pusztítás. Az ergerberger-szólamok pedig, ha a természetes antiparazitikus indulatokat fejezik is ki, amelyek a legliberálisabb filozemitaiban is megvannak, mert a szó maga, hogy „zsidó“ akarva-nemakarva kiváltja, ösztönszerűleg az érzést, hogy az idegen elem, azért a szimbiózist támadók mégis kárt okozók, részben azért, mert a hasznos szimbiózist zavarják, részben azért, mert az egységes védekezést a parazita-infekció ellen megghiúsítják. Egyénileg egyáltalán nem kell a

zsidóknak rosszabb embereknek lenniök, mint az emberek általában, csak a parazita természetük nem változik meg s ők is tudtunkon kívül, ösztönszerűleg nem tudnak ugyanolyan organikus eleme lenni, mint mi. Mi minden cselekedetünkkel, gondolatunkkal be vagyunk iktatva abba, hogy egy évezredekre visszanyúló civilizáció életfolyamatait folytassuk: a zsidóknál nincs meg az a mívelet, hogy minden új cselekedetét összerendezné a múlttal, amelybe bele sem tartozott. Számára nincs csak rohanás előre. És ebben gyorsabb mozgású is — és ezért tűnik olykor eszesebbnek — mert elesik nála az a konzerváló mívelet, hogy mi csak folytatni tudjuk a múltat. De nálunk is meglévén az igyekezet haladni, s ezt az igyekezetet a kultúrzsídóban igen élénken látjuk: itt támad az a felület, amely a kultúrzsídot és az intellektuelleknek mondott keresztény haladók között mint tapadó felület alakul ki. A kultúrzsídó a legizgatottabb reformer, mert hisz neki az egész élet tendenciája: a talajt módosítani. Egész a világfelforgatásig, új világ teremtéséig, ő, aki semelyik világba se tartozott, csak a maga parazitaretegébe. Nem is rossz szándékból, csak mert mint parazita nem tud máskép. *Neki* legfontosabb életkérdés, hogy a talajt maga számára kedvezőbbé alakítsa, és ezért kaparintja kezébe a sajtót, amellyel napról napra befolyásolhatja, hogy mikép alakuljunk mi. A parazita életmód abból állván, hogy a talaj gyöngéit aknázza ki, természetesen a mi legérzékenyebb gyöngénken furakszik belénk, a hazafiságunkon, s ő a legnagyobb hazafi, ő tudja legjobban napról-napra, hogy mi a hazafiság, ő aki tegnap még ide se tartozott és holnap Isten tudja, hová fog tartozni.

A legnyilvánvalóbb zsidó parazitizmus természetesen rávetette magát a munkásmozgalmakra is, mert hiszen ott érezte meg a legintenzívebb módosító, talajt változtató erőket, És egyszerre ott vannak a Marxok, Lassaleok és a többi zsidó szocialista próféták, akik soha se is tartoztak a munkássághoz, de most ők lesznek a vezérek. Maga a munkás mozgalom a zsidók előtt csak a munka életének felszabadtására irányult; imperialisztikus tendenciái nem is voltak, csak a viszonyokat akarták módosítani kedvezőbb megélhetésükre. A zsidó szocialistákkal egyszerre a munkás-„osztály“ imperializmusa lesz a jelszó, a proletárok uralma. Dehogy a szociális evolúciót folytatni, hanem a hatalmat a többi „osztályok“ fölött megszerezni. Dehogy a „munka“ legkedvezőbb életfeltételeit megszerezni, hanem a munkás-„osztály“ diktatúráját megteremteni.

Illetőleg a magukét. Egész odáig, hogy a régi társadalmat össze kell törni s egy újat teremteni. Mintha valaha is keletkezhetnék új élet másképp mint az életnek bizonyos egységéből, összes elemeiből, amelyekből ered, A világot leromboló proletárdiktatúra azt a biológiai képtelenséget akarja művelni, hogy mindent le akar ölni egy organikus egész testről és csak egyetlen fenntartott rétegből új, más életet teremteni. Dehát a természet rendjében sohasem fordul elő, hogy ilyen leölés útján keletkezzék új élet.

Ahol az élő szervezetben pusztítás, életelemeknek és produktumainak a pusztítása folyik; ott mindig méreghatás van. Minden Betegség tulajdonképp valami méreghatás: valami olyan abnormis dolog képződött ott, amely méregként, oda nem tartozó dologként hat. Az organizmus elvégzi, hogy megint a normális folyamatok térjenek vissza. Az infekciózus mérgezés azonban szepszis, vérmérgezés. A zsidó szocializmus változtatta át a munkát rombolóvá, pusztítóvá, méreghatásúvá. Sehol se tudott többet termelni, nagyobb munkaerőt kifejteni, csak lesovastani a munkát. Csak rombolóvá tette a munkás-„osztályt“.

Azon nem lehet változtatni, hogy ahol pusztítás folyik, ott méreghatás folyik.

*

Ennek a méreghatásnak a pathológiája is felderíthető.

Minden szervezet roppantul ellenálló azzal szemben, hogy az ő rendje megzavarodjék. Hisz az egész életnek évszázmilliókra visszanyúló fejlődése nem egyéb, mint folytonos erősödése a zavaró hatások ellen. Valahol annak a védekező egységnek kell meggyöngyölnie, hogy a parazitamérgezés hozzáférközhessék. Annak a szabályozó korrelációnak, amely az egységet fenntartja. Annak a pszihikus valaminek, amely az individuális egységeket — a testben a sejteket — engedi vagy nem engedi így vagy amúgy működni. Azaz valami pszihikai zavarnak kell fellépnie. Az már aztán egészen mindegy, hogy ez a zavar a mi tébolyunk képében lép-e fel, vagy egy primitív organizmusnak a centrumaiban: a zavar fizikája csak ugyanaz lehet, akár a mi roppant komplikált agyunkban mutatkozik, amikor az ősbibb képződésű funkciók már automatikussá váltak és az értelmi működés maradt a leglabilisabb, legkönnyebben megzavarható, akár a primitív szerkezetű lény egészében, amelyben a funkciók még nem differenciálódtak annyira külön-külön.

És itt egy igen súlyos pszichikai zavart kell a mi társadalmi szervezetünkben észrevenni. Arra nem térhetek ki — nagyon messze vezetne —, hogy a teljesen világos biológiai eredetét is kimutassam, azonban a pszichikai zavarok kétségtelen pszichiátriai rendje és formája félreismerhetetlenné fog válni.

Ugyanis fellépett egy sajátságos tünet, amely egyre nagyobb mérvet öltött, t. i., hogy tömegmozgalmakból, választásokból kerülnek ki azok, akik a centrális funkciókat végzik. Mihelyst azonban tömeg jelenségekről van szó, a tömegpszichológiai momentumok érvényesülnek, azaz, hogy a tömegekben, mihelyst partialis csoportosulások vannak, — pártok — nem a józan, higgadt értelem a vezérlője a tömegnek, hanem a primitívebb értelmi rétege a pszichének kerül felül, a korábbi képződésű érzelmi képletek, az indulatok a gyermek, az ősemberhez közelebb álló értelmi működések. Amint hogy tapasztaljuk is, hogy a választásokon nem a higgadt értelem ragadja magával ez embereket, hanem bizonyos szuggesztívó. Amely legfőképpen a szónoki hatásokon nyugszik: hatékony mondásokon, hanghordozáson, érzelmek felizgatásán, elringatásán vagy kiélezésén, harag és düh felkeltésén s egyáltalában nem az okos, tárgyilagos beszéden. Aztán ezenkívül a megjelenés-bizonyos hatásán, presztízsén, gyakran a jóhangzású, előkelő néven: szóval csupa szuggesztív dolgokon. Egy jószájú ember, aki ért valamelyest a választási hatásokhoz, rendszerint le fog gyűrni egy még oly értelmes embert is, mert ez csak az értelem hatásával tud operálni. Azaz a politikusok a választások útján a tömegek alsóbbrendű, inferiorisabb értelmi rétegeiből kerülnek elő s csak azok, akik ezekkel tudnak kontaktusban lenni, ezzel az inferioris értelemmel.

Amint hogy ők maguk is, a politikusok, egyáltalán nem az intellektuális élet legkiválóbbjai közül kerülnek ki, sőt ellenkezőleg, az értelmi élet bármely irányában, akik vezérszerepet visznek, egyenesen averzióval viselkednek úgy a politika, mint a politikusok iránt. Ha ritkán, elvétve, be is kerülnek a parlamentekbe, ott szerephez rendszerint alig jutnak. Politikusok inkább azok lesznek, akik a reális életben, mint hasznosító emberek, nem igen találják meg a helyüket, hanem a politika tereire portyáznak át. Hisz ismeretes az is, hogy a politikusok mennyire idegenek maradnak az értelem reális képviselőitől. Kétségtelen, hogy aztán közöttük erős kiválogatódás megy végbe, hogy ki kerüljön felül, de az is ismere-

tes, hogy a parlamentekben sem az értelem viszi a szerepet, hanem ott is csak ugyanaz a psziché, amelyből a képviselők eredtek és amelybe tartoznak, a parlamentekben is a szuggesztív hatások a döntők. Igaz, hogy a politikai hősök gyakran rendkívüli embereknek tűnnek fel s a politikában aki felül kerül, annak nagy versengésen kell felül kerülnie. Ez a rendkívüliség is azonban csak szuggesztív valami, t. i. a normális életben nem is élünk azokkal a hatásokkal, amelyekkel a politikában operálnak, és ezért tűnnek ők fel rendkívülieknek. Az is, hogy micsoda izgalmas tud lenni a viselkedésük, szintén rendkívüli, mert az életben nem is szoktunk úgy viselkedni, hanem igyekszünk higgadtak, józanok lenni. Ámde a primitív pszichéről tudjuk, hogy éppen az milyen élénken, lármásan, zabolátlanul viselkedik. És emberek vannak ott együtt mint politikusok, akik tulajdonkép semmihez se értenek reálisan, igazán, vagy legalább semmi reális dologhoz, hisz azok, akik igazán értenek valamihez, nem is mennek politikába: de ők, mihelyst politikusok lettek, mindenhez értenek.

Hogy a politikusok komplexuma valami kórságos dolog, az kitűnik abból az általános averzióból, amellyel az életben számottevő emberek irántuk viseltetnek. Az egészség mindig averzióval viseltetik a beteg dolog iránt. Még a köznép is, mihelyst túl van a közvetlen szuggesztív hatáson, ugyanezt az averziót érzi, hiszen tudjuk, hogy legalább is „úri huncutságnak“ nevezi a politikát és a politikusok hűhója felől egyáltalán nincs valami megtisztelő vélemény. Ez is csak az egészséges józanság averziója a beteg dolog iránt.

Ezekből nyilvánvaló, hogy alsóbbrendű értelmi funkciók kerülnek a centrális funkciókba. De minden organikus funkcióban, ha nem a legújabb fejlettségű műveletek érvényesülnek, hanem a működések korábbi képletekre szállnak vissza, beteg dolog történik. Hiszen a betegségnek éppen az biológiai jellemzője, hogy redukció történik a korábbi képződésű funkciókra. A felsőbbek, a legújabb fejlődésűek megbénulnak. De maga a pszichiátria is azt állapítja meg, hogy az elmezavarok abból állanak, hogy az elme bizonyos korábbi fejlődési fokaira esik vissza. „Abban“ a régebbi rétegekre, mint Monakow mondja; „Introversio“ Freud szerint, azaz megfordulás a korábbi értelmi képletek felé; „Schizophrenia“ Bleuler és Jung szerint, azaz lehasadása az elmének egy korábbi fejlődési fokon. Azaz a centrumban a politika mint téboly működik.

A tébolynak jellemzője az, hogy ahelyett hogy az értelem a realitást fogná fel: a realitás helyébe a régibb keletű képzeletek tolnak fel és az elme ezek szerint gondolkodik, cselekszik: téveszmék szerint, kényszerképzetek szerint. A politika is ezt cselekszi. A realitást a mi civilizációnk életében az adná meg, ami mint valóságos és természetes folyamat folyik: amelyről azonban fogalma sincs a politikának, sőt miután az a centrális téboly kihat egész életünkre, egyáltalán a közéletben sem tudunk róla, hogy vagy ezer év óta, a tizenegyedik század óta, az az Európa, mely-mintegy négyezer kis államocskára bomlott szét, egyre újra az egység felé halad. Minden egyes nemzedékkel történt valami, hogy kisebb államok nagyobbakba oldódtak fel és az egykori mintegy négyezer államból nem maradtak fenn csak a mai utolsók. Az évezredek processzusa mindenesetre a civilizációnk egységének az újra kiképződése felé irányult. Hogy a mai államformációk már az utolsó fázist jelentik ebben a folyamatban, arra az mutat, hogy maga a civilizáció már kultúregységet képezett: a kulturális tevékenységek az országhatárokon túl már egybeszövődtek. Ebben a természeti folyamatban világos, hogy mindegyik államalakulat csak időleges, ephemer, átmeneti képződmény az egység teljes kialakulása felé. A politika azonban, mint minden téboly, e realitás helyébe korábbi elmeképekből eredő kényszerképzeteket szorít. Korábbi, középkori képeket az államokról, amelyek mind a négyezren örök időig akartak fennmaradni, bár hiába való volt minden öldöklésük és pusztításuk, s a processzusa kérlelhetetlenül tovább haladt. Ez a tébolya a politikai komplexumnak ülte meg Európát s ez pusztítja még ma is. Amint a tömegpszichéről láthattuk, hogy az mindig kóros elváltozás, úgy ezzel ellenkezőleg az élet egésze mindig bámulatos bölcs ösztönnel igyekszik az egészség felé. A testi és lelki betegségekben is ismeretes, hogy az organizmusnak mily erős tendenciája nyilvánul az egészség felé. Így maga Európa, az egész civilizációnk, bámulatosan megérezte épp a legnagyobb katasztrófában, hogy az egészség irányzata a civilizáció egységének a kiképzése és egyszerre hatalmas erővel lépett fel a népek szövetségének az akarása, hogy soha egymással háborút ne viselhessenek. Ámde ott volt a tébolykomplexum, amely Európának ezt a csodálatos bölcs ösztönösséget, amely a jövő felé irányult, vissza fordítsa középkori kényszerképzetekre: a népek szövetsége helyett lett népek szövetsége más népek ellen, mint ahogy minden középkori szövetség

ilyen volt. És tobzódni akar minden győző politikája, hogy az ő állama lesz az örökéletű. Magának a békének az alapgondolata is egy örület volt: a népek önrendelkezési jogának a princípiumával, mikor ezer év óta mind a négyezer és a négyezerből maradt állam az önrendelkezési jogáért öldökölt és pusztított. Még teljesebb örület, hogy már letűnt államalakulatokat hívtak újra életre, tehát az ellenkezőjét tették, mint ami a természeti folyamatoknak megfelelt volna. És keletkezett olyan zűrzavar, hogy győző és legyőzött egyaránt sínyli. Szétszakadtak a tulajdonképeni vitális folyamatai az európai életnek, elsősorban a gazdasági élet. A téboly természetesen ez iránt is vak s csak középkori kényszerképzetek szerint látja. A gazdasági krízisből sehoh és egy parlament sem tud ki vezető utat találni, amint hiszen a parlamentek soha és sehoh se voltak a reális élet, s így a gazdasági életnek sem szervei, hanem csak a hatalmi tülekedéseké. A kényszerképzet a gazdaságban sem tud más gondolatképeket alkotni, mint a középkori adósarcolást és kölcsönhajhászást, úgy amint az államok csak ezt a gazdasági forrásukat találták ki. Maga a reális gazdasági élet pedig egész külön struktúrával az állami struktúrán kívül képződött.

Ez a tébolykomplexum fogta hatalmába Európa elméjét és mint minden téboly, irreális gondolatok izalmát kelti. És pedig az emberek legerősebb középkori izalmait, az öldöklésben való gyönyörűség rettenetes és hamis izalmait. A tébolydákban ismeretes, hogy az örültek minő leleményesen, körmönfontan, szinte zseniálisan tudják a maguk kényszerképzeteit valóságnak feltüntetni: ugyanígy a politika is bámulatos találékonysággal tudja úgy feltüntetni a politikai kényszerképzeteket, mintha azokban rejlenek az üdvösség és a legnagyobb emberi bölcsesség. A nemzet középkori ideológiája az a tébolyodott vesszőparipa, amellyel az izalmakat ki tudja váltani. Pedig hiszen a példa ott van például Svájcban — persze azt nem parlamenti politikusok csinálták, — hogy egészen különböző népek, nemzetek, németek, olaszok, franciák, amelyeknek egyes „Gau“-jai állandó harcban voltak a maguk saját külön hazájukért, nemzetiségükért, egy olyan egységet tudtak alkotni, hogy ha ma valaki azzal állana elő, hogy menjenek nemzetiségükért harcba: az örültek házába csuknák. Azonban kétségtelen, hogy nemzeti sajátságok képződtek ki, amelyek bizonyára csak azért maradhattak fenn, mert valami kiválóságot jelentettek. Természetes az is, hogy nemzetek ilyen kiválóságuk értékeléséhez ragaszkod-

nak, azaz *nemzeti* sajátságait fenn akarják tartani, bizonyos pszihikus diszpozíciókat egy vagy más irányban. De ezek épen ezért alapjában kultúrtulajdonságok, kultúrértékek. Amint Svájcban is más kultúrértékek — nemzeti sajátságok — vannak a francia, az olasz, a német részen. De ezek összeütkezésbe nem is kerülnek, mihelyst a tébolykomplexum nem dolgozhat. Csak a tébolykomplexum kergeti az embereket arra, hogy a nemzet fogalma identikus más nemzetek ölésévei: aminthogy a középkor szelleme szerint így is volt. Tudjuk, hogy dolgos embernek soha eszébe se jut más nemzet dolgos emberét bántani: a politika tébolykomplexumának kell közrehatni, hogy gyilkolni induljon, a politika tébolykomplexumának kell azt az introverziót, azt a visszafordítást a szellemében előidézni, hogy a középkori tébolyodott düh támadjon újra fel.*

Tehát íme a politika mint tébolykomplexum a maga teljes patológiái, pszichiátriai mivoltában. Ez a politika nyit természetesen mindenféle utakat beteg zavaroknak. És ott mindig megjelenik a prazitizmus. A politika hatalmi szerkezet lévén épp arra a célra, hogy az organizmus ne működhessék másképp, mint az ő céljaira: az organizmus azonban folytonos küzdelemben van, hogy valahogy egészségesebb utakra terelődjék, és erre is, arra is próbálkozik: — persze a téboly hatalmában lévén, mindig csak politikailag, pártok szerint, amelyek mind a vezérlő hatalmat akarják megkaparintani.' az egész politika így egy hatalmi tülekedés. Nos, ebbe a hatalmi tülekedésbe kapcsolta bele a zsidóság a munkásmozgalmat. A tébolyba. A munka számára az egészség csak az, hogy a munka minél intenzívebben folyhassék, minél maximálisabban, minél teljesebben

* Mi Magyarország némileg kívül estünk azon az évezredek európai folyamaton, mert mi már mint kész egység alakultunk itt ki a magunk idegen eredetével. Azonban itt is egyes oligarchiák külön szuverén jogokat gyakoroltak, ha nem is olyan teljes alakban, mint a nyugaton a fejedelmek. Mi addig meglehetősen intakt maradhattunk a nyugati egyesülési folyamatoktól, amíg mi nagyobb és erősebb egységet képeztünk mint a nyugati fejedelemségek, sőt túl is tudtunk rajtuk nőni. Csak midőn az egyre terjedelmesebb egységek kezdtek Európában kialakulni, állott be az a helyzet, hogy valahogy be kellett kapcsolódunk. De idegen eredetünk mindig erősebb elkülönződést involvált. Ezzel függ össze a mi erős állami szerkezetünk, az „ezer éves alkotmányhoz“ való erőteljes ragaszkodásunk. Amelynek természetesen mindaddig organikus értelme is marad, amíg az európai egység ki nem alakul. De hogy nekünk? is nem a politikai, hanem — a civilizatórius egység kialakulása az abszolút és törvényszerű élettani haladásunk, afelől tisztában kell lennünk.

a dolgozó ember javára, minél tökéletesebben úgy, hogy a munkás-generációk váljanak hatalmasabb munkára egészségileg, fejlettség-belileg, szociálisan alkalmasabbakká. A szocialista uralom, ott is, ahol kezébe került az állami hatalom, mindebből mit sem tudott megvalósítani. Ahol teljesen keresztül vitte a hatalmi diktatúrát, ott a többi osztályok irtásával a munkásosztály uralmát proklamálta. Az uralmat teljesen ugyanazon hatalmi módokon, mint a politika egyáltalán. Épp csak hogy most ő volna soron, a szocializmus, illetőleg a szocialista politikusok. A munka pedig pusztult, — Németországban a „munka szocializálása“ is csak a munka teljesítőképességének a rohamos sorvadása volt — a munka a minimumra redukálódott.

A zsidó parazita méreg számára a politika nyújtotta a kész preparált talajt, az egyre csak betegbé váló talajt. Ahol a zsidóság nem szaturálhatta úgy keresztül a civilizáció organizmusát, ott még nem lép fel az általános vérmérgezése, ott még lehetnek némely rezerva erők, amelyek ellentállanak. Mi azonban, a legjobban inficiáltak és legjobban lepusztultak, a végveszély előtt állunk. A bankok organizációja az úr a gazdasági életünk fölött. Egész létünk pedig csak attól függ, gazdaságilag megbírunk-e egészségesezni. Lehetséges-e ez a parazitavészben?

A parazitizmus kórságával kimutattam volt, hogy az organizmusnak a legtermészetesebb viselkedése, ha a paraziták ellen reagál és hogy teljesen tudatlan beszéd az antiszemitizmust közepkori bornírásnak nézni, mikor az csak a minden élő szervezetnek az akciója. Amely, ha egyszer nincs meg, akkor az a szervezet már dögvorvason van. Így kell nekünk vigyázni, hogy az antiszemitizmus el ne tűnjék, mert ha nincs már bennünk meg, akkor dögvorvason vagyunk.

De azzal is számolni kell, hogy az élet a legnagyobb revolúciót a halál ellen folytatja. Amíg van benne életerő. A ma kérdése csak az, megvan-e bennünk ez az életerő. A politika, a tébolykomplexum szerint, hogyne! Az életerők pozitív mérője szerint azonban: egyre kevésbé táplálkozunk. És a paraziták ötszörösen kedvezőbben élnek, mint mi.

A kérdés természetesen feltolul, hogy mi volna tehát az egészség felé való fordulás útja? A feltárt pathologia szerint nyilvánvaló, hogy az első dolog, hogy a politika félretolásával egy infekciómentes tisztán gazdasági centrum működjék. Persze ez az, amit a

politika nem engedhet, amit a politikusok nem engedhetnek. Egyrészt mert maga a parlament is teljesen inficiálva van a zsidó bankoktól és zsidó újságoktól. Másrészt pedig semmiféle tébollyal nem lehet józanul beszélni. A téboly ellen a pszichiátria csak egyetlen gyógyymódot tud: azt, hogy az elme valamiképp egy oly rést talál, amelyen a tébolyból kimenekülnie örömeztetet kelt. „Lustbetont“, amint a német szakkifejezés mondja. A Mussolini-féle parlament elleni forradalomnak és Mussolini nagy sikerének a titka csak az, hogy az emberek a veséig megutálták a parlamenteket és jött valaki, aki egy jól eső érzést keltve megszabadította az embereket a parlamenttől. A diktatúrák sikerének egyáltalán csak ez ma a nyitja, magyarázata. De természetes, hogy minden politika a diktatúra ellen van, legkiváltképp pedig a paraziták — ha csak nem az ő diktatúrájuk. Amelyet azonban, sajátságos, sem Európában, sem Amerikában, sem Oroszországban, sohasem ők maguk gyakorolnak. Hanem mindig csak ők idomítanak a maguk tenyészete javára. Amint hogy nem lévén a társadalmi test organikus elemei, nem is tudnak mint centrumok funkcionálni, ők csak centrális előnyöket akarnak élvezni.

Íme, ezek a fizikai faktorai a szociális zavaroknak. Véleményei lehetnek másoknak mások, de semmiféle vélemény nem változtatja meg a természeti folyamatokat. Legfeljebb összerongálják. Mint minden téboly.

Méray-Horváth Károly.

AZ UTOLSÓ ROMÁN PARLAMENTI VÁLASZTÁSOK.

Az impériumváltozás decenniuma a romániai magyar kisebbség vegetatív életében az *ötödik* parlamenti választással köszöntött be.

Diktatórikus uralomra készített választójogi törvény és példátlanul kezdetleges, csapnivalóan rossz, sőt a kisebbségi szavazók tendenciózus kihagyásával készült választói névjegyzékek alapján történő parlamenti választás, melyet a korteskedés skálájának minden változata előz meg a maga ragyogó miniszteri Ígéreteivel és egyben megfélemlítési kísérleteivel, sajtóhadjáratával, gáncsvetéseivel, egységrobbantást célzó petárdáival — mit jelent egy etnikai kisebbség életében, azt mindnyájan tudjuk.

Ezek az „előfeltételek“ az 1928 december havában lepergett romániai parlamenti választáskor mint adott tényezők meg voltak. Adva volt a liberális párt égisze alatt keletkezett 1926 március 27-én kihirdetett választójogi törvény,¹ melynek egyik rejtett kisebbségellenes intézkedése folytán, hogy t. i. a megyét teszi választókerületté,² a magyar és német többségű városi municípiumok — így Kolozsvár, Temesvár, Nagyvárad, Arad, Marosvásárhely — szavazatait majorizálja az illető vármegye román falusi lakossága. Ettől a magyar és német kisebbséget súlyosan érintő rendelkezéstől eltekintve a V. T. prémium rendszere a kormánypárti választónak a kisebbséggel szemben valóságos plurális szavazatot biztosít. Viszont a politikai érettségnek azt a magas fokát, mely mellett a választópolgár az országos eredmény emelése céljából, még abban az esetben is leadja a maga szavazatát, ha előrelátható, hogy saját választókerületének jelöltjeit amúgy sem tudja megválasztani, ma még megkívánni nem lehet.

Adva voltak ennél a parlamenti választásnál is a régebbi kormányok által pártszempontok szerint összeállított s a legtöbb he-

¹ „Legea electorala pentru adunarea deputatilor si senat“ kihirdetve a „Monitorul Oficial“ 1926 március 27-iki 71. számában, melyre rövidítve V. T. (választási törvény) jelzéssel hivatkozunk.

² A V. T. második bekezdése szerint: „Minden megye egy választókerületet alkot“.

lyen a magyarság rovására nagyon is hiányos választói *névjegyzékek*, melyek összeállításánál az volt a vezető szempont, hogy minél többen essenek ki a választói jogosultságból és főleg minél többen az etnikai kisebbséghez tartozó választók. Tíz év telt el anélkül, hogy rendszeres és precízen elkészített választói névjegyzékek lennének, mert hiszen az eddigi gyakorlat szerint nem a közigazgatás készíti el hivatalból azokat, ügyelve arra, hogy abból senki ki ne maradjon, hanem a választói jogosultsággal bíró polgárnak magának kell azokba felvételnie magát. Hanyagságból, tendenciózusan sok-sok tízezerre megy — csak megyenként — azoknak a száma, akiket kifelejtettek a választási névjegyzékekből.

Az is tagadhatalan, hogy a választásokat vezető kormány-párt a *korteskedés* minden eszközét felhasználta s a székely megyékben is állított nemzeti-parasztpárti jelölő-listákat. Háromszék megyében maga az erdélyi miniszter, Voicu Nitescu, volt a lista-vezető. Az udvarhelymegyei kormánypárti listán pedig már magyarokat is jelölt (Réti Imre és dr. Ferenc Balázs személyében, mindkettő „néppárti“-nak mondva magát). A választás előtti napon pedig Voicu Nitescu erdélyi miniszter Dobrescu földművelésügyi államtitkárral együtt az egész székelyföldet végigjárták s Csíkszeredában és Ditróban tartott beszédeikben hangsúlyozták azt, hogy: „ha székely testvéreink tőlünk jót várnak és azt akarják, hogy érdekükben jót tehesünk, akkor támogassanak bennünket és szavazzanak a karikára.“ (Ellenzék 287. sz.) Korteskészdjeik — írja a Keleti Újság 284. sz. — megfélemlítésül és ígéretosztásul is szolgáltak. Lázár Aurél Bihar megyében Élesden magyar nemzeti színű szalaggal korteskedett. S míg a hivatalokban még ma is ott vannak a figyelmeztető feliratok, hogy „Csak románul szabad beszélni“ a választások idejére a román pártok egyszerre híveivé váltak a más nyelvű állampolgárok nyelvi szabadságának s jelöltjeiket *magyar* nyelven ajánlották plakátjaikon a választók figyelmébe, így Kolozsvárt a nemzeti-parasztpárt hatalmas plakátokon *magyar nyelven* ígérte a magyar választóknak az egyenlő jogok és egyenlő szabadságok uralmát abban az esetben, ha nem különítik el magukat a román választóktól és valamennyien a kormánylistára szavaznak (Keleti Újság 275. sz.). Az Avarescu-tábornok *néppártja* pedig azért tudott olyan különösen nagy számú szavazatot elérni a székelyföldön, mert a választási jelét — amint megállapítást nyert — pl. Maros-Torda megyében a Nyáradmentének

három községe összetévesztette a Magyar Párt szorzójelével. Hasonló esetek fordultak elő a Szilágyságban is és talán ennek köszönheti az Avarescu-Jorga blokk, hogy elérte a 2%-os arányszámot.

Nem feladatom ismertetni a választást megelőző sajtókampányt, melynek során a román lapok cikkei csak úgy hemzsegték a „budapesti irredentizmus“, „magyar oligarchia“, „a magyar párt grófjai“ kitételű cikkektől s a Magyar Párt teljes bukását jósolták, úgyszintén mellőzöm azoknak a további előzményeknek az ismertetését is, amelyek a romániai magyar kisebbség vezetőinek azon elhatározását alakították ki, hogy *önállóan*, mindenféle választási kartell és kisebbségi blokk mellőzésével, vegyék fel a választási küzdelmet.

A kormánypárt félhivatalosa, a „*Dreptatea*“ állapítja meg, hogy annyi hamis választás után az ország most már ismeri a szabad választásokat hadi állapot és cenzúra nélkül; rend volt az országban s ezzel az általános választójog igazán működésbe lépett s Románia megjelent az alkotmányos életet élő államok sorában.

Nem tagadhatjuk, hogy — az „*adott feltételek*“ hangsúlyozásával — a választásokat törvényesen vezette le a kormány s a rendet fenntartotta, de általános választójogról csak akkor lehetne szó, lia a jelenlegi V. T. helyett egy modern, az etnikai kisebbségekkel is kellően számoló választójog, továbbá pontos és lelkiismeretes választói névjegyzékek is készültek volna.

Míg 1927 júliusában Románia két legnagyobb súlyt képviselő kisebbségi nemzete, a hivatalos adatok szerint csupán 1 millió 353 ezer magyar és 557 ezer német (szász és sváb) közös kisebbségi blokkba egyesülve ment a választási küzdelembe, addig az 1928 decemberi választások alkalmával a magyarság önállóan vette fel a választási harcot. S ennek a mostani választásnak az eredményei azért is felette tanulságosak, mert míg egyfelől megmutatták, hogy az 1927. évi választások mennyire nem voltak tiszták, másfelől azt is jelentik, hogy a jövőben nem lehet majd olyan könnyen visszaéléseket elkövetni, mint ahogyan ez a múltban történt, mivel már van egy olyan választási alap, amelyen biztosan lehet kalkulálni.

Nem lesz érdektelen már ezúttal néhány összehasonlítást tenni az 1927. és 1928. évi választások kisebbségi mérlege tekintetében.

1927-ben a kisebbségi blokk Erdély³ 22 megyéjében adott be

³ Erdély alatt a szoros értelemben vett történelmi Erdélyen kívül a Bán-ságot és a többi, Magyarországtól Romániához csatolt területet is értjük.

jelölő listát s összesen 162.900 kimutatható szavazatot ért el⁴ — (az urnalopások miatt „eltűnt” szavazatok száma nem állapítható meg) — s ennek eredményében abszolút többség alapján 2 mandátumot nyert, feloszlás alapján pedig további 13, összesen 15 képviselői mandátumot, melyből a választási kartell-egyezmény értelmében 8 mandátumot a magyar párt, hetet pedig a német párt kapott, továbbá 14 megyében állított szenátor jelöltet s egyedül Csík megyében sikerült egyetlen szenatori mandátumot nyerni, mely a Magyar Párté lett, — addig az 1928. évi választásoknál az önálló magyarpárti listákra, melyeket Fogaras és Krassó megye kivételével minden erdélyi megyében — (összesen 21-ben) — benyújtott a Magyar Párt, összesen 172.699 szavazatot s ezek alapján abszolút többség eredményében hét, felosztás alapján további kilenc, összesen tizenhat képviselői mandátumot nyert; ezenteiül 8 kerületben állított szenátor jelöltet s a 3 székely megyében hatalmas többséggel három szenátorságot, — további három — (a megyei és községi tanácsok által választott) — s így összesen hat szenatori mandátumot sikerült elnyernie.

Hogy a további összehasonlításokat megtehessük és azokból a következtetéseket levonhassuk, szükséges ismernünk a Központi Választási Bizottság 1928. december 18-án kelt és a Monitorul Oficial 1928. december 19-iki 283. számában közzétett jegyzőkönyvében foglalt adatokat a képviselőválasztások eredményeire nézve.

Az 1926. március 27-iki V. T. értelmében a képviselőválasztás az ú. n. *kisebbségi (arányos)* képviselőlet rendszere szerint történik, ami azt jelenti, hogy a legnagyobb szavazattöbbséget nyert politikai csoport mellett a kisebbségben maradt csoportok nézetiránya is képviselőletet nyer. Tudnunk kell, hogy az általános, egyenlő közvetlen, kötelező és titkos szavazás szavazókörönként, az egyes politikai csoportok által megejtett jelölések alapján legalább 20 választó által aláírt és a központi választó-bizottsághoz benyújtott jelölőnyilatkozatban foglalt névjegyzékre (listákra) történik. A szavazókörökben megtörtént szavazás eredményét az illető választókerület *megyei választási irodája* összesíti s fölterjeszti az igazságügy-minisztériumban létesített *központi választási bizottsághoz*. Ennek a központi választási bizottságnak a feladata az eredmények össz-

⁴ A bukovinai listákra esett kisebbségi blokkos szavazatokkal együtt: 173.517 szavazatot.

pontosítása, a mandátumok szétoztása és a megválasztottak kihirdetése a V. T. 89—96. cikkeiben foglalt rendelkezések értelmében. Magát a jelenleg érvényben lévő kisebbségi (arányos) képviseleti rendszert a mandátumoknak az egyes politikai csoportok közötti elosztása teszi bonyodalmassá és valóságos „magasabb matematikává“.

A központi választási bizottság⁵ 1928. december 18-án kelt jegyzőkönyve szerint, ez a — V. T. 54. cikke alapján összeállított 5 tagú — bizottság az 1928. december hó 12. napján az, egész országban foganatosított képviselőházi választások eredményeinek központosítása és összesítése tárgyában a következőképen járt el: a szavazatok összesítését az egész országra és a megyei választókerületekre nézve foganatosította, az egyes választókerületi körzetek által elkészített kimutatások ellenőrzése és egyes számítást hibák helyesbítése után.

Megállapította mindenek előtt a K. V. B., hogy az egész ország területén a választói névjegyzékbe összesen 3,671.352 választó volt fölvéve s hogy a leadott szavazatok összege⁶ 2,840.680 volt. Ezt követően részletezte az egyes politikai csoportok szerint a szavazatok megoszlását; majd kiszámította a K. V. B. minden egyes választókerületben az egyes politikai pártok által nyert szavazatok százalékát, az egész országban leadott összes szavazatok számához viszonyítva.

Megállapította ezután a K. V. B., hogy *a nemzeti parasztpárt* (gruparea partidului national-táránesc) a szavazatok 40%-án felüli hányadot kapott s a V. T. 90. cikke alapján ezt a politikai csoportot *többségi csoportnak* nyilvánította.⁷

Majd a K. V. B. minden egyes választókerületben az egyes politikai csoportok (pártok) által nyert szavazatok arányát állapította meg, az illető választókerületek szavazóinak összes számához viszonyítva s az így nyert százalékokat csökkenő sorrendben bevezette az egyes politikai pártok részére szolgáló külön rovatokba.

E számítások alapján a K. V. B. megállapította azokat a ki-

⁵A központi választási bizottságot rövidítve K. V. B. betűkkel jelöljük.

⁶A leadott szavazatok összegébe beleszámítandó, s bele is számított az előterjesztésekkel megtámadott, továbbá az összeolvasáskor megsemmisített szavazatok száma.

⁷V. T. 90. cikk *b.*) pontjának második bekezdése szerint: „az a politikai csoport, amelyről e számítás alapján megállapítatik, hogy országosan a legnagyobb szavazatszámot érte el, de legalább 40 százalékot a többi csoporttal szemben, *többségi csoportnak* nyilvánítatik, a többi csoport pedig *kisebbséginek*.”

sebbségi politikai csoportokat, amelyek a megyei választókerületekben a szavazatok abszolút többségét nyerték el. Ennek eredményében a K. V. B. megállapította, hogy a *magyar párt* az alább felsorolt megyékben érte el az abszolút többséget:

<i>Csik</i> vármegyében.....	78.57%
<i>Udvarhely</i> megyében	70.85%
<i>Háromszék</i> megyében.....	76.14%

S a V. T. 91. cikkének második bekezdése alapján a magyar pártnak Csik megyében 2, Udvarhely megyében 3, Háromszék megyében 2, összesen *hét* mandátumot ítélte oda.

A V. T.-ben megállapított 387 képviselői mandátum számából levonta a K. V. B. a V. T. 92. cikke értelmében⁸ ezt az abszolút többség útján a Magyar párt által elért hét mandátumot s a fennmaradó 380 mandátum felét, vagyis 190 mandátumot a V. T. 93. cikke alapján a többségi csoport (nemzeti parasztpárt) nyerte el, másik felét pedig — beleértve a többségi csoportot is — a többi politikai pártok között osztotta föl a K. V. B., figyelemmel a V. T. 94. cikkében foglalt azon rendelkezésre, hogy csak az országosan 2%-nál nagyobb szavazatszázalékot elért politikai csoportok vesznek részt a mandátumok szétosztásában.

E felosztás az alábbi számítás szerint történt:

az abszolút többséget három megyében elért Magyar párt által az egész országban nyert szavazatok összegéből levonta a K. V. B. az abszolút többséget elért választókerületben szavazatok összegét, amely választókerületekben már a Magyar párt mandátumokat nyert;

levonta továbbá a K. V. B. az egyes politikai csoportokra leadott szavazatok főösszegéből a szavazatok 2%-át el nem nyert pártokra esett szavazatok országos számát, úgyszintén a megsemmisített szavazatok összegét;

e levonások megtörténte után a fennmaradó 190. mandátum fölosztása végett az egész országra vonatkozó újabb arányszámí-

⁸ „A törvény által az egész országra megállapított mandátumok összá-
számából levonatnak a kisebbségi csoportoknak juttatott mandátumok azon
kerületekben, ahol ezek abszolút többséget értek el, még ha országosan nem
érték is el a 2%-ot. Ami az összes mandátumok számából e levonások után
megmarad, szétosztatik országosan a politikai csoportok között az alábbi meg-
különböztetések szerint.“ (A V. T. 93—94. cikke foglalja magában a felosztás
elveit.).

tást eszközölt, amelynek eredménye a K. V. B. jegyzőkönyve szerint a következő:

a nemzeti parasztpártnak	2,208.922 szavazattal jut 83.13% — 158 mandátum;
a liberális pártnak	185.939 szavazattal jut 7.00% — 13 mandátum;
a magyar pártnak	121.263 szavazattal jut 4.57% — 9 mandátum;
a paraszt pártnak	70.506 szavazattal jut 2.65% — 5 mandátum
a nép- és nemzeti pártnak	70.490 szavazattal jut 2.65% — 5 mandátum
összesen:	2,657.120 szavazattal 100,00% — 190 mandátum.

Összefoglalva az egész fenti műveletet, az összes mandátumoknak pártok szerinti következő fölosztását nyerjük:

Nemzeti parasztpárt: 190 + 158=	348 mandátum
Liberális párt	13 „
Magyar párt: 7+ 9=	16 „
Paraszt párt	5 „
Nép- és nemzeti párt	5 „

Összesen: 387 mandátum.

Ezek a mandátumok választókerületenként lettek felosztva, a: K. V. B. tagjai által aláírt táblázatban foglalt adatok szerint. A[^] kisebbségben maradt politikai csoportok részére a mandátumok fölosztása a V. T. 94. cikkének második bekezdése alapján történt a szavazatok csökkenő arányában olyképpen, hogy minden egye& listavezetőnek egy-egy mandátumot juttattak. (Következik ezek után a liberális-, a nép- és nemzeti-, a parasztpárt és a Magyar párt részére odaítélt mandátumok fölsorolása. Tekintettel arra, hogy a Magyar pártot kivéve, a többi előbb említett párt kizárólag a regátban (régii királyságban) kapott mandátumokat, e helyen csak a Magyar pártnak odaítélt 9 mandátumot részletezzük.)

A Magyar Pártnak a K, V. B. a következő megyékben ítél meg összesen 9 mandátumot fölosztás alapján:

Szilágy megyében	27.99% alapján: 1 mandátumot,
Maros-Torda megyében	26.28% alapján: 1 mandátumot,
Szatmár megyében	24.60% alapján: 1 mandátumot,
4.-Bihar megyében	19.33% alapján: 1 mandátumot,
Kolozs megyében	19.14% alapján: 1 mandátumot,
Kis-Küküllő megyében	18.70% alapján: 1 mandátumot,
Brassó megyében	17.27% alapján: 1 mandátumot,
Torda-Aranyos megyében	16.06% alapján: 1 mandátumot,
Arad megyében	<u>12.94% alapján: 1 mandátumot.</u>

összesen: 9 mandátumot.

A fősztás után szabadon maradt 348 mandátumot a K. V. B. a többségi pártnak (nemzeti parasztpárt) ítélte meg s ilyképen a V. T. által a képviselőház részére megállapított 387 mandátum teljes egészében fősztatott.

A jelölési jegyzéket benyújtott *pártok számában* feltűnő szaporodást észleltünk, azonban ezeknek 19-ről 28-ra emelkedése az ú. n. független alakulatok (grupuri independenti) elburjánzásának tudható be. Ezek mellett a régi királyságban 2 disszidens liberális és egy disszidens nemzeti-parasztpárti csoportnak a felbuklását is konstatálhatjuk, melyek elég tekintélyes szavazatszámot mutatnak föl, a független alakulatok legerősebbikének 200-at alig fölülhaladó szavazatával szemben.

Föltűnő jelenség a *szociáldemokrata pártnak* az önálló listán szereplő pártok közül való kimaradása, mely párt úgylátszik Romániában nem tartja összeegyeztethetetlennek a nemzetközi elvekkel a *nemzeti alapra való helyezkedést* és egy *polgári párttal* — a nemzeti paraszt párttal — *kötött választási kartellt*.

A *Cuza-féle antiszemita L. A. N. C.* (Keresztyén nemzetvédelmi liga), mely 1927-ben 3 frakcióra szakadt, ezúttal egységesen jelentkezik, azonban a múlt *évihez* viszonyítva majdnem felére csökkent szavazatszámmal.

Avaescu tábornok és Jorga professzor blokkjánál, a nép- és nemzeti pártnál (partidul poporului si national) észlelhetünk tetemes emelkedést a múlt évi szavazatszámhoz képest (55.371 szavazatot nyert 1927-ben, 70.490-et ezúttal). Rámutattunk azonban már más helyen arra, hogy a székelyföldön elért eredményét választási jelének köszönheti, melyet egész községek tévesztettek össze a Magyar párt jelével és tévedésből a Néppártra adták le szavazataikat.

Románia politikai életének egyik legnagyobb kaméleonja *Lapu* (legutóbb a liberális párt minisztere) a maga *Paraszt pártjával* a nyert szavazatok száma tekintetében mindjárt a Magyar párt után következik, azonban 70 ezret meghaladó szavazatának tekintélyes részét ugyancsak szerencsésen megválasztott választási jelének köszönheti, mely (két koncentrikus kör) sok kormánypárti szavazatot vont el a Nemzeti parasztpárt „egy körös“ választási jelétől.

A *kommunista párt* (a városi és falusi dolgozók blokkja) a

tavalyihoz képest (31.505 szavazat) megerősödött, majdnem 7 ezerrel több szavazatot nyervén.

Legjellemzőbb azonban a Bratianu-féle liberális párt gyászos eredménye a tavalyi „urnalopásos“ 1,704.435 szavazathoz képest, mert ezúttal a legnagyobb erőfeszítéssel sem tudott 185.939 szavazatnál többet elérni.

S hogy végül egy másik igen jellemző tényre utaljunk, nem hagyhatjuk megemlítés nélkül azt sem, hogy a *kormánypárt* (Nemzeti paraszt párt) a ráesett 2 milliót felülhaladó szavazatszámával messze felülhaladja az eddigi erőszakos kormánypárti eredményeket is. A lelkekre valóságos ólomsúllyal nehezédő Bratianu kormány váratlan bukása fölött érzett általános öröm által teremtett tömeghangulaton kívül, a szociáldemokratákkal és a cionistákkal, valamint a szászokkal kötött választási kartellnek tudható be ez az óriási kormánypárti szavazatszám, melyből Erdélyre egyedül közel háromnegyedmilió szavazat esik (736.957).

Le kell azonban mindenekelőtt szögezni azt a tény, hogy a kisebbségben maradt pártok közül *egyedül a Magyar párt tud abszolút többséget fölmutatni 3 választókerületben*, s az Erdélyben elnyert 172,699 szavazattal *hat százaléknál többet (6.08%) nyert el az egész országban leadott szavazatokból*. Sietünk azonban azt is konstatálni, hogy *ez a szavazatszám koránt sincs arányban a magyar ethnikai kisebbség számával*, aminek oka főleg a *hiányos választói névjegyzékekben* keresendő.

Egy másik szembetűnő jelenség a szavazók számának országos viszonylatban is, de különösen Erdélyben észlelhető nagymérvű emelkedése. Ha az eddigi öt választás idevonatkozó adatait egymásmellé sorakoztatjuk, kitűnik, hogy Erdélyben a választási névjegyzékbe fölvettek 76.15%-a szavazott le, egymilliót felülhaladó számban, mintegy 5%-os emelkedést jelent.⁹

A s z a v a z ó k s z á m a :

1920-ban az egész országban 1,949,302 (66.3 %), Erdélyben 388,335	(41.00%);
1922-ben az egész országban 2,207,425 (75.9 %), Erdélyben 497,101	(58.30%);
1926-ban az egész országban 2,622,565 (74.9 %), Erdélyben 923,687	(72.12%);
1927-ben az egész országban 2,762,779 (77.04%), Erdélyben 926,232	(71.18%);
1928-ban az egész országban 2,840,680 (77.3 %), Erdélyben 1,005,003	(76.15%),

⁹ A zárójelben közölt százalékok a szavazók számának a névjegyzékbe fölvettek számához való arányát tüntetik föl, melyet Erdélyben az ottani névjegyzékbe fölvettek számához viszonyítottunk s természetesen nem az egész országbeli választásra jogosultakhoz.

I Választókerület (megye)	2	3	4	5	6					
	A képviselők száma	A jelölési jegyzékek száma	A választói névjegyzékbe fölvetett választók száma	A szavazók száma	Magyar párt	Nemzeti-parasztpárt (kormány-párt)		Nemzeti-liberális párt		
					listájára leadott szavazatok					
					száma	0/0	száma	0/0	száma	0/0
Alsófehérr	5	5	47.878	37.304	2.866	7-7	32.759	87-2	721	1-9
Arad	9	7	106.707	86.023	11.132	12-9	64.162	74-6	2.263	2-6
Bihar	9	6	111.005	83.578	16.159	19-3	54.451	65-1	1.575	1-9
Beszterce-Naszód	3	6	34.392	26.712	1.097	4-1	23.209	86-9	467	1-7
Brassó	3	5	38.262	28.340	4.893	17-3	21.046	74-3	988	3-5
Csik	3	6	33.694	23.192	18.223	78-6	2.714	11-7	88	0-4
Fogarás	3	3	21.852	16.939	—	—	15.885	93-8	351	2-3
Háromszék	3	4	31.421	22.933	17.462	76-1	4.051	17-7	269	1-2
Hunyad	9	6	81.680	63.734	3.198	5-0	56.517	88-7	1.555	2-4
Kis-Küküllő	4	4	34.366	28.057	5.247	18-7	20.823	74-2	783	2-8
Kolozs	6	6	72.635	51.009	9.761	19-1	38.162	74-8	451	0-9
Krassó	5	6	58.518	46.228	—	—	42.432	91-8	1.242	2-7
Szörény	6	6	60.952	50.153	1.564	3-9	44.059	87-8	1.145	2-3
Maros-Torda	6	5	62.893	46.004	12.091	26-3	27.049	58-8	392	0-8
Máramaros	4	7	36.760	21.803	1.244	5-7	19.411	89-0	330	1-5
Nagy-Küküllő	4	6	40.648	30.707	2.421	7-9	25.204	82-1	962	3-1
Szatmár	6	6	66.295	46.748	11.502	24-6	31.300	67-0	555	1-2
Szeben	5	6	49.902	36.293	1.036	2-8	31.251	86-1	1.402	3-9
Szilágy	6	5	75.669	60.072	16.812	28-0	38.545	64-1	393	0-6
Szolnok-Doboka	5	5	52.639	39.082	4.772	12-2	32.192	83-4	559	1-4
Torda-Aranyos	4	5	43.132	31.357	5.036	16-1	24.446	78-0	657	2-1
Udvarhely	4	5	30.341	22.232	15.751	70-8	4.703	21-1	182	0-8
Temes-Torontál	10	7	128.122	106.502	10.032	9-4	82.586	77-5	1.459	1-4
Összesen :	122	127	1,319.763	1,005.002	172.699	17-2	736.957	73-2	18.789	1-9

6				7		8		9				
Néppárt	Ker. nemzet- védelmi liga (L. A. N. C.)	Parasztpárt	Komunista- párt (Blocul muncitoresc și țărănesc)	Az össze- olvasás- kor meg- semmisi- tett szava- zatok		A választó- kerület (megye) m a g y a r lakosságának		A választás eredmé- nyében a magyar párt által elnyert mandátu- mok				
listájára leadott szavazatok												
száma	0/0	száma	0/0	száma	0/0	száma	0/0	száma	0/0			
319	0·9	106	0·3	—	—	—	—	533	1·4	24.107	11·5	—
702	0·8	850	1·0	1.770	2·1	3.748	4·3	1.396	1·6	99.565	23·5	1
1.379	1·6	—	—	1.562	1·9	7.332	8·8	1.120	1·3	150.501	31·0	1
161	0·6	145	0·5	1.398	5·2	—	—	235	0·9	5.893	4·2	—
415	1·5	—	—	—	—	516	1·8	482	1·7	38.213	25·4	1
746	3·2	—	—	284	1·2	835	3·6	302	1·3	110.513	90·5	2
383	2·3	—	—	—	—	—	—	320	1·9	5.857	7·5	—
572	2·5	—	—	—	—	—	—	579	2·5	103.669	78·7	2
722	1·1	—	—	714	1·1	394	0·6	634	1·0	47.600	13·6	—
444	1·6	—	—	—	—	—	—	760	2·7	37.891	25·9	1
516	1·0	303	0·6	—	—	529	1·0	1.287	2·5	105.393	30·8	1
204	0·4	576	1·2	728	1·6	227	0·5	819	1·8	4.010	2·0	—
409	0·8	754	1·5	—	—	584	1·2	1.238	2·5	14.938	6·6	—
1.393	3·0	—	—	—	—	4.426	9·6	653	1·4	130.990	47·5	1
120	0·5	49	0·2	283	1·3	43	0·2	323	1·5	6.200	4·1	—
657	2·1	—	—	713	2·3	177	0·6	573	1·9	16.572	10·2	—
731	1·6	—	—	996	2·1	860	1·8	804	1·7	83.422	24·5	1
1.120	3·1	—	—	616	1·7	380	1·0	488	1·3	6.131	3·2	—
1.343	2·2	—	—	—	—	1.725	2·9	1.254	2·1	99.116	31·7	1
480	1·2	—	—	—	—	217	0·5	862	2·2	32.896	14·9	—
330	1·0	200	0·6	—	—	—	—	688	2·2	37.771	21·1	1
572	2·5	—	—	—	—	—	—	579	2·5	122.133	93·5	3
2.098	2·0	1.222	1·1	3.484	3·3	3.537	3·3	2.085	2·0	67.179	14·2	—
15.816	1·6	4.205	0·4	12.548	1·2	25.530	2·5	18.014	1·8	1,350.560	—	16

Az egyes választókerületek részletes eredményeit egybefoglaló kimutatásunkba elegendőnek tartottuk a Magyarországtól Romániához csatolt terület adatainak a fölvételét, annál is inkább, mert a Magyar párt a régi királyságban nem állított jelölteket, jóllehet ott is tekintélyes számú magyar él. Az említett kimutatás 8-ik rovatában az egyes megyék magyar lakosságának számát is feltüntettük az új közigazgatási beosztás alapján Istrate „Indicatorul comunelor din Ardeal și Bánat“ c. 1925-ben megjelent munkájából átvett adatok figyelembevételével. Megjegyezzük azonban, hogy a romániai magyar etnikai kisebbség száma ma már meghaladja a két milliót s Istrate legalább is $\frac{3}{4}$ millióval kevesebb magyart számol el — ősi szokás szerint. (A kimutatást lásd a 288. és 289. oldalon.)

A tizenhat magyar képviselő között 7 ügyvéd, 3 nagybirtokos, 3 lapszerkesztő, 2 ref. lelkész és egy iparos foglal helyet.

A szenátor-választás eredményének ismertetése előtt röviden ismertetjük a szenátus szervezetét.

A kétkamarás rendszer alapján szervezett román parlament szenátusának választott és hivatalbóli tagjai vannak. A választott szenátorok száma 204, melyből kötelező, egyenlő, közvetlen és titkos szavazással névjegyzékes (lista) rendszer alapján választókerületenként 113-at, községi és megyei tanácsok 71-et, a kereskedelmi és iparkamrák 8-at, a mezőgazdasági kamarák 4-et, a munkakamarák 4-et, az egyetemek ugyancsak 4-et választanak.

A szenátusi választásoknál a kisebbségi (arányos) képviselő elve nem nyer alkalmazást s így íaz a bonyodalmas matematikai számítás, melyet a képviselői mandátumok elosztásánál láttunk, nem szükséges. A megyei választási irodák az egyes szavazóköri eredményeit összesítik s a szenátori mandátumot a *relatív többség* alapján annak a listának juttatják, mely a legtöbb szavazatot nyerte (V. T. 99. cikke).

Az 1928. december 15-én megtartott *általános szenátorválasztás* Csík megyében dr. Gyárfás Elemért, Háromszék megyében Sándor Józsefet és Udvarhely megyében dr. Balogh Arthur ny. egyetemi tanárt juttatta mandátumhoz, összesen tehát 3 mandátumot eredményezett a Magyar pártnak. Viszont az 1928. december 17-iki, a *megyei és községi tanácsok* által foganatosított választás eredményében további 3 szenátort nyert a Magyar párt, Csíkban Pál Gábor ügyvéd, Udvarhelyben Sebesi János ny. alispán és Háromszéken Fábíán László dr. ügyvéd személyében. A többi sze-

nátorkatória választása a Magyar Párt jelöltjeinek nem hozott eredményt.

Az 1928. decemberében lezajlott parlamenti választások alatt megbirkózva a téli választások óriási technikai nehézségeivel, valamint a tömeghangulatnak megtévesztésre alkalmas jelszavaival, a szélsőséges demagógia tetszetős frázisaival, a kormánypárti kortesek csábító ígéreteivel és fenyegetéseivel, továbbá az „egy tál lencse“ politikai martalócaival, számbelileg is hatalmas eredményt és sikert ért el. Kétségtelen, hogy ez az eredmény sokkal nagyobb lett volna, ha a magyar választópolgárok jórészenek nemtörődömsége és oportunitása ezúttal is meg nem nyilvánul.

Pedig maga a Magyar párt elnöke gróf Bethlen György emelte ki a Kolozsvárt — 1928. november 30-án — tartott programbeszédében, hogy „ez a választás valóságos népszámlálás jellegével és jelentőségével bír, mert most a választási eredmény valóban nemzeti katasztert fog föltüntetni nemcsak ott, ahol nagyobb tömegek élnek a magyarságnak, hanem ott is, ahol csak szórványokról lehet beszélni.“

A választások népszámlálási jellegét a kormánypárt félhivatalosa, a „Dreptatea“ 1928. december 19-iki 358. számában, továbbá a „Dimineata“ és az „Adeverul“ december 21-iki számaikban siettek olyan értelemben fölhasználni, hogy diadallal szögezték le a területrevíziós mozgalom képviselőivel szemben, miszerint a nyugati határszéli megyékben a magyarság úgyszólván teljesen hiányzik, hogy ott magyar nem is lakik, ennél fogva a revízió gondolata alapján megdől.

A regáti sajtó, mely nagy többségében ma is kisebbségellenes gyűlölettől tajtézkzik és izzik, önmagát tagadta volna meg, ha a Magyar Párt elnökének a választás „népszámlálási jellegét“ hangsúlyozó kijelentéseiből és a parlamenti választások eredményeiből nem sietett volna fegyvert kovácsolni a fenti értelemben. Tehette ezt annál is inkább, mert Románia az egyetlen ország, mely a háború befejezése óta nem foganatosított népszámlálást s amelynek népességi statisztikai adatai merő föltevéseken alapulnak.

Hogy azok a ténymegállapítások, amelyeket az okirályság sajtóorgánumai olyan értelemben eszközöltek, hogy a nyugati határszéli megyékben magyar lakosság ne lenne, az Arad, Bihar, Szatmár megyékben élő félmilliót meghaladó magyarság elszakítását jelentik, az kétségtelen. De egyben célját tévesztett dolog

is, komoly érvül olyan választói névjegyzékek alapján lefolyt választás adatait fölhasználni, mint aminő primitív választói névjegyzékek Romániában vannak.

Régóta sürgetünk egy legalább olyan tiszta népszámlálást, mint aminő a mostani parlamenti választás volt, mely végre hivatva lesz elosztatni azt a mesterségesen támasztott ködöt, mely a mai erdélyi etnikai kisebbségek valódi lélekszámát áthatolhatatlan fellepként övezi.

Fritz László.

FIGYELŐ.

SUB SPECIE AETERNITATIS...

A természet legfőbb törvénye: a kiegyenlítődés az, amely az ásványtól kezdve a növényen és az állaton át egészen az emberig minden élőlény világában egyaránt érvényesül.

Az általános és megdönthetetlen igazságok elsősorban arra valók, hogy egy-egy példában kifejezve szemléltessük. Ennek az igazságnak a dokumentálására megszámlálhatatlan illusztráció kínálkozik. E sok példa közül egyet szemléltetünk, ami halandó és mégis halhatatlan emberi mivoltánál fogva *a térben* és szinte a szemünk előtt lejátszódott életfolyamata folytán *az időben* áll hozzánk a legközelebb. Sub specie aeternitatis: az ifjabb Andrássy Gyula grófról emlékezünk.

Hatvankilenc esztendővel ezelőtt született Parisban mint egy emigráns apának — a fizikai értelemben véve száműzött — fia. Ám a bölcső minden menekülés ellenére is fény és pompa ragyogása vette körül. Hatvankilenc esztendővel azután a közelmúltban halt meg Budapesten, hazájának fővárosában a közélettől elszigetelve, szinte — lelki értelemben véve teljes száműzetésben. És mégis a koporsót a földi létünk zárókövét az a fény és pompa árasztotta el, ami életének alapkövét: a bölcsőt is körülvette.

Andrássy Gyula elkésetten született és mégis korán halt meg. Ez az egyéni tragédián kívül egyúttal szomorú nemzeti tragédia is.

Négy évszázaddal *ezelőtt* kellett volna születnie, hogy államférfíui képessége a XVI. század olasz rinascimentójában érvényesüljön a legkitűnőbbekkel együtt. Vagy három századdal ezelőtt kellett volna napvilágot látnia, hogy kifinomult művészi ízlése Velencében a dogek közül is kimagasodjon.

Itt Magyarországon úgy két évszázaddal ezelőtt volt hozzá hasonló oly gazdag főúr, akinek életcélja abban összpontosult, hogy *a közéletben a túlert minden hatalommal szemben gyengítse, viszont a túlgengeséget minden hatalommal szemben erősítse.*

Azóta hiába keressük nyomát, Andrássy Gyula gróffal, ennek az örök középreszorítottágnak a típusával, minden bizonnyal magva szakad a magyar, de talán még más nemzetek történetében is.

A tizenkilencedik század végének és a huszadik század kezdetének perspektívájába esett eseménydús élete párhuzamosan haladt a *nemzet*

fénykorával. S ha amint állítottuk is, hogy elkésetten született, távolról sem volt élő anachronizmus.

Sőt mint reformkonzervatív azon az úton haladt, amelyet nagyjaink csaknem ezer esztendő óta tapostak. S ha arról egyik-másik periódus és annak államférfia le is kanyarodott, a jobb belátás felülemelkedésével a járatlan mesgyéről mindig a járt útra tért vissza.

A magyar nemzeti politika sora tehát két úton vonul. Az egyiket egyenletesen fejlődő, önmagában meg-megújuló bokrok és cserjék szegélyezik, a másikat hol egetverdeső fák, hol pedig szélvihar pusztítása után: csenevész, új ültetések. Az az államférfiú tehát, ki a két út közül az elsőn jár, aránylag hosszú földi lét után is korán halt meg...

Valahányszor az embert a korról vetjük össze, mindannyiszor felmerül egy sokszor felvetett és végeredményben mindig megoldatlanul hagyott probléma.

Vájjon az egyén vezeti-e a kort, vagy megfordítva: a kor az egyént? Még a múlt században is divatozó kortörténetnek az utóbbi megoldás — a kor vezeti az egyént — kedvezett s nem hiába mondja Madách az Ember tragédiájában, hogy

„Mi a' törekvés! Mert egyént soh' sem
Hozandsz érvényre a kor ellenében.
A kor folyam, mely visz vagy elmerít,
Úszója, nem vezére az egyén.
Kiket nagyoknak mond a krónika,
Mind az ki hat, megérté századát,
De nem szüle az új fogalmakat.
Nem a kakas szavára kezd virradni,
De a kakas kiált, merthogy virrad.“

A jelen században a szellemtörténet nyer mindinkább teret s sok mindent revízió alá véve a két említett közül az előbbi megoldás — az egyén vezeti a kort elve — felé hajlik.

Andrássy Gyula grófra vonatkoztatva már megállapítottuk, hogy elkésve született. Ebből következik, hogy — ha nem is élő anachronizmus a korában — mindamelllett korszerűtlen volt.

A kor az árral s — ebben az esetben — az egyén az árral szemben úszott. A sodra magával ragadta az ellene törekvőt s életében alámerítette.

Felmerül ezzel összefüggésben az a probléma is, hogy a siker-e az államférfiúi nagyság igazi fokmérője? Abból kiindulva, hogy a nagy államférfiú tulajdonképpen kettős életet — az egyiket, amely végződik s a másikat amely kezdődik a sírnál — folytat, a napi mérleggel mért és tulajdonképpen súlyosnak talált siker előbb-utóbb az emberi test mulandó sorsára: csont és hamura van szánva.

Évtizedeken keresztül egy, a közvéleményben meglehetősen mély gyökeret eresztett és sok kárt okozott megállapítás, Tisza István gróf-

ban személyesítette meg az alkotás s vele szemben Andrásy Gyula grófban a rombolás szellemét. Természetesen az alkotáshoz a sikert, a romboláshoz pedig a kudarcot hozzászámítva.

Akik ezt terjesztették, legkevésbé használtak. Az immár történeti alakokká finomult ifjabb Andrásy és ifjabb Tisza között közismerten fennállott ellentét ahelyett, hogy mérséklődött, éppen ellenkezőleg: fokozódott ezáltal. Kiszámíthatatlan nagy a felelősségük mindazoknak, akik hozzájárultak a nemzet egészét is közelebből érintő e nagy horderejű ellentét kimélyítéséhez s nekem az az aggályom, vajjon elbírák-e a történelem előbb-utóbb felettük elhangzó marasztaló ítéletét?

Bár mindketten — úgy az ifjabb Andrásy, mint az ifjabb Tisza — immár visszavonhatatlanul a történelemhez tartoznak, azonban még ma is — talán még ma inkább, mint valaha — időelőtti volna róluk a történelem ítéletét siettetni.¹

Gondoljunk csak — anélkül, hogy a huszadik század két legkimagaslóbb államférfiát a tizenkilencedik század legnagyobb, illetőleg legmagyarabb magyarához hasonlítsanak — a Széchenyinek és Kossuthnak immár nyolcvan esztendővel ezelőtt kirobbant ellentétére, amelyet a magyar történettudomány mind a mai napig sem értékelt át.

A történetírás nem a mának, hanem a holnap és a holnapután számára készül. Az éleket az idő egyre inkább letompítja s nem az elválasztó, hanem az összehozó momentumokat keresi.

Ezidőszerint egy ilyen összekötő hidat látok az Andrásy—Tisza kérdés két pontjáról emelkedni.

Mindketten a megtévesztett közvélemény verdiktjének estek áldozatul. Az a revolver, amelynek golyója Tisza testét ölte meg, épenúgy hosszú esztendőök óta készült, mint ahogy működött az a rágalom-malom is, amelynek forgókereke Andrásy lelkét örölte fel.

A magyar, a tragédiák nemzete sokat veszített. Legújabbban és legtöbbet két legjobb fiának elvesztésével. Annak a kiengesztelődésnek, amely Tiszával szemben kifejeződött, meg kell nyilvánulnia Andrásyval szemben is.

Ami megtörtént az üdvöldében, be kell, hogy következzen a földi pantheonban is ...

Ős-Tibetből jött a mondás: „ess és teremj“. Ezt teszi a fa ágáról lehulló gyümölcs is, amint magja befűródik a televénybe. És ez nem más — mint e sorok elején említett — kiegyenlítődség.

A fogyó holdnak is az a sorsa, hogy újra nőj jön s a szemünk elől eltűnt üstökösnek is az a pályája, hogy ismét felragyogjon.

Thewrewk-Pallaghy Attila.

¹ v. 5. „Az Andrásy—Tisza probléma irodalmának a margójára“ című cikkemet. Társadalomtudomány V. évfolyam 6—7. számában.

LIBERÁLIS VAGY NEM LIBERÁLIS?

A *liberalizmus* szavával baj van. Nemcsak nálunk és nemcsak X. Y. írónál van vele baj, hanem mindenütt széles e világon. Majd ilyen, majd olyan értelemben használják; s mert alkalom sűrűn és sok helyt kínálkozik, hogy róla beszéljenek, közhasználat, zszurnalisztika és tudományos irodalom verseng egymással a bábeli zűrzavar növelésében. Nem is kerülünk ki ebből soha, míg világosan szét nem választjuk a különböző szempontokat, amelyek szerint a liberalizmusról különféleképpen lehet beszélni, s amíg nyelvhasználatunkat az így elvégzett kritikai munkához nem idomítottuk.

Liberalizmus valamiféle, modern szellemi irányzatot jelent, amelyet nem ekként neveznénk, ha saját magát nem nevezte volna annak. Adott történeti időben keletkezett a terminus és a vele kapcsolatos jelentés; adott történeti időben fog ez utóbbi módosulni, holott a kifejezés — úgy látszik — változatlanul megmarad. Aki a tények és jelentések e hullámzására irányítja reflexióját, az *történeti álláspontot* foglal el a liberalizmussal szemben. Feladata annak megállapítása lesz, hogy bizonyos időben mit értettek az emberek liberalizmuson, azaz minő közlelbi gondolatokat fűztek a szóhoz? Ne képzeljük, hogy ez könnyű feladat lesz, Mert nemcsak helyenkint és időnkint változik majd az eredmény, hanem egy és ugyanazon kultúrkörön belül még ugyanazon időpontban is aszerint kapunk majd érdeklődésünkre más-más feleletet, hogy a köztudattól vagy valamely politikai gondolkozótól vagy talán a jelszavakkal dolgozó politikától magától kerestünk-e a kérdéses szóra nézve felvilágosítást. Amíg a történelmi álláspont keretében maradunk, szóhasználatunkhoz gyakran oda kell gondolnunk: X. vagy Y. ezt vagy azt „liberálisnak“ mondotta ugyan, de nem az vagy csak részben az.

A reflexív történelmi állásponttól toto genere különbözik a *gyakorlati életé*. Törekvések, kívánalmak, ideálok szövedéke a liberalizmus az életet élő embernek, aki ama törekvéseket, kívánalmakat és ideálokat helyesli vagy visszautasítja, mert közvetlenül *értékelő álláspont* a gyakorlati álláspont. Amit azután az ilyen alapon liberalizmusnak mondanak, az bizonyára nem lesz független a történelmi fejlődéstől, de viszont történelmi szempontok nem igen fogják feszélyezni a gyakorlati célokra törekvő politikust. Elméleti megfontolások sem fognak itt a nyelvhasználatnak szigorú korlátokat emelni. Hisz nem arról van itt szó, hogy ellenmondás nélküli egészé kapcsolják valamely általános fogalom részeit, hanem legfőlebb arról, hogy egy politikai program a maga egyes pontjaiban ne tüntesse fel a legkiáltóbb ellentétet, A nyelvhasználat területén is a megalkuvások, a kompromisszumok világában vagyunk, mint a gyakorlati élet egyéb területein. Pártpolitika játssza a nyelvemester szerepét, s így ne csodálkozzunk azon, hogy rosszul játssza. A politikának minden téren mutatkozó visszahatásából magyarázhatjuk meg, hogy terminusunk még ott sem kap egyértelmű biztos jelentést, ahol ezt meg kellene kapnia. Hogy még az irodalomban is általánosnak mondható a tapasztalat, hogy a liberalizmuson kiki azt érti, amit egy

kellő módon nem tisztázott világnézet alapján szimpatikusnak vagy antipatikusnak tart. Ha pedig az illető ezt a bizonytalanságot még a történeti eseményekre és személyekre is rávetíti, s ezeket is a maga „liberális“ fogalmával elemzi és magyarázza — annál rosszabb.

Mert e sötét káoszba világosságot és rendet csak az *elmélet* hozhat; csak az a határozott elméleti állásfoglalás, amely a „liberálisnak“ mondható valóságot, ezt a múlt vagy jelen szögéből tekintett szellemi irányt, elvi gyökeréig akarja megérteni. E megértést pedig csak egy *elvont fogalom* közvetítheti. A fogalomalkotás eredménye tagadhatatlanul nagyon különböző lehet. Nem lesz majd egyszerű dolog a liberalizmusnak olyan fogalmazását megtalálni, amelyet közmegegyezéssel mindenki a magáévá tesz. De valamiféle elvont fogalomra okvetlenül szükségünk van, s ilyen helyesen csak akkor fogunk alkotni, ha a kérdéses valóságot (a liberalizmust) valamely végső eszmére, célkitűzésre vagy tendenciára vonatkoztatjuk. Ha pl. a liberalizmust individualisztikus irányzatnak ismerjük fel, *tiszta* fogalmához nyilván csak akkor tudunk majd eljutni, ha az individualizmust a végső forrásokig, illetőleg következményekig gondoljuk végig. Ekkép jutottam el magam is múlt számunk egyik „feljegyzésében“ a liberalizmus azon merev fogalmazásához, amely csak akkor döbönt meg, ha a végső követelményeket sohasem ismerő élethalakutokra gondolunk.

Pedig amint az eleven életben csakis az ilyen tiszta fogalom fog eligazítani elvi jelentőségű állásfoglalásainkban, ama visszahatás következményeképpen, amelyet a teória a praxisra gyakorol, úgy még történeti szemléletünket is csak az fogja a pusztá regisztrálás körén túl emelni. Mert itt is *mértékre* van szükségünk, ha pl. annak megítéléséről van szó, hogy valamely múlt eszmeáramlatot mennyire nevezhetünk már is vagy még mindig „liberálisnak“. Az immanencia körét még a történettudományban is csak egy elvont fogalom segítségével léphetjük át.

Igyekezünk egy-két pontba összefoglalni a fenti fejtegetések eredményét, következtetéseit.

Minthogy az, amit liberalizmusnak nevezünk, *modern* történeti valóság, ne alkalmazzuk a kifejezést általánosságban minden korszakra kiterjedően, s ne beszéljünk pl. Perikles liberalizmusáról, A tanács nem felesleges; „szellemtörténeteink“ manapság romantikáról vagy barokkról egész egyetemesen szoktak beszélni,

Nyelvhasználatunkban válasszuk jól külön a *reflexív történeti*, a *gyakorlati* és az *elméleti* álláspontokat, Összezavarásukból származik a legtöbb terminológiai zavar. Legyünk tisztában azzal is, hogy a szó elvont elméleti fogalmazása nélkül a gyakorlatban és a történetben sem fogunk tudni eligazodni.

A liberalizmus elvont fogalmát — bárminő tartalmú legyen — csak elvi alapon azaz valamely *végső eszme* (alapeszme) következetes végiggondolásával alkothatjuk meg.

Hornyánszky Gyula.

ROHAN HERCEG A MAGYAROKRÓL.

Aki emelkedni akar vagy a gyors átalakulás korszakában van, rendszerint mohón lesi másoknak róla alkotott véleményét, így van ez a civilizációban megkésett népeknél is. Magunkon tapasztalhatjuk, Talán csak az oroszok csüggték még úgy a nyugaton, mint mi s ők töprengtek annyit az önmegismerés és önigazolás problémáin. Az önismeret nehéz, majdnem megoldhatatlan feladat az egyénnél is, hát még a nemzetnél. Az imbolygó fényvel világított tudatban folyton változó képekre eszmélünk s a tudat alatt működő rejtelmes ösztönéletnek inkább hatalmát érezzük, tartalmáról alig veszünk tudomást. Érezzük, hogy küzdelmek folynak bennünk, ellentmondások bénítanak. Ezek a benső disszonanciák még fokozottabb mértékben zavarják a nemzet szellemi egységének s világos öntudatának kialakulását. Mennél kevertebb vérű népről van szó,, annál inkább. Talán az is egyik oka, hogy a magyarság szeme annyira tapad az idegenek ajkára, noha a magyar psziché a tétova ösztönharcok kavargóbb ködforgatagából bontakozik ki, mint az európai népeké általában. Szeretnénk tisztába jönni vele, milyenek is vagyunk hát, mit érünk, mire hívtunk, meg lehetünk-e magunkkal elégedve. Az önismeret belső,, a barlang homályában tapogatózó megállapításait s az e körül folyó vitákat már unalomig ismerjük. Az igazoló, hitelesítő pecsétet önismeretünkre is kívülről várjuk. Mint annyi mást.

Persze, érdeklődésünk sem egészen őszinte, természetesen a külföldi vélemény sem az, A megismerő lélek keresi az igazságot, mohón nyúl a külföldi bizonyítványok után, de az akarat, az ösztön-lélek felülvizsgálja s csak akkor nosztrifikálja azokat, ha neki is úgy tetszik. Ha hiúságát kielégítik, ha élettendenciáját erősítik. Az idegenek hamar észreveszik a magyarok beteges hiúságát s vagy begombolkoznak, vagy engednek s bókokkal fizetnek ki bennünket. Mert ez a nosztrifikálás legbiztosabb záloga s a legjobb befektetés.

Az idegenek véleményének tárgyilagos értékelése egyébként is bizonyos megfontolásokat igényel. Az idegen rendszerint ki van szolgáltatva a nemzeti hiúság rendezői tevékenységének, vagy legjobb esetben is az impressziók egyoldalúságának, szegénységének, esetlegességének. A külföldi hang tehát legalább is jelentékeny mértékben mindig a hazai információk visszhangja. Ami pedig egyéni benne, az rendszerint jobban jellemzi az idegent, mint a népet, amelyről véleményt mond. Nagyon ritka, az az idegen, akinek intuitív képessége elég ahhoz, hogy elszigetelt nyelvű országunkban tisztán emberismeretének általános érvényű schémái alapján az eléje állított képet reálissá tudja mélyíteni. A távolállók meg látásainak nem is abban van az értéke, hogy érdektelenségük miatt az; elfogultságtól mentesek, hanem abban, hogy új nézőpontot, új perspektívát jelentenek. Ez a nézőpont nem lehet a mi nézőpontunk, de az emberi társadalmak kapcsolatai miatt tekintettel kell lennünk reá. Az innen nyert perspektíva szegényesebb, elnagyoltabb, mint a mienk, azonban éppen sűrítettsége, összefogó volta miatt élesebb képet ad s egy-egy vonal jelentőségét jobban megmutatja.

Ez ösztökélt arra, hogy Karl Anton *Rohan* hercegnek, a Federation internationale des unions intellectuelles alapítójának és vezetőjének szemlájében, az Europäische Revue májusi számában *Ungarn und Rumänien* címmel írt tanulmányából a magyarságot és a magyar közállapotokat vázoló részt olvasóinknak szószerinti fordításban bemutassuk. Rohan herceg a ma vajúdó európai szellemnek és európai gondolatnak előkelő képviselője, egyik szellemi vezére. Bécsi úr, aki közelebbről nézi a magyar dolgokat, emelkedett célzattal óhajtja a magyarságnak az európai közösségbe való beleilleszkedését. E külpolitikai tendencia vezette cikke megírásában s Romániában véli megtalálni azt a szomszédunkat, amely részről a közeledés lehetőségei derengeni látszanak. Minket azonban ezúttal nem a külpolitikai prognózis, hanem a magyarság helyzetének őszinte rajza érdekel, nyilván ez a cikknek is igazi értéke.

Íme Rohan szövegének reánk vonatkozó része:

Magyarország a modern Európa legképtelenebb állama. Királyi köztársaság, királynélküli monarchia, amely a köztársaságtól csak annyiban különbözik, hogy egy mythos nevében kormányozzák. A királykérdés úgyszólván politikai tabu. A legitimizmus a szélső baloldali magától érthető álláspont, senki sem gondol azonban arra, hogy a legitimizmust a dinasztikus hűség szép érzelmköréből átvigye a való politikába. Ez az állapot évtizedekig tarthat és Szt. István koronája, ez a mindenha inkább misztikus, mint valóságpolitikai képzet továbbra is hatalmas, mert szellemi-vallásos erőforrás lehet abban a küzdelemben, amelyet a magyarok nemzeti létükért vívnak és végig akarnak küzdeni.

A legyőzött államok közül egyedül Magyarország őrzi töretlenül nagy tradícióit. Az egyetlen utódállam, amelyben a Habsburg-birodalomnak ha nem is mindig a szelleme, de sok külső formája tovább él. A régi hadsereg egyenruhája, a világháború rendjei és sok szokás, érintkezési forma látható ott még, amely Bécsben már rég a történelemé. A háború és a békeszerződés a magyar köztudatban nem annyira az életalapok teljes átalakulását jelenti, mint inkább egy katonai vereségnek és a diktált béke következményének oly egyszerű tényét, aminőre elég példa van a történelemben. A népek háborúja, mint erkölcsi és társadalmi élmény szinte nyomot sem hagyott a magyar lélekben. Ez okozza inkább s nem a Bethlen-kormány olykor túlönhatalmú kormányzási módja, hogy a külföld gyakran reakciónak látja Magyarországot. Magyarország nem annyira politikai tekintetben, inkább lelkileg reakciós.

A modern Európával szemben való szellemi tartózkodása mindennek előtt a békeszerződések égrekiáltó igazságtalanságaival s politikai és gazdasági esztelenségével függ össze. Nehezen várható egy nemzettől, hogy tudatára ébredjen a múltban elkövetett hibáinak és felismerje az új korszak értékeit, amikor jelen helyzete annyira igazságtalan és észszerűtlen, hogy szenvedése a legtárgyilagosabb megítélés szerint is felülmúlja Magyarország ellenségeinek szenvedéseit a háború előtt. De a magyar

vérmérséklet és a magyarság politikai hajlama is hozzájárul a modern szellemmel szemben tanúsított szkeptikus tartózkodásához. A magyar politika lényegében mindig romantikus volt. A magyar szenvedélye, vére, ösztöne szerint politizál s nem sokat törődik a rendszerrel, az elméleti megalapozással, állami és társadalmi programokkal. Még az 1848-as és 1867-es programok is inkább az Ausztriához való viszonyt illető célkitűzések voltak, a nemzet megnyugtatását célozták a külföldi befolyás ellen önállóságáért vívott küzdelmében, de nem sok ügyet vetettek a belső életrendre, a nemzeti erőkre, a társadalom kifejtésére. Ez ugyan a magyarság földrajzi helyzetével könnyen megmagyarázható, a modern korban mégis feltűnő, hogy a nemzet *Sacro Egoismo*-ja minden magyar számára minden vitán felül s teljesen önként értetődően a legfőbb politikai érvet jelenti s alig jut eszébe valakinek, hogy a nemzet másokkal szembeni hivatását, egy nagyobb egésszel szemben való szolgálatait más úton keresse, mint azt, István koronája misztikumának értelme szerint. Az a tény, hogy a magyarok egy ezredév alatt vívott nehéz harcokban meg tudták őrizni nemzetiségüket, a magyarságban élő csodálatos erő megnyilatkozása. Nem gondolnak azonban arra, hogy más népek is, így szomszédai egyike-másika, hasonlóan nehéz körülmények között, bár nagy élményekben és tettekben mindenesetre szegényebb történelmi múltban mégis máig fenntartották nemzeti életüket.

Minden magyar politika egyértelműen egy perspektívában mozog: a nemzetet az idegen befolyástól megvédeni s hatalmát a lehetőségig kifejleszteni. Ez az érzelmi színezetű befelé fordultsága és romantikus kezdetlegessége adja a magyar politika roppant átütőerejét, s adja neki sokszor a nagyszerűség jellegét, amelynek teljes bámulattal adózunk. Ez nehezíti azonban másrészt Magyarországnak Európához való alkalmazkodását, beilleszkedését. Ámbár ezen sem szabad csodálkoznunk. Csak az fordíthatja erejét magán kívülálló problémákra, aki létalapját biztosítva érzi. Olyan néptől, amely abban a tudatban él, hogy nemzeti személyiségének pusztá léte veszélyben forog s az ellenségeinek egész világa ellen kell védekeznie, nem várhatni, hogy más dolgokkal törődjék. De Magyarországon is olyan nemzedék van felnövekvőben, amely a mellett, ahogy ápolni kívánja az egészséges hagyományokat, a modern világba is ibele akar illeszkedni. Érelődik bennük a készség, hogy áttörjék az öregek orthodox ellenzékiességét s a modern magyar politikát romantikus lapjairól tárgyi alapokra helyezték át. Azok a gazdaságpolitikai problémák, amelyekkel Magyarországnak meg kell birkóznia, kikényszerítik, hogy a *l'art pour l'art* politika eddigi módszerét megtörjék s minden állásfoglalás előtt a hidegen számító ceruzához nyúljanak. Tiltakozó beszédekkel és éljenzéssel nem lehet a búzakivitel számára piacot biztosítani. Ezt már tudja az ifjúság s ezért kezd a világgazdaság szerint gondolkodni s kezdi elismerni ama külpolitikai tényeket is, amelyeket még sem lehet pusztá semmibevevéssel elintézni. Míg a cseh-tót köztársasággal szemben a határkérdésekben Magyarország részéről teljes intranzigencia nyilvánul, addig Romániával szemben s a horvát kérdésben is — Burgenlandról nem is beszélve — nyugodtabb felfogás látszik tért nyerni, amely

reményt nyújt arra, hogy nincs már messze az az idő, mikor a gazdaság-politikai tárgyalások a siker kilátásaival lesznek folytathatók. E ténynek Ausztriára és Németországra nézve is nagy jelentősége volna.

*

Eddig a cikknek reánk vonatkozó része. Az olvasóra kell bízunk, hogy tovább fűzze a több ponton megindított gondolatsort, hogy helyes-
seljen vagy vitába szálljon. Nem álljuk meg azonban, hogy alá ne húz-
zuk a szerzőnek a magyar „reakció“ természetére tett érdekes megállapí-
tását, hogy ne csodáljuk a magyar politikai élet legjellemzőbb vonásai-
nak éles meglátását, hogy meg ne köszönjük a magyar léleknek s ma-
gyarság tragikus helyzetének a határokon túl ily ritka megértését s az új
magyar nemzedékhez fűzött reményeit. És még egy megjegyzést. Rohan
herceg a pacifista szellemű európai előkelőségek egyik alakja. Nagy
múltú család sarja, ősei a francia történelemben írták be nevüket, ő maga.
az osztrák arisztokrácia tagja, semmi okunk sincs tehát arra, hogy rokon-
szenvet várjunk tőle az iránt a nemzet iránt, amelyben a zsákmányféltő
pacifizmus állandóan Európa békéjének veszedelmét látja. Örömmel álla-
píthatjuk meg, hogy Rohan herceg ezek ellenére is mellőzi a pacifizmus
szólamait akkor, amikor az igazságtalan béke áldozatáról beszél s nem
rejti el rokonszenvét, amely nyilván több megértésről tanúskodik nemze-
tünk iránt, mint amennyihez saját pacifistáink szoktattak.

Szombatfalvy György..

KÖNYVISMERTETÉS.

Balás Károly: A szociálpolitika főkérdései, Pallas Rt. kiadása. Budapest, 1929. 209 l.

A tudományos bátorság, mely népszerű közhelyekkel szembe helyezkedik és a tömegek érdekeivel ellenkezni látszó, tehát szükség-szerűen népszerűtlen tételek mellett száll síkra, ritka, becses érték. Balás Károly szociálpolitikai munkásságában lépten-nyomon élénkbe bukkan egy-egy érték. És meglepő, hogy ennek ellenére, bár könyvei sok támadásban is részesülnek, mégis nemzetközi érdeklődéssel találkoznak. „Társadalmi politika“ című munkája „Die Grundlage der Sozialpolitik“ címen Gustav Fischernél Jénában németül és „The Foundation of Social Politics“ címmel C. W. Clarch & Co.-nál Londonban angolul is megjelent, míg új könyve „Die Hauptfragen der Sozialpolitik“ elnevezéssel még a magyar kiadást megelőzően jelent meg Mauz-nál Bécsben.

A külföldi kritika Balás munkáit egyaránt gáncsolta és részesítette elismerésben. Legtárgyilagósb bírálója (*G. Albrecht*, a *Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik*-ben) azonban helyesen állapítja meg könyvéről, hogy az nem a gyengelelkűek és elérzékenyülők számára készült, hanem azok számára, akikben van bátorság arra, hogy a jelen nagy problémáinak merészen szemébe nézzenek.

A szociális politikát rendszerint szentimentális módon szokták művelni, a „szentimentális“ szó mindkét értelmében. A hagyományos szociálpolitika érzelmi és érzelgős egyaránt. Balásnál az érzelgős vonás teljesen hiányzik s ami érzelmi motívum megmarad, az fájának és osztályának az intellektuális középosztálynak szeretete és az a kemény elhatározás, hogy ezeknek uralma és érvényesülése mindenkép — már az emberiség és annak haladása érdekében is — biztosíttassák.

Három alapvető tételre építi Balás szociálpolitikai rendszerének merész épületét: 1. A termelés eredményeinek elosztásánál, a jövedelemmegosztás folyamatánál a — bármiként is elképzelt — igazságosság elvei de lege ferenda sem lehetnek egyedül irányadóak. Mert mit ér a legigazságosabb elosztási rend, ha az a termelés eredményességét annyira csökkenti, hogy mindenkire kevesebb jut, mint amennyivel egy igazságtalanabb jövedelemelosztási rend mellett a legmostohább sor-súak részesednének. Szociálpolitikai intézkedéseknél tehát nem csupán az igazság szempontjaira, hanem elsősorban a termelés eredményesség-

gére gyakorolt hatásaira kell tekintettel lenni. A szocialista és kommunista társadalmi és gazdasági rend fő veszélye ép abban rejlik, hogy a hatékony termelés érdekeire nincs megfelelő tekintettel, olyannyira, hogy megvalósulása esetén nem csupán a haladás szünnék meg, hanem még a már elért kultúrfok sem volna megóvható.

A nagytőkések túlnagy vagyonát és jövedelmét még konzervatív szociálpolitikusok is sűrűn támadják és közgazdaságilag feleslegesnek, sőt károsnak minősítik. Bálás nem veszi valamennyi jövedelem-szerzési jogcímet védelmébe, de nyomatékosan utal arra, hogy a nagytőkések fontos közérdeket elégítenek ki, A tőkejavak szaporítása az emberiség gazdasági, haladásának előfeltétele, A mai gazdasági rend mellett elsősorban a nagytőkések azok, akik tulajdonában a tőkejavadalmak ez a gyarapodása végbemegy. Azonban a nagytőkések is arra kényszerülnek, hogy ezeket a tőkejavakat ne kizárólag önző egyéni céljai, hanem egyetemesebb célok, az emberiség széles rétegeinek jószág-ellátása érdekében hasznosítsák. Az akkumulált termelési javak ugyanis jórészt tömegcikkre előállítására fordítatnak.

A tömegek jóindulatú világnézete az emberiség békéjének és haladásának legfontosabb és nélkülözhetetlen előfeltétele. Nem az a döntő, hogy a társadalmi és gazdasági rend megfelel-e valamely elvont igazságossági eszménynek, hanem az, hogy az emberek túlnyomó többsége miként illeszkedik bele. Az emberek érzülete a legfontosabb társadalmi és gazdasági tényező. Ha az a fennálló társadalmi és gazdasági renddel szemben békülékeny, megelégedett, beleilleszkedő, akkor a békés haladás biztosítottnak tekinthető, — ha azonban ellenséges, úgy egy forradalmi rombolás korszaka fenyeget.

Bálás ezen alapvető tételek szemszögéből tekinti át a szociálpolitika egész területét. Régebbi munkája inkább általános fejtegetéseket tartalmaz, most megjelent újabb könyve ellenben sorra veszi a munkásvédelem különböző ágazatait és a munkaviszályok és azok elhárításának rendszereivel is részletesen foglalkozik. A munkásbiztosítás, végül a szakszervezetek kérdését ugyancsak behatóan tárgyalja. Ezekben a fejezetekben különösen a szerző számára igen szimpatikus fasizmus intézkedéseinek részletes ismertetése tanulságos.

Kétségtelen, hogy Bálás könyvei nem találhatnak egyöntetű elismerésre. Mindenkinek el kellene ismernie azonban azt, hogy rendkívül gondolatébresztőek és hogy a szociálpolitika tárgykörét rendszerint elhanyagolt, figyelemreméltó szempontokkal gazdagították.

Varga István.

Georg von Below: Die Entstehung der Soziologie, Jena, 1928. 42 l.

A szerző befejezetlen posthumus munkája (meghalt 1927-ben), melyet O. Spann adott ki a Deutsche Beiträge zur Wirtschafts- und Gesellschaftslehre című sorozatban (ezt Spann Below haláláig vele együtt szerkesztette). Szerzőnek sok helyt előadott ismeretes nézeteit kissé mozaikszerű feldolgozásban, sűrű ismételtetésekkel és egy rossz

kézirat olvasási félreértéseivel kapjuk itt (pl. 5. 1. alulról 5. sor: Demnach olv. Denoch; 15. 1. alulról 11. sor: Anschnelen olv. Anschwellen stb.). Már maga a cím félrevezető. Azt a látszatot ébreszti, hogy Below végül is eljutott a szociológiának, mint külön tudományágnak elismeréséig. Pedig ő mindvégig kitartott negatív álláspontja mellett, a melynek értelmében azután a szociológiát felváltva hol módszernek, hol heurisztikus elvnek jellemezte. — Below nézeteit más alkalommal már szóba hoztuk (1. „A szociológia mai helyzete“ c. elnöki megnyitómát a jelen számban). Az önálló elméleti szociológia ellen nem hozható fel érvnek, hogy minden hisztorikus akarva-nemakarva úgyis szociológizál, azaz társas összefüggések értelmezésével foglalkozik. Az sem szól egy elméleti szociológiának jogosultsága ellen, hogy — mint Below mondja — egyetlen diszciplinának túlságosan nagy és különféle területet ölelne fel. Ez az ellenérv megállana, ha csakugyan úgy képzelnők el a dolgot, hogy a szociológiának minden egyformaképen és a maga egészében a tárgya, ami a társadalmak keretei között egyáltalán végbemegy. De hiszen világos, hogy a szociológia mindezt csak egy bizonyos szempontból, ép a társas vonatkozások szempontjából fogja vizsgálni, s alig hiszem, hogy evvel a formális elvével a mindenség magyarázatának egy nagyobb szekcióját vállalná magára, mint amekkorát a filozófiának bármely más elkülönülése, külön diszciplinája vállal. Below egyszerűen nem tud vagy nem akar az általánosítás magasabb fokaira hágni, mihelyt társas jelenségekről van szó; ezeket mindenáron a történész kezei közt akarja meghagyni. Csodálatos dolog, hogy nem veszi észre, hogy a hisztorikusnak is mily nagy könnyebbséget jelent, ha elméletileg már tisztázott általános fogalmak segítségével magyarázhatja a maga külön anyagát, a történeti alakulatokat.

Below bizonyos megértést, némi „közeledést“ csak a legújabb német szociológiával, a neo-idealizmus termékeivel szemben mutat (pl. Spann „társadalomtanát“ szimpátiával tárgyalja). Viszont a francia-angol pozitivizmust legnagyobb képviselőiben is túlon túl lekicsinyli. A német kritikának nem szolgál becsületére, ha valaki Comte-ról a következőképen beszél: „Comte ist nicht der Urheber grossen wissenschaftlichen Bewegung, sondern nur ein Schädling, der sich an dem stattlichen Baum einnistet“, vagy alább: „er kann éber nur als unerfreuliche Nebenerscheinung gewürdigt werden“, és végül: „Seine Philosophie erhebt sich nicht über die des Polytechnikums“ (8—9. 1.). Természetesen nem minden német hisztorikus gondolkozik a nagy franciáról ennyi elfogultsággal. Egészen másként ítél róla *Bernheim kánonszerű* tekintélynek örvendő kézikönyve (Lehrbuch der historischen Methode), midőn Comte szociológiáját a következő szavakkal jellemzi: „der erste methodisch begründete und durchgeführte gorssartige Versuch echt sozialpsychologischer Betrachtungsart (a 3—4. kiad. 656.1.), — Below annak kialakítását, amit ő „szociológiának“ nevez, de ami lényegében a történeti felfogásmódnál nem egyéb, a német romantikára, ennek Volksgeist-jára vezeti vissza, közelebből azon iskolákra, amelyek romantikus hatás alatt és történeti alapon foglalkoztak a jog (Savigny), a nyelv (J. Grimm), az

állam és közgazdaság tüneményeivel (v. ö. most Baza, Einführung in die romantische Staatswissenschaft). Így Below posthumus füzete első-sorban a német romantika szellemtörténetét gazdagítja érdekes fejtegetésekkel, melyeket haszonnal olvasgathat az is, aki semmiképen sem csatlakozik a szerző főtéziséhez, t. i. ahhoz a különös és szaktudó szűkekléségével elgondolt nézethez, hogy a modern társadalomtani elmékedések fókusát a 19. század első felében keletkezett német történeti iskolákban kell keresnünk.

Hornyánszky Gyula.

H. L. M e n e k e n : „Notes on Democracy.“ (London, J. Cape.)

Abból a feltevésből indulva ki, hogy a szimpla- (tömeg-) ember minden bölcsesség és erény letéteményese, a demokrácia, az ember gyarlóságára épít. Modern lélektani kutatások bebizonyították, mily korán ér véget az átlagember lelki fejlődése. A tömeg tehát éretlen marad s nem is lesz más soha, mint önmagával tehetetlen, a legelemibb ösztönök által vezérelt anyag, (ágyútöltelék) intelligens érdekszövetkezetek kezében. Eszmélése sem sajátja, hanem a helyette gondolkodó intelligensek műve.

Legelemibb s ezért a legerősebb ösztönök a félelem¹ és a nemi ösztön, ezeken alapul a tömeglélek minden megnyilvánulása s ezekre épül a demokratikus politika.

A „yokel“-t sem uralmi vágy, sem nagyszerű eszmék nem vezérlik, hanem békében óhajt élni, bőrét félti és főleg ez az oka, hogy fél mindattól, amit megérteni nem tud.

Szabadság és demokrácia non-sens, mert a szabadság bátorságot és állandó áldozatkészséget követel. A tömeg nem is erre vágyik, hanem javakra, élvezetekre² s ha hatalomra jut, siet minden szabadságot eltörlőni.

Nivellálás az ideálja. Állami problémák iránt sem érzéke, sem — kellő ismeretek híján — megértése. Közjó számára a saját haszna. Ezért irtózik igaz jóakaróitól, a hamisítatlan értékektől, a bölcs államférfiaktól kiknek eszméit megérteni képtelen s kiknek kiválósága önértét sérti. Az igaz és a hamis közül feltétlenül előbbit veti el és utóbbit karolja fel. Kedvencei a szélhámós és a komédiás, kiket elragadtatással követ. A panamát természetesnek tartja, saját mentalitását látva benne. Egyébként emberét el is csaphatja. Becsület és demokrácia ellentétes fogalmak, A tömeg bizalmatlan a becsülettel, eme arisztokratikus tényezővel szemben. Nincs nagy különbség a képviseleti és közvetlen demokrácia között, mert mindkettőnél a szuverén mob és önző politikusok játéka a lényeg, Értelmetlenség, gyávaság, önzés, gyűlölet és durva ösztönök az egyik oldalon, önzés, ravaszság és képmutatás a másikon.

¹ A demokratikus politika ezt ügyesen kihasználja arra, hogy a tömeget belevigye abba, amitől a legjobban irtózik, így ment a yokel a világháborúba, a német győzelem esetére kilátásba helyezett rémképek s az időközben felmentésükre nézve megnyugodott lelkes hazafiak ellenállhatatlan közvéleménye által hajtva,

² A felsőbb osztályok iránt érzett gyűlöletének irigység az alapja, Ha pedig a raffinált élvezeteket el nem érheti, ne élvezze más se. Itt található: demokrácia és puritánság.

Szerző sűrűn illusztrálja az Egyesült Államok demokráciájáról alkotott epés véleményét s feltételezi, hogy Európa történelmi fejlődésében gyökerező demokráciái szerencsésebbek.

Ezek a megállapítások egy rövid ismertetés keretében megütközést keltenek, más formában azonban — mint az már amerikai viszonyokra nézve már számtalanszor történt — elfogadhatók lennének. Nem kell Menckent, kinek a nők védelmére, ugyanebben a végletekig paradox szellemben írott műve már magyar fordításban is megjelent, a magyar olvasónak bemutatni, a demokrácia problémájával szembeni állásfoglalás pedig túlhaladja a könyvismertetés szűk kereteit. S. F.

J. B i n d e r: Führerauslese in der Demokratie. (Schriften zur politischen Bildung. I. Reihe. 6). Langensalza. 1929. 1.65 Mk.

Hogy a németek minő energiával töreksenek megteremteni a művelt rétegek társadalomtudományi képzettségét, jól mutatja a „Deutscher Staat Gesellschaft“ néhány év óta jól kiépülő kiadványsorozata. Az alkotmány, a jog, gazdaság, határos országok, történelem, népiség, világnézet és végül a „német szellem öröksége“ című tanulmány-csoportok immár 70 füzetben vannak képviselve. Túlnyomóan professzorok — igen nevesek — írják s nem egy közülük kimondottan a társadalomszemléleti önképzés kezdeteit ismeri be (mint G. v. Below: Die Hemnisse der politischen Befähigung der Deutschen u. ihre Beseitigung). A jogászok, közgazdászok és historikusok közt a filozófusok is bőven kiveszik a részüket a munkából, mint Br. Banch, H. Schwarz, M. Wundt; így az ismert jogfilozófus is, J. Binder. A „szellemi és erkölcsi alkotmány“, a felfogás, a társadalomszemlélet imponderabilitási általában igen éles perspektívába állítvák. A modern demokrácia vezető-szükségletének súlyos szociológiai kérdését Binder sok körültekintéssel próbálja egy szerves társadalomtani nézőpontból megvilágítani. A nép, mint szellemegység a *maga* szellemi egységét keresi, találja meg s alakítja ki a vezetőben. Ez tehát egység-hordozó, s irány-hordozó, nem pusztá egyén. A felvilágosodás mechanikus individualizmusa nem birkózhat meg a vezető-problémával. A vezető nem egyszerűen „kiválasztott“, nem képviselője egy pusztá sokaságnak. Nincs kizárva, hogy így is „valódi“ vezető származhatik, de a választási aktus (Willkürakt der Bestellung) semmit sem tud arról, hogy minő kölcsönösség van vezető és vezetett közt s minő az az *organikus* struktúra, amelyben a vezető sajátos „pozíciót“ kap. A demokrácia J. Binder szerint nem nyújt biztosítékot arra, hogy megfelelő vezetők támadjanak. Szerzőnk Simonéit, Foerster, J. Merklin, Michels, Bryce mellett főképp H. Kelsen nézeteivel foglalkozik. A liberális alkotmány-eszmény *csak egy negatívumig jut el*: nincs — vagy alig lehet — annak jogi akadályja, hogy valakiből *vezető* lehessen; a szabad verseny éltető lehelete mindenkit megmozgat, azonban semminő intézményes biztosíték nem áll rendelkezésünkre arra nézve, hogy a verseny ne fajuljon el ép a szelekció terén, közben a szükséges éthosz alul maradhat mint *quantité négligeable*. Nem rosszabb persze az új szelekciós rendszer, mint az ancien régime kiváltság-szisztémája volt,

sőt lényegesen jobb, ámde távol áll attól hogy a vezetősükséglet kielégítésében valóban „rendszer“ gyanánt jöjjön számba. Kelsen a demokráciát annyiban dicséri, hogy a szelekció számára a legszélesebb alapot veszi fel — tehát *kvantitatív* előnyt biztosít a kiválasztás számára. Szakad utat a „tehetségnek“ — ez az elv ily módon csak: szabad utat „mindenkinek“, s a probléma fennmarad: hol van az igazi minőség? Milyen lehet a kvantitásból a minőséget elővárosolni? A demokrácia elvi meghatározása szerint vezetői *minősége* annak van, aki *többséget* nyert; s itt ma már biztosan az „average man“ játsza a főszerepet. Már egyes amerikaiak is — kik ma a 18. század eszméinek önállósult bolygói, egyre inkább visszariadnak, hogy az egyenlőség eszméje minő keveset jelent a haladásra nézve. A haladás egyenlőtlenéget is magával hoz. Maga a demokrácia elvi vezető-nélküliséget is jelenthet; az igazi demokráta vezető tulajdonképp vezetetik a nép által, neki magának el kell azt ismernie. Ez veszedelmes *öntudat-i akasztás*; az, aki politikai technika útján feltornázta magát, könnyen abban a tudatban él, hogy csak megbízott, tőle egy „álláspont“ mechanikus képviselőt várják a visszahívhatóság bizonyos fenyegető kilátásaival: éppen e miatt marad izoláltan a maga egyéniségével, éthoszával vagy világnézetével. Maga az a tény, hogy „a párton át való út“, ama feltornázás nem alkalmas iskola a magasabb vezetői habitus kialakulására, szomorú mellézköngéje a mai tömeges társadalomnak. A demokrácia *eszméje* éppen nem, annak *valóságos* formája kevéssé kedvez a sui generis vezető-typus önállósulásának. Éppen e miatt alakul a teória úgy, hogy igazi demokráciára *nevelni kell* — ez a nevelés az archimedesi pont, ahol a tehetetlenség törvényét fel lehet függeszteni úgy a (választó) tömegek, mint a (nevelt) vezető javára. Ily módon persze úgy a demokratikus egyenlőség, valamint a szabad verseny elve csődbe kerül, és váratlanul — deus ex machina — a demokrácia „kifejlesztésének“ központjába kerül a *tekintély* elve. Mert ki az, aki nevel? Tekintély, általában minőség, amely rangban megelőzi a kvantitást, a pusztá tömeget. Többségből (mennyiségből) vezetőt (minőséget) kihalászni egész természetesen csak úgy lehet, ha az egész vonalon alácsúszattuk a „persze“ szükséges *nevelői* tekintély elvét, a legalább is civilizáló tényezőt. Nem véletlen, hogy a demokrácia sehol sincs kész, létét mindenütt a jövőbe helyezik. Vezető persze lehet kollektívum: „osztály“ is. A marxista munkásság azt hiszi, amint alkalmas vezető volt a burzsoázia, épúgy azzá lehet — ismét — a jövőben a proletárság is. Bider szerint „alapjában véve a liberális burzsoázia a vezetői beállítódásra éppoly kevéssé volt képes, mint a proletárság, mert sem a liberalizmus, sem a marxizmus nem tartalmazza azokat a szellemi alapokat, amelyekből kifolyólag a vezetői gondolat megeredhet.“ A demokrácia eszmei alakja Kelsenél abban csúcsosodik ki, hogy „ki kell vezetővé nevelni *minden egyest*“. Ez szép elv lehet a személyiség magasabb egységének létrehozására, de nem lehet igazi társadalmi szerkezeti elv. Ez ismét csak egyenlőség — monománia; a „*mindenki* vezető“-elv önmagát rontja le. Platón ezen torz álláspont kigúnyolására egy képet alkalmaz: az egyen-

lőségállamban még az állatok is egyenlőnek érzik magukat az emberrel s nekikmennek gögjükben a velük találkozó embernek). Ha mindenki részt vesz a társadalom életében, mindenki felelős, ámde — szükségképpen pozíció szerint. A pozíció kényszerűen adódik vagy szükségből csinálódó, mesterséges. Ez a „helyeződés“ (Eingliederung) sajátos nézőpont, amelynek sem magasságaiba, sem mélységeibe a liberális társadalomszemlélet, avagy az elvi demokrácia nem jutott el. Ez a tanulmány vezérgondolata.

Binder tömör tanulmánya gondolatokban, logikai vénájában eléggé színvonalas, de egyben kétségtelenül kiegészítésre szorul: társadalomtudományi alapvetésben, ami pszichológiai alapvetést is magában hordoz. Tanulmánya szűk mesgyn jár. Sem a *modern* tömeges társadalom, sem a *mai* vezető, illetőleg a kettőnek viszonya nem áll előttünk a maga igazi bonyolultságában. Binder inkább kritikus, mint rendszeres és felépítő. Már pedig a vezető problémát az egészből kiragadni torzítást és problémalesökkentést jelent. Ez áron el lehet jutni a probléma kapujáig, de tovább nem.

Dékány István.

K. Dunkmann: Der Kampf um Othmar Spann. Leipzig, Quelle u. Meyer. 1928. 104 l.

Az V. német szociológiai kongresszusnak utóhangja ez a könyv: kitűnően ismerteti a kongresszus vitaanyagát: Wiese, Sombart, M. Adler, Oppenheimer, Tönnies felfogását (1—66 l.), majd a saját felfogásával veti össze Wiese és Spann nézeteit. Dunkmann theologiai professzor, kinek „Kritik der sozialen Vernunft“ c. műve már régebben jelezte szociológiai orientáltságát, hova a társadalmi ethika útján jutott el. Nagyjában Spann mellett érvel szerzőnk, de higgadt világossággal a Spann ellenes szerzők nézeteit is jól tolmácsolja. Jó betekintést nyújt a mai német szociológia kibontakozási küzdelmeibe; figyelemreméltó Tönnies kibontakozásának rajza (49. lk.), A német szociológusok két szembenálló pólusát: Wieset és Spannt kiváló gonddal elemzi a lényegre szorítkozva mindenütt; kimutatja, minő szoros a párhuzam Tönnies organicista-közösség tana és Spann „Ganzheitslehre“-je közt. Sem Spann, sem Tönnies nem vették jól észre, mint Dunkmann kimutatja, hogy az „Egész“ különböző fogalmai: halmaz, artefactum és organizmus mikip és hol válnak el. A „társulat“ artefactum, s mint ilyen: „egész“, de ugyancsak „egész“ az organizmus is. Wiese a természettudományi kauzalitás-fogalmat egészében alapul veszi, Spann egészében kizárja. Szerzőnk szerint a kauzális módszerű kutatás „korlátolt körben előttünk álló tényeknél“ nélkülözhetetlen, de ugyanígy szükséges a nem előttünk álló tényekre nézve feltárni azok kiegészítéseit, feltevéseit. Dunkmann könyve mindvégig betölti azt a hivatást, amire vállalkozik: jó filozófiai kultúrával kielemezni s megvilágítja a lényeges és kényes pontokat s ezzel lépésről-lépésre tanulságos marad. Arra azonban, hogy a Spann-féle *egység* és „rész-egység“ (Teilganze) minő zavart hoz s minő sűrű kód ereszkedik e miatt szociológiája egész területére, nem mutat rá kellőképp.

Dékány István.

Szepesváraljai Haendel Vilmos: A nemzetiségek. Politikai tanulmány. Magyar Nemzeti Könyv- és Lapkiadó Vállalat R. T. (Debrecen.) 1928. 126 old.

A nemzetiségi kérdés volt a békebeli Magyarországnak egyik leg-súlyosabb problémája. Érdekes, hogy ez a probléma már a Csonka-országra vonatkozólag is izgatni kezdi a kedélyeket: a magyarországi német nemzetiség vezeterei, mint Bleyer Jakab és Gratz Gusztáv s a magyar intranzigencia képviselői mint Gálócsy Árpád és Méhely Lajos között áll a harc a Csonkaország sváb kérdése körül. Haendel Vilmos viszont tanulmányában nem a megcsonkított ország szűkreszabott és kevésbé jelentős nemzetiségi kérdésével foglalkozik, hanem a békeidők és a magyar jövő távlatába állítja be a kérdést, vizsgálva mit mulasztottunk el a múltban és mit tehetünk jóvá a jövőben, ha sikerült vissza-szerezniük a régi határokat.

A szerző szerint Trianon nem szakadhatott volna a magyarságra, hogyha Magyarországot csak magyarok lakták volna, illetőleg hogyha sikerült volna a nemzetiségeket a magyar állameszme részére fenntartás nélkül megnyerni, tehát a nemzetiségi kérdést megoldani. Magyarország háború előtti nemzetiségi politikáját szerző teljesen elhibázottnak és túlságosan liberálisnak tartja. A nemzetiségek nyelvhasználatára vonatkozó törvényt tehát meg kellene szigorítani s azt az elemi iskolákban és egyéb vonatkozásban is szűkebb körre korlátozni. Ez a még ma sem ritka felfogás abból indul ki, hogy minden nemzetiség csak bevándorolt elem, tehát voltaképen vendégnek tekintendő, akit semmiesetre sem illethetnek meg ugyanazok a jogok, mint az államalkotó népet. Azt, hogy valamely országban egy népnek kell a szupremáciát gyakorolnia, senki sem vonhatja kétségbe s mindenki megegyezik abban, hogy ez a nép Magyarországon csak a magyar lehet. Nagyon vitás azonban, vajjon a nemzetiségek érzelmi asszimilációjának célravezető módja-e a mindenáron való magyarosítás, hogy az esetleg részleg keresztülvihető nyelvi asszimiláció a legjobb út-e az érzelmi asszimiláció biztosítására, ha ugyan a nyelvi asszimiláció nagyobb mértékben egyáltalán lehetséges? A nemzetiségi vidékeken létesített magyar tannyelvű iskolák bizony nem ezt bizonyítják! Hihető-e, hogyha Erdélyt és a Felvidéket bármilyen úton visszaszerezniök s ott a román és tót középiskolákat becsukatnók, ezzel «lőmozdíthatnók a nemzetiségeknek érzelmi asszimilációját?! Ma már annyira kialakult a nemzetiségek külön jellege, hogy a jövőben nyelvi asszimilációról csak a legkritkább esetben lehet szó, az érzelmi asszimilációhoz pedig talán inkább a nemzetiségeknek teendő koncessziókon át vezethet az út. Különben a nyelvi egység sem biztosítja a gondolkodásbeli és érzelmi egységet, amint az írek és angolok példája bizonyítja, ahol a vallási ellentéteken kívül a két népnek embertani különbözősége is erős gátat emelt az egybeolvadás elé.

A szerző könyve egyébként szép, élvezetes és hasznos olvasmány. Az egyes nemzetiségek jelentőségének taglalása során a zsidóság szerepével és térfoglalásával is foglalkozik. *nagykálnai Levatic László.*

Dr. Hermann Jahrreiss: Europa als Rechtseinheit, Robert Noske, Leipzig, 1929. 86 oldal. (Abhandlungen des Instituts für politische Auslandskunde an der Universität Leipzig.)

Ez a kicsi de rendkívül tartalmas füzet Coudenhove-Kalergínek páneurópai ideológiájával polemizál, annak különösen azon állításával, hogy Európában nem jogrend, hanem anarchia uralkodik. A szerző exakt tudományossággal igyekszik kimutatni, hogy a háború előtti Európában is volt jogrend, amely már magában véve is nagy lehetőséget nyújtott Európa jogi megszervezéséhez. A nagyhatalmak azonban uralmi rendszerükkel megakadályozták ennek a lehetőségnek a kihasználását. A háború után a Népszövetség létesítésével még jobban kiépült az európai jogrend. A Népszövetség Jahrreiss szerint nem nemzetközi jogi intézmény, hanem „Rechtsverband“. A nemzetközi jogra ugyanis jellemző, hogy jogszabályait az összes jogi alanyoknak (államoknak^ külön-külön el kell fogadniok, hogy érvényesek legyenek; a Népszövetségnél ez a feltétel nincsen meg, minden esetben mégis érvényes jogszabályokat tud statuálni (pl. új tagokat a gyűlésen megjelentek választanak, ami a távolmaradottakra külön hozzájárulás nélkül is kötelező). A háborúelőtti állapotokhoz képest a Népszövetség még nagyobb lehetőséget nyújtja Európa jogi megszervezésének. Most azonban ismét a nagyhatalmak akadályozzák, mert ők ezt az intézményt saját céljaikra használják fel. A szerző szembeszáll azon sokak által felállított tétellel, hogy a Népszövetség gyengeségének az az oka, hogy határozatainak nem tud érvényt szerezni, mert nincsen meg hozzá az anyagi hatalma. Szerinte a baj sokkal nagyobb. „Das Grundproblem ist vielmehr wie sich das geltende Recht, die eingebürgerte Ordnung durchsetzt“ (38). Nem az alárendelt államokat kell engedelmességre kényszeríteni, hanem elsősorban az uralkodó elemeken múlik, hogy a népszövetségi jognak határozataikban érvényt szerezzenek. (Erre élénk példa — amit a szerző ugyan nem említ — a tanács állásfoglalása a magyar-román optánsperben.) A népszövetségi tanács és a népszövetségi tagok maguk szabotálják a népszövetségi jogot. Úgy a népszövetségi, mint a háborúutáni nemzetközi jog gazdag anyagot nyújtana Európa jogi megszervezéséhez, ha meg volna erre az akarat. Kétségtelen, hogy a mai formákon túl is lehet menni s a jogi anyagot szaporítani is lehetne, de ez nem feltétlenül szükséges, hogy a felállított célt megközelíthessük. A nemzetközi jog lényegéhez tartozik, hogy az egyes államnak minden jogi tételéhez hozzájárulása az *állam akaratának spontán megnyilatkozása*. Ebből azután következik, hogy a nemzetközi jog előfeltétele az államok szuverenitása. A *szerző* itten Hermann Heller *nézetét* vallja s eltér Kelsert felfogásától, aki nem ismer abszolút állami szuverenitást, hanem azt vallja, hogy a nemzetközi jog a primer és ez delegálja az állami jogot. Érdekes megállapítása a szerzőnek, hogy a nemzetközi jog logikája szerint kierőszakolt szerződéseknél nincsen jogi erejük, mert a nemzetközi jog kritériuma a szabad elhatározás. Eszerint a békeszerződéseknek nincsen kötelező erejük. Jahrreiss ezt nem politikai érdekelségből állítja, hanem tudományos meggyőződésből. Mégsem könnyű fejtegeté-

seibe belenyugodnunk. Hogyan akarja a szerző a szabad elhatározás kritériumát úgy megállapítani, hogy annak gyakorlati értéke is legyen? Sok szerződés kulisszámögötti diplomáciai nyomásnak az eredménye, így ezek sem volnának kötelezőek. Általában véve nem volna szabad tisztán jogi kérdésekbe politikai momentumokat belevinni, hiszen minden szerződést politikai alku előz meg, ebben pedig a hatalom és hatalmi nyomás ugyancsak nagy szerepet játszik. *Török Árpád*

Életpályák. Előadások. Kiadta a budapesti piarista diákszövetség-Bpest, 1928. 109 1.

Ez a kollektív kötet, mely a háború utáni pályaválasztás kérdéseit fogja össze, alkalmi szociológusok dolgozataiból áll. Szinte csupa közismert vezetőegyéniség írásai: Sipőcz Jenő, Schütz Antal, Degré Miklós, gr. Csekonics Iván, Kövess Béla ügyv., kam. alelnök, Solarcz H. tábornok, Hüttl Dezső műegyetemi tanár, Magyary Zoltán, Lovrich József, Krecs Károly (Tébe), Mösmer Pál kereskedelmi főtanácsos, Perczel M. és Bíró Pál. Az ifjúságot tájékoztatják e cikkek az egyes pályák természetéről, a „hivatalos” sajtószerűségeiről, természetesen biztató ígérettel; de akaratlanul odalopózik a mai helyzet árnyéka, a pályák túltelítettsége, amely csak egyetlen fronton hiányzik: a papi pályán. Itt nincs szó zsúfoltságról, sőt szinte égető hiányról. (Németországban 600, nálunk 2000 hívőre esik egy pap). Ha minden szerző lelkesedéssel ír is az egyes hivatások természetéről, a mai pályakezdetre utalás sok helyen sóhajjal, szinte sikollyal párosul. „Nemsokára elérjük a németországi viszonyokat, ahol 40—45 éve előtt alig számíthat valaki az életben való végleges elhelyezkedésre, így az orvos (Lovrich) „Az újabb elhelyeződés lehetősége minimális.” Avagy: „Az ipar a főiskolai végzettségük kb. 10%-át szívhatja fel” (105.1). De ugyanakkor a mintegy 700 millió behozatal mellett — ha ennek csak 10%-át itthon termelnek — 10 ezer munkással és 1200 tisztviselővel több kaphatna kenyeret. Ha egy 2000 holdas földbirtok tőkéje textilgyárba ruházthatná be, nem 2, hanem 50 középosztályú és 5000 munkás volna alkalmazható. Míg 10—12 joggyakornoki pályakiírásra többszáz jelentkezik, egyetlen katonai főiskolánk nyilvános polgári tanintézetekből felvehető 50 helyére csak 200 (1926), illetőleg 230 (1927) jelentkezik. A műszaki pályáinkra évenként 1500 hallgatóból eredő évi 225 oklevéltermés biztosítja az arányos utánpótlást. Az utolsó 6 év alatt 1350 helyett mégis 2815 oklevél adatott ki, kb. 1500 a fölösleg. Németországban 4000 lakosra, Ausztriában 2600-ra, nálunk 9000-re esik egy műeg. hallgató (57.1), ott vagyunk, hol Németország 15 évvel ezelőtt. Uralkodó elv: pályát „hódítani”. Ez megy itt és ott, de általában a zárt ajtók letargája uralkodó. Feltűnő az, hogy még az igen csekély felvevőképességű diplomáciai pálya is ismertette, egynek nyomaveszett: a tanári pályának. Erről talán nem is érdemes beszélni.

Mindenesetre szülőknek s tanulóifjúságnak jó szolgálatot tett a Piarista Diákszövetség ezekkel az avatott kézből eredő felvilágosító

tanácsokkal. Az *egyéni* tájékozódást szolgálja e kollektív könyvecske, főképp a hivatás természetének helyes jellemzésébe (a cikkek sorában Schütz Antalé a legvelősebb). A probléma sajnos, nincs lezárva: az egész magyar társadalom szempontjából nem sokat kaptunk: nem elégségesek ad hoc felszólalások, hanem rendszeres (nem csekély részben statisztikai) vizsgálatok szükségesek, hogy a pályaválasztási „sötétbeugrásokból“ ne csak az ifjú, hanem a társadalom is megóvassék. Európai jelenség a társadalom strukturális egyensúlyvesztése, itt-ott szinte torzulása. Hazánk nem bízhat gyarmatban elhelyezkedő pályákban; a külföldre tódulás pedig elvárás. Sipőcz írja bevezetésében: „nem szabad feladnunk a reményt, hogy Magyarország mai népességét *el tudja tartani*, csak megfelelő gazdasági politikára van szükség“. Azt hisszük, ez is kevés; lassan utat tör a belátás, több minden, újabb tudomány- és iskolapolitika is kell ehhez, de főképp az ifjúság feltörő ereje mellett oly új *életstílus* kibontakozása is, amely ma a jövő zenéje. S ezen felül is oly tényezők, amelyek még — sajnos — a tudomány elkönnyvelhető szempontjain túl ismeretlen jövő misztikumok. d. n.

Vida Imre: A neveléstudomány történelembölcseleti vonatkozásai. 1928., 8°, 207. 1.

A nevelés és a történet összefüggésének mind a történetfilozófiára, mind a pedagógiára döntő súlyú kérdését tárgyalja ez a könyv. Gyökérgondolata az, hogy az emberben kiirthatatlanul él a fejlődés vágya s ezzel együtt az ismeretszerzés és a szerzett ismeretek, fejlődési eredmények nemzedékről-nemzedékre való átadásának, vagyis a nevelésnek az ösztöne, A fejlődés és a nevelés ilyenformán szorosan össze vannak kötve. A nevelés a történet nélkülözhetetlen mozzanata, de viszont történeti fejlemény is. Eszerint a nevelés részint elért eredmények átadása, részint képességek tovább kifejlesztésének irányítása. (26 l.) Ez az első két fejezet tartalma, A következő nyolc ezt részletezi felesleges terjengősséggel. A könyv feltétlenül jóakarátú, nemes idealizmustól és optimizmustól áthatott munka, de új gondolatokat, eredményeket nem találunk benne. Előadásmódjával is baj van. Zavaros, Egyenesen annyira zavarba hoz egyik másik gondolata, hogy hajlandók volnánk sajtóhibára gyanakodni. A stílus jó magyarságához pedig igen sok szó fér. De szó fér a mű tudományos jellegéhez is. Csak néhány megjegyzés: „Mindenesetre eminens elv lehet, hogy csak addig mélyüljön el a tudomány, amíg annak gyakorlati haszna van,“ (204, 1.) Ilyet tudományos jelleget igénylő könyvben leírni nem lehet. Nem szabad ilyet sem állítani bizonyítás nélkül, csak úgy jegyzetben: „Megjegyezni kívánjuk, hogy a neveléstől függő vallási meggyőződésről szólva nem állítjuk egyenlő értékűnek a vallásokat s nem vonjuk kétségbe a törzsökös kath. vallás primátusságát, [sic!]“ (29. 1.) Terminológiája is zavaros, Pontatlan fogalmi tartalommal használja a műszavakat. Pedagógia például hol nevelést, hol neveléstudományt jelent nála, — sőt néha a „nevelés tudományán“ is nevelést kell érteni. És még

egy megjegyzést! A tudományoknak nomothetikus és idiographikus tudományokra való felosztása annyira Windelband sajátja, hogy nevének megemléltése helyénvaló lett volna. (183 l.).

Joó Tibor.

Korek Valéria: Problematikai és tartalmi átalakulások az újabb történetfilozófiában (1883—1927). Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1928. 8°, 40 l.

A magyar tudományos irodalomnak egyik legsürgősebb feladata, hogy az egyes tudományok területén az újabb kutatások eredményeit összefoglalja. Efféle munkák sajnos alig-alig vannak. Történetfilozófiai irodalmunkban pedig egyáltalán nincs ilyen tudománytörténeti könyv. Korek Valéria dolgozatától — címe után — valami ilyet vártunk. Sajnos nem kaptuk meg. Ilyen összefoglalást kétféleképp lehet kidolgozni. Vagy egyszerű ismertetés formájában, vagy pedig szisztematikus módon, úgy hogy a filozófiatörténet maga is történetfilozófiává váljék. A cím itt az utóbbi megoldás varasára ad jogot. De a mű maga sem egyik, sem másik forma követelményeit nem elégíti ki. Végig megy Diltheytől és az újkantianusoktól kezdve Troeltschig, napjainkig a történetfilozófia egész irodalmán. Jelentéktelenebb írókat sem hagy ki. De a jelentékenyeket is csak ismerteti, az ismertetést azonban — negyven lapon nem is tehet egyebet — vázlatosan végzi el. Úgy tetszik, mintha ez a füzet csak kivonata volna egy könyvnek. Így aztán előáll az a helyzet, hogy aki ismeri a történetfilozófia irodalmát, annak nem mond újat, aki pedig nem ismeri, az ebből a vázlatból sem alkothat képet magának. A munka, amely voltaképpen doktori értekezés, nagy olvasottságról, tüzetes tanulmány elvégzéséről tanúskodik, mégis jobban tette volna a szerző, ha kisebb területről részletesebb képet ad.

Joó Tibor.

Dr. S c h n e l l e r K á r o l y : Miskolc halálozási hányadosának átértékelése. A Miskolci Jogászélet könyvtára. 1929., 23 lap.

A szerző a halottak 1000 lélekhez viszonyított nyers arányszámát, amely Miskolcon 1920—1921, évek átlagában 21-59 volt, átértékeli. A halandóság ugyanis korcsoportok szerint rendkívül különböző s valamely tömeg (város, ország stb.) halandósági hányadosát erősen befolyásolja az illető tömegnek a kormegoszlásban nyilvánuló struktúrája. Schneller az országos korcsoport-halandósággal és a vidéki törvényhatósági városok megfelelő adataival veti egybe a miskolci adatokat s megállapítja, hogy Miskolcon az 5 éven aluliak veszélyeztetettsége kisebb, az idősebbeké, különösen pedig a 40—70 évesek csoportjáé jóval nagyobb az országosnál s a többi városokénál. Kevéssé enyhül a mortalitás szomorú képe, ha a város kórházai miatti sok idegen halottat leszámítjuk. A szerző standardszámításokkal megállapítja, hogy városaink mortalitása az idegen halottak leszámításával is nagyobb volna, — normális kormegoszlás mellett, mint aminő most az idegen halottakkal. Mis-

kolcon a halandóság csökkenése alig észlelhetően mutatkozik. A szerzőnek sok körültekintéssel, módszertani ügyességgel végzett vizsgálata a város mortalitási hányadosának átértékelésében arra az eredményre vezetett, hogy az a látszólagosnál kedvezőtlenebb, amit a szerző első-sorban a meg nem felelő lakásviszonyokkal hoz kapcsolatba.

P. P.

A munka alkotmánya Olaszországban. (Carta del Lavoro.) Fordította, a fordítást átnézte és magyarázatokkal ellátta: *dr. Bencs Zoltán*, Stádium Sajtóvállalat Rt. kiadása. Budapest, 163 old.

A fascista állam megalakulása óta hozott törvények közül kevés keltett világszerte oly nagy érdeklődést, mint a munka alkotmányáról és a kollektív munkaviszonyok jogi szabályozásáról szóló törvény, amely a nagytőke és a munka, a munkaadó és a munkavállaló közötti viszonyt szabályozza és így azáltal, hogy a gazdasági és társadalmi egyensúlyt biztosítja, a belső békének és a nemzeti boldogulásnak alapjait veti meg. Örömmel üdvözljük a törvény és a hozzátartozó végrehajtási tervezet hiteles szövegének magyar nyelven való kiadását, amelyhez a parlamenthez intézett miniszteri előterjesztés, továbbá Mussolini és Rocco-igazságügyminiszter beszédeinek bő kivonata is csatoltatott. A könyvet a nagyközönség használatára még értékesebbé teszi a megfelelő magyarázatokon kívül a 23 oldalas bevezetés, melyben Bencs Zoltán a fasisz-mus keletkezésének és diadalra jutásának tömör összefoglalását írta meg.

R. L

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. 1929. Április.

Alice Raven: Normal and abnormal psychology in relation to social welfare, (A normális és abnormális lélektan társadalmi vonatkozásai.)

Minden társadalom értéke az azt alkotó egyedek lelkiségétől függ. Nem egyes kiváló egyedek, sőt nem is egyes kiváló osztályok szabják tehát meg a társadalom értékét, hanem az összes egyedeknek átlagos értékelése adhat csak róla tiszta képet.

Ezen érték megállapításánál nyer nagy jelentőséget a „normális“ és „abnormális“ lélek fogalmának pontos megkülönböztetése, mert éppen ez a fogalom itt a leghelyesebb, legbiztosabb értékmérő. A lélektan itt szorosan kapcsolódik a társadalomtudományhoz, mert az itt számbajövő emberi tulajdonságok csak a társadalom értékítélete alapján szolgálhatnak csak értékmérőül. Eszerint „normális“ itt körülbelül a „természetes“ fogalmával egyezik, vagy a „tökéletes“ egyedet jellemző tulajdonságok meglétét jelenti. Eszerint az az ember normális, aki természetes adottságát, tehetségeit érvényesíti, rendeltetését betölti, amellyel összhangban van környezetével. Az ember önmagának, adottságainak megvalósítását csakis társainak segítségével, támogatásával, szóval a közzel kapcsolatban képes elérni. Minél intelligensebb az ember, annál jobban át kell, hogy érezze társaihoz való szoros kapcsolatát és ezért intelligenciájával egyenes arányban fog állani a közzel szemben való felelősségének és kötelességeinek teljesítése is. Így eredménykép a leg-egyénibb tulajdonságok — őszinteség, becsületesség, megbízhatóság, kötelességérzet stb. mint embertársainkkal való viszonyunkból fakadó, tehát nemcsak lélektani, hanem szociális tulajdonságok is.

A fenti magyarázathól önként adódik az „abnormális“ fogalma. Abnormális az az ember, aki nem képes a közzel összhangba jutni. Az abnormális ember is az önmegvalósulás felé tör, ő is ki akarja fejteni tehetségeit, adottságait, ám ő ezt a „köz“-től külön, azon kívül keresi. Ő nem érti meg szoros kapcsolatát embertársaival és megtagadja azt a hatalmas lendítő, ösztönző erőt, melyet a „köz“ a normális embernek jelent. Az abnormális ember csak kénytelenségből járul hozzá a közjóhoz, érvényesülési vágyai csak egyéni, önző vágyak lehetnek. Ezért

nem is érheti el az önmegvalósítás boldogító tudatát, a megelégedettséget. Nem érte el az intelligenciának azt a fokát, melyben a „köz“-höz való kapcsolat tudatossá válik és döntő befolyást nyer.

Ha a normális és „abnormális“ értékítélet alapján a társadalmat diagramatikus formában ábrázoljuk, úgy legfelső határállomásként a „tökéletesen normális“ fogalmát kell megjelölnünk, mint az ember által elérhető legmagasabb fokot. Ilyen embert ugyan nehezen találunk, de biológiai szempontból fel kell tételeznünk annak lehetőségét. Ez az ember tökéletes testi-lelki összhangban él, testalkata, habitusa harmonikus lelki tulajdonságaival, és ezért érvényesülése, önmegvalósítása a köz segítségével, azzal összhangban szinte biztosítva van. Tehetségével akarata, hatalma is arányos, ítéletének, logikájának tisztasága biztosítja érvényesülését. Környezetét tökéletesen fel tudja használni.

E legfelső vonal alatt van a normális egyedek tömege. Itt a főjellemvonás a környezethez, a közhöz való „humánus“ állásfoglalás a „humánus“ szónak legáltalánosabb értelmében. A normális embernek elegendő bátorsága és kötelességérzete, valamint jóindulata van ahhoz, hogy munkáját a közért elvégezze, és kötelességeit teljesítse. A normálisok alatti spácium az abnormális egyedek helyét adná. A kettő között igen nehéz a határvonalat meghúzni. Mégis, mennél közelebb esik valaki a felső vonalhoz és szociális szempontból annál értékesebb, mennél közelebb az alsó határhoz, annál értéktelenebb. Az értéktelenek alatt azonban még egy vonal van, mely alatt elképzelt egyedek már nemcsak értéktelen abnormálisak, hanem egyenesen veszedelmesek, antiszociálisak, betegek.

Az abnormális embernek nincs elegendő lelki ereje félig-meddig felismert, a közzel szemben fennálló kötelezettségének teljesítéséhez. Egy részről nem képes környezetének hatásaira egyéniségének fenntartásával reagálni, más végről nem rendelkezik elég jóindulattal, szeretettel embertársai iránt, különösen, ha érzi alsóbbrendűségét ezekkel szemben. Ha ezek a tulajdonságok olyan mértékben lépnek fel, hogy a közzel, az embertársakkal szemben ellenséges cselekedetekre, kegyetlenségre, erőszakosságra készítetik az egyedet, akkor már nemcsak abnormális, hanem beteg emberrel állunk szemben. Itt már rendszerint öröklött testi és lelki tulajdonságok, hajlamok is közrehatnak. Azonban akik kötelességeiket nem akarják és nem is tudják teljesíteni, akik a köznek hozott áldozatoktól félnek, azokról beteges gyávaságot kell feltételeznünk, mely elhomályosítja a józan belátást; olyan nagyfokú beteges önzést, mely nem származhatik másból, mint félelemérzetből, a saját gyengeségük és beteg alsóbbrendűségük tudatából. Ez a félelemérzet elnyom minden belátást, természetes kötelességérzetet, és csak akkor engedni cselekedni áldozatát, ha az valamely gyengébbel éreztheti hatalmát. Itt azután annál hatalmasabban jelentkezik az önmegvalósítás akarata, a „Wille zur Macht“. Talán a szív beteges működése okozza ezt, mert a fokozott vagy fájdalmat okozó szív működéstől való félelem befolyásolja állandóan az ilyen embert. Egy másik fontos tényező itt az alacsonyabb intelligencia. Ha

lelki ereje és tehetsége képesíthetné az ideálisabb, átfogóbb gondolkodásra, úgy ideges félelmét könnyebben el tudna nyomni. Az öröklött tényezőkön kívül még két másik, környezeti tényező is fontos szerepet játszik: a gyermekkorban kapott rossz befolyások, melyek a társadalomigazságtalanságait rikító színben állítják eléje, bosszúra serkentik, (ressentiment) és végül olyan tárgyakkal a hiánya a gyermek környezetéből, melyek benne a felelősség érzetét, és a mások védelmezésének nemes ösztönét kifejleszhetnék. Ez utóbbit az is bizonyítja, hogy azok a gyermekek, kikre korán szakad rá kisebb testvéreik gondozásának feladata, igen ritkán vesztik el önfeláldozásra való készségüket. Az a beteggyed, aki kegyetlenségeket követ el, soha nem érezte magában a védelmezés nemes ösztönét. — Fentemlített tényezők együttes hatása hozza létre az antiszociális társadalmi elemeket. Ezek veszedelmesek a társadalomra, akkor is, ha nem követnek el törvénytörő tetteket. A belőlük kiáradó légkör, mely elégedetlenséget, erőszakosságot, zavarokat igyekszik létrehozni, állandó veszedelmes tüzfészket jelent minden társadalomra. Hogy azonban saját maguk is tettekkel ártsanak, ahhoz még lelkületüknek is bizonyos elváltozása, átalakulása is szükséges. Ez a hirtelen átalakulás, melyet rendszeresen valamely erősebb külső behatás vált ki belőlük, felszínre hozza mindazokat az elmondott emóciókat, melyeket addig a félelem és a körülmények visszaszorítottak. Ez a változás persze nem mindig pillanatok alatt történik és nem is kell, hogy azonnal tettekbe ragadja a beteget. A tettek csak akkor váltódnak ki, ha valamely körülmény veszélyezteti a beteg énjét, vagy érvényesülési akaratát.

Az ilyen átváltozáshoz sokszor igen hosszú folyamat vezet. A szegény nyomorult, aki nem képes egyéniségét környezetével összhangba hozni, hasztalan igyekszik az önmegvalósításra s minthogy környezetével nem bír, a külső világ nem idomulván hozzá, saját bensejében keresi a megvalósítást. Gyatra önmaga helyett képzeleti alakot varázsol maga elé, melyben mind jobban hisz, és mely egyre jobban elhomályosítja saját igazi énjét. Azonban nemcsak bensejét, hanem környezetét is hatalmába keríti beteges fantáziája. Hamis színekben látja azt, olyan tulajdonságokat, tényeket tulajdonít neki, melyek a valóságtól nagyon különböznek. Minden, ami nem harmonizál képzeletével, gyűlöletes ellenség és beteges szeretettel tud csüggeni azon, ami képzeletét szolgálja, támogatja. Így érthető, hogy emocionálisan aláfestett fantáziájának képei minden szociális felelősséget kiszorítanak lelkéből. Az ilyen ember egyedülálló különc, „isten“, aki csak saját fantáziájának képeiben él, akinek nincsen „enyém-tied“, aki senkihez és senkinek nem tartozik semmivel, legkevésbé a megvetett közösségnek. És ha egyszer képzelte énjét összeütközésbe jut környezettel, közszel, törvénnyel és a pillanat akadályait legyőzi, akkor elnyomott akarata, dühe, vad ösztönei kirobannak és a legrémesebb kegyetlenségekre képes másokkal, sőt önmagával szemben is.

Nyilvánvaló, hogy a társadalom jövője a normális és abnormális lélek ismeretén és kedvező befolyásolásán nyugszik. A bűntények el-

követőinek megértése és kiismerése segíti a társadalmat ahhoz, hogy megfelelő rendszabályokat alkalmazhasson mind a megelőzés, mind a megtorlás terén. E veszélyek csökkentése fogja a legbiztosabban emelni a köz értékét, a nemzet, az állam színvonalát.

vitéz Marsovszky György.

FOREIGN AFFAIRS AMERICAN 1929 április.

Alexander M. Carr. Saunders: Biology and War. (Természeti jelenség-e a háború?)

Elméletek divatja nem annyira a benső meggyőződésen múlik, mint inkább azon, hogy akarjuk-e hinni, vagy nem? Ilyen elmélet volt a háború biológiai szükségességének elmélete, mely ma már sokat veszített népszerűségéből. A háború e szerint nem csak az emberi viszálykodás neve, hanem természetes állapot, tehát elkerülhetetlen. A valóság ezzel szemben az, hogy a természetben — eltekintve egy-két alsóbbrendű állati lény (pl. a hangyák) harcaitól, — nincsen háború, s még az is kétséges, hogy ezek azonosíthatók-e az emberi háborúval, vagy pusztán ösztönös rablások.

A tévedés Darwin elvének félremagyarázásából fakad. A létérti küzdelem nem háború, hanem küzdelem a természetadta megélhetési lehetőségekért magukkal az adottságokkal. Ez a helyhez kötött növényvilágban a legszembeötlőbb. Nem növény növény ellen, hanem az élet a talajjal, vízzel stb. küzd. Az a species boldogul, amelyik szükségleteinek adott tényezők a legmegfelelőbbek. Az állatvilágnál ugyanígy van, egyes példányokat vagy fajtaikat nem az egymás ellen folytatott küzdelem szorít ki, hanem a létért vívott kedvezőtlenebb körülmények összessége. Nem nevezhető háborúnak (harcnak) a táplálékszerzés. Viszály itt nincs, hanem éhség az egyik s védtelen rémület a másik oldalon. A párzás idején beálló viaskodás a hímek között, csupán párviadal.

Marad az emberre nézve megállapított harci (verekedő) hajlam. Ez kétségtelenül megvan, s lehet, hogy a húsevő (ragadozó) ember más élőlények vadászatára irányuló ösztönének maradványa. Idegen nemzet azonban nem más species, az egyéni viadalt pedig nem nehéz megátolni.

Primitív népek nem békésebbek, mint sokan állítják, hanem torzalkodóbbak a civilizáltabbaknál. Mindennapos közöttük a viszály, az ugyanazon közösségen belül fennálló egyes csoportok egymásközötti erőszakoskodása, Közösség közösség elleni harca ritkább, mert a háború fejlett társadalmi szervezetséget kíván s ezért előrehaladottabb népeknél gyakoribb. A társadalom összehasonlító fejlődéstörténete a mellett bizonyít, hogy a háború a vérbosszúból (feud) fejlődött. Ez azonban — a természethez viszonyítva, — nem az ösztönös düh fellobbanása, hanem szokás, s époló öntudatos cselekvés, mint a háború.

Marad a háború biológiai hasznosságának (Bernhardi), vagy káros voltának (Starr Jordan) kérdése. A természetes szelekció két esete képzelhető: 1. a derekabb fajta érvényesül a gyengébbel szemben; 2. ugyanazon a fajtán belül a selejtesebbje hull el.

Első esetben a győzelem nem jelent biológiai felsőbbrendűséget, mert lehet a számszerű erő, a véletlen adta jobb fegyverek és egyéb körülmények sikere, s ha mégis az értékeesebb elem győz, az még nem jelenti az értéktelenebb elem kiküszöbölését, hanem beolvasztását. {Nők, gyermekek.} Ettől eltekintve, az egyes népcsoportok átlagemberére vonatkozó értékmegállapítás teljesen illuzórius, s vájjon ki merné ma milliós népek teljes és tényleges megsemmisítését kívánni?

A második esetre nézve nem hihető, hogy okvetlenül a selejtesebbje hull el. A derekabb jobban kiteszi magát a veszélynek; a beteg, gyenge otthon marad. Ezek között nem hat a háborús szelekció. Illuzóriussá teszi a kiválasztást a lőfegyver és a járvány is. Megjegyzendő, hogy még azt sem mutatták ki, hogy a jobbak és erősebbek pusztulnának nagyobb számban a modern háborúban.

Végeredményben, ha volt is a háborúnak kiválasztó hatása az őslor vadjai között, ma már nincs; a biológus szemében pedig a háború nem természeti jelenség, hanem szokás. S. F.

REVUE DES DEUX MONDES 1929 július. 1.

Ugo Ojetti: La generation presente en Italie. (A mai olasz nemzedék.)

A háború megpróbáltatásaiból kibontakozott népek közül egyedül az olasz dicsőíti és érvényesíti ifjúságát. Pedig nála mutatkoztak a hatalom legsúlyosabb problémái, s ha az ifjúság nem is egyedül oldotta meg a válságot, nem volt megoldható nélküle. A válság ugyanis nem a tapasztalat, hanem az akarat válsága volt. A megoldásra csak az ifjúságnak volt elég ereje és bátorsága. Növelte esélyét az is, hogy könnyen változtat irányt, s balsikert vagy megbukott elméletet nem soká irat.

Itália legalább 20 évvel ifjodott meg. Ma 30 éven alóliak is betöltenek oly állásokat, — államtitkár miniszteri hatalommal, — melyeket azelőtt csak 50—75 évesek tölthettek be. Tetterő a rugó, fegyelem a hasznosítás eszköze. A fiatalság nem szereti a hosszú, bonyolult érvelést, bizonyítgatást. Egyszerű, világos képet, határozott célt kíván. Az ellenzék hallgatásra van kárhóztatva, ez azonban meg nem gátolja azt, hogy a legbokrosabb problémák is a legáltalánosabb és legnyilvánosabb megvitatás tárgyát képezzék, sőt a hatalom maga veti fel azokat a publicisztika stb. eszközével, s közvetlenül vagy közvetve, hideg zuhanyként villanyozva fel általuk a kedélyeket. Elsősorban természetesen az ifjúság ébred és cselekszik. A tehetetlen kételkedő okoskodás helyett a tetterős hit vezet.

A háború utáni menekülés érzete, az újjászületés érzetét keltette a felpezsdülő életkedvben. Európa embere újrászületettnek érezte ma-

gát s az ifjúság az illúzió át divat lett. Az is maradt. Csak Olaszországban vált a megújulás reális alapjává és eszközévé.

A múlt nélküli, tehát garanciát nem nyújtó ifjú munkatársak selejtese hamarosan elhullott, mert a fiatalság nem bír sem kellő ügyességgel, sem elég kitartással, hogy soká szimuláljon. Ma már zárt egység a fascista párt, mely csak az évi kontingenssel gyarapodik. A kormány, lemondva a közönséges parlamentarizmusról, megszabadulva tehát az ingatag, ígéretekkel befolyásolható, megbízhatatlan tömegektől, az ifjúságot, a jövőt biztosította magának.

A hatalom válsága Olaszországban az általános európai bajokon kívül, három további tényezõn is múlt. Itália, mint aránylag új hatalom, nehezebben túrt erõskezû kormányt, mert ez az idegen zsarnokság sötét napjaira emlékeztette. Itt, továbbá még igen erõs volt a regionalizmus és végre sokan voltak a régi neutralisták. Ehhez járult a békekötés által nyújtott létgaranciák elégtelensége (Adria, gyarmatok). Egyetlen erõs intézmény ebben a káoszban a monarchia volt. Victor Emánuel igen tiszteletreméltónak tartotta ugyan a liberalizmus elvét, még sem habozott az elméletet a valóságért feláldozni.

A fasiszta kezelés elsõ állomása Milano volt. Az országot rendszeres, egyenletes termelésre kellett tanítani. Minta: a milánói nagyipar. Azonban a munkában való egyetértés nem elég, új jellemeket kellett faragni. Kétévi római tapasztalat meghozta azt a szervezetet, mely az ifjúságot születésétõl nagykorúságáig kíséri. Így válik lehetővé az öregeknek és avultaknak fiatalokkal és újakkal való kicserélése.

Az iskolatörvény alaptörvény. Az egység elvén, a klasszikus ismereteken és humanizmuson épül. Itália nemzeti kincsei ezek, de öt évvel ezelõtt még veszélyeseknek tûntek fel. A katolikus vallás védelme nem közvetlen politikai célt szolgál, hanem az ifjúság vallásos érzületét. A vallás hatalmas erõ, melynek tüze más területekre is, mint család, haza stb., életetõ meleget áraszt. A törvény — a jövõ nemzedék érdekében — védi és támogatja a családot. Nõi szavazat nem kell; az asszony nagy szerepköre a család. Az ifjúságot s a nemzet számszerû erejét védi a törvény a szaporodás elõmozdításával, a kivándorlás korlátozásával, — (bár az öreg, a múlt kivándorolhat), — a testnevelés, a földhöz való visszatérés szorgalmazásával, A munkaügyi szindikalista-szociális fasiszta rendszer az ifjúság munkáját védi, megélhetését célozza.

A tetterõbõl fakadt ifjú fasizmus tehát kizárólag az ifjúságra, a jövõdõre épít. Jelszó: tartósság. Mi tartson azonban, ha nem az ifjúság? Ez õnmagának épít.

S. F.

LA REVUE MONDIALE 1929 április.

Dr. Löwenthal: Essai sur la psychologie de la guerre. Les deux faces de la civilisation. (A háború lélektana. A kétarcú civilizáció.)

1. Rousseau képzeletében az õseredeti ember szabad és csupa jószág, ezzel szemben földünk története azt bizonyítja, hogy állati sorban

az állatok között, a *természettel* szüntelen, kegyetlen harcban álló vad volt, hol a ragadozó, hol az áldozat szerepében. Az állattól végleg megkülönbözteti a dolgok tökéletesítésére irányuló hajlama, s az a képesség, hogy célt és ideált tudott magának kitűzni, ami végeredményben sorsa jobbrafordulását, a természetén aratott külső és belső győzelmét, a civilizációt eredményezte.

Győzelmének fonákja a háború, mely a szervezkedés és találmányok által vált lehetségessé és mindig borzasztóbbá, s végeredményben pusztítással fenyegeti az emberi haladás minden vívmányát, esetleg magát az emberiséget is. A gyilkos eszközök tökélye megsemmisítheti a tökéletesítőt,

A háború a legnagyobb szerencsétlenség. Törvényes erőszak, rablás, gyilkosság, melyet sem a valláserkölc, sem a bölcsek szava, semmi nemű békemozgalom eladdig meggátolni nem tudott, mert fertőző csíráit magunkban hordjuk.

2. Az emberi fejlődés két fázisra oszlik: az, intra-uterin, vagyis foetalis és az extra-uterin, vagyis a születés utáni fázisra. Tudjuk, hogy az ontogenesis a philogenesis rövid ismétlése, tehát, hogy az ember embrionális fejlődése folyamán az emberi nem összes fejlődési fokozatain keresztül megy, a sejtől önmagáig. Az újszülött ennél fogva magában hordja valamennyi ősenek megcsappant, de *soha el nem enyésző* örökségét, jó és rossz, hasznos és káros hajlamokat, képességeket, erőket. Bűn, pszichózis, génie nem egyéb mint *reverzió*. (A génie-nek nincs kora; az időn kívül alkot.)

A tudatalattiak, az öntudatlan tere végtelen. A vegetatív vagy fiziológiai tudatalattiságok kora 500 millió, az állatiaké 450 millió, az emberié csupán félmillió év.

A tudat nem születik velünk, az rövid életünk műve. Hogy mivé fejlődik az függ: 1. talajától, — ha terméketlen idiótát kapunk, — 2. az ebbe jutó magvaktól (benyomásaink), 3. a gazdálkodás rendszerétől (iskola, önképzés), 4. a belső légkörtől (fizikai és élettani tényezők, lelki diszpozíciók) és végre 5. a külső légkörtől, (milieu, anyagi és erkölcsi életviszonyok, az egyéni és szociális élet fordulatai).

A komponens tényezők sokfélesége miatt a lehetséges eredők száma végtelen, ezért ritka a jellem homogenitása (Übermensch) jóban, rosszban egyaránt. Az emberiség majdnem teljes egésze divergens elemek alkotta jellemekből áll. (Ezért megoldhatatlan feladat az önismeret.)

Ahogy utolsónak keletkezett s utolsónak jelentkezik a tudat az újraéledés esetében (katalapszia, fulladás, mérgezés stb. után), úgy elsőnek tűnik el a halálban. A tudatkategóriák enyészésének sorrendje fordított.

Tudatunk, a legutolsó, keletkezésében levő réteg a leggyengébb is. Az összkategóriák 1/75,000.000-od részét képezi, szemben az állati tudatalattiságok 90%-ával, s az emberi tudatalattiságok 0.5%-ával (a *tisztán* fiziológiai vegetatív tényezőt nem véve tekintetbe).

A tudat az az emeltyű, melynek segélyével az ember legyőzte és szolgálataiba állította a természetet. Ez tette képessé minden nagyra és nemesre, ezzel alkotta meg mindazt, amit együttesen civilizációnak nevezünk. Hamarosan kiesik hatalmából. Egy megrázkódtatás és elhomályosul, háttérbe szorul, s érvényesül az évmilliók tudatalattiság, az ősszándék, minden nyers ösztönével együtt.

Ahogy egy porszem, valamely gépbe jutva katasztrófát idézhet elő, úgy zúdíthatja egy látszólagos csekély ok, az ösztönök minden vadságát kiszabadítva, a legiszonyúbb romlást az emberiségre.

S. F.

EUROPÄISCHE REVUE 1929 március.

Paul B e r n h a r d : Die Frau in der mannlichen Welt. (A férfias világ asszonya.)

A mai nő vizsgálására három főszempont kínálkozik: a nő helyzete a nemek viszonyában, a nő és a munka, végül a női természet őseredeti vonásainak mai nyilvánulása.

Férfi és nő együttműködő erők ellentétes sarkai. Míg a férfi szerepe a fajfenntartásban ma is a legprimitívebb ősi fokon áll, a nő messze fejlődött. A nő léte a testében végbemenő generatív folyamatok ivén nyugszik. A férfi és nő örök élettani különbségei hatnak az élet minden nyilvánulásában. A férfit ösztöne cselekvésre, akaratra serkenti, öntudatát kifejleszti. A női lélek passzivitásában gazdag és mély érzelemlátvány bontakozik ki, A férfi mint nemző lény rövid ritmusnak hódol, testben, lélekben szabad. A nő életüteme nehéz, az öntudat alatt húzódozó, körülhatárolhatatlan, A férfi polygámiára hajló, a nő életütemében az anyaság parancsol vagy az ősi prostitúció.

Azt mondják azonban, hogy mindez megváltozott. Hogy a mai nő elragadta a férfitől a kezdeményezést, átvette a férfimunkát, sőt a férfi életmódját is. Teste, lelke megfémfiasodott, szabadon, szégyen nélkül cserkész a kék után. Nem tud már ülni és várni, a férfi életritmusát éli, lemond a gyerekekről, a munkának él, ösztönére hallgat, öntudatos és önálló. A férfias nő szerelmetárgya azonban nem a nőies férfi, hanem a férfias, a sportember, a gépész, a pilóta, a boxbajnok. A nőies férfi az esztéta, a mágus, a széplélek, a lángelme nem korunk hőse. A civilizáció mai iránya a legkíméletlenebb brutalitással tör a férfias típus kiválasztására. Mintha a nő szerepe is most az új embertípus kiválasztása volna, Elfémfiasodásról azonban nem lehet szó. Szellem, bátorság, mozgékonyosság, akarat, szeméremnélküliség nem férfias jellemvonások, ezek mind a két nem tulajdonságai lehetnek, A nő nem szűnt meg nő lenni, férfiasága merőben külső viselkedés. A természet visszakényszeríti a női életütemhez, az anyasághoz.

A nő nemi erkölcsének kérdései az anyasághoz igazodnak. A rendi világban a szerelem még sok lelki elemet tartalmazott, az anyagi gondtalanság szabadidejében kifejlődhetett a szerelemhez szükséges érzelemlátvány. A parasztnő, a cseléd, a munkásnő ide nem juthatott el.

A polgári társadalom sülyedésével a nő felszabadult bilincseiből, azonban a házasság, mint természetes intézmény nem szűnt meg sem a nő vágya (évmilliók öröksége!) a gyermek után. Hiába a számító lélek, itt a test parancsol. A nőiesség itt rejtőzködik. A nő csak akkor adja oda magát teljesen, ha anyaság lesz a kéj koronája. A szabadság a kényszer szükségszerű voltának belátása, annak vállalása, igenlése. A nő, a polgári osztály leánya nem szabadságban él, hanem felszabadítotttságban. A munka, főleg a szellemi foglalkozás felszabadította a nőt, azonban a szerelemre való képességet csak a női hivatás adja meg. Szerelme nem a férfinémé, hanem az egyéné. A szerelem nélküli kéj nem boldogíthatja, visszatér tehát az anyaságos szerelemhez.

A nők munkaterében mutatkozó változások sem vallanak a női természet átalakulására. Az emberi szellemnek a természettől való függetlenítésével előállott s kifejlődött az ember alkotó tevékenysége, a *techné*, amely egyben mesterséget és művészetet jelent. Ez azonban jellegzetesen férfitermészet eredménye, A nő a természethez szorosabb kapcsolatában idegenül áll a techné-vel szemben, amely csak mint ellentét, mint lényén kívülálló izgatja és csábítja. A nő a technika ütemét nem képes megérteni s annak teljesen szolgálatába állani sem tud. Az emancipációban vezető Egyesült-Államok foglalkozási statisztikája mutatja legjobban a női munka fejlődési irányát. Minden kulturális terület női uralom alá került. A nemzet kulturális színvonalát a nő reprezentálja, az erkölcsit szintén. A puritánság álarcában rohanó fejlődés új matriarchátushoz vezethet, amely azonban nem az anyaság, hanem a hiúságon fog nyugodni. A nőknek az egyes foglalkozási ágakban való térfoglalása, ennek arányszámai világosan mutatják, hogy a nő lényegének főtörvénye a követés (és nem a vezetés), ma is érvényesül s hogy főkvalitásai a türelem, az alkalmazkodás, az áldozatkészség s az alkotó munkára való képtelenség. Az Unió kereső lakosságában a nő a mezőgazdaságnál 9.9%, az iparnál 15.1%, a közlekedésnél 7%, a kereskedelemben 15.7%, a szabadfoglalkozásoknál 47.4%, a házi munkánál 64.2%, iroda- és könyvelőmunkánál 45.6%.¹ A nő segíteni kíván a férfinak s a földtől és családi tűzhelytől menekülve ellepi a hivatalokat, üzleteket és szabad pályát. Eddig ura volt birodalmának, most a mesterség szolgája lesz. Az Unió női lakosságának egyötöde kereső, míg a 16—24 évesek közül 36—38% keres, addig a 25—44 évesek közül már csak 22.4%. A nők foglalkozása tehát a házasság után jórésztben megszűnik. Érdekes adatok: az Unióban 1920-ban 3600 író és 3000 írónő volt. 1800 lelkész nő. A főiskolákon 23.000 tanár 10.000 tanárnő. Az iskolákban 640.000 nő mellett csak 115.000 férfi tanul. 55.000 fézfizetés mellett 80.000 zenésznő. Az elemi iskolai tanítók közül 90% nő, a középiskolákban 62%.

¹ Magyarországon az 1920. évi népszámlálás szerint a mezőgazdaságnál 29.8%, az iparnál 19.5%, a közlekedésnél 10.2% (a posta miatt), a kereskedelemben 26.4%, közszolgálat és szabadfoglalkozásnál 31.4% és a többi házi cselédek között 93.3%-ban nők a keresők.

A gép, amely kizárólag a férfi szellem alkotása, a nő számárat tökéletesen idegen. Még a számára készített gép is. Csak munkaeredményét látja és becsüli. Gépet alkotni, de még hibáját javítani is, a nőképtelen.

A női lélek a föld vonzóerejének nyilvánulása. Az együvértartozás, a közösség, a nyáj, a család, a nemzedékek, az emberi öröklét kifinomult ösztöne. Vallásos extázisra, szerelmi odaadásra igazán csak a nő képes. A szerelem mint életforma a férfinál elképzelhetetlen. Férfiszerető nincs. Az élvezethajhászó Casanova s a csábító Don Jüan élete a kalandok sora, de nem a szerelemé. A nő szerelme áldozatos, szinte vallásos régióba csap át, Rilke szerint évszázadok óta egészen a nő valószínű meg a szerelmet, ő játsza a teljes dialógust, a férfi csak rosszul utána mondja. A szerelem fut a technikai ritmus elől, mert az organizmus ritmusát éli. Ebben teljesedik be igazán.

Amióta az ember agyában a mérték és szám képzete kifejlődött, a férfi és nő közötti sorozatos ellentét megnőtt. A nő nem a maga életét éli. Ha öntudata felébred, ismét a maga életütemét érzi. Még a férfi oldalán halad, ennek útján keresi a boldogságot. De a férfi és a nő boldogságának más-más az útja. A mi művészetünk, tudományunk, törekvéseink, lelkesedésünk, becsületünk a nőt nem teszik boldoggá. Éppoly kevésbé érti meg, mint a férfi a nőnek csapongó, csábító fellengzős lényét, kiszámíthatatlan ellenmondásait, biztosságát és büszkeségét. A természet a nőben a gyermeket akarja s ezért egyre súlyosabb terhet ró rá. A gyermek igénye az anyával szemben egyre nő s egyre több az anyai ösztön gyötrelme és öröme. A nő őrzi az őstermészettel a titokzatos kapcsolatot s így lesz a mesterségűző férfi számára is nemtő, amely megóvjá társát egy tragikus Ikarus-repüléstől.

Sz. Gy.

U. OTT: 1929 május. 83—92. 1.

Lucien Romier: Das Wagnis Krieg in Zukunft. (A jövő háborúja.)

Amerika és Anglia döntő hatalma nem háborús felkészültségén, hanem sokkal inkább gazdasági erején és kifejlett kereskedelmi kapcsolatain alapszik. Az előnyös kapcsolatok rendszere nem katonai természetű s a hatalom e forrása a militarisztikus védőszervezettől függetlenül működik. A hatalom eredete mégis katonai természetű s a változás nem is az, mintha az erőszak, mint a hatalom eszköze eltűnőben volna, hanem csak ennek militáris jellege halványodott s megjelenési formája ma inkább a gazdasági előnyök nyújtása vagy megtagadása. A terület nagysága, amely a hadsereg táplálására szolgálhat, a mai háborúban már nem döntő jelentőségű. Régen minden háború sorsát ez döntötte el. A világháborúban azonban kitűnt, hogy a legnagyobb ország sem táplálhatja sokáig hadseregét, ha a világtól elszigetelődik, A háború célja tehát ma már nem merülhet ki a határok kiterjesztésében.

A háború az ellene szóló erkölcsi elvek ellenére is lehetséges marad, mert a tömegszenvedélyek időnkint feltornynosulnak s a lapangó energiákat kirobbantják, mielőtt a veszély elhárítható volna. Minden szenvedély az önzésben gyökerezik s a háborús kitörések mögött is mindig a tömegegoizmus rejtőzik. A háború közvetlen célja, a nép anyagi javainak és érvényesülési eszközeinek növelése ma már nem mindig és nem kizárólag területnövelés útján történhetik. Minél inkább az ipari munka s a fejlett munkamegosztás lesz a népjólét alapja, annál inkább csökken a terület jelentősége s a háborús önzésnek annál inkább számot kell vetnie az általános gazdasági helyzettel. A hadviselő erők gazdasága és földrajza új megvilágításba kerül s a háború természete is ehhez alkalmazkodik.

A jövő háborúiban a hadakozó népek teljes ereje és minden segélyforrása latba fog vettetni. Ez a néphadsereg mellett annak a folyamán, hogy a nép erőmennyisége a specializálódás korában az összes politikai, fizikai, erkölcsi, gazdasági és társadalmi elemek, e kölcsönösen összefüggő tényezők együttműködésében adódik. A modern háború egyik főpróbája a teljes erőkifejtés tartamának kérdése. Minthogy egy nép sem képes háborús anyagszükségletét teljesen fedezni, végeredményben a háborúk kimenetele mindinkább a háborún kívülálló népek magatartásán fog megfordulni. A hadikémia új találmányai sem változtatnak ezen.

Az önvédelmen kívül a külső védelem is szükséges, úgyhogy a jövőben a háborúkban két irányú célkitűzést fogunk látni: a döntő győzelem előkészítését nemzetközi úton főleg gazdasági eszközökkel és a hadviselés közvetlen csapásainak elhárítását nemzeti célból katonai szempontok szerint. A háború mindinkább hazárdjátékká lesz, a győzelem megszerzése oly drága, hogy a győztes képtelen lesz élvezni annak gyümölcseit.

A hadseregek a közvéleménytől függenek. Amíg a katonák lelkesednek vagy morognak, addig lehet győzelemre vinni őket. De a fásult, közönyös sereg, amelynek tagjai puszta számokká süllyedtek, képtelen a győzelemre. Az emberek ma bátrabbak, mint régen voltak, mert az életküzdelem keményebb, lépten-nyomon életveszélyben forognak, amelyet megszoktunk. A háborúban egyszerre váltak hőssé a legyszerényebb civilek, A hadseregek hagyományos fegyelmét nem a vitézség eltűnése fenyegeti, hanem az, hogy a hadba szólított emberek a háború okait vizsgálják. Okoskodnak és számolgatnak, mint a gazda. A háborút s általában a közügyeket bírálják s csak olyan ügyben tűrik a komandót, amelynek szükségét belátják s végét el tudják képzelni. Ma a diktátorok is folytonosan magyaráznak a tömegnek. A hatalom nélküli angol király egy beszédet tart az alatt, míg a teljes hatalmat bíró Mussolini százat. A diktátor, a legnagyobb tekintély birtokosa kénytelen folytonosan igazolni, magyarázni tetteit. A háború pszichológiai vezetése, ami szinte a lángelmét meghaladó igényekkel lép fel, lesz ezentúl a háború döntő tényezője.

Sz. Gy.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK.

1929. 1. f.

A d e l b e r t Koch: Arbeitermemoiren als sozialwissenschaftliche Erkenntnisquelle. (Mit meríthet a társadalomtudomány a munkások emlékirataiból?)

A proletariátus életének és lelkületének megismerésére 6-féle forrás kínálkozik: 1. Más osztályhoz tartozók közvetlen élményei és megfigyelései (Le Play és Buret az úttörők.) 2. Ankétszerű adatgyűjtés. 3, Társadalmi regények, 4. Munkásemlékiratok. 5. Munkásköltészet. 6. Monográfiák. A szerző e tanulmányában a munkásemlékiratok használhatóságát vizsgálja,

Az emlékiratok publikálása a múlt század első feléig nyúlik vissza. (Charles *Noiret*: *Memoires d'un ouvrier rouennais*. Rouen 1836, — Alexander *Somerville*: *Autobiography of a working man*. London 1848. Agricol *Perdiguire*: *Memoires d'un compagnon*. Genf 1854 és Mouliua 1914. *Audiganne*: *Memoire d'un ouvrier de Paris 1871/2*. Paris, 1873,) — A munkásönéletrajzok és feljegyzések virágkorát Paul *Goehre* német lelkésznek híres könyve: *Dreienhalb Monate Fabrikarbeiter und Handwerksbursche*, címen Berlinben 1891-ben megjelent könyve vezeti be. Goehre beállott gyári munkásnak, hogy megismerhesse a munkáséletet, majd beszámoló munkája után több munkáséletrajzot adott ki, így Karl *Fischer*: *Denkwürdigkeiten und Erinnerungen eines Arbeiters*. Jena, 1902—1905.) és M. W. *Bromme*: *Lebensgeschichte eines modernen Fabrikarbeiters* (Jena, 1905.) c, önéletrajzát. Goehre barátja Nauman 1906-ban kiadta F. L. *Fischer* családi krónikáját (*Arbeiterschicksale-Berlin-Schöneberg*). Már előbb kiadta az olasz Giovanni *Cena* egy torinói nyomdásznak a padlásszobájában lelt kéziratát: *Gli Ammonitori*. Autobiografia d'un Tipografo. (Roma 1904.) A cseh munkásnak, Wenzel *Holeknek* „Lebensgang“-ja Jenában jelenik meg (1909) egy időben *Adelheid Popp* első könyvével, amely: *Jugendgeschichte einer Arbeiterin* címmel Münchenben látott napvilágot. A sort egy német mezőgazdasági munkásnak, Franz *Rehbeinnek* *Das Leben eines Landarbeiters* c. könyve (Jena 1911.) és a francia Simoné *Bodéue-nek* *Celles qui travaillent* című (Paris 1913.) regényszerű munkája zárja be a háború előtt, A világháború után csak két nevezetesebb munkásönéletrajzról számol be az író: a német Eugen *May*: *Mein Lebenslauf* (Berlin 1922,) és a francia Martin *Nadaudnak* még a múlt század derekán *Les memoires de Leonard Ancien garçon macon* cíművel írt, de csak 1923-ban Parisban kiadott munkájáról számol be a szerző.

Az emlékiratok használhatósága sok kritikát feltételez, a munkás emlékiratoké még fokozottabb mértékben. Szerzőjük rendszerint nem típusa a munkásnak, nagyobb képzettségű, nem egyszer lelkileg beteg vagy elkeseredett ember (gyermektelen vagy agglegény). Erős érzelmi színezet, szubjektivitás, gondolatban való szegénység, tömegnézetek s-nem egyszer retorika jellemzi ezeket az önéletrajzokat. A nemzetiség, vallás, foglalkozási ág, pártszempontok, műveltségi fok különbségei éle-

sen tükröződnek a munkásírásokon. A legtöbb akkor íratott, amikor szerzője már kinőtt a munkástömegeből. Mindez korlátozza az amúgy is csekély számú munkásönéletrajz megbízhatóságát. Becsük a közvetlen élmény dokumentálásában rejlik. A munkásélet és munkásors nem egy vonatkozásában nyer az olvasó mélyebb bepillantást. Különösen a családi élet rejtelseibe. A munkabér, a munkarendszer és munkaidő megítélésére is világot vetnek az önéletírások. A munkanélküliség, a munkás-képzés, a proletárok szellemi szükségletei, gondolkozásmódja, fogalomköre, vágyai, társas vonatkozásai, a párthoz és szervezethez való viszonya mind revelálódik. Jellemzőbbek a munkásosztályra, mint a művelt írók emlékiratai a polgári osztályra. Ha úgy tekintjük az iratokat, mint a munkásosztály egyetemes vallomását, felismerhetjük a proletariátus szociál-politikai és gazdasági problémáit, azonban nem tények, hanem szimptomák alapján. A proletárság legalsó rétegéről a munkásbiografiák sem tájékoztatnak. S. G.

ZEITSCHRIFT FÜR DIE GESAMTE STAATSWISSENSCHAFT
1928. 85. Bd.

M i c h e l s, Robert: Soziale und politische Wissenschaften in Amerika. (Társadalmi és politikai tudományok Amerikában.)

A múlt század utolsó évtizedében és a jelen század első éveiben az amerikai szociológiai irodalomban két irány volt: ismeretelméleti és teológiai; az utóbbi gyakran prédikációkból, édeskés pedagógizálásból és jótékonyági mozgalmak propagálásából állott. Ismeretelméleti formájában pedig módszertani experimentálistámmá fajult, úgy hogy a társadalomtudományi kutatás a történelem és az elméleti politika sajátos területéről, a politikai gazdaságtan céljáról és a szociológia külön problémáiról folytatott meddő vitákban merült ki. Az ezt követő időben részben a közvélemény, részben az egyetemi hallgatók kívánságára a szociológiai kutatás határozott problémák tanulmányozására fordította figyelmét, amelyek többé-kevésbé konkrét jellegűek voltak. Ettől az időtől kezdve az amerikai szociológiai irodalomnak mennyiségileg legfontosabb ága nem az elmélet, hanem az alkalmazott társadalomtudományok *team work*-jokkal együtt és pedig egyfelől a közgazdaságtan, illetőleg a statisztika, másfelől a lélektan, a pedagógia és a politika tudományával kapcsolatban.

Az előszeretettel tárgyalt problémakörök közül megemlítendőek a következők: A primitív népek életviszonyainak kutatása, azaz az ős formára való visszamenés. Körülbelül húsz éve azonban az amerikai szociológia a jelenlegi társadalom jelenségeit is szisztematikusan tanulmányozza és pedig egyre inkább a „nagy szám“ törvényének alapul vételével; ezt a kutatási módot az egyetemeken kívülálló körök gazdag pénzadományai teszik lehetővé. Ily módon fejlődött ki az a „*researchwork*“, amelynek a központból kiküldött és egészen meghatározott programmal ellátott munkásai teljesen elfordulnak a könyv-

stúdiumtól és a legkínosabb munkamegosztás alapján igyekeznek adatokat gyűjteni valamely részproblémára vonatkozólag. — Az amerikai szociális tudományokban a legjelentősebb szerepet az ú. n. *behaviorismus* játssza. Ennek irodalma rendkívül nagy s az e kérdést tárgyaló munkákat nagyon jól foglalja össze J. B. Watson: *Behaviorism* című munkája. Ezidőszerint az összes jelentős amerikai szociológusok kisebb vagy nagyobb mértékben ennek a tannak hívői.

Említést érdemelnek az ú. n. *personality studies*, amelyeket három irányban művelnek. Az első strukturális, statisztikai, a másik inkább történeti-genetikus, funkcionális s a harmadik szoros értelemben vett lélektani módszerrel dolgozik. Természetesen a „*personality*“ nem jelent ebben az értelmezésben, mint nálunk, egy kiemelkedő egyéniséget, vagy épen zseniális embert, hanem ellenkezőleg az, átlag ember megjelölésére szolgál.

A behaviorista és typológiai tanulmányokon kívül az amerikai regényirodalom tartalmaz rendkívül értékes adatokat az amerikai társadalomrajz szempontjából. Első sorban Theodore Dreiser, Sinclair Lewis regényeire kell gondolnunk,

Az a különös varázs, amelyet Amerika az európai társadalomkutatóra gyakorol, nemcsak jelenségeinek, az európai qualismussal szemben, hangsúlyozott quantismusában áll, hanem egész társadalmi és gazdasági alkatának naiv átlátszóságában. Az amerikai talán szerelmi életén kívül semmit sem rejt el a világ elől, A nagy gyárvállalatoknál naponként van „idegenvezetés“, amely alkalommal az egész gyári üzem, nemcsak technikai, hanem üzleti berendezését is teljesen nyíltan megmutatják.

Említést érdemel az amerikai szociológusoknak az a módszere, amelyet *camouflage*-módszernek lehetne nevezni. Ez a módszer a népközömenés egy módja, amely azonban az orosz narodnyikok módjától abban különbözik, hogy teljesen politikamentes és nem határozott világfelfogás folyománya, hanem kizárólag ismeretszerzési célból történik. A kutató leteszi egy időre akadémiai jellegét és inkognitóban él a megismerendő társadalmi miliőben. A rendkívül nagyszámú példák közül említést érdemel pld. Wirth, aki a gettóban, Nels Anderson, aki a chicagói kóbormunkások között, F. M. Thrasher, aki a chicagói betörők között élt hosszabb ideig, hogy ezeket a csoportokat társadalmi szempontból tanulmányozhassa. Ez a munkamódszer, amely a rendkívül kedvelt case-workká szokott lendülni, azzal az előnnyel jár, hogy magához az emberhez valóban közel jutnak, de megvan az a hátránya, hogy nem egyszer kevésbé megbízható és rendkívül terjengős, értéktelen anyag összehordásához vezet.

Érdekes vonása az amerikai szellemi életnek az, hogy a vitát mindennél jobban szeretik. Az ú. n. „*asking questions*“ az amerikai akadémiai életnek egy magas színvonalú művelődési centrum színezetét tudják adni.

Az amerikai professzorok fő munkateljesítménye elsősorban pedagógiai jellegű és a szemináriumi gyakorlatok sokkal fontosabb szerepet játszanak mint Európában. A szociológiai tudományok szempontjából Chicago játszik Amerikában a legfontosabb szerepet, itt jelenik meg különben kéthavonként az American Journal of Sociology is, amelyből eddig 34 kötet látott napvilágot. Mint Amerika szellemi életére jellemző jelenség, megemlítést érdemel a „lecturer“ (a felolvasó). Ezek legtöbbször kis képzettséggel bíró férfiak és nők, akik miután egypár hónapig Európában vagy Amerikában valamilyen nyári tanfolyamon bizonyos ismeretekre tettek szert, az év további részében valamely ügynökség szerződése alapján a vidéki városokban előadásokat tartanak, olykor rendkívül nagy anyagi sikerrel, de a komoly tudás szempontjából inkább kárt okozva, mint ismereteket terjesztve. Jellemző Amerikára, hogy ezektől az előadóktól megkívánják, hogy rendkívül jó megjelenésűek legyenek.

Az angol könyvekre igen magas, szinte prohibítív jellegű vám van kiszabva, úgy hogy a különben is idegen nyelvet alig ismerő amerikai kutató teljesen az amerikai irodalomra van utalva.

Kétségtelenül kimutatható az amerikai szociológusoknál az Európa iránt való érdeklődés. Ennek külső okai: a dollár vásárlóereje, s azonkívül az a majdnem minden egyetemen meglévő szokás, hogy a professzorok minden hetedik szolgálati évüket szabadságon tölthetik. A belső oka ennek a jelenségnek az, hogy az amerikai intellectuellt érzi, — ha nem is válik ez benne tudatossá — saját kultúrmilijének elégtelen voltát. S érdekes, hogy ennek ellenére is Európának tökéletes nem ismerése jellemzi munkájukat, ami különösen föltűnő pld. a bevándorlási kérdés irodalmában, amely tele van a legmeglepőbb tévedésekkel, így például a háború utáni munkákban Ausztria-Magyarország még mindig mint meglévő állam szerepel s ennek megfelelőleg ethnikai ismereteik is rendkívül hiányosak.

—f—y.

NEUE RUNDSCHAU 1929 június.

W. E. S ü s k i n d : Jugend als Lebensform. (Az ifjúság mint életforma.)

Az utóbbi években felbukkant számtalan jelszó nem oldja meg az ifjúság problémáját.

Lehet-e egyáltalán beszélni az ifjúságról, mint egységről, avagy kinek-kinek legegyszerűbb és legtitokzatosabb élménye-e ifjúsága? Ezenkívül, az érzés, tehát az ifjúság lelki folyamata soha meg nem szűnő, a serdülő és ifjú férfikorban csupán feltűnőbb, úgyszólván hivatás-szerű jelenség. A valóságos világgal való szembetalálkozás meglepései teljesen egyéniek, s talán nem is lehet az ifjúságról másképp beszélni, mint egyéni értelemben.

Ma a polgári társadalmi rendszer és világnézet válságát éljük, — s ennek súlya és jövő feladatai teljes egészükben nehezednek az ifjúság vállaira, — de a világgal való találkozás a múltban (háború előtt) époly lelki pánikba kergette az életbe lépő ifjút, mint ma, illetőleg közvetlenül a háború után.

Az iskola nem készített elő az életre, rációja, határozott célja, vezérelvei stb. nem voltak, s tán ma sincsenek. Langyos szabadelvűség, s az egész polgári rendszert agyonáztató végletes individualizmus nem adott alapokat annak, aki a társadalomba lépett s kollektív célokat, eszméket keresett. A szubjektív individualizmus milieujéből és a civilizációs-üzemből kikerülő ifjúság 1919-ben megkísérelte a szervezkedést, de sem sérelmeit, sem céljait megfogalmazni nem tudva, mozgalma megakadt. Ezzel szemben az ifjúság divatja kapott lábra s ma az „ifjú“ jelző, a fűszeres „prima“-jával meglehetősen egyenértékű ajánlás. Bizonyos, hogy a társadalom fiatalabb képet nyújt és valószínű, hogy nem az ifjúság fellépése, hanem az öregedő társadalomnak az ifjúság kincsesházából való merítgetése hozta létre ezt az eredményt. Mindazonáltal az általános fiatalos életstílus megvalósulásával itt az ifjú életforma első állomása. Életstílus és életforma, e két fogalom között van, a szerza szerint, az ifjúság problémájának megoldása, t. i.: az ifjúkor rövid évtizedeiben a divat álsikerét megvetve el nem merülni, hanem eszményt választva, férfivé lenni.

Ennek egyik nehézsége, hogy az új életstílus már az ifjúság leg-sajátabb tulajdonából merít, s így a koraérettség látszatát vetíti reá, holott távolabb van az érettség zónájától, mint valaha. A másik baj az, hogy nincsenek mintaképeink, példaadóink, hőseink, hacsak a sajtó által ünnepeelt egynapos nagyságok nem. Magánéletünk mintaképei: szüleink, barátaink ritkán nevezhetők igazán felnőtteknek. Ijedten vesszük észre, hogy hogy a modern ember névjegyével az amerikai csempész-tük be. Abban azonban, hogy az ifjúság ismeri ezeket a problémákat és veszélyeket, a szerző korunkba vetett hitének s az „ifjúság mint életforma“ gondolatának igazolását látja,

A forradalmi póz hiánya, nem gyengéje, de ereje ennek a nemzedéknek. Taktikája, — tulajdonképpen természetes cselekvése, — a békés érvényesülés. Rokonszenves tulajdonságai: a tények és arányaik iránti érzék s a képmutatás hiánya. Ezen tulajdonságait az ifjúság nem érzi erényeknek, hanem egyszerűen „természet“-nek, lassankénti érvényesülésük azonban többet ér, mint egy program, vagy hevesen védett értékelési elmélet. Ha közönyös arcot vág is a fiatalság, hite van, csak tárgyilagosabb, célkeresőbb s nem áthat az erkölcsi fölény magaslatáig: felfuvalkodni. Korainak és szemtelennek érezné, ha már most új erkölcsnek kiáltaná ki azt, ami legjobb esetben is még csak új természet. Egyelőre a régi frontokon harcol.

PROTESTÁNS SZEMLE 1929. április,
Kiss Géza: Az egyke-kérdéshez.

A szerző, ki az ormánysági Kákicsen ref. lelkész, nagy közvetlenséggel és szeretettel próbálja az ormánysági egyke okait kinyomozni és orvosserét megtalálni. A baj gyökere a szerző szerint *gazdasági* jellegű, a föld elégtelensége. Az ormányságban egy-egy családra 4—6 hold körül jutott, a községek kicsik, nagybirtok, német telepes-községek minden terjeszkedést lehetetlenné tesznek. A földszerzés csak más család tönkremenetele esetén lehetséges. A termény értékesítése nehéz. A búza és a ló gazdálkodásuk alapja, de ez keveset jövedelmez. Pedig a nép szorgalmas volt és kemény akaratú. A reménytelen gazdasági harc pesszimizmává tette. Ma már csökönyösen maradi, új útra térni képtelen. Iparfejlődés nincs az Ormányságban, a régebben virágzó marha- és sertés-kereskedelem a háború óta megszűnt, Szlavóniát sem járhatják többé. Évszázadokon át magára hagyatott, rátért a földszerzés bűnös útjára, az egykére. Egyesíteni a családokat és földjeiket. Ez volt a racionális megoldás s az ésszerűséget a lelkiismeret is szentesítette: az egyke *erkölcsé* változott. „Ostoba, aki ezt nem érti. Maga gyereket teszi tönkre.“ Az eredmény azonban az, hogy ma az egykés gazda konvencióis cselédekkel bajlódik, vgy százszámra maradnak holdjaik megműveletlenül.

A gyógyítás lehetőségeit a szerző kétesnek tartja. A szociális megértést, támogatást sürgeti mégis. Megélhetési lehetőséget földben, iparban. „A magyar szentkorona, minden tulajdon forrása csak azoknak a fiainak adjon a maga vagyona felett tulajdonjogot, akikből haszna és dicsősége van, de kíméletlenül kivegye a tulajdonjogot annak a kezéből, aki arra méltatlan. S ezt a gondolatot kiterjeszteném nemcsak keresztény- és zsidó nagybirtokosainkra, hanem azokra a kisbirtokosokra is, akiknek bűne miatt 360 holdnak kell műveletlenül maradnia.“ A kisértet tartja a legegészségesebb megoldásnak. Marhatenyésztés bevezetése, a kitűnő ormánysági gyümölcs szervezett termelése és értékesítése, a nagymúltú ormánysági lentermelés és háziipar felkarolása. Az ormánysági egykés nép csak azt hiszi, amit lát. Amíg a sokgyermekes család nyomorog, a társadalom segítőkészét nem kapja meg, addig az egykés mentalitás nem változhatik.

Sz. Gy.

NÉPÜNK ÉS NYELVÜNK. 1929. 2—3. sz.

Szigeti Gyórfy István: A matyó summás.

A szapora matyó nép tömegesen megy szerte-szét mezőgazdasági munkára. A múlt évben 12.000 summás került ki Mezőkövesdről. Főképen zsellérek, mert a gazdafiút, bár az is rászorulna, a summásságra rászoruló szegénység kinézi maga közül. A zsellérfiúnak mennie kell, 12 éves korában már mint *félkezes* munkást viszik, 16 éves korában lesz *egész kezes*, amikor a kapát és zsákot bírja. A leány 13 éves korától megy summásnak s asszonykorában is félkezes marad. A summásokat a summás gazdák toborozzák össze karácsonytól május végéig. A munka-

bért a nagy uradalmak szabják meg januárban. A summás gazdák leveleznek, de ha így nem ígérkezik eredmény, akkor útra kelnek, bejárják az uradalmakat. Ha megegyeznek, otthon, Kövesden kidoboltatja a feltevéteket. A jelentkezőkkel a summás gazda szerződést köt a község-háznál. A gazda a birtokos nevében szerződik, A szőlőmunka április elejétől, a mezei munka május elsejétől tart félévig.

Egészkezes summás bére havi 180 kg. búza, 4 pengő, a félkezesé 125 kg. búza és 3 pengő. Ezen felül mindegyik komenciója: havi 30 kg. liszt, 4 kg. szalonna (ezt a félkezes nem kap) 4 kg. hús (a félkezesé 3 kg.) 3 kiló paszuly, 12 kg. krumpli, 1 kg. só, 1 l. ecet, tüzelő és világító. A szállítás költségét két napi ingyen-munkával dolgozzák le. A summásgazda havi 2 mázsa búzát kap, a rendes komenciót, egy hold megmunkált tengeri-földet, fél hold zöldségest, 3 disznótartást, minden munkása után 5 kg. búzát, ősszel 5 mázsa búzát ajándékba. Mindezt a birtokostól. A munkástól nem kap semmit.

A munkásokat hodályokban helyezik el. A kezes munkás rendszeren maga választ félkezeset maga mellé. Rendszeren a feleségét vagy gyermekét. Tizenöt-húsz pár van egy-egy bandában. Az első munkás szabja a tempót, A summásgazda gyakran lepénczi, hogy serényebben dolgozzék. A summásgazda maga nem dolgozik, csak felügyel, serkent.

Nyolc napig a betegséget gyógyíttatja a munkaadó.

A nyári keresetből él a család a téli 6 hónapos kényszerpihenés alatt, A 10 mázsa búzából egy-egy mázsa megy el tűzifára, szénre, káposztára és krumplira, két mázsa a ház adójába, A többi 4 mázsát megőröltetik kenyérnek, A gyerekek keresetére nagyon rá vannak utalva. Némi téli napszából kell kikerülni a malac árának és tartásának. Sok a gyermek, ezeket részben az öreg szülők nevelik. Az öregeké a ház, a lakásért tartják őket a gyermekek. A gyermektelen öreg nehezen él.

U. OTT: Bibó István: Földrajzi, irodalmi és erkölcsi szempontok a magyar lélek megítélésében.

A magyar lélek vizsgálata mind gyakoribb jelenség. A kutatókban azonban több a lelkesedés, mint az igazság gondos szeretete, Legnagyobb baj, hogy a magyar lelkiséget bizonyos igen egyszerű értéktételekből próbálják nagy egyoldalúsággal levezetni. Az egyik tábor, a *turánistáké*, a magyarság keleti származásából próbál magyarázni mindent s nem veszi észre, hogy az u. n. turáni jellemvonások más, északi indián sőt afrikai népeknél is észlelhetők. Az életmód, foglalkozás lélekformáló hatását nem veszik figyelembe. Az északi ugor népekben az önállóság és függetlenség érzete épen úgy kifejelesztette az arisztokratikus hajlamokat, mint a magyarban, Bolívia erdőlakó indiánjai ép oly vendégszeretők, becsületesek, sőt sírva-vigadók, mint a magyarok, a híres szalmaláng pedig nem csak a brazíliai indiánoknál, hanem a Torday Emil által leírt négereknél is megfigyelhető, A nép tulajdonságaiból tehát nem lehet fajiságokra következtetni. Az esztétizáló elemet a szép-irodalomba kell utalni, A másik tábor, a *fajbiológusoké* sem támaszkod-

hatik még tudományos szempontból megbízható igazságokra. A vér-vizsgálatok kezdetleges fokon vannak. Az úgyszólván áttekinthetetlen névkeveredés mellett előtérbe lépett a népek és nemzetek közös lelki-jegyeken alapuló szervezetei. A lelki élmények roppant sokfélesége és; egyéni volta az antropológiai, a leszármazási szempont jelentőségét erősen csökkentti, A mai magyarság antropológiai vizsgálatához intenzívebbé kellene tennünk a felnőttek és gyermekek embertani méréseit. Addig mind a magyar fajtság, mind a magyar lelkeség mivoltára nézve a természettudományos fajvédelem is inkább az egyéni benyomások, mint a megbízható tudományos megállapítások alapján alkothat képet.

Sz. Gy.

A TÁRSULAT ÉLETE.

Felolvasó ülések.

Az 1928/29. társulati évben a Magyar Társadalomtudományi Társulat 14 felolvasó ülést tartott. Az előadások a Közgazdasági Egyetemi Kar Szerb-utcai épületében folytak le.

Az első előadás 1928 november 22-én tartott. *Tunyogi Szűcs Kálmán* rendes tag *Népszaporodás és életvédelem hazánkban* címmel a születések nem kívánatos korlátozásának büntethetőségét vizsgálta s az öröklési jog reformjával kapcsolatban vetett fel új javaslatot. December hó 6-án *Thewrewk-Pallaghy Attila* rendes tag értekezett *A katolikus főpapi székek betöltése Magyarországon* címmel. Az előadó a közjogi provizórium alatt a főkegyúri jog szünetelésének jogi következményeit világította meg. December 20.-án *Némethy Imre* rendes tag *Munkamegosztás az államban* címen tartott előadást, amelyet folyóiratunk 1.—2. számában közöltünk. 1929. január 10.-én *Neubauer Gyula* rendes tag, társulatunk titkára *Az ipari munkás lélektana* c. előadásában a marxista társadalomszemlélet romboló hatására mutatott rá. Február 7.-én *Miskolczi Ágost* vál. tag *A forradalom tudománya* címen a szocializmusnak, a szindikalizmusnak és bolsevizmusnak az állami rend szempontjából való veszedelméről értekezett. Január 24.-én *Németh László* rendes tag *Freud és a pszichoanalízis* címmel utóbb folyóiratunkban is közölt tanulmányát olvasta fel. Február 21.-én *Weis István* rendes tag *A kispolgár* című előadásában, főleg a falusi polgárok, a kisgazdák társadalomrajzát mutatta be. Március 7.-én *Móricz Miklós* rendes tag *Kelet és nyugat gazdasági harca Erdélyért* c. tanulmányában Erdély mai gazdasági helyzetének tanúságai alapján összefüggését állapította meg. Március 21.-én *Bálás P. Elemér* vál. tag. *A modern civilizáció és a fog mechanizálódása* címen értekezett s különösen a spengleri gondolatnak a modern jogfejlődésre való alkalmazhatóságát vizsgálta. Április hó 4.-én *Jász Géza* rendes tag *A társadalmi fejlődés természettudományi alapjai* címen a társadalmi élet jelenségek kozmikus eredetének kinyomozására tett kísérletet. Április hó 18.-án *Pálosi Ervin* rendes tag *Társadalmi törvények helye a természetben* címen tartott előadást. Április 25.-én *Pethő Sándor* választmányi tag *Tisza István* c. előadásában az államférfi portróját vázolta meg s Tisza egyéniségének alapvonásait *elemezte*. Május

2.-án *Schneller Károly* választmányi tag *Halandósági viszonyaink nemzetközi viszonylatban* című tanulmányát mutatta be, új statisztikai módszerrel világítva meg a hazai mortalitás jelen állását. Utolsó előadó-ülésünk május hó 16.-án volt, amelyen *Rusznák Rezső* rendes tag *A nemzet integráló szerepe az állam életében* címmel *Rudolf Smend* elméletét ismertette.

Választmányi ülés.

A Társulat választmánya 1929. június 15.-én *Hornyánszky Gyula* elnöklete alatt ülést tartott, amelyen meghallgatta a pénztárosnak az 1928, évről előterjesztett jelentését s a számvizsgáló bizottság jelentését, majd az 1929, évi költségvetés előkészítése és a Társulat választmányának az alapszabályok értelmében való megújítása tárgyában határozott,

A választmányi ülés az új rendes tagok felvételével ért véget.

A Társulat negyedik rendes közgyűlése.

A magyar Társadalomtudományi Társulat 1929. évi rendes közgyűlését június 16.-án, vasárnap délelőtt tartottuk meg a Magyar Tudományos Akadémia felolvasó termében. A közgyűlést *Hornyánszky Gyula* az egyetemi tagok üdvözlésével nyitotta meg, majd felolvasta *A szociológia mai helyzete* című tanulmányát, amely a hallgatóság élénk tetszését váltotta ki, s melyet folyóiratunk e számában talál az olvasó.

Az elnöki megnyitó-előadás után *Szombatfalvy György* főtitkár a lefolyt társulati évre vonatkozó jelentését terjesztette elő. A Társulat negyedik éve — úgymond — zavartalanul, nagyobb változások nélkül folyt le, de mégis mintha különböző jelenségekből a Társulat erősödése volna megállapítható. Úgy látszik, a Társulat most lépett abba az életszakaszba, amikor az ingadozások megszűnnek, életszilárdsága többé nem kétséges, célkitűzései egyre reálisabbak s közelednek a megvalósítás Jelé, amikor általánosan ismerik és értékelik munkásságát, amidőn már látni lehet azt a közeledő időpontot, amely a még el nem ért, de már biztosnak látszó kívánt életformát meghozza. Bizonyára nem csak a vezetőkön, hanem az országos állapotokon s közelebbről a magyar értelmiség nehéz anyagi helyzetén is múlt, hogy ez a folyamat meglehetősen lassan s nem máról-holnapra következett be. Az alig pár éves szociológia még sok helyütt, így nálunk is, az elismertetésért küzd, nélkülözi a mondhatni legálisan berendezett és támogatott műhelyeket s úgy szólván csak a szűkös kenyérért robotoló tudósoknak a szükséges pihenőből elcsípett időmorzsáiból táplálkozhatnak. Hogy ilyen körülmények sem senyvesztették el, sőt zsendülni látszik, az csak a szociológiának a nemzeti életre ható fontosságával és a magyar tudósok hazaszeretetével magyarázható. Remélhető, hogy a hazai szociológia helyzete a jövőben számottevően kedvezőbb lesz, ami a Társulat életének erősödését is nyilván elő fogja mozdítani.

A Társulat taglétszáma az elmúlt évben 52 rendes és 1 alapító taggal szaporodott.

Új alapító tagja a Társulatnak dr. hámori *Bíró Pál* országgyűlési képviselő. A Társulat taglétszáma a tavalyi 683 taggal szemben a 735-re illetőleg az elhunytak leszámításával 725-re emelkedett. Ezzel szemben azon tagtársaink közül, akik mindeddig nem tettek eleget tagdíjfizetési kötelezettségüknek s ezért külön levélben fizetésre szólítottak fel, 39-en kilépésüket jelentették be, ami az alapszabályok értelmében a tagság 5-ik évének betöltése után vehető tudomásul. Ha figyelembe vesszük, hogy a kilépések túlnyomó részben annak hangoztatásával történtek, hogy annak indító oka kizárólag tagtársunk súlyos anyagi helyzete, amely a tudományos irodalom támogatására már nem nyújt fedezetet, ha továbbá arra gondolunk, hogy minden társulat közös sorsa, hogy kezdetben olyanok is kérik felvételüket, akik nincsenek eléggé tisztában azzal, hogy a társulat munkája valóban érdeklődésük körébe esik-e, e 39 kilépés 4 év alatt az eddigi 746 tagfelvétel mellett inkább természetes, mint aggasztó jelenségnek tekinthető. Elhalálozás miatt a lefolyó társulati évben tíz tagtársunkat veszítettük el. A nagy érdemeket szerzett s Társulatunk munkájában mindenkor nagy önzetlenséggel fáradozó *Geőcze Sarolta* és a kiváló népoktatási pedagógus: *Quint József* választmányi tagunk továbbá 8 rendes tagtársunk, dr. *Derecsy Lajos*, dr. *Incze József*, dr. *Lévay Ede*, *Reich Ottó*, *Schraut Konrád*, ifj. dr. *Toldy László*, *Simon Aladár* és *Gulácsy Dezső* tagtársaink költöztek el, akiknek emlékét kegyelettel fogjuk megőrizni.

A szociológia művelése részint a Társulat folyóiratában, részint a felolvasó-üléseken történt. A Társadalomtudomány az 1928. évben 480 oldal terjedelemben jelent meg. Tizennégy nagyobb tanulmány, 19 cikk vagy kisebb értekezés, 31 könyvismertetés és 14 főleg külföldi folyóirat fontosabb közleményeinek ismertetése látott a folyóiratban napvilágot. A társadalomtudományi füzetek sorában egy önálló nagy tanulmány adott ki s több maradandóbb érdekű tanulmány a folyóirat anyagából.

Az előadások a téli hónapokban és tavasszal tartottak. — Tizennégy előadó-ülésünk látogatottsága az előadó népszerűsége és a tárgy érdekkeltési rádiusa szerint különböző volt. A vezetőségnek az a törekvése, hogy az előadások után élénkebb eszmecsere induljon meg, egyelőre még nem valósult meg, ami bizonyára nem kis mértékben az előadások tárgyának nem egyszer csak nehezen kísérhető elméleti természetében rejlett, amely a könnyed megvitatásra nem igen nyújt alkalmat.

Társulatunk igyekezett figyelemmel kísérni a szociológia terén vagy érdekében folyó, esetleg azzal bizonyos kapcsolatot rejtő mozgalmukat. A népművelés terén egyre intenzívebben folyó munkába a Társulat több vonatkozásban is bevonatott, amiért dr. *Petri Pál* közoktatásügyi miniszteriumi államtitkár urnák és dr. *Névelős Gyula* min. tanácsos urnak mondtunk köszönetet. A külföldi munka közvetlen megfigyelése céljából dr. *Trócsányi György* pari. főkönyvtáros, társulatunk titkára kiküldetett a német szociológusok 1928. szeptember hó közepén tartott zürichi vándorgyűlésére. A Magyar Statisztikai Társaság f. évi június 8.-án tar-

tott ünnepi közgyűlésén Hornyánszky Gyula elnök, a szegedi Alföld-kutató Bizottságnak f. évi május 29. és 30.-án tartott közgyűlésén pedig Bibó István alelnök, dr. Dékány István választmányi tag és a főtítkár képviselték a Társulatot.

Jelentése végén a főtítkár indítványozta, hogy a közgyűlés gróf *Klebsberg Kuno* közoktatásügyi miniszter úrnak, Budapest székesfőváros, Veszprém és Csanád vármegyék közönségének a Társulat anyagi erejét szíves adományokkal növelő támogatásukért s a m. tud. Akadémiának és a m. közgazdasági tudományi karnak, üléseink számára helyiségeik szíves átengedéséért hálás köszönetét nyilvánítsa.

A főtítkár indítványát a közgyűlés egyhangúlag elfogadta.

A Társulat pénztárnoka a következő jelentést terjesztette a közgyűlés elé.

Tisztelt Közgyűlés!

Társulatunk anyagi ügyeinek 1928. évi alakulásáról az alábbiakban van szerencsém tisztelettel beszámolni.

Az 1928. költségvetési évet 777 P. 60 fillér kezdővagyonnal nyitottuk meg. E kezdő vagyonhoz az 1928. év folyamán a következő bevételek járultak:

alapító tagoktól befolyt	— — — — —	120.— P,
tagsági díjakból	— — — — —	3,445.05 P,
előfizetésekből	— — — — —	1,740.98 P,
kiadványaink eladásából	— — — — —	62.02 P,
adományokból és segélyekből	— — — — —	4,728.80 P,
egyéb címen	— — — — —	9.75 P,
		összesen: 10,106,60 P.

Az adományok igen számottevő összegéhez Csanád-vm. 150 P-vel, Veszprém-vm. 238.80 P-vel, a nm. vallás- és közoktatásügyi m. kir. miniszter úr 1.700 P-vel, Budapest székesfőváros közönsége 2.000 P-vel, a m. kir. miniszterelnökség 640 P-vel járult hozzá. E nagylelkű adományokért az adományozóknak ezen a helyen is igaz hálával mondunk köszönetet.

Az 1928. év folyamán

1. nyomdaköltségekre	— — — — —	5.062.46 P-t,
2. írói díjakra	— — — — —	2.184.80 P-t,
3. a főtítkár t.-díjára	— — — — —	1.040.— P-t,
4. a pénztáros díjára	— — — — —	440.— P-t,
5. könyvbeszerzésekre	— — — — —	13.— P-t,
6. eladásokra	— — — — —	78.92 P-t,
7. expedálásra és portóra	— — — — —	435.80 P-t,
8. különféle egyéb költségekre	— — — — —	678.33 P-t.
		összesen: 9.933.31 P-t

fizettünk ki.

A 77706 P kezdővagyon és 10.10660 P bevételnek 10.88420 P-t kitevő összegéből levonva a 9.93331 P kiadást, társulatunk pénzkészlete az 1908. év végén 95089 P-t tett ki. E 95089 P pénzkészlettel nyitottuk meg a folyó 1929. költségvetési évet.

Tisztelettel jelentem, hogy az 1928. évi számadásokat a számvizsgáló bizottság f. évi június hó 15.-én felülvizsgálta. Méltóztassék a számvizsgáló bizottság jelentését meghallgatni és annak eredményéhez képest a pénztárosnak az 1928. költségvetési évre a felmentést megadni.

Budapest, 1929. június 16.

Dr. Horn József, pénztáros.

A közgyűlés a pénztáros jelentését egyhangúlag tudomásul vette.

A számvizsgáló bizottság jelentését dr. *Thewrewk Pallaghy Attila* rendes tag terjesztette elő, amelynek meghallgatása után a közgyűlés a pénztárosnak a felmentést 1928. dec. 31.-ig megadta.

A folyó 1929. évre vonatkozó költségvetést a pénztáros a következőkben terjesztette elő:

Tagsági díjakból 4300 P, előfizetésekből 1800 P, kiadmányaink eladásából 600 P, adományokból és segélyekből 5,200 P, egyéb címen 900 P bevételt reméltünk. E bevételeket a 95089 P kezdővagyonhoz hozzáadva, a folyó költségvetési évben — előreláthatóan — 13.750-89 P-vel rendelkezhetünk.

Várható kiadásaink: nyomdaköltségek 6750 P, írói díjak 2.800 P; a főtitkár úr tiszteletdíját — tekintettel arra, hogy a főtitkár úr a szerkesztéssel járó összes teendőket is végzi — a választmány 1.920 P-ben kéri megállapítani; a pénztáros tiszteletdíja 480 P; az adminisztratív segéderő díjára — választmány határozatából — 720 P-t, portóra 450 P-t, egyéb költségekre 300 P-t irányoztunk elő. A várható kiadásaink összege tehát: 13.420 P, amely összeg a fent kimutatott 13.750-89 P-ből — ha az előírányzott bevételek befolyanak — fedezhető lesz.

Tisztelettel kérem a választmány hozzájárulásával előterjesztett költségvetési előirányzat szíves elfogadását.

Budapest, 1929. június 16.

Dr. Horn József, pénztáros.

A közgyűlés a bemutatott előirányzatot egyhangúlag elfogadta.

Az elnök végül előterjesztést tett a választmányból kisorsolt tagok egy részének újra választása s az üres választmány helyeinek betöltése tárgyában. A közgyűlés a választmány új tagjaiul a következőket választotta meg: Dr. Antal Géza ref. püspök Pápa, dr. Bálás P. Elemér min. tanácsos Budapest, dr. Bobula Ida min. előadó Budapest, dr. Egyed István egyet, tanár Budapest, dr. Glattfelder Gyula csanádi püspök

Szeged, dr. Ilyefalvi J. Lajos, a székesfőváros statisztikai hivatalának igazgatója Budapest, dr. Mályusz Elemér, orsz. levéltárnok Budapest, dr. Mártonffy Károly min. titkár Budapest, dr. Mészáros Károly h. államtitkár Budapest, dr. Miskolczi Ágoston ügyész Budapest, dr. Petho Sándor szerkesztő Budapest, dr. Pfeiffer Miklós főorvos Budapest, dr. Trócsányi Dezső gimn. tanár Pápa és dr. Zolnai Béla egyetemi tanár Szeged.

ÚJ KÖNYVEK.

1. Szociológia.

- Ábel, Theorode: Systematic sociology in Germany.** A critical analysis of some attempts to establish sociology as an independent science. (Stud. in hist., econ. and. publ. law. 310.) New York (Columbia Univ. Pr.) 1929 — 169 1.
- Anderson, Nels and Lindeman, Eduard C: Urban sociology.** New York (Knopf), 1928 — 426 1.
- Calverton, V. F.: Der Bankrott der Ehe.** Dresden. (Avalim), 1929 — 226 1.
- Dehmel, Heinrich: Revolution der Ehe.** Mit einem Geleitvort von Paul Oestreich. Rudolfstadt (Greifen), 1929 — 106 1.
- Delekat, Friedrich: Was ist und wie entsteht Gemeinschaft.** Berlin (Juncker & Dünnhaupt), 1929 — 25 1 .
- Denison, J. H.: Emotion sa the basis of civilisation.** London (Scribner) 1929 — 169 1.
- Dorsey, George Amos: Hows and whys of human behavior.** New York (Harper) 1929 — 305 1,
- Dow, Grove Samuel: Society and its problems.** An introduction to the principles of sociology. 3. ed. rev. New York (Crowell), 1929 — 720 1.
- Hamilton, G. V., and Macgowan, Kenneth: What is wrong with marriage.** New York (Boni), 1929 — 340 1.
- Kalbach, Rudolf: Das Gemeinwohl und seine ethische Bedeutung.** (Abh. aus Ethik u. Morál. 7.) Düsseldorf (Schwann), 1928 — X + 227 1.
- Kelsey, Carl: The physical basis of society.** 2. ed. New York — London (D. Appleton), 1928 — XXII + 526 1.
- Kress, Rudolf, Die soziologischen Gedanken Kant's im Zusammenhang seiner Philosophie.** (Philosophische Forschungen. 8.) Berlin (Springer), 1929 — 98 1.
- Lichtenberger, Henri, Schotwell, James, Scheler, Max: Ausgleich als Aufgabe und Schicksal.** (Vorträge), Mit ein Vorwort von Ernst Jäckh. Politische Wiss. 8.) Berlin-Grunewald (Rotschild), 1929 — VII + 63 1.
- Mannheim, Karl: Ideologie und Utopie.** (Schr. z. Philos. u. Soziologie. 3.) Bonn (Cohen), 1929 — XV + 250 1.

- Michels, Robert: Der Patriotismus.** Prolegomena zu seiner soziologischen Analyse. München-Leipzig (Duncker & Humblot), 1929 — VIII + 269 1.
- Mukerjee, Radhakamal and Varcnda Vath-Sen-Gupta:** Introduction to social psychology. Mind in society. Boston (Keath), 1928 — XV + 304 1.
- Petzet, Wolfgang: Der Physiokratismus und die Entdeckung des wirtschaftlichen Kreislaufes.** Versuch einer soziologischen Erklärung. (Probleme der Staats- u. Kultursoziologie. Hrsg. v. A. Weber. Bd. III.) Karlsruhe (S. Braun.) 1929 — 158 I.
- Philosophie der Gemeinschaft.** 7 Vortr., hrsg von Félix Krueger. (Sonderh. d. Dt. Philosoph. Ges. 2.) Berlin (Junker & Dünnhaupt), 1929 — 168 1.
- Shenton, Herbert Neuhard: The practical application of sociology.** A study of the scope and purpose of applied sociology. New York (Columbia Univ. Prés) 1927 — XVIII + 259 1.
- Spalding, Henry S. and Muntsch, Albert: Introductory sociology.** New York (Heath), 1928 — 466 1.
- Stieler, Georg: Person und Masse. Untersuchungen zur Grundlegung einer Massenpsychologie.** Leipzig (Meiner), 19:29 — VIII + 239 1.
- Vaerting, Mathilde: Die Macht der Massen.** (Vaerting: Soziologie u. Psychologie d. Macht. 1.) Berlin (Pfeiffer), 1928 — VII + 290 1.
2. Történetbölcselet.
- Bell, Clive: Civilization. An essay.** London (Chatto & Windus), 1928 — 8° — IX + 257 1.
- Breysig, Kurt: Der Weg der Menschheit.** Vom geschichtlichen Werden. Umriss einer zukünftigen Geschichtslehre. Bd. III. Stuttgart und Berlin (Cotta), 1928 — 8° — XXVI + 450 1.
- Gründel, E. Günther: Die Menschheit der Zukunft. Das Abendland zwischen Gipfel u. Abgrund.** München (Oldenbourg), 1929 — IV + 2000 1. + 1 tábla.
- Kroner, Richard: Die Selbstverwirklichung des Geistes.** Prolegomena zur Kulturphilosophie. Tübingen (Mohr), 1928. VIII + 225 1.
- Lieb, Fritz: Das Westeuropäische Geistesleben im Urteile russischer Religionsphilosophie.** (Samml. gemein ver standl. Vortr. u. Schr. aus d. Gebiet d. Theologie u. Religionsgeschichte. 136.) Tübingen (Mohr), 1929 — 39 1.
- Reimes, W.: Die materialistische Geschichtsauffassung und ihre Anwendung.** Eine allgemeinverständl. Darstellung. Berlin (Arbeiterjugend-Verl.), 1929 — 8° — 66 1.
- Russel, Bertrand: Die Kultur des Industrialismus und ihre Zukunft.** Unter Mitarbeit von Dora Russel. Deutsch von Dr. A. Margolin. München u. Berlin (Drei Maskenverl.), 1928 — 8° — XI + 336 1.
- Scheler, Max: Mensch und Geschichte.** (Schr. d. Neuen Schweizer Rdsch.) Zürich (Neuen Schweizer Rdsch.), 1929 — 60 1.

- Schweitzer, Albert: Verfall und Wiederaufbau der Kultur.** München. (Beck), 1928 — IX + 65 1.
- Strich Walter: Der irrationale Mensch.** Stud. z. Systematik d. Geschichte. Berlin (Schneider), 1928 — 8° — 393 1.
- Towner, R. H.: La philosophie de la civilisation.** Trad. de l'anglais par Abel Doysie. Tom 1. 2. Paris (Champion), 1927-1928, XI + 399; 371 1.
- Ziegler, Leopold: Der europäische Geist.** Darmstadt. (Reichl), 1929 — V + 149 1.

3. Politika.

- Annuaire du centre international d'études sur le fascisme** (1928). Paris (Social Édition), 1928 — 8° — 235 1.
- Arendt, Wilhelm: Die Staats- u. Gesellschaftslehre Alberts des Grossen.** Nach den Quellén dargestellt. Jena (Fischer), 1929. 8° VIII + 93 1.
- Bertrand-Barrad: L'Elite des rapport naturels avec L'État et la Nation.** Une république hiérarchique. 1929, — 8° — 64 1.
- Binder, Julius: Staatsraison und Sittlichkeit.** (Sonderhefte d. Dt. Philos. Ges. 3.) Berlin (Junker & Dünnhaupt), 1929 — 72 1.
- Bizzilli. P.: J. Rousseau et la démocratie.** Annuaire de l'Univ. de Sofia. Faculte Historico-Philologie. T. XXIV. 41 1.
- Borries, Kurt: Kant als Politiker.** Zur Staats- u. Gesellschaftslehre d. Kritizismus. Leipzig (Meiner), 1928 — 8° — VII + 248 1.
- Bouillon, Abbé V.: La politique de Saint-Thomas.** Paris (Letouzey), 1928 — 8° — 176 1.
- Brandolinus, Lippus: A köztársaság és királyság összehasonlítása.** A firenzei Laurenziana Bibliotecában levő eredeti kézirat nyomán közreadja dr. Angyal Pál. Bpest (Pallas), 1928 — 8° — 167 1.
- Buss, Gisela v.: Die Lehre vom Staat als Organismus.** Kritische Untersuchungen zur Staatsphilosophie Adam Müllers. Berlin (Junker & Dünnhaupt), 1928 — 8° — VIII + 183 1.
- Buma, Dr. Carl: Die Translation als Rechtsgrund der Staatsgewalt.** Leipzig (G. Fock), 1928 — 8° — 44 1.
- Calker, Fritz van: Wesen und Sinn der politischen Parteien.** (Recht und Staat in Geschichte und Gegenwart. Eine Sammlung von Vorträgen und Schriften aus dem Gebiet der gesamten Staatswissenschaften. 58.) Tübingen (Mohr), 1928 — 8° — 36 1.
- Crecraft, Earl Willis: Government and business.** + A study in the economic aspects of government and the public aspects of business. Jonkers-on-Hudson, New York (World Book Co.) 1929 — XII + 508 1.
- Cruse, Roger: L'hypertrophie de L'État.** Préface de Léon Duguit. Paris (F. Alcan), 1928 — 8° — XVI + 134 1.
- Elliott, W. Y.: The pragmatic revolt in politics.** Syndicalism, fascism, and the constitutional state. New York (Macmillan), 1928 — 8° — XVIII + 540 1.
- Friesenhahn. Dr. Ernst: Der politische Eid.** Bonn (L. Röhrscheid), 1928 — 8° — 141 1.

- Garner, James Wilford: Political science and government.** New York (Amer. Bk. Co.), 1928 — 8° — 831 1.
- Gegenwärtige Entwicklung des repräsentativen Systems,** Die —. Fünf Antworten auf eine Rundfrage der Interparlamentarischen Union. Beiträge von Harold J. Laski, Ch. Borgeaud, F. Larnaude, Gaetano Mosca, J. Bonn. Berlin (C. Heymann), 1928 — 8° — 106 1.
- Göring, Helmut: Tocqueville und die Demokratie.** München (Oldenbourg), 1928 — 8° — XVIII + 222 1.
- Grillo, Ernesto: Machiavelli and modern political science.** London (Blackie), 1928 — 8° — 48 1.
- Guy-Grand, Georges: L'avenir de la démocratie.** Paris (M. Rivière), 1928.
- Hayes, Carlton L: Nationalismus.** Aus d. Engl. übers. von J. F. Friedlaender. Hrsg. u. eingel. von J. Goldstein. Leipzig (Der Neue Geist-Verl.), 1929 — IX + 254 1.
- Horváth Jenő: Magyar diplomácia.** A magyar állam külpolitikai összekötetései 1815—1818. Budapest 1928 (Pfeifer), — 202 1.
- Joseph, Bernhard: Nationality its nature and problems.** With a foreword by S. P. Sroch. London (Allén & Union) 1929 380 1.
- Kameke-Kratzig, Georg v.:** Der Kampf um die Weltanschauung im Parteileben. Pyritz (Backe), 1928 — 42 1.
- Kelsen, Hans: Vom Wesen und Wert der Demokratie.** 2. umgearb. Aufl. Tübingen (Mohr), 1929 — 8° — VII + 119 1.
- Kempens, Johann: Bürgerkunde als Gemeinschaftskunde.** Eine Darstellung mit 52 graph, Zeichnungen und Karten zum Gebrauch in Berufs- und Fachschulen, sowie zur Selbstschulung. Freiberg (Es Mauckisch), 1928 — 8° — 238 1.
- Kiszely Gyula: A magyar állampormányzás jövője.** Bpést (Pest Kny.) 1928 — 8° — VIII + 245 1.
- Klinghoffer, Dr. Hans: Das parlamentarische Regierungssystem in den europäischen Nachkriegsverfassungen,** Stuttgart (F. Enke), 1928 — 8° — 80 1.
- Krieck, Emil: Staat und Kultur.** Frankfurt a. M. (Neuer Frankfurter Verl.), 1929 — 109 1.
- Kuo-Cheng-Wu: Ancient Chinese political theories.** London (Simpkin), 1928 — 8° — 340 1.
- Lewis, Stuart: Party principles and practical politica.** New York (Prentice-Hall), 1928 — 8° — 534 1.
- Macdonald, Austin Faulks: Elements of political science research; sources and methods.** New York (Prentice-Hall), 1928 — 8° — 98 1.
- Martin, Leni: Constantin Frantz als Staatsphilosoph und Verfassungspolitiker,** Neubrg a. D. (Griessmayer), 1928 — 8° — IV + 117 1.
- Matiern, Johannes: Concepts of state, sovereignty and international law.** With reference to the juristic conception of the state. Baltimore (Johns Hopkins-Press), 1928 — 8° — XIX + 200 1.
- Medinger, Wilhelm: Die internationale Diskussion über die Krise des Parlamentarismus.** Wien (Braumüller), 1929 — 53 1.
- Mehlis, Georg: Die Idee Mussolinis und der Sinn des Faschismus.** Leipzig (Haberland), 1928 — 8° — 156 1.
- Müsebeck, Ernst: Schleiermacher in der Geschichte der Staatsidee und des Nationalbewusstseins,** Berlin (Reimar Hobbing), 1927. 8°—1501.

- Niekisch, Ernst: Politik und Idee.** (Erweiterung eines Vortrages.) (Schriften d. „Widerstand“. Bd. 2.) Dresden (Widerstand), 1929 74 1.
- Piper Hartmut: Die Diktatur in Anmarsch,** Leipzig (Weicher), 1928 — 8° — 103 1.
- Renard, Georges: L'organisation politique de la démocratie.** Paris (Ramatot), 1928 — 16° — 91 1.
- Rusznák Rezső dr.: A kormányformák értelme és tartalma.** (Az alkotmányos felelős, a prezidenciális és a parlamentáris kormányforma, a mai olasz és orosz kormányforma. A parlamentarizmus „Általános csődje.“) Bpest (Pfeifer), 1928 — 8° — 160 1.
- Smith, Alfréd Emánuel: Progressive democracy.** New York (Harcourt), 1928 — 8° — 405 1.
- Trampler, Kurt: Staaten und nationale Gemeinschaften.** Eine Lösung des europäischen. Minderheiten-Problems. Eingel. von F. van Calker u. K. Haushofer. Mit 3 Kt. Skizzen. München (Oldenbourg), 1929 — XII + 141 1.
- Tiszleder, Dr. Peter: Staatsgewalt und katholisches Gewissen.** Frankfurt a. M. (Carolus-Druck.), 1927 — 8° — XVI + 239 1.
- Turati, A.: Reflets de l'ame fasciste.** Paris (Social Edition), 1929 — 8° — 158 1.
- Wälz, Gustav Adolf: Die Staatsidee des Rationalismus und der Romantik und die Staatsphilosophie Fichtes.** Zugleich ein Versuch zur Grundlegung einer allgemeinen Sozialmorphologie. Berlin-Grunewald (Rotschild), 1928 — 8° — XVI + 688 1.
- Wittmayer, Leo: Demokratie und Parlamentarismus.** Breslau (F. Hirt), 1928 — 8° — 112 1.

4. Joghölceselet.

- A. Holter, Dr.: Das ethische Recht und der Staat,** Stuttgart (F. Enke), 1928 — 8° — 43 1.
- Baumgarten, Arthur: Rechtsphilosophie,** (Handbuch der Philosophie.) München u. Berlin (R. Oldenbourg), 1929 — 90 1.
- Bendix, Ludwig: Die irrationalen Kräfte der strafrichterlichen Urteilstätigkeiten.** Dargest. auf Grund d. 56. Bandes d. Entscheidungen d. Reichsgerichts in Strafsachen. Berlin (Laub), 1928. 8° — XI+158 1.
- Bieberstein, Marschal v.: Vom Kampf des Rechtes gegen die Gesetze.** Stuttgart (W. Kohlhammer), 1928 — 8° — VIII + 183 1.
- Bonnecase, J.: Science du droit et romantisme.** Le conflit des conceptions juridique en France de 1880 á l'heure actuelle, 1928 — 8° — IV + 745 1.
- Heinsheimer, Karl: Lebendiges Recht. Rektoratsrede.** (Heidelberger rechtswiss. Abh. 1.) Heidelberg (Winter), 1929 — 32 1.
- Huber, Max: Die soziologische Grundlagen des Völkerrechts.** Mit einer Vorbemerkung von Dr. Herbert Kraus. (Internationalrechtliche Abhandlungen.) Berlin (W. Rotschild), 1928 — 8° — 101 1.
- Jellinek, Walter: Schöpferische Rechtswissenschaft,** Kiel (Universität), 1928 — 8° — 22 1.

- Kelsen, Hans:** *Die philosophischen Grundlagen der Naturrechtslehre und des Rechtspositivismus.* (Philos. Vorträge 31.) Charlottenburg (Pan-Verl.), 1928 — 8° — 78 1.
- Kehen, Hans:** *Rechtsgeschichte gegen Rechtsphilosophie?* Eine Erwiderung. Wien (J. Springer), 1928 — 8° — 31 L.
- Petraschek, K. O.:** *Die Rechtsphilosophie des Pessimismus. Ein Beitrag zur Prinzipienlehre des Rechts und zur Kritik des Sozialismus.* München (E. Reinhardt), 1929 — 8° — XVIII + 418 1.
- Rappaport, Anatol:** *Die marxistische Rechtsauffassung.* Riga (Selbstverl.)
- Renner, D. Karl:** *Die Rechtsinstitute des Privatrechts und ihre soziale Funktion.* Ein Beitrag zur Kritik des bürgerlichen Rechts. Tübingen (Mohr), 1929 — XII + 181 1.
- Ross, A.:** *Theorie der Rechtsquellen. Ein Beitrag zur Theorie des positiven Rechts auf Grundlage dogmenhistor.* Untersuchungen. (Wiener staats- und rechtswissenschaftl. Studien. Bd. 13.) Wien (Deuticke), 1929 — XIV + 458 1.
- Rosenberg, Leo:** *Die Gründe der Rechtsbildung.* Akad. Rede. Giessen (Töpelmann), 1928 — 8° — 19 1.
- Salomon, Max:** *Das Recht als Idee und Satzung.* Bonn (Cohen); 1929 — 58 1.
- Sauer, Wilhelm:** *Lehrbuch der Rechts- und Sozialphilosophie.* Berlin-Grunewald (Rotschild), 1929 — XX + 347 1.
- Sauer, Wilhelm:** *Die Wirklichkeit des Rechts.* Berlin-Grunewald (Rotschild), 1929 — III + 42 1.
- Schindler, Dietrich:** *Der Kampf ums Rechts in der neueren Staatsrechtlehre.* Zürich (Schultess), 1929 — 4° — 30 1.
- Tsatsos, Constantin:** *Der Begriff des positiven Rechts.* Heidelberg (Weiss), 1928 — 8° — 193 1.
- Walder, W.:** *Grundlehre jeder Rechtsfindung.* Berlin-Grunewald (Rotschild), 1928 — III + 51 1.
- Walz, Gustav Adolf:** *Kritik der phänomenologischen reinen Rechtslehre Félix Kaufraanns.* Aphorismen zur Rechtstheorie. Stuttgart (Kohlhammer), 1928 — 8° — VIII + 77 1.
- Zwilgmeyer, Franz:** *Die Rechtslehre Savignys. Ein rechtsphilosoph. und geistesgeschichtl. Untersuchung.* (Leipziger rechtswiss. Studien. H. 37.) Leipzig (Weicher), 1929 — XII + 64 1.

A SZOCIOLÓGIA TÁRGYKÖRE.

Írta: *Morris Ginsberg*, M. A. D. Lit.
a szociológia tanára a londoni egyetemen.

A szociológia általánosságban az emberek közötti kölcsönhatásoknak, ezek feltételeinek és következményeinek tudománya. Számos kutató az akarati aktusokból származó relációkra korlátozná a tárgyát, de ez a megszorítás nem igazolható, a mellett a kutatásnak sem nyújt gyakorlati előnyöket. Hiszen az egyének közötti kölcsönhatások között sok a nem tudatosan elhatározott, sőt fel sem fogott kölcsönhatás; másodsorban pedig a társadalom kutatójának épen egyik legérdekesebb problémája meghatározni a szociális életben az értelem, az észszerű szándék, az ösztönös cselekedet és a tudatalatti kölcsönös szerepét. A szociológia tehát foglalkozzék a társadalmi viszonylatok teljes hálózatával vagy szövédékekével. Minthogy feltehető, hogy ezek a társadalmi viszonylatok függenek az egyes egyének viszonyától (I.) egymáshoz, (II.) a közösséghez és (III.) a környezethez, az ideális szociológiai magyarázat az volna, amely minden társadalmi jelenséget visszavezetne az egyén vitális és pszichikai erőiben rejlő forrásaira, amely erőket a közösségek életének bonyolult kölcsönhatásai alakítanak a külső környezet behatása alatt.

Ez az ideál a maga nagyvonalú elképzelésében azonban kétségkívül túl becsvágyó. Az emberi lények közötti viszonylatok végtelenül lehellétszerűek, finomak és változatosak. Nem igen valószínű, hogy tudományos vizsgálatuk lehető legyen egy előzetes és kimerítő osztályozás nélkül, sőt az sincs kizárva, hogy teljesen lehetetlennek bizonyul majd annak az útnak a pontos leírása is, amelynek során az egyes egyén élete a többiek életével egybefonódik. Világos ilyenformán, hogy a tárgykört korlátozni kell. De hogyan? Mellőzhetjük mindjárt a kiindulásnál a társasélet összes bonyolult kölcsönhatásainak vizsgálatát, és pusztán azokra a jelenségekre szorítkozhatunk, amelyek az emberi közösségek minden

tagjának közös tulajdona, mint pl. a nyelv, moralitás, vallás, vagy egész általánosságban olyan jelenségekre, amelyek elismert formákban avagy intézményekben öltöttek testet. Amint látni fogjuk, ezek az intézmények maguk még nem a társas lények közötti viszonylatok, hanem inkább ezen viszonylatok formái és módjai, amelyek végeredményben a kölcsönhatásban álló egyének természetéből erednek, és maguk is formálják és determinálják a további kölcsönhatásokat. Ebből a szemszögből tekintve a szociológia nem egyéb, mint a társadalmi intézményekről szóló tudomány (a szó legtágabb értelmében), vagy pedig a társadalmi viszonylatok azon formáiról és módjairól szóló tudomány, amelyek valamely nép civilizációjában és kultúrájában állanak előttünk, értve kultúrán Tylorrel: „azt a komplex egészet, amely felöleli a tudást, a hitet, művészetet, erkölcsöket, jogot, szokásokat és minden egyéb olyan képességet és tulajdonságot, amelyet az ember mint társas lény szerzett meg“. De itt ismét újabb nehézséggel találjuk magunkat szembe. A kultúra különféle elemeit már régtől kutatásuk tárgyává tették a különös társadalmi tudományok, mint pl. az összehasonlító nyelvészet, etika, jogtudomány, politika, gazdaságtan és összehasonlító vallástudomány. Miért szükséges egy újabb szociológiai tudomány is?

Ennek a kérdésnek a megoldása két irányban is kereshető, sajnos mindkettőnek megvannak a nehézségei. Elsősorban is, Símmelt követve, éles határt vonhatunk a szociális relációk formája és azok tartalma s tárgya között. Így példának okáért az alá- és fölérendelés viszonya egyaránt tanulmányozható az egyház, az állam, a család vagy bármilyen más társadalmi egység keretén belül. Hasonlóan a verseny viszonyát kutathatnék úgy a kereskedelem és a politika, mint a művészet és vallástörténelem terén. El kell különítenünk az emberi lények közötti viszonyok legvégső módjait és mint ilyeneket kell tanulmányoznunk őket, elvonatkoztatva azoktól a különféle tartalmaktól, amelyekben ezek az alapvető relációk megjelennek. E felfogás szerint a szociológia és az egyes szaktudományok közötti különbség nem a társadalmi élet ama különleges körének természetében található fel, amellyel ezek a szaktudományok foglalkoznak. Az osztályozásnak ilyen elve a szociológiának csak olyan felfogására vezethet, amely szerint az a legjobb esetben speciális tanulmányoknak, mint pl. a politikai és egyházi organizáció, a nevelés és hasonló tárgyakkal foglalkozó

kutatásoknak minden princípium és rendszer nélkül való összege-zése lenne. A különbség inkább abban rejlik, hogy a szociológia a főntebbi tudományok tárgyaival csak egy bizonyos meghatározott szempontból foglalkozik, amennyiben a szociális relációk természetét kutatja pl. a versenyben, alárendeltségben, a hierarchiában, a rendfenntartás módjaiban, az organizáció típusaiban stb., egy-szóval a kölcsönhatások mindazon formáiban, amelyek a szociális életet kialakítják, vagy inkább, amelyek a szociális élet minden szférájában megjelennek. A szociológia ilyen értelemben tehát nem annyiban különbözik a szaktudományoktól, hogy átfogóbb, hanem inkább abban, hogy a szaktudományok kérdéseit egy olyan speciális szempontból vizsgálja, amely szempontból tekintve azok szociális jelenségekké, avagy a szociális élet formáivá és módjaivá válnak. Ez a megkülönböztetés kétségtelenül jogosult ugyan, de a gyakorlatban ki van téve mindazoknak a veszedelmeknek, amelyek a filozófiai spekulációt kísérik, midőn az élesen szétválasztani igyekszik formát és tartalmat. Ez a megkülönböztetés könnyen túlzásba vihető, mint mikor pl. a tiszta logika hívei azt hiszik, hogy lehetséges a logikában absztrahálni a gondolat tartalmától, tehát attól amit gondolunk, és mégis képesnek lenni arra, hogy általános érvényű elveket vagy formákat találjunk, amelyek alapján a gondolkodás végbemegy. Ezen iskola bírálói rámutattak arra, hogy ez teljesen meddő feladat, amennyiben a gondolkodás formai elemei a tartalom szerint változnak. A tiszta formákkal való fog-lalkozás, a tartalom kizárásával, meddő és üres általánosításhoz vezet. A túlhajtott formalizmus vezetí ennek az iskolának egy-néhány szociológusát is, akik az összes lehető emberi relációknak mintegy lajstromát állították össze minden induktív összehasonlí-tás és általánosítás mellőzésével, pusztán „karosszék-filozofálás“ útján. Ezen általános nehézségeken kívül a szociológiának ez az iránya még két szempontból eshetik kifogás alá. Először is köny-nyen abba a tévedésbe eshetik, hogy a szociális relációk bizonyos formáit hajlandó a társadalom avagy a társulás természetében rej-lőknek tekinteni, holott ezek valójában szinguláris történeti vagy pszichológiai okoknak is lehetnek következményei, vagy pedig spe-cifikusan emberi érdekek eredményei. Ez a kérdés azonban nem dönthető el úgy, hogy figyelmen kívül hagyjuk a szociológiai vi-szonylatoknak azokat a tárgyi és tartalmi jegyeit, amelyek a külön-böző formákban előttünk megjelennek. Példának okáért: lesznek-e

köztünk mindig szegények? Szükségképen ered-e a szegénység az egyének közötti formális viszonylatból, avagy történelmileg speciális okok eredménye-e? Másodsorban könnyen zavart okozhat az a szándék is, ha azonosnak tetsző oly relációkat, amelyek különböző összefüggésekben jelentkeznek, ugyanazon okokra igyekszünk visszavezetni. Itt van pl. az alárendelés relációja a családban, a szakszervezetben és az állam különböző formáiban,, de az alárendelés természete teljesen más és más lehet esetenként, és a pszichológiai okon kívül még számtalan egyéb oknak is lehet következménye. Itt a kérdés ismét nem oldható meg a szubordináció viszonylatának pusztán formai vizsgálata segítségével és anélkül, hogy ne tennők kutatásunk tárgyává az egyes esetek szerint is azokat az egyes tagokat, amelyek között a reláció felmerült.

Ezeknek a nehézségeknek a csökkentése érdekében azonban a logika analógiájára hivatkozhatunk. Bár a logika nem képes eredménnyel tanulmányozni a gondolkodás formális határozmányait, ha nem veszi figyelembe azt a bizonyos meghatározott tartalmat, amely a gondolkodás tárgyát képezi, mégis kétségtelen, hogy a logika formális tudomány oly értelemben, hogy a gondolkodásunk tárgyát alkotó dolgok gazdag változatossága nem érdekli önmagában véve, hanem csak a bennük rejlő gondolkodási formák felfedezése érdekében. Hasonlóan a szociológiában is azt tarthatná valaki, hogy bár a szociológiai viszonylatok nem tanulmányozhatók eredménnyel tartalmuktól való teljes elvonatkoztatásban, mégis a szociológus a tartalmakkal csak annyiban tartja érdemesnek foglalkozni, amennyiben ezek világosságot derítenek a társadalomnak mint ilyennek a természetére, azaz a szociális viszonylatok összességére. Ha tehát a társadalmi viszonylatok osztályozását induktíve folytatjuk le, ha a társadalmi viszonylatok feltételeit és hatásait minden egyes esetben gondos vizsgálat tárgyává tesszük, ez irány képviselőnek hangsúlyozott állítása szerint értékes eredmények kísérik majd a szociológiai kutatás e módszerét. Azonban mindeddig kevés történt ebben az irányban.

A másik, általánosabban elfogadott eljárás a szociológia körének az egyes szociális szaktudományokkal szemben való elhatárolására, nem a forma, hanem a tartalom szerint való elhatárolás. Az emberi tevékenységek köréből bizonyos sorozatokat jelölhetünk ki, amelyek a többiektől relatíve függetlenek, és amelyeket kényelmesen és eredményesen tanulmányozhatunk a más tevékenységek-

hez és funkciókhoz való viszonyaiktól eltekintve is. Így keletkeznek példának okáért a nemzetgazdaságtan, politika, jogtudomány, neveléstudomány és hasonló szaktudományok, amelyeknek mindegyike a társas élet egy-egy különleges funkcióját vagy szempontját teszi kutatásának tárgyává. Ezen szaktudományok története azt mutatja, hogy csaknem állandóan arra törekedtek, hogy saját határaikon túllépve, szélesebb körű társas tevékenységek területére lépjenek át. Hogy miért, erre nem nehéz magyarázatot találni. Az egyes társas tevékenységek egy szerves egésznek részei, lehetetlen tehát valamely társadalom állapotát akár elméletben, akár gyakorlatban bármely vonatkozásban megérteni a nélkül, hogy annak állapotát minden más vonatkozásban is figyelembe ne vesszük. Ehhez járul még, hogy a társadalmi funkciók át meg átnyúlnak egymásba, és e miatt is nehéz az osztályozásuk, így pl. okáért nehéz a közgazdasági szükségletkielégítést 3. nemzetgazdaságtól élesen elválasztani, minélfogva a nemzetgazdaságtan határai szükségkép többé-kevésbé elmosódtak. Azonban a tudományos kutatás szempontjából használható felosztási elvet kapunk pl. amikor Pigou a közgazdaságtant úgy definiálja, mint azt a tudományt, amely a társadalmi jólétnek azzal a részével foglalkozik, amely közvetett vagy közvetlen kapcsolatba hozható a pénzzel, mint mértékegységgel. Szigorúan véve a gazdasági jólét előfeltételeit meghatározó fokozatos megállapítások azon a feltevésen nyugsznak, hogy a közgazdaságtan szféráján levő eső dolgok állandóan változatlanok. A tudományos módszer szempontjából a legnagyobb fontossággal bírnak az ilyen szükséges absztrakciók, és a tudományok története is bizonyítja, hogy a fejlődés ilyen analitikus eljárásoknak köszönhető. Ez a helyzet a többi társadalmi szaktudományoknál is. Azonban hasonlóképpen fontos annak a felismerése, hogy ezen tudományok mindegyike absztrakt természetű és, hogy mindegyikének következtetései oly értelemben korrigálандók, hogy számba kell venni oly tényezők behatását, amelyek a voltaképeni hatáskörön kívül esnek. Induljunk ki ismét a közgazdaságtanból. Azok a feltételek, amelyek meghatározzák a gazdasági jólétet, nagy mértékben függenek a társadalom általános helyzetétől egy meghatározott időpontban, és viszont a maguk részéről is hatnak a szociális életre mint egészre. A közgazdaságtan esetében ennélfogva azt mondhatjuk, hogy szükség van egy tágabbkörű szociális tudományra, amely (I.) hivatva van a szük-

ségképeni absztrakciókból származó hibaforrást kiküszöbölni az: egyéb szociális tudományokból nyert eredményekre támaszkodva, (II.) tekintetbe veszi a közgazdasági folyamatok hatását a tágabb értelemben vett társadalmi életre, és végül (III.) a társadalom struktúrájának és életének mint egésznek a hatását a gazdasági viszonyokra. Ugyanez áll mutatis mutandis a többi szociális szaktudományokra nézve is, úgy, hogy így a szociológiának mint tudománynak egy olyan megfogalmazásához jutunk, amely a társadalmi élettel mint egészszel foglalkozik szemben a szaktudományokkal, amelyek az emberi élet speciális vonatkozásait vizsgálják. Pontosabban körülírva tehát a szociológia (I.) az élet legáltalánosabb viszonyaival foglalkozik, melyek általánosságuknál fogva, nem esnek a szaktudományok körébe, és (II.) összegezi az egyes szaktudományok eredményeit, és megejtí a szükséges korrekciókat arra való tekintettel, hogy a társadalmi élet azon részei, amelyekkel a szaktudomány foglalkozik, különböző fontossággal bírnak a szociális életnek mint egésznek a determinálása szempontjából.

Két eltérő út van tehát, a szociológia és a szaktudományok: közötti viszony értelmezésére. Az egyik úton, amelyen Simmel és követői haladnak, a szociológiát szaktudománynak tekintik, amelynek célja a társadalmi viszonylatoknak mint ilyeneknek végső formáit kikutatni, míg ezzel szemben mások a szociológiában a szociális élet szintézisét kísérlík meg az egyes szaktudományok eredményeinek felhasználásával, de azoknak a társas élet ama átfogóbb elveinek világában való értelmezésével, amelyek a specialista figyelmét sokszor elkerülik. Az előbbi iskola azonban nem veszi eléggé figyelembe, hogy egy bizonyos fokig minden tudomány formális jellegű, azaz mindegyikük egyedek közös jegyeivel avagy különböző tartalmakon megjelenő általános formákkal foglalkozik.. Vagyis a forma és az anyag közötti megkülönböztetést mindegyik szaktudományon belül végre kell hajtani, és a különbség közöttük és a szociológia között úgy jellemezhető, hogy míg az előbbi speciális formákkal, addig az utóbbi általánosabb formákkal foglalkozik. Már most mindegyik társadalmi szaktudományban, ha realiztikus alapon fejlesztjük tovább, nagyon nehéz élesen megvonni a határt a forma és tartalom között. Ennek oka a tárgyalandó relációk nagyfokú bonyolultságában rejlik. Így pl. a nemzetgazdaságtanban „abban a helyzetben vagyunk, mint a fizikus volna, ha a cink a

vasat a távolság köbével fordított arányban, az ólmot a távolság négyzetével fordított arányban és a rezet valamilyen más arányban vonzaná. Mi nem mondhatjuk, mint ahogy a fizikus mondhatja az ő vonzási jelenségeiről, hogy az egyes jószágokért a kínált Összeg mindig egy és ugyanazon függvénye az árnak. Ily általánosságban csak annyit mondhatunk, hogy az az ára számos funkcióinak egyike csupán. Ennélfogva a nemzetgazdaságtanban nincsen olyan általános érvényű törvény, mint a dinamikában, hanem nagyszámú törvényeket találunk, amelyek — képletesen szólva — hasonló formájú, de különböző állandóval bíró egyenletekben fejezhetők ki.“ (Pigou, *Economics of Welfare*, 9. 1.) Ez a megjegyzés érvényes a többi szociális tudományokra is. Világos, hogy ezekben a tudományokban a tárgy annyira befolyásolja magát a formát, hogy szétválasztásuk igen súlyos következményekkel járhat, annál inkább, mennél absztraktabb és általánosabb régiókba kerülünk a szociológia, mint a társadalmi relációk formáinak szaktudománya felé való emelkedésük közben. Ezek után kétlem, hogy a szociológia ilyen értelemben valaha is független tudomány lehessen. Hasznos lehet mint módszer a számos többi módszer között, de minden eredményét először is a való társadalmi élet tényei szempontjából kell felülvizsgálni, ami által nyilván egy, a második értelemben: vett, szociológia válik szükségessé, amely a társadalmi életet mint egy konkrét valóságot igyekszik megmagyarázni.¹

Később még visszatérek az ilyen átfogó természetű interpretálás mibenlétének és lehetőségeinek kérdéséhez. Közben azonban szükséges a figyelmet felhívni bizonyos vizsgálati témákra, amelyek közös megegyezés folytán a szociológia kereteibe tartoznak. Ilye-

¹ Egy újabb munka *The Science of Politics* (Kegan, Paul 1927, XII. 360) szerzője, dr Catlin szerint, a politika az a tudomány, amely tárgyalja „az egyének viszonyát egymáshoz a társadalomban kizárólag magának a viszonynak szempontjából.“ Ez a meghatározás megfelel az itt bírált szociológiai felfogásnak. Figyelman kívül hagyva, hogy ezt az általános tudományt szociológiának vagy politikának nevezzük-e, megjegyezhetjük, hogy dr. Catlin felfogása szemben találja magát a fentemlített nehézségekkel és azonkívül még két tévedéssel, amelyet egyéni tárgyalási módszerének köszönhet. Kutatásainak absztrakt módszerét ugyanis még fokozza azzal, hogy (I) analizését a társadalmi viszonylatok csak egyik típusára korlátozza, t. i. arra a viszonylatra, amely az egyik akaratnak a másik fölött való uralmából származik és másodsorban azzal a feltevésével, hogy ezt a viszonylattípust egyetlen motívum határozza meg: a hatalomra való akarat, vagy pontosabban az ellenőrzés elkerülésére vagy megszerzésére való törekvés. Ilyen absztrakt eljárási mód nehezen vezethet használható eredményekre a társadalomtudományi kutatásokban.

nek a társas csoportok különböző formái, mint a tömegek, szekták, társadalmi osztályok, törzsek, nemzetek, fajok, az intézmények számos változata, és azon módok és metódusok, amelyeknek segítségével ezeket fenntartják és fejlesztik. Igaz ugyan, hogy ezeknek a tanulmányozása sok szaktudomány keletkezésére vezetett, mint pl. az etimológia, amely a fajok testi és szellemi tulajdonságait, származásukat és földrajzi elosztásukat vizsgálja, vagy a politika, amely egyik feladata szerint a kormányzati közigazgatás formáival foglalkozik. De mindezek a szociológia körébe tartoznak és azon belüli szaktudományoknak tekinthetők.²

Amíg azonban legtöbb társadalomtudós hajlandó elismerni a társadalmi intézmények összehasonlító tanulmányozásának szükségét, sokan lesznek közöttük olyanok, akik még korainak tartják a társadalmi intézmények egymás közötti viszonyainak tudományos tanulmányozását, és a társadalomnak mint egésznek mibenlétére vonatkozó teóriák alkotását. Egynéhány megjegyzést kell tennünk ezekre a kételyekre vonatkozólag, amelyeket jogosan hívtak életre azok az elhamarkodott és extravagáns általánosítások, melyeket egynéhány szociológus tett. Elsősorban is a szaktudós nem hanyagolja és nem hanyagolhatja el a főntemlített interrelációk problémáját. A realizmusra hajló nemzetgazdász pl. kénytelen figyelmére méltatni az okozati összefüggést a gazdasági tényezők és olyan jelenségek között, mint pl. az osztályöntudat, nemzeti érzelmek, faji előítéletek, a nők általános helyzete stb., de tekintve, hogy ezekben a kérdésekben hiányzanak még a rendszeres tudomány eredményei, az e körbe vágó tanulmányok sokszor az amatőr bizonytalanságát mutatják. Ugyanezt láthatjuk a természettudományok történetében is, amely tudománynak nagy szüksége van a

² A társadalmi csoportok természetének és feltételeinek tanulmányozása kétségtelenül fontos, mert pl. kiszámíthatatlan következményekkel járna felfedezni, milyen úton keletkezik az az entitás, amit „nemzetnek“ nevezünk. Eddigél azonban még elenyésző ennek a kérdésnek igazán tudományos tanulmányozása, bár úgy látszik, hogy a szélesebb körben lefolytatott induktív tanulmányok szükségét kezdik már érezni. (Lásd S. R. Steinmetz, *Die Nationalitäten in Europa*, 1927.) Hasonlóképpen lehetséges és kívánatos a társadalmi osztályok kérdésének széles alapon nyugvó, induktív és összehasonlító vizsgálata, de itt is csak a kezdet kezdetén vagyunk. (Lásd Fahlbeck, *Die Klassen und die Gesellschaft*, 1922.) A társadalmi élet egyéb köreire nézve már lényegesebb fejlődést tapasztalhatunk, mint pl. Westermarck professzor átfogó tanulmányaiban a házasság és a család problémáit illetően.

A vallás szociológia problémáival kapcsolatban felemlíthetők Max Weber, Troeltsch és Tawney munkái.

szociológiai szempontból való feldolgozásra. A szaktudós ritkán kerül abba a helyzetbe, hogy objektíve megítélhetné saját tudományának és a nevelésénél s tapasztalatainál fogva távolabb fekvő tudományágaknak viszonyát, de még sokkal kevésbé találja meg az összefüggést saját stúdiuma és a társadalmi élet átfogóbb szemlélete között. Ebben a tárgykörben azonban rendkívül sokszor találkozunk általánosításokkal, míg a bizonyítási anyag, amelyen «zek nyugszanak, rendszerint gyér vagy sokszor teljesen hiányzik. Szükséges tehát a természettudományok szociológiai feltételeinek kutatása, és fordítva, ösmernünk kell a természettudományok hatását az emberi közösségek életére.³

Ennél a pontnál a szociológia ellensége talán hangsúlyozni fogja, hogy a különböző korok és területek társadalmi intézményei tanulmányozásának fontosságát elismeri, sőt kívánatosnak is tartja ezek interrelációinak tanulmányozását, azonban mégis kétségsbe vonja az emberi társadalomról, mint egészről szóló egyetlen nagy, átfogó tudomány lehetőségét, amely magának vindikálná a társadalom evolúciójának és fejlődésének általános törvényeit megállapítani. Anthropológusok és történészek között ez a nézet rendkívül elterjedt manapság. Egy bizonyos fokig természetes ez a reakció az ellen a régebbi szociológiai iskola ellen, amely úgy quaiitative, mint quantitative elégtelen adatokra támaszkodva túl ambiciózusan festette meg a szociológia fejlődésének képét. Összefügg ez az álláspont a biológiai evolúció számos teóriájával szemben érzett s már igen elterjedt kétellyel, és avval a sokat hangoz-

³ A természettudományok ilyen szociológiai vonatkozásait kutatta igém tanulságosan Prof. Whitehead a *Science and the Modern World* c. munkájában (Lásd I, fejezetet: A modern természettudományok kezdetei). Felkutatta azokat a tényezőket, amelyek a középkoron át előkészítették Nyugat-Európa intellektusát a természetben uralkodó rend fogalmának befogadására, a természet törvényeinek kifürkészhetőségében való hitre és a természeti tárgyak és jelenségek iránti objektív érdeklődésre. Azonban számos nézete alaposabb tárgyalásra szorulna mint, amilyent rövid diszkussziói adnak, így *pl. azt* állítja, hogy az európai természettudományoknak azon alapvető meggyőződése, hogy minden jelenség a megelőző jelenséggel általános elvek alapján függ össze, tulajdonképpen onnan ered, hogy a középkor makacsul ragaszkodott Istennek mint racionális lénynek fogalmához szemben az önkényes vagy személytelen isten ázsiai szemléletével. Vájjon ez az állítás az elérhető bizonyítékok eredménye-e, vagy tisztán csak ötlet? Prima facie azt gondolhatnánk, hogy a buddhizmus metafizikája sokkal inkább hajlik a természetben uralkodó törvény fogalma felé és, hogy viszont Nyugateurópában a természet szükségképi rendjének gondolata nem annyira öntudatlan és természetes derivátuma, mint inkább reakciója a személyes isten fogalmának, aki önkénye szerint uralkodik.

tátott kívánsággal, hogy a morfológia helyett a (fiziológia, a származás helyett inkább a jelenségek és funkciók kérdéseivel foglalkozunk. Ez a szkeptikus álláspont számos értékes elemet tartalmaz. Helyesen utal arra, hogy a legnagyobb óvatossággal kell felhasználnunk az anthropológia adatait, melyek lényegükénél fogva igen változó bizonyító értékkel bírnak, és figyelmeztet arra is, hogy a civilizáció különböző fokán álló népekre ugyanazon kategóriák csak a legnagyobb óvatossággal alkalmazhatók. Szintén csak helyeselhető, ha hangsúlyozza a nehézségeket, amelyek előállnak akkor, ha egy megadott terület intézményeit hasonlítjuk össze, azon az alapon, hogy mindegyik egységes terület egy önálló egész, egészen sajátos egyéniséggel; tehát minden egyes társadalmi intézménynek megváltozna a jellege, ha abból a kulturális komplexből kiszakítanék, amelyhez tartozik. E mellett azonban némileg aránytalanok azok a támadások, amelyeket az ú. n. „evolúciós“ szociológia ellen intéznek oly sokan. Különböző vitapontok vannak benne összehasonlítva, amelyeket fontos külön tartani. Elsősorban is az evolúciós szociológia elleni ellenvetést gyakran úgy értelmezik, mintha az összehasonlító módszer elvetését is magában foglalná. Ez egy történelmileg könnyen magyarázható tévedésnek a következménye. A régebbi szociológusok nagy mohósággal nyomozván a társadalom fejlődésének állomásait és fázisait, összegyűjtöttek a világ minden részéből és minden korszakból való adatokat a nélkül, hogy ezeket megbízhatóságukra nézve megvizsgálták volna és a nélkül, hogy élesen elhatárolták volna a kulturális vonásokban jelentkező felületes hasonlatosságokat a lényegbeli azonosságtól. A társadalmi fejlődésnek ezek a régebbi rendszerei nemcsak meg kellett, hogy hátráljanak a gondosabb és intenzívebb modern anthropológiai analízis előtt, hanem még árnyékot is vetettek sokak szemében az összehasonlító módszernek az értékére általában, és megingatták az ú. n. társadalmi morfológiában vetett hitet is. Azonban fontos belátni, hogy az összehasonlító módszernek mint ilyennek a sorsa a legkevésbé sem függ az evolúciós teóriáktól. Lényegében ez a módszer nem egyéb, mint a metodológia egy általános princípiumának alkalmazása, mely szerint változtatni kell a vizsgálat alatt álló jelenség előfeltételeit, hogy a lényegtelenet eliminálhassuk, és a lényeget felfedezhessük. Ha ezt a kívánalmat a szociológiára alkalmazzuk, akkor ez a különböző korokból és a különböző népektől származó adatok felhasználását követeli. A főcél úgyis

mindig a kulturális jelenségek osztályozása és a szociológiai morfológia megrajzolása, amelyek elősegítenék az empirikus törvényszerűségek felfedezését, és esetleg még végsőbb érvényű törvények felismerésére is vezetnének. De a morfológiai klasszifikáció mint ilyen nem függ attól az időbeli sorrendtől, amelyben a különböző típusok megjelennek. Arról se feledkezzünk meg, hogy az, általános biológiában a taxonómia vajmi kevés összefüggésben van filogenetikus kutatásokkal, bár kétségtelen, hogy ha az osztályozástani ágak egybe esnének a származástani ágakkal, ez elsőrendű érvet szolgáltatna az evolúció teóriája mellett. Így a szociológiában is a fejlődés vonalának megállapítása további probléma mint a morfológiai osztályozás.

Meg kell továbbá jegyeznünk, hogy a szociológiai összehasonlító módszer ellenségei maguk is igénybe veszik ezt a metódust munkáikban. Nem egy „diffuzionista“ módszere pl. abban áll, hogy a hasonló kulturális elemek kombinációit kutatják a világ; különböző népeinél és különböző korokban, ami az összehasonlító módszer alkalmazása nélkül lehetetlen. Goldenweiser dr. az összehasonlító módszer megbízhatatlanságát hangsúlyozta ugyan, de amikor dr. Rivers magyarázatát kritizálja (aki a Mota szigetek titkos vallásos társaságait, azoknak hierarchiáját és nagy szárnál a kulturális keveredésből magyarázza meg), ő maga is hivatkozik egyéb vidékek vallásos szövetségeire Nyugat-Afrikában és Észak-Amerikában, ahol ugyanazon vonások kombinációit találjuk, bár a kulturális keveredés eleve ki van zárva. (Lásd „Cultural Anthropology“ c. tanulmányát a History and Prospects of Social Sciences, kiadta H. E. Barnes, Knopf, 1927. XXI. 534. 1.) Világos tehát, hogy még valamely terület beható tanulmányozásánál sem hagyhatjuk figyelmen kívül az összehasonlítás által szolgáltatott adatokat. Ha tehát az evolúciós szociológia hipotézisének értékétől függetlenül az összehasonlító módszernek értékét, a támadások közül egyedül az a jogosult, hogy az egyes régiók tanulmányozása nem történt még eddig a kellő intenzitással, és az a tanács indokolt, hogy a jövőben nagyobb óvatosságra van szükségünk a kulturális jelenségek hasonlóságainak és különbségeinek elbírálásánál.

Ezek után azzal a tágabb kérdéssel akarunk foglalkozni, amelyet az „evolúció bukása“ néven szoktak megjelölni. (Boas, Rasse und Kultur; Lowie, Primitive Society; Goldenweiser, Early Civilisation és Cultural Anthropology). Számos különböző vitapontot

rejt ez a probléma is magában. A felsorolt írók és számosan mások is, megkérdőjelezték az u. n. egyvonalú szociológiai evolúció elméletét, mely szerint minden nép keresztülment a fejlődés ugyanazon lépésein és többé-kevésbé ugyanazon sorrendben. Részletes és pontosabb adatok, mint amelyek a korai íróknak állottak rendelkezésükre, azt bizonyítják, hogy nem egy állítólagos primitív fok, mint pl. a promiszkuítás kultúrfoka, mithikus, és felvételére semmi más alap nem volt, mint az az igyekezet, hogy egy differenciálatlan hordát konstruáljanak, amelyből azután a társadalmi organizáció formái az evolúció teóriája szerint merültek volna fel. A társadalmi élet számos egyéb mozzanata, mint pl. a tulajdon különböző formái, a leszármazás számításának módjai, a művészet, az anyagi kultúra, a vallás fejlődése stb., esetében pedig hangsúlyozták, hogy «zek sem egyedül, sem kombinációikban nem szoríthatók az időbeli sorrendnek semmiféle szabályos sémájába. A kulturális jelenségek szingularitását és összetettségét összeférhetetlennek mutatták ká a társadalmi fejlődés uniformizáló teóriájával. A diffúzió jelensége maga is végzetes a fejlődési stádiumok rendszeres sorrendjére, mert hiszen a kölcsönzés és az idegen ideák elsajátítása által ugrásszerűen történhetik a fejlődés egy nép életében a nélkül, hogy a közbeeső stádiumokat érinteni kellene. Ilyen alapon és ehhez hasonló argumentumokkal győzedelmesen hirdetik az, evolúció elvének megdőlését. De ha ezek az argumentumok megcáfolják is az multilineáris evolúciót, vajjon veszélyeztethetik-e magának a fejlődésnek a gondolatát a szociológiában? Egész bizonytalansággal nem. Először is az egész kérdés tévesen van feltéve, ha lényegét a diffúzió és az evolúció közötti ellentétben látjuk. Mert ha evolúción a közös forrásból modifikációkkal történő leszármazás teóriáját értjük, akkor par excellence evolucionista az, aki a kultúra egy centrumból való szétterjedését vallja. A független fejlődés probléma szemben a közös kezdetből való fejlődéssel, analóg a monogenesis és a polygenesis problémájával a biológiában, ennél fogva másodrendű kérdés az evolúció teóriáján belül, és nem közte s valamely másik teória között. Másodszor nem észszerűtlen-e, ha a szociológiai evolúció kritikusa abszolút uniformitást remélne a fejlődésben találni? Nem kellene-e inkább a biológiai fejlődés analógiájára végtelen változatosságot és bonyolultságot várnunk, különösen, ha meggondoljuk, hogy a szociológiában nem foglalkozunk egyetlen fejlődéssel, hanem nagyszámú különböző fejlődésekkel, amelyek részben

divergálnak, részben egymásba fonódnak. Az evolúció mai híve nem hisz az unilineáris fejlődésben és elismeri, hogy súlyos nehézségek merülnek fel a kritériumok tekintetében a különböző civilizációk összehasonlítása alkalmával. Alapjában véve azonban hisz a civilizáció (históriájának a kontinuitásában, és igyekszik meghatározni azokat az erőket, melyek ezt a fejlődést determinálják. A fejlődés nyomozásában a kul turf okok fogalma nem egészen hasznavehetetlen, ha nem is magyarázandó kronologikusan, és a gyakorlatban való alkalmazása igen nehezen vihető is keresztül. (V. ö, E. Troeltsch fontos cikkével: „Der Aufbau der europäischen Kulturgeschichte, Schmollers Jahrbuch, XLIV. kötet, ahol az „Universalgeschichte als Soziologie“ eszméjét védelmezi.)⁴ Harmadsorban megjegyezhető, hogy az „antievolucionisták“ sok argumentuma csak a kikerülhetetlen vagy szükségképi haladásra vonatkozik, de itt légváraklat ostromolnak. Az evolúció és a haladás közötti különbség ma általánosan elfogadott, valamint általánosan elfogadott az is, hogy a társadalmi fejlődés tényleges menetének problémája független ethikai *értékelésének* kérdésétől.

Összegezve: a fejlődés fogalma még egyáltalán nem veszítette el jelentőségét és fontosságát a szociológiai stúdiumokban, bár tisztában kell lennünk avval, hogy a szociológiai fejlődés theóriája nem szükségképen azonos a teória biológiai variációjával, és, hogy az itt működő erők nem csupán biológiai jellegűek. Anélkül, hogy a végleges megoldásokat anticipálnék, azt mondhatjuk, hogy a szociológia tárgya:

1. meghatározni a társadalmi csoportok formáinak természetét, karakterét és azokat az intézményeket, amelyek szabályozzák és fenntartják őket, és kinyomozni növekedésük és fejlődésük vonalát;

meghatározni az összehasonlító módszer, és amennyire lehet kvantitatív mérések által, ezeknek az intézményeknek a, z interreációját, és korrelatív fejlődésük mértékét. Evvel kapcsolatban a diffúzió és a kontaktus jelenségei a legnagyobb fontosságúak;

ennek a fejlődésnek empirikus általánosításait és törvényeit megformulálni;

* Evvel kapcsolatban megemlítendő Hobhouse professzor munkássága, különösen Social Development c. műve; E. Troeltsch, Dynamik der Geschichte nach der Geschichtsphilosophie des Positivismus Rantstudien, 1919; Breysig, Stufenbau und Gesetze der Weltgeschichte és Kulturgeschichte der Neuzeit; ide kapcsolódnak Lamprecht, Schmoller, Vierkandt és Max Weber művei.

4. ezeket a törvényeket az élet és az értelem végső törvényeinek megvilágításában interpretálni.

Ezen ambiciózus program végrehajtása szükségessé teszi, hogy a szociológia felhasználja a szakkutatásnak a szociológia terén, mint az egyéb kutatási területeken elért eredményeit. Feladata mindvégig az, hogy meghatározza a társadalmi tények viszonyát a civilizációhoz, mint egészhez, ami nagy terjedelmű bevezető leírásokat, eredmények összevetését és egymásra vonatkoztatását teszi szükségessé, amit a szaktudományok mint ilyenek el nem végezhetnek.

A szociológia és a szaktudományok viszonya a fentiek alapján világos előttünk. Speciális problémák azonban akkor merülnek fel, ha a szociológia viszonyát vizsgáljuk a biológiához, pszichológiához és filozófiához; mindmennyi nehéz, bonyolult és sokat vitatott kérdés-komplexum. Tárgyalásuk maga is megtöltené egy kötetet. Itt csak épen kivonatosan foglalkozhatunk velük — és attól tartunk — egy kissé dogmatikus modorban.

A biológiai tényezők kétségtelenül fontosak a társadalomtudásra nézve, hiszen a társadalom egyedei élő organizmusok. Azonban nagy zavar támadt abból, hogy a biológiai kategóriákat túl könnyedén alkalmazták a szociológiai tényekre is és különösen abból a tendenciából is, hogy a társadalom változásaiban és fejlődésében túl hangsúlyozzák a tisztán faji tényezők szerepét. Gyakran megfélemlenek arról, hogy a társadalmi tények bizonyos értelemben sui generis jelenségek, vagy legalább is oly pszichológiai és szociológiai erők működését involválják, amelyek a pusztán biológiai erők hatását módosítják. Ha tehát a biológus tartózkodik a bizonytalan analógiáktól és attól a tendenciától, hogy a részt egésznek nézze, úgy hasznos adalékokat szolgáltathat még a tudományos szociológiának. Jelenleg a biológiai szociológus számára a leghasznosabb kutatási területek — úgy látom — a következő irányokban fekszenek:

meghatározandó az egyéni, vele született értelmi és fizikai különbségek hatása a szociális csoportok, mint pl. a társadalmi osztályok, nemzetek stb., konstitúciójára és általában a társadalmi intézmények működésére;

meghatározandó a társadalmi intézmények, a szociológiai szelekció útján és egyéb utakon történő, visszahatása a társas csoportok biológiai konstitúciójára;

tanulmányozandó a fajok és csoportok érintkezésének és keveredésének hatása a társadalomra;

meghatározandó és mérendő azoknak a szelektív erőknek az intenzitása, amelyek az emberre mint társas lényre hatnak, és «zen erők ellenőrzésének és módosításának lehetősége a szociális tényezők részéről.

A pszichológia és szociológia között igen szoros a viszony. Világos u. i., hogy bármilyen alapon nyugvó szociális tények intellektusok közötti relációkat foglalnak magukban. Sem az antagonizmus vagy ellentét relációja, sem a kooperáció és a közös törekvés relációja nem érthető meg az ösztön, a vágyak és a törekvések figyelembe vétele nélkül. A társadalom a maga lényegében pszichikai struktúra, és mibenlétének megismeréséhez az egyes emberi értelem közötti interakció törvényeinek ismerete szükséges. Aztán meg az általános pszichológia nagy része társadalmi pszichológia. A modern pszichológia világosan kimutatta, hogy milyen fontos szerepet játszik még a legelemibb pszichológiai folyamatoknál is az egyedek közötti kölcsönhatás, sőt a magasabb értelmi funkciókat is át meg átjárja a környező szociológiai faktorok hatása. Nem csodálható ennél fogva, ha ez a két tudomány kölcsönösen átnyúlik a másik területére. Mégis a pszichológus és a szociológus szempontjai és végső célkitűzése igen különböznek egymástól. Az előbbi elsősorban a lelki folyamat mibenlétét kutatja, és a szociális élet adatait csak annyiban veszi figyelembe, amennyiben ezek fényt vetnek az értelem funkcióira és fejlődésének feltételeire. A szociológus nem foglalkozik az emberi értelemmel mint ilyennel, hanem inkább az értelem determináló szerepével a szociális jelenségek keletkezése és mibenléte körül, és elismeri, hogy az utóbbiak, bár pszichológiai bázisuk van, mégsem érthetők meg kizárólag a pszichológiai kategóriák segítségével. Olyan társadalmi jelenség, mint pl. a háború, nem vezethető le maradék nélkül pszichológiai motívumokból, mert történelmi és földrajzi feltételek is közbe játszanak; ezeknek további analízise kényszerít bennünket arra, hogy a fizika és a biológia törvényeit is segítségül hívjuk, amennyiben ezek az emberi lények közötti interakciókra vonatkoznak. Bizonyos értelemben a szociális tények sui generis jelenségek, amint ezt különösen a francia szociológusok hangsúlyozzák, és elsősorban a szociológiai tény kategóriáiban kell azokat értelmeznünk. Azonban ez nem azt jelenti, mint ahogy olykor gondolják, hogy a szociális

jelenségekben rejlő értelmi folyamatok szuper-individuálisak, vagy hogy a szociológia valamely „össz-lélek“-kel foglalkozik, amely az egyes emberi lények értelmétől lényegében különböző. A társadalmi jelenségek pszichológiai elemei nem egyebek, mint az egymással, az általuk felépített anyagi és szellemi kultúra hagyományával és a fizikai környezettel kölcsönhatásban álló egyéni értelmek elemei. Amennyiben szuper -individuális, a társadalom nem lélek, sem lelkek összege vagy eredője, hanem teljesen különleges reláció-komplexum. Amennyiben azonban tartalmaz értelmi elemeket, úgy az individuális értelem kategóriáival szabad csak interpretálnunk.⁵

Röviden rámutathatunk már most a szociális lélektan körébe tartozó vizsgálódás főirányaira, amely általában a társadalmi élet pszichológiai feltételeinek mibenlétét igyekszik megállapítani. Foglalkozik tehát az egyének közötti kölcsönhatások módjaival és metódusaival, mint amilyen kölcsönhatás pl. a mások intuitív megismerése, a szuggesztio, utánzás, szimpátia, az emberi értelemnek a kooperációra és antagonizmusra vezető motívumai, a vezetés, uralom és alávetés, az impulzusok, ideák és ésszerű szándékok szerepe a szociális életben, és végül a szociális fejlődés a racionális akarat által való befolyásolhatóságának mértéke. Speciálisabb vonatkozásaiban foglalkozik a társadalmi csoportok pszichológiai karakterisztikumaival; amilyen csoportok a fajok, nemzetek, osztályok, foglalkozási ágak, majd pedig ezen csoportok hatásával az őket alkotó individuumok mentalitására, és végül a csoportok közötti érintkezés hatásaival. A szociális pszichológia ezen speciálisabb vonatkozásaiban a haladás nem nagyon gyors, de mutatkoznak jelek, hogy a széles mederben folyó induktív kutatások szükségét fejezik már széles körben felismerni.

A szociológia és a filozófia közötti viszony jellemzésére abból a viszonyból kell kiindulnunk, amely a filozófia és a többi szaktudományok között áll fenn. Elsősorban is a filozófia célja a szaktudományokat kritikai módszertannal ellátni; más szavakkal, igyekszik felszínre hozni az általuk alkalmazott alapvető kategóriákat vagy elveket, azokat az előfeltevéseket, posztulátumokat és feltételezéseket, amelyeken a szaktudományok nyugsznak, és mind-

* A pszichológiai magyarázat elleni egyéb ellenvetésemet lásd „The Sociological Work, of the late Dr. Rivers“ c. cikkemben, a Psyche, 1924. júliusi számában.

ezeket alávetni a kritikai vizsgálatnak és konstruktív újraértelmezésnek. Másodsorban, az inkább konstruktív oldaláról tekintve, a filozófia igyekszik korrigálni a szaktudományok által módszerük természetéből folyó kényszerűséggel felállított absztrakciókat, és így a realitásnak mint egésznek a végső mibenlétéről egy konkrét és átfogóbb magyarázatot nyújtani. Harmadsorban, a filozófia különösen nagy súlyt helyez az univerzumban fellépő értékek foglaltárára, különös tekintettel az embernek az univerzumban elfoglalt helyzetére. Ez a három funkció kétségkívül a legnagyobb jelentőséggel bír a szociális tudományok szempontjából, mert ezek a tudományok igen érzik a kritikai metodológia és az ismeretelméleti megalapozottság hiányát, amelyek pontos vizsgálat alá vetnék a szociológiai kategóriákat és megállapítanak alapvető posztulátumainak érvényességi fokát. Sőt még az is állítható, hogy a szociális tudományok ma inkább rászorulnak a logikai vizsgálat tisztázó szerepére, mint bármely más szaktudomány. Másodsor, amennyiben a filozófus összes ismereteinek teljes szintézisére törekszik, nem hanyagolhatja el a szociológiai tudományok eredményeit sem, különösen majd akkor, ha ezek egy nagy és átfogó szociológiai rendszerbe foglaltnak össze; sőt ezek az eredmények különös jelentőséggel bírnak majd számára, hiszen a filozófia centrális problémái közé tartozik az ember helyét az univerzumban meghatározni. Végül pedig talán a legfontosabb funkciója a szociológus-filozófusnak a szociális élet és változás jelenségeire a maga érték-kritériumait alkalmazni; megállapítani a szociális és politikai ideáloknak erkölcsi érvényességét, megkülönböztetvén ez utóbbit társadalmi lehetőségüktől. A társadalom teljes szemlélete így magában foglalná egy a szociális tényekkel foglalkozó szociológia tudományát (beleértve a társas magatartást befolyásoló ideálok lélektanát és történelmét) és egy szociális filozófiát, amely a szociális tények jóságát vagy helyességét az ethikai teóriák megvilágításában értékelné.

Fordította: *Hatzel Géza, M. A.*
Szeged,

A KÖZSZOLGÁLAT ÉS A KÖZIGAZGATÁSI INTÉZETEK.*

I.

A természettudományi kutatás „tudós műhelyei“, a kémiai laboratóriumok, a fizikai kísérleti intézetek hasonlatosságára az utolsó tíz évben keletkeztek a közigazgatási intézetek, ezek a modern laboratóriumok, amelyek a közzolgálat problémáit: a hivatalok irodai munkáját, a közhatóságok szervezetét, a tisztviselőkérdés sokféle elágazását vonják megfigyelésük alá.

Az a körülmény, hogy ezek az intézmények majd minden államban, Európában éppen úgy, mint az Amerikai Egyesült Államokban a háború után egyidejűleg és teljesen azonos célkitűzéssel keletkeztek, bizonyítja, hogy e jelenségnek mélyebben rejlő okai vannak. Ha az okokat nyomon kísérjük, bizonyítva látjuk, hogy ez intézmények létrejötte szükségszerű volt, hogy valóban az idők teljessége termelte ki őket. A közigazgatási intézetek közvetlen életrehívója az állami életnek nagymérvű elbürokratizálódása volt, amely a háború előtt már évtizedekkel megindult s amely a világháború államszociálizmusában érte el tetőfokát. A közigazgatási intézeteknek legmagasabbrendű feladata éppen a bürokratizmus és formalizmus elleni küzdelem. Az elbürokratizálódási folyamat — egyéb okokon: így a gazdasági élet fejlődésén, a kulturális igények fokozódásán kívül — a központi hatalmi szervezet és a hivatalnoki osztály kialakulásával van szoros összefüggésben. A közigazgatási intézetek megszervezésének két érdekes, bár kisebb jelentőségű és rejtett okát találjuk egyfelől a közigazgatási vezetők problémájában, amelyet a franciák „la crise des chefs“ kifejezéssel jelölnek, másfelől a közzolgálati alkalmazottak ellen — lehet mondani — világszerte felhalmozódott ellenérzésben.

Az elmondottaknak megfelelően, — mielőtt a közigazgatási intézeteket, és munkájuk eredményeit ismertetnők, — röviden szólni fogunk:

E tanulmányban a szerző a Kisakadémiában tartott előadása alapján dolgozta ki.

I. az állami központi hatalom megszervezéséről, II. a hivatalnoki osztály kialakulásáról, III. a bürokratizálódási folyamatról, IV. a vezetés problémájáról, V. a közszolgálati alkalmazottak ellen feltámadt ellenérzésről.

I. A központi hatalom megszervezkedése csaknem egyidejűleg történt az újkor elején az európai kontinens minden államában. A hozzánk legközelebb eső Ausztriában a központi hatalom első megszervezője „der letzte Ritter“ néven ismeretes Miksa császár volt (1493—1518). Csaknem valamennyi pénzügyi és kormányzati központi hatóság, amely az osztrák örökös tartományokat 1848-ig, a parlamentáris kormányzás megvalósításáig igazgatta, Miksa uralkodásáig vezethető vissza. Egy osztrák történetíró azt mondja róla, hogy „ő vetette meg Újausztria alapját, vele kezdődik a kormányzás összpontosításának rendszere, alatta kezd a ieudális állam felbomlani.“ Miksa halála után rövidesen a Habsburgok uralma alá került Magyarország minden erejével igyekezett állami különállását és függetlenségét ettől a központosító tendenciától megóvni. A rendi országgyűlésnek és a nemesi vármegyének azonban nem lévén elég ereje, a birodalmi központosítás lassan és biztosan haladt a maga útján s a magyar kormányhatóságokat mindjobban visszaszorította. Ez a folyamat a XVIII. század folyamán, III. Károly, Mária Terézia és II. József alatt nyilvánult leg-erősebben.

Poroszországban a központi hatalom megszervezkedése a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig, a nagy választófejedelemtől, Frigyes Vilmostól, Nagy Frigyesig tart. A nagy választófejedelem (1640—1688) teljesen korlátlan hatalommal intézte Poroszország ügyeit. Állandó hadserege volt és pénzügyei rendben voltak. Unokája, I. Frigyes Vilmos (1713—1740) nemcsak befejezte Poroszország központi hatalmának kiépítését, hanem ő az igazi megteremtője a porosz „Beamtentum“-nak és „Beamtentstaat“-nak. Frigyes Vilmos valósággal tisztviselőnevelést végzett, hivatalnokai számára instrukciókat írt, amelyek számos gazdasági, közigazgatási alapelven és rendelkezésen kívül az egész hivatalnoki jogot és az egész hivatali rendtartást tartalmazzák, a kiszolgált altiszteknek polgári állásokban való alkalmazásától kezdve a miniszterek kinevezéséig.

Franciaországban ugyanez a folyamat XIII, és XIV. Lajos idejében, a két hatalmas kardinálisnak, Richelieu-nak és Mazarin-nak

a kormányzása alatt, a XVII. század folyamán következett be. E két vaskezü papnak sikerült a francia főnemességet teljesen megtörnieni és a királyi hatalmat korlátlanná tennie.

Az így Európaszerte megszervezködő erőteljes központi hatalomnak szüksége volt egy megbízható, fegyvelmezett hivatalnoki karra, amelyre a széthúzó törekvésekkel, a partikuláris érdekekkel szemben, az államegység megvalósítására, illetve megóvására irányított törekvésekben minden körülmények között számíthatott. A központi hatalmat megalapozni és állandósítani csakis ilyen zárt, fegyvelmezett testülettel volt lehetséges. Ennek a testületnek az állandóság jellegével kellett bírnia, anyagilag függetlennek kellett lennie. Ennek az anyagi függetlenségnek a mértéke Frigyes Vilmos fentebb említett utasításai szerint: „ausreichend, aber bescheiden“, már amennyire az államnak mindenkori pénzügyi helyzete megengedi. De függetlennek kellett lennie a lakosságtól is, még pedig minden rétegétől, a rendektől épen úgy, mint a társadalomnak kevesebb jogot élvező tagjaitól. Ezért I. Frigyes Vilmos a legfontosabb állásokban sohasem az illető provinciából származó hivatalnokokat alkalmazott. Ezzel a módszerrel az engedetlen ország-részeket be tudta törni az ország egységes egészébe. A hivatalnokoknak a közhatalomban való részesedése, a lakosságtól való függetlensége, a hivatal kölcsönözötte tekintély, — mindmegannyi kiváltság, amely őket a lakosság többi rétegétől megkülönböztette, az alapja lett az osztályszerű kialakulásnak. Ezt a kialakulást aztán megszilárdította a hivatalnoki osztály hierarchikus, fölé- és alárendeltségi szervezete.

A fejlődés nem minden államban teljesen azonos, de a fővonásokban megegyezik. A felsőbbbségi államnak, az „Obrigkeitsstaat“-nak kialakulása a XVIII. század végén nyert befejezést. Általánossá lett az a felfogás, hogy szükség van oly férfiakra, akik egész munkaerejüket, a közfeladatok megoldásának szentelik.

II. Az elmondottakból kitűnik, hogy a fejedelmek a hivatalnoki osztályt önmaguknak teremtették meg, hogy eszközül szolgáljon központi hatalmuk fenntartására. Eleinte maga az államfő nemcsak uralkodott, hanem saját személyében kormányzott is; később azonban, mikor az állami élet mind bonyolultabbá vált, kénytelen volt a személyes kormányzástól visszavonulni. A fejlődés így oda vezetett, hogy abban az arányban, ahogyan megszűnik az államfő személyes részvétele az ügyek vezetésében, a

hivatalnoki kar amint új tényező, sőt valósággal mint új hatalom jelenik meg az állami életben.* Ezzel figyelemreméltó fejlődési folyamat indul meg. A hűbéri időkben, amikor még nem voltak tisztult közjogi fogalmak, az uralkodó személye és az állam fogalma teljesen összeolvadtak. Nem tettek különbséget a fejedelemnek mint magánszemélynek és az államnak, mint a közösségnek tett szolgálatok között. Minden hivatalnok az uralkodó alkalmazottja volt. Ebben a helyzetben éppen a hivatalnoki osztály hoz változást. Bár a hivatalnok továbbra is az uralkodó kezétől függ, mégis jogi tudás, az ügyekkel való állandó foglalkozása nehezen pótolhatóvá tette. Wilhelm Roscher beszél egy deszpotikus északnémet fejedelemről a következő esetet. Egyik kiváló hivatalnokát a szomszéd államba hívták meg. Az illetékes miniszter azonban nem szívesen bocsátotta volna el a jó munkaerőt, Ezt be is jelentette a fejedelemnek, aki azt kérdezte a minisztertől, vajjon a szóbanlevő hivatalnok nélkülözhetetlen-e? A miniszter igenlő válasza után a döntés így szólt: „Dann mag er gehen. Ich kann kleine Diener brauchthen, die unentbehrich sind.“

A választófejedelemtől függő helyzetben levő hivatalnoki osztály beékelődik az ország lakosai és az államfő közé, és ez a beékelődés aztán bizonyos korlátot szab a fejedelmi önkénynek. A hivatalnoknak tradíciói vannak, kialakult gyakorlata van, ami meghatározza eljárását. Ezek a tradíciók bizonyos erőt adnak neki, úgy, hogy a különféle befolyásoknak és az ötletszerűségek ellenállhat. Az állam területének minden pontján szolgálatot teljesítő hivatalnok lassanként az államegység megvalósítója, az állameszme megtestesítője lesz. Az állam és a hivatalnok közötti viszony lassanként közjogi természetűvé válik. A közigazgatási jognak egyik neves képviselője, Fleiner azt mondja, hogy: „a XVIII. század abszolút államának moderm jogállammá való átalakítása az átvett alkotmányformák keretén belül a hatalmak szétválasztása által volt elérhető.“ Azt mérnök állítani, hogy nem a hatalmi ágaknak egymástól való elválasztása, hanem a moderm hivatalnoki osztály kialakulása eredményezte a jogállam kialakulását. Épen a lassanként

* Érdekes esetet beszélnek I. Frigyes Vilmosról, akit nyers modoráért káplár-királynak neveztek: mivel mindig maga akart az államtanács ülésén elnökölni és az ügyeket személyesen vezetni, de mivel egyidejűleg Potsdamban a garnizont is egzciroztatni akarta, azért a tanácskozásszal főhelyére egy nagy karosszékét tétetett, mely őt jelképezze, hogy személyes elnöklésének legalább a fikciója meglegyen.

mindenhatóvá váló és egyben felelőtlen és személytelen hivatalnoki osztály hatalmának ellensúlyozásául követelték a XVIII. század filozófusai, hogy a törvényhozás, a végrehajtás és a bíraskodás ne legyen egy kézben. Vagyis, hogy a törvényhozó ne végezhesen: egyidejűleg közigazgatási vagy bírói funkciót is. Ebben a szétválasztásban a hivatalnoki osztály hatalmának korlátok közé szorítását, a felelősségrevonás lehetőségét, egyszóval alkotmánybiztosítékot láttak. A fejedelemmel magánjogi viszonyban levő „Fürstendiener“-ből a fejlődés folyamán az állammal közjogi viszonyban lévő „Staatsbeamter“, a „Hofdienst“-ből pedig „Staatsdienst“ lett.

III. Amint a hivatalnoki osztály kialakulása az erős központi hatalom megszervezkedésének a természetes következménye, éppen úgy a hivatalnokok számán a nagymérvű felduzzadása a gazdasági életben a XVIII. század közepétől a XIX. század közepéig bekövetkezett nagy változásnak, — a kapitalisztikus gazdasági berendezkedés, azután a szociális és kulturális igények nagymérvű megnövekedésének a következménye. A mai értelemben vett kapitalizmus, a tőke nagyarányú szerepe, a gépek feltalálásának idejére esik. A tőkének folyton nagyobbodó érvényesülése mind nagyobb mérvű termelést eredményezett. A gép alkalmazásához gyártelep, munkás kell, ezek pedig a városokban tömörülnek. A városok nagyüzemeket alapítanak, mint villany-, gáz-, vízvezeték-, közúti vasút és hasonló közvállalatok. Az állam, a községek, de a magánvállalatok is nagyszámú tisztviselőt alkalmaznak. A kapitalisztikus termelés kifejlődése, a tőke korlátlan uralma a munkásság testi erejének kihasználásával járt, a rendkívül alacsony munkabérek pedig nagy nyomort okoztak. Az államok segíteni akartak a munkásnyomoron, ezért a társadalmi gondoskodás többféle fajtát teremtettek meg. A szociális intézmények, a különféle társadalmi biztosítások megteremtése ismét az állandó alkalmazottak nagy tömegét eredményezte minden államban.

Általában meg lehet állapítani, hogy minden felmerült közszükséglet kielégítése, minden szociális gondolat megvalósításai új hivatalok felállítását és a hivatalnokok légiójának alkalmazását eredményezte. Már 1709 és 1710-ből való szakértői vélemények azt állították, hogy pl. Németországban jobb hivatali szervezet és jobb ellenőrzés mellett a hivatalnokok felével, sőt némely szolgálati ágban még kevesebbrel is egészen jól be lehe-

tett volna érne. Csodálatos láz fogta el az államokat a XIX. század negyvenes éveitől. Egyfelől derűre-borúra állították fel a hivatalokat s az életnek valóságos bürokratizálódása következett be, másfelől az európai államok főiskolát végzett fiatalsága egyedüli életlehetőségét az állami szolgálatban látta. E jelenségre vonatkozó érdekes megállapításait idézhetünk. Faguet, „A kontárság kultusza“ című könyv írója mondja: „Ha három francia valahol összekerül, első dolguk, hogy bureau-t alkotnak. Megválasztják az elnököt, titkárt s megalakulnak.“ Balzac viszont „Jelenetek a párisi életből“ című munkájában azt írja, hogy a miniszterek leszállítják a fizetéseket, növelik az alkalmazottak számát, arra gondolva, hogy amennyivel a kormány az alkalmazottak számát növeli, annyival erősebb lesz a hatalma. De nincs ez másképp máshol sem. A F. Polliard-nak „Anglia története“ című munkájában a következő sorokat találjuk: „A központi igazgatási hatóságok megsokszorozódása az angol kormányzat megnövekedésének és munkamegosztásának csak legújabb, de nem végleges fázisait mutatja. Másfél évszázaddal ezelőtt Nagy-Britanniának mindössze két államminiszterre volt szüksége, ma már fél tucat van és másik tucat egyéb igazgatási központot is szerveztek. Ezek között van a helyi igazgatás, a kereskedelem, az oktatásügy, a földművelésügy minisztériuma, miközben sok alosztály, mint pl. a belügyi igazgatáson belül a közegészségügyi, a kereskedelemügyin belül a csődügyi, több munkát kénytelenek végezni, mint amennyit eredetileg egy államminisztérium végzett. Valószínű, hogy a minisztériumok még tovább sokasodnak és alosztályokra oszlanak majd egyre növekvő mértékben.“

A rendszerességnek, a szervezettségnek és a céltudatosságnak mintaállamáról, Németországról mondta 1926-ban Schifer volt birodalmi miniszter: „Németországban a pénzszükség a változásnak egy más momentumát is hozta a tisztviselők életébe. A pénzszükség t. i. a létszámnak a redukálására kényszerít. Már a háború előtt felismerték, hogy a hivatalnokok hadserege túl nagy méreteket öltött. Új szükségleteket egyszerűen oly módon elégítették ki, hogy új hivatalokat állítottak fel és új hivatalnokokat neveztek ki. Ebből viszont az államüzem költségvetésének megterhelése következett. Az egész államüzem mind nehezekebb, átláthatatlanabb és kuszáltabb, az illetékesség kérdése mind zavarosabb és kétségesebb, az ezekből keletkezett nehézségek

következtében pedig a közönség bosszankodása mind nagyobb lett.“

Nagyon érdekes jelenség, hogy Magyarország vezető politikusai már a nyolcvanas években észrevették ezt a bürokratizálódási folyamatot. Báró Sennyey Pál az 1880-ban tartott közigazgatási ankéten — a közigazgatási reform tárgyában tartott szinté megszámlálhatatlan ankétek egyikén — mondotta, „hogy a központosítás rendszere mellett, amikor az elszámolás legapróbb kérdései is a központban döntenek el s mikor a municipiális tisztviselő nem lévén képes a felelősség garanciáit nyújtani, a kormány az apparátust drágító állami közegeket nevez ki egyremásra a főbb adminisztráció teljesítésére, a centralizációban s a bürokráciában féllábbal tényleg benne vagyunk.“ Tisza Kálmán már — mintegy megérezve a jövőt — jó előre védekezett olyan vád ellen, amellyel csak évtizedek múlva illették, t. i. hogy azért „gyártotta“ a hivatalokat, hogy a letört dzsentrit elhelyezhesse. Az események — úgymond — a mai közigazgatást belevitték a bürokráciába, mert az igények iránta folyvást növekedtek. Nincs rendszer, amely a bürokratizmust elkerülhetné. Tisza Kálmán nem gyártotta tudatosan a hivatalokat, de nem gyártották az utána következő kormányok sem. Bajos is volna ilyesmit tervszerűen csinálni. A felsorolt példák eléggé igazolják, hogy a bürokratizálódás valóságos kórtünet, amelyen, mint valami gyermekbetegségen mindegyik állam átesett. A hivatalok nálunk is gombamódra nőttek és hogy ezek azután magukhoz vonták, felszívták a magyar birtokos osztály tagjait, akik az új gazdasági viszonyok között nem találták meg helyüket, az csak természetes volt.

IV. Bármennyire igazolható is, hogy a széles tisztviselőréteg létrejötte történelmi szükségszerűség volt, mely nem mint Pompeius hadserege a fővezér lábdobbantására bukkant elő a földből, mégis bizonyos ellenézés támadt a közhangulatban a hivatal emberei ellen. Az ismert szállóige, hogy „akinek hivatalt ad az Úristen, a hozzávaló észet is adományozza“, szinte minden nyelvben fellelhető. Itt a sorok között jó adag malícia van, mert nyilvánvaló, hogyha a közfunkcionárius csak a kinevezéssel jut hozzá a hivatal ellátásához szükséges észmennyiséghez, akkor az előbb nyilván nem volt nála jelenvaló.

Az ellenézés megnyilatkozásának sok példáját jegyezték fel.

Már a Hamletben — Shakespeare 1603-ban írta — a „lenni vagy nem lenni“ nagy jelenetében „a hivatalnak packázásairól“ olvassunk. A porosz állam nagy újjászervezője, báró Stein 1812-ben ezeket írja egyik levelében: „A hivatalnokok csak a betű világában élnek, a való élet iránti minden érdeklődés nélkül. Akár esik, akár süt, nekik minden mindegy. Fölveszik a fizetésüket az állam pénztárából és írnak, írnak a hivatalok csendjében, a jól bezárt ajtók mögött, anélkül, hogy a világ őket ismerné, anélkül, hogy az őket észrevenné. Úgy nevelik gyermekeiket, hogy azok éppen úgy, mint ők, az írka-fírka gépezetét tovább folytassák.“ Báró Stein látta ennek a gépezetnek egyikét, a katonai gépezetet összeomlana 1806 október 14-én a jénai csatában. Bizonyosra veszi, hogy az írka-fírka gépezete szintén meg fogja kapni a maga október 14-éjét. Balzac azt írja 1826-ban, hogy a „bürokrácia óriási hatalom, amelyet törpék mozgatnak. A bürokrácia gyermekei liliputi fiúk, akik Franciaországot hozzáláncolták a párizsi centralizációhoz.“ Érdekesen ír Balzac a hivatali idő elfecsérléséről: „A hivatalok abból a kilenc órából, amellyel az alkalmazottak az államnak tartoznak, elveszítenek négyet beszélgetéssel, mesélgetéssel, vitatkozással és főleg intrikával.“ Mintha a mai panaszokat hallanók, pedig e sorok száz évvel ezelőtt íródtak. A magyar országgyűlésen például 1928. február havában egyik szónok a következőket mondotta: „A legközönségesebb ügy két-három esztendeig hever el a minisztériumokban és nem lehet választ kapni. Elhever azokban a minisztériumokban, amelyekben tizenegy óra-
kor még nem találhi hivatalnokokat.“

Ennek az ellenérzésnek magyarázatául, amely majdnem egyidejű a hivatalnoki osztály kialakulásával, különféleket szoktak megemlíteni. Így például az irigységet, amely az állandó, biztos kenyérrel rendelkezők ellen támadt. Ehhez járul a különféle állami kedvezményeknek egész sora, amelyek mint „privilegia odiosa“, a közszolgálatban levőket teszik odiózássá. De fel szokták említeni okul a közhivatalnokoknak a közönséggel való udvariatságát is, a copfot, a megkövesedést, amellyel a hivatalnok a maga külön életét éli, elszakadva az élettől, a közönségtől, az éltető talajtól, amely nem csupán létének alapja, de egyben létjogosultsága is. Azt állítják róla, hogy egyfelől fél a felelősségtől, de másfelől fél hatalmának a megrövidítésétől is. A közfelfogás szerint a hivatalnokok úgy tűnnek fel, mintha mindnyájan meg-

fogadták volna Talleyrandnak egy, a pályája kezdetén álló külügyi hivatalnokhoz intézett cinikus intelmét: „Surtout pas de zele“. Főleg semmi buzgóság. Németországban a lassúságnak, a huzavonának, a cél és értelemnélküli „hin und her“-nek megjelölésére az „asszesszorizmus“ szó szolgál, amelyet tudvalevőleg a hivatali életből kölcsönöztek.

Ezekben természetesein van valami igazság, de egyik sem a legfontosabb, annál kevésbé az egyedüli ok. Fentebb vázoltuk a történelmi okokat, rámutattunk az új gazdasági rend kialakulására, megemlítettük a nagy tömegek szociális és kulturális igényei nagymérvű megnövekedését. A tömegek társadalmi igazgatása, a sokféle igény kielégítése mind a közhivatalokra hárul. Az adminisztratív munka pedig bizonyos egyöntetűséget kíván meg a hivatalok eljárásában, mert az egyöntetűség nagy mértékben fokozza a gyorsaságot, a pontosságot, megkönnyíti a tisztviselők munkáját. Csak nem szabad, hogy az egyöntetűség merev, rideg formalizmussá fajuljon, aképpen, hogy a tisztviselő nem élő jogszabályokat, hanem holt sémákat alkalmaz.

V. Meg lehet említeni még egy okot, amely elősegítette a közigazgatási intézetek keletkezését. Ez az ok mélyebben rejlik, úgy hogy felületes szemléletnél könnyen észrevétlenül marad.

A közigazgatás fejlődése minden államban a teremtő közigazgatási férfiak munkájához fűződik. Franciaországban a közigazgatás története nem más, mint a nagy intendánsok, a megyefőnökök életrajza. Mikor valaki pl. Párizsban, a Place de la Concorde-on, — amelynek szépsége felülmúlhatatlan, — vagy a nagy boulevardokon jár, nem szabad megfedkeznie III. Napóleon nagy hivatalnokáról, a Szajna-megye prefectusáról, Haussmann báróról, akinek teremtő zsenije tette Párizst azzá, ami. Nem hiába nevezték el róla Paris egyik legszebb boulevardját, amely Napóleon diadalkapujához vezet. De ugyanez az eset Németországban és Ausztriában is, ahol a nagy osztályfőnökök alakították ki a közigazgatást. A mi közigazgatásunk múltjáról is ugyanezt mondja a Magyar Történelmi Társulat elnöke: „A modern történetírás mindinkább felismeri, hogy a nagy dolgokhoz nem egyszer inkább csak nevüket adó uralkodók és miniszterek mögött, a háttér félhomályában magasabb hivatalnokok és más magas funkcionáriusok állottak, akik az ügyeknek valódi irányítói és intézői voltak s így az igazi történelem megírásához ezek egyé-

niségének és működésének megismerése múlhatatlanul szükséges.“ Ezeknek a teremtő férfiaknak a munkáját rendkívül megnehezíti az államok mai demokratikus berendezkedése. Az érvényesülés oly sok tényező eredménye, hogy majdnem csak a véletlentől függ; hogy a valóban teremtő és szervező képességgel megáldott férfiak az államok igazgatásában szóhoz jussanak. A demokráciának — egyik legmélyebbre hatoló kutatója, Kelsen szerint — „Führerauslese“ nem is célja, mert a demokrácia lényege szerint vezető-nélküliségre törekszik („führerlose Demokratie“). De nagyon megnehezíti az alkotó munkát közigazgatási téren az állami életnek rendkívüli mértékben bonyolulttá válása. Alig van már az életnek egy tenyérnyi helye, ahová az állam a maga tevékenységét ki ne terjesztette volna. Ez nem csupán annyit jelent, hogy az állami feladatok megsokasodtak, hanem azt is, hogy a legcsekélyebb módosítani-, vagy változtatni-akarás sokaknak az érdekét érinti; ezért is olyan nehéz a többség igényeit kielégíteni — köz-megelégedésről nem is szólva. Abban a körülményben, hogy a demokratikus állami berendezkedés, a sokaknak részvétele a közügyekben megnehezíti a közigazgatási téren való teremtő-munkát, rejlik éppen egyik oka a közigazgatási intézetek életrekelésének. A közigazgatási intézetek mintegy a nagy szervezők munkáját igyekeznek pótolni. A franciáknál a vezetőknek, a főnököknek a nevelése, a „former les chefs“ külön gondoskodás tárgya.

II.

Ha a nagy hivatali apparátus már a béke éveiben is nyomasztólag nehezedett az államokra, ennek a nyomásnak még inkább fokozódnia kellett a háború folyamán, amikor a hadviselő államok minden kezdeményezést a maguk hatáskörébe vontak, ilyen körülmények között a magántevékenység csaknem teljesen szünetelt. A háború befejezése után az egyes államok igyekeztek a költségvetésüket rendbehozni és a kiadásait legalább is a békebeli keretek közé szorítani. Minden lépés, amelyet ebben az irányban megtenni megkíséreltek, a nagyszámú és felduzzadt hivatalokba (háborús központok) ütközött. Mielőtt tehát az országok hozzáfoghattak volna a romok eltakarításához, mindenekelőtt ezeket a hivatalokat kellett vagy megszüntetni, vagy legalább is visszafejleszteni. Franciaországban, Németországban,

Ausztriában, vagy nálunk életbeléptetett úgynevezett szanálási törvények célja éppen a nagy hivatali apparátusnak az államok teherbíró képessége mértékére való visszafejlesztése. A fasiszta forradalom másnapján Mussolininek is első gondja volt a közszolgálat megrendszabályozása. A negyedik fasiszta törvény a kormánynak teljes hatalmat biztosít az állam alkalmazottai feletti rendelkezésre. Az államok a háború után B-listákra kényszerültek, amely fájdalmas és véres operáció volt s csak mint elkerülhetetlen szükségrendszabály találhat igazolást. Sem a győző, sem a legyőzött államok nem tudtak előle kitérni. Annál kevésbé Csonka-Magyarország, ahova közel félmilliónyi közszolgálati alkalmazott — beleértve a családtagokat is — menekült a megszállott területekről. A B-lista azonban erőszakos beavatkozás volt. A további munkának már organikusnak kell lennie. Ennek az organikus eljárásnak a megvalósítását, a „so wenig Staat, als möglich“ elvnek az érvényre juttatását tűzték ki céljukul a közgazgatási intézetek.

I. A közigazgatási intézetek célkitűzéseit röviden a következőkben foglalhatjuk össze.

A) A **büroreform** célja nem csupán az irodai munka gyorsítása és pontosabbá tétele, de egyúttal az is, hogy a fogalmazó munkát végző tisztviselő a tisztán gépies munkától mentesüljön. A büroreform arra törekszik, hogy bevigye az irodába a különféle gépeket: az író-, számoló- és könyvelőgépet. A nehézkes iktatókönyvek helyett a kartotékrendszert használja. Nagy szerepet juttat a sokszorosító eljárásoknak. Az irodai munka racionalizálása, indusztriálizálása és mechanizálása néven ismert törekvések mind a büroreformot szolgálják, még pedig a munkaerő, idő és pénz kímélésével. Ezek a törekvések a gazdasági életben többtermelést jelentenek. Az irodai munkára alkalmazva természetesen nem jelenthetik ugyanazt, azaz még több írást, hanem ellenkezőleg: egyszerűsítést és kevesebb írásbeli munkát. A büroreform állandóan figyelemmel kíséri a hivatal technikai részének menetét és azt folyton tökéletesíteni törekszik. Mivel az irodai munka szervezése az egyes hatóságok hatáskörébe tartozik és parlamenti hozzájárulás nem szükséges, a technikai újítások azonnal megvalósíthatók.

B) A **közigazgatási szervezet és eljárás reformja**. Ezen a hatósági reformot értjük, amelyet általában

közigazgatási reformnak szokás nevezni s amely már parlamenti hozzájárulás, illetőleg törvényalkotás nélkül nem lehetséges. A közigazgatási szervezet és eljárás reformjának csak két útja lehetséges. A reform vagy centralizál, vagy decentralizál. Vigyázni kell azonban a fogalmakra. Decentralizáció mindig újabb önkormányzati testület szervezését, vagy a már meglévő önkormányzat erősítését jelenti. Decentralizáció esetében a központi kormányzat hatalmának kisebb vagy nagyobb részét önkormányzati hatáskörbe engedi át. Az ügyeknek nem önkormányzati hatáskörbe, hanem a központi kormányzattól függő alsóbbfokú közigazgatási hatóság hatáskörébe való utalása nem decentralizáció, így nem decentralizáció pl. az, ha a francia közigazgatási reform a belügyminiszter hatóságának egy részét a megyefőnökök hatáskörébe utalja át. Erről csak azt lehet mondani, hogy a közigazgatás közelebb vitetett a néphez. Decentralizáció csupán akkor forogna fenn, ha a kérdéses ügyeket a polgárok választott testületeik útján maguk intézhetnék el.

C) A közigazgatási intézetek munkaprogramjának harmadik része a tisztviselőkérdés. Ez a rész felöleli a személyzet jogi helyzetének tisztázását, anyagi érdekeinek biztosítását és a tisztviselőképzés ügyét. A képzésnek két ága van, az előképzés és a továbbképzés. Az előképzés tekintetében a főiskolai oktatás megreformálására törekszik, a továbbképzés a már alkalmazásban levő tisztviselők szakképzettségének továbbfejlesztését célozza.

II. a) A közigazgatási kérdésekkel való ilyen átfogó foglalkozás gondolata a franciáktól ered. Mind a három nagy kérdés-komplexumnak; a büroreformnak, a szervezeti reformnak és a tisztviselőkérdésnek együttes tárgyalása már az 1910-iki brüsszeli nemzetközi közigazgatási kongresszus munkaprogramja volt. Egy kiváló francia nagyiparos, Henry Fayol volt a propagálója a közigazgatási kérdések együttes megvitatásának. Fayol alapította a „*Centre d'Etudes Administratives*“-t, amely ma „*Comité National de L'Organisation Française*“ címen működik. Tagjai összejöveteleket tartanak, amelyeken az igazgatás különféle problémáit vitatják meg. Van könyvkiadványsorozatuk, amelyben a közigazgatás és a magánüzemek igazgatásának kérdéseit együttesen tárgyalják. („*La direction des ateliers et des bureaux. Comment faire vivre une entreprise*“ stb.)

b) A németek a közigazgatási kérdésekkel való foglalkozás gondolatát átvették a franciáktól és tovább fejlesztették. Az összeomlás után „keine Staatsmaschine mehr“ jelszó alatt hatalmas mozgalom indult meg azért, hogy az egész német állam hivatali berendezkedését átalakítsa, modernizálja; Más társadalmi osztályok példájára a tisztviselői szervezkedés nagy méreteket öltött s maguk e szervezetek voltak azok, amelyek — anyagi érdekeik védelmének kívül — figyelmüket a legerősebben fordították az állami adminisztráció felé. Elsősorban megteremtették — mindjárt 1919-ben — a tisztviselői továbbképzés mintaiskoláit, a „Verwaltungs-Akademie“-ket, amelyekkel behálózták az egész birodalmat. Ezidőszereint húsz ilyen közigazgatási főiskolája van Németországnak, Minden városban, az egyetemekkel kapcsolatban szervezték ezeket az intézeteket, elsősorban a nem főiskolai képzettségű tisztviselők (az u. m. mittlere Beamte) számára. A közigazgatási főiskolákon a tanfolyam hat félévig tart. Tudományos szinten álló előadásokat tartanak az állami igazgatás és a gazdasági élet minden kérdéséről. Az előadók között a gyakorlati és a tudományos élet kiválóságai foglalnak helyet, elsősorban az egyetemek tanárai. Azokban a városokban, ahol nincs „Verwaltungs-Akademie“, tudományos heteket, az u. n. „Wissenschaftliche Woche“-kat rendeznek a tisztviselők számára.

A tisztviselői szervezetek teremtették meg a „*Deutsche Forschungsstelle für Beamtenfragen*“ címen ismert intézményt, amely Münsterben, Vestfáliában alakult. Célja a tisztviselői kérdésre vonatkozó német és külföldi anyagnak gyűjtése és tudományos feldolgozása s a tisztviselő kérdésre vonatkozó irodalmat felölelő könyvtáriak alapítása. Arra buzdítja a tisztviselőket, hogy a közhivatalnokai jognak, a tisztviselők fizetésügyének (Besoldungsfragen) egyes kérdéseit monográfiákban dolgozzák fel. A hozzáfordulókat ellátja a szükséges anyaggal és felvilágosításokkal.

A tisztviselői szervezetek által életrehívott intézmények között talán a legérdekesebb és a legnagyobb kihatású a „*Deutsches Institut für wirtschaftliche Arbeit in der öffentlichen Verwaltung*.“ A „*wirtschaftlich*“ kifejezés itt gazdaságosságot jelent. Ez intézet megalapításában a hatóságok erősen támogatták) a tisztviselőket. Mindaz, ami a hivatalok irodai munkájának megreformálására vonatkozik, benne van ennek az intézetnek a munkaprogramjában. Az intézet állandó mintakiállítás rendez a legmodernebb

hivatali felszerelésekből. („Gang durch ein neuzeitliches Behördenbütfoi.“) E kiállítás egész nap nyitva van, bárki bemehet, mindenkit szívesen látnak és mindent a legnagyobb részletességgel megmagyaráznak. A különféle rendszerű író-, számoló- és könyvelőgéptípusok használatát bemutatják. Az ezekről és a különféle kartotékról készült diapozitíveket kikölcsönzik, hogy Németország minden részében bemutassák. Annak a nagy propagandamunkának, amelyet ez az intézet az irodai felszerelések tökéletesítése érdekében folytat, az az eredménye, hogy a hivatali berendezéseknek egész külön iparága fejlődött ki Németországban.

A közigazgatási szervezet reformjával és a tisztviselőkérdés jogi és gazdasági részével a legnagyobb német tisztviselői szervezet, a „*Deutscher Beamtenbund*“ foglalkozik, amelynek tudományos, jogi és gazdasági szakosztályai vannak. Rendkívül érdekes a Bund archívuma és könyvtára, amelyek a tisztviselőkérdést az egész világra kiterjedőleg felölelik. A „Bund“ állandó levelezést folytat az egyes államok tisztviselői szervezeteivel. Az „archívum“ gyűjti a tisztviselőkérdéssel foglalkozó összes folyóiratokat és napilapokat. A „Bund“ a szakértőivel a közigazgatási szervezet reformjára vonatkozó javaslatokat dolgoztat ki. A „Bund“ több mint egymillió tagot számlál és mivel napi politikával egyáltalán nem foglalkozik, a legkülönbélebb helyekről fordulnak hozzá a közigazgatás kérdéseiben felvilágosításért. Így pl. az egyes minisztériumok, a parlament bizottságai, továbbá azok, akik valamely közigazgatási, különösen tisztviselői kérdéssel tudományosan foglalkoznak.

A fentiek szemléltetik, hogy miként alakult ki Németországban a közigazgatási kérdésekkel foglalkozó intézményeknek egész hálózata. Nagyon érdekes és a német szellemre rendkívül jellemző, hogy egy olyan kérdés, amely másfél évtizeddel ezelőtt alig-alig foglalkoztatta az embereket, ma már „*Beamtenwissenschaft*“ név alatt polgárjogot szerzett magának a tudományok köztársaságában. Ennek a *Beamtenwissenschaft*-nak megvannak a maga problémái, saját célkitűzései, segédtudományai, szóval a „tudomány“ összes attribútumaival fel van ruházva.

c) Az angol közigazgatási intézet („*Institut of Public Administration*“) ezidőszereint még főleg tisztviselőkérdéssel foglalkozik. Figyelemreméltó jelenség az az érdeklődés, amellyel működését a hatóságok, a parlament legelőkelőbb tagjai

kísérik. Ez is annak a bizonyítéka, hogy a háború után Angliában is a közfigyelem nagy mértékben a közszolgálat felé fordult. Az intézet eddigi elnöke Viscount Haldene volt miniszter volt, a jelenlegi elnök pedig nem kisebb ember, mint a közelmúlt külügyminisztere, Sir Austen Chamberlain. Az alapszabályok szerint az intézet tanulmányi rendjének tárgyai a közszolgálatnak, még pedig mind a kormányhatósági, mind pedig a helyhatósági szolgálat fejlődését figyelemmel kísérni, a közszolgálat tanulmányozását elősegíteni. E feladatok megoldásánál az intézet arra törekszik, hogy a közszolgálat tradícióit és eszményeit megőrizze, a közszolgálati alkalmazottak érdekeit előmozdítsa. Foglalkozik a közigazgatás minden ágára vonatkozó tapasztalatokkal; igyekszik a közvéleményt a közigazgatás működéséről helyesen informálni, még pedig mind otthon, mind a külföldön. Elősegíti a különböző szolgálati ágakat tisztviselőinek találkozását, gondoskodik megfelelő helyiségekről, könyvtárakról stb. a testületi érdekek védelme érdekében. Előadások és kiadványok útján gondoskodik a tisztviselők továbbképzéséről. Szaklapot ad ki („Public administration“), az intézetben az előadások este folynak, a hallgatók a tanfolyami elvégzése után diplomát szerezhetnek. Az intézet arra törekszik, hogy tagjai olyanokból kerüljenek ki, akik már valamilyen végzettséggel rendelkeznek, vagy a gyakorlatban már működtek. A londoni intézet egész Anglia területén helyi csoportokat alkotott, amelyek ugyan teljesen önálló szervezettel rendelkeznek, vele mégis bizonyos kapcsolatban vannak. Ilyen helyi csoport van: Birmingham-ben, Manchester-ben, Liverpool-ban stb.

d) Az amerikai közigazgatási intézet („The National Institut Public Administration, New-York“) célja kutatás és tanítás. Az intézet két régebbi intézet egyesítéséből keletkezett. Az intézet igazgatótanácsában benne van Herbert Hoover, az Északamerikai Egyesült-Államok ezidőszerinti elnöke. Ez az intézet tanulmányozza és fejtegeti a közigazgatás elveit és gyakorlatát. A közszolgálati alkalmazottak képzése nézőpontjából a közszolgálat problémáit külön tanfolyamon ismerteti. Intelligens polgárok nevelése érdekében tanulmányozza és ismerteti a kormány működését. Vannak előadások is, de főleg közös szeminárium munká folyik a tisztviselők részvételével. Könyvtárt, továbbá irattárt szerveztek a jelentések, statisztikák gyűjtésére.

e) A bukaresti közigazgatási intézet („L'Institut des

sciences administratives de Roumanie“) 1926-ban alakult külön törvény alapján. Elnöke Miklós kir. herceg, aki a kormányzótanács tagja. Alelnökei: Dimitriu volt miniszter és Popovici jelenlegi pénzügyminiszter. Az intézet tanulmányozza a közigazgatást azzal a céllal, hogy megkönnyítse a szükséges módosításokat és előmozdítsa a törvények és rendeletek végrehajtását. Odahat, hogy a nemzetközi közigazgatási kongresszusok által ajánlott módszerek a közigazgatásban elfogadtassanak. Előadásokat rendez a köztisztviselők nevelése érdekében. A külföldi intézetekkel igyekszik kapcsolatba lépni. Állandó folyóiratot („Revista de drept public“) ad ki, külön közigazgatási könyvtárt szervezett.

f) A lengyel közigazgatási intézet („L'Institut polonais des Sciences administratives“) 1925. végén Varsóban alakult, az állami alkalmazottak szövetségének kezdeményezésére. Célja: a közigazgatási jognak összehasonlító alapon való tanulmányozása; az állami közigazgatásban a munka szervezetének és technikájának, valamint produktívitásának és az eljárás egyszerűsítésének tanulmányozása; állandó és időnkénti tanfolyamok és előadások rendezése, a közigazgatási jog szabályainak magyarázata stb. Megjegyzésre érdemes, hogy a lengyel közigazgatási intézet a legszorosabb kapcsolatban működik együtt a fentebb ismertetett román intézettel.

g) 1927-ben alakult Genfben a racionalizálás tanulmányozására az „Internationales Rationaliesirungs Institut“. A racionalizáció fogalma felöleli mindazokat az eljárási módokat és mindazon eszközöket, amelyek alkalmasak az idő, a munkaerő és a költségek kimérésére. A genfi racionalizáló intézet célja anyagot gyűjteni mindazokról a területekről, ahol a racionalizálás alkalmazható, a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem, a háztartás, a közigazgatás technikai (irodai) területén. Sőt kísérletet tesz az intézet a racionalizálás elvének a nevelés terén való alkalmazásával is. Az intézet igyekszik mindazoknak a személyeknek, testületeknek és hivataloknak az együttműködését előmozdítani, amelyek a termelés és piac racionalizáló problémáival foglalkoznak. Az intézet maga így foglalja össze a feladatát: nemzetközi anyaggyűjtés, nemzetközi propaganda és a nemzetközi téren szerzett tapasztalatoknak az egyes államokban való alkalmazása. A racionalizálás kérdéseinek megvitatására már több nemzetközi kongresszust is tartottak. Az első Prágában volt 1924-ben,

a második Brüsszelben 1925-ben, a harmadik Rómában 1927-ben és a negyedik a folyó évben Parisban. Budapesten a Kereskedelmi Csarnokban is alakult intézet, amely a racionalizáció kérdésével foglalkozik.

h) A budapesti egyetemi közgazdaságtudományi kar 1923-ban szervezett közgazgatástani intézetet, amely főleg a község problémáival foglalkozik.

III.

Fel kell tennünk a kérdést, hogy vajjon a közgazgatási intézetek által hirdetett elvek, gondolatok felszívódnak-e a közgazgatás vérkeringésébe? Hogy vajjon a közgazgatási intézetek munkájának eredményeit felhasználják-e a gyakorlati közgazgatásban? A külföldi közgazgatási intézetek fenti vázlatos ismertetéséből kitűnik, hogy ez intézmények között a legfejlettebb, a legjobban kiépített intézmény a németeknél található, amely tulajdonképpen az intézmények egész láncolatát tünteti fel. Az egyes részek látszólag egymástól függetlenek ugyan, azonban a szellem, amely mindegyiket élteni s a cél, amelyre mindegyik törekszik, szoros egységbe fűzi valamennyit. Mindenesetre megfelelő képet kapunk, ha az itt elért eredményekről szólunk.

Rendkívül figyelemreméltó s az első pillanatban szembeszökő jelenség, hogy az egész állami apparátusnak ezt a nagy reorganizálását előkészítő munka Németországban csaknem teljesen a tisztviselők kezében van. Az állam mint jóindulatú támogató, segítő szerepel csupán. Ennek az a nagy jelentősége van, hogy minden elhatározott, vagy elrendelt reformterv a tisztviselőkön keresztül át is megy az életbe. Még az olyan intézkedések is, amelyek az ő hátrányukra vannak. A kívülálló nem látja az adminisztráció belső munkáját, ennek ismerete nélkül pedig nem tehető olyan intézkedés, ami az egyszerűsítést, gyorsítást, az olcsóbbítást szolgálná. A tisztviselők mellőzésével, vagy éppen ellenükre keresztül erőszakolt reformok sehohsem értek el kellő eredményt. A teljes eredmény feltételezi a tisztviselők közreműködését és lelki készségét a reformok befogadására. Sok, egyébként helyes törvény, vagy intézkedés sikertelenségének lélektani motívumait ott kell keresni, hogy a reformokat a tisztviselők nélkül, vagy éppen ellenükre akarták megvalósítani, A németek még tovább is mennek, és azt

kívánják, hogy a tisztviselők részérc prémiumokat kell kitűzni a jó és helyes indítványokért, ötletekért, amelyek végrehajthatók és a gyakorlatban beválnak. De a tisztviselői munka eredményének biztosítása *szemszögéből elengedhetetlen* követelmény, hogy a fizetés a teljesített munkához igazodjék.

A németek szerint minden igazgatási ágban, sőt minden nagyobb személyzettel dolgozó hivatalban kell lenni valakinek, aki az adminisztratív gépezet működését állandóan figyelemmel kíséri. Egy külön szakértő hivatalokra gondolnak itt, aki lehetőleg az irodai munka reformjának tudományos irodalmát és a már elért gyakorlati eredményeket jól ismeri, aki az iroda munkáját figyelemmel kíséri s ha észreveszi, hogy „a gép zakatol, de nem örül“, azonnal jön a javaslataival.

A tisztviselők által megteremtett „Deutsches Institut für wirtschaftliche Arbeit in der öffentlichen Verwaltung“ — mint fentebb láttuk — megszervezte a legmodernebb hivatali berendezési tárgyakból a maga kiállítását („Gang durch ein neuzeitliches Behördenbüro“), amelyet állandóan és nagyszámmal látogatnak szakemberű vezetés mellett a köztisztviselők, a magánvállalatok alkalmazottai, a kereskedők stb. Már ez is nagyjelentőségű felvilágosító munka. Ha az intézet valami újítást szeretne az állami hivatalokba bevezetni, pl. egy jobb, kényelmesebben kezelhető formájú ügyiratpapiros (előadóív, vagy beadványokra való papiros) elfogadását szeretné kieszközölni, akkor elsősorban a „Reichssparkomissar“ hozzájárulását szerzi meg. Az intézet elsősorban neki bizonyítja be, hogy az újformátumú papiros jobb a réginél. A birodalmi takarékosági biztos azután elrendeli, vagy a birodalmi minisztériumok útján elrendelteti az újformátumú papiros használatát. A biztos ezenkívül felkéri a papírosgyárosok egyesületét, hogy a jövőben csak ezt az új, célszerűbb formátumú papírosot gyártsák, a régi formátumú papíros gyártását pedig az összes papírgyárakban szüntessék be. De ugyanakkor megkéri a papíroskereskedők szövetségét is, hogy csak az új formátumú papírosot tartsák üzleteikben, és ha a vásárlók a régit kívánnák, világosítsák fel őket, hogy a kívánt formátumú papiros elavult és hogy az a hatóságokhoz intézendő beadványokra már nem használható.

Érdekes jelenség Németországban az is, hogy mindenféle irodai újításnak kiváló kísérleti helye a birodalmi vasút, a „Reichsbahn“. Mióta az egyes államok vasútait a birodalom vette át s azt

a magángazdaság elvei szerint, mint tisztán gazdasági vállalatot kezeli, az egységes irányítás és szervezés következtében a vasút-ügy nagyot lendült. A birodalmi vasútakról szóló törvény megállapítja, hogy a vasutakat kezelő társaság az üzemet „nach kaufmannischen Gesichtspunkten“ tartozik vezetni, még pedig „unter Wahrung der Interessen der deutschen Volkswirtschaft“. A nagyüzemnek nagy adminisztrációra van szüksége s az üzem fejlődésével szükségképen lépést kell tartania az adminisztrációs apparátusnak is. A költségkímélés arra kényszeríti a vasút vezetőségét, hogy adminisztrációs berendezéseit folyton tökéletesítse. Ezért nagy örömmel fogad minden javaslatot, amely a „Deutsches Institut für wirtschaftliche Arbeit in der öffentlichen Verwaltung“ részéről jön. Az így kipróbált eljárásbeli újítások azután könnyen bevezethetők a közhivatalokba.

A közigazgatási kérdésekkel való rendszeres foglalkozás, a közigazgatás megjavításával elért gyakorlati eredményeken kívül, amelyekhez mint éppen nem lekicsinylendő tényezőt, a hivatalberendezési ipar nagyszerű fejlődését is számítani kell, van a közigazgatási intézeteknek még egy haszna, amely közös érdeme valamennyi közigazgatási intézetnek, tehát nemcsak a nagyon fejlett német *intézményeknek*. Ez pedig az, hogy a közigazgatási és különösen a tisztviselőkérdés jelentőségének felismerésére nevelj rá azokat, akiket illet. Még pedig a parlamenteket, a sajtót, de a nagyközönséget is. Az az ellenérzés, amelyről fentebb szólottunk, a háború után még növekedett is. Nemcsak a nagy tisztviselői létszám volt az, ami általános elkedvetlenedést okozott, mondván, hogy az adójövedelem legnagyobb része tisztviselői fizetésekre megy. De a tisztviselők oly sok kedvezményben is részesültek (kedvezményes ellátás: kedvezményes élelmiszer, tűzifa, szén, ruha, cipő), hogy az állam valóban olyan színben tűnt már fel, mint egy hatalmas internátus, vagy konviktus. Mindez természetesen szomorú örökség volt és a megszüntetésükkel, a tisztviselői létszámnak a rendes keretek közé szorításával, ennek az ellenérzésnek is el kell tűnnie. A közigazgatási intézetek nagy mértékben járulnak hozzá a hivatali munka megismertetéséhez és megbecsültetéséhez. Az afféle beszédeknek, hogy a hivatal van a közönségért és nem megfordítva, bármilyen szépen hangzanak is, nem sok értelme van. Sem a közönség nincs a hivatalért, sem a hivatal a közönségért, hanem kölcsönösen vannak egymásért

mivel logikailag egymást feltételezik. Természetes dolog, hogy a hivatal tiszte az, hogy a közönséget kiszolgálja. De a közönség sem megy semmire a hivatal nélkül.

Mindent összevéve: a közigazgatási intézetek munkájának végső célja: új hivatal és új hivatalnok. Amint a régi hivatalnak át kell alakulnia, nem bírván az új idők ütemét, úgy a hivatalnok sem maradhat többé az, aki volt. Ha régen gúnyosan azt mondták a régi hivatalnokra, hogy igazságosan intézte az ügyeket, mert a hozzá-nem-értés elfogulatlanságával állott az ügyekkel szemben, ina ugyancsak hozzáértőnek, igazi szakembernek kell lennie.

Mártonffy Károly.

FIGYELŐ.

A MOZI ÉS A RÁDIÓ SZOCIOLÓGIÁJÁHOZ.

Paul Honigsheim kölni professzor előadása a Magyar Társadalomtudományi Társulatban.

Kölnből kaptuk az első visszhangot társulatunk megalakulása után: a L. v. Wiese-szerkesztette tartalmú Vierteljahrshefte hasábjain. A barátságosan hangzó cikk a szerkesztő tollából folyt, de aligha lelkéből fakadt. A német lélektől idegen tendencia rezgett át rajta. Ez év októberében — ötfélfélszázad múltán — újra tudomást vettek rólunk a kölniek, ezúttal egyik kiváló tudósuk látogatásaként. *Paul Honigsheim* professzor, a német szociológia ismert és becsült művelője jött Budapestre, hogy társadalmunkban előadást tartson.

*

A német professzor kitűnő előadó s közönségünk nagy tetszéssel hallgatta érdekes és töretlen úton nagy biztonsággal tett megállapításait a *mozi és a rádió szociológiájáról*. *Honigsheim*, amint ezt elnökünk, *Hornyánszky Gyula* az előadót üdvözlő beszédében kifejtette, a szociológusoknál nem szokatlan módon széles horizontú területen végzi tudományos munkáját „Soziologie der mittelalterlichen Scholastik“ c. művében mai műveltségünknek a nominalisztikus bölcsészetben nyúló gyökérszálaikat kutatta ki. Másik könyvében a gondolkodó szellemnek a romantikus és a vallás-misztikus érzületbe való kapcsolatait fejtegeti, A modern kultúra problémáit tárgyalja *Soziologie des Wissens* c. munkájában is. Érdeklődése kiterjed a néprajz és embertan kérdéseire ép úgy, mint korunk szellemtörténeti problémáira. Társadalomtudományi elméletének mélyebb megalapozása céljából írta *Geistesgeschichtliche Lage der Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* c. munkáját. Mindig érdekes, eredeti módszerrel dolgozó, kutató élvezetes előadó, ki gyakran merész elméletét nagy felkészültséggel és meggyőződéssel át-fűtött megkapó dialektikával és formakésztséggel adja elő. Előadásának gondolatmenetét az alábbiakban foglaljuk össze.

*

Nem ok nélkül keresik sokan a szociológia népkapcsoló hatását. A szociológia minden különbség ellenére, (amely államokat s nemzeti társadalmakat elválaszt egymástól, szigorú tárgyilagossággal keresi azokat a jelenségeket is, amelyek minden népnél, minden államban a társadalmi kötelék azonos természetét mutatják. Amidőn a szociológus a mozit vagy a rádiót vizsgálja, olyan tárggyal áll szemben, amelynek minden államban azonosak a feltételei és rendeltetése. Azt szokták mondani, hogy a mozi és a rádió a technika vívmánya, a technika fejlettsége hozta létre őket. A szociológus szemében nem a technika a fontos, hanem az a kultúrprobléma, amelyet a mozi és a rádió jelent. Az a kérdés, minő lelki tartalommal fog e két kultúrjelenség megtelni, miképpen fogja — társadalomalakító hatását kifejteni?

A mozi és a rádió szociális szerepét a mai ember kultúrhelyzete szabja meg. A társadalom tömeges lett, városba tódult, specializálódott. Nagy szakadók tátong az egyén vágyai, a képzelőereje alkotta életforma és megvalósítható élettartalma között. Élete java szűk határok közé kényszerített, lélekölő részmunkában telik el, munkája végeztével is minden pillanatban anyagi, társadalmi, technikai korlátokba ütközik. A gúzsba kötött, de kiteljesülésre vágyó lélek a maga kiegészülését keresi és találja meg a film pergő képeiben. A moziregény a néző számára lelki élmény, olyan helyzet átélése, amelyeket a sors a valóságban megtagadott tőle. Ez az illúziószerű átélés már levezeti az élet és a társadalom könyörtelen kényszere miatt felgyülemlett keserűséget. A mozifilm, mondhatni, megelőzi az elégedetlenség felhalmozódását, amidőn a más-természetű, gyönyörtadó benyomások maximumát tárja — minimális időtartamba szorítva — az emberek elé. A film annyi térbeli és időbeli korlátot sem ismer mint a könyv, s a beleélést kereső számára ennél tökéletesebben jeleníti meg a múlt vagy a jelen életét. A filmdráma nézője annak szereplőjévé lesz s így találja meg benne mintegy „pótkielégülését“ mindazért, amit szegényes szürke élete, a társadalmi közösség kis páriáinak sorsa tőle örökre megtagadott.

Nem kisebb szociális feladat vár a fiatalabb találmányra, a rádióra sem. Korunkat a szavak bővölése jellemzi. A kimondott szónak a modern szociális életben roppant dinamikus ereje lehet. A szavakba vetett hit társadalmi, gazdasági, politikai irányok sorompóit nyitja meg. Az újkori társadalom a renaissance óta a szavak növekvő szerepét és jelentőségét mutatja. Ma, amidőn a rádiószikra ismeretlen távolságra szabad utat sajátított ki magának, a jól megtalált szavak csodatevő szerévé váltak az emberiségnek. De ez a hatása csak akkor lehet meg, ha a földgolyót birtokába vett rádió nem szegődik szűkkörű érdekek, mellékcélok szolgálatába, hanem a szellem szabadságát tiszteletben tartva megengedtetik neki, hogy kialakítsa a maga útját, a természetének megfelelő stílust és tartalmat.

A MÉLTÓSÁGOS VÁRMEGYE.

A tekintetes, nagyságos és méltóságos vármegyék nemcsak címben, de külső arculatra is egy-egy külön világ. A táblabírák vármegyéje ma már csak valószínűtlenül hangzó mese; a lúdtollas, fotólyos kényelem helyét a gyorsuló stílus foglalta el. A deákferenci nyugalma, kúriájában adminisztráló tekintetes alispán úr többé nem ideál; a méltóságos alispán mozgékony, teremtő ember, aki autójával ott van minden községben, ahol alkotni lehet.

Az új közigazgatási törvény ismét megváltoztatja a megyegyűlés jellegét. Másképp alakul ki ezentúl a törvényhatósági bizottság, s ha ez megváltozik, úgy kell majd megváltoznia a megyei tisztikar arculatának is, hiszen az választja ki a neki való embert. Nem csoda tehát, ha különösen a megyei tisztikar, de a nagyközönség is aggódba figyeli, mit fog hozni a változás.

A régi megyegyűlés, amely most tartotta utolsó összejöveteleit, a következőképpen alakult meg. A megyebizottsági tagok fele a legtöbb adótfizetők sorából került ki az adó nagyságának sorrendje szerint. A másik felét titkos, nem nagyon kiterjesztett szavazás útján a nagyközönség választotta meg. A szavazás lajstromosan, de nem pártokra, hanem egyénekre történt. A lajstromba minden szavazó polgár annak a nevét írta be, vagy húzta ki, akiét akarta. Körülbelül 5%-a az összes tagoknak ezeken kívül hivatalból volt tagja a vármegye közgyűlésének.

Az 1929. évi XXX. törvénycikk a következőképp változtatta meg a helyzetet. A megyebizottsági tagoknak egyharmada továbbra is a legtöbb adót fizetők közül kerül ki. De most már egyéni kiválasztás, nem pedig a rideg matematikai sorrend juttatja őket a közgyűlésbe. A virilisek adójuk sorrendjében három egyenlő csoportba vannak osztva. Ez a három csoport külön-külön szavaz s valamennyi csoport tagjainak egyharmadát választja meg bizottsági tagnak.

Ugyanannyi bizottsági tagot, mint amennyit a virilisek delegálnak, választ általános titkos szavazás útján a nagyközönség. Ugyanazok szavaznak itt, mint akik az országgyűlési képviselőre avval az egy korlátozással, hogy a szavazónak legalább 6 év óta a vármegye területén kell laknia vagy ott lakással bírnia.

Valamivel kevesebb tag mint a fenti két kategória külön-külön, tehát a megyegyűlés kisebb egyharmada szakszerűség, a felekezetek képviselőjében, érdekképviselő címen, mint örökös tag, végül hivatali állásánál fogva jut a megyebizottságba. A törvény valamennyi kategóriában, az örökös tagokat kivéve, póttagokról is gondoskodott,

A választás technikája a következő volt. Nem mutatkozott kíváncsnak az, hogy a választók minden ajánlás nélkül „szemre“ választanak. Így különösen ott, ahol tömeges választás folyt, mint a viriliseknél, ahol 30—60 tagra kellett szavazni, s a választók jelöltjeiket alig ismerik, útmutató szelekció nélkül a megye legértékesebb tagjai hullhattak volna ki. Így alakult ki a hivatalos lista rendszere. A megyék és városok vezetői egy névsortervezetet állítottak össze. Ez a munka nagy

gondot igényelt, mert az eddig szerzett érdemeket, a társadalmi, felekezeti elosztás arányosságával és az egyéni possibilitással összhangba kellett hozni. Különösen a virilisek első csoportja volt nagyon kényes feladat, mert ezek eddig csaknem valamennyien a megyegyűlés tagjai voltak. A tervezet azután egy szűkebb bizottság elé került, amelyet valamennyi járás és érdekképviselő bevonásával hívtak össze. Itt hosszabb-rövidebb alkudozás után kialakult a végleges névsor. Ez a hivatalos lista került azután az urnák elé, kivéve azokat a törvényhatóságokat, ahol egyes érdekcsoportok terrorja előtt a vezetőség meghajolt és ezek szájaíze szerint állították össze a módosított listát. Ezekben a törvényhatóságokban azután a háttérbe szorított kisebbség, vagy szervezetlen többség, fehér (üres) szavazólappal tüntetett. Üres lapot u. i. a törvény értelmében mindenki kapott, tehát bárki bedobhatta azt az urnába kitöltetlenül, vagy tetszése szerint kitöltve. A gyakorlat azonban azt bizonyította, hogy a hivatalos listák a szétforgácsolt szavazatokkal szemben általában kevés változással mentek keresztül.

A régi megyegyűlés képe a következő volt. Amíg a tekintetes vármegyében a kismemesség tömegének súlyával a „bene possessionati“-val szemben általában tudott érvényesülni, addig a nagyságos vármegyéből ez a demokratikus elem kiszorult. Kiszorította egyrészt a virilizmus, másrészt a kiszegzaosztály fokozódó öntudata. A megyékre a „dzsentri“-bélyeg nyomódott rá, amely a nagyvagyonú nemességből és ezek elszegényedett rokonságából állott. Ennek a társadalmi osztálynak családi alapokon nyugvó szervezettsége, még mint kisebbség is meg tudta tartani diktáló szerepét. Ez osztály típusainak granszenyőri fellépése lett az ideál, a minta, amit a polgári származású elemnek, ha érvényesülni akart, ép úgy utánoznia kellett, amint azt híven igyekezett lemásolni a megvagyonosodott zsidóság is.

A nagyságos vármegye másik nagy csoportja volt a vagyonom zsidóság, amelynek száma évről-évre szaporodott. Kuláns híve volt a dzsentrinek, arányosan eloszolva a 48-as és 67-es pártok között, s nagy életismerete és élelmessége segítségével kormánypártnak és ellenzéknek egyaránt hasznosítani tudta magát a választások alkalmával. A városokban a zsidóság lassan túlsúlyra jutott s ezekben, valamint néhány északkeleti fekvésű megyében az egész tisztikarnak szabadkőműves alapon kellett szervezkednie, hogy a zsidóság támogatását biztosíthassa.

Harmadik jelentős csoportja a megyegyűléseknek a kisczadák rétege volt. Túlnyomórészt választás útján kerültek be. Eleinte egy-egy földbirtokos, vagy pap embere voltak, az osztályöntudat azonban évről-évre összefűzte őket. Hozzájuk húzott a kis hétszilvafás nemes is.

Polgári elem csak a városokban játszott jelentős szerepet. Osztályöntudatuk, szervezetük a vármegyékben ki nem alakult, a kasztokba tagozódás minden érzelmi közösséget kizárt. A katolikus és református papság külön-külön álló két csoportja voltak még leginkább olyan tényezők, akikkel számolni kellett. A többi intellektuelek csak egyes emberek voltak. Nagyiparosok, kereskedők kevesen, a kisiparosok közül

néhány molnár jutott be. Munkás, zsellér, napszámos, cseléd városokban alig, vármegyékben semmilyen képviselőnek nem jutott.

A nagyságos vármegyének ez volt a képe mindenfelé. Ebben csak árnyalati eltolódás volt. Így pl. Hajdúmegyében a református papság jutott jelentősebb súlyhoz. Pestmegyében pedig a tisztviselők előrehaladásában nem annyira a családi összeköttetések, mint az egyéni érték volt irányadó.

A vármegye ebben az összeállításban mindenképpen elavult. A vezető elem, a dzsentri, vagyonban, létszámban egyre jobban gyengült. A reform már a háború előtt időszerű volt, de a megyei családoknak annyira a szívéhez nőtt a vármegyeháza, hogy minden újító kísérlet a legnagyobb bizalmatlansággal találkozott. A háború után bizonyos volt, hogy tenni kell valamit. Amint azonban egy belügyminiszter ehhez a kérdéshez nyúlt, már bizonyos volt, hogy távozik is. Negatív intézkedéstörténet annyiban, hogy a bizottsági tagválasztás és tisztújítás elmaradt. Időközben az alispánok előtt megnyílt az V. fizetési osztály, s ezzel átléptünk a méltóságos vármegye korszakába.

Az új vármegyei bizottságok most alakultak meg. Változás a következőkben mutatkozik. Az arisztokrácia és a nagybirtokos nemesség aktív rétege továbbra is helyet foglal benne. Nagyobb részben mint virilisták, kisebb részben mint választott és örökös tagok kerültek be. Arányszámuk azonban csökkent. Ez a csökkenés a közepes vagyonú intellektuális rétegek javára esett, kiknek adója kétszeresen számít. A polgári elemből kisebb számmal szerepelnek a kistisztviselők mint a múltban, nagyobb számmal a kereskedők, iparosok. Emelkedett a kisgazdák csoportja, de nem nagy mértékben, míg a zsidóság létszáma csökkent. A munkásság ez alkalommal kimaradt, zsellér, cseléd a választásokon nem szerepelt, csak a mezőgazdasági kamarák érdekképviseleténél jutott be. Jellemző a falu arisztokratikus összetételére, hogy a falusi szegénység alig mert gondolni arra, hogy a kisgazdák mellett szóba jöhessen. A megválasztott „csizmások“ birtokos gazdák.

Az osztályok elhelyezkedése kérdésében érdeklődéssel várhatjuk, hogy a polgárság hogyan fogja helyét megtalálni. Marad-e a dzsentri irányítása alatt, vagy pedig egyensúlyozó lesz a földbirtokos és kevesebb képzett s kevesebb tradícióval bíró társadalmi osztályok között. Arra gondosan törekedtek a vármegyék, hogy a demagóg elem lehetőleg ne tudjon bejutni a törvényhatóságba.

Az általános választásnál különösen a kisgazdák körében eddig nem tapasztalt szélsőséges jelszavakkal igyekeztek zavart kelteni.*

* Ebben vezetett az alacsony nivójú sajtó, amely „Mienk a vármegye, foglaljuk is el“ jelszavakkal igyekezett a föld népét bolondítani, holott tisztában kellett lennie, hogy olyan törvény mellett, amely szerint csak a tagok egyharmada esik általános választás alá, erről szó sem lehetett. Az egyik ilyen lap, miközben a választójog rendszerét magyarázza, nem is tud róla, hogy a nőknek is van szavazati joguk. Ezelőtt a sajtó előtt csak a lelkiismeretlen demagógia alkalma a fontos, s nem a nép szakszerű felvilágosítása.

Végeredményben a hivatalos listák nagyjában keresztülmentek, melyek szerint az általánosan választottaknak itt kisebb, ott nagyobb fele a kiszagdák köréből került ki. A beválasztott intellektuális elemek megyei tisztviselők, papok, néhány földbirtokos, más „nadrágos“ csak a mezővárosokban tudott érvényesülni.

Érdekes volt a zsidóság részvétele a választásokon. Természetesen leginkább a virilisták kategóriájában volt róluk szó. Általános választásnál még városokban is nehezen sikerült arányos képviseletet szerezniök. A mostani választásokon úgy vettek részt, mint egységes zárt társadalmi csoport, amelyik paktumot köt, s azt a legfegyelmettebben betartja. Vagy szervezett tömörséggel száll szembe az olyan listával, amelyik őt ki nem elégítette. Ellenállást ott fejtettek ki, ahol a szervezett keresztény társadalom megerősödésétől féltek és kellő erővel fel tudtak lépni. Így pl. Miskolcon, ahol csak egynegyed rész keresztény polgárt engedtek a virilisták hivatalos listájára felvenni, Borsodban, ahol felkavarták az alaptervezetet, s Zemplén megyében, ahol a birtokos? osztály sajnálatos nemtörődősége miatt egy csomó galíciai jellegű zsidó jutott be a vármegyeházára. Másképpen viselkedett a szabolcsi zsidóság, amelynek soraiban túlnyomó a „dzsentrizsidó“. Itt a virilisták kategóriájában abszolút többségük ellenére egész szerény numerusz klauzusszal elégedtek meg. Ez a zsidóság nagyobb érettségével nem vindikált magának olyan fontos szerepet, mint az a néhány újhelyi intellektuál. Ők minden társadalmi ténykedésükben a régi magyar nemes urat igyekeznek utánozni, s így az ősi családnevek viselőinek készséggel engedtek helyet. Befolyásuk társadalmi szervezeteik révén úgyszólván erős marad, mint eddig volt. A többi megyében, még az ország keleti részén is ez alkalommal háttérbe szorultak.

A nehezen megszületett törvény tehát már bevonult az életbe. Az aggodás és késlekedés azonban nem volt indokolatlan. Nem pedig azért, mert a vármegyei átlagtípus igen magas ethikai fokon áll, az úriember karaktere jellemzi. Egy kiforrott jellemű erős polgári osztály, amelyik ezt a jelleget átvehette volna, Magyarországon hiányzik. A radikális jogkiterjesztés nem azt jelentette volna, hogy egy demokratikus átlagtípus adta volna meg a közgyűlések harmóniáját, hanem a demagógiával feltüzelt típuscsoportok erőszakosan igyekeztek volna a maguk jellegét a vármegyére ráoktrojálni, s a vármegye a szenvedélyek anarchiájában omlott volna szét. A reformnak mindenekelőtt azt kellett biztosítania, hogy a közgyűlés ne legyen munkaképtelenségre ítéelve.

Aligha volt még törvény, amelyik annyi támadásnak, kritikának lett volna kitéve, mint ez az új közigazgatási reform. Egy társadalmi osztály sincs vele megelégedve. Jó szót alig hallottunk róla. Az kétségtelen, hogy a törvény nagyon magán viseli a kompromisszum-jelleget, de figyelembe kell venni azt is, hogy más, gyökeresebb elgondolású reform nem tudott volna törvényerőre emelkedni. Így természetesen nem is lehet hiba nélkül. A sok gáncsoló, kritizáló hang azonban a törvénynek egy nagy előnyéről megfeledkezik. Ez a reform teremtette meg az átmenetet az osztályönkormányzatból egy érdekképviseleti szervezet

léte. A választások után el kell ismerni, hogy ennek a feladatnak az új törvény megfelelt. Ezzel megnyílt az útja annak, hogy a többi társadalmi osztály is szeretetébe foglalhassa a vármegyét.

Már is megállapítható azonban, hogy a virilizmus nem megnyugtató egyensúlyozó ja az általános választás szélsőségeinek. Ma már a vagyon nincs megbízható elemek kezében. Hiszen ennél a választásnál is voltak esetek, amikor az általános választással kellett a virilizmus szélsőségeit kiegyenlíteni. Mi lesz a jövő útja, a közvetett választás-e, a tiszta érdekképviseleti rendszer, vagy egy újabb cenzus, pl. a (történelmi, azt ma még sejtteni sem tudjuk. Ellensúly nélküli általános titkos választás ismét csak osztályönkormányzat felé vezetne,

Kászonyi Ferenc.

A NEMZETSÉGI STATISZTIKA PROBLÉMÁJA.

Akik a kisebbségi kérdéssel a világháború óta foglalkoznak, jól tudják, hogy azt a változást, amely a régebben oly jelentéktelen, helyi érdekű nemzetiségi kérdést a világpolitikai fontosságú kisebbségi kérdéssé fejlesztette, nem követte a reá vonatkozó statisztikai alapok megfelelő kiépítése. A kisebbségi kérdés tárgyalásának igen nagy hátrányára van ez a hiányosság. Ha a kisebbségi kérdéstről csak politikai általánosságokat hallunk, annak ez az oka; hiányzik az a megbízható statisztikai adathalmaz, amely a kérdést minden oldalról megvilágítaná. S ha a kisebbségi kérdés nem is emelkedhetik önálló probléma jelentőségére, hanem azt különböző hatalmi szempontoknak rendelik alá, s ha azok az államok, amelyek a kisebbségi kérdésben közvetlenül érdekelve vannak, még ma is arra az álláspontra helyezkedhetnek, hogy *belügyük ez*, amely rajtuk kívül senkire másra nem tartozik, akkor annak mindnek az az oka, hogy a statisztikai szolgálat nem tartott lépést a nemzeti politika követelményeivel. Amit úgy kell érteni, hogy a többségi nemzet sehohsem hajlandó számolni a kisebbségi nemzetek szempontjaival és érdekeivel.

Nálunk e kérdéssel kapcsolatban különleges helyzet alakult ki. Mert békében, amikor a kisebbségi kérdés még nemzetiségi kérdés formájában a mi belső ügyünk és létünk külön problémája volt, mi dolgoztuk ki ennek a kérdésnek statisztikai módszereit és mi *alkalmaztuk is* e módszereket. Azok, akik idebent és kint a nagyvilágon a magyar kisebbségek ügyével foglalkoztak, ezt a magyar statisztikai szolgálat érdeméből tehték meg. A magyar statisztikai munka sohasem mondott csődöt, ha a kisebbségi kérdéstről volt szó. Pártatlansága és elfogulatlansága minden bírálatot kiállott és jellemző, hogy érdemei annál iőbb elismerésben részesülnek, minél távolabbi időköz választ el bennünket aktív szolgálatának befejezésétől. Ma már az egész világ tudja, tiogy amióta a magyar statisztikai szellem nem érvényesül a kisebbségi kérdés terén, azóta nincs is megbízható statisztikai alapja ennek a kérdés-tömegnek.

Mióta tehát a magyar nemzet abba a helyzetbe került, hogy ki-mondták rá az ítéletet, azóta nincs lehetősége arra, hogy ez ellen az ítélet ellen megbízható adatok birtokában fellebbezzon. Ha régen bel-politikai problémánk volt a nemzetiségi kérdés, akkor az ma éppen mi reánk nézve lett külpolitikai jelentőségű, élet és halál fontosságú problémává, mert hiszen nincsen a világnak egyetlen olyan nemzete sem, amelynek aránylag olyan nagy részét kényszerítették volna kisebbségi sorsba, mint ahogy az velünk történt; s az a mód is példátlan, ahogy ezt végrehajtották, mert a kisebbségi sorsba taszított magyaroktól bennünket csak egy politikai határvonal és a határvonalon túl a térképnek új színe választ el, de nem a nemzeti élet különbsége.

Ez a különleges magyar helyzet a magyar statisztika számára új szerepet szab meg a kisebbségi kérdés tárgyalása körül folyó színjátékban. S ennek a szerepnek megvan a maga belső logikája: mert egyfelől a mi szerepünké teszi azt, hogy a statisztikai alapok megépítését követeljük és sürgessük, másfelől pedig éppen a régi magyar statisztikai szolgálatra való hivatkozás jogunkká is teszi, hogy ma legalább annyit követeljünk e téren, mint amennyit mi teljesítettünk akkor, amidőn erre bennünket senki sem kötelezett.

Ilyen előzményei vannak annak a különös vitának, amelyről be-akarunk számolni s amelynek szereplője az egyik oldalon *Kovács Alajos*, a magyar Központi Statisztikai Hivatal elnöke, a nemzetközi statisztikai világban elismert és megbecsült tudós, a másikon dr. *I. Theodorescu és N. Istrate*, a román állami statisztikai hivatal vezetői. Vagy mondhatjuk azt is: szereplője az egyik oldalon a magyar statisztikai szellem, a másikon a román.

A vita jellemzéséhez hozzátartozik, hogy eredetileg nem is indult vitának. Kovács Alajos a múlt évi kairói nemzetközi statisztikai kongresszus elé javaslatot terjesztett a nemzetiségi statisztika megszervezéséről. Javaslatát természetesen alapos tanulmánnyal okolta meg. Ez a tanulmány két részre oszlik: az elsőben a probléma fontosságáról és sajátos természetéről, valamint a magyar nemzetiségi statisztikai módszer részletes ismertetéséről van szó, a másodikban pedig Kovács sorba elemzi a többi európai államok nemzetiségi statisztikai módszereit, s miután? kimutatja, hogy a magyart egyik sem közelíti meg sem módszeresség, sem teljesség tekintetében, azt a javaslatot nyújtja be, hogy a nemzetközi statisztikai intézet küldjön ki egy bizottságot a kisebbségi statisztika problémáinak tanulmányozására és az a fennálló rendszerek vizsgálata alapján készítsen végleges megoldási tervezetet. Azonban Kovács hangsúlyozza, hogy az Intézet fogadja el alapelvnek a nemzetiségi statisztikai munkát számára azt a magyar felfogást, amely szerint a nemzetiségi adatgyűjtés alapjául a félnek, a számlált egyénnek anyanyelvére vonatkozó vallomása és szabad nyilatkozata szolgál és hogy a többi beszélt nyelvekre vonatkozó adatokat is gyűjtsék ellenőrzés-és kiegészítés céljából ugyanúgy, ahogy azt a magyar gyakorlat öt népszámláláson át kipróbálta.

Úgy látszik, hogy a román statisztika illetékes tényezői nagyon is veszedelmesnek találták ezt a javaslatot: féltek tőle, hogy végül őket is elfogulatlan és tudományos értékű kisebbségi statisztikai munkára kötelezi a nemzetközi lelkiismeret. S ezért a Kovács Alajos tanulmányának hatástalanítása céljából válaszoltak erre az előterjesztésre. Válaszuk a román kormány francia nyelvű statisztikai szemléjében, az *Annales l'Économiques et Statistiques*-ben jelent meg s címe: „*Méthode pour la connaissance des minorités ethniques*“ (az ethnikai kisebbségek ismeretének módszere). A válasz érdemben azt veti ellen a Kovács-féle javaslatnak, hogy a nemzetiségi jelleg nem állapítható meg a fél szabad vallomástétele alapján, hanem annak az „ethnikai jelleg“ megállapításán kell nyugodnia. S e felfogás mellett a román szerzők legerősebb érvként azt hozzák fel, hogy az anyanyelvet a csecsemőknél úgysem lehet megállapítani, tehát Kovács módszere a lakosságnak arra a tekintélyes hányadára nem is alkalmazható, amelyet a beszélni még nem tudó gyermekek tesznek. Ezen az egyetlen érdembeli ellenvetésen kívül azonban a válasz nem egyéb mint verejtékes igyekezet a magyar statisztikai szolgálat csúffátételére.

Miután így a román statisztikusok elvakultságukban elhagyták a vita igazi talaját, s a kisebbségi statisztika helyett a magyar statisztika értékének problémáját kapcsolták be a vitába, maguk szolgáltattak okot arra, hogy ugyanez a kérdés a román statisztikára nézve is felvetessék és hogy végre érdeme szerint meg is válaszoltassék. Kovács Alajos legalább így fogta fel a dolgot és ezzel kétségtelenül olyan munkát végzett el, amelyre valóban nagy szükség volt.

Kovács a Magyar Statisztikai Szemle idei első két számában válaszolt a román támadásra, majd válaszát francia nyelven, bár nem hivatalos formában, az idei varsói nemzetközi statisztikai kongresszuson vitte a nemzetközi statisztikai szakkörök elé.

A válasz mindjárt bevezetésében hivatkozik arra, hogy a románok elhagyták a vita tárgyilagos területét és a kétféle módszer előnyeinek, vagy hátrányainak fejtegetése helyett „szokatlanul támadó hangon“ foglalkoznak a magyar statisztikai szolgálattal, azt bizonyítva, hogy a magyar statisztika csak azért helyezkedett az anyanyelv bevallásának alapjára, mert így akarta csökkenteni az idegen nyelven beszélők számát. Kovács ezzel az alaptalan támadással szemben egyszerűen arra hivatkozik, hogy a magyar statisztikai adatok hitelességét minden más adat mellett még a földrajzi tények is igazolják, mert a régi magyar területen a nyelvhatárok ma is ott vannak, ahol kétszáz évvel ezelőtt voltak.

Ezután Kovács maga veti fel azt a kérdést, hogy vajjon van-e joga a bírálatra annak a román statisztikai szervezetnek, amely eddig egyetlen népszámlálást sem tudott megtartani az átvett területeken? Kovács idézi, hogy Románia lakosságára nézve még ma sem lehet egy-egy adatokat kapni a román statisztikától. Sorbaveszi azokat az adatokat, amelyek Románia kiszámított népességét mutatják 1919 óta minden év végére, egybeveti ezeket a természetes szaporodás adataival és

kimutatja, hogy a két számsor között semmiféle összefüggés sincsen; egyszer kerekszám, néha kevesebb, máskor több szerepel az évi szaporodás adataként, mint amennyit csak ez az egyetlen adat, a természetes szaporodás mennyisége igazolna, — amelyet azonban még a kivándorlás és a bevándorlás adataival is ki kellene egészíteni, ha a románok valóban megbízható adatokat akarnának szolgáltatni lélekszámukra nézve.

Sorban felvonultatja azt a sokféle eltérő adatot, amely Románia népességére vonatkozóan különböző román hivatalos kiadványokban szerepel, majd azt a kérdést teszi fel: „Ha azt nem tudják a románok, hogy hány lakosa van az új államinak, vajjon tudják-e legalább azt, hogy hány lakosa van fővárosuknak, Bukarestnek?“ S erre a kérdésre öt oldalon keresztül idézi a legképtelenebb adatokat: hús különböző számot sorol fel, amelyek mind román hivatalos forrásból erednek, s amelyek 341.000 és 1,100.000 között váltakoznak; kimutatja, hogy ugyanarra az évre a román állami statisztikai évkönyv magasabb számot közöl Bukarest Lakosságaként, mint amennyiről Bukarest város statisztikai hivatalának évkönyve tud. Kimutatja, hogy az adatok nem egyeznek sem a román főváros területének, sem épületei számának változásával. Sajnáljuk, hogy a pompásan megírt tanulmányból legalább ezt az egy részletet nem közölhetjük: Kovács itt bebizonyítja, hogy a számoknak is van humoruk s ennek a humornak gyilkos erejével semmisíti meg a román ellenfelek érveit.

S ezután a bevezetés után tér rá a román érvek cáfolatára. Megmutatja az etnikai jelleg megállapításának lehetetlenségét. Hangsúlyozza, hogy a román felfogás szerint nem is lenne szükség a kisebbségi kérdés felvetésére, hanem egyszersmindenkorra meg lehetne állapítani minden egyes állampolgár etnikai hovatartozandóságát és miután ez nem változhatnék meg, elég lenne, ha mindig ennek a százalékszámait alkalmaznák a végső eredményre. Elismeri, hogy azoknak az anyanyelvét, akik még nem tudnak beszélni, valóban csak a szülők vallomása alapján lehet megállapítani, de ezzel szemben hivatkozik arra, hogy a gyermek etnikai jellegének megállapítása viszont lehetetlenség, ha a szülők különböző „etnikumhoz“ tartoznak.

De még tovább megy akkor, amidőn a román statisztikai szolgálat addigi kísérleteit elemzi, amelyek már az *etnikai jelleg* megállapításának alapján történtek. S az új eredményeket, amelyeket maga a román statisztikai tanács sem talált elég méltóknak és megbízhatóknak arra, hogy közöltessenek, egybeveti a magyar nemzetiségi adatokkal s azok fényében mutatja meg képtelenségüket. Érvet érvre halmoz, egyetlenegy részlet sem kerüli el figyelmét és a román statisztikai szolgálat szándékos és szándékolatlan tévedéseinek hosszú során keresztül bizonyítja be, hogy a románoknak nincs joguk semmiféle bírálatra a magyar statisztikával szemben. Közben pedig eredeti tételéről sem feledkezik el: újabb érveket és adatokat hoz fel a magyar nemzetiségi statisztika megbízhatósága mellett s a viszonyulás után még kétségtelegebb az, hogy csak ezen az alapon lehet megbízható eredményeket elérni.

Nem tudjuk, *lesz-e* folytatása a vitának. Ha lesz, a románok lássák, mit *idéznek* fel önmagukra. Lehet, hogy nem fogják megkockáztatni újabb lecke kiosztását. De nem is ez a fontos, hiszen a román statisztikáról úgyis mindenkinek megvan a véleménye, aki valaha is kénytelen volt román adatok alapján dolgozni. Az a fontos, hogy maga az ügy nyerjen helyes elintézészt, hogy a kisebbségi statisztika végre kapjon szilárd alapot. Az a fontos, hogy a nemzetközi fórumok követeljenek tiszta képet ebben a fontos kérdésben: ez lesz a magyar statisztikai szolgálatnak és egyúttal a magyar politika elfogulatlanságának is a végső igazolása.

S ha ezt elérhetjük, akkor majd hálával kell arra a két román statisztikusra gondolnunk, aki alkalmat adott rá Kovács Alajosnak, hogy a magyar és a román statisztika megbízhatóságának kérdését végre a maga meztelen egyszerűségében és igazságában a nemzetközi statisztikai közvélemény ítélete elé vihette. M. M.

A VALLÁS RENAISSANCE-A.

Francia szociológusok és vallási kérdésekkel foglalkozó tudósok ankétet rendeztek arról a kérdéstről, hogy valóban felébredt-e a háború után a vallásos érzület és mi lehet ennek a jelenségnek magyarázata?¹

Felébredt-e valóban a vallásos érzés a világháború után — erre a kérdésre csak igennel lehet válaszolni, annyira szembeütő a jelenség. A mindennapi élet tapasztalatai mutatják, hogy az emberek vallásosabbak, mint régebben; a templomok telve vannak, az egyházak világszerte emelkedtek befolyásban és tekintélyben. Az egyház tekintélyének emelkedését mutatja az is, hogy a kezdetben egyházellenes; fascizmus kiegyezett a pápasággal és legalább jelképiesen visszaadta a pápának elvesztett világi hatalmát. De a protestáns egyházakban is erősödött kétségkívül a vallási öntudat. A vallási kérdések iránt való érdeklődésnek jele, hogy Papini olasz írónak különben tartalmatlan, fellengzős, durvaságokkal telt könyve magyar nyelven is sokezer olvasóra talált; és eddig soha mert nem közelített számban adják el a bibliát. Az is jellemző, hogy a vallásos jellegű, áltudományos szekták, a spiritizmus és teozofia hívei is megszorodtak.

Kétségtelen, hogy ez a jelenség megérdemli a szociológusok figyelmét. Még gondolkodó, komoly emberek is egészen mást vártak a háború alatt: sokan azt hiték, hogy majd folytatódik a régi racionalista és intellektualista irányzat, mások meg biztosra vették, hogy az egyház, nem tudván megakadályozni a világháború borzalmait, minden még megmaradt tekintélyét elveszti. De csalódtak. A francia katolicizmus nemcsak az egyház és állam szétválasztását megelőző s azt követő harcokat állotta ki diadalmasan, hanem megerősödve, erkölcsi erőiben gyarapodva került ki úgy ebből a küzdelemből, mint a világháborúból,

¹ Guy Grand et autres, *La renaissance religieuse*, Paris, 1929.

s most az államtól elkülönítve, szinte nagyobb hatalom, mint régen volt. Egyre növekvő tekintélyét semmi sem mutatja jobban, mint az, hogy 27.500 misszionáriusa, 36 férfi és 67 női kongregációja működik ma külföldön, főleg távol keleten, azonkívül Ázsiában és Afrikában. A katolicizmusnak roppant előnye minden más felekezett felett nagyszerű, évszázadok óta kialakult szervezete s a feltétlen tekintély elve, amelyen nyugszik. Ma egyetlen akarat mozgatja az egész intézményt és túlzás nélkül mondhatjuk, hogy az elmúlt évtizedben tagjaiban és összes szerveiben megújult. Elszánt erővel küzd a laicizmus ellen, igyekszik visszaszerezni a lelki hatás minden erejével azt a terepnumot, melyet a múlt században elvesztett. Rávetette magát főleg az oktatásra, a mindkét nembeli ifjúság nevelésére. Odaáll a tőke és a munka közé, közvetítőnek, harcol a társadalmi igazságtalanságok ellen. A politikába nem akar az egyház közvetlenül beleszólni, jobban szereti, ha papjai nem politizálnak, nem támogatnak politikai pártokat, hanem ahelyett intenzív cura pastoralis-t vagy szociális tevékenységet folytatnak. És kétségtelen, hogy a papok politikai tevékenysége sokszor árt az egyház tekintélyének (nálunk Hock János esete). A politikai pártokban való részvétel azért is káros, mert a katolikusok egységét könnyen megbontja, amiért is jobb, ha minden pártbeli katolikus összefog a közös nagy katolikus célok elérésére.

A különböző vallási szervezetek az elmúlt esztendőben szintén nagy fejlődést mutatnak Franciaországban. A Fédération Nationale Catholique-nak, amelynek *Castelnau* tábornok áll az élén, ma már sok százezer tagja van. De nemcsak a társadalmi szervezkedés terén, hanem az irodalomban is nagy előhaladást tett a katolicizmus. Az intelligencia elitje — írja Bernoville — csalódott a vallásellenes és a múlt évszázad második felében annyira divatos tanokban: a materializmusban, az antiklerikalizmusban és abban a felfogásban, hogy a tudomány a vallást pótolni fogja. A szentek élete irodalmi módon feldolgozva kedvelt olvasmány, a katolikus irányú és tartalmú könyvek egyre nagyobb számban fognak. A vallás előnyére szolgáltak az utóbbi évtizedben a Renan-féle scientizmus teljes és a pozitivisták szociológia közelgő csődje. Egyik sem tudta kielégíteni az emberiség elévülhetetlen vágyait; nem tudtak megnyugvást nyújtani abban a kérdésben: mi a végtelen, mi a határozatlan, mi az abszolút? Sajátságos tünet az is, hogy világszerte nagy érdeklődés mutatkozik az Aquinói Szent Tamás-féle filozófia iránt.

Bertrand francia hugenotta lelkész megállapítja Franciaországban a protestantizmus újjáéledését. A protestantizmusnak nyernie kellett a vallásos szellem felébredésével, mert a protestantizmus a belső lelki életnek határozott orientációját jelenti. Minthogy pedig az összes régi szociális és tudományos hiedelmek s egyéb vallásos szurogátumok devalválódtak, vagy teljesen hitelüket veszítették, érthető, hogy a protestánsok bőséges kárpótlást találnak hitükben. A protestáns felfogás szerint — írja Bertrand — a külső megnyilvánulások semmit sem jelen-

tenek, a belső élet a fontos. A francia protestánsok különben Franciaország győzelmével is sokat nyertek, mert visszakapták Elszász Lotharingia hitbuzgó kálvinistáit és a strassburgi egyetemet, az ottani protestáns szellemi élet központját.

A vallásos szellem fölébredése aligha van kapcsolatban a világháborúval, mint azt első tekintetre gondolnánk. Már 1914 előtt szem mellátható volt a 60—70-es esztendők materializmusának bukása. Franciaországban Renouvier kriticismusa, Henri Bergson intuicizmusa, Boutroux idealizmusa, mind a vallásellenes intellektualista vagy materialista irányokra mértek érzékeny csapást, ugyanígy Bourget és Barrés idealizmusa, de Durkheim szociológiája is a vallásnak kedvezett, bármennyire isteníti is a társadalmat, mert elismerte a vallást mint jelenséget, sőt kimutatta, hogy a vallás a legfontosabb, sőt elkülöníthetetlen velejárója a társadalmi életnek. Vannak még ma is egyes radikálisok, mint Couchoud, akik tagadják Krisztus létezését, de a közgondolkodásra nincsen hatásuk. Jellemző tünet az is, hogy *Sabatier*, a Nobeldíjas nagy kémikus, a természettudományok és a vallás összeegyeztetésén fáradozik.

Elvitathatatlan, hogy a modern gondolkodás visszatérőben van a keresztény realizmushoz. Az elmúlt évtizedek vádjai, hogy a keresztény vallások hiedelmei elavultak és barbárok, a vallás történeti részét kikezdte a kritika és hogy maga a vallás idejét múlt társadalmi és gazdasági rendszert védelmez, amely lehetővé teszi, hogy az emberiség egy része dolgozik, szenved és nyomorog, mialatt a kisebbség munkanélkül dűskálkodik a jólétben — ezek a vádak ma már csaknem teljesen elnémultak. A katolikus egyház és az égisze alatt működő társadalmi egyesületek mindent elkövetnek a kapitalizmus okozta visszaélések kiküszöbölésére s ugyanakkor, a protestantizmus, amely megteremtette a kapitalizmust, nagy emberbaráti tevékenységet fejt ki, különösen Angliában és Amerikában, hogy a munkások sorsán enyhítsen. Vannak ma is kritikusok, akik azt mondják, hogy a keresztény vallások elavultak, de minthogy a vallás nélkülözhetetlen, új egyetemes vallásra van szükség. Az összes nagy vallásokban találhatunk meg mindent, — mondják, — ami az emberiség magasabbrendű életéhez és jövő egészséges fejlődéséhez szükséges: Confucius eszméje, hogy az ember éljen a családjáért; a judaizmus azt tanította, hogy az ember éljen az országáért; a kereszténység azt hirdeti, hogy szeretni kell az emberiséget teljes egészében; a buddhizmus, hogy ne okozzunk szenvedést semmiféle más lénynek; a brahmanizmus ezt tanítja: az ember testvére az összes lényeknek, az összes dolgoknak. Paul Masson-Oursel azt tanítja, hogy össze kell kapcsolnunk a Keletet és Nyugatot. A Kelet és Nyugat összekapcsolása a régi kedvenc követelménye azoknak a gondolkozóknak, akik egyik vallásban sem hisznek, hanem egy egyetemes vallást akarnak létesíteni a mai vallások helyett. (Ezt hirdeti *H. G. Wells*, a népszerű angol regényíró is.)

Napjainkban nincs komoly kutató, nincs nagy gondolkodó, aki

vallásról vagy annak valamely megnyilvánulási módjáról úgy nyilatkoznék, mint egy idejétmúlt, elavult dologról. Oroszország, a bigottság országa, ma az egyetlen része a világnak, ahol a vallást üldözik. Hitelenek, közömbösek ma is vannak nagy számmal, de nincs a vallás ellen olyan nyílt harc, mint volt a háború előtt. (A nemrég lezajlott mexikói kultúrharc az egyház ellen mint intézmény ellen, de nem a vallás ellen irányult.) Mindinkább bebizonyosodik, hogy a vallási hiedelmekkel szemben nincsen helye tudományos vitának. A racionalista és a vallásos ember sohasem értik meg egymást, mert a hit ellen nincs appelláta. Kant, a megismerő és a praktikus értelem elkülönítésével a hit és tudás tereumait is elkülönítette, bármennyire támadták is egyházi részről Kant ismeretnát, a valóság az, hogy ő vetette végét a hit és tudás közötti harcnak. A múlt század materialistái tudománnyal akarták a vallást cáfolni és pótolni; azt mondták: a tudás tökéletesen betöltheti a vallás helyét. De vajjon betöltheti-e? A tudomány megismertet az emberrel bizonyos viszonyokat, amelyekkel talán megelégszik az értelem, ideig-óráig. Einstein relativitás-elmélete bizonyította, hogy ezeknek a viszonyoknak az ismerete sem juttat bennünket örökérvényű igazságok birtokába. A tudomány nem nyújt semmit, ami az embert kielégíthetné. Nem szabad úgy felfognunk a tudományt, mint a vallás pótlékát. Comte, Proudhon, Renan, Taine, Berthelot, vallást akartak csinálni a tudományból, de nem sikerült nekik, pedig a tudományok, főleg a természettudományok azóta rohamosan fejlődtek. Ez koránt sem jelenti a tudomány csődjét. Mint ahogy nem jelentette a pozitívista hit sem a vallás csődjét. Ellenben bebizonyosodott, hogy mindkettő külön tereum, az ember lelkivilágának két külön jelensége, amelyek ugyanabban az öntudatban egészen jól megférnek, de egyik a másikat kölcsönösen nem pótolhatja, sem nem helyettesítheti. A tudomány legyen szerényebb; ha megelégszik tények megismerésével, viszonyok megállapításával, azoknak regisztrálásával, az anyagi, a szellemi világ törvényeinek kutatásával, működési tere akkor is beláthatatlan. A vallás célja egészen más; ez kapcsol bennünket össze a határtalannal. Fontossága pedig rendkívüli azért, mert a legszorosabb kapcsolatban van az erkölccsel. Az ember, ha gondolkodik és mélyebben érez, végtelen kicsinynek, nyomorultnak találja magát a mindenséggel szemben, szüksége van egy pontra, ahol megtámaszkodhatik, függőviszonyban kell magát éreznie rajta kívül eső hatalmaktól. A tudománynak, a megismerő észnek viszonylagos értékű megállapításai ilyen támasztékot nem nyújthatnak az emberi lélek számára.

A vallásos szellem fölébredése mint jelenség, kétségkívül rendkívül fontos. A szociológiának azonban nem volna szabad megállani a ténynek egyszerű megállapításánál. Tanulmányozni kellene azt a kérdést, vajjon a vallási élet fellendülésével jobbak, erkölcsösebbek lettek-e az emberek, kihatott-e a vallásosság a közmorálra, az erkölcsök jobbulására?

Balla Antal.

AZ AMERIKANIZMUSTÓL A BOLSEVIZMUSIG.¹

Tizenkét éve ég a nagy orosz tűzvész. Európa már régóta abban a gondolatban nyugszik meg, hogy ez orosz belügy. És az ország messze van. Az elégnivalók elégnék, a tűz majd kihamvad egyszer. Addig itt nincs más dolgunk, mint folytatni életünket, s a közben felcsapó lidérc-lángokat itt és ott elfojtani. A másik feltevés ez: az ú. n. bolsevista lélek speciálisan orosz, az orosz lélek régóta parázsló anarchikus vonásai leltek táplálékot s az orosz lélek sui generis valami, gyökerében különbözik az európaiától. Ennek az orosz léleknek alakulása az európai lélek jelen alakulását lényegében nem érintheti. Ez a bolsevista lélek tehát ismét orosz probléma, csak orosz, egyik elemében sem más. Olaj és víz nem keveredik; az európai lélek belső homogeneitását kell megtalálni (H. Massis), szilárdítani, ez az egész kérdés centruma. Mindenesetre igaz, hogy az orosz világ ma visszavonul ázsiai lélekelemei felé. Milyen a mai Európa? Egy előző nemzedék európaiaktól tanult, Európában utazott, európainak érezte magát. Az új, orosz nemzedék már hallomásból sem ismeri Európát s az európaiasságot. Nemcsak a mérhetetlen szegénység akadályozza az utazást, hanem el is zárkoznak mesterségesen a „kapalista“ külföld elől. Európa bojkottal segít ez irányzatnak. S az újabb utazók többen észreveszik: „most már“ valóban keletebbre vonult minden, a közlélek Keletje felé. Idegen „világ-részekben“ jár ott az európai (legtöbbje Szt. Pétervárról és Moszkváról számol csak be!). Szegénység, újabb hanyatlás — konstatálják, s ezzel ismét arra térnek vissza, hogy ezt a „külön“ világot most már nem is; szabad európai szemmértékkel nézni s bírálat alá vetni. Az orosz probléma mindenképp magára marad, s a „majd lesz valami“ várakozás: álláspontja stagnál mindenfelé.

Ámde nagyobb tények mutatják, hogyha napjainkban, az angol miniszterelnök (pedig a labour party nem annyi mint szocialista párt) „belső“ pártkérdések kapcsán, perdöntő kérdésben, utat enged az orosz hivatalos képviselőnek az angol fővárosba, ez több, mint pénzelt és efemer tüntetés Lyonban, vagy Birminghamban. A probléma átszap a határokon a „messze“ Oroszországból még a „messze“ Angliába is. Célunk rámutatni, hogy az orosz kérdést nem lehet a kényelmes várás és „kiégni hagyás“ nézőpontján tekinteni. A problémát felszínen kell tartani, még akkor is, ha ideát nem akadna „nyugtalanító“ jelenség.

Egy párhuzamon keresztül közelítünk kérdésünkhöz. Volt egy „messze“ kontinens, Amerika, amely idők folytán mégis csak közel jutott ahhoz, hogy európai faktorrá legyen. Ha az Egyesült-Államok csak 110 millió ember szellemi és anyagi súlyát jelentik, az orosz Szov-

¹ Tagtársunk egy írói klub meghívására előadást tartott a bolsevista lélek európai elemeiről; a készült feljegyzések alapján egyelőre röviden közöljük a gondolatmenetet; tüzesebb kifejtését munkatársunk később kilátásba helyezte

jet mindenesetre több, mint 110 millió súlyát fogja, akárminő körülmények között, jelenteni a jövőben is, ha a hatalmas népszaporodás le is csökken majd. Ennek a „helyzetnek“ ősi, eszmei nyomát keressük fel.

Amerika gazdag és egészséges társadalmát két társadalmi őselv hajtja. Homlokegyenest ellenkezők. Az egyik annak a őstelepülő csoportnak szelleme, mely az egyenlőséget s a demokrácia eszméit vitte magával ki Európából. Ez hatásaiban a politikai élet felszínén ma hatalmas kiterjedtségben látható. A kivándorló ősi csoportok a 16—17. századi küzdelmek érzelmi ellenhatását s eszméit vitték ki: — szembe kell helyezni mindent az abszolutizmussal — a köztársaság ideáját, az egyenlőség forró óhaját, a szabad egyéni iniciativa természetes jogérzését: a kivándorló nem fegyelmet és kötöttséget keresett ott kint, hanem szabad érvényesülést az egyén számára. Individuális szabadság, egyenlőség és demokrácia — *európai* kívánalmak, melyek ott, az akkor ismeretlen, ősgazdagságú földön elsőrangú tápláló talajt nyertek kifejlődésükre. Amerika megelőzte Európa francia, nagyforradalmát — Amerika, politikában előbb lett „európai“, mint az ősi kontinens. A másik társadalompolitikai elv: a hierarchia ősi, *puritán* elve. Ez új eszmét szegez az előbbivel szemben: az egyén alárendelését, egy új *civitas dei*-nek való hódolatos szolgálatot. Rend, fegyelem, odaadás — „service“. Az egyén nem önérvényesülő egész, hanem szolgálja egy eszmének, a maga, szellemi célú *közössége* eszméjének. Íme, itt van az individualizmus és szabadság *ellentéte*, S mert a két elv: az ősi demokratikus szabadság, s a puritán fegyelmezett szolgálat elve ellentétesek, együttthatnak mégis, megteremtik az ősi társas diszpozíciók végpontjai közt az *egyensúlyt*. Ebből a különös eszmei vegyesházasságból nagyszerű szintézis nőtt ki: a mindenki által szabadon portált, de egyúttal szolgálatos életbeállítás együttes akkordja: a *munkafegyelem*, a munka *kultusza*, sőt a *munkaláz*. Mindenütt alkotni, mindent szervezni, mindig termelni — a mai Amerika gazdagságának ősdiszpozicionális alapja. Új amerikai szellem. De a 16—17. századi őstelepülők már précurseurjai és kifejlesztői a minálunk „18. század“ címén ismert *racionalizmusnak* is, a racionalista szellemnek. Ily módon Amerika azt, amit racionalista szervezőképességnek érzünk, szintén Európát *előzően* tenyésztette ki. A 19. század közgazdaságtani eszmeköre is ott előbb sarjad ki, mint nálunk, s jut egyoldalú túlsúlyba. A materiális kultúra hallatlan túlbecsülése ott egészen természetszerű. A munkakultusz elsősorban a termelés terén érvényesül, kialakul a munkás és vállalkozó lélek belső formája, az *intensity of life*, a munkás élet láza. Maga az összélet pedig hallatlanul kifejleszti azt a racionális lelket, mely mindenben a termelő, az *üzemi* mozzanatot ragadja ki a felszínre. Maga a társadalom így *termelő* egész lesz, egy nagy „üzem“, az ember természetes lélekformája ismét termelő, „üzemi lélek“ lesz. Ez munkál oly hathatósan a „homo Americanus“ új típusában.

Az üzemi lélek alakulata nálunk is előtérbe nyomul. A rideg, csakis üzleti szempontból vett, emberrel való bánásmód nálunk is megvan — szegényebb (mert túlnépesedettebb) földön, mint aminő Ame-

rika. S most lépten-nyomon láthatjuk a fokozatos amerikanizálódást. A „minden üzlet“ merkantilizmusa ott kint nem üt fel oly fájó társadalmi sebeket, mert ott a soknak mindig sok jut az élet javaiból, nálunk a sokaknak kevesebb. Ha ott nincs „szociális kérdés“, nálunk van heves formákba szökkenve. Ha Amerika munkaláza ide ájtjönne, nem találna olyan természeti készletek garmadájára, mint ott, kint, az ősi kimerítetlen földön. Mégis ájtjön, talajtalanul, a *maga* egyetemes érvényesség-látszatával mindaz az eszme, ájtjön az amerikaivá stilizálódott s idők folytán szabályos kristállyá nőtt *életrendszer*, mely — ott — diadalmasnak mutatkozott, s a siker jogán nálunk is hódít, követeli az élet reformját széles vonalon.

Tekintsünk vissza egy társadalmi mozzanatra is. Az amerikai ősi kivándorló csoportok vallásos lelkek voltak. Sőt. Izzóan hevült *szekták*. Amerika azért kapott önállóan fejlődő közleket, azért nem maradt „csak gyarmat“, mert volt benne ősi, erős motívumokban gazdag *szentárius lélek*. A szektárius lélek különös energiával képes ápolni eszméket és terjesztetni, a szekták szívóssága közismert. Az Amerikának alapot nyújtó ősi csoportok tulajdonkép *európai* szekták. S így nem csoda, ha az amerikai lelkek önértékük tudatában ma természetesnek találják, hogy eszmei „fejlődésük“ javait Európának visszaszolgáltassák.

Amint az amerikai lélek kulcsát pár száz év előtti *európai* szektákban találjuk meg, úgy a bolsevista lélek is európai szektában: a marxista szektában gyökerezik. *Európai* eredetű a bolsevizmus, mely kitódult orosz földre, mint „kísérleti állomásra“. Ha a marxizmusban szintén van európai lélek-elem, úgy a sorsa hasonló lehet az amerikanizmushoz: szekták melengette ősdiszpozíciók szívós élesztője s propagatív terjesztője. Itt azonban hideg a talaj, melyre az ősdiszpozíciók hullottak: szegény az orosz föld, szegény az ország, *viszont*: élvezheti az egyensúlytalanságot. Ez ép a bolsevizmus tragikumának két főoka. A szegénység jó, sőt elsőrendű alap a kommunista eszmék terjesztésére, de egyúttal gátja annak, hogy győzelmeit bárminő aratás formájában bemutassa.

A marxizmus tömegléleknek szóló ígélet: 1. jobb szervezést s ezzel termelést, 2. jobb jövedelemelosztást ígélet: az első a *technicista* szektárius-elem, a második *erkölcsi* mozzanat. Azonban ha eredményt soha nem tudott a termeléstechika terén elérni, ha mint társadalmi dividenda-forrás megbukott, sor sem kerülhet a jobb „elosztás“ programjára. Csak jobban osztják el a nyomort.

Tegyük orvosként kezünket a gyakorlati' marxizmus pulzusára s nézzük meg, hova torzult, hova egyoldalúsodott benne az egykori, európai gondolat: a jobb termelés gondolata. A marxizmus, mint bolsevizmus keretében az „üzemi lélek“ amerikanizmusa csak újabb lobbót vet. Eddig a jelszó: sok és jó üzemet teremteni, szervezni s beékelni a szervezetek közé! Most: minden *egy* óriásüzem! Az eddigi üzem: társadalomban elhelyezett, közbeékel *egycélú* valami, mesterséges organizáció. Racionalista kultúránk egycélú organizációt leginkább gazdasági formában

tud elképzelni: egycélúság tehát eo ipso materializmus. A marxista elgondolásban az *egész* társadalom lesz egycélú, racionális gazdasági üzem, — ez a gondolat tódult ki a hideg orosz földre a maga egyensúlytalanságában. Mindent „üzemesíteni“ — ez van a kommunista állama programm mögött. Ez a lélektelen technicista programra csak a „termelést“ nézi — (s ennek embertelen hidegségében benne van valamennyire az európai ökonómia, amely mint tudományos tan *objektívál*, deperszonalizál: a termelési tényezők nem *emberi* alanyok, hanem mind tárgyi faktorok). Mi sem természetesebb — és egyben természetellenebb — mint az, hogy nincsenek emberi kívánságok, szabadság, önálló érvényesülési vágy és másefféle. Az *egész* (üzemi) társadalom — géptársadalom in extenso, mint ahogy a racionális *egyes üzem* is egy mesterséges géptársadalom. Ha a racionalista kor embere *Vhomme-machine*-ről beszélt a 18. században, a szervezőlázás kommunista *société-machine*-ről ábrándozik.* Eredmény: monstrum bürokrácia katonai alapon. Ezt látják már az olyanok is, mint a francia kommunista: P. Marion.

És mi lesz a természetes társadalmi alakulatokkal, minő a család? Avagy minő a történeti nemzeti közösség? Elavult „történeti“ kategóriák lesznek. Csak néhány példát. Volt idő, amidőn a munkanélküli — ki persze a kapitalizmus szánalomraméltó „áldozata“ — kegyeletes bánásmód tárgya volt. Munkanélküli segínyt élvezett. Mi sem természetesebb, mint az, hogy mindenki kezdett munkanélküli lenni a kommunista termelési rendszerben, a számuk hallatlanul felszökött. Erre időnkint a segélyezetteket lakásukon összefogdosták, s vitték mint munkabarmokat kényszermunkára. Ellátást kaptak — de az otthon hagyott családról mindenki megfélemedezett. Az állami közegek előtt hiába érvelt valaki: otthon éhezik a család. Már nemcsak a halálos közönyösséget prédikálta Lenin, hanem a család felbontására tört ezzel az érveléssel: a magántulajdon hívei a családból s a nemzetből nőnek ki, A világforradalom megköveteli a magántulajdon megsemmisülését, tehát — el kell tűnnie a Föld színéről a családnak és nemzetnek.

Az a hallatlan bomlás, mely jelenleg Európa néma közönye mellett, Szovjetországban évről-évre nő, egy láncairól elszabadult európai gondolattal határozott összefüggésben áll: a gazdasági szervezés csábító ideáljával. A gazdasági nézőpont közömbös az erkölcsi élet mozzanatai iránt, az *emberség* követelményei iránt; a szervezés pedig, mely végre is mindent egy társadalomgép *elemévé* degradál, halálosan közönyös az egyéniség szabad mozgásszükségei iránt, A türelmes orosz tömeg legyűri borzalmát, mert momentán megkapja az utolsó falat kenyereket, de már nem az utolsó falat erkölcsi kultúrát, amelynek minimális adagja után nem szűnt meg senki sem szomjazni.

Csodálatosak a társadalmi „öselvek“, „eszmék“, Szabadság, egyen-

* Lenin felkiáltott egyszer: „Már szocialista nekem nem kell, kell elsősorban *specialista*.“ Mikor lehengerelték a régi elemet, kiirtották még a közömböseiket is, a „szocialista“ politizáló elem felesleges lett; a tisztán üzemi alkalmasság kora jött el.

lőség, munkafegyelem (rend), nemzeti egység, vallásos nézet stb. mind megvalósul valahol — „intézményekben“ a társadalom keretében és ezek az intézmények élesztik, táplálják az özdiszpozíciókat. Hordozzák, emelik, kapcsolják az egyeseket, mind *viszonyt* jelent valamikkel, valakikkel. Mind olyan mint az oxigén, mely éleszti a testet, tüzes áradatot pezsdít belénk. Ha kevés van belőlük, fulladunk, ha sok van — elégünk. Az orosz társadalomtest az elégs forradalmi áramába jutott. Miért? Nincs kétségünk az iránt, hogy *minden* „társadalmi őselv“ a maga egyensúlytalanságában lejtőre visz. (És ezt még azok sem felejthetik el, akik a „nemzeti egység“ őselvét egyoldalúan túlfejlesztik; egy neki-szabadult sovinizmus hatalmas akadály a mozgékonyan fejlődő társadalomtest pályáján.) Az amerikai, az európai társadalmak immár négyszázada kísérleteznek a társadalmi őselvekkel. Ezek szektárius igék kezdetben, végül forradalmak. Eredetük a renaissance és a reformáció óta feloldott tagú Európa. A társadalmi őselvek kísérletező talaja legutóbb Amerika. Legutóbb mi történt? A maga győzelmeiben ittasult amerikai átjött mint tanítómaster Európának leckét adni (és nem szükséges csak Wilson szereplésére gondolnunk). A „vén“ Európával szemben új, tanítógondolattal jön mind: „Ti ezt még nem tanultátok meg.“ Azok a társadalmi őselvek, melyek ott az újvilágban meggyökereztek és kilombosodtak, a megújhodottság és fiatalság naiv-expanziós igényével jönnek mementó szerepükkel.

A tömeg ujjongása fogadja őket, *azon* tömegé, amelynek minden új csak azért jó, mert a régi rossznak tűnik fel. Van valami, ami az amerikanizmusban élesztő reánk nézve, s van ami fojtó. Az eszmék útja: gyarmatos periódus, kilombosodás, kitömegesedés és visszatérés Európába. Félő, hogy a történelem megismétli ezt az utat. A marxizmus „gyarmatos periódusa“, Európából kitódulása után — pusztán az otthoni *kitömegesedés* folytán — beáll majd a „visszatérés Európába“. Ennek útja kettős: közvetlen és közvetett. Közvetlen — beszivárgó — út ma nincs. De úgy érezzük, ha akadnak oly labilis helyzetek, minő a labour party helyzete ma Angliában, amelyben csekély pártkisebbség fenyegető magatartása s az a félelem, hogy felborul a helyzet, nagy és váratlan engedményt csikar ki a többségtől, úgy a „beszivárgó“ bolsevizmus helyett „hirtelen adagok“ érkehetnek el.

Nézetünk szerint nem elég a bolsevizmussal szemben a pusztán „rendőrségi“ készenlét elve. A bolsevizmus szivárgó hatása a tömeglélek mélyén bárminő csekély mértékében is mérgező és káros. Európa nem bír ki minimális kommunizmust sem, ahhoz nem vagyunk elég ázsiaiak. A „készenlét“ a kommunizmussal szemben négy fronton állhat fenn: a két mai közösségfaj terén, a vallás terén, s végül a tudomány terén — itt természetesen a társadalomtudományra gondolok. A mai szociológia, amely az anatómia finomságáig vitte az elemzést, amelyet már nem lehet népszerű frázisokkal fálnak állítani, a legbiztosabb védőfal minden társadalmi kuruzslással szemben. Téves azt hinni, hogy a szociológia megingatja a hitet a fennállóban, fölös számmal nevel társadalomkritikusokat. Nem; igazi kritikusáthevítő indíték a nyomor és a tudat-

lanság öllekezése, mert ebből a vakhitből eredhet csak a gondolat, hogy a mai, végtelenül komplikált társadalom mint valami kisebb lakás, egyszerűre új „berendezést” kaphat. Ha egy társadalmi problémát a tudomány terére viszünk, már ahhoz a magasabb stádiumhoz viszi a gondolkodást, hogy vannak természetes és szerves alakulások, kéz, láb, s ezeket nem lehet operatív úton eltávolítani, s organizációs műkéz- és műlábbal akadálytalanul és hasznosan helyettesíteni. A társadalomkuruzsló két irányban közveszélyes: szimplista módszerével (mint ahogy egykor mindenre érvágást rendelt el a primitív orvos, hogy a „rossz vér” eltávozzék) — mindent radikálisan kell gyógyítani; másodsor azért veszélyes, mert mindent egyensúlytalanná tesz a társadalomban, miáltal egészséges összeműködés lehetősége felborul. S itt már ú. n. árnyalati kérdések is hosszú történeti és életpasztalatot tételeznek fel. (Mily nehéz pl. afelől vitatkozni fanatikussal: sok-e, vagy kevés-e in concreto a szabadság.)

Nincs kétségünk aziránt, nemsokára azok is, akik eddig kétkedtek, belátják, hogy a társadalomismeret közkincs, mint ahogyan a higiéné, a közegészségügy is közkincs.

Témánk, melyet érintettünk, egy centrum körül forog: az egykor kultúrájában szuverén Európa új *ideológiai közrefogottság* helyzetébe leertült, övezve látja magát nagy, több mint százmillió tömegek komplexumában élő társadalmi eszmeközpontokkal. Ha azok az eszmék oly társadalmi diszpozíciók, amelyek európai eredetűek, úgy megerősödvé, kitenyésződvé, s tömegreható alakban szükségképp *visszahatnak* az eredő helyre. Európának e században új problémája támadt, mely immár *nem periodikus, hanem állandó feladat*: készenlétben állni, elfogadni vagy visszautasítani a visszaáramló eszméket. A felől, azt hiszem, nincs kétségünk, hogy régóta itt van a kommunista áleszmékkel szemben való *állandó* készenlét ideje.

D. I.

AZ AMERIKAI TUDOMÁNYOS ÉLET SPECIALIZÁLÓDÁSA.

— *Az ó-világ tudományos „felfedezése”* —

Három előkelő amerikai tudományos intézmény jövő esztendei kutató-programja fekszik előttünk. Csupán három nyitott könyv, és mégis az *egész* amerikai tudományos fejlődés hű perspektívája. Lapjaikról új eszméknek, új gondolatoknak, egy új tudományos rendszernek *keretei* bontakoznak elénk. Minden soruk elárulja a nagy idegességet és lázas reform-szomjat, amely a tudományos problémákat sem kíméli meg. Programmok, amelyek valóságos tükrök, — beléjük nézünk, — és meglátjuk bennük egész Amerikát. *A szellemi Amerikát*. Homlokzatán az új világ legújabb jelszavával: „*specializálódás!*”

Vegyük elsőnek a *Princetoni Egyetem* „orientális akcióját”. A *Garret-kollekciót*. Mi és ki ez a kollekción? Egy gazdag bankár, Garret Róbertnek hívják, Princeton Egyetemének már ifjú korától fogva mece-

nása. Később „Trustee“-je; ma még ennél is több: korlátlan jötevője. Nincs azonban egyedül. Testvére, aki diplomata és a hágai udvarnál képviselte még nemrég az Uniót szintén gazdag és szintén nagy műbarát, 1900-ban *alapították meg e gyűjteményt*. Egy *leideni* árverésen megvet[^]tek 1200 legnagyobb részt *régi arab kéziratot*, az u. n. *Houtsma* gyűjteményt. Nemsokára rá *újabb nyolcszáz* orientális kéziratot vásároltak, legnagyobb részt perzsa nyelvűeket, Egy *oxfordi* vásáron. Alig pár éve viszont *Beirutban* további 500 orientáliát szereztek. Szerintük azonban a gyűjtemény nem teljes; fejleszteni kell. Garrett jelenleg is Arábiában, Perzsiában és a távol Kelet egyéb országaiban utazik. Gyűjti és vásárolja az újabb „anyagot“. Azalatt „idehaza“ kedvenc egyeteme már „organizálja“ az újabb nagy publikációt. És reméli, hogy az orientalista publikációknak világ-centruma lesz. Mint az eredeti szöveg mondja: „Hitherto it has been necessary to send Oriental texts to Europe for printing, the principal centres for this special work being Oxford, Leiden, Leipzig and Berlin. *It is expected in the future that the largest percentage of work in this field will be done at Princeton, which become a World Centre for Oriental publishing and printing.*“

Egyelőre nincs más vágyuk, mint *legalább 3000 orientáliát összegyűjteni*, vásárlással vagy árveréseken, azokat *angolra lefordítani* és egy újabb *díszes kollekcio* keretében közkinccsé tenni. Háromezer régi keleti kézirat sorsáról és angolnyelvű amerikai jövőjéről van tehát szó. Legnagyobb részt arab, görög és török eredetűek, amelyek felölelik a tudományos élet egész területét, a hit-tudományt, a jog és politika birodalmait, az irodalmat, költészetet ethikát és a „lexikográfiát“ is. És napvilágra fognak kerülni, mint a program jelzi, a *Drúzok titkos szektáinak minden rejtelméi*, e történeti vallások összes *miszticizmusa*, sőt még a *Bibliának* is eddig ismeretlen fordítása és értelmezése is helyet kap majd az új díszes gyűjteményben.

Az arab, görög és török nyelvű manuscriptumok mellett azonban a héber, syriai, perzsa, örmény, maláji, jávai és *sanscrit* kéziratok is méltó képviselőkhöz jutnak majd. Szintúgy a *középkori Európa* görög (?), latin, holland, francia és olasz remekei is. Nem egy közülük *fényesen illusztrálva*, a szerző vagy a tulajdonos király és fejedelem sajátkezű írásával (?) fogja biztosítani e gyűjtemény belbecsét. A hatalmas Uttomán Szultánok és kalifák könyvtárainak legértékesebb kéziratái is itt kapnak helyet, *Baiazid* és *Szaladin* császárok kincsei, amelyek, mint azt a program jelzi, nemcsak, hogy ritkák és értékesek, de unicumok (!) ... not only rare and valuable but unique!

Szinte a német precizitást és szakszerűséget is meghazudtoló rendszerezés e nagy munka beosztását így írja elő: az első sorozat: a katalógusé; a második: a keleti emlékéké; a harmadik: a klasszikus koré; a negyedik: a középkoré; végül az ötödik sorozatban i jutnak helyhez: a misztikus vallásos problémák és az összes titkos szekták rejtelméi. A külön „Executive-organisation“ hatalmas apparátusa már javában működik. Az orientalista nyomdában az egészen *speciális* nyomdai gépek százait már felszerelték. Ezeket a mechanikai csodákon fogják az egyes

görög, orosz, arab, török, héber, szíriai, szanszkrit, perzsa, örmény, *hindusztáni, burmán, urdu* és egyéb exotikus nyelvek „karakterének“ megfelelőleg a díszes angol fordításokat és iniciálékat kivitelezni. Korhú milieu-ben, lehetőleg egykorú formák szerint! Ez a game *technikai* része.

A *tudományos* részét száz és száz orientalista professzor és „research-fellow“ végzi. A princetoni Keleti Intézet minden keleti tudósnak dolgot ad. Az egész Unió területén, a több mint 600 Egyetem közül, mindössze alig *15 egyetemnek van külön szanszkrit professzora*, — ezek is éppúgy, mint a perzsa és török nyelvek tanárai a publikálásig itt dolgoznak a közös műhelyben. A belföldi tudósok nem is elegendők. Állandóan érkeznek a világ minden tájáról fantasztikus nevű szakértők. A legutóbb érkezettek legnevezetesebbike: *Ghunaym Husayn* úr, a *Jeruzsálemi Egyetem orientalista* kitűnősége, aki a *sémita* kéziratok katalógizálását fogja vezetni. *Egyenesen ezért jött fel Jeruzsálemből*. Eddig már *több százezer dollár gyűlt össze* e munka adminisztrációs és publikálási költségeire. *Kizárólag adományok!* Még a speciális nyomdai gépek is egy „Linotype Company“ áldozatkészségét dicsérik.

Az „*American Council of Learned Societies*“ (Az amerikai tudományos társaságok tanácsa) kutató terveiről számol be a *másik* program. Ez a Tanács szintén több százezer dolláros ösztöndíj és kutató alapjai *révén* különösen a következő tudományos területeket favorizálja: történet, művészet, régészet, irodalom, nyelvtudományok, folklóré, középkori és „*Byzantine*“ tanulmányok. A személyenként is több ezer dollárra rúgó tanulmányi támogatásban e Tanács *kizárólag* professorokat részesít. Érdemes sorra venni, hogy az egyes kutatóknak mi képezi tanulmányok tárgyát?

Két washingtoni professzor közül az egyik koloniális Amerika csillagászatának történetét fogja tanulmányozni, — a másik Angliába hajózik egy évre, hogy ott a britt levéltárak anyagainak feldolgozása alapján világosságot derítsen a *britt birodalom 1763 utáni koloniális politikájára*. Egy másik történet-professor a londoni *Public Record Office* és a *Yorki érseki levéltárakban* fog kutatásokat folytatni az 1353 évi cikkelyek jelentőségével kapcsolatban. A latin philologusok közül az egyik a római vallásnak *Augusztusig* való szerepét fogja tanulmányozni, míg egy másik görög professzor a *Homerostól Demosthenes-ig* tartó időszak igazságszolgáltatási viszonyaira fog világosságot deríteni. Egy harmadik klasszika-philologus viszont a *calabriai és luvaniai váza-festészet* helyszíni tanulmányozására kap jó egy néhány ezer dollárt. *India* sem marad ki a programból. A hartfordi Trinity College latin professora egyenesen *Bombayba* hajózik, hogy ott a *Royal Asiatic Society* könyvtárának tulajdonában lévő „*Atharva Veda Paippalada*“ kéziratról foto-cinkográfiai másolatokat készíthessen. A Cornell Egyetem egyik latin tanára ismét Londonban tölt egy évet a görög anthológiának a renaissance kora óta való újabb-kori irodalomra gyakorolt hatását kimutatni. De London mellett Németországra is sor kerül. Az egyik német professzor azért rándul át egy esztendőre Németországba, hogy ott kutatásokat végezzen abból a célból: mily angol szépirodalmi művek kerültek *német fordítás-*

ban kiadásra a XVIII. század folyamán? *Petronius* „*Satyricon*“-jának újabb kiadását is egy ilyen ösztöndíjas professor fogja sajtó alá rendezni. Az Oberlin College spanyol professora viszont *Sevillába, Barcelonába* és *Madridba* utazik, hogy a *spanyol irodalom 1830 és 1850 évek közötti romantikus korszakát feldolgozza*. A népmesék, regék, mythoszok és balladák problémája viszont az Indiana Egyetem egyik professzorának jutott. Egy-egy további kutató a csillagászatnak és az alchímiának (!) fogja szentelni jövő tanévét, — míg a „Byzantine tanulmányok érdekléében a Nebraska Egyetem egyik tanára fog a közel Keletre utazni, liogy *Theodorus Metochites* kéziratairól másolatokat és *facsimile* felvételeket készíttessen. És így tovább ...

Vessünk egy pillantást végül a *harmadik* intézmény programjára. A „*Social Science Research Council*“ (Társadalomtudományi kutató Tanács) ismét közel százezer dolláros jövő évi munka tervére. Ez a legérdekesebb. Itt azután tényleg minden probléma szóhoz jut. Összesen 28 ilyen kutató-ösztöndíjas fogja élvezni ennek a Tanácsnak a személyenként 2—3—4000 dolláros tudományos táppénzeit. A fő terület, itt is a *történet*, de inkább *gazdasági, politikai- és társadalomtudományi és nevelésügyi szempontból*, a hosszú sorból csak a legkülönösebbeket, európai szemnek legfeltűnőbbeket idézzük. Azokat, amelyek a két fentebb ítézmény programján is túllícitálva a speciálizálódásnak valóban klasszikus példái. Az egyik tétel „*Lord Palmerston olasz politikája 1846 és 1849 között*“, — az illető *e négy esztendő* olasz vonatkozásainak kikutatására *négy országot* fog beutazni: Olaszországot, Angliát, Franciaországot és Ausztriát. „*Folque Plantagenet, Anjou grófja, Jeruzsálem királya* élete és művei“, — a következő probléma. Kutatója Franciaországba és Olaszországba utazik. A *Tudorok* alatti angol alkotmányjogi fejlődés tanulmányozására ketten is útra kelnek Nagy Britanniába. *Sicilia* sem marad ki a sorból. Az olaszországi Amerikába való *kivándorlás* kérdésének tanulmányozásával kapcsolatban az egyik kutató a *siciliai községek adminisztrációját* is vizsgálat tárgyává teszi. Ugyancsak érdekes politikai kérdéssel indul útnak az is, aki az *angliai, franciaországi és németbirodalmi parlamenti választások finaciális kulisszatitkait gondolja „körülkutatni*“. *Hogy az egyes parlamenti pártok, mennyi és milyen pénzt költöttek el a választásaikra és e pénzeknek mt az eredete?* (Nehéz munka lesz!) Franciaország, Anglia és Németország egy másik problémájánál ismét összekerülnek. Itt a kérdés: az amerikai és európai tengerhajózási jogszabályok összehasonlító vizsgálata, *Casillia* pálmaligetes paradicsomába is eljut az egyik Research-Fellow, — problémája még e sorozat keretében is unicum a maga nemében: „*A castiliai pénz és árú-csere forgalom 1557 és 1660 közötti viszonyainak tanulmányozása, különös tekintettel az 1557 és 1660 évek közötti amerikai arany- és ezüst termelésre!*“ A Missouri Egyetem politikai tanára a következő tézis tanulmányozására hajózik át Európába, Párisba. „*An intensive study of the Personnel of French Cabinets since the establishment of the Third Republic.*“ A XVIII. század *első felében* uralkodó angol merkantilizmus tanulmányozása egy további kérdés. Színhelye ter-

mészetesen London. De *Oroszország* is szóhoz jut. Az egyik orosz tétel A Szovjet bankrendszere, — a másik: *a mandzsúriai viszonyok tanulmányozása*, — természetesen mindkettő ismét a színhelyen. Ez utóbbi egy Harvard professzornak jutott. Ugyancsak, legalább is részben oroszországi probléma jutott osztályrészül egy californiai professzornak is, aki a volt orosz cári területek új államának, *Finnországnak*, a három *balti állam* valamint *Északnémetországnak* földművelésügyi politikáját, kereskedelmi városaiknak helyzetét és azok történeti fejlődését fogja tanulmány tárgyává tenni. Egy chicagói professzornak jutott a villamosítási reform és a munkaügyi törvényhozás problémája (így együtt), — Európa három államában való tanulmányozás céljából: a Cseh köztársaságban, Ausztriában és a Szovjet európai területén; *Prága*, *Bécs* és *Moszkva* állandóbb tartózkodási helyekkel. A csecsemő védelem és alsóbbfokú népoktatás helyzetének tanulmányozása már négy országra fog kiterjedni. Angliára, Németországra, Hollandiára és a Szovjetre. A római birodalom imperiális politikájának igazságszolgáltatási adalékait lesz hivatva ki nyomozni egy másik tudós, aki ezen a címen szintén négy országot fog beutazni: Francia és Olaszországokat, a Német birodalmat és Ausztriát. Egy újabb Fellow viszont azért utazik Bécsbe, hogy ott a következő kérdést tanulmányozza: „*Socialization of emotional expression in infants and young children*“.

Egynémely *amerikai thézist* is érdemes azonban felemlíteni. Ezeknek belföldi kutatói természetesen kevesebb finánciális támogatásban részesülnek mint collégáik, akik Európát akarják újra felfedezni. A belföldi problémák sorozatából talán elegendő megemlíteni a következőket: *A közéleleti vezér szerepének praktikus (?) tanulmányozása*, a gyermeknevelés és a modern családi viszonyok és azok sociális helyzetének tanulmányozása, (két ösztöndíj!), *a fog szerepe a társadalmi phenoména-ban, különös tekintettel a primitív népek sociális szervezetére*, a néger lakosság szavazati joga, *A farkasember (Werewolf Lore) problémája Kanadában!*, — azt hisszük ez az utolsó példa a legérdekesebb és vele-talán be is zárhatjuk e thézisek sorát.

A talán kissé túl részletesen bemutatott példák, — úgy véljük mindennél meggyőzőbb erővel tanúskodnak róla, hogy az amerikai tudományos élet gombamódra szaporodó intézményei révén e speciálizálódási folyamatnak végleg megvetette alapjait. Amerika ezen legújabb tudományos gözhengere *elindult*. De nemcsak, hogy működik, — valósággal száguld. A dollár szárnyán. Dollár, úgy látszik annyi van, hogy már tényleg nem tudnak vele mit kezdeni. A modern élet sorrendszerinti: existenciális, közgazdasági és általános kulturális problémái már nem problémák többé, — *ma* már a *castiliai középkori pénzrendszer* helyszíni tanulmányozása és a *farkas-ember* kanadai mythosza kerültek a helyükre. Ezek a luxus-problémák veszik át minden téren, itt is a vezetőszerepet. Dollárjaik révén összevásárolnak a szegény Európától lassan? minden megszerezhető, — de nemcsak Európától, — már a távol kelet emlékei is lassan idevándorolnak. Az egész világot keresztül-kasul szá-guldják kutatóik, akik (maguknak), másodsor is felfedezik az *öreg*

világrészeket. És irgalmatlanul elcipelnek mindent, ami megvásárolható.

Az európai kritikus szeme természetesen sok mindent meglát. Meglátja, például azt is, hogy mindebből a lázas körutazásból mennyi a tiszta búza és mennyi a reklám. És hogy ha ezeket a hatalmas összegeket, *legalább részben*, másra is fordítanak, például arra, hogy *az európai kontinens geográfiai viszonyaival is, legalább azzal a buzgalommal* megismerkedjenek, mint a *burmán* és *urdu* kéziratokkal, — hogy ez esetben mennyivel közelebb jutna egymáshoz ez a két világ?! Az újvilág szentül meg van győződve róla, hogy már annyira ismeri Európát, hogy földrajzi ismeretei is tökéletesek. Európa ezzel szemben az ellenkezőjét vallja. És viszont arról van meggyőződve, hogy a hova-tovább homlok egyenest ellenkező két világrész „(kultúráját“ nem ezek, a Leidentől Bombay-ig megrendezett nemzetközi „vagyontmentő“-vásárok fogják közelebb segíteni az egyedül üdvözítő kiegyenlítődéshoz és egyensúlyhoz.

De az is bizonyos, hogy ha ezzel a töménytelen pénzzel, amelyei most az újvilág ily luxus-akciókra pazarol, az öreg Európa *csak egy hányadában is* rendelkezett volna, — sok minden másképen történt volna. Sem Spenglernek nem nyílt volna alkalm arra, hogy pesszimista elméletét róla megírja, de az újvilághoz tudományos szempontból való viszonya is másképp alakult volna. Így azonban tétlenül kénytelen nézni ezt az amerikai karnevált, amelynek főrendezője még ezen a téren is a dollár. Az öreg világrészek évezredes kultúrái szolgáltatják az anyagot. És sokszor a kritikát. Legtöbbször jogosan. Ez esetben is hamis úton jár a fejlődés. Mint a valóságban, ma is óceánok választják el egymástól a két kontinenst. Szinte napról-napra nagyobb területen. Úgy látszik *csak egy tekintetben* egyeznek meg egymással, hogy: *mind a ketten felfedezők*. Európa ezelőtt több mint négyszáz esztendővel felfedezte Amerikát, *Most az új világrész hálából felfedezi Európát.*

(Boston.)

Czakó István.

EGY KIS HOZZÁSZÓLÁS MÉRAY-HORVÁTH KÁROLY „FORRADALMAK, SZOCIALIZMUS, BOLSEVIZMUS“ CÍMŰ FEJTEGETÉSÉHEZ.*

I.

A forradalmaknak a (szerves életre utaló (analógiával, a gyulladás pathológiájának szóképeivel való magyarázata sajátosan érdekes fény-sávokkal világít rá az állami társadalmak bizonyos körtüneteire. Ámde amennyire hatásosak az analógia szófigurái a szemléltető előadás keretében, annyira nem evidensek, nem kényszerítő erejűek a belőlük nyert következtetések, A társadalmak csak képletesen szervezetek, organizációk és voltaképpen nem organizmusok. Ez a terminológiai megkülönböztetés lényegbeli eltérésekre mutat rá. Az organizmus *természeti* törvényei csak óvatosan és megfelelő korrektúrával alkalmazhatók az organizációk *szociális*, illetőleg szociológiai tényeire a közületek külön

* V. ö. Társadalomtudomány, 1929. 3—4. füzet

világára. Ezt Comte módszerének gyorsan bekövetkezett hitelvesztése után már tisztázta a társadalomtudomány.

Méray-Horváth analógiáiban sok az emelkedett emóció, de annál kevesebb a szociológiai belátás.

Hugó Viktor Nyomorultjainak egyes elmélkedő fejezeteiben pl., amelyekben pontosan megkülönbözteti a lázadást a felkeléstől és a jogok és tények küzdelmét fejtegeti, továbbá művésziileg ábrázolja a történelemalkító tényeket, amelyekről a történelem nem vesz tudomást, végül, ahol az isteni jog kiújulásáról szól és kiemeli a pártok államszervi jelentőségét, mely szociológia és állambölcselet foglaltatik. Pedig Hugó Viktor csak költő volt...

Hugó Viktor és Concha Gyöző, a politikai elmélet magyar klaszrikusa egyaránt azt tanítják, hogy a forradalom a nemzeti, illetőleg népi lelkiismeret kérdése. A nép, illetőleg a nemzet szuverén módon dönt afelett, hogy meddig visel el, meddig tűr meg bizonyos uralmat maga felett. A társadalom e természeti joga az állam tételes legitimitásával áll szemben. A forradalom „Kampf ums Recht“-szerű életkategória, amely nem jogképletek rituáléja szerint megy végbe. A radikális forradalmak szerepe a szükségessé vált rombolás elvégzése. A forradalom továbbá katalizatorként hat, folyamatban lévő átalakulások tempóját gyorsítja. De kétségtelenül vannak nemzeterőket megvédő forradalmak is. A magyar alkotmány- és jogtörténet régészei tudnak ilyenekről. A nemzeti, először aktív, később már csak passzív, jogilag is megszervezett ellenállás tipikus formája az efajta forradalomnak, amelyben minimális az erőszak, a forrongás; éppen csak annyi, hogy a társadalom nyugvó pontját elhagyja. Csak éppen egyfajta forradalom nincs, t. i. olyan, amely konstruktív munkatervvel lép fel, t. i. amely pillanatban egy társadalmi forrongás az alkotás terére lép, megszűnik forradalom lenni és egy sajátlagos, külön fajtájú mozgalommá válik, amelyre a szabadságharc nevet alkalmazzuk. Érthetetlen tehát Méray-Horváth felhevülése afelett, hogy a dolgok így mennek és nem fordítva.

A továbbiakban azután a szerző fordítja meg — nem a dolgokat, mert azok nem változnak felfogásukkal — hanem okoskodását. E gondolati inverzió szerint a politika szervezett téboly, művelői a tömegámítás és megtévesztés eszközein kívül semmi más komoly dologhoz nem értő ignoránsok. A nemzet középkori anachronizmus. Értelme csak az Európai Egyesült-Államok felé törekvésnek van. Ez Méray-Horváth Károly radikális államtani felfogásának rövid foglalata.

A politika, mint az országlás művészete művelőitől az összes szellem-erkölcsi tehetségek, a jellem- és akaratörök, valamint a legtágabb horizontok erős szintézisét követeli meg. Ezek nélkül a legtisztább homo spirituális is politikus csizmadia a legjobb esetben.

Az élő szervezetben a legtökéletesebb konstitucionalizmus uralkodik. Méray-Horváth a diktatúra elveit olvassa ki belőle. A legújabbkori mindenható állam és annak diktatórikus kormánya nem az organikus egység analógiájából következik, hanem a kritika és értékelés minden mértéket veszített: túlzó jog-pozitivizmus politikai dogmájából.

Ami pedig a nacionalizmus „középkori“ képleteit illeti, ennek a hivatása a népi tömegekből rangos: országló nemzeteket nevelni és azokat ilyeneknek meg is tartani. Mint ilyen sajátos feladatkörrel bíró politikai motorikus erőnek nem is lehet hivatása a mainál nagyobb egyetemességek létrehozatala. De nem is akadály a nacionalizmus ennek az egyetemességnek. A nemzetiesítés a részszerű világszervezés eszköze. Az egyetemességnek *más* közületi erőkre van szüksége. Ezt az összefüggést Méray-Horváth Károly sehogysem akarja meglátni...

II.

De ne időzzünk most e részleteknél, térjünk ad fortissimum... t. i. a zsidókérdéshez.

Sajátos mixtum compositum az a középkor Méray-Horváthnál: bor-nírtságok forrása és a legmélyebb bölcsessége. A nemzet Középkori ideológiája a tébolykomplexum és a legegészségesebb gondolat: „a zsidóság üldözése, irtása, vagy legalább is foltjaikba való visszazorítása.“

A zsidóság alap jellemét tiszta parazitizmusban látva jutott el Méray-Horváth ehhez a radikális következtetéshez. Méray-Horváth szembeállítja az élősdit a kihasznált szervezettel. Előadása itt nem egy helyütt megkapó. Ha azonban a mai társadalmi történés értelme egy nagy egyetemesülés, akkor helyesebb módszer kiindulni onnan, hogy ezen alakuló egyetemességen belül minden egyes népiség egyénisége biztosítására törekszik és azt vizsgálja, hogy a zsidóság a maga struktúrkülönbségével miként befolyásolja a befogadó népeknél lefolyó társadalmi mozgalmakat.

A másneműség ama kínos érzete, amely az antik népeknél az ellenség alacsonyrendűségének jelölésére kitermelte a barbár fogalmát, a keresztény világrendszerben a zsidó és pogány: azaz egyéb hitetlen kettős törésű alakjaiba formálódott. Csakhogy az ellentét akkor, a régi antik világban durva, de őszinte volt, ma pedig raffinált és fájdalmas,

A barbár lassankint fajközi fogalom lett. A zsidóság viszont arra törekszik, hogy egy határozott szellemi habitus megjelölésére alkalmas faj közti fogalommal tegye a zsidó jelzőt. Szerintük Werner Sombart „bourgeois“-ja,¹ a modern homo capitalisticus a fajközi zsidó. Szerintünk a keresztény kultúrkör e *tipikus alakjának semmi köze* a zsidósághoz. Az emberiség szelleme u. i. pszichológiai egysége dacára ellentétes típusokban polarizálódik. Ez a modern karakterológia egyik alapgondolata.

A fajközi zsidó szerintem elzsidósodási produktum. A keresztény kultúrkör elzsidósodásának két veszély-forrása van: a mózesi rituális törvény-rendszer átvett elemeinek összessége és a zsidóság mimikri-módszerű védekezése, A zsidóság látszólag hozzásimul környezetéhez, amelyet e közben észrevétlenül zsidóssá tesz. Amíg a zsidóság „tiszta

¹ V. ö. Werner Sombart hasoncímű művét.

parazita“, addig nincs meg az elzsidósodás, hanem csak a kihasználás, a kiélés veszedelme. A mimikri stádiumban a zsidó szellem észrevétlenül árasztja el, mételyezi meg az emberiséget s megszületik a fajközi zsidó. A fajközi zsidó és a nem zsidó közötti ellentét egy szükségképi szétsarkulási folyamat következménye, amelyet a következőkben fogok megvilágítani. A zsidókérdés tehát több psychografikus profilok görbületi eltéréseinél.²

Weininger az emberi szellem tipizálódását a nemek szerint határozta meg, mi azt a közületi momentumhoz való viszonylatban állítjuk meg.

A zsidóság történelmi balsorsa következtében elveszítette saját államiségét s véle az aktív országlásból táplálkozó jellemét. A néptest megmaradt, de az egész rituális törvényrendszer, államiségük eszmei lényege antikválódott. A zsidóság legtágabb közületi horizontja lett megmaradni legbelül zsidónak a mindenkori környezethez való minden hasznos és szükséges áthasonulás mellett. A zsidóság pozitívabb hajlamú nem fajiségénél fogva, hanem mert benne az emberi szellem el-sarkult.

Amit más országié: rangos nemzet államiségára költ, ama drága, szent népi erőket megtakarítja a zsidóság nagy része és fizikai jólétének hallatlan bőségű forrásává duzzasztja.³ Az államiség pedig első-sorban nem eudaimonisztikus vagy hasonló és rokon célokat szolgáló berendezkedés,⁴ hanem nagyfokú fegyelmet és lemondást igénylő, metafizikai mélységű alapelv, amely kérlelhetetlenül csakis ezek fejében alakítja az ember-tömegeket konkrét közületekbe.

Kivételes és saját népükkel rendszerint ellentétbe került szellemek fajiségükre való tekintet nélkül minden időben áldozatos cselekvő elvként fogták fel a közületi életmomentumot. A merkantil hajlamú emberiség csak anyagilag vesz részt a világtörténelemben. Ez a belső-semlegesség és szellem-erkölcsi közömbösség szaggatja szét az emberiséget. Minden egyéb kicsinyes torzsalkodás.

Az európai emberiség, a keresztény államok köztársasága az államiség áldozatos válságának idejét éli és küzdi, amely iránt a zsidóság történelmi jellemének predesztinációjánál fogva közömbös.. A zsidóság e sorsos meddőségével irritál. A zsidóság mimikrirel reagál az alakuló új kultúrtípusra is. Történelme, sorsa, mindaz, amit zsidó szellemnek nevezhetünk, inkább gátlásként hat ebben a kialakulási folyamatban.

Egyenlőre e küzdelem népegységként, illetőleg államonként folyik. Az emberi eszme: a humánus fejlődése e taktikát fölélte már,

² V. ö. Szekfü Gyula: „Két önvallomás“ c. szemleciikkét a „Napkelet“ 1923. februári számában.

³ A zsidó kisebbségek szegénységét és nyomorát méltánylással beszél meg gr. Coudenhove Kalergi Henrik: „Das Wesen des Antisemitismus“ című könyvében, neuer Geist Verlag, Leipzig, 1923.

⁴ V. ö. Mallock közgazdasági tanulmányát: „The Nation as a Business Firm.“

A kollektív emberi munka különböző célú terveinek összeütközése végeredményben egy összeműködés új lehetőségét rejtegeti magában. Új kultúrtípusra, a humánnum új megszervezésére, az emberi küzdelem új taktikájára, magasabb stratégiájára van szükség.

A történelmi kereszténységből, az eddig megvalósult Krisztusból fakadt filozofikus kanti világbéke, mint etikai célgondolat az általános emberi küzdelem számára a még mindig elég kezdetleges imperiális harcainál magasabb stratégiai szempontokat szolgáltat. E célgondolat egyszersmind hatalmas eszmei okokat is beállít a megvalósítás érdekében.

E küzdelemmel szemben a fajközi értelemben vett zsidóság a világtörténelemben való pusztán anyagi érdekelttségénél fogva közömbös, vagy legfeljebb a rajongó pacifizmus utópiája felé hajlik. Akik viszont a maguk egyéni életén túlmenően cselekvőleg élnek a politikai közület ma rohamosan új formák felé fejlődő életét, keservesen érzik a közömbösségben rejlő iszonyú ellenállási momentumot. Tiszta kommercializmusánál fogva a fajközi zsidó szellemet jellemzi, hogy tisztára a plutokrácia világhuralmi és a proletariátus világforradalmi törekvéseiben keresi a világtörténelem mai értelmét. Ezek a széttartó irányú komponensek, egymásnak pontosan megfelelő és egymást pontosan ellensúlyozó erők. Mai közállapotaink eme helytelen diagnosztizálása szülte a történetbölcselet katasztrófa-elméleteit, Spengler „Untergang“-ját és Le Bon „Les incertitudes de l'heure présente“-jét, amelyekben minden új életakarást csírájában megbénító rettegést terjesztenek.

Tagadhatatlan, hogy a faj népegyéniségi jellemalakító erő. E jellemet méltán tartják etikai értéknek a fajvédők. Az értékelés ezen módjáért száll síkra Méray-Horváth is. De viszont tagadhatatlan a fajok sokféleségén túlmenően az emberi nem szellem-erkölcsi egysége is, amely egyszerűen fajra való tekintet nélkül plusz és mínusz értékekre tipizálja szét az egyéneket.

Zsidó faj van s ez természetsszerűleg küzd minden más egyéniséggel. De van a zsidó faj átütő erejének élő tanúságaként fajközi zsidóság a kifejtett értelemben s ez ellen küzdeni sokkal nemesebb, mint a parazitizmus ellen. De ne feledjük, hogy ez az átütés úgyszólván csak az epidermiszre vonatkozik, a lélek tudatalatti mély rétegeit nem éri. És ez jól van így. A fajok sarkos ellentétének feszültségi eleven ereje tartja meg mozgási pályáin a társadalom életét. A fajilag homogén világtársadalom utópiája tehát egyáltalában nem emberbaráti elképzelés.

Méray-Horváth ezekről a vonatkozásokról mit sem szól, pedig hihetőleg ezekről is sok érdekes meglátása és mondanivalója van.

Hegedűs József.

KÖNYVISMERTETÉS.

Paulet Jean Lebourg: Les consciences se réveillant. Paris, 1927. Delpench kiadása. VIII. + 144 oldal, 89 képpel és térképpel.

Parisban az utóbbi hetekben Magyarországról s a magyar kérdéstről hosszabb munka jelent meg, amely a francia ízlésnek és gondolkodásnak megfelelő módon — franciák a szerzők — hívja fel a külföldnek, elsősorban a franciáknak figyelmét a magyar ügyre, amelynek megoldása általános európai érdekből is mind sürgősebb.

Nem rendszeres történelmi, művelődéstörténeti, vagy gazdasági munkával állunk szemben, hanem egy, észhez és érzelmehez egyaránt könnyebben hozzáférhető könyvvel, amely minden elismerésünkéit megérdemli.

A felvilágosítás szempontjából legfontosabb, legérdekesebb és legmegnyerőbb az első fejezet, amely az ember igazságérzetére akar hatni s felsorakoztatja. Magyarország *francia kapcsolatait*, amelyeknek a trianoni ítélet meghozatalánál mérlegre kellett volna kerülniük, ha nem az ellenséges elvakultság lett volna úr a lelkeken, A lélek nélküli háború azonban lélek nélküli békét, vagyis inkább békeparancsot hozott létre s a második fejezet ezért *a szerződés létrejövételének körülményeit*, annak minden szellemi és gazdasági életét gyökerében megtámadó embertelen rendelkezését, valamint jövőbeli következményeit tárgyalja pontos adatok felsorolásával, de azért nem fárasztóan. Világos okfejtéssel bizonyítja, hogy a háborús felelősség Magyarország terhére nem írható, hisz éppen magyar részről történt egyedül hivatalos állásfoglalás a háború megindítása, majd pedig a hódítások ellen. Kitér a fejezet ellenségeink és ellenfeleink másik magyarelles érvelésére is: *nemzetiségi politikánkra* s bebizonyítja, mily nagy szabadsággal éltek a nem-magyar népek hazánkban. Az így elkövetett igazságtalanságok megszüntetésével foglalkozik a harmadik fejezet és szám' szerű adatok felsorakoztatásával a *békerevízió szükségét*, valamint a keresztülvitel módozatait tárgyalja, míg a *negyedik fejezet* befejezésül összesítve a magyar történelmet adja elő a honfoglalástól napjainkig az idegeneknek alkalmas világos és érthető stílusban.

Végül a függelékben igen hatásosan és szerencsés gondolattal eredeti szövegében közli Napóleonnak a wagrami csata után, Schönbrunnból (1809. május 1 -én) keltezett kiáltványát, amelyben a magyarokat Ausztriától való elszakadásra és ősi függetlenségük visszaállí-

tására hívja fel, valamint Irányi Dániel országgyűlési képviselőnek a magyar képviselőházban, 1871-ben Elzász-Lotharingia elszakítása ellen és az igazságos és méltányos béke mellett történt felszólalását, úgyszintén egy vármegyének (melyik?) ily irányú feliratát a képviselőházhoz.

A munka nem panaszkodással, sem siránkozással, hanem az érvek erejével küzd az igazságért s főerejét abban kell látnunk, hogy ezúttal nem fordítás, hanem eredeti francia írás került a közönség kezébe.

E munka talán fel fogja rázni dermedtségükből a fagyos és rideg szíveket s kívánatos, hogy elérkezzék a második és további kiadásokhoz. Az új kiadáshoz engedtessek meg néhány javaslat megtétele. Megemlítésre volna érdemes Tisza István szerepének ismertetése kapcsán az ominózus tengeralattjáró háború elleni tiltakozásunk is. A nemzeti-ségi kérdés tárgyalásánál a francia Ernest *Denis* és az angol *Seton-Watson* támadásaira is ajánlatos volna röviden kitérni, hiszen ezeknek végzetes szerepe sorsunk kialakulásában még a külföld előtt is eléggé ismeretes. Francia szempontból kívánatosnak látszanék még *Coppée*-val kapcsolatban a többi régi magyarbarát francia (Édouard *Sayous*, Saint-René *Taillandier*, Elysée *Reclus*, *Mistral*, Victor *Hugó*, Ferdinánd *Lesseps* stb.) szerepének, — a Théâtre Français 1888. évi budapesti szereplésének, a szegedi árvíz (1879) alkalmával tanúsított francia részvételnek, az 1896-ban ittjárt francia újságírók által emelt emléktábla történetének, a francia „Arrogante“ hajótörése alkalmából rendezett budapesti jótékony ünnepély és a magyar huszárok francia szolgálatának ismertetése. Ez emlékek felidézése is alkalmas arra, hogy hozzájáruljon a francia viszony merevségének enyhítéséhez. Végül az érdeklődő külföldiek részére, a Magyarországról szóló új és főleg régi francia irodalom is felsorolandó lenne.

Olay Ferenc.

Aldo Dami: La Hongrie de Demain. Critique des programmes revisiionnistes. Paris, Delpeuch, 1929, 232 l.

A holnap Magyarországa a címe *Aldo Dami* nem régen megjelent könyvének, mely a trianoni szerződés megváltoztatására irányuló irodalomnak egy feltétlenül becses értékkel való gyarapodását jelenti. A kitűnő genfi publicista, ki mellesleg szólva évekkkel ezelőtt Budapesten mint az Eötvös-kollégium megbecsült tanára működött, a kérdésnek abból a roppant csomójából, melyeknek megoldásától mi a jövő Magyarország kialakulását várjuk, csupán egyet ragad ki és ez az, hogy milyen is lehetne a méltányosabb határokhoz juttatandó ország területe.

Valljuk meg, a holnap Magyarországa ideájához fűződő reményseink és hitünk sokfelé nyaláboló életakarásával szemben a kizárólagos területi szempontot mi némileg szűknek érezzük ugyan, a felvetett kérdésnek elsőrendű fontossága azonban elég alapot ad arra, hogy megoldását bárki is a holnap küszöbének tekintse. A szóban forgó könyv tehát, mely tulajdonképen Revíziós Ligánk kiadványainak kritikai kommentárjaként íródott, a legszigorúbb tárgyilagosság szándékával és megőrzésével lát neki e kérdés megvizsgálásához, s bár

konklúziói nem egy esetben revíziós igényeink mérséklésére intenek, minden kétségen felül áll, hogy fajtestvéreinkért való fájó tusakodásainknak hűvös nemzetközi szintre vonásával sürgős magyar érdekeket szolgál. Ez magyarázza különben azt a kedvező fogadtatást is, melyben sajtónk részesítette, holott van benne a sorok közt, sőt itt-ott kifejezetten is, sok olyasmi, ami újszerű szemszögével nem kevéssé elgondolkozathatja a történeti Magyarország szemléletéhez szokott magyart.

A munka itthon eléggé ismert adatoknak feldolgozásával és ügyes csoportosításával tényleg megkapó képét adja a rajtunk esett igazságtalanságnak. Dialektikájának sarkpontja az a nyilvánvaló tény, *hogy* a trianoni szerződés területi intézkedései meghazudtolják magukat az elveket, melyeknek nevében csinálták, mivel a népek önrendelkezési joga és a nemzetiségi elv távolról sem jutott benne a pártatlan igazság szellemében való érvényesüléshez. Fejtegetései következőleg kettős mederben haladnak: megállapítja először a szenvedett sérelmek természetét és nagyságát, egyben kimutatja azok jóvátételének szükségét és lehetőségét; másodsor, népföldrajzi és statisztikai adatok alapján s részben bizonyos politikai szempontok figyelembe vételével, egy új határszabályozó tervet dolgoz ki, melynek végrehajtása vélekedése szerint a legmúltányosabban rendezné szomszédainkkal szemben való hátrányos helyzetünket.

Ami az első tételsort illeti, bizonyításának váza az a szembeszökő aránytalanság, mely a területfosztás mérve és azoknak száma közt tapasztalható, akiknek érdekében ez történt. A háború előtti Magyarországnak — Horvát-Szlavonország nélkül — 18 milliónyi lakosságából a magyarságnak és a szeparisztikus törekvéseket egyáltalán nem mutató németseggnek együttes arányszáma 65% volt, az elszakadást követelő népesség tehát legfeljebb 35% lehetett s e számerőnek megielesőleg az ország területéből is csupán egyharmadot lett volna szabad az utódállamok örökébe utalni. Ennek dacára azonban a területfosztás kétharmadrész mértékéig terjedt s e harmadrésznyi többlettel a magyarság 30%-a is idegen uralom alá jutott. A felosztás ilyen formájával szemben már maga az is kihívja a kritikát, hogy a körülbelül 55%-os magyar többségű Magyarországból az utódállamoknak oly területeket ítéltek oda, ahol a megfelelő új államalkotó faj még ennél is kisebb arányszámban van képviselve, így a Csehszlovákiának juttatott területen a tótok csak 48, a Jugoszláviához csatolt területen a délszlávok 45, s a Románia birtokába ment ország részen is a románok csupán 53 százalékot tesznek ki. Ha ezzel egybevetjük, hogy a régi Magyarországon lakó románoknak 96, tótoknak 86 és délszlávoknak 75 százalékát egyesítették országunkon kívül lakó fajtestvéreikkel, viszont a magyarságnak nem egészen 70%-át hagyták meg az anyaországban, akkor kézzelfogható az a rossz indulat, mely az utódállamok maximális igényeinek kielégítése céljából ép a magyarság esetében látta legkevésbébbé szükségesnek a nemzetiségi elv figyelembe vételét. A magyarok iránt érzett elfogultságot különben letagadhatatlanná teszi az is,

hogy az elszakított 3 milliónyi magyarságból 2 millió minden nehézség nélkül otthon lett volna hagyható, mivel a trianoni határ mentén mindenütt az anyaországi magyarsággal összefüggő kompakt tömegekben laknak. Másrészt tudott dolog, hogy a jelenlegi határok nem igazodnak a földrajzi s gazdasági szempontokhoz sem, s így az etnográfiai elvet is megtagadó határmegállapítás teljesen az önkény műve volt.

Dami revíziós tervezete a visszacsatolás szempontjából számbajövő területekre nézve két osztályt állít fel, az elsőbe sorolva a tiszta vagy túlnyomóan magyarlakta területeket, melyek természetszerűleg; illetnek bennünket; míg a másodikba azokat a vidékeket helyezi, melyeknek idegen ajkú népe gazdasági okokból szívesen csatlakozna Magyarországhoz, mint pl. a ruthének és a keleti tótok, akik számára tehát plebiscitum útján kell szabaddá tenni a döntést hovatarozásuk felől. Az első kategóriába eső terület egy 15—70 km. szélességű föld-sávot jelent a jelenlegi határok körül, amivel az anyaországhoz kerül-nének vissza Pozsony, Nyitra, Kassa, Beregszász, Szatmár-Németi, Nagyvárad, Arad, Temesvár, Szabadka és Zombor. Nagyjában megegyezik ez a Rothermere-vonallal, mely 23.000 km²-nyi területen kb. 1.800.000 lélekkel szaporítaná népességünket; ha azonban a plebiscitáris területek lakosságának döntése kedvező számunkra, akkor ebben az esetben a mai 8 millióval szemben 11 és fél millióra emelkednék az ország lélekszáma, melyből 78% lenne a magyar. Ez új határokon kívül maradna ugyan a magyarságnak mintegy másfél milliónyi tömege, de ezzel szemben két és fél milliónyi nemzetiségi lenne az országban; amennyiben pedig a kívülrekedt magyarok legnagyobb része Romániában élne, Dami ott külön autonóm területek kivágásával kívánna gondoskodni azok nemzeti érdekeinek megóvásáról. Megemlíti még, hogy az államkereteknek ez az általa javasolt újjáképzése egyáltalán nem jelentené a magyar igényeknek legkedvezőbb elbánását, mivel az; idegen uralom alatt hagyott népesség közt azontúl is a magyarok lennének a legnagyobb számmal képviselve. Kisebbségi sorsra jutna ugyanis 1.445.000 magyarral és 670.000 hungarophilnek tekinthető né-mettel szemben csupán 563.000 tót, 250.000 szerb-horvát és 249.000 román.

Miért ez a nagy mérséklet, amit különben nem győz eléggé ajánlani a Revíziós Liga térkép-tervezői számára sem? Magyarázatul szolgáljon, hogy szerzünk e területi átcsoportosításnak csupán békés módjával számol és szükségesnek látja, hogy a történet méltánytalanság nemzetközi belátásával megérlelődő revízió időpontjában Európa politikusai a helyzet ismeretén alapuló olyan javaslattal állhassanak szemközt, melyet Magyarországon kívül álló fél is kezdeményezhet és amelyet Magyarország saját érdekeinek nagyobb sérelme nélkül akkor is aláírhatna, ha különben nem tudna lemondani a történeti határokat illető igényeiről. Megértő tapintattal átlátja, hogy Magyarország nem , javasolhatja önmaga végleges érvényű megcsonkítását, azonban elfogadhat olyan ajánlatokat, melyek alkalmasak mai igazságtalan helyzetének valamelyes orvoslására.

De hamisan számolnánk be e könyvről, ha elhallgatnák, hogy Dami egyáltalában nem hisz az integer Magyarország feltámadásában. Ezt ő anachronizmusnak érzi. Az eseményeket nem lehet visszafelé fordítani, annál kevésbé, mivel az ország feldarabolása történeti szükségként állt elő. Magyarország évszázadokon keresztül elmulasztotta az egységesítésnek azt a munkáját elvégezni, melyet pl. Franciaországban egy nemzeti dinasztia hajtott végre, s így az az asszimilációs próbálkozás, mely a múlt század hetvenes éveitől folyt, már gyenge volt ahhoz, hogy megküzdhetett volna a népi öntudatra eszmélt különböző nemzetiségekkel. Különben akár liberális, akár elnyomó is lett légyen a magyarok nemzetiségi politikája a háború előtt, ez a mai helyzeten aligha változtatott volna, mert a felosztást a nemzetiségi elvnek minden más szemponton való felülkerekedése kikerülhetlenné tette. S tulajdonképen maga Dami is ennek az elvnek a híve akkor, midőn pl. Ausztriának a németekhez való csatlakozása mellett foglal állást, vagy amikor leplezetlen szkepszissel nyilatkozik a történeti jog érvényéről s őszinte örömét fejezi ki a fölött, hogy a Revíziós Liga közvetítő megoldást kereső tervezeteivel impliciter már maga is lemondott az elvesztett területek 50%-áról.

A felosztás tehát történeti szükségesség volt, csak igazságosabban kellett volna végrehajtani: ez a Dami-féle revíziós érvelésnek tömör foglalatja. Állásfoglalása sokunkat bizonyára kínosan érint, érdekeink mellett való baráti agitációján túl azonban tudomásul kell vennünk azokat a politikai értékszempontokat is, melyeknek szögéből helyezte tünket megítéli. Így pl. bizonyos, hogy számára az istentől származtatott fejedelmi hatalom misztikumába burkolt szent korona tana csak jogtörténeti kuriózum, melynek dominiális elgondolását *állameszméje* idejét múlt „mithosz“ a demokratikusan fogalmazott *népeszme* mai realitása mellett. Vagy rossz néven vegyük talán tőle, hogy saját felfogásmódjának viszonyainkra való vetítésében egész odáig megy, hogy mai közjogi formáinkban egy *de facto* működő köztársaságot látván, azt de jure is megvalósíthatónak nevezi?

Végeredményben a határrendezésnek Dami által is elfogadott módja nem más, mint a történeti és földrajzi „mellétekintetektől“ megtisztított és pusztán etnikai alapra helyezkedő államelméletnek az alkalmazása a holnap Magyarországra: logikus és becsületes következetességgel levont konklúziója a békeszerződésekben felállított alapelveknek. Ki tehet róla, ha a térképnek e végletekig menő szabdalása, a szétszaggatott országnak e toldva-foldása s milliós néptömegeknek ez ide-oda tologatása néha szinte az *argumentatio ad absurdum* fonákjával hat? Érzi ezt maga a szerző is, s könyve végén szinte bocsánatot kér a *cuius natio, eius regio* egyoldalú kritériumára épített törekeny okoskodásaiért, amiért egyébként a Liga kommentált kiadványaira hárítja a felelősséget. S megállapítva, hogy e szétszabdalt ország gazdasági életképességét csak az egykor együtt élt népek újra-egyesítésével lehetne elérni, tulajdonképen arra a meggyőződésre jut, melyet valójában a történeti Magyarország visszaálmódói is hirdetnek. Különbség köztük

csupán a szövetség mikéntjének elgondolásában van. E különbség azonban, úgy hisszük, egyelőre sokkal nagyobb, hogyszem igazán meg tudnák egymást érteni.

Tóth Béla.

Leopold von Wiese: Allgemeine Soziologie als Lehre von den Beziehungen II. Gebildelehre. 1929. 282 l. München u. Leipzig. Duncker u. Humblot.

Az a társadalmi morfológia, melynek eljövételét egy évtizede vártuk, szinte egyszerre érkezik be a maga többé-kevésbé tudatos programjával több országban. Nemrég lépett fel Th. Geiger (*Gestalten der Gesellung*, 1928) kis, de színvonalas könyvével, ez idén már jó rendszertani átnézetet adott R. Maunier, a Sorbonne professzora (*Essai sur les groupements sociaux*, 1929), s most végül Leopold von Wiesenek, az ismert kölni szociológusnak is előttünk van a morfológiája, „alakulattan“ — *Gebildelehre*.

Azt mondhatnók, a szociálmorfológia az előzmények mellőzésével pattant ki. Sokáig kezdetleges töredék, az, mely imitt-amott szemügyre vett egyes társadalmi alakulatokat, pl. Le Bon a tömeget. Minő sokáig keringett a figyelem az ily laza agglomerációk körül! Mily sokáig emlegették a tömeg-„lélektani“ szempontot, holott kevés volt benne a valóba lélektani eredmény! De legalább megragadni képes volt Le Bon egy előtte homályos alakulatot a maga különleges vonásaival. A „szervezetek“ (organizációk) világa az államtól, mondjuk, a részvénytársaságokig ismét helytelen vágányon vizsgáltatott — szemirealisztikus módon, féljogászi kiindulásban, s nem tűnhetett ki ily kevert módszer alapján a *teljes* valóság képe. Az is baj volt, hogy a gazdasági szervezeteket ismét olyannyira egyoldalúan *egyes* gazdasági kategóriák nézőpontján vizsgálhattuk, hogy abból a szociológia alig tud valamit a maga számára kihámozni (ilyen R. Passow: *Aktiengesellschaft*. 2. kiad. 1922. c. nagy munkája). Mindez irányok csak akkor épülnek ki, csak akkor lesz tehát államtan, gazdasági szervezattan stb., ha lesz előbb egy morfológiai kutatási periódus: „államszociológia“, „gazdaság-szociológia“ stb., ez az előzmények után nem kétséges: a szociológia a szélesebb *kört* s a teljesebb *empíriát* hozza,

Ami a német szociológiai irodalmat illeti, már régóta megnyílt a társadalmi morfológia kapuja, ám nem jártak be rajta. Már Schäffle alapján el lehet ide jutni (a szót ő már használja — hiszen annyi szót gyárt, hogy en passant erre is rábukkanhatott, azonban szociális morfológián“ egész mást ért, mint ma értünk, valamint a Durkheim-iskola is egész mást értett). Sokkal inkább alkalmas kiindulás volt Tönnies, ki az organikus („közösségi“) és mechanikus („társulati“) alakulatok nagy eltérését — igaz hogy csak ebben az egy tekintetben — elsőrangúan észrevette. Ez a jelentős distinkció eljutott Kanadába, hol a torontói egyetem jeles tanára, Maciver átvette, eljutott Parisba Maunierhez, de — nem jutott el Kölnbe Wiesehez. Itt valami módszertani fátum jutott szóhoz, oly valami, amit a szociológia öncsonkításának

nevezhetünk. S ennek is van oka. A Tönnies-féle kutatás *alapvető* hibája volt az, hogy egyszerre történetfilozófia is volt; a Gemeinschaft és a Gesellschaft két *stádium*, s az utóbbi hanyatlást jelez — tehát a fejlődést pesszimista módon *értékeli*. És végre filozófia, metafizika is van Tönnies könyvében. Mindez: értékelés — filozófia Wiesenek vörös posztó; iparkodik hátat fordítani Tönniesnek, s minden filozofálásnak. Wiesenek sokban igaza van. Mikor minden áron el akar zárkózni a filozofálás és értékelések elől, az a célja, hogy komoly részleteredményekhez az új szociológia — *empirikusan* — mielőbb eljusson (L. a jellemző Ross-előszót). A „mindenekelőtt“ filozofálni akarás de facto „örökösen“ „csak“ filozofáláshoz vezet — és üresen maradnak az empiria lapjai. Ezért Wiese törekvése az is, hogy szűkítse a szociológia programját. Részben ez is helyes. Le kell hullani pl. a történetfilozófiai „kinövéseknek“ — magunk is sürgettük (Társadalomalkotó erők, 1920), de nem azért, mert azok önmagukban értéktelenek, hanem azért, mert *ott* a szociológiában csak zavaros intermezzok, s idegen probléma-környezetben nem is érlelődhetnek meg a problémák. Wiese megrogzít és szűkíti a szociológiai problémakört — Simmel, némileg Vierkant nyomán — olyannyira, hogy a szociológiának az általa kitűzött „viszonytani“ programjában valószínűség szerint el kell sorvadnia.

Mikor 1924-ben megjelent a „Beziehungslehre“ I. kötete, bántóan hatott rám a szociológia amaz öncsonkítása. Mint rendszer, valóban lehetetlen. Park és Burgess amerikai szociológusok hatása alatt, kiélezve mindent „viszonnyá szűkít“. Azonban itt két dolog van együtt összesimulva: a *viszonylat*, mint statikus mozzanat, ami lehet két, passzív mozzanat közt „magától“ létrejövő (minő az akaratlan „kontaktusba“-kerülés), de lehet dinamikus mozzanat is, s ez esetben *funkció*-ról van szó. Itt folytonosan átvibrál a probléma statikus vagy dinamikus oldaláról a másikra. Sok itt a zavar, a kialakulatlanság, néhány elképesztő táblázat előtt vagyunk kénytelenek hűledezni — mégis egészséges gondolat volt ama „viszonytani“ külön venni és kiélezni. Így ámbár sohasem lesz belőle *szociológia*, azonban lesz belőle külön *módszer*, és pedig igen termékeny módszer; azóta magunk több ízben tapasztaltuk annak termékenységét. Sőt azt hisszük: éppen nagyon is könnyen kezelhető módszer lesz, ami veszélyeket hozhat, mert sajnos, üres, és formalítások felé gravitáló eredményeket tömegével „szállíthat“. Elmechanizálható, sőt statisztikaivá üresíthető (van máris példa ily cikkekre a Kölner Vierteljahresheftekben). Végre is a „viszonyok“ igen fluktuáló, tömeges variánsban és sokszor adódnak — ép ez az „adódás“ mutatja, hogy a viszonytan a társadalmi élet melléktermékeit fogja sokszor megragadni.

Wiese I. kötetében (1924) egyébként sok finom megállapítás van. Elsietett fogalmazásaiból nem szabad ellene tőkét kovácsolnunk; Wiese jó megfigyelő, jó elemző, széleslátókörű, ha ezen a ponton kissé sokat is akaró; a meglendített terhet nem bírja; nem élességében, inkább szélességében mutatja be a problémát. Első kísérlet, mint ilyen merész egyoldalúságával figyelmet keltő.

A II. kötetnek ismét van egy jelentős érdeme, az, hogy tudatosította a „Gebildelehre“ fogalmát és érdekes, számba jövő s fejleszthető *rendszer*t adott. Háromféle alakulatot lát: 1. *tömeget* (a szó szorosabb értelmében, s e téren a régebbi tömeglélektani túlterjeszkedésének üdvös ellenlábasa Wiese is), 2. *csoportot*, (amelyek persze többé-kevésbé szervezettek lehetnek, kisebbek vagy nagyobbak stb.) és 3. oly *nagytestületeket*, minők az egyház és állam. Ezeket „*absztrakt kollektívumok*“-nak nevezi, *eleinte zavaró*, később semmitmondónak bizonyuló új műszó, — az absztrakt szónak csak ily értelme van: (21. 1.) kifejezi, hogy az illető testület az empirikus egyes embertől „nagy távolságra van“, (E szerint igazi absztrakt dolgokkal csak a csillagászat foglalkoznék: a Nap, a Neptunusz absztraktak, mert nagy távolságra vannak). „Grosse Distanz vom empirischen Lebewesen Einzelnensch“¹ — nem elég semminő felosztási alapnak. — Ama három morfológiai kategória nem fejlődési sorrendet mutató, nem is értéksorrendet tartalmazó, de mégis egy „alsóbb“-nak jellege felhathat egy felsőbb alakulatba, pl. a tömegielleg felhathat az államba, — mi termékeny szempont lehet a kutatás további fázisaira. Amit az első kötetről mondtunk, itt megismételhetjük: energikus felépítési kísérlet, helyenként avagy gyakran sok találó észrevétellel, illetve finomsággal. A rendszer nem kiérlelt, a formulák is foszforeszkálnak. Egy feltűnő, alapvető hiba végigvonul az egészen: minden elvileg célmentes síkba van állítva, minden atelikus. A viszony (Beziehung) statikussá kénytelen lenni, ha atelikus alapról indul ki, s tulajdonkép kizárja azt, hogy egyben funkció-vizsgálat is legyen. Mik azok, amik viszonyba jöhetnek? Nemcsak egyének, de alakulatok is. S minő úton érthetjük meg az alakulatokat? Nem *csak* a viszonyból (avagy ezer viszonyból), hanem az alakulat céljából (vagy céljaiból) — ez a „nemcsak — hanem is“ beállítás elképzelhetetlen Wiese előtt: ő az abszolút atelizmus híve, s ezzel akaratlanul (!) statikussá válik. (Pedig, de facto, hányszor, hány helyen nyomul elő vizsgálódásában a cél problémája!). Nem azt mondjuk ezzel, hogy a viszonyalapú felosztás önmagában üres, csak azt, hogy nem elégséges. Valóban beszélhetünk pl. „szabad csatlakozású csoportról“ (Wahlgruppe) és „kényszereredetű csoportról“ (Zwangsguppe) és ezekben — egvelőre — csak viszonyt látunk kifejeződni; ámde ezen túl nem tehető problémává az, hogy mit akarnak, mire céloznak, miért működnek ezek a csoportok? A probléma természetes folytatódása elé vétót kiáltani nincs oka semminő szociológiának. Más a célok *megítélése*, s más iránytartalom konstatálása — ez utóbbi azon tisztán empirikus alapon, melyen Wiese áll, *elképzelhető*, s nagyon is termékeny lehet. A Wiese-féle tiszta kauzalizmus és relacionizmus sajnálatos öncsonkítása a szociológiának, idő előtti öregkor kikényszerítése egy előretörő, hatalmas erővel hódító diszciplínában. Mindkét kritika, melyet W. kapott, találó. Geiger szerint a „*relacionizmus*“, a viszonytani nézőpont egymagában nem vezet a *funkcionalizmushoz* (for-

¹ Másutt (200. 1.) egész mást ért absztrakton: „*hogy az alakulat a maga totalitásában nem vehető észre*“. Ilymódon csaknem minden alakulat absztrakt; talán csak a „*páros viszony*“ oly áttekinthető, hogy nem absztraktnak vehető.

dítva igen); Litt szerint: a relacionizmus az egyes lényt szubsztancializálja. Ez igaz, — valóban W. alakulatai „funkcióteltek“ és nem atelikusak, de nem akarja ezt elismerni: — praeconcepta opiniói, módszertani gátlóképzetei folytán.

Egészében véve elismerendő kutatómukát végzett, melynek egyes részletkérdéseihöz, — ha itt nem is tehetük — többször fogunk hozzászólni. Hatalmas vitaanyagot produkált, s úgy látom, könyve színvonalat az fogja mutatni, hogy a nyomában járó vita termékenyítő és tisztázó lesz. Legkialakultabb részlet könyvében a már másutt (Jahb. d. Szociologie) is közzétett csoportelmélet. Ez önmagában is érték.

A magyar közönség bizonyára sok tanulsággal fogja letenni ezt a könyvet; a komoly szociológiai részletkutatás szellemének kiadása önmagában is örvendetes látvány; a hézagok kitöltése pedig, melyet érzünk olvasásakor, nem a jövőé, hanem a jelen zenéje, a végre beköszöntött morfológiai irányzat energikus programja. *Dékány István*

Regis Michaud: De l'âme Américaine. 1929. 158 l. (Ce qu'il faut connaitre-sorozat 15. köt.) Boivin.

Régi hagyomány a francia irodalomban az idegen szellem leírása s talán sehol másutt nem találunk oly gazdag irodalmat, melynek a szociológus hasznát veheti. A francia szellem sokkal hajlékonyabb, megértőbb, mint a germán. Így nem csoda, ha az amerikai intézményeket franciák tolla nyomán ismerik meg Európaszerte. Így volt ez Tocqueville korától egész a jogász Boutmy-ig. Hogy napjainkban egyre gazdagodik az Amerikáról szóló irodalom, természetes akkor, amidőn egyre jobban látjuk saját életformáink amerikanizálódását. A franciák figyelmét felfokozta Amerika iránt a világháborúban kapott segítség: 60 ezer amerikai pusztult itt el európai érdekharc közepett. Az Amerika-leírásoknak értéket ad az illető író sajátos társadalmi állása, a „szociális nézőpont“, az író szellemtudományi műveltsége és harmonikus szelleme. A mérnök másképp látja a szellem útját, mint az irodalmár. Michaud jeles irodalomtörténész, ki hosszú éveken át volt tanár előkelő amerikai egyetemeken, kinek nevét kiváló Emerson-tanulmányai s más amerikai stúdiumai régóta ismertté tették. Jó szemű ember, finoman megérező, vérbeli „interpretátor-lélek“ és megbízható judicium; amellet mindvégig francia is maradt — nem is győzi itt-ott fejét csóválni afölött, hogy a self made man mennyire tömeglény, mily kevésbé individualista. Mennyire „naivan“ veti alá magát a rendőrségnek s demokráciája mellett fegyelemimádó ösztönösen. Igazán tömör ez a könyv, higgadt és sokfelé néző. Egy kicsit absztrakt, nincsenek benne anekdotás részletek — a szerző tudatosan lemondott róluk. Mégis élet, az egész élet tükröződik ki frissen írott soraiból.

Michaud jól látja, hogy Amerikában két elv viaskodik: az egalitárista demokrácia és a puritán hierarchia. De azt már nem, hogy ez az utóbbi némileg domináns módon egyensúlyt tart a társadalmi rendben és ebben a két elv közötti egyensúlyban van az amerikai erő s az

amerikai „csoda“, Puritanisme et machinisme arrivent au meme but ils réduisent au minimum l'intervention de l'individu“ (137. 1.). Szintén csoda az, hogy az oly régóta uralkodó puritán eszme egyáltalán annyira meg tudott maradni az utilitarista technicizmus századában! Ma á vidék tartja ostrom alatt a városi lazaságot, a vidék ma is puritán szellemű. Ezek a szellemi erők sajátos *társadalmi ellenőrző tényezők* — nem csoda, hogy a „social control“ legszebb elméletei Amerikában születtek meg. És ha Michaud arra konkludál, hogy „az anyagi színvonal a legmagasabbra emelkedett, a szellemi a legalacsonyabbon maradt“, elfeledi azt, hogy ama 110 millió embernek először egymást Itellett megtalálnia, hogy *aztán* mehessen együtt ideális cél felé. Michaud sem győz csodálkozni a „civisme“ nagyszerűségein. Egészében kitűnő könyvecske ez, józan és sok helyt finom (az amerikai „échappatoir“-ok, pl. a *humor* magyarázatánál). Négy fejezetcsoportja van: történeti meghatározottságok, föld és nép, társadalmi és erkölcsi jellem, végül: a lélek mélye. Mindez „egy civilizáció kritikája“ egyúttal. S nekünk az amerikai civilizáció ismerete elsőrangú szükség, hiszen az európai jövő már részben Amerika kezébe jutott. *D. I.*

E. A. Ros: Raum für Alle? (Német kiadás dr. W. Röpke-től.) Deutsche Verlagsanstalt 1929. 376 l.

A gazdasági technikai és egészségügyi fejlődés lehetővé tette a népesség sokkal nagyobb mérvű szaporodását, mint azt Malthus valaha megálmodta. Ezt a folyamatot a művelt népeknél a születési arányszám csökkenése némileg ellensúlyozza, ami nem annyira fizikai okok, mint inkább társadalmi körülmények és változó felfogás következménye. A világra jövő utódok számát mind kevésbé a véletlen határozza meg, mint inkább a szülők tudatos akarata. Nem így a civilizálatlan népeknél, melyek a kultúra vívmányait hovatovább a magukévá teszik anélkül, hogy születési arányszámuk változást szenvedne s ezzel népeseedésük olyan arányokat ölt, amelyek szükségképpen vagy háborúra, vagy kivándorlásra vezetnek. A probléma megoldását Rőfi egyrészt a születések szabályozásában (Geburtenregulierung, birth-control), másrészt a bevándorlási tilalomban látja, minden olyan nép ellen, amely népesezési politikáját nem hasonló szempontok szerint kezeli.

Ez az igen rövidre fogott tartalom kivonata az amerikai szociológus igen színesen és tág látókörrel megírt munkájának. Szempontjai kétségkívül figyelmet érdemelnek még akkor is, ha egyes nézeteit nem is tesszük magunkévá.

Nem szívesen állapítjuk meg, hogy a könyv a neo-malthusianus irodalom terméke, mert ezzel könnyen félreértésekre adhatunk okot s ezért gondoltuk szükségesnek két idézet ideiktatását: „Amitől félünk kell... az az egy- és kétgyermekes családok túlsúlyra jutása... Ha egy mépnél ezek a törpecsaládok általánossá válnak, annak sorsa meg van pecsételve“ (281. 1.) és „Faji szempontból tekintve, azok az egészséges házastársak, kik családjukat egy vagy két gyermekre korlátozzák, paraziták“ (u. ott).

Azt sem szabad szemelől tévesztenünk, hogy Ros jóllehet vizsgálatait minden világrészre kiterjeszti, indukcióinak anyagát túlnyomórészt az ázsiai népek (India, Kína stb.) és az U. S. A. viszonyaiból: meríti, ennyiből tehát indokoltnak látszik ha a probléma megoldásának súlypontját a bevándorlás szabályozásában keresi. Arról, hogy az alacsonyabb életstandarddal bíró és nagyobb szaporaságú népek bevándorlása mily veszélyekkel jár a magasabb kultúrájú népre, könnyen meggyőz bennünket, amikor nemzetiségi politikánk egyik szomorú emlékét, a románok térfoglalását hozza fel példa gyanánt (328. lap).

Ha nem is térhetünk ki a népesedési kérdés minden részletére, amely a szerzőt foglalkoztatja, kifogást kell emelnünk az olyan apodiktikus elintézés ellen, mint amilyenben pl. a Spencer-féle szaporodási törvényt részesíti (21—22. lap), amely tudunkkal még a tudomány nyílt kérdéseibe tartozik.

A népesedési problémák gyakorlatilag is helyes megítélése mindaddig, amíg az egyes népek között lényeges kulturális, társadalmi és gazdasági különbségek állanak fenn, csakis azok egymásközötti relációiban lesz lehetséges. Röfi könyvét azért is értékeljük figyelemreméltónak, mert — élvezetes stílusa mellett — könnyen hozzáférhető betekintést nyújt a népesedési kérdés amerikai bevándorlás-politikai szempontjaira, valamint bő idézetanyagánál fogva a vonatkozó és az ázsiai népekre is kiterjedő irodalomra.

Hammersberg Miklós.

Dr. R i c h a r d H e n n i g : Geopolitik. Die Lehre vom Staat als Lebewesen. 1928. Leipzig und Berlin. Verlag und Druck von B. G. Teubner. 338 old.

A probléma, amely az államterület természeti viszonyainak az állam életére gyakorolt hatásai alakjában áll előttünk, egyike azo tudományos kérdéseknek, melyek már az ókorban felkeltették maguk iránt az érdeklődést, úgy, hogy az idevonatkozó kutatások „apjá“-nak — Schlüter nyomán — *Herodotos*-t kell tekintenünk. Sajátságos, hogy Hellas, Róma a középs- és újkori philosophusok, államteoretikusok, történészek kutatásai nyomán a földdel, mint tudományos objektummal első sorban foglalkozó geográfusok csak' későn fedezik fel e problémát. *Strabo*-tól a műit század fordulójáig tartó hallgatás után *Friedrick Ratzel* (*K. Ritter* említésre méltó előkészítő munkásságára támaszkodva) megalkotja e problémakomplexumból a geográfiába beolvasztott tudományos politikai geográfiát.

Ratzel munkássága sokáig nem talál követésre. Csak a világháború után — mikor az általános érdeklődés a terület felé fordul — indul a politikai geográfia virágzásnak. Ugyanerre az időre esik a „geopolitika“ keletkezése is, melyre vonatkozólag szerzőnk nem habozik megállapítani, hogy ez az új diszciplína a földrajz fájáról sarjadt.

Legyen szabad ezzel szemben megjegyeznünk, hogy a geopolitikai kezdeményezés az államtudományok részéről indult ki. *R. Kjellén* — kinek a terminust is köszönhetjük s ki „Der Staat als Lebensform“

című munkájában mutat rá az állam térhezkööttségére és e kööttség tudományos vizsgálatának szükségességére — magát államteoretikusnak tekintette, miután a geográfiának 1915-ben a „Den endogena geografins System“-ben örökre búcsút mondott.

Hogy útmutatása az államteoretikusok részéről követés nélkül maradt, annak oka az államtan érzéketlensége a reális-empirikus államkonstrukció s az abból szükségképpen folyó (a területre is vonatkozó) következmények iránt.

Kjellen kezdeményezése a *Ratzel* által kellőleg előkészített geográfusoknál (hol az organikus államfelfogás tradíció) megértésre és szorgalmas művelésre talált. Az államtudományok még ma is tartó hallgatása könnyen érthetővé teszi *Hennig* véleményét, mellyel korántsem áll elszigetelve az irodalomban.

A helyes állásfoglalás lehetőségét megnehezíti az a körülmény is, hogy a politikai geográfia és a geopolitika közti különbség tökéletesen tisztázva nincs, sőt a geopolitika fogalma is erős vita tárgyát képezi.

Hennig a „Zeitschrift für Geopolitik“ szerkesztőinek egy konferencián megállapított definíciójához csatlakozik, mely szerint a geopolitika a politikai folyamatok földhözkööttségének tana. (9. old.)

Mint a legtöbb geopolitikai munkát, úgy *Hennig*-ét is a legnemezebb patriotizmus sugallja. A német geopolitikai auktorok a világháború szomorú kimenetelét nagyrészt annak tulajdonítják, hogy a vezetőkből (ellentétben az angolokkal) hiányzott a geopolitikai iskolázottság s utólag igyekeznek a geográfiai gondolkodás számára mindenkit, főképpen azonban a gyakorlati politikusokat megnyerni. Miért? „... auf dass es (das deutsche Volk) glücklich sei und frei.“ (Vorwort)

A geográfiai szemléletmód azért oly rendkívül fontos, mert a történelmi és külpolitikai történés a népek életében legnagyobb részben megváltoztathatatlan természeti törvények uralma alatt áll, melyek az erőparallelogramma szabályai szerint hatnak, (7. old.) Miként a nemzetgazdaságtan vasmunkabértörvényről beszél, éppen úgy beszélhetünk mi a geopolitikai befolyások „vas törvényé“-ről. (7. old.)

Szerzőnk e két alapvető megállapítása túlzottan erős, bár a földre irányított, — a cselekvő embertől eltekintő — egyoldalú szemlélet következményeként érthető,

A vastörvényszerűségek felderítése nem sikerül *Hennig*-nek. E sikertelenséget könnyen megérthetjük, ha meggondoljuk, hogy különböző hatást vált ki a geográfiai fekvés színes változata, a terület konfigurációja, nagysága, a különböző határformák és felszíninformációk, a vízi részek, a talaj változatos termőképessége, az állat-, növény-, ásványvilág, a különböző éghajlat.

Gondoljunk e geográfiai keretet alkotó tényezők variálódási lehetőségeire s azon egyéb, nagyrészt irracionális tényezőkre, melyek a geográfiai keret mint faktor mellett az individuális politikatörténés részokat képezik, úgy tisztán áll előttünk, hogy — minden törvény-

szerúségtől eltekintve — a geográfiai tényezők hatásainak kimutatása magára a speciális történelemre is *nehéz* feladat.

A mindenáron általános törvényszerűségek megállapítására való törekvés nem is vezetett az egész irodalomban másra, mint könnyelmű indukciókra (melyek alól rengeteg kivételnek van helye), vagy óvatos, semmitmondó, tudományos színezettel alig bíró általánosságok felállítására. Ezen úgynevezett „politikai-geográfiai törvényszerűségek” értéke természetesen felettébb kétséges. Hennig „Geopolitik“-ja veszedelmesen hasonlít a „politikai geografia“-hoz. Attól legfeljebb annyiban különbözik, hogy inkább dinamikus jellegű, szemben a politikai geográfiára karakterisztikus statikus beállítással.

Egy pillantás a „Geopolitik“ tartalmára rögtön elárulja a különbség elenyésző voltát. Rövid történelmi áttekintés nyújtása után — csatlakozva az organikus államfelfogáshoz (I. fejezet), — az államok keletkezésének faktorait (II.), a bennük rejlő növekvési tendenciát, határait (III.), a fővárosok és tengeri kikötők fekvésében fellelhető szabályszerűségeket (IV.) teszi vizsgálat tárgyává. A következő fejezeteket a szerző az államok és a föld túlnépesedésének (V.), a terjeszkedési vágy által előidézett politikai sűrűlódási felületnek (VI.), az államok önfenntartási ösztönének (kolonizáció) (VII.), továbbá föld-sávok, tengerek, csatornák stb. nemzetközivé tételére irányuló törekvések (VIII.) szemügyre vételének szenteli.

Az évezredek óta felhalmozott gazdag történelmi anyagot, — melynek halmazában a Krisztus előtt harmadik évezredbeli Kína éppen olyan fontos mint *Mussolini* 1928. márc. 3-íki geopolitikai relevanciával bíró nyilatkozata — nagy szorgalommal és körültekintéssel válogatta össze s alkalma nyílt egyben gazdag geográfiai ismeretének csillogtatására.

Könnyű és élvezetes stílusa, gondolatgazdagsága, gazdag illusztrációi révén *Hennig* terjedelmes munkája mindazok számára, akik a geopolitikai szemléletmóddal megösmékedni óhajtanak, értékes bevezetésül szolgál.

Lányi János

Giuseppe Bottai: A munka alkotmánya. Fordította dr *Pallai Aladár*. Előszót írt a fordító, a szerző, gróf Klebelsberg Kunó és báró Prónay György. Budapest, 1929. A szerző kiadása. XVIII. + 232 lap. Ára?

Az olasz munkaalkotmánynak, az 1927-ben készült és életbe lépett híres Carta del Lavoro-nak előzményeit, létrejöttét és szövegét ismerteti és magyarázza. Világos beosztású, apró, egy-két oldalas fejezetekre tagolt munka sok ismétléssel. Stílusa inkább szónoki, mint értekező, tartalma egészen általános *elvi* megállapítások mozaikszerűen összeillesztett felsorolása a fascista államfelfogásról, erkölcsi normáinak színes deklarálása munka, még pedig a szellemi, technikai, fizikai munka, tehát az egész nemzeti munkaszervezet szabályozása érdekében. Voltaképpen nem egyéb, mint a munkaügyi jogalkotás elvi megalapozása.

Érdekes és jelentős dokumentum a fascista szellem tanulmányozásához, A fascista társadalmi rend objektív megismertetését kevésbé szolgálja, mint annak propagálását. Különösen a külföldi számára elégtelenek a fascista életrend jellemzésére ezek a rapszodikus, jegyzőkönyvekkel és törvényszakaszokkal átszótt normamagyarázatok. A könyv lapjairól szinte dobpergésszerűen deklamáló elvek *gyakorlati alkalmazásáról* egy hangot sem árul el a szerző. A könyvet tehát csak a kérdést más forrásból is ismerő olvasók használhatják. P. P.

Alois Egger: Die Belastung der deutschen Wirtschaft durch Die Sozialversicherung. Jena, Verlag von Gustav Fischer 1928. IV.+290 oldal. — **Gustav Hartz: Irrwege der deutschen Sozialpolitik und der Weg zur sozialen Freiheit.** August Scherl, Berlin, 1928. 229 oldal.

A köztársasági Németország szocializálási tendenciáit belevitte a szociálpolitikába is: a munkásságot és a magántisztviselői osztályt a közösség gyámkodása alá helyezte azáltal, hogy életük minden vonatkozásában kényszerbiztosítás útján gondoskodott róluk. A kényszerbiztosításnak ez az elhatalmasodása egyáltalán nem keltett Németországban osztatlan örömet és pro és kontra számos könyvben támadják és* védik a szociális biztosítás mai rendszerét.

Alois Egger könyve nem tartozik e polemikus iratok közé, hanem inkább komoly és valóban német alaposággal és lelkiismeretességgel megírt statisztikai tanulmány, amely a német gazdasági életnek a szociális biztosítás révén támadt megterhelésével foglalkozik ugyan, anélkül azonban, hogy megállapításainak végső konklúzióit levonná. Amennyiben a bírálatot mégis megkockáztatja, ezt többnyire dicséző értelemben teszi. A szerző célja mindamellett nem az, hogy a német szociális biztosítás mellett hangulatot teremtsen, hanem az, hogy a közölt adatokkal lehetővé tegye az olvasónak az önálló állásfoglalást. Ennek a feladatnak a szerző becsülettel meg is felelt. A betegség-, baleset-, rokkantsági-, bányászati- és munkanélküli biztosítást egyaránt nagy gonddal dolgozta fel.

Egger könyvéből megállapítható, hogy a német szociális biztosítást a járulékoknak és a szolgáltatásoknak — a háború előtti állapottal szemben — óriási méretű megduzzadása jellemzi. Így pl. a betegségi biztosítás bevétele 1914-ben 523 millió, 1926-ban pedig már 1320 millió' márkára rúgott, a balesetbiztosítás kiadásai az 1913. évi 226 millió márkáról 1926-ban 921 millió márkára szöktek, a rokkantsági biztosítás bevétele 1913-ban 360 millió, 1927-ben 990 millió márka volt. Az emelkedés oka főképpen a biztosítottak körének kibővítése (így pl. 1913-ban 15 millió, 1926-ban 18 millió egyén volt betegség ellen biztosítva), a szociális biztosítás békebeli befektetéseinek teljes vagy részleges elértéktelenedése s a szolgáltatások bőségebb és sokoldalúbb volta a háborús előtiekkel szemben.

Az igazgatási költségek általában a békebelinek legalább duplájára emelkedtek minden biztosítási ágánál, azonban percentuális arányuk

tekintettel a biztosítás díjbevételeinek óriási arányú növekedésére, általában csökkent. Új ágazata a német szociális biztosításnak a munkanélküliség elleni biztosítás, amely 1926-ban kerek 1500 millió márkájába került a német közgazdaságnak. Különösen súlyos a munkások megterhelése a bányászatnál, amely külön, saját biztosítással rendelkezik. Itten a munkások és munkaadók járulécai együtt a munkás keresetének 30%-át is eléri. Ez egyenesen horribilis arányszám, s abszolúte is tekintélyes összeg, mert vannak bányamunkások, akiknek évi megterhelése a szociális biztosítás révén közel 1000 márka! Igaz, hogy a bányamunka a legtöbb veszéllyel jár és a rizikó itten a legnagyobb, azonban kétségtelen, hogy a 30%-os járulékkulcs már a bányászati biztosítás csődjét jelenti. A magas járulékkulcsot elsősorban annak kell tulajdonítani, hogy ez a biztosítási ág igen magas rokkantjáraadékat és aggkori nyugdíjat biztosít a munkásoknak s a különböző címen csoportosított járadékok a dolgozó munkás keresetét is elérhetik, sőt néha felül is múlják. 1927-ben a helyzet az volt, hogy három dolgozó bányásznak kellett egy rokkant vagy agg bányász eltartásáról járulécai révén gondoskodnia, ma már azonban két dolgozó bányászra egy járadékos esik s könnyen megeshetik, hogy rövidesen egy dolgozóra egy járadékos fog esni. Nyilvánvaló, hogy ez már a leplezetlen csőd, bár ezt a szerző nem meri így kimondani.

Egyébként a munkanélküli biztosítás is számos visszaélésre vezetett, mert míg pl. azelőtt a szezonmunkások állandóan iparkodtak munkát találni, most csak a magasan fizetett szezonmunkát végzik s azután szépen felveszik a munkanélküli biztosítás segélyeit.

Figyelemreméltó a német munkásbiztosításnak törekvése a lakásínség megszüntetésére kedvezményes lakásépítési kölcsönök nyújtásával. A német munkásbiztosítást jellemzi az is, hogy a népbetegségek leküzdése terén nagy tevékenységet fejt ki s különösen a tüdővész és a vérbaj elleni küzdelemben máris szép eredményeket ért el. Ilyenformán olyan feladatokat is ellát, amelyek voltaképpen az állam kötelességét képeznék s ez is magyarázatául szolgálhat bizonyos fokig költségvetési keretei óriási megduzzadásának. 1927-ben a szociális biztosítás összes költségei meghaladták az 5 milliárd márkát, ami a német nemzeti jövedelemnek kb. 10%-át teszi. Ez olyan nagy összeg, amely méltán kelt egyesekben komoly aggodalmat.

Ennek az aggodalomnak ad hangot könyvében Gustav *Hartz*, aki a német szociális biztosítás egész rendszerét teljesen elhibáztattnak tartja. Szerinte a rendszer azért hibás, mert teljesen kiöli a munkásságból a felelősségérzetet, a takarékosági szellemet és állandósítja a munkásság proletár, vagyis vagyontalan mivoltát. A szociális biztosítás ugyanis a munkásság bérnívóját annyira lecsökkenti, hogy egyenesen lehetetlenné teszi számára a takarékoságot, mert hiszen a munkás átlag 15%-al kevesebb bért kap, mint kaphatna akkor, ha nem volna szociális biztosítás. Ma a munkásnak nincsen meg a lehetősége arra, hogy takarékosága révén vagyont gyűjthessen, már pedig a szociális kérdés

megoldását csakis úgy képzelhetjük, hogyha sikerül a munkást a proletársorsból kiemelni és az országnak vagyonos polgárává tenni. Többféle kezdeményezés és kísérlet történt már ez irányban a munkásrésztvények stb. révén, azonban mindez nem vezethet eredményre, mert hiszen a munkásságnak ma nem lehet tőkéje ilyen tőkebefektetésre. Ha a munkásnak nem kellene biztosítási járulékokat fizetnie, viszont törvényen kötelezettek arra, hogy 15%-ot kénysztakarékossággal takarítsanak meg a nyugodt megélhetése megtakarított tőkéje kamataiból, s gyermekeinek is hagyhatna hátra valamit, A szerző pontos számításokat végzett arránéve, hogy a kénysztakarékosság elvének megvalósítása esetén a munkásság mennyivel jobb helyzetbe kerülne, mert elcsúszna a biztosítási adminisztráció közel évi 400 millió márka költsége. A kénysztakarékosság elvének megvalósítása mellett nem lehetne többé szó járadékvadászatról, a biztosítás felesleges igénybevételéről, gyógyszerpazarlásról stb. A népegészségügy gondozása természetesen állami feladat lenne, míg ahol a kénysztakarékosság nem bizonyulna elegendőnek a munkás hibáján kívül, ottan a szakszervezeteknek kellene a mai szociális biztosítás szerepét átvenniök. Érdekes, hogy pl. a bányamunkások mai biztosítási járulékaik megtakarításával 5%-os kamatozással 40 év alatt fejenként 100.000 márka tőkét gyűjthetnének. Részletesen leírja a szerző a kényszerbiztosítás technikai keresztülvitelét s a szociális biztosítás megszüntetésével kapcsolatos átmeneti intézkedéseket.

A kénysztakarékosság elvének propagálása sokak előtt szimpatikus, mert mind többen kezdik belátni, hogy a biztosítás határának folytonos tágítása a szocializálás egy formája. Sokkal kényelmesebb — bár csak látszólagos — megoldása ez a munkáskérdésnek, mint pld. a bankkapitalizmus, továbbá a kartellek és trösztök hatalmának megnyirbálása és méltányos munkabérek és árak biztosítása gazdaságpolitikai intézkedésekkel. A szociális kérdés lényegében bérkérdés. Amerikában azért nincs munkáskérdés, mert ott — bár munkásbiztosítás *sincesen* — a munkás előtt a tulajdonszerzés lehetősége nincs elzárva, sőt a magas munkabérek mellett igen könnyű. Hartznak érdeme, hogy reámutatott arra, hogy a magas amerikai munkabérek nélkül is Európában is megvan a munkásság számára a vagyonosodás lehetősége. A felvetett eszme megérdemli, hogy» nálunk is gondolkozzanak róla. *Levatich László.*

Alois Hobelsperger: Európa im Abstieg. Weltpolitik u. Weltwirtschaft seit 1913. Beihefte zur Zeitschrift zur Geopolitik, Heft 3. Berlin—Grunewald, 1928. 12° 69 1.

Tíz éve múlt, hogy Spengler „Untergang“-ja megjelent. Azóta a kritika Spengler sötét jóslásait alighanem visszautasította, mint hibás alapokból levezetett téves következtetéseket. De a nyugati kultúra sorsa feletti megnyugvással szemben egyre szaporodnak a jelenségek, melyek kontinensünk világpolitikai és világgazdasági hatalmának rohamos hanyatlását mutatják. Hobelsperger kis könyve ezeket a szimptó-

mákat foglalja össze az anyagot teljesen ismerő és élesszemű ember biztonságával, világos elrendezésben.

A politikai helyzet földünkön a háború előtti állapotokkal szemben úgy alakult, hogy noha látszatra a föld felszínének és népeinek fele európai uralom alatt áll, közelről megvizsgálva a viszonyokat, ez csak névleges hatalomnak bizonyult.

Az Egyesült-Államok befolyása az amerikai kontinensen szinte korlátlan. Észak- és Közép-Amerikát, a Panama-csatornát kezében tartja teljesen, részint tényleges uralom, részint pénzügyi lekötöttség formájában. Délamerikában is egyre nő titkos befolyása, noha ezek a latin államok egyelőre még nem hódolnak be Pánamerika eszméjének. De Európának sem. És az a pár angol gyarmat az amerikai Középiengeren jelentőségét majdnem teljesen elvesztette, mióta viszont a nagy keletindiai szigetek az Unió kezén vannak. A Csendes-Óceán eme pontján a legkiegyensúlyozatlanabb a hatalmi helyzet, mert itt nemcsak Amerika kapott így támaszpontot Anglia régi birtokai mellett, hanem Japán is. Hobelsperger szerint a jövő háborúja itt fog eldőlni.

Úgy látja a szerző, hogy a nagy gyarmatbirodalmak a széthullás előjeleit mutatják. 1926-ban Angliának a legmesszebbmenő autonómiái kellett biztosítani a domíniumok számára az új birodalmi alkotmányban. És ennek ellenére is tovább folynak a függetlenségi mozgalmak Ázsiában, Afrikában, Ausztráliában. A francia, holland, olasz, belga gyarmatokon semmivel sem jobb a helyzet.

A nem gyarmatosított vidékeken még rosszabbul áll Európa fölénye. A legfontosabb itt Ázsia, melynek államaira az ázsiaiá vissza-vedlett Oroszország van nagy befolyással. Hobelsperger túlértékeli a bolsevista befolyást Kínában, Tavaly a tények még okot is adtak erre. De a legutóbbi események meggyőzhetek bennünket affelől, hogy Kína többé sem Európának, sem Oroszországnak nem akar kizsákmányoltja lenni. Az orosz lázítás mindenestre sokat ártott Európa ázsiai uralmának. De az ázsiai szabadságmozgalmak nem új keletűek, csak Európában mindmáig nem becsülték őket kellőképen. Ma pedig már nem lehet ellene tenni. S e mozgalom súlyát különösen *növeli* az ázsiai népek roppant tömege, melyet szakadatlanul növel az állandó túlszaporulat. Európa 450 millió lakosával szemben maga Kína fel tud mutatni ugyanannyit, India 420, Japán 85 millió embert, tehát egész Ázsia, Oroszországot nem számítva, kb. 1000 millió embert, A túlszaporulat természetesen tömeges kivándorlás alakjában keres levezetést. Különösen a kínai kivándorlók veszedelmesek: igénytelenek, szorgalmasak s valamennyi Kuo-Min-Tang-hoz, a nemzeti párthoz tartozik.

Európa hatalmi helyzetének, jegyzi meg nagyon helyesen Hobelsperger, rendkívül sokat ártott az, hogy színes csapatok vettek részt itt, Európában a fehérek harcában a fehérek ellen s itt semmisült meg végképpen a színeseknek már amúgy is ingadozó hite a fehér faj természetes fölényében. Az elvesztett presztízst sosem fogjuk többé visszaszerezni.

Gazdasági téren sem derüesebb a kép. Mind a termelés, mind az export tekintetében jelentékenyen alábbszállott Európa fölénye. Amerikának jóformán teljességgel nincs szüksége importra. Ellenben nagy mennyiségeket exportál. Éspedig, amint Hobelsperger szellemesen jegyzi meg, „legfontosabb exportcikke a *tőke*“. Az Unió nemzeti vagyona 1912 óta megkétszereződött és ma a világ pénzkészletének a fele az ő zsebében van. Jóformán az egész világ adósa.

Ezzel a szomorú helyzettel szemben az sem volna jelentékenyebb eredmény Európa számára, ha megint elérné a háború előtti fejlődés lendületét vagy azt éppen túl is szárnyalná valamivel. Nem, mert a többi, a sokkal nagyobb kontinensek is óriás léptekkel fejlődnek. És nekik Európára már nincs szükségük.

Hobelsperger egyetlen kivezető utat lát: az európai államok gazdasági szolidaritásának a megteremtése, szívós verseny a Csendes-Oceán. partjainak piacáért Amerikával, de nem kell követni az amerikai tömegtermelést, hanem az ősi kultúránk adta előny felhasználásával a minőségre vetni magunkat.

Eddig Hobelsperger. Az általa rajzolt kép ellen nincs fellebbezés^ Európa politikai hatalmának vége, Amerikával szemben a tehetetlen adós szerepére van kárhoztatva s minden kivezető utat abban láthatunk, hogy ha iparkodik, ő szállíthatja a világnak a legfinomabb cikkeket, s így talán nem fog éhenhalni.

Nincs mit csinálni: a roppant földkerekség rengeteg népességet többé már nem mint színes vadak állanak szemben a maroknyi fehérrel, hanem mint éppoly civilizált emberek. És éppen ebben a körülményben bukkanhatunk rá a vizsgálatra. Európa elvesztette világhatalmát, mert civilizálta a világot. Tehát akkor, midőn előkészítette „hanyatlását“, a legjelentősebb lépéseket tette az emberiség kulturális egységének megteremtése felé. A történefilozófus előtt, akinek a számára az emberi alkotás legmagasabb kivirágzása nem a népek elnyomása és gazdasági kizsákmányolása, az egész mostani világtörténet fordulat nem Európa hanyatlásaként, hanem éppen ellenkezőleg; Európának, mint szellemi lényeknek csodálatos hatalmi gyarapodásaként jelentkezik. Az európai kultúra terjed szerte a világon és ezzel Európa az emberiség egységét, az egyetlen elérhető egységet: a szellemi egységet igyekszik megteremteni.

Joó Tibor.

Dr. Max H u b e r : Die soziologischen Grundlagen des Völkerrechts. Mit einer Vorbemerkung von Dr. Herbert Kraus, Berlin-Grunewald, 1928. Dr. W. Rotschild. 101 old.

Ez a munka először a „Jahrbücher für des öffentlichen Rechtes“-ben jelent meg 1910-ben. A szerzőt dicséri, hogy alapvető munkáját 18 év múlva újra ki kellett adni. A tudományfajt illetőleg Prof. Kraus azt állapítja meg, hogy 18 év alatt az internacionalizmus tana alig fejlődött. Jellemzésére Kraus szavait idézzük: „Ez az írás többet tartalmaz, mint amit a címe után várunk. A nemzetközi jogból indul ki, figyelembe veszi annak keletkezésére, fejlődésére, sajátosságára jelentős

körülményeket, az internacionális fenomén megismerésére annyi fundamentális jelentőségű megállapítást tartalmaz, hogy nemcsak nemzetközi társadalomtudományi programnak nevezhető, hanem a nemzetköziség tanához (Internationallehre) írt jelentékeny alapvető adalékának lehet tekinteni.“

Huber könyvében majdnem mindenütt szabatos definíciókat találunk. Habár a nemzetközi jog objektív jogrendje a jogalany akaratán nyugszik (9. o.), a szerző mégis megállapítja, hogy a nemzetközi jogban is meg van a tendencia arra, hogy a szociális szubsztrátumtól függetlenítse magát. A szerző háború előtti felfogására jellemző, hogy a világgazdasági fejlődéstől várja a legerősebb impulzust a nemzetközi jog további kialakulására. Főleg a szabadkereskedelem fejlődésének tulajdonít ilyen hatást (36, 27. o.). Ma a gazdasági tényező mellé mint szinte egyenértékű faktor a háború következményeitől való félelem járul. A háború ma mindkét fél részére oly veszedelmekkel jár, hogy a nagyhatalmak háborúja valóban a civilizáció összeroppanásához vezethet (Kennworthy!) és ezért érthető, ha azt állítjuk, hogy a háborútól való félelem is hozzájárul a nemzetközi jog kiépítéséhez. Az államalkotó nacionalizmust megkülönbözteti az internacionalizmusnak főleg gazdasági szempontokhoz igazodó s az államokat megszilárdító periódusától (83. o.). Klasszikus definícióját a pacifizmusról érdemes idézni: „A mai nemzetközi jog is az internacionalizmus egyik formája, csak kezdetleges állapotban; inkább az állami szuverenitás felé gravitál; a a pacifizmus más irányba akarja terelni a nemzetközi jog súlypontját, de nem mint az imperializmus egy újabb államalakulatba, hanem -független államok kollektivitásába; a pusztá jogközösséget egy átható jogvédelmi szövetségbe akarja kimélyíteni. A pacifizmus célja nem a közösség uralma, hanem a szabadon alkotott jogviszonyok védelme.“ (94. o) Ha ez a kitűnő munka nem is avult még el, mégis annyi új anyagot, annyi új szempontot találhat a szerző a jelenben, hogy feltétlenül kívánatos volna, hogy a legközelebbi kiadás előtt ezt a munkát átdolgozza. Huber a hágai állandó nemzetközi bíróságnak alelnöke s ebben a hivatásában igazán gazdag anyaggal rendelkezhetik. *Török Árpád*

A magyar tudományos irodalom bibliográfiája 1901—1925, I. Filozófia, összeállította dr. M. Buday Júlia. 1929. 248 l. (Országos könyvforgalmi és bibliográfiai központ, B. sorozat 1. szám. Bp. Kir. Egy, Nyomda (Ranschburg G. bizománya).

Egy nagyszabású sorozat első kötete van előttünk, mely úgy tudományos, mint nemzeti szempontból nagyjelentőségű. A magyar szellemi termelésnek századunkba eső 25 évéről ad majd számot az a 15 kötetre tervezett vállalat, melynek élén Pasteiner Iván, egyetemi könyvtárigazgató áll. Aki valaha külföldi nyilvános könyvtárak mozgalmas életét megfigyelte, láthatta, mily nagy figyelemmel tanulmányozzák a bibliográfiákat. Aki a tudomány tág. mezejére indul, először tájékozódik, iránytűt vesz kezébe s ez a bibliográfia. Magam előtt látom azt

az amerikai, francia vagy német tudóst, vagy diákot, ki mindenekelőtt a bibliográfiákat nézi át, s talál egy magyar bibliográfiát, hol 5579 cikkről és műről kap felvilágosítást s 106 folyóiratból válogatvák össze a cikkeket. Tudjuk, mit jelent ez. A magyar termelésről futó pillantás. A cikkeket, könyvek címei megbízható német fordításban (vagy igen helyesen: körülírásban) is közölvék („azon nyugateurópai nemzet nyelvén, mely részéről az illető tudományok iránt fokozottabb érdeklődésre lehet számítanunk“, mondja az előszó; célszerű lett volna a címlapokat is s az előszót is 2—3 nyelven nyomtatni ki). Ily módon tiszta képet lehet alkotni a külföldieknek is arról, minő témakör mikép érdekelte a magyar kutatókat. Elég szép számú külföldi nagy könyvtárban fordultunk meg s bizvást állíthatjuk, hogy ez a szerény bibliográfia — bármilyen idegen is a nyelvünk — fog tenni valamit a hazai kutatás észrevevése s megbecsülése érdekében. Gyakorlati szempontból ez a könyv értékét mégis legfőképpen a hazai szempontú kutatás előmozdításában találja meg. Mindenekelőtt a csoportosítás megfelelő; elméletileg és gyakorlati érdekből is átgondolt. Könnyen, világos útvonalon eljut minden érdeklődő a keresett témakörhöz. Az összeválogatás gondos, lelkiismeretes munkára vall, pedig talán éppen nálunk igen-igen szétszórtan dolgoznak és publikálnak a kutatók, s nehéz összerakni azt, ami filozófiai tárgyú, a címből sokszor alig lehetséges kiindulni. Dr. Buday Júlia jeles munkát végzett s hálásak lehetnek mindazok, akik a magyar filozófia 25 évének kutatásaira támaszkodnak. — Ez a 25 év alapvető kor, sokáig fogja a figyelmet foglalkoztatni, s joggal. Nagy elevenség, megmozdulás van a problémaérzékben, bizonyos erőteljes asszimiláló hajlam, sőt szerkesztő-rendszerező vágy is nyilvánul meg; filozófiai nyelvünk is ekkor alakul ki, vagy szilárdul meg. Több ez a 25 éves visszapillantás, mint „érdekes dokumentum“, vagy pusztán „emberi dokumentum“. Ez a harcok kibontakozás útja, ki a pozitív ténykultuszból, a túlzó specializmusból: a világos és tudatos problémaföltevést, sőt — a rendszer felé. Az a kor, amelynek magyar filozófiai termése pl. egy Pauler Ákos rendszere, maradandó értékű a magyar filozófiai gondolkodás történetében. Az az időszak, amely a túlzóan természettudományi jellegű részletkutatás helyében oly szellem-tudományi irányú, a maga idejében újveretű lélektani szintézist adott, mint Kornis Gyuláé, figyelmet érdemel. De a sűrűn szereplő neveket folytathatnók, szerencsénkre nem kevesen vannak, kik a filozófia ápolására — pedig a legtöbben csak főfoglalkozásaiktól vonják el az időt — sok energiát áldoznak. Sajátos erejű kiérlelődési időszak ez a 25 év: ezért ez a bibliográfia a legszükségesebb s méltán vágyva-vágyott jött, A társadalomtudományt illető részek eléggé bőségesek, s kívánatos ez a jövőben is, pedig itt egy másik újabb bibliográfia is versenytársként lép fel az utolsó évekre nézve. Társadalom-, gazdaság-, jog-, államfilozófia címszók alatt igen értékes, válogatott anyagot találunk itt együtt. (A „tömeglélektant“ külön kell keresnünk, tanácsos volna a jövőben „Társadalom- és tömeglélektant“, vagy csak társadalomlélek-

tant venni fel önálló szaknak s talán ide venni — a másik: lélektani résznél egyszerű utalást hagyni bent). Itt, mint más, speciális téren is, különös előnyként tűnik ki az, hogy egyszerre módunkban van negyed századra visszatekinteni — ez az „egyszerre áttekintés“ különösen szembeszökővé teszi a fejlődést, a gazdagodást és tudatossá válást. Az sem közömbös dolog, hogy a „társadalmi kérdés“, a „munka filozófiája“, a szocializmus, a gyermek a társadalomban, feminizmus, eugenika s végül a pedagógia rovata is tekintélyes — jó volt ezt a filozófiához venni, mert világnézeti kérdés tárul fel itt is, hacsak ama művek nem pusztán technikai rámutatásokat tartalmaznak.

Azzal a megnyugvással tesszük le e könyvet, hogy sokat nyertünk; tudományunk munkafolytonosságát biztosítottabbnak látjuk, történeti perspektívánk élesebb lehet, adatgazdagságunk bővebb lesz. Amint a társas életben az érintkezés olyannyira termékenyítő lehet, személyiségünket megmozgatja, éleszti, lendíti, úgy a tudomány is nyer azokkal való érintkezéssel, akik „elmúltak“ ugyan, de műveikben élnek tovább és számunkra. A bibliográfiai központ működése nagyjelentőségű ezért, hálásak lehetünk, hogy nagy anyagi áldozattal ilyen jeles és hasznos munka megjelenését lehetővé tette. A közönségen van a sor, hogy támogatásával ezen sorozat *további* megjelenését is lehetővé tegye. Az 1925. év utáni öt év beszámolóját érdeklődéssel várjuk és reméljük.

Dékány István

Két könyv Budapest fejlődéséről.

1. **Dr. Laky Dezső: Budapest székesfőváros népességének fejlődése 1900-tól 1920-ig.** Különös tekintettel a fejlődés gazdasági rugóira. II. rész. — 2. **Dr. Laky Dezső: Budapest épületviszonyai.** Budapest, 1929. A székesfőváros Statisztikai Közleményei 57. és 58. kötete. 487, illetőleg 341 oldal.

Bőséges forrásmunkát kap az olvasó Laky professzor e két könyvében. Érdekes sok új világosságot gyűjtő táblázatot a statisztikához értő kutató és világosan folyó helyzetrajzot az, aki a táblákat átugorva rábízza magát a szerző fejtegetéseire. Az első munka, amely címében a fővárosnak a háborús évtizedekben észlelt népesedését jelöli tárgyául, valójában sokkal többet ad: Magyarország legkritikusabb évtizedének gazdaságtörténetét. A szerző módszere, hogy a város fejlődését a gazdasági háttérrel való teljes kapcsolatában kell kiemelni, ez az alapjában helyes tárgyelfogás a munka most tárgyalt második részében még erősebben érvényesül, mint a század első tízedét tárgyaló első részben.¹ Itt már olyan teret enged a szerző az országos gazdasági fejlődés vizsgálatának, hogy munkája elveszíti lokális jellegét s Magyarország gazdaságtörténetének egy fejezetévé szélesül. Nem kétséges, hogy a főváros gazdasági — és ezzel kapcsolatban népesedési — viszonyai élesebb és helyesebb megvilágítást nyernek, ha párhuzamosan

¹ L. Társadalomtudomány 1927. évf. 474. 1.

s vele szembeállítva a vidék viszonyait is vizsgálja a szerző. A hármas vonalvezetésnek (Budapest—vidék—ország) az a haszna is megvan, hogy így az országos eredmények, amelyek a főváros és a vidék adatainak átlagában vagy összegében kifejezve valójában hamis vagy (az összeg) nem eleget mondó számadatban jutnak a köztudatba, itt most helyes értelmezést kapnak, tehát a tárgyalás e módja a kölcsönhatás megismerésén túl az országos helyzet világosabb látását is szolgálja. Hogy e kötetben a súlypont a fővárosról a vidékre billent át, igazán nem csökkenteni, sőt emeli a munka értékét. A főváros fejlődése — bizonyára kicsiny csontváz e hatalmas test részére, szinte csak az átható tekintet fogja meglátni benne. Bizonyára markánsabban domborodnék ki a címbe megjelölt tárgy, ha az író csak felét írta volna meg annak, ami könyvében található. De a tudós szerző nem állatta meg, hogy az ezer szempontú vizsgálódás közben asztalára került sok értékes anyagot a markánsabb kép kedvéért leseperje. Köszönet illeti érte. Elvégre a szerény célkitűzés arányos megvalósításánál többet ér a terjedelmes, új értéket hozó gazdagság.

A könyv bőséges eredményeiből egyes megállapításokat kiragadni — ennek itt nem volna értelme. A nagy szerves munkák erre nem alkalmasak, azokat egészükben kell olvasni. De néhány szót a szerző újabb bemutatkozásával kapcsolatban a szociológus olvasók számára. Laky e könyvében ismét tett egy lépést a szociográfia felé. Ezt a munkáját a statisztikusok már nem fogják tiszta statisztikai munkának tekinteni, mert a szerző túllépett az adatgyűjtés és adatmagyarázat körén, sőt a jelenségmagyarázatán is, amidőn a jelenségekből, mint nyers anyagból nagy tömegfejlődéseik útirányát és egymásba kapcsolódó lépcsőzetét szerkeszti meg. A szociológus azonban egyelőre sokallani fogja benne a statisztikai apparátust, a módszerbeli eljárás kritikáját is feltáró kaeszkaringós úthálózatot. De mind a statisztikus, mind a szociológus tanulni fog belőle. Erre biztosíték a szerző kutatásának eredeti volta, módszerének fejlettsége, és a nemzeti érzülettel és a mintaszerű megbízhatósággal, statisztikusaink e hagyományos erényeivel párosított erős szociális érzéke. Alig van még kutatónk, aki olyan egyenletesen fejlett statisztikai készültséggel s ami ezzel nyilván összefügg, oly átfogó szociográfiai szemlélettel elemezne szociális folyamatokat s akkora koncentrációerővel szerkesztené meg e folyamatok (komponenseit. Fejlődése egyébként ez utóbbi tekintetben még nem érkezett el a csúcspontra. Minden lépése, amelyet ez irányban tesz, a magyar szociológia, közelebből a talán végre születőfélben levő magyar szociográfia fontos nyeresége.

Laky másik könyve, amelyet a főváros épület-viszonyairól írt, számunkra kevésbé jelentős, mintha a lakáviszonyokat dolgozta volna fel. De azért ebben is akadnak adatok, amelyek túlmennek a várospolitikus érdeklődési körén. Érdekes pl., hogy Budapesten 1900 előtt milyen ugrásszerűen vetik rá magukat a nagy bérházak építésére, mégpedig elsősorban a 300-nál több lakójú bérkaszárnnyáéra. A főváros lakosságának több mint 76%-a lakik 50-nél több lakossal bíró

bérkaszárnnyában, 20%-a kisebb bérházban, s csupán néni egészen 4% lakik családi házban. Érdekes az is, hogy a kertes házak 42%-át teszik (ezek több mint fele Budán van). A kertes házak 70%-a kültelki ház. Budapest lakáspolitikájának helyes iránya a külterületnek egészséges családi házakkal való beépítése, amire azonban a bankhitelpolitika, amely a jövedelmezőbb bérkaszánya-rendszert részesíti előnyben, Bem törekszik.

Szombatfalvy György.

Zsedényi Béla dr.: Miskolc szellemi élete és kultúrája. Miskolc, 1929. Magyar Jövő Nyomdaüzem és Lapkiadóvállalat Rt. (Miskolci Ev. Jogakadémiai Tudományos Értekezéseinek Tára 33. sz.) 8 r. 165 l. Ára?

Alig másfélszáz évvel ezelőtt még jámbor magyar szándék volt, hogy Pest szellemi központja legyen az országnak. Ma meg már nemzeti jelszó országszerte, hogy a „kultúrát decentralizálni“ kell és Budapest szellemi egyeduralmának megtörésére ellensúlyként a vidéki nagy magyar városokban újabb szellemi központokat kell teremteni. Klebelsberg Kunó gr. művelődéspolitikájának is ez a törekvés adja főirányát. Szinte fanatikus hittel dolgozik a nagy magyar parlagnak feltörésén.

Ez a törekvés s a „heimatkultus“-mozgalomnak külfüldről hozzánk egyre nagyobb hullámokban érkező áradása — kezdik ráterelni a figyelmet vidéki városaink szellemi életére és értékeire. Nem egy napilap közölt már vidéki városainkról érdekes, színes riportokat, amelyekben akadt sok friss meglátás, és a vidéki városok életének sok új problémája is felvetődött bennük. Akik azonban vidéki városaink életét akár társadalmi, akár művelődési szempontból mélyebben akarták vizsgálni, alig találtak egyebet, mint elavult értékű monográfiákat vagy a hamisan értelmezett lokálpatriotizmus dicshimnuszait tartalmazó füzeteket, könyveket. Olyan város-monográfiáknak még nagy híjjával vagyunk, amelyek vidéki városaink társadalmi és szellemi életének rajzát, problémáit megbízható adatok alapján egységes képekben foglalják tjszse. Az ilyen monográfiákra igen nagy szükségünk volna. Ezek egyrészt a tevékeny és építő lokálpatriotizmusnak forrásaivá válhatnának, minthogy az egyes városok problémáit az érdekelt városok előtt tudatossá tennék s így törekvéseik irányát realisabb és konkrétbb célkitűzések szabhatnák meg. De más városok számára is tanulsággal szolgálhatnának. Nem egy esetben meg egyes városok sajátosnak látszó problémáiban országos, sőt egyetemes nemzeti problémák ütköznek ki.

Örömmel kell fogadnunk tehát minden olyan művet, amely ilyen irányban komoly értéként könyvelhető el. Zsedényi Bélának fent jelzett könyve ilyen mű. A szerző — saját szavai szerint — Miskolc szellemi életének és kultúrájának „portréját“ akarta megrajzolni. E szó mögött azonban a szerző tudományos szerénysége rejlik. A tudományos ember szolid, megbízható munka módját illetően a szerzőt nem érheti semmi szó. Az meg, hogy a nagyobb tudományosság színének külső

sallangjait elkerülte, az a mű javára vált. A mű azonban nem *portré*, hanem Miskolc szellemi életének és kultúrájának *problematikája*. A „portré” — mint művészi forma — az élet különböző „színfoltjait” egy-egybe foglalja, a szellemi élet portréja pedig az élet dinamikáját is adja. De ebben a műben nem ez van, hanem az élet jelenségeinek tudományos elemzése, — mélyben rejlő problémák tisztázása végett. És ezt Zsedényi elismerésre méltóan oldotta meg. Éles szeme mindent észrevesz s mindennek a mélyére lát s bármilyen mélyre kell is ásnia: a jelenségek probléma-gyökeréig hatol. Művével elsősorban művelődés-politikai céljai vannak: Miskolc művelődés-politikai jelentőségére és a város szellemi életének problémáira szeretné a miskolciak és az ország figyelmét ráterelni. A mű 3 részből áll. Az első részben a szerző a *genius loci*t vázolja (Miskolc története és földrajzi arculata, külső esztétikája). A második részben a miskolci szellemi élet és kultúra talaját vizsgálja éles szemmel, biztos módszerrel, de túlzott óvatossággal, (Miskolc népesedése, gazdasági helyzete és ereje, társadalmi, felekezeti tagozottsága, politikai és társadalmi élete.)

Az ügyesen csoportosított statisztikai adatokban mutatkozó problémákra a szerzőnek bátrabban és élesebben kellett volna rávilágítania, mert a statisztikai adatokból nem mindenki tudja kiolvasni azt, amit a szerző az adatok csoportosításával észre akart vettetni, de a saját megfogalmazásában nem akart kimondani. (Pl. a felekezeti arányszámok szembetűnő eltolódása a katolikusok és a zsidók javára; a miskolci és miskolckörnyéki ipari munkásság számának megnövekedése s mindennek oka, valamint társadalmi, politikai és kulturális hatása). Kívánatos lett volna a lakosságnak a vagyoni helyzet szerint való tagozódását, a társadalmi és felekezeti tagozódással egybevetni. Ez a rész a műnek legértékesebb része. A harmadik részben a szerző a miskolci szellemi élet megnyilvánulásait és problémáit fejtegeti (iskolái, könyvtárai, műzeuma, irodalmi élete, sajtója, színházügye, zenekultúrája, képzőművészete, festőiskolája, tudományos élete s a miskolci egyetem gondolata). Az egyes fejezetek megírása egyenetlen. A problémákat jól látja, legtöbbször azonban — főképp a helyileg kényeseknek látszókat — csupán érinti. E résznek legfőbb gyöngéje, hogy a könyv második és harmadik része közt nem teremti meg a kínálkozó és szükséges szerves kapcsolatot, a második rész statisztikai adataiból kiütköző problémákat a harmadik részben elmosódva, elerőtlenítve érinti. Nagy kár, hogy a szerző olykor-olykor a (kelléténél erősebb hangfogót használ és csak a sorok közt sejtet sokat. Művész és tudós az igazságot mindig megmondhatja.

A könyv e fogyatékosága mellett is értékes mű. Szempontjai és dolgozási módja hasonló művek írásánál mintául vehetők. Könnyen, érdeklődéssel olvasható. Derék munka s mégis bizonyos szomorúsággal tesszük le. Miskolc szellemi életének és kultúrájának problematikája nagyjából minden nagyobb magyar városé, sőt mondhatnám az egész magyar szellemi élet problémája s egyben tragikuma: nagyszerű magános erőnek, tehetségeknek sziszifuszi küzdelme a környezet bénító, lenyűgöző

erőivel. A vizsgálódásoknak nem kimondott, de finoman éreztetett eredménye itt ez: a testében nagygyá duzzadt, gazdagságában megerősödött, helyzeti energiái révén nagy jelentőségre jutott Miskolc nagyvárosi maszkja mögül felénk vigyorog a hajdani „csizmadia város”ból kalmárvárossá lett Miskolc arca. Emiatt a mindenben kiütköző arculat miatt szinte elérhetetlen álomnak tetszik Nagy-Miskolc barátainak az a törekvése — amelynek érdekében voltaképpen ez a könyv íródott —, hogy Miskolc a mostani Felsőmagyarország egyetemi városa legyen.

Fekete József.

Dr. Csorna Kálmán: A szociális gyermekvédelem rendszere, Budapest, 1929. Eggenberger. 278 l.

A szerző, aki ügyvéd és a székesfőváros árvaszéki ülnöke, a gyermek- és ifjúságvédelmi igazgatás rendszerét s az erre vonatkozó jogszabályokat ismerteti. A kérdés elméleti részét inkább csak érinti, a gyermekvédelem szociális kapcsolatainak és jelentőségének kérdéseivel sem foglalkozik, inkább a gyermekvédelem eszméje (főleg jogi vonatkozású) kiérlelődésének vizsgálatát s még inkább a gyermekvédelmi szervezetek nemzetközi összehasonlítását tekinti feladatának. A könyv második, terjedelmesebb fele a magyar gyermekvédelem rendszerének ismertetése. Sikerült munka, mert aránylag röviden, mindenütt logikus rendben s világosan foglalja össze a magyar gyermekvédelmi törvények és fontosabb rendeletek lényeges tartalmát. Ha nem is hallgatja, el ezekre vonatkozó egyes kritikai megjegyzéseit s nem egyszer rá mutat a magyar gyermekvédelmi jogszabályok hiányaira is, ez sohasem a tárgyilagos tájékoztatás rovására történik. Világosan látja a szerző a magyar gyermekvédelem kormányhatóságok közötti szétforgácsoltságának s a hatásköri féltékenységnek káros következményeit, s általában a szervezeti bajok legnagyobb részét. A szerzőt főleg a szervezeti kérdések érdeklik, ezekből indul ki s nem a szociális helyzetből. Kevés gondot fordít a preventív szociálpolitika követelményeire, így a családvédelemre (pedig ez a legfontosabb tere a gyermekvédelemnek) vagy a falusi gyermekgondozás különleges szempontjaira, pedig ezen a téren is sok a tennivaló.

A hazai gyermekvédelem három főtényezőjének megfelelően külön tárgyalja az állami, a helyhatósági és a társadalmi tevékenységet. Az állami gyermekgondozás a legjelentősebb, azonban a feladatok tömegéhez és nagyságához mérten, elégtelen. A helyi hatóságok tevékenységét a szerző erősen fővárosi szemszögből tárgyalja és bírálja. Hibáztatja a budapesti gyermekgondozás ötletszerűségét, szerves programot kíván és az adminisztráció központosítását sürgeti. Az állami beavatkozás csökkentését, a főváros és a szociális munkára nevel a Stefánia Szövetség szorosabb együttműködését, továbbá a város által támogatott társadalmi intézmények erősebb ellenőrzését tartja szükségesnek. A társadalmi intézmények munkája jobbra szervezetlen és sok szellemi és anyagi erőpazarlással szétforgácsolódik.

A könyv utolsó *fejezete* az igazságügyi gyermekvédelem bevált intézményeit ismerteti. A hatáskörnek a gyámhatóság és a bíróság közötti megoszlását is célszerűtlennek látja, mert ez a gyors megelőzést — főleg a vidéken — erősen gátolja. Csorna könyve értékes, hasznos rendszerbefoglalás s mint ilyen nálunk úttörő munka.

Szombatfalvy György.

FOLYÓIRATOK SZEMLÉJE.

THE SOCIOLOGICAL REVIEW. Vo. XXI. No. 3.

R a d h a k a m a l M u k e r j e e: Religion as a social norma. (A vallás mint a társadalom normája.)

A vallás szabályszerű emberi ösztönök kifejezése s ennél fogva nem tekinthetjük kevés számú kiválasztott vagy tehetséges ember dolgának. A vallás legalacsonyabb foka az animizmus; a totemek a törzsnek istenített ősei és őrző szellemei. A társadalmi fejlődés magasabb fokán az istenek az erkölcsiség őreivé lesznek; az ember közömbös, értékét a totem: a megszemélyesített természet, természeti javak, sors, végzet szabja meg. A bűn az, amit Isten nem szeret és az ember azért erényes, hogy az istenek meglegedését elnyerje. A fejlődésnek még magasabb fokán a társadalom lesz az emberi értékek hordozója. A vallás ezen a fokon azt foglalja magában, ami az emberi csoport fennmaradásához, állandóságához szükséges. A társadalmi, a gazdasági és a vallásos szabályok szétválaszthatatlan egymásba szövődnek. — A vallás a legelső fokon sem a természetben, sem a társadalomban, hanem önmagunkban, az érték végső hordozójában és alanyában találja célját. A vallás annak tudatává lesz, hogy az igazság, a szépség és a jószág van és valóság. A vallásos szimbólumok jelentése az lesz, hogy a természet nem önmagában jelentős, hanem azért, mert az embernek saját értékeiről szóló ítéleteit valósítja meg. Azonban a társadalom is csak halvány látszata, pillanatnyi alakulása a viszonyok elképzelhető ideális rendszerének. Ezért a vallás társadalmi értelmezése fogyatékos. A keleti vallások ismertetésén és a keresztyénséghez való egyes vonatkozásaiakon át elemzi a vallás társadalomépítő szerepét.

G. S p i l l e r: The dynamics of greatness. (Az emberi nagyság dinamikája.)

A nagy emberről azt mondják, hogy nem lesz, hanem születik. Korszakalkotó gondolatai villámszerűen támadnak, ellenállhatatlanul hatnak környezetére. Eszerint a nagyság titka mindössze annyi lennem nagynak születni. A nagy emberek kialakulásának és működésének elemzése azonban nem ezt mutatja. Rafael, Leonardo da Vinci, Michet Angelo példája azt igazolja, hogy az emberi nagyságnak történelmi,

társadalmi és egyéni *tényezői* egymástól elkülöníthetetlenek. A nagy ember általánosan elterjedt és történelmileg kifejlődött gondolatot önt végső formába, amihez a gondolathoz való szenvedélyes ragaszkodásán kívül szorgalma, tanulása és kedvező társadalmi helyzet segíti. A művészet, irodalom, tudomány nagy embereinek ismerete egyformán tanúsítja, hogy az emberi civilizáció észrevehetően kicsiny cseppekből rakódott össze s ez a folyamat szakadatlanul tart, mióta csak a neandervölgyi embert a homo sapiens felváltotta. *m. m.*

ZEITSCHRIFT FÜR VÖLKERPSYCHOLOGIE UND SOZIOLOGIE.
5. Jahrgang 2. Heft. 1929. Juni.

Radl, Emanuel: Soziologische Analyse der Nationalitätenzählung in der Tschechoslovakei. (A csehszlovákiai nemzetiségi számlálás szociológiai elemzése.)

A nemzetiséget nem könnyű a népszámlálás céljára meghatározni. Csehszlovákiában a nemzetiségi számlálás végrehajtásának megkezdéséig folyt a vita arról, hogy vájjon az anyanyelvet, vagy magát a nemzetiséget számlálják-e. Végül is a csehek azt hitték, hogy az anyanyelv, a németek ellenben azt, hogy a szabadon bevallott nemzetiség a számlálás tárgya. Ebből pedig az lett, hogy a számlálás közben a biztosok ilyen döntéseket hoztak: cseh az, aki nem beszél jól németül; csak az a cseh, akinek mindkét szülője cseh; a gyermekek csehek, mert az anyjuk cseh, az apjuk német; a cseh név dönt; az állam dönt; az dönt, hogy a megszámlált egyén milyen nyelven beszélne, ha a kérdés felől helyesen ítélné. Ezúttal is kitűnt, hogy sok esetben sem a népi hovatarozás, sem az anyanyelv nem elég arra, hogy a nemzetiség felől félre nem érthető módon dönteni lehessen.

A nemzetiség tekintetében való szabad választást a cseh statisztikusok megengedhetetlennek tartották, mert „nem lehetetlen, hogy idők folyamán az emberek megváltoztatnák meggyőződésüket és nem lenne mód arra, hogy ezt ellenőrizzék, vagy helyesbítsék“. Szerintük a statisztikus feladata, hogy a nemzetiségük erős tudatára nem ébredt embereket hivatalból kioktassa saját szubjektív állapotának megállapítására és kinyilvánítására. Feltételezték azonban azt is, hogy vannak, akik szándékosan téves vallomást tesznek. Ilyen esetekre azt vitatták, hogy a hivatal köteles adat szolgáltató szellemi állapotát megvizsgálni, Konkrét esetek tanúsítják, hogy ilyenkor nem egy ízben hivatalból diktálták a nemzetiségi vallomását.

A nemzetiségre vonatkozóan két ellentétes felfogás áll egymással szemben. Az egyik szerint a nemzetiség a fajon, vagy a kultúrán alapszik, s ennek megfelelően lényegében természeti jelenség, a másik szerint azonban a nemzetiség politikai (társadalmi, szociális) kérdés és a szabad akarat megnyilatkozásának ügye. A nemzetiségnek faja elmélete, amely szerint a nemzetek anatómiailag és fiziológiailag meghatározott embercsoportok, közeli rokonságban van azzal, amely szerint a történelem, a vallás, a nyelv és a közös népi tudat határozza meg a nemze-

tet; ezt a két elméletet leghelyesebb egybefoglalni, mert nem lehet közöttük az éles határvonalat megvonni.

A leíró tudomány a kérdéseket részletesen vizsgálja és számára mindezek a jelek számbajövő adatok. Azonban a népszámlálás nem a múltra, hanem a jelenre és a jövőre irányul. A népszámlálás pillanatában a megszámlált nem tud számot adni arról, hogy milyen biológiai és kulturális múlt nehezedik reá. Mi értelme volna annak a nagyszabású agitációnak, amelyet népszámlálások időpontjában az egyes nemzetek kifejtenek, ha azok mind a biológiai és kulturális tartalmat tekintenek és nem a polgár akaratára igyekeznének befolyást gyakorolni? Az emberek tudják, hogy a nemzeti jelleg megállapításáról van szó, hanem a nemzeti jelleg választásáról. Teljes lehetetlenség ennek az aktív propagandának a népszámlálásra gyakorolt hatását megakadályozni. Ha újra az anyanyelvet számlálják meg, akkor a megszámlált egyén minden esetben igyekezni fog azt eltitkolni, ha érdeke úgy kívánja, mert sem őt, sem a népszámláló biztost nem a múlt érdekli, hanem a jövő. Tanulatlan emberekről fel lehet tételezni, hogy törzsi hovatartozásukat csak ösztönszerűen érzik, de ha felszólítjuk őket arra, hogy szabatosan határozzák meg, a valóságban különböző lehetőségek között való választását kívánjuk tőlük, mégpedig azoknak a körülményeknek a befolyása alatt, amelyek között a választás idején vannak. Ezt kénytelen volt a cseh statisztikai hivatal is tudomásul venni és így egyezett bele abba, hogy a zsidók választhassanak nemzetük tekintetében: szabadon vallhassák magukat zsidóknak, németeknek, magyaroknak vagy cseheknek. De ha a zsidók esetében beleegyeztek a szabad választásba, miért nem alkalmazták azt a csehekre, németekre s a többiekre is ugyanúgy?

Európában, ahol a nemzetiségi adathoz politikai következmények fűződnek, a nemzetiséget egyáltalában nem lehet tárgyi ismertető jelek alapján megszámlálni. Ez csak úgy lenne képzelhető, ha az emberekre nézve közömbös lenne ez a tény. Ahol azzal a követelménnyel lépnek fel velünk szembe, hogy nemzetiségünkre vonatkozóan tegyünk valomást, feleletünk háttérében mindig ott lappang az a meggyőződés, hogy a vallomással kötelezettséget veszünk magunkra s hogy ezáltal közöséget vállaltunk valamely közös ügyel.

Ennélfogva a nemzetiség megszámlálását csak a nemzetiség szabad bevállására lehet alapítani. Ez nincs ellentétben azzal, hogy bizonyos mértékig a nemzetiséget mégis meg lehet határozni tárgyi jelek szerint is. Amennyire jellemző a nemzetiség tárgyi felfogása, tehát a nemzetnek a sors által, a nyelv által, a történelem által való megszabott voltára irányuló felfogás a régebbi német szociológiára, éppen olyan érdekes, hogy a szabad választáson alapuló nézet viszont a modern francia tudományban terjedt el.

A nemzetiség a társasélet megnyilvánulása, mert nem a biológiai, sem nem az egyéni szellemi diszpozíció eredménye, hanem az emberek társas érintkezése során támad. A nemzeti érzés nem tartozik a biológiai módon megalapozott ösztönök közé, hanem kulturális jelenség, mint az irodalom, az egyház, a politikai nézetek. Nem természetellenes, ha-

nem természetes dolog ennél fogva, ha az emberek gazdasági, kulturális és politikai feltételeknek megfelelően nemzetiségüket megváltoztatják-Ellenkezően: az a természetellenes dolog, ha ezt a természetes társadalmi folyamatot mesterséges beavatkozással fel akarják tartóztatni. A nemzeti érzék sorsát az amerikai kivándorlók fokozatos átalakulása világosan mutatja.

Nemcsak gazdasági okok hatnak erre a folyamatra, hanem igen nagy szerepe van ebben a közvéleménynek is. A nemzetiséget úgy fogjuk fel, mint ami a gondolkozás, az érzés világába tartozik, a közvélemény pedig éppen ebben az irányban hat, A számlálási biztosok befolyása ilyen esetekben nem a tárgyi igazság kiderítésére irányul, hanem arra, hogy az uralkodó nemzet felfogását erőszakolja keresztül. Vagy azért, amelyhez a számláló biztos maga tartozik.

A nemzeti hovatartozóság nem ismertető jele, hanem kötelessége az embernek. Nem született velünk, nem a vér tulajdonsága, hanem a lelkiismeretre való appellálás.

Ez a felfogás ma forradalminak hat az általános felfogással szemben. Ahogy a harmincéves háború lassanként utat tört a vallás szabad megválasztásának gondolata irányában, ugyanúgy a világháború után bekövetkező korszak a nemzet szabad megválasztásának korát készíti elő.

Adolf Caspary: Technik und Bevölkerungszunahme (Technika és népszaporodás).

Ma már elavult az a vita, hogy vajjon a gazdasági szervezetnek és különösen a munkásosztálynak árt-e, vagy használ a technika. Ez a vita a gépek terjeszkedésének kezdetén támadt, tehát még azelőtt a népszaporodás előtt, amely nélkül a technika nemzetgazdasági jelentősége megfoghatatlan lenne. Azzal az árútömeggel, amely a technikai termelés eredménye, együtt növekszik a fogyasztó tömeg is. S minél jobban növekszik ez, annál nagyobb munkássereget kíván a gépi termelés. Az árútömeg, a népszám és a technikailag szükséges munkaerőmennyiség között egyenes arány van, az egyensúly közöttük csak átmenetien billenhet meg, Árufölösleg nem képzelhető tartósan, sem az nem képzelhető el, hogy a gépek állandóan pótolnák az emberi munkaerőt, a gépek sem tartós aranykort nem teremhetnek, sem a munkanélküliek „tartálékseregét“ nem tarthatják fenn állandó jelleggel,

—z—s.

Andreas Walther: Zur Verwirklichung einer vollständigen Soziologie. (A hiánytalan társadalomtudomány megalkotásához.)

A folyóirat *szociológiai symposiont* rendszer, hogy a különbözet tudományos irányok képviselőinek megszólaltatásával mozdítsa elő a szociológia elismertetésének ügyét. Elsőnek A. Walther hamburgi professzort szólaltatja meg, aki a mai német szociológiában három irányt különböztet meg. Az első irányzat szerint a társadalomtudomány még

nem több, mint módszer, a jelenségnek a szociális szemszögből való nézése, tehát „szociologizálása“. Ez az irány úttörő munkát végez a társadalmi tudományok összefüggésének tudatosításá terén. A másik irány még mindig az alapelvek kérdéseit vitatja, a szociológia filozófiai és módszertani elhelyezkedését. A harmadik irányzat voltaképpen a szociológiai munkaterület elágazó irányai, a szociológiai „iskolák“, amelyek látszólag a társadalomtudomány szétfolyásának képét nyújtják, valóban azonban egymást kiegészítő stúdiumok. Németország egyetemlein nem lévén meg a párhuzamos szociológiai tanszékek rendszere, az egyetemek képviselik a különböző specializálódó szakirányokat, ezek összeműködését kell a szociológia érdekében előmozdítani. A tudomány eddigi eredményeinek számontartása az első feladat, amelyet a háború előtti irodalomra a brüsszeli „Institut Solvay de sociologie“, a háború utáni évekre pedig a hamburgi egyetem szociológiai szemináriuma végzett el, Ezután Walther megkísérli megadni a szociológia egységbefoglalásának rendszerét bő megokolással. A rendszer vázlatát a szerző így rajzolja meg:

1. A szociális gondolkodás és a szociológia története.
2. A társadalmi tudományok logikája és módszertana.
3. Empirikus munka: leíró, egybevető és típuskereső szociológia.

A társadalomtudomány elmélete.

4. Társadalomlélektan.
5. A társas kapcsolatok tana.
6. Társadalmi alaktan.

[A 4., 5. és 6. alattiakba a megfelelő folyamatok ismerete is —mind általános, mind különös tekintetben — beletartozik.]

Kiegészítő munkaterületek.

Az empirikus társadalomtudomány filozófiája.

Értékfilozófia.

Gyakorlati rész.

7. Egybevető szervezattan (a 6. kiegészítése).

8. Történetfilozófia (a 4. és 5.-hez).

9. A normák tana.

10. Társadalmi technika.

9/a. Meggyőződésbeli normák.

9/b. Technikai normák.

A „Symposion második tanulmányát Hans Freyer, lipcsei egyetemi tanár írta a folyóirat 3. (szeptemberi) számában *Soziologie als Wirklichkeitswissenschaft* címmel.

A szerző szerint alaptalan vád a német szociológia ellen, hogy túlsókat bajlódik a szociológia logikai és módszertani kérdéseivel. A német szociológia nem a tények elől fut, nem az időszerű kérdések elől, midőn teljesértékű tudományos megalapozottságra törekszik. A

szociológia nem sülyedhet válogatás nélküli empirizmusba. A politika egyszer alkalmazott szociológia lesz, ép úgy, mint a technika nem más, mint alkalmazott fizika. A tárgyak rokonsága, összefüggésük felismerése magában még nem adják meg a dolgokról alkotott tudományos egységet. Hogy a szociológia módszere még mindig probléma, annak oka a tudományok rendszerének mai állásában rejlik. A szociológia, amint már Comte látta, nem utolsó, betetőző tagja a tudománynak, hanem a régieket forradalmasító újípusú tudomány, A logikai módszertani vitákat a szociológia csak akkor zárhatja le eredményesen, ha nem szakad el a reális kutatómunkaterülettől, ha az elméleti kutatás nem a gakszétválásztására törekszik, hanem azok sokféleségének értelmes egységbetartozását igyekszik áttekinteni, s végül ha nem zárkózik el a külföldi munka szemmeltartása előtt s ki tudja ragadni magát a jelenleg szűk akadémikus felfogás korlátaiból. Termékenyítő volna figyelemre méltatni a szociológia első rendszerbefoglalásait, amelyek nem pusztá hegelianizmusok s ha nem is nyújtják a társadalmi tények ina is elfogadható elméletét a szociológia mivoltát is máig megvalósítatlan követelményeit korukhoz és a történelmihez való nagy közelségük révén helyesen állapították meg. A természet- és szellemtudományoktól egyaránt különböző valóságtudományii szociológiának nem az „egymásmelletti tények rendszerbefoglalása“, mint v. Wiese hiszi, hanem az a feladata, hogy a történeti állapotban megragadja a társadalmi kapcsolatok és részletek egyes jelenségeit s azokat mint a történetileg meghatározott társadalmi élet alkotóelemeit, feltételeit vagy kifejezését megmagyarázza. Tehát nem a képzelhető társadalmi alakzatok, hanem a társas valóság konkrét rendszere. Még a társadalomelmélet (kategóriái (rend, osztály, állam stb.) is történelmi konkrétumokként tekinthetők és éppen a jelenben nagy hozzáférkőzéssel vizsgálhatók. Ilyen konkrét vizsgálódásra törekszik a lipcsei intézet, amely az elméleti látókörrrel is bíró társadalomtudományi gondolkozást igyekszik kifejleszteni s a történelmi valóságok között empirikus területen iparkodik tájékozódni. A legsürgősebb feladat a társadalomtudományi szempontból jelentős tények felvétele és első kidolgozása. A lipcsei intézet települési problémákkal (nagyvárosi típusok) társadalomalkati kérdésekkel stb, foglalkozik s az 1925, évi foglalkozási és üzemi statisztika adataiból igyekszik a szociológiai értékeket kibányászni. Korunk társadalmi struktúrájának akár tisztán elméleti, akár szintén empirikus úton való megismerésére törekszik is valaki, vagy ha a két módszert egyesíteni próbálja is, nem fog menekedhetni az olyan — a jövőbe néző — kérdések elől, aminő pl. a kapitalizmus vagy az állam jövője. A szociológiának, ha nem akar a jelentől teljesen elvonatkozni, kell hogy legyen gyakorlati része. A társadalom fejlődésének nyílt kérdéseit a régi elméletek egyetlen utópisztikus gondolattal intézték el (új kereszténység, osztálymentes társadalom stb.) Az autonóm tudománnyá fejlődő szociológia feladata a fejlődés szükségyszerűségének céltudatos keresése.

Summer H. Slichter: Der Wandel in der Arbeiterpolitik der nordamerikanischen Industriellen. (Az Unió ipari munkáspolitikájának új szelleme.)

Az amerikai ipar a háború előtt a jórészt műveletlen és nyelv ismeretük hiányában alig képezhető bevándorlótömegekhez alkalmazkodva a munkarendszert olyan irányban fejlesztette ki, amely a nagy munkástömegek képzését feleslegessé tette. A kevert, jobbára szolgálalkú, szervezkedésre képtelen munkásseregeik teljesen a művezetőknek voltak kiszolgáltatva. A háború alatt azonban az évi bevándorlók tömege a korábbiak 2—3%-ára zuhant s a 8 órás munkanap mind általánosabb lett, a munkások egy része bevonult, nagy tömegei szervezkedtek. A vállalkozó magatartása megváltozott, biztosításokkal, jóléti intézményekkel s új szervnek: a személyzeti előadók alkalmazásával keresték a munkásság tetszését. Az 1920 óta tartó gazdasági depresszió óta a munkapiacon ismét a vállalkozók az erősebbek, úgy, hogy várni lehetett, hogy a háború előtti munkapolitikához térnek vissza. De nem így történt. A munkaadók féltek a munkásmozgalmaktól, a munkásosztály radikalizálódásától, féltek attól is, hogyha a munkabérek a nagykereskedői árak esésének arányában csökkentik, akkor sztrájkok miatt nagyobb károkat szenvednek, ezért inkább hajlottak az üzemi kölcsönnek megfelelő bérpolitika s a munkásság megnyerése felé. Bérharcok után a vállalatok nagy része elhatározta, hogy hasonló rázkódtatások elkerülése végett sohasem alkalmaz többé szervezett munkásokat, viszont, hogy a bérharcszervezkedést megelőzze, kereste a munkásigények kielégítését. Sok vállalat bevezette a munkásérdekeket képviselő bizottságok intézményét. A bérleszállítás elháríthatása végett a munkások jóakarátú együttműködésével csökkentették az üzemek dologi költségeit. Uralkodóvá lett az amerikai munkáspolitikában az az irányzat, hogy a munkásoknak odaadó munkatársul való megnyerése az első feladat.

A munkásbarát iparpolitika főleg hat eszközzel él. Előmozdítja a munkások anyagi helyzeteinek javulását, takarékoságuk támogatása, házvétel megkönnyítése útján. Lehetővé teszi, hogy a munkás maga is részvénytőkét szerezzen a vállalatnál. A munkásalkalmazás és elbocsátás központosítása, a művezetők képzése, végül üzemi bizottságok létesítése útján megjavítja a munkássággal való bánásmódot. Állandóbbá teszi a munkavállalás tartamát bizonyos időn túl havibérrendszer alkalmazásával vagy azzal, hogy hosszabb időn át (5 év stb.) tartó alkalmaztatás esetére biztosítékot nyújt a végleges alkalmaztatásra. Biztosítja az érdemszerinti előlépési, mert kiveszi azt a művezető kezéből s a személyzeti előadó kezébe adja. Sok esetben tanfolyamok rendezésével is előmozdítja az érdemes, munkás haladását. Végül a munkahelyet állandósítja, mert belátta, hogy ez fokozza a munka iránti érdeklődést, a teljesítőképességet, javítja a munkásszellemet. E munkáspolitikai hatása alatt az utolsó években feltűnően emelkedett az amerikai termelés, viszont csökkentek a sztrájkok, a munkahelyváltoz-

tatások és a munkásszervezetek taglétszáma. A munka szelleme is átalakult. A vállalatok úgy rendezkednek be, hogy a munkás produktivitása minél nagyobb legyen. A munkásság osztályszelleme gyengül, a legkiválóbb munkások, minthogy munkájuk révén is emelkedhetnek, nem lesznek többé szakszervezeti vezetők. Az új munkáspolitikai bizonyos atyáskodást, a munkaadók paternalizmusát is eredményezi, mert a munkás minden bajával hozzáfordul.

Sz. Gy.

Zeitschrift für Politik. 1929. I—II. A. Grabowsky: Sowjetrussland im Umbau. (Az orosz szovjet átszervekedése.)

Grabowsky, a fenti folyóirat szerkesztője, ez év tavaszán harmadszor töltött hosszabb időt a „vörös Európában“. 1924 óta rosszabbodtak az állapotok, úgy találja. Úti benyomásai igen érdekes résumében vannak előttünk. Alaphangja: Oroszország végérvényesen kiküszöbölt magából mindent, ami Európára emlékeztet. Minden még kommunistább és még oroszabb. „A NEP jóformán már halott, halott mindennemű félkapitalizmus, s minden a nyugati formákba átvillgó demokrácia. Joggal beszéltek az orosz ember szenvedni tudásáról, s ennek megfelel a vezetők hajlíthatatlansága.“ Trockij műveltebb, finomabb, még a lírát: is szerető szellemének nincs hely Oroszországban. Stalin, a paraszti erő, gyúrja át ázsiai eszközökkel az országot, „radikálisabb mint Lenin és sokkal inkább elfordul a külföldtől“. Az egyes az önkény zsákmánya, gondoskodik az állam mint tömeglényről, de nyoma sincs ebben a szeretetnek. A külföld teljesen ismeretlenné vált — általános a visszavonulás az orosz Ázsia felé.

De bámulatos a szervező hit. Mindenbe beleavatkoznak, mindent kézben akarnak tartani. Heroikus és askéta városi munkásság — ama néhány — a hatalmi alap, mely tűr. A kis parasztság tűr, az állítólag jómódú középparasztt, a „kullak“ tűr. Az 5% (?) ellenzékkel pedig azt szabad csinálni, amit akarnak. Sokat várnak az új állami nagyfarmoktól, mely bölcs szóval „gabonagyár“, export részére (5 év múlva!) sokat remélnék produkálni. Az állam legfontosabb tevékenysége: propaganda — befelé és kifelé —, hova vezet? Szerző úgy nézi, az egész nép termelő katonasággá lesz, a katonai fegyelem túlhajtása vérévé lesz a népek — egy modern állami rabszolgaság propaganda-eszközölte behatásával — oly eredmény, mely a részletek terén rendkívüli bizonytalanságot s kockázatot jelent. De ma az élet részletei nem fontosak. Grabowsky nem emeli ki, hogy ez a dogmatizmus az élet természetes értékeinek feláldozását jelenti ideológiák kedvéért, amelyek vértócsák árán is csak vegetálnak. Hol itt az „Umbau“, miről a cím beszél?

D.

ARCHIV FÜR SOZIALWISSENSCHAFT UND SOZIALPOLITIK.

1929. 2. Heft.

Boris Brutzkus: Die Lage der Juden in Russland vor und nach der Revolution. (Az oroszországi zsidók helyzete a forradalom előtt és után.)

A cári kormányok az 5 milliónyi oroszországi zsidót igyekeztek

a birodalom belső részeitől távoltartani s az orosz paraszttól elszigetelni. Oroszlengyelország és a töröktől elhódított 15 kormányzóság (a Fekete-tengertől nyugatra) volt a zsidótelepülés területe, ezentúl csak II. Sándor adott nekik itt-ott letelepülési engedélyt. A birodalom harmadrésében lakhattak, új települést csak a városokban engedett meg. Mezőgazdaságot csak bizonyos korlátok között űzhettek (Jekaterinoszláv és Kerzon dohány- és zöldségtermelő agrár zsidó telepítései). Állami községi hivatalt nem viselhetek. Másodrangú polgárság volt, kereskedő és kisiparos. De az orosz nagytőke is jelentékeny részben volt kezükben. Kereskedelmük jórészen külkereskedelem (tojás—bőr-export), iparuk kapitalisztikus formát öltő kézműipar és fakitermelés. Gyári munkásukul dohány-, gyufa-, cigarettahüvely- és textil gyárakban helyezkedtek el, nagyobb gyárakban inkább munkavezetékül.

Az 1905 utáni rövid liberális korszakban kiépítették hitelintézeik hálózatát. Szociális helyzetüket jellemzi, hogy az 1897. évi foglalkozási statisztika szerint zsidó volt az őstermelő népesség 3.6, az iparnak 45.4, a közlekedési és szállítási 4.0, a magánszolgálat és napszámoság 6.6, a kereskedők 38.6, a szabadfoglalkozásúak 5.2, vagyonukból élők 5.5%-a. Az orosz zsidó pauperizmust aránytalan eloszlásuk okozta 10—20%-uk volt szegény, ezekből kerültek ki az amerikai kivándorlók. Az orosz kultúréletben növekvő szerephez jutó asszimilált zsidóság elenyésző volt a zsidó nemzeti kultúrát kifejlesztő tömegek mellett. Előbb héber, majd jiddis irodalmuk is a keleti orosz zsidóságot lógta meg, míg a nyugatiak a kasszidizmus vallási miszticizmusában elzárkóztak a modern zsidószellemű mozgalmak elől.

A háború utáni Oroszországban 2,600.000 zsidó maradt. Számuk 1897—1926 között alig emelkedett, arányszámuk 2.4%-ról 1.8%-ra esett. Másfélmillió Ukrajnában él (a lakosok 5.4%-a) közel félmillió Fehéroroszországban (8.2%), másutt szétszórta 619 ezer (0.5%). A kommunizmus szabadságot hozott, megnyitotta a középhivatalokat a legfelső polcokig, de anyagi helyzetük inkább romlott. 1923 óta szabad ismét a magánkereskedelem, ipar és pénzgazdálkodás, a magántulajdon mégis korlátozott s a városi magángazdálkodás szintén. A társadalmi és gazdasági korlátok ledöntése a zsidókra sem volt előnyös. A szovjet nem ismeri a „polgári egyenjogúságot“, ott a „felelős munkások“ kiváltságos rendje uralkodik, polgárjoguk csak a szakszervezeti munkásoknak van. Rendi állam, mely a polgárelemet, elvszerűen háttérbe szorítja. Ukrajnában, Fehéroroszországban, hol a magángazdaság kizárólag zsidó kézben van s a városokban általában zsidóké a vezető szerep. Moszkva, Pétervár, Karkov, Kiev, hol alig volt zsidó, most teljesen zsidó gazdasági életet mutat. Nagyobb alkalmazkodási képességüknek köszönhetik, hogy helyzetük aránylag kedvező. A zsidó kommunista szervezet (jev-szekoia) nem rendelkezik nemzeti területtel, a zsidó tömegek sorsát mégis autonóm testületként intézi. Ez 1923 őszeig a zsidó kisipar ellen dolgozott. Mikor az új rend kedvezett az iparnak és kereskedelemnek, a nagykereskedelem kialakulását a zsidók tömeges száműzetésével gátolták meg. 1924-ben a szovjetpolitika a kisipar ellen fordult. (Az

ukrániai és fehérorosz zsidóság kisajátítása.) Ezt hamar kiheverték, nagyobb baj volt az áruhiány. A jevszekcia leplezi azt a tényt, hogy a zsidó hivatalnoksereg felduzzadt, mert hiszen ezáltal is apadt a zsidó munkásság, amelynek nevében gyakorolják hatalmukat. A félművelt zsidókból s a zsidó nemzeti munkásságból kerültek ki a kommunizmus elszánt biztosai. A régi zsidó polgári elem később vonult be a hivatalokba. Ezek anyagilag vesztettek.

Az új zsidó nemzedék már nem üli meg a szombatot s így gyárban is alkalmazást nyer. Most is főleg a ruházati és a dohánygyárakban vannak. A szovjet általános reorganizálási tervében szerepel a zsidótelepítés is. 1922—1924 között mintegy 2000 zsidó család települt a szteppékre önként. Két alakulat (a Komzet és Özet) tíz év alatt százezer zsidó családot akar földbirtokra telepíteni kormányjóváhagyás mellett. Nagy külföldi gyűjtéssel dolgoznak. 1925—27-ben 12.000 család 200.000 deszjatin földet száll meg (Ukrajna, északi Krím, Odessza környéke). A zsidó haladó gazdaként rendezkedik be és amerikai vezetés mellett. A gyarmatosítás nehézsége a földhiány. Ezért az Amur mellett létesíteni kívánt autonóm zsidó köztársaság fanatikus méretű tervével (Biro Bidzan) kísérleteznek.

A forradalom nem oldotta meg az orosz-zsidó kérdést. Nincs egyenjogúság s így az orosz zsidók fele pária teljes erkölcsi és anyagi tönk szélén. Csak a teljes politikai és gazdasági liberalizmus, a tőkeképzés szabadsága nyitná meg érvényesülésük igazi terét. A zsinagógákból munkáskörök lettek, a zsidó iskolák (khadorium) bezárattak, a vallásellenes irány a héber nyelv tanítását is eltiltotta. Tömeges a a vegyes házasság, viszont a zsidó nemzeti kultúra új tápot nyert. Kérdés: a régi kultúrtradíciók nélkül képes lesz-e ez a nemzeti kultúra megküzdeni a diaszpóra-helyzetből folyó nehézségekkel? Az oroszországi zsidóság komoly problémája a kommunista vezetők és az erősen zsidó-szellemű szovjetbürokrácia miatt izzó politikai antiszemitizmus. Az orosz paraszt a tőle idegen rendszerben kiuzsorázottnak érzi magát, a szovjetrendszer összeomlása véres antiszemitizmust robbantana ki. Az orosz zsidók érdeke tehát, a kommunizmus fokozatos átmenete a kapitalista és liberális gazdasági és politikai rendszerbe. P. P.

SCHMOLLERS JAHRBUCH. 1929. 3. f.

R. G. May: Mischenen und Ehescheidungen. (A vegyes házasságok és a válások.)

May Angliában vette észre, hogy különböző vallásúak között a házasságok gyakrabban bomlanak fel, mint az egyvallásúak házassága. A szerző megkapta a vegyes házasságok és felekezet szerinti statisztikáját Hamburg államra vonatkozóan az 1912—1926. évekről s ezek alapján megállapítja, hogy a 3 vizsgált csoport (evangélikus, katolikus és zsidó) közötti házasságok is nagyobb hányadban végződnek válással, mint ugyane csoportok „tisztá” házasságai. A kísérletnek sok zavaró mozzanatot kellett volna kiküszöbölni, ezt azonban a szerző nem min-

denütt oldotta meg. Már a 3 csoport tömege és különbségei is túlságosan nagyok ahhoz, hogy a viszonyszámokban egyenlő értékű indexeket láthassunk. Hamburgban 1925-ben 199.204 tisztán protestáns családdal szemben csak 5630 tisztán katolikus és 3797 tisztán zsidó házaspár élt, ezzel szemben a katolikus-protestánsok vegyes párok száma 14.406 és a protestáns-zsidó pároké 839. A vegyes házasságok kisebb állandóságának is, s ehhez járul, hogy a jelentékeny részében hazavándorolt kat. munkéselemet kevésbé köti a házasság. — Amíg a tiszta zsidó házasságoknál a családi konfliktust a családtagok és barátok kara igyekezik elsimítani, addig a többségében vegyesházasságban élő (férfiak 61, nők 53%-ban) kat. lakosságnál az egyik, de sokszor mind a két fél kizárja rokonai és baráti köréből s hiányzik a békebíró. A zsidó-protestáns házasságok között leggyakoribb a válás ott, ahol a feleség a zsidó. Ennek okát a szerző abban keresi, hogy a zsidó nő nem képes beletörődni a nem zsidó férjéknél gyakori tetteles bántalmakba s abba, hogy férje igyek. Ehhez járul a származás, a természet, a szokások és erkölcsök, a világnézet különbsége. Az antiszemitizmus. Ha a férj a zsidó, akkor a válásnak igen gyakran az az oka, hogy a házasság csábítás után kényszerből kötött. A zsidó vegyes házasságok közül hatszor annyi végződött válással, mint a tiszta zsidó házasságok közül. A szerző szerint ennek nem annyira nagyobb vagyoni jólétük, mint inkább a zsidó józanság, az erőszakosságra való kisebb hajlani az oka és az a körülmény, hogy a „háznép“ rendszerint együttlakik, sőt a zsidóság önként gettóba tömörül. (Hamburgban, hol a zsidók a lakosság 1.7%-át teszik, Rotherbaum városrészben 15%, Harvestehude városrészben 16% a zsidó.) A zsidó válások ritkaságának nem utolsó oka, hogy a zsidó a végletekig ügyel arra, hogy közülük senki se süllyedjen le a proletársorsba s hogy a baj, inség a családot szét ne szakítsa. Az orthodox zsidók között ötszörte ritkább a válás, mint a neológoknál.

P. P.

**ARCHIV FÜR RASSEN- UND GESELLSCHAFTS-BIOLOGIE
EINSCHLIESSLICH RASSEN- UND GESELLSCHAFTS-HYGIENE.**
(I. F. Lehmanns Verlag, München.) 21. Bánd, 3. Heft.

A folyóirat, mint a címe is mutatja, a faj élettan és fajhygiéne kérdéseivel foglalkozik. Az első cikkben *F. Lenz* professzor önálló tanulmány keretében kritikai ismertetését adja Dr. Friedrich *Burgdörfer*: *Der Geburtenrückgang und seine Bekämpfung* c. könyvének. A könyv fejezeteivel párhuzamosan Németország mai népmozgalmi viszonyaival foglalkozik, a születések számának ismeretes csökkenésével és a várható gazdasági következményekkel. A nagyipar az elkövetkező évtizedek folyamán súlyosan fogja érezni a munkáskezek hiányát, azonban ezt nem tartja döntő fontosságúnak arra, hogy a születések számának emelését propagálja. Elvégre nem az iparért élnek az emberek, hanem az ipar van az emberekért. A civilizáció és kultúra érdekében szükségesnek tartja egyes rétegek fennmaradását, ezek szaporaságának fokozását. A német szakmunkás pl. pótolhatatlan az

egész világon. Ma a német nép rablógazdálkodást folytat épen legértékesebb elemeivel, az elnéptelenedési folyamat épen a legjobbakat fogja eltüntetni és elkerülhetetlenül bekövetkezik majd a relatív elproletárosodás. A születések számának emelését célzó intézkedéseknek feltétlenül szem előtt kell tartaniok a kiválasztás szempontját, mert a kvantitás emelésénél sokkal fontosabb a qualitas emelése. Az elnéptelenedés és negatív szelekció ellenszeréül Burgdörfferrel ellentétben nem az általános kötelező családbiztosítást tartja, szerinte a társadalombiztosítás Németországban teljes csődjéhez jutott el, amennyiben a biztosító intézetek által kifizetett összegek felét, sőt kétharmadát nem betegek, hanem munkakerülők kapják. A bajt helyes adópolitikával kívánja orvosolni. A jövedelmi adó 20—20%-át engedné el feleség és minden gyermek után.

Ugyancsak Lenz fordításában olvassuk H. H. *Laughlin* (Carnegie Institution) tanulmányát az Egyesült Államok fajhygiéné szempontokat szolgáló sterilizációs törvényéről és annak előzményeiről. Az első ilyen törvényt Indiana állam hozta 1907-ben. Megelőzőleg Dr. Harry C. Sharp, f egy intézeti orvos már 1899 óta végzett a jeffersonville-i fegyházban kutatásokat. Kutatta a feyencek felmenő és oldalági rokonságát és a Mendel törvény szerint kilátástalannak látszó esetekben több sterilizációt hajtott végre, akkor még törvényes felhatalmazás nélkül. Ez az úttörés széleskörű kutatómunkát indított meg az Egyesült Államok egész területén, sőt Kanadában is. A tudományos kutatás eredményeinek összegezését a Eugenics Record Office végezte. 1925 július 1-ig összesen 6244 sterilizációt hajtottak végre, fajhygiéné okából. Ezek közül 3307-et férfiakon és 2937-et nőkn. A Eugenics Record Office-nek sikerült eddig hétszáz esetben továbbra is figyelemmel kísérni az egyének sorsát, úgyhogy ezekben az esetekben a fiziológiai következmények is nyilván vannak tartva. Aránylag rövid idő alatt sikerült átvinni a köztudatba, hogy az átöröklés döntő szerepet játszik az egyén életében. Itt az öreg Európában, ahol hasonló radikális beavatkozásokra (pedig szükség itt is lenne rá!), még gondolni is merészség, irígyléreméltónak tartjuk a felvilágosodott amerikai közvéleményt, amely az ilyen irányú törvényhozást lehetővé tette. Azonban ez még mind nem sok. Eddig még nem történt más, mint védekezés a fajromlás ellen. Faj javítási törekvéseket még sehol sem észlelhettünk. Az igazi nagy lépést a pozitív eugenika felé még sehol sem tették meg.

L. Gschwendtner, a linzi Landesmuseum tudományos munkatársa a fajfenntartás és a gyermekáldás ellen való védekezés indítóokairól ír igen érdekes adatgyűjtés alapján. A nagyobb osztrák városokban is tapasztalt népmozgalmi deficit az okok keresésére ösztönzi a szociológusokat. A linzi szülészeti klinikán bizalmasan kezelt kérdőíveket osztottak ki az ott szülő anyák között, részletes kérdéseket intézve hozzájuk, társadalmi helyzetükre és arra vonatkozóan, hogy hány gyermekük van, hányat kívántak maguknak, védekeznek-e valamilyen módon a gyermekáldás ellen, mi férjük felfogása ezekről a dolgokról? Ha nem kívánnak gyermeket, részletezve, hogy mi okból nem, stb. Ebből

a kétségen kívül igen érdekes kísérletből nem vonhatunk le általános érvényű következtetéseket, mint azt Gschwendtner teszi, mert mindössze csak 93 válasz érkezett be a kérdésekre, s mert tekintve, hogy szülők-ről van szó, teljesen hiányoznak a gyermektelen kategóriák motívumai. Új szempontokat azonban találhatunk a válaszok sorai között, amelyek további kutatás alapjául szolgálhatnak.

Az összesítés szerint a legtöbb esetben azért kívánnak gyermeket a szülők, hogy öregkorukra ne maradjanak egyedül. A prevenció elsődrendű oka a társadalmi emelkedésre való törekvés, másodsorban a nő kereső volta (a kereset elvesztésétől való félelem), harmadsorban a férj „modernebb“ felfogása ezekről a dolgokról. Csak egész szórványosan említik a rossz lakásviszonyokat. Néhány munkásasszony szociáldemokráta nézőpontból okolta meg a gyermektől való idegenkedését, t. i. nem akarnak utódokat nevelni egy kapitalista társadalomnak, mások egyszerűen azzal indokolták ugyanazt, hogy az uraknak sincs sok gyermekük, miért legyen hát a szegény embernek. Ha a kapott eredményeket nem is fogadhatjuk el Gschwendtner értékelése alapján, annyit mindenesetre kell hinnünk, hogy a születések számának ijesztő arányú csökkenése ma már nem egészen gazdasági kérdés. Zürichben pl. ma odáig jutott a helyzet, hogy a születési arányszám minden társadalmi osztályban egyformán alacsony, 1000: 1.58. Itt gyökeres mentalitásbeli változások történtek, amelyek annál is inkább gondolkodóba kell, hogy ejtsenek, mert noha mindenütt tapasztalhatók, de arányuk nem egységes nemzetközi viszonylatban.

Dr. von *Behr-Pinnow* néhány német hegedűkészítő család leszármazási fáját mutatja be, melyeket nagy fáradsággal, sok utánajárással tudott csak összeállítani. Megérte a fáradságot, mert az átöröklések (pedig hány bizonyító erejű factor veszhetett el a száz-százötven év alatt), valóban meggyőzőek kell, hogy legyenek a laikus előtt is. Érdekes, hogy nem egyszer idegen foglalkozású családban is milyen változást okoz egy-egy beházasodás. Általában azt találta, hogy a vizsgált családokban a művészi hegedűkészítésre való készség a férfi családtagok háromnegyedénél öröklődött.

F. *Lenz* professzor Poroszországban a rokonházasságok számának csökkenését vizsgálva, arra a megállapodásra jut, hogy ennek oka nem az általánosan vélt ok, t. i. a városokba való özönlés, hanem az, hogy az egyes családokban ma kevesebb a gyermekek száma, mint a hetvenes és nyolcvanas években volt. Ezért a mai gyermekeknek csak mintegy feleannyi unokatestvérük van, mint a szüleiknek volt, így hát serdülő vagy érett korukban is mintegy 50%-kai kevesebb a valószínűség, hogy rokont válasszanak élettársukul.

m. Kisst-Mária.

Pannonhalmi Szemle, 1929. 4. sz. Dr. Szalay Jeromos: A vallási megújulás Franciaországban,

Világszerte nagy katolikus renaissance észlelhető. Meglepő ez a megújulás Franciaországban, amely ország a köztudatban eddig deka-

denciájáról volt ismeretes. (Dívtos francia regények fordításai, Ady Endre Parisának képzete.) Parisba szórakozni jártunk, Franciaországba, még az egyháziak is csak világlátni mentek. Pedig Franciaország vallásbeli megújódása már régibb keletű és sok tanulsággal szolgál. E megújódás jelenségeit a történelmi háttér ismeretében jobban megérthetjük. A XVII. században nagyszerű virágzás volt a francia katolicizmus élete. Bossuet, Fénelon, Pascal százada ez a kor; a szépirodalmat is mélységes keresztény szellem hatotta át (Corneille, Racine); Páli Szt. Vince működése nyomán a felebaráti szeretet gyakorlása fellendült. Ez a virágzás a század végén kimerült, sőt reakciót okozott. A lappangó szabadgondolkodás egyre nagyobb teret talált a szalonokban, később nyíltan is fellépett (Voltaire, enciklopédisták, XVIII. század).

Az új eszmék az arisztokraták szalonjából lehatoltak a polgárság körébe s ott a forradalom eszméit kezdték érlelni. A francia egyház az új korszak támadásainak visszaverésére nem tudott igazi védőket csatasorba állítani. S bár Franciaország lakosságának többsége mélyen vallásos volt, egy vallásellenes törpe kisebbségnek sikerült a forradalmat diadalra juttatni, (A mi kommunizmusunk ehhez hasonló eset.) A papság többsége nem tette le az esküt a polgári alkotmányra, a hívők nem vették igénybe az esküt letevő áruló papság szolgálatait. Ezért 13 éven át kegyetlen üldözés szakadt a vallásos meggyőződésükhöz hív francia katolikusokra. A napóleoni concordatum (1802) békét hozott ugyan, de szinte állami tisztviselővé tette a papokat. A XIX. században egymást követő dinasztiák (Bourbon, Orléans, Bonaparte) mind eszköznek akarták felhasználni az egyházat. A nagy függőség mellett minden rendszerváltozás nagy nehézségeket okozott a katolikusoknak. Az új rendszer előtt mindig gyanús volt az előző rendszernek hűségüket tevő papság, még akkor is, hogyha az nem vallott is legitimista elveket. Igyekeztek tehát megrendszabályozni.

A váltakozó rendszerek megosztották a katolikusokat s ők egymás ellen való küzdelemben fecsérelték el erejüket. A tudomány, politika s a szociális élet terén a katolicizmus ellenségei egyre erősödtek (célzatos történetírás, vallásellenes irányú természettudomány és filozófia, racionalista vallástudomány, szocializmus). Tradíció, opportunizmus, keserű tapasztalatok, az egyház ellenségeinek támadása létrehozta az: ú. n. sekrestye-papság típusát (a pap helye a templomban van, a templom kívül nincs keresnivalója), a papságot bizonyos formalizmus szállta meg. Hiábavaló volt a katolikusok nagy többségének őszinte csatlakozása a köztársasági államformához: a köztársaság képviselői továbbra is ellenségei maradtak az egyháznak. Mélységes hit egyrészt, másrészt közömbösség s a vallás gyűlölete jellemzik a XIX. századbeli Franciaországot. A köztársaság különféle törvényeket hoz a vallás ellen, a szerzetesrendeket kiűzik, végre 1905-ben elérkezik a teljes elnyomás ideje: kimondják a halálos csapásnak szánt *szeparációt* s az egyház vagyonának nagyrészét (kb. - 600 millió frank értéket) elkobozzák, az

iskolákból kirekesztik a papságot, nem egyszer a vallásgyakorlatot (körmenet stb.) az állam közegeinek önkényétől teszik függővé.

De éppen ez a szeparáció vált a katolikus ébredés és újjászületés kiindulópontjává. A renaissance kétfelől indult meg: egyrészt a nemzeti léleekben, másrészt az egyházon belül történt változással.

Az 1870-iki nemzeti szerencsétlenség után a franciák egyrésze kiábrándult a forradalmi ideológiából. Nagy visszahatás támadt a XIX. századnak múltat meghamisító szelleme ellen, amely mindent gyalázott, ami a múlttal volt kapcsolatban. A történeti érzék újból fölébredt s az: újlatású nemzedék szemében a nemzeti múlt ismerete egészen más képet mutatott az egyházzól. Alig néhány évtizede még nagynevű írók (szépirodák és tudósok, Renan) a kereszténység alapjait akarták megíngatni, s velük szemben a keresztény és nacionalista felfogást valló írók csak védelemre kényszerültek, a XX. század első évtizedeiben már az ő körükből való költőket, regényírókat, kritikussokat, történetírókat, bölcselőket követi a leglelkesebb tömeg. A bölcsélet ma Aquinói Szt. Tamással foglalkozik, a történetírók többsége az emberiségnek teljesített szolgálatok közül a legmagasabbra értékeli az egyháztól nyújtott szolgálatokat; a költők a vallás szépségét énekelik. A szeparációnak az egyházon belül üdvös hatásai is voltak. Minden előtt; szabad letr az egyházi élet minden terén érvényesülhettek a kánonjog követelményei, politikai tekintetek, opportunizmus nem akadályozták többé a munkát, nem kellett félni a klerikális demagógia vádjától. A teljeseit jognélküli és anyagi eszközök nélkül szűkölködő egyház fenntartásának óriási terhei a hívek nyakába szakadtak. Szegény hívek, kevés hívővet rendelkező plébániák nem tudták volna fenntartani magukat. A plébániák nélkülözhető jövedelmüket szegényebb plébániák segélyezésére, új plébániák létesítésére, templomok építésére kötelesek adni. A papnevelést megreformálják. Ennek eredményeképpen a francia pap első törvénye ma: a nép iránt való érdeklődés és a nép érdekében való szociális tevékenység. Ez ma az ő legsajátosabb munkaterülete. A nép* és papság közt volt szakadékot még az is megszüntette, hogy a növendékpapság a kaszárnyákban együtt katonáskodott a nép fiaival, a háborúban pedig a papok tízezrei együtt küzdöttek a lövészárkokban a néppel, fokozva annak erkölcsi erejét. Mindez nagymértékben fokozta a papság népszerűségét. Innen van az, hogy nagyon sok olyan egyesületnek élén, amelyek a katolikusok, szerzetesek és papok jogaiért küzdenek, ma a háború legnevezetesebb tábornokai állanak.

A katolicizmus újra hódító erő lett Franciaországban. Statisztikát készítenek a hitéletet élő katolikusok számáról (ez a szám 1921-ben Páris és Elzász-Lotharingiát nem számítva, 10 millióra tehető, 16—17 millió teljesít kötelességeiből egyet-mást, 7—8 millió bár meg van keresztelve, nem gyakorolja hitét, a meg nem kereszteltek száma néhány-százezerre tehető). Ezzel a hívő létszámmal, mely napról-napra növekszik, éli a francia katolicizmus bensőséges életét s olyan újjászületésem megy át, mely a szellemtörténetben is jelentős helyet fog elfoglalni.

A vallási megújulás jelei: a hitélet mélysége (az utolsó évtizedekben szentté avatottak nagyrésze francia, a háború után is a hittérítők 60%-a francia, eleven liturgikus élet; zárt lelki gyakorlatok az egyszerű emberektől kezdve), nagy személyiségek konverziói, mint Ernest Psichari (Renan unokája), L. Bertrand, P. Bourget, P. Claudel stb, stb. A szociális téren való munka is fellendült. A katolikus főiskolai ifjúság egyesületei állandó felszínen tartják a szociális kérdéseket gyakori gyűléseiken. Belőlük nevelődik az ország szociálisan gondolkodó vezetőosztálya. A jezsuiták Action Populaire-je hatalmas centrumává vált a szociális kérdéseknek. A gyakori szociális heteken a szociális kérdéseket katolikus szempontból a legkiválóbb mesterek vitatják meg. Az ország északi részén lévő ipartelepek katolikus tulajdonosainál a szociális kérdéseknek az igazság és szeretet szellemében való megoldására sok hajlandóság mutatkozik; a katolicizmus szociális vezéreinek hatása már észrevehető az állam szociális törvényhozásán is; a különféle keresztény munkásszindikátusok napról-napra nagyobb erőt képviselnek s hatásuk a munkáskérdés megoldásában érezhető. Az iskoláztatás terén is figyelemre méltó jelei vannak a francia katolikus renaissancának. Iskolákat állítanak az elemitől kezdve az egyetemekig. A francia katolikusoknak aránylag több középiskolájuk van, mint nekünk, azonkívül sok egyéb iskolájuk (gazdasági, kereskedelmi iskolák s egyetemi). A püspökök nagy gondot fordítanak a tanárképzésre. Az iskolákkal párhuzamosan folyik az ifjúságnak egyesületekbe való szervezése. Munkásifjaktól kezdve az egyetemi ifjúságig — minden osztálynak megvannak az egyesületei. Minden szervezetnek alapja a gyakorlati hitélet. A leghitlenebb rétegekhez is hozzá fértek már. (Cserkészlet, sportegyesületek.) A katolikus sportegyesületeknek 1922-ben 2000 egyesületben 200.000-nél több tagja volt. A legnagyobb hódítást tette a katolicizmus a felsőbb iskolák növendékei közt. (Federation des Étudiants Catholiques.) A francia katolicizmus a tudomány és irodalom terén is szép teljesítményt mutatott föl. A felsőbb oktatásra fordított áldozatok meghozták a gyümölcsüket. A katolicizmus a szellemi élet minden terére rányomta a bélyegét. A tudomány terén ma a katolikusok vezetnek. A Figaro ankétján az Académie des Sciences egyetlen tagja se látott összeférhetetlenséget a tudomány és vallás közt. (Franciaország legelőkelőbbjei egyetemi tanszékeket alapítottak s tanszékeket vállaltak a katolikus egyetemeken.) A szépirodalomban a katolikus megújulás szintén imponáló. Katolikus író teremt közönséget és fordítva. A vallásos témák divatban vannak. A kiadók keresik az ilyen munkákat. És az ilyen irodalmat csináló írók hitéletet élő katolikusok.

A francia állam ma már hallgatólagosan eltűr sok mindent, ami 15 évvel ezelőtt még lehetetlen lett volna (pl. a szerzetesek visszatérése), a helyi hatóságok jóakarata is mutatkozik, a szeparációs törvényen a törvényhozás is rést ütött már (hittérítő szerzetesrendek visszatérése és javak visszaadása). A „nemzeti érdek találkozott a katolicizmus érdekeivel.

f. j.